

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

BEST ARTICLE
RESPUBLIKA
ILMIY – ONLAYN
KONFERENSIYASI
2022

ILM - FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

BEST ARTICLE

ILM VA MA'RIFAT MARKAZI

KONFERENSIYA

MATERIALLAR TO'PLAMI

MAY- IYUN, P2022- YIL

11- SON

Руководитель BEST ARTICLE

Умрзаков Бехзот Буронович. Кукон ДПИ ТСМГ декан

Химматалиев Дустназар Омонович, доктор педагогических наук, профессор, Чирчикский государственный педагогический институт, Ташкентская область

Хакимов Джамшид Октямович, Даминов Ойбек Олимович, доценты Ташкентского государственного технического университета имени Ислама Каримова, доктор философских наук (PhD)

Жуманов Алишер Асатуллаевич "Toshkent irrigatsiya va qishloq xojaligini mexanizatsiyalash muhandislari instituti" milliy tadqiqot universiteti.

Р. Нодирбек Андижан v, Shaxrixon t. Депутат

Тураев Сирохиддин Журакобилович, ТАТУ Карши филиали доценти, педагогика фанлари буйича фалсафа доктори (PhD)

Усаров Жаббор Эшбекович, Тошкент вилояти Чирчик давлат педагогика институти " Педагогика" факультети декани, педагогика фанлари доктори, профессор

Эрназарова Мунисхон, Абдувоситова Санам, Тошкент вилояти

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR, TAKLIF VA YECHIMLAR

BEST ARTICLE
RESPUBLIKA
ILMIY – ONLAYN
KONFERENSIYASI
2022

Чирчик давлат педагогика институти, "Педагогика ва
психология" йуналиши 1 курс магистрантлари

Жуманова Фотима Ураловна, педагогика фанлари
номзоди, доцент, Тошкент вилояти Чирчик давлат педагогика
институти, " Педагогика ва менежмент" кафедраси мудири;

Мирзарахмонова Шахноза Мирзаахмадовна, Тошкент вилояти
Чирчик давлат педагогика институти, "Педагогика ва
психология" йуналиши 2 курс магистранти

Хайдаридинов Бегзод, Муминова Муножат, Итолмазова Гулзода
Тошкент вилояти Чирчик давлат педагогика институти, "Таълим
муассасаларини бошқариш" йуналиши 1 курс магистрантлари

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

Usnbu to'plamda "Ilm fan va ta'lilda innovatsion yondashuvlar, muammolar, taklif va yechimlar" ilmiy – ommabop konferensiyaga kelib tushgan tezis va maqolalar o'rın olgan. Mazkur konferensiyada zamonaviy ta'lim tizimini yanada rivojlantirish jarayonlarida innovatsion ta'lim texnalogiyalarini joriy etish va loyihalashtirish, integratsion ta'limni rivojlantirishda yo'naliishlar bo'yicha kreativ g'oyalar, muammolar, taklif va yechimlarni amalga oshirish maqsad qilib olingan.

Mazkur konferensiya materiallaridan OTM professor o'qituvchilari, akademik litsey va kasb – hunar kollejlari, umumta'lim maktab o'qituvchilari, mustaqil tadqiqotchilar, magistrantlar, ilmiy xodimlar, iqtidorli talabalar hamda shu sohada ilmiy ish olib borayotgan tadqiqotchilar foydalanishlari mumkin.

ESLATMA: Ushbu konferensiyadagi jamlangan materiallarni o'z manfaati yo'lida qalbakilashtirish ta'qiqlanadi!

“Boshlang`ich sinflarda nutqni rivojlantirish”

Soliyeva Muqaddam Abduvahobovna

Toshkent viloyati Angren shahar

7-umumiy o'rta ta'lim maktabi

boshlang'ich sinf o'qituvchisi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6611970>

Annotatsiya: Maqolada nutq tushunchasi, nutq o'stirish metodikasi, uning ahamiyati, o'quvchilar nutqini rivojlantirish yo'llari, metodikasi, nutqni egallashning qator aspektlari, nutq o'stirish yo'nalishlari, o'quvchilar nutqini o'stirishda aniq belgilangan talablar, ta'lim-tarbiya jarayonida nutq o'stirishga erishish orqali o'quvchilarda shakllantirilishi lozim bo'lgan hayotiy ko'nikmalar haqida so'z boradi.

Kalit so'zlar: nutq, metodika, nutq aspektlari, hayotiy ko'nikmalar, inson kamoloti, buyuk allomalar, ma'naviy meros, sharqona ta'lim va tarbiya,

Mamlakatimizda kelajagimiz davomchilari bo'lmish yoshlarga innovatsion, ilg'or usullar va metodlarni qo'llab, zamonaviy pedagogik texnologiyalardan foydalanib ta'lim berish hamda o'quvchilarning ta'limdagi

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

sifat samaradorligini oshirish, yoshlarni raqobatbardosh qilib tarbiyalash ta'lim tizimi oldida turgan asosiy vazifa hisoblanadi. O'zbekiston Respublikasining 2016-yil 14-sentabrdagi "Yoshlarga oid davlat siyosati to'g'risida"gi Qonuni, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 7-fevraldagi "O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha Harakatlar strategiyasi to'g'risida"gi PF-4947-sonli, Vazirlar Mahkamasining 2017-yil 6-apreldagi «Umumiy o'rta va o'rta maxsus, kasb-hunar ta'liming davlat ta'lim standartlarini tasdiqlash to'g'risida»gi 187-sonli qarori, 2019-yil 29-apreldagi "O'zbekiston Respublikasi xalq ta'limi tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida"gi PF-5712-sonli Farmonlarida belgilangan qator vazifalar o'quvchilarning lingvistik va nutqiy kompetensiyalarini rivojlantirishga zamin hozirlaydi. "O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha Harakatlar strategiyasi"da belgilab berilgan "mustaqil fikrlaydigan, qat'iy hayotiy nuqtayi nazarga ega, Vatanga sodiq yoshlarni tarbiyalash, demokratik islohotlarni chuqurlashtirish va fuqarolik jamiyatini rivojlantirish jarayonida ularning ijtimoiy faolligini oshirish" vazifasi kichik maktab yoshidagi o'quvchilarining mustaqil fikrlash salohiyatini kengaytirish tub islohotlar zamirida rivojlanayotgan davlatimizda faol, izlanuvchan va zamon bilan hamnafas bo'lishni taqozo etadi.

Shu bois ilm berishda sharq allomalari mustaqil fikrlash, fikrni bayon qilish, nutq tuzish jarayonidagi muhim jihatlarni qamrab oluvchi ilmiy qarashlarini qayd qilganlar va shu bilan bir qatorda, nutqning ilmiynazariy tomoni lug'atlarda, darslik va o'quv va metodik qo'llanmalarda izoh berib, atroflicha

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

yoritilgan. Forobiyning fikricha, qanday qilib ta'lim berish va ta'lim olish, fikrni qanday ifodalash, bayon etish, qanday so'rash va qanday javob berish (masalasi)ga kelganda, bu haqdagi ilmlarning eng birinchisi jismlarga, ya'ni substansiya va aksidensiyalarga ism beruvchi til haqidagi ilmdir. Ikkinchisi ilm grammatikadir. U jismlarga berilgan ism (nom)larni qanday tartibga solishni hamda substansiya va aksidensiyaning joylashishiga va undan chiqadigan natijalarni ifodalovchi hikmatli so'zlarni va nutqni qanday tuzishni o'rgatadi. Uchinchisi ilm mantiqdir. U ma'lum xulosalar keltirib chiqarish uchun mantiqiy figuralarga binoan qanday qilib darak gaplarni joylashtirishni o'rgatadi. Bu xulosalar yordamida biz bilinmagan narsalarni bilib olamiz hamda nima to'g'ri va nima yolg'on ekanligi haqida hukm chiqaramiz". O'quvchilar nutqida mantiq ilmiga asoslanib fikr-mulohaza bildirish maqsadga muvofiq. Shu bois ular xotirasidagi so'z zahirasini o'z nutqi orqali harakatga keltiradi.

Nutq o 'stirish nima? Agar o'quvchi va uning tildan bajargan ishlari ko'zda tutilsa, nutq o'stirish deganda, tilni har tomonlama (talaffuzi, lug'ati, sintaktik qurilishini, bog'lanishli nutqni) aktiv amaliy o'zlashtirish tushuniladi.

Agar o'qituvchi ko'zda tutilsa, nutq o'stirish deganda, o'quvchilar tilning talaffuzi, lug'ati, sintaktik qurilishi va bog'lanishli nutqni muhim aktiv egallahshlariga yordam beradigan metod va ish turlarini qo'llash tushuniladi.

So'z, so'z birikmasi va gap ustida ishslash uchun lingvistik baza bo'lib leksikologiya (frazeologiya va stilistika bilan birgalikda), morfologiya, sintaksis xizmat qiladi; bog'lanishli nutq esa mantiqqa, adabiyotshunoslik va murakkab sintaktik butunlik lingvistikasiga asoslanadi. Nutq o'stirishda

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

izchillik to'rt shartni, ya'ni izchilligi, istiqboli, xilma-xilligi, xilma-xil turlarini umumiy maqsadga bo'yundirish ko'nikmasini oshirish bilan ta'minlanadi. Nutq turlari. Kishilar tildan fikr bayon qilish quroli sifagida foydalanadilar. Ular o'z fikrlarini ovoz bilan eshittirib bayon qilishdan oldin u haqda o'ylab oladilar. Bu ichki nutq hisoblanadi. Ichki nutq eshittirilmagan va yozilmagan, «o'ylangan» (fikrlangan) nutqdir. Tashqi nutq tovushlar yordamida eshittirilib yoki grafik belgilar bilan yozilib, boshqalarga qaratilgan nutqdir. Ichki nutq materialni tushunish va yodda saqlashga yordam beradi. Fikrni ifodalash usuliga ko'ra nutq og'zaki va yozma bo'ladi. Og'zaki nutq ko'pincha dialog tarzida, yozma nutq esa monolog tarzida bo'ladi. O'quvchilar nutqiga qo'yilgan talablar.

O'quvchilar nutqini o'stirishda aniq belgilangan bir qator talablarga rioya qilinadi.

1. O'quvchilar nutqi mazmundor bo'lsin.
2. Nutqda mantiqiylik bo'lsin.
3. Nutq aniq bo'lsin.
4. Nutq til vositalariga boy bo'lsin.
5. Nutq tushunarli bo'lsin.
6. Nutq ifodali bo'lsin.
7. Nutq to'g'ri bo'lsin.
8. Nutq madaniyatli bo'lsin.

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

Nutq o'quvchilar tafakkurini o'stirishda muhim vositadir. Nutq fikrni bayon etish vositasi bo'libgina qolmay, uni shakllantirish quroli hamdir. Fikr nutqning psixologik asosi vazifasini bajaradi, uni o'stirish sharti esa fikrni boyitish hisoblanadi. Aqliy faoliyat sistemasini egallash asosidagina nutqni muvaffaqiyatli o'stirish mumkin. Shuning uchun o'quvchilar nutqini o'stirish materialni tayyorlash, takomillashtirish, mavzuga oidini tanlash, joylashtirish, mantiqiy operatsiyalarga katta ahamiyat beriladi. Tafakkur til materiali yordamida nutqiy shakllantirilsa va bayon etilsagina muvaffaqiyatli o'sadi. Tushuncha so'zlar yoki so'z birikmalari bilan ifodalanadi, shunday ekan, tushuncha til vositasi bo'lgan so'zda muhim aloqa materialiga aylanadi. Kishi tushuncha ifodalaydigan so'z (so'z birikmasi) ni bilsagina, shu tushunchaga asoslangan holda, tashqi nutqda fikrlash imkoniga ega bo'ladi.

Nutqda fikr shakllantiriladi, shu bilan birga, fikr nutqini yaratadi. «Nutq tafakkur bilan chambarchas bog'langandir. Nutq bo'lmasa, tafakkur ham bo'lmaydi, til materiali bo'lmasa, fikrni ifodalab berib bo'lmaydi». Fikrni nutqiy shakllantirish uning aniq, tushunarli, sof, izchil, mantiqiy bo'lishini ta'minlaydi. Tilni egallash shu tilning fonetikasini, lug'at sostavini, grammatik qurilishini bilib olish, fikrni takomillashtirish uchun, tafakkurni o'stirish uchun shart-sharoit hozirlaydi. Bilimlar, faktlar, har xil axborotlar tafakkurning ham, nutqning ham materialidir. Nutq tafakkur jarayonini o'rganishning muhim vositasi bo'lib xizmat qiladi. Nutqdan o'quvchiniig fikriy rivojining asosiy o'lchovlaridan biri sifatida foydalilaniladi. O'quvchining barcha predmetlardan materialni o'zlashtirishi va umumiy aqliy rivojlanishi haqida fikr yuritganda, u yoki bu mavzuni bola o'z nutqida (yozgan

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

inshosida, axborotida, qayta hikoyalashda, savollarga bergan javobida) qanday bayon eta olishiga qaratiladi. Shunday qilib, nutqni tafakkurdan ajratib bo'lmaydi, nutq tafakkur asosida rivojlanadi; fikr nutq yordamida pishib yetiladi, yuzaga chiqadi. Ikkinchisi tomondan, nutqning o'sishi fikrni shakllantirishga yordam beradi, takomillashtiradi.

Uchinchisi tomondan, nutqning o'sishi fikrni shakllantirishga yordam beradi, takomillashtiradi. O'quvchilar nutqini o'stirishning mashg'ulotning boshqa turlari bilan bog'liqligi. O'quvchilar nutqini o'stirish boshqa o'quv predmetlaridan o'tkaziladigan mashg'ulotlar bilan ham uzviy ravishda bog'lanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Дилова Н.Г. (2021). Педагогик хамкорлик жараёнининг мазмуни ва уни ташкил этиш тамоиллари. *Science and Education*. Vol. 2, Issue 10, 547-557 бетлар.
2. Расулова З. (2021). Педагогик дастурий воситалардан фойдаланиб булажак технология фани уқитувчиларининг касбий маҳрратини ошириш йуллари. *Science and Education*. Vol. 2, Issue 10, 416-426 бетлар.
3. Dilova N.G. (2021). O'quvchilarning shaxsiy sifatlari - pedagogik hamkorlikning dastlabki tamoyili. *Science and Education*. Vol. 2, Issue 10, 558-566 betlar.
4. Расулова З.Д. (2021). Талабаларнинг креативлигини

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

ривожлантиришда масофавий таълимнинг урни. Science and Education. Vol. 2, Issue 10, 439-448 бетлар.

ONA TILI VA ADABIYOT DARSLARIDA ZAMONAVIY PEDAGOGIK
TEXNOLOGIYALARNI QO'LLASHNING O'ZIGA XOS JIHATLARI

Abdiyeva Xafiza Xudaynazarovna

Qashqadaryo viloyati Kitob tumani 8-umumiy o'rta ta'lif maktabining ona tili va adabiyot fani o'qituvchisi.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6607152>

Annotatsiya: Ushbu maqolada umumiy o'rta ta'lif maktablarida ona tili va adabiyot darslarida innovatsion texnologiyalarni qo'llash, interaktiv metodlardan foydalanish, o'quvchilar ijodiy fikrlashga, tashabbuskorlikka, o'zaro hamkorlikda ish yuritishga, fikrlarni ravon bayon etishga chorlashi haqida fikr yuritilgan.

Kalit so'zlar: ona tili, adabiyot, dars, innovatsion texnologiya, metod, o'yin masofaviy ta'lif.

Bugungi kunda jamiyatimizda yangi ijtimoiy munosabatlarning shakllanishi, ta'larning jahon ta'lif tizimiga integratsiyalashuvi zamonaviy pedagogik texnologiyalarda yangicha yondashuv zarurligini taqozo etmoqda. Bu yondashuvlar o'z navbatida o'quv jarayonining tashkiliy va metodik jihatlariga muayyan ijobjiy o'zgarishlar olib kirmoqdaki, ularning ko'pchiligi pedagogik texnologiya va pedagogik mahorat bilan uzviy bog'liq.

Har bir darsni o'ziga xos usul asosida o'tish, o'quvchining fanga bo'lgan qiziqishini oshirish, uning qalbida ilmga muhabbat uyg'otish o'qituvchining

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

mahoratiga bog'liq. Muallimning mahoratini oshirishga xizmat qiluvchi vositalardan biri zamonaviy pedagogik texnologiyalardir. Zamonaviy pedagogik texnologiya – hozirgi zamon didaktikasi va pedagogikasi taraqqiyotining mahsuli. Har bir zamonaviy pedagog mavjud pedagogik texnologiyalarni o'z darslarida qo'llasa, albatta ijobiy natijaga erishadi. Bugungi kun o'qituvchisining maqsadi barkamol yoshlarni tarbiyalash, ularga puxta ta'lif-tarbiya berish, zarur axborotlar bilan ta'minlash, mustaqil fikrlashga o'rgatish, bilim va hayotiy ko'nikmalar hosil qilish, ular qalbida vatanparvarlik, xalqparvarlik tuyg'ularini qaror toptirishdan iborat. Bu ezgu maqsadlarni ilg'or pedagogik va innovatsion texnologiyalar asosida o'tilgan mashg'ulotlarda amalga oshirish mumkin.

Innovatsion texnologiya – ta'lif samaradorligini oshiruvchi omillardan foydalanish, turli pedagogik jarayonlarni loyihalash va amalda qo'llash orqali bilim egallahni takomillashtirish usullari. Uning asosiy maqsadi ta'lif jarayonida o'qituvchi va bilim oluvchi faoliyatiga yangilik, o'zgartirishlar kiritish bo'lib, interfaol metodlardan foydalanishni taqozo etadi. Interfaol usullar ta'lif jarayonida qatnashayotgan har bir bilim oluvchining faolligiga, erkin va mustaqil fikr yuritishga asoslanadi. Bu usullardan foydalanganda bilim olish qiziqarli mashg'ulotga aylanadi.

Ko'p yillar davomida an'anaviy dars o'tish ta'larning asosiy shakllaridan biri bo'lib keldi. An'anaviy darsda o'qituvchi faol, o'quvchi esa passiv ishtirokchiga aylanadi. Bu esa o'quvchining mustaqil fikrashi, izlanuvchanlik qobiliyati rivojlanishiga to'sqinlik qiladi. Axborot-kommunikatsiya texnologiyalari shiddat bilan rivojlanayotgan bir paytda bunday darslar yaxshi samara bermaydi. Bugungi davr talabi dars jarayonini

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

noan'anaviy tarzda mazmunli tashkil etish, o'quvchilarning qiziqishini orttirib, ularning o'quv jarayonidagi faolligini ta'minlashni taqozo etadi.

Noan'anaviy darslarni tashkil etishda interfaol metodlar muhim bo'g'in hisoblanadi. Ular o'qituvchi va o'quvchilarning o'zaro faol munosabatlarida tashkil etiladigan mashg'ulot turidir. Bunda o'qituvchi va o'quvchi o'zaro hamkorlikda ishlaydi. Fikrlar to'qnashuvi yuzaga keladi. O'quvchining erkin fikrlash jarayoni yangi pog'onaga ko'tariladi. O'qituvchi shu tarzda o'quvchilarni faollashtiradi, o'zlashtirishi past o'quvchilar dunyoqarashi va tafakkurini boyitib boradi.

Ta'limga uzoq davom etadigan jarayon bo'lib, uning sifati darsda qo'llanilgan metodlarga bog'liq. Darsning mazmunli o'tishi, unda qanday metodlardan foydalanilgani va natijaga erishilgani o'qituvchining mahorati, bilim darajasini belgilaydi. Darsda metodlar to'g'ri tanlansa, maqsadga tez va oson erishiladi. Interfaol metodlarni tanlash har bir darsning didaktik maqsadidan kelib chiqqan holda amalga oshiriladi.

Bu esa o'qituvchidan har doim bir xil usulda emas, dars mavzusiga mos metodlar asosida dars o'tishni talab etadi. Buning uchun o'qituvchi doimo o'z ustida ishlashi, bilim va kasbiy malakasini oshirib borishi, ilm-fan yangiliklaridan xabardor bo'lishi va o'z faoliyatida ulardan samarali foydalanishi lozim. O'qituvchi bir vaqtning o'zida ijodkor, aktyor va fan bilimdoni bo'lsa, kasbiy mahoratidan kelib chiqqan holda darsning mazmuni, o'quvchilarga yetkazish usul va shakllari, vositalarini oldindan belgilab, mavzuga mos metodni tanlasagina dars samaradorligi yuqori bo'ladi.

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

Noan'anaviy darslarni esa interaktive metodlar va o'yinlarsiz tasavvur etish qiyin, zero bular darsning o'zagini tashkil etadi,Misol uchun, murakkab mavzuni o'quvchilar ongiga osongina etkazish uchun «Aqliy hujum», «Zakovat», «Zigzak», «Interfaol», «O'yin dars», «Munozarali-bahsli dars», «Sayohat dars», «Musobaqa dars», «FSMU», «Baliq skeleti», «Charxpalak» kabilarning o'quv jarayonida qo'llash alohida ahamiyatga ega.

Darslarda qo'llanadigan interaktiv usullar o'quvchilarda o'z ona tili va yurtiga mehr-muhabbat tuyg'ularini uyg'otish, ularni mukammal savodxonlik darajasiga ko'tarish, mantiqiy aniq va to'liq nutq sohibi bo'lishiga erishish kabi muhim vazifalarni bajarishni nazarda tutadi. Bu kabi interaktive metodlar va o'yinlarning dars davomida foydalanilishi avvalo, pedagog mahorati bilan bogliq. Sababi, metodlar darsdan bir kun oldin tayyor holga keltirilishi, kerakli ko'rgazmali qurollar, tarqatma materiallar, qisqa savoljavob va testlar, baholash mezonlarini shakllantirish shuningdek o'rganuvchilarni rag'batlantirish va jazolash maqsadga muvofiq. Har bir metod o'quvchilarning yoshi, qiziqishlari,o'gil bolalar va qiz bolalar sonining proporsiyasi, o'zlashtirish jarayoning tez yoki nisbatan sekin ekanligi, qobiliyatları va ustunlik jihatlarini hisobga olgan holda oson va qiyin turlarga bo'lingan holda tanlanishi va tayyorlanishi muallimdan talab etiladi.

Bundan tashqari 45 daqiqa davom etadigan dars mashg'ulotida harakatli o'yinlarning mavjudligi ha alohida ahamiyatga ega.Chunki, bolalarni charchatmaslik va ularni oqilona tanlangan 3-4 daqiqalik harakatli o'yilar orqali miyaga va mushaklarga dam berish ham ustozning vazifasi hisoblanadi. Dars jarayonlarida notiqlik, suhbat, hikoya, mustaqil ish, yozma ish, hozirgi zamon bilan bog'lash orqali ijtimoiy-siyosiy bilimlarni ham

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

oshirib borish, mustaqil fikrga tayanish shakllariga katta e'tibor berilishi lozim. Yana bir e'tiborga olinishi lozim bolgan jihat bu ona tili va adabiyot darslari davomida computer texnologiyalardan foydalanishdir.Buning uchun birinchi navbatda o'qituvchi sinfxonani kerakli jihozlar bilan ta'minlanishini tashkil etishi, so'ngra mavzuga doir taqdimotlar, videolar, qisqa filmlar, rasmlar va ijod namunalarini yaratishi yoki internet saytlaridan sifatlilarini tanlab yuklab olishi lozim.Buning asosiy sababi, ular o'quvchilarning ijodkorligini va dunyoqarashini kengaytirishga, visual o'rganishni rivojlantirishga va albatta o'quv jarayonining qiziqarliroq va sifatliroq tashkil etilishiga yordam beradi.

Bu usul Grammatik jihatdan murakkab mavzularning oson tushunilishiga, rasmlar orqali o'quvchilarning mustaqil oddiy gapdan to kichik matn tuza olish qobiliyatini o'stirishga, adabiyot namoyondalari hayoti va ijodini ko'z oldida gavdalantirish va yaxshiroq yodda saqlashga,ularning ijod namunalaridan ekran orqali bahramand bo'lishga yordam berishi bilan alohida xarakterlanadi. Ayniqsa hozirgi butun dunyoga tarqalishga ulgurgan COVID -19 pandemiysi sharoitidan kelib chiqilsa, o'qituvchida yana bir imkoniyat bu audio va video darslarning masofaviy ta'lik uchun yaratilishi va o'ero, online ta'lif yurtimiz ta'lif tizimini qamrab olar ekan,televide niya orqali efirga uzatilayotgan online dars mashg'ulotlari bilan bir qatorda o'quvchilar uchun tanish bo'lgan sevimli ustozlari tomonidan yaratilgan qo'shimcha darslar ularga kuch,motivatsiya va albatta qo'shimcha bilim bera oladi.

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

Xulosa qilib aytganda, ona tili va adabiyot fanining chuqur o'zlashtirilishi zamonaviy pedagog foydalanadigan interfaol metodlar,o'yinlar va computer texnologiyalaridan oqilona foydalanish orqali yanada puxta,oson va tez bo'lishi mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Jumaniyozov, S. A. (2020). Abdulla Qahhor hikoyalarini o'rganishda innovatsion metodlar. Science and Education, 1(5).
2. Khodjamkulov, U., Botirova, S., Shofkorov, A., & Abdirimova, I. (2020). Bases of Organizing Cooperation between Educational Institutions through Clusters (on the Example of the Education System of Uzbekistan). Journal of Critical Reviews, 7(12), 166-169.
3. Khodjamkulov, U., Makhmudov, K., & Shofkorov, A. (2020). The Issue of Spiritual and Patriotic Education of Young Generation in the Scientific, Political and Literary Heritage of Central Asian Thinkers. International Journal of Psychosocial Rehabilitation, 24(05), 6694-6701.
4. Makhmudov, K. (2020). Integrating a Mother Tongue while Teaching a Foreign Language: Problems and Solutions. Literature and History, (1), 89-91.

MULOQOT ORQALI MILLIY G'oyani RIVOJLANTIRISH

Abduq'aniyeva Matluba Yusupovna

Farg'ona viloyati Buvayda tumani

13-umumiy òrta ta'lif maktabi psixologi.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6611336>

Milliy psixologiyaning asosiy vazifasi yoshlar ongida milliy g'oyani shakllantirishdir. Bunda muloqot katta ahamiyatga ega. Respublikamizda istiqbolda amalga oshirishga mo'ljallangan g'oyalar mavjud. Ular vatanimiz taraqqiyotini belgilab beruvchi istiqbol dasturi vazifasini bajarib kelmoqda. Bu g'oyalar:

- 1) O'zbekiston kelajagi buyuk davlat;
- 2) O'zbekistonda demokratik, huquqiy, fuqarolik jamiyatini barpo etish;
- 3) fuqarolar ongini ma'naviyat mash'ali bilan yoritish;
- 4) mustaqil fikrlovchi, faol, fidoiy kishilarni tarbiyalash;
- 5) komil insonni kamol toptirish kabilardir.

Vatanimizning milliy g'oyasi barcha millatlar, uchun umumiyyidir. Milliy g'oya fuqarolarning diniy e'tiqodi, ijtimoiy kelib chiqishidan qat'i nazar baxtli turmush, farovon hayot, o'zaro totuvlik, mustaqillik tuyg'usiga sadoqat, ezgu niyatlari ushalishini kafolatlaydi. Milliy g'oyani bolalar ongiga yoshlikdan singdirish darkor. Bog'cha yoshidagi bolalarga ham faqat

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

yodlatish orqali mashg'ulotlami o'tkazmasdan, trening mashg'ulotlardan, ayniqsa, muomala treningidan ko'proq foydalanish maqsadga muvofiq. Turli yoshdagi bolalar bilan muloqot treningini tashkil etishda, yosh xususiyatlarini e'tiborga olish kerak. Muloqot treningida «Vatan nima?», «Ona zamin degani nima?», «Biz nima uchun yashaymiz?» kabi muammoli savollarni o'rtaga tashlab, bolalar ongiga milliy g'oyani, milliy g'urumi singdirish mumkin. Milliy tamoyillarini shakllantirish uchun quyidagi usullardan

foydalanish ijobiy natija beradi:

1. Madhiyani maromiga yetkazib ijo etishga e'tibor berish;
2. Vatanimiz bayrog'iga ta'zim qilishga o'rgatish; 3. «Biz Vatan farzandimiz» mavzusida ko'rik-tanlovlar o'tkazish;
4. Jamiatning faol kishilari bilan uchrashuvlar tashkil qilish; 5. Muzeylarga sayohat uyushtirish kabilar. O'zbek tiliga davlat maqomi berilganidan keyin davlat va jamiat hayotida birmuncha ijobiy o'zgarishlar yuz berdi, bu borada asosiy islohotlar milliy istiqqloldan so'ng amalga oshirildi. Ijtimoiy hayotdagi katta yutuqlar bilan bir qatorda, shaxslararo munosabatlarda til odobi, nutq madaniyatida buzilishlar davom etmoqda, o'zbek tilining musafffoligi, aniq va lo'ndaligi, mantiqiyligi, ohangdorligi va silliqligi muloqotda o'z ifodasini topa olmayapti. Natijada uzatilayotgan fikrlarni idrok qilish qiyinlashmoqda. Muloqot psixologiyasining asosiy maqsadi, avvalo yoshlarda nutq madaniyatini shakllantirishdir. Shuningdek, o'qitish jarayonida bo'lajak mutaxassislarga muloqot madaniyati, muomala odobini singdirish, guruh va jamoalarda o'zaro munosabatlami muloqotni

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

shakllantirish orqali yaxshilashdir.

Muloqot psixologiyasining asosiy vazifalari quyidagilarda o'z ifodasini topadi:

- 1) hamkorlikdagi faoliyat jarayonida shaxslararo o'zaro ta'sir va muloqot qonuniyatlarini o'rganish;
- 2) Sharq allomalarining muloqot haqidagi qarashlarini tahlil qilish;
- 3) o'quvchini faollikka undovchi muomalaviy imkoniyatlar mavjudligini ta'kidlab o'tish;
- 4) o'quvchilarda kasbiy layoqatni faollashtirishga qaratilgan muloqotni shakllantirish;
- 5) shaxslararo munosabatlami muvofiqlashtirishda muloqotning rolini orttirish;
- 6) o'zaro ta'sir etishning ayrim oqibatlarini hisobga olish. Bundan tashqari muloqotning inson ijtimoiy hayotida bajaradigan vazifalari (funksiya) ham mavjud. Muloqot funksiyalari xilma-xil bo'lib, eng keng tarqalgan tasnifga ko'ra ular quyidagilardan iborat: (B.F. Lomov taklif etgan tasnif):

I.Informatsion-kommunikativ funksiya – axborot almashinuvini ta'minlash vazifasi. Axborot almashinuvi turli belgilar, tizimlar orqali amalga oshiriladi. Odatda verbal (unda belgilar tizimi sifatida nutq ishlatiladi) va noverbal (unda nolisoniy belgilar tizimi ishlatiladi) kommunikatsiya farqlanadi. Noverbal kommunikatsiya bir necha shakldan iborat: – kinetika (imo-ishora, mimika, pantomimika);

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

- paralingvistika (ovozi lokalizatsiyalari, pauzalar);
- proksemika (masofa va vaqt me'yorlari);
- vizual aloqa (ko'zlar orqali aloqa);
- takesika (jismoniy aloqa).

Ba'zida muloqotdagi individlaming hidlari ham o'ziga xos belgilar tizimi sifatida baholanadi.

2. Regulatsion-kommunikativ funksiya — suhbatdoshlar xulqatvorining regulatsiya qilinishi (boshqarilishi)ni ta'minlash vazifasi. Kishilar muloqot jarayonida verbal, jismoniy, noverbal yo'llar bilan bir-birining motivlariga, maqsadlariga, qaror qabul qilishiga ta'sir o'tkazishi, biror harakatga undashi va harakatini nazorat qilishi, bir-birining xulq-atvoriga stimullashtiruvchi va korreksiyalovchi tarzda ta'sir ko'rsatishi mumkin.

3. Affektiv-kommunikativ funksiya — inson emotsional sohasining regulatsiya (boshqarish) qilinishini ta'minlash vazifasi. Muloqot inson emotsional holatlarining eng muhim determinantasidir. Chunki turli-tuman emotsional holatlar muloqot jarayonida paydo bo'ladi va o'zgaradi. L. A. Karpenko taklif etgan tasnifga ko'ra muloqotning quyidagivazifalari ajratiladi:

Aloqa o'rnatish vazifasi — suhbatdoshni aloqaga kirishish uchun tayyorlash;

Informatsion vazifa — suhbatdosh bilan muayyan ma'lumotlar, fikrlar va

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

rejalami almashish;

Faoliyatga undash – suhbatdoshni biror harakatni bajarishga stimullashtirish (rag'batlantirish);

Koordinatsion vazifa – suhbatdosh bilan hamkorlikdagi faoliyatni tashkil etish va uni amalga oshirishdagi harakatlarnimuvofiqlashtirish;

Tushunishni ta'minlash vazifasi – suhbatdoshning fikrlari vahissiyotlarini tushunish;

Amotiv vazifa – suhbatdoshda muayyan hissiyotlami uyg'otish hamda ularni o'zgartirish;

Munosabat o'rnatish vazifasi – munosabatlar tizimidagi shaxsiy o'rinni, mavqeni aniqlash;

Ta'sir ko'rsatish vazifasi – suhbatdoshning xulq-atvori, shaxsiy xususiyatlari, maqsadlarini o'zgartirish.

Demak, muloqot murakkab polifunksional ya'ni ko'p vazifali hodisadir.

Foydalanilgan adabiyotlar.

- 1.. E. G'oziyev. Muomala psixologiyasi. T. 2001 .
2. E. G'oziyev. Tafakkur psixologiyasi. T. 1999.
3. E. G'oziyev. Psixologiya. T. «o'qituvchi» nashriyoti. 2003. (darslik)
- 4 E. G'oziyev. Sh. Azizova . Tashkiliy psixologiya. T. «Universitet» nashr.

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

1991.

5. FAkramova. R.Abdullayeva. Oilaviy hayotni o'rganishga oid psixologik testlar.T. 2002. Respublika «Oila» markazi.
6. M. Maxsudova. Umumiy psixologiya. (ma'ruzalar matni) Namangan.
7. M. Maxsudova. Oilaviy munosabatlar psixologiyasi. (uslubiy qo'llanma) Namangan. 2003.
8. M. Maxsudova. Z. Qurbonova. Umumiy psixologiya. (muammoli ma'ruzalar matni). Namangan. 2004.
9. M. Maxsudova. Muloqot psixologiyasi. (muammoli matni). Namangan. 2005.
10. P. S. Ergashev. Muloqot psixologiyasi (ma'ruzalar to'plami).T. 2003

Tillarni o'qitishda interfaol usullardan foydalanish

Abdukadirova Shaxnoza Gafurovna

Toshkent davlat transport

universiteti O'zbek (rus) tili

kafedrasi assistenti

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6600056>

Annotatsiya: Maqolada tillarni o'qitishda interfaol usullardan foydalanish orqali ta'lif sifatini oshirish yo'llari yoritib berilgan.

Kalit so'zlar: innovatsiya, metod, ta'lif, tarbiya, masofaviy ta'lif, bilim, innovatsiya, . “Til portfeli”, “Sen menga-men senga”.

Annotation: The article describes ways to improve the quality of education through the use of interactive methods in language teaching.

Keywords: innovation, method, education, upbringing, distance learning, knowledge, innovation,. “Language portfolio”, “You to me-I to you”.

Hozirda ta'lif metodlarini takomillashtirish sohasidagi asosiy yo'nalishlardan biri interfaol ta'lif va tarbiya usullarini joriy qilishdan iborat. Barcha fan o'qituvchilari dars mashg'ulotlari jarayonida interfaol usullardan borgan sari kengroq foydalanmoqdalar. Interfaol usullarni qo'llash natijasida o'quvchilarning mustaqil fikrlash, tahlil qilish, xulosalar chiqarish, o'z fikrini bayon qilish, uni asoslagan holda himoya qila bilish, sog'lom

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

muloqot, munozara, bahs olib borish ko'nikmalari shakllanib, rivojlanib boradi. Masalan o'yinlar ta'lif metodi sifatida qo'llanilib, o'quvchilarni uyg'un tarzda rivojlantirishga yo'naltiriladi. Ularning bilish imkoniyatlarini kengaytirib mustaqil fikrlovchi shaxs sifatida shakllanishlarini ta'minlaydi. Hozirgi kunda interfaol metodlarning bir necha turlarni bo'lib, ta'lif jarayoni shu metodlardan foydalanib kelinmoqda.

Ta'lif metodlarining turlari juda ko'p. O'quvchilar o'quv axborotlarni o'zlashtirish, mavzuni tushunib yetishlari, mavzuni ma'ruba, hikoya, orqali, videoousul orqali bilimlarini mustahkamlashlari zarur. Ta'lif beruvchi yangi ilg'or pedagogik tajribani amaliyotga joriy etishda uning qimmati hamda qay darajada samarali ekanligiga e'tibor berishi kerak. O'qituvchi o'quv axborotlarni mustahkamlashga, tushunib yetishi uchun xizmat qiladigan, o'quvchilarni shu mavzu ustida fikrlashga o'rgatadigan bir necha usullardan foydalanishi kerak. O'quvchilarning so'z boyligini oshirishga, kitoblar bilan ishlashiga tillarda zamonlarga oid, fonetikaga oid, mashqlar bilan ishlashga o'rganish kerak. Interfaol ta'lif bir vaqtida bir nechta masalani hal etish imkoniyatini beradi. Bulardan asosiysi-o'quvchilarning muloqot olib borish bo'yicha ko'nikma va malakalarini rivojlantiradi, o'quvchilar orasida emostional aloqalar o'rnatilishiga yordam beradi, ularni jamoa tarkibida ishlashga, o'z o'rtoqlarining fikrini tinglashga o'rgatish orqali tarbiyaviy vazifalarning bajarilishini ta'minlaydi.

Shu bilan birga, amaliyotdan ma'lum bo'lishicha, dars jarayonida interfaol metodlarni qo'llash o'quvchilarning asabiy zo'riqishlarini bartaraf qiladi, ular faoliyatining shaklini almashtirib turish, diqqatlarini dars mavzusining asosiy masalalariga jalb qilish imkoniyatini beradi.

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

Interfaol mashg'ulot turlari ko'p bo'lib, ularni dars mavzusining xususiyatlari hamda ko'zda tutilgan maqsadlarga muvofiq tanlanadi va tegishlicha tayyorgarlik ko'rildi. Interfaol mashg'ulotda ishtirok etish uchun o'quvchilarning tayyorliklariga o'ziga xos talablar qo'yiladi, bular mashg'ulotda faol ishtirok etish uchun zarur bilimlarni o'zlashtirganlik, muloqotga tayyorlik, o'zaro hamkorlikda ishlash, mustaqil fikrlash, o'z fikrini erkin bayon qilish va himoya qila olish ko'nikmalari va boshqalardan iborat.

O'quvchilarning faoliyatini rivojlantirish uchun juda ko'p metodlardan dars jarayonida foydalanish mumkin. Masalan, quyidagi ayrim metodlarni ko'rib chiqamiz. O'quvchiga yo'naltirilgan ta'lif. Ushbu turdag'i ta'lif xorijiy o'rta va o'rta maktab zamonaviy ta'lif texnologiyalari variantlaridan biri sifatida.

Bunday treningning mohiyati dars jarayonida tashabbusni talabaning o'ziga maksimal darajada o'tkazishdadir. Didaktik nuqtai nazardan, ushbu ta'lif texnologiyasi darslarni maxsus tashkil etish, o'qituvchi va talabalar o'rtasida hamkorlik aloqalarini yaratish natijasida o'quvchining shaxsiy imkoniyatlarini eng to'liq ochib berishni o'z ichiga oladi. Ushbu yondashuv an'anaviy o'qitish texnologiyasidan farq qiladi, bunda o'qituvchi o'quvchining o'quv faoliyatida asosiy qahramon bo'lib, dasturiy materialni o'zlashtirishni ta'minlaydi: o'qituvchi o'quvchiga bilim beradi, ko'nikma va malakalarni shakllantiradi va ularning o'zlashtirilishini nazorat qiladi. Ushbu texnologiya doirasida o'qitishning maqsadi o'quvchilarning o'rganishdag'i mustaqilligi sababli, talabaning o'zi qanday qilib eng yaxshi o'rganishni bilishi kerak. Shu maqsadda u tilni o'zlashtirish strategiyalarini tanlaydi va ulardan o'quv jarayonida foydalanishga harakat qiladi. Quyida ana shu strategiyalardan ba'zilari ro'yxati keltirilgan: 1) individuallikni ko'rsatish; 2)

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

mashg'ulotlarni tashkil qilish; 3) ijodiy bo'lish; 4) noaniqlik bilan kurashishni o'rganish; 5) xatolardan saboq olish; 6) kontekstdan foydalanish.

Masofaviy ta'lif. O'quv jarayonini tashkil etishning ushbu shakli kompyuter telekommunikatsiya tarmoqlaridan foydalangan holda masofaviy o'qitishni nazarda tutadi. Talabalar o'zlariga taklif qilingan vazifalarni mustaqil ravishda bajaradilar, ular o'qituvchi tomonidan talabalar bilan shaxsiy uchrashuvda tekshiriladi, bu masofaviy ta'limga o'xshaydi yoki talabalarning ishini nazorat qiladi. Masofaviy ta'limning asosiy xususiyati telekommunikatsiya aloqasi o'qituvchisi - talabaning bilvosita xususiyatidir. Masofaviy o'qitish kurslari talaba faoliyatini puxta va batafsil rejalashtirish, zarur o'quv materiallarini yetkazib berish, yuqori samarali fikr-mulohaza, talaba va o'qituvchining interaktivligidir. Hozirda chet tillarini masofaviy o'qitishni tashkil etishning turli variantlari, jumladan, maktab o'quvchilari uchun dasturlar ishlab chiqilgan va bunday o'qitishning samaradorligi isbotlangan. Bunday o'quv mashg'ulotlari global internet tarmoqlarida to'plangan jahon madaniy-ma'rifiy qadriyatlaridan keng foydalanish, tajribali o'qituvchilar rahbarligida o'qish, malakasini oshirish va kasbiy bilimlarini chuqurlashtirish imkonini beradi. Respublikamizdagi ta'lim muassasalarini to'liq kompyuterlashtirish rejalashtirilganligi munosabati bilan masofaviy ta'limni zamonaviy texnologiyalar tizimidagi ta'limning eng istiqbolli shakllaridan biri deb hisoblash mumkin. "Til portfeli" tilni o'rgatish vositasi sifatida. "Til portfeli" o'qituvchining ishlab chiqarish faoliyatini rivojlantirishni ham, ta'lim jarayonining sub'ekti sifatida uning shaxsiy rivojlanishini ham ta'minlovchi yangi texnologik o'quv qurolidir. Til portfeli deganda o'quvchining chet tilini o'zlashtirishdagi o'quv faoliyati natijalarini

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

aks ettiruvchi (tasvir beruvchi) ish materiallari to'plamini aniqlash mumkin. To'plamdagи bunday materiallar to'plami talabaning o'rganilayotgan tilning ma'lum bir sohasidagi yutuqlarini, shuningdek, ushbu sohadagi ta'lif faoliyati tajribasini baholashga imkon beradi. Portfolio moslashuvchan texnologik vosita bo'lib, o'quvchilarining tilni o'zlashtirish va uni bilish darajasini nazorat qilish jarayonida muvaffaqiyatga erishish vositasi sifatida foydalanish mumkin. Til portfelidan foydalanish til ta'limidagi "til o'rganish" tushunchasidan "til va madaniyatni o'zlashtirish" tushunchasigacha bo'lgan umumiy tendentsiyani aks ettiradi, ya'ni talabaning bevosita mustaqil ta'lif faoliyati to'g'risidadir. Shu bilan birga, til portfeli ushbu jarayonning o'ziga xos "oynasi" sifatida qaraladi, unda o'quvchining reflektiv o'zini-o'zi baholashi tufayli uning tilni o'zlashtirishdagi yutuqlari aks etadi. Talabaning tilni bilishning ma'lum bir sohasidagi yutuqlarini bir martalik baholaydigan til portfeli talaba va o'qituvchiga vaqt o'tishi bilan tilni bilish darajasini kuzatish imkonini beradi va shu bilan ularning tarjimai holini aks ettiradi.

Hamkorlikda o'rganish usuli. Ushbu usul loyihani ishlab chiqish uchun asosdir. Guruhda bir xil ma'lumotga ega bolalar bo'lsa yaxshi bo'ladi, lekin, qoida tariqasida, bolalar mакtabga turli darajadagi tayyorgarlik bilan kelishadi. Kuchli o'quvchi yangi materialni tez o'zlashtirib oladi va topshiriqni bajarishda xato qilmaydi, ya'ni uni bajarishni o'rgangan, qo'shimcha mashg'ulotlar ham kerak emas. Zaif talabaga ko'proq yordam va vaqt kerak bo'lgan bir paytda, kuchli talaba oldinga borishni xohlaydi. Natijada, kam tayyor bolalar o'rganishga qiziqishni yo'qotdilar, uy vazifasini bajarishni to'xtatdilar, chunki har safar bu yanada qiyinlashdi.

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

Hamkorlikdagi ta'lif usuli bu muammoni hal qilishga yordam beradi. Ushbu usulga ko'ra, agar bolalar kichik guruhlarda ishlasa va har birining muvaffaqiyati uchun javobgar bo'lsa, bo'sh o'zlashtiruvchi talabalarga yordam berishni o'z zimmasiga olishi mumkin.

Darhaqiqat, yana bir pedpsixologik usul: "Sen menga-men senga" usulida guruhlarda ishslash ham o'quvchilarning tanqidiy fikrlash va asar qahramonlariga tanqidiy baho berish ko'nikmalarini shakllantirishda muhim ahamiyat kasb etadi. O'quvchilar oldiga badiiy asar matni ustida ishslash va uning mazmuni asosida savollar tayyorlash vazifasi topshiriladi. O'quvchilar savollarni o'zaro ayirboshlaydilar, savollarga atroflicha javob oladilar, guruh a'zolari orasidan opponentlar saylanib guruhdoshlarining javoblarini baholaydilar.

Hamkorlikda o'qitish usulini qo'llashning birinchi tajribasidan so'ng o'quvchilar faollashadi. Zaif o'quvchilar o'z qobiliyatlariga ishonchni his qila boshlaydilar. Ular o'zlarining muhimligini bilishadi: va butun guruhning muvaffaqiyati ularning sa'y-harakatlari bog'liq. Barcha bolalar, istisnosiz, do'stlarining nutqi paytida hamdardlik bildiradilar. Olingan ijobjiy baho har bir o'quvchining sa'y-harakatlari natijasi bo'lib, bir-biriga, birgalikda ishslashga va umuman o'rganishga keyingi qiziqish uchun rag'bat bo'lib xizmat qiladi.

Har bir talaba o'z qobiliyatiga qarab o'rganadi va shuning uchun boshqalar bilan teng ravishda baholanish imkoniyatiga ega. Agar "kuchli" ham, "zaif" o'quvchilar ham o'z darajasiga erishish uchun bir xil kuch sarflasa, har ikki holatda ham har biri qo'lidan kelganini qilgan bo'lsa, ularning harakatlari

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

teng baholanishi adolatdan bo'ladi. Agar guruhdagi talabalarning umumiyligi natijaga erishish uchun sarflagan harakatlari baholansa, unda, qoida tariqasida, ularning motivatsiyasi ortib borishi uzoq vaqtdan beri ta'kidlangan.

Amaliyot shuni ko'rsatadiki, bиргаликда о'рганиш навојат осон ва қизиқарли, balki ancha samaraliroq. Bundan tashqari, bu samaradorlik navaqat talabalarning o'quv muvaffaqiyati, ularning intellektual rivojlanishi, balki ma'naviy jihatdan ham muhim ahamiyatga ega. Do'stga yordam berish, har qanday muammolarni bиргаликда hal qilish, muvaffaqiyat quvonchini yoki muvaffaqiyatsizlikning achchiqligini baham ko'rish har bir bola uchun tabiiy bo'lishi kerak.

Xulosa qilib shuni aytish mumkinki, yuqori darajadagi umumiyligi kasbiy madaniyatga, ijtimoiy faoliyoga, mustaqil fikrlashga, o'z vazifalarini qiyinchiliksiz hal qila olish qobiliyatiga ega bo'lgan etuk mutaxassislarini tarbiyalash uchun bugungi kunda pedagog o'qituvchilarimiz zamonaviy yangi innovatsion pedagogik texnologiyalardan foydalanishlari ta'limga tarbiyaning sifat va samaradorligini oshirishning asosiy omili ekanligini, buni esa davr talab qilayotganligini tushunib yetishlari lozim.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1.J.G'.Yo'ldoshev, S.A.Usmov. Pedagogik texnologiya asoslari.–T., "O'qituvchi" 2004.

2.Л.Т.Ахмедова, Е.А.Лагай. Современные технологии преподавания

русского языка и литературы. Ташкент, 2016.

3. Г. И.Беленький. Литература в школе вчера и сегодня. Книга для учителя. – М.: Мнемозина, 2012. – 157 с.

4. A.T.Baltayeva. Talabalarni badiiy asar qahramonlarining shaxsiyatiga tanqidiy baho berishni o'rgatishga qaratilgan darslarni loyihalash. ACADEMICIA: Xalqaro ko'p tarmoqli tadqiqot jurnali. P.947-952.

**XO'JALIK YURITUVCHI SUB'YEKTLARDA BUDJETLASHTIRISHNING
TASHKILIY-USLUBIY VA AMALIY JIHATLARI**

Abdullahayev Behruz Abdunazar o'g'li

Termiz Davlat Universiteti Iqtisodiyot va turizm fakulteti

Magistratura bo'limi "Buxgalteriya hisobi" yo'nalishi 2-kurs magistranti

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6599301>

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada Xo'jalik yurituvchi sub'ektlarda budjetlashtirishning tashkiliy-uslubiy va amaliy jihatlari tahlili keltirilgan

Kalit sozlar: Korxona budjeti, boshqaruv hisobi, budjet tizimi xarajatlar, daromadlar, rejalashtirish, xarajatlarni baholash

ABSTRACT

This article provides an analysis of organizational, methodological and practical aspects of budgeting in business entities

Keywords: Enterprise budget, management accounting, budget system expenses, revenues, planning, cost estimation

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR, TAKLIF VA YECHIMLAR

АННОТАЦИЯ

В данной статье проводится анализ организационно-методологических и практических аспектов бюджетирования в хозяйствующих субъектах.

Ключевые слова: Бюджет предприятия, управленческий учет, расходы бюджетной системы, доходы, планирование, сметная оценка.

KIRISH

Bugungi kunda O'zbekiston jahon bozorida talab katta bo'lgan mahsulot - paxta tolasining asosiy ishlab chiqaruvchisi va yetkazib beruvchisi hisoblanadi. Respublika paxta tolsi ishlab chiqarish bo'yicha va uni eksort qilish bo'yicha jahonda yetakchi o'rnlardan birini egallab turibdi.

Paxta xomashyosini qabul qilish va qayta ishlash, paxta tolasini jahon bozori talablaridan kelib chiqqan holda eksport qilish bo'yicha yagona kompleksni yaratish, paxta va yog'-moy mah-sulotlarining sifatini hamda raqobatdoshligini oshirish, shu-ningdek, Respublikaning paxta tozalash va yog'-moy korxonalarini modernizasiya qilish, texnik va texnologik qayta jihozlash uchun investisiyalarni, jumladan, xorijiy investisiyalarni keng jalb qilish maqsadida paxta tolasini qabul qilish, qayta ishlash va eksport qilish bo'yicha «O'zpaxtasanoateksport» xolding kompa-niyasini tashkil etish to'g'risida 2015-yil 27-oktyabrdan O'zbekiston Respublikasi Rezidentining PF-4761-sonli ««O'zpaxtasanoateksport» xolding kompaniyasini tashkil etish to'g'risida»gi Farmoni qabul qilindi. Ushbu farmonni bajarilishini ta'min-lash maqsadida 2015-yil 28-oktyabrdan O'zbekiston Respublikasi Prezidentining ««O'zpaxtasanoateksport» xolding

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR, TAKLIF VA YECHIMLAR

kompaniyasi faoliyatini tashkil etish chora-tadbirlari to'g'risida»gi PQ-2422 sonli Qarori imzolandi. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti-ning PF-4761-sonli Farmoniga ko'ra xolding komraniyasi «O'zpaxtasanoat» AJ, «O'zpaxtaeksport» AJ, «O'zpaxtayog» AJ va «Paxtasanoat ilmiy markazi» AJlari asosida tashkil qilindi (13-14-ilovalar). Xolding zimmasiga paxta tolasini qabul qilish, qayta ishslash va eksport qilish borasidagi faoliyatni samarali tashkil etish vazifasi yuklatildi.

MUHOKAMA VA NATIJALAR

Budgetlashtirishning mohiyatini chuqur anglash uchun esa avval uning boshqaruv hisobidagi o'rni va rolini aniqlab olish zarur. Iqtisodiy adabiyotlarda bu borada haligacha munozaralar davom etmoqda. Ularni tahlil qilish iqtisodchi olimlar budget-lashtirish boshqaruv hisobining ajralmas bir qismi, bazisi, metodi va elementi, metodining elementi sifatida ifodalayot-ganligini ko'rsatmoqda. Muallif budgetlashtirishga boshqaruv hisobining ajralmas bir qismi sifatida qarayotgan olimlar fikrlariga qo'shiladi, chunki boshqaruv hisobida boshqaruv maqsadlari uchun haqiqiy ma'lumotlardan tashqari, prognozlashtiriladigan ma'lumotlar va rejalashtiriladigan ko'rsatkichlardan ham foydalaniladi. Shu-ning uchun ham budgetlashtirish boshqaruv uchun o'ta muhim bo'lgan reja ma'lumotlarini yetkazib beruvchi quyi tizim sifatida paxta tozalash korxonalarida boshqaruv hisobining ajralmas qismi hisoblanadi. Xalqaro amaliyotga e'tibor qaratadigan bo'lsak, ularda budgetlashtirish boshqaruv hisobining tarkibiy qismi va yo'nalishlaridan biri sifatida tashkiliy-uslubiy ta'minlangan hamda amaliyotda qaror torgan.

Tadqiqotlar

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

budjetlashtirishning tarixi uzoq ekanligini va buni eramizdan avvalgi 2500-2400 yillardagi qadimiy Misr hisobiga oid hujjatlar tasdiqlashini ko'rsatmoqda. Budjet-lashtirish haqidagi ma'lumotlar dastlab, «Eski italyan buxgal-teriyasi»da, keyinchalik XIX asrda Angliyada paydo bo'lgan bo'lsada, byudjet ilk bor 1912-yili AQSHda tuzilgan. 1920-yillarga kelib, byudjetlar «DuRont», «General Motors», «ICI», «Siemens» kabi yirik sanoat komraniyalarida harajat va tushumlarni boshqarish vositasi sifatida qo'llanila boshlangan.

Tadqiqotchilar O.V.Grinkevich,

A.Ye.Ivannikovlar Rossiyadabudjetlashtirishni yuzaga kelishi va rivojlanishining 5 ta bos-qichini ajratib ko'rsatgan (19-ilova). Ushbu ilovada budjet-lashtirishning yuzaga kelish tarixi uzoq davrni o'z ichiga olsada, faqatgina bozor iqtisodiyoti sharoitida to'laqonli rivojlan-ganligi tavsiflangan.

«Budgetlashtirish

atamasi sobiq Ittifoqning iqtisodiy ada-biyotlari va hisob tizimi amaliyotiga professor A.R.Ruda-nov-skiy-ning tadqiqotlari orqali kirib kelgan» [95]. «Ilk marta rus tiliga tarjima qilingan korxonalarning xo'jalik faoliyati boshqaruviga byudjet yondashuvini bayon qilgan asar – fundamental kitob esa «Yuqori pog'ona boshqaruv xodimlari uchun kurs» (M.Ekonomika, 1970. 807 b.) hisoblanadi.

Shuni ham aytish kerakki, o'tgan asrning 70-yillarida ushbu kitobning budjet boshqaruvi masalalariga bag'ishlangan bo'limi mamlakatimiz mutaxassislari tomonidan qabul qilinmadni, chunki, u mamlakatimizdagi rejalashtirish va boshqaruv amaliyotidan tubdan farq qilardi. Hozirgi kunga kelib esa yuqoridagi kitob bibliografik jihatdan nodir bo'lib qoldi» [70; 4-b.]. An'anaviy byudjetlashtirish tizimi nemis va amerika

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

maktab-lariga mansub. Jumladan, an'anaviy budgetlashtirishning boshlang'ich asoslari Teylorning qarashlari (fikr va harakat-larning taqsimlanishi), Fordning qarashlari (doimiy ish vaqt, pul orqali rag'batlar tizimi) va Sloanning qarashlari (ko'rsat-kichlar orqali markazlashgan boshqaruv) dan boshlangan. Hozirgi kunga kelib, budgetlashtirishning ahamiyati kun sayin ortib borayotganligi sababli iqtisodiy adabiyotlarda unga bag'ishlangan turli qarashlar paydo bo'lmoqda. Iqtisodiy adabiyotlar tahlili ularda byudjetlashtirish atamasi turlicha talqin qilinayotganligini ko'rsatmoqda. Bizningcha ushbu atamani mohiyatini chuqur tushunib yetish uchun uning asosiy elementi - «budget»ni tadqiq etish kerak. Bu sohada ko'plab tadqiqotlar olib borilmoqda va turli nuqtai nazarlardan tadqiq etilmoqda. Masalan, tadqiqotchi Ye.R.Muxina [30] byudjetni iqtisodiy, huquqiy, tashkiliy va moddiy nuqtai nazardan tadqiq etgan.

Ularni o'rganish shuni tasdiqlamoqdaki, hatto, iqtisodiy adabiyotlarda byudjet atamasi o'rniliga reja va smeta atamalari ishlatilayotgan hollar ham uchrab turibdi. Bu holat budjet atamasining ma'nosini tushunishda chalkashlik va tushunmov-chiliklarga olib kelmoqda.

Budgetlashtirish atamasiga to'xtaladigan bo'lsak, ba'zi bir iqtisodchi olimlar «Rejalashtirish» va «Budgetlashtirish» sino-nimdir degan fikrni bildirmoqda. Biz bu fikrga qo'shilmaymiz, chunki «Rejalashtirish» – harakatlarni rejalashtirish, «Budget-lashtirish – esa natija (moliyaviy natija)ni rejalashtirish» demakdir. Budgetlashtirishni rejalashtirishsiz joriy etish mumkin emas. Rejalashtirishning budgetlashtirishdan asosiy farqi unda asosiy e'tibor oxirgi natijaga emas, balki rejalash-tirish jarayoniga qaratiladi. Ixtisoslikka oid adabiyotlar o'rganilib, xorijiy va Respublikamiz

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

olimlarining budget va budgetlashtirish termin-lariga oid nuqtai nazarlari tadqiqotda bir tizimga solinib tadqiq etildi (21-ilova). Unga ko'ra olimlar byudjet va bud-jetlashtirish terminlarini zarurligi, mohiyati va ahamiyatini chuqur ochib bergenligini ko'rish mumkin. Monografik tadqiqotlar ob'yekti bo'lgan paxta tozalash korxonalari amaliyotini o'rganish hozirgi kunda faqatgina biznes-reja tuzilayotganligini ko'rsatdi. Budgetlashtirish biznes-rejadan farq qiladi va ma'lumot-larni ichki iste'molchilari (korxona rahbar xodimlari) uchun mo'ljallangan. Shu sababli uning ma'lumotlari korxonaning tijorat siriga kiradi. Mamlakatimizga «budget» atamasi o'tgan asrning 90-yil-larida budgetlashtirishga oid ingliz tilidagi iqtisodiy adabiyotlar tarjimasi orqali kirib keldi. Budget atamasining ta'rifiga bevosita to'xtaladigan bo'lsak, iqtisodiy adabiyotlarda «Budget» atamasiga oid ko'plab ta'riflar mavjud bo'lib, ular 22-ilovada bir tizimga solingan. Ilovani tahlil qilish shuni ko'rsatmoqdaki, olimlar budgetni turlicha: reja, rejaning miqdorlarda ifodalanishi, moliyaviy reja va jadval sifatida ta'riflamoqda, eng asosiysi juda batafsil ta'riflar ham mazkur atamaning ma'nosini to'liq ochib bermayapti.

«Budget» tushunchasi tor ma'noda harajatlar smetasi, keng ma'noda esa ma'lum bir vaqt uchun rejalashtirilgan balans-lashtirilgan daromad va harajatlarni anglatadi.

Yuqorida fikrlardan kelib chiqqib, muallif tomonidan budget atamasiga quyidagicha ta'rif berish maqsadga muvofiq deb topildi: budget nafaqat daromad va harajatlarning batafsil (detallashtirilgan) rejasi, balki moliyaviy risklarni hisobga olgan holda talablar va majburiyatlarni boshqarish, rejalash-tirishning samarali vositasi hamda xodimlarni

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

rag'batlantirish tizimining asosi ham hisoblanib, korxonaning maksimal moliyaviy barqarorlik va moliyaviy samaradorlikka erishishi uchun shakllantiriladi va u asosida taktik hamda strategik qarorlar qabul qilinadi. Shunday qilib, byudjetni buxgalteriya hujjati emas, balki boshqaruv hujjati deb hisoblash mumkin.

Budgetlashtirish (inglizcha budgeting so'zidan olingan) terminiga to'xtalsak, iqtisodiy adabiyotlarni tadqiq etish uzoq tarixiy ildizlarga ega bo'lismiga qaramay, hozirgacha uning ta'rifi bo'yicha ham yagona bir fikrga kelinmaganligini ko'r-satmoqda. Bundan tashqari, hozirgi kunda byudjetlashtirishga ko'proq boshqaruv vositasi sifatida qaralayotganligi sababli unga oid ko'plab asarlar yaratilmoqda. Bu esa byudjetlashtirishga oid ta'riflarni yanada ko'payishiga olib kelmoqda.

Iqtisodiy adabiyotlarda soha olimlari tomonidan «Budget-lashtirish» atamasi turlicha ta'riflanayotganligi sababli, tadqi-qotda mavjud nuqtai nazarlarni taqqoslama tahlili o'tkazildi (23-ilova).

Tahlildan ko'rinish turibdiki, har bir muallif byudjet-lashtirish atamasining ta'rifiga ma'lum bir ulush qo'shib, maz-muniga aniqlik kiritmoqda yoki to'ldirmoqda. Barcha fikrlarning tutashgan nuqtasi budgetlashtirish jarayonida korxona faoliya-tini rejalashtirish, nazorat va tahlil jarayoni bilan uzviy bog'-liq bo'lmoqda.

Yuqoridaqilardan kelib chiqib, budgetlashtirishga oid qu-yi-dagi mualliflik ta'rifi ishlab chiqildi: «Budgetlashtirish rejalashtirish, hisobga olish, nazorat va tahlil qilish jarayon-larini bir tizimga birlashtiruvchi axborot tizimi bo'lib, boshqa-ruvning eng murakkab, muhim funksiyalaridan biri hisoblanadi va istiqbolda ko'zlangan maqsadlarni tizimli belgilash hamda

ularga erishish uchun kerakli tadbirlarni ishlab chiqishni bildi-radi».

Iqtisodiy adabiyotlar tahlili byudjetlar tuzish qiyosiy belgilari va mezonlariga ko'ra turlicha tasniflanayotganligini ko'rsatmoqda. Bizningcha, paxta tozalash korxonalarida byudjetlar tuzish shakllari tarmoq xususiyatidan kelib chiqib, quyidagi qiyosiy belgilari va mezonlariga ko'ra tasniflansa maqsadga muvofiq bo'ladi:

**Paxta tozalash korxonalarida budgetlarning shakllarini tuzish belgilari
va mezonlariga ko'ra qiyosiy tasniflanishi¹**

2.0-jadval

Byudjetlarning shakllari bo'yicha	Budgetlarni bosh byudjetga bog'liqligi bo'yicha	Korxonaning faoliyat turlariga ko'ra
1. Statik byudjet 2. Moslashuvchan byudjet 3. Haqiqiy byudjet	1. Operasion budget 2. Investisiya budgeti 3. Maxsus budget 4. Yig'ma budget	1. Tayyorlov budgeti 2. Qayta ishslash bud-jeti 3. Sotish budgeti

Budgetlashtirishga oid uslubiy yondashuvlar iqtisodiy adabiyotlarda turlicha bayon qilingan va nomlangan, masalan, J.K.Shim, J. G.Sigel, T.R. Karrova kabi olimlar uni «rejalash-tirishning falsafasi, byudjetlashtirishning

¹Muallifishlanmasi

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

strategiyasi va metodlari», - deb talqin etgan.

Budgetlashtirishning an'anaviy vositalari o'zida «Das-turiy-maqsadli budget» (AQSHda 1949-1962 yillarda ishlab chi-qilgan va amaliyotda sinalgan), «Rejalashtirish-dasturlash-bud-jetlashtirish» (1963-1971-yillarda yaratilgan) va «Maqsadlar bo'yicha boshqaruv» (1972-1975-yillarda amaliyotga joriy qilin-gan)ni qamrab oladi. Budgetlashtirishni ilg'or usullariga esa «Noldan boshlab ishlab chiqiladigan budget» (1977-1981-yillarda ishlab chiqilgan), «Natijaviylikka asoslangan budgetlashtirish» (1993-1999-yillarda yaratilgan) va «Hisoblash usuliga asoslangan budgetlashtirish» (2000-yilda amaliyotga joriy qilingan) kiradi. Tadqiqotlarni ko'rsatishicha budgetlashtirishda budget turini to'g'ri tanlash katta ahamiyatga ega va u korxonalar fao-liyatini o'ziga xos xususiyati, tanlagan strategiyasi hamda bozorning ko'lamiga bog'liq bo'ladi. Bunda eng asosiysi budget-lashtirishni joriy etish boshqaruv qarorlarini ishlab chiqish va qabul qilish uchun asos yaratilishiga olib kelishiga e'tibor qaratilishi kerak.«Amaliyotda budgetlashtirishning hajmi, qamrovi va ko'lamiga ko'ra yoppasiga² budgetlashtirish, zarur darajadagi budgetlashtirish, minimal darajada budgetlashtirish, daromad va harajatlarni budgetlashtirish kabi turlari mavjuddir. Yoppasiga budgetlashtirishda korxona tomonidan amalga oshiri-ladigan barcha funksiyalarni doimiy rejalashtirish nazarda tutiladi. Zarur darajadagi budgetlashtirishda moliyaviy byudjetlarni hisob-kitoblari uchun ma'lum darajadagi operasion (moddiy, mehnat harajatlari va boshqalar) byudjetlar tuziladi. Minimal darajada budgetlashtirishda korxonada pul mablag'lari harakati, foyda va zararlar va prognoz buxgalteriya balansi kabi moliyaviy

²Tadqiqotda atamalar yakka va mutloq haqligi hamda to'g'irligiga davogarlik qilinmagan holda qo'llanilmoga.

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

byudjetlar tuziladi. Daromad va harajatlarni bud-jetlashtirishda esa faqatgina choraklarga bo'lingan yillik daromad va harajatlar budgeti tuziladi» [97; 25-26-b.]. Fikrimizcha, budgetlashtirish davri va darajasini tan-lashda byudjetlarni aniqlashtirish bo'yicha mutanosiblikni o'rnatilishi va byudjet davri yetarli darajada uzoq va qisqa muddatli bo'lishiga erishish lozim.

Tamoyillar budgetlashtirish tizimi

mazmunini belgilaydi va shu sababdan byudjetlashtirish tegishli tamoyillarga asos-ланishi lozim (24-ilova).

Amaliyotni

o'rganish paxta tozalash korxonalarida budget-lashtirishning joriy etishni samarali boshqaruv tizimisiz amalga oshirib bo'lmasligini ko'rsatdi.

Shuning uchun bizningcha, byudjetlashtirish masalalari bilan doimiy faoliyat yurituvchi konsultativ guruh maqomiga ega bo'lgan alohida kengash – «Budgetlashtirishni joriy etish va tahlil» kengashi shug'ul-ланishi lozim. Ushbu kengash tarkibiga paxta tozalash korxonalarida iqtisodchi mutaxassislardan tashqari bosh muhandis, bosh mexanik, tayyorlov bo'limi boshlig'i, smena boshliqlari (ustalar), tayyorlov maskanlari mudirlari, laboratoriya boshlig'i, katta tovarshu-noslar va boshqalar kirishi kerak.

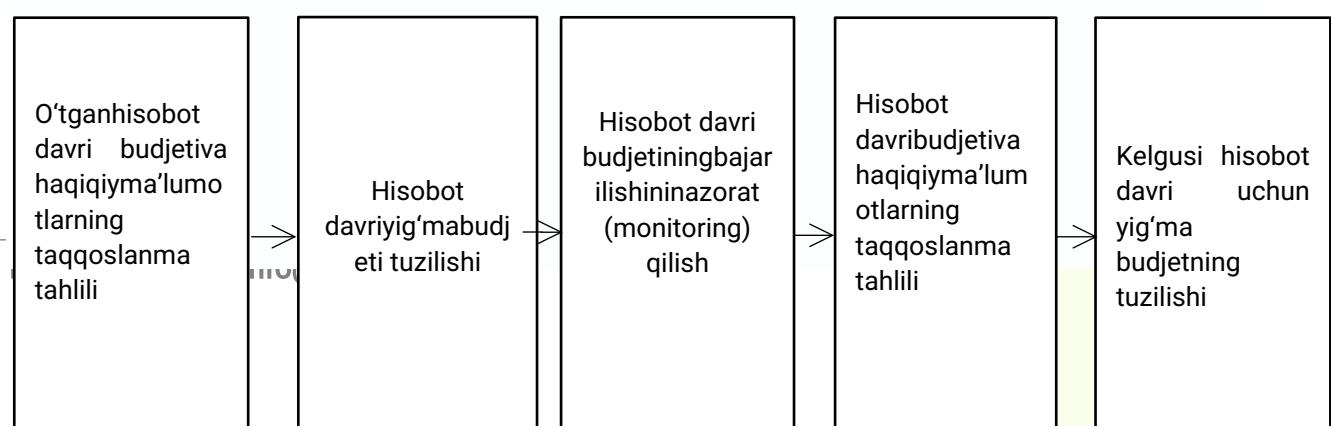
«O'zpaxtasanoat» aksiyadorlik jamiyatining viloyatlardagi xududiy filiallarida ham shunday kengashlar tashkil etilishi va faoliyat yuritishi maqsadga muvofiq, bo'ladi. Iqtisodiy adabiyotlarni o'rganish korxonalarda

budget-lashtirishni joriy etish budgetlashtirish haqidagi nizomga asoslanishi kerak, degan fikr ko'p uchrashini ko'rsatdi. Bizningcha ushbu nizomda, qo'shimcha ravishda ma'lumotlarni to'plash, qayta ishlash va budgetlarni shakllantirish tartibi mas'ul shaxslar va byudjet bajarilishi muddatlari ko'rsatilgan holda aks ettirilishi belgilab qo'yilishi lozim. Budgetlashtirish

**ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR**

haqidagi nizomni ishlab chiqish bilan byudjetlashtirishni joriy qilish va tahlil kengashi shug'ul-lanishi zarur. Ushbu nizom budgetlashtirishni samarali joriy etishni, amalga oshirish tartib va uni boshqaruvi tizimidagi rolini hamda o'rnnini belgilab berishi kerak. Eng muhimi, «Budgetlashtirish haqida»gi nizomda turli bo'g'in va maqsadlardagi budgetlarni o'zaro aloqasiga asoslangan byudjetlashtirish va tahlilni amalga oshirish algoritmi alohida ahamiyatga ega bo'ladi» [21; 31-b.]. Ushbu talablarni hisobga olgan holda paxta sanoati korxonalari uchun «Budgetlashtirish haqida»gi namunaviy nizom loyihasi tavsiya etildi (25-ilova). Mazkur nizom ishlab chiqilgandan so'ng u asosida budgetni shakllantirishga kirishish mumkin. U o'tgan hisobot davri byudjeti tahlilidan boshlanadi va tahlil ma'lumotlari asosida budgetlar tuziladi. Mazkur jarayon byudjet bajarilishi nazo-rati bilan yakunlanadi. Ular birgalikda budget siklini tashkil etadi (2.1 - chizma). Chizmadan ko'rinish turibdiki, budget jarayoni uzluksizligini ta'minlashning asosiy sharti budget va haqiqiy ma'lumotlarni taqqoslama tahlilini o'tkazishdan iboratdir. Undan tashqari, ushbu tahlil asosida kelgusi yil byudjeti ko'rsatkichlari shakllantiriladi. Umuman olganda mazkur tahlil bir vaqtning o'zida budget siklini boshlang'ich va yakuniy bosqichi hisoblanadi, shu bilan aylanib o'z holatiga qaytadi (shuning uchun ham sikl deb ataladi).

0-bosqich 1-bosqich 2-bosqich 3-bosqich 4-bosqich

2.1 - chizma. Budgetlarni shakllantirish jarayonining bosqichlari

Yuqorida ta'kidlangan tartib-qoidalar, vazifa va tamoyil-lar hamda nizomga tayangan holda paxta tozalash korxonalari amaliyotida budgetlashtirishni samarali joriy etish uchun quyidagi uslubiy algoritm tavsiya qilinadi (2.2 - chizma). Budgetlashtirishni joriy etishda dastlab tarmoq korxo-nalarini yil davomida budgetda belgilangan miqdorda paxtani qayta ishlash va rejadagi daromadga erishishini ta'minlash kabi maqsad va vazifalari belgilab olinadi. Buning uchun tegishli moliyaviy tuzilmalar: «Budgetlashtirishni joriy qilish va tahlil» kengashi tuziladi hamda paxta tozalash korxonalarida faoliyat yuritayotgan zveno, brigada, sexlar va bo'linmalar xalqaro amaliyotda keng qo'llanilayotgan AVS-tizimida harajatlarni hisobga olishning 4 ta darajasi asosida javob-garlik markazlari sifatida shakllantiriladi (2.2 - chizma).

Budgetlashtirishning maqsad vavazifalarini aniqlash hamda «Budgetlashtirishni joriy qilish» kengashi tashkil etish

Budgetturlarini aniqlash vaularning o'zaron manqibog'lanish tartibini belgilash

Budgetreglementivuhujataylanishigraf qinitasdiqlash hamda budgetlarni ma'suliyat markazlarib o'yicha taqsimlash

Budgetni tasdiqlash va samaradorlikning muhim ko'satgichlarini aniqlash

2.2 - chizma. Paxta tozalash korxonalarida budgetlashtirish tizimini joriy etishning uslubiy algoritmi³

AVS hisob tizimi javobgarlik markazlari bo'yicha tannarx hisob-kitobini doimiy va o'zgaruvchan harajatlarga bo'lib hisobga oladi va asosiy e'tiborini faoliyat turlari hamda funksional xizmatlarga qaratadi. Umuman, AVS tizimi faoliyat turlari bo'yicha harajatlar hisobini (harajatlarning funksional hisobi) anglatadi.

Keyingi bosqichda budgetlar tuziladi, ularning o'zaro mantiqiy bog'lanish tartibi belgilanib, budget reglamenti va hujjatlar aylanishi grafigi tasdiqlanadi. So'ngra budgetlar mas'uliyat markazlari bo'yicha taqsimlanib, samaradorlikning muhim ko'rsatkichlari aniqlanadi va paxta tozalash korxonasi bosh direktori tomonidan tasdiqlanadi. Budgetlashtirishdan ko'zlangan samaraga erishish maqsadida budgetlar bajarilishi nazorat va tahlil qilib boriladi. Ushbu bosqichlar yuqorida ta'kidlangan ketma-ketlikda va samarali tashkil qilinsagina, paxta tozalash korxonalarida byudjetlashtirishni joriy etishdan ko'zlangan maqsadga erishish mumkin.

XULOSA

³Муаллиф ишланмаси.

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

Xulosa qilib aytganda, paxta sanoati korxonalarida tadqiqot ob'yek-tining o'ziga xos xususiyatlarini inobatga olgan holda budget-lashtirishni paxta xomashyosini tayyorlash budgetini tuzishdan boshlash tartibi joriy qilinsa kerakli samaraga erishish mumkin. Bu budget turining alohida va birinchi navbatda tuzilishi tarmoqning o'ziga xos xususiyatining mavjudligi, ya'ni paxta xom-ashyosini tayyorlash, qayta ishlash va qayta hisob-kitoblar qilish jarayonlari bilan uzviy bog'langanligi bilan izohlanadi.

REFERENCES

- 1 Buxalkov M.I. "Ichki rejalashtirish: darslik", INFRA-M - 2000, 400 bet.
 2. Godin A.M. Budjet va byudjet tizimi Dashkov nashriyoti va K - 2001, 276 pp.
 3. Xasanov B. A., Xoshimov A. A. Boshqaruvin hisobida budgetlashtirish. T.: O'qituvchi. 2004. 100 b
 4. Shim D.K., Siegel D.G. "Tijorat byudjetlashtirish asoslari. Yo'l yurishi. ", ABC - 2001, 496 pp.
- .

Ona tili darslarida orfografik, fonetik va punktuatsion xatolar ustida ishlash

Abdullayeva Ozoda Abdujalil qizi

Toshkent shahar Bektemir tumani 289-IDUMning boshlang'ich sinf
o'qituvchisi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6550941>

Annotatsiya

Ta'lim sohasida keng qo'llaniladigan o'quvchilarning mustaqil ishlari ta'lim samaradorligini oshiruvchi omil sifatida doimo pedagoglar va tadqiqotchilar diqqat markazida bo'lib kelgan. Olimlar dars jarayonida mustaqil ishlardan keng foydalanishni targ'ib qilganlar. Boshlang'ich sinflarda o'quvchilarning ona tili darslaridagi mustaqil ishlarning barcha belgilarini o'rGANIB chiqish natijasida quyidagicha ta'rif berdik:

Ona tili darslaridagi mustaqil ishlar – bu o'quvchilarning imkoniyatlarini namoyon qilishga imkon beradigan, o'qituvchining bevosita va bilvosita ishtirokida, ammo yordamsiz bajariladigan nazariy-amaliy materiallar ustida bajaradigan garammatik vazifalardir. Bunday vazifalar davomida o'quvchilarning nafaqat bilim darjasи, balki o'zlashtirgan bilimlarni amaliyotda qo'llay bilish, mustaqil va mantiqiy fikrlash darajasini aniqlashga, hamda rivojlantirishga imkoniyatlar yaratadi.

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

Har bir avlod oldida insoniyat yaratgan jamiki boyliklarni, bilimlarni o'rganish va rivojlantirish vazifasi turadi. Hayot taraqqiyoti va jamiyat rivojini shusiz tasavvur qilib bo'lmaydi. Bu vazifani amalga oshirishning birdan bir yo'li ta'lim tizimini tinmay takomillashtirib borish orqali yosh avlodni ilm-fan asoslari bilan chuqur qurollantirishdir. Boshlang'ich ta'lim davlat qonunini hayotga tadbiq etishda muhim bosqich hisoblanadi va unda ona tili o'qitish asosiy o'rinni egallaydi. Ona tili dasturi quyidagi bilimlarni o'z ichiga oladi. 1. Savod o'rgatish, sinfdan tashqari o'qish va nutq o'rgatish. 2. Sinfda, sinfdan tashqari o'qish va nutq o'rgatish. 3. Fonetika, garammatika, imlo va nutq o'rgatish.

Bu bo'lim materiallarini birlashtiruvchi asosiy prinsip nutq o'stirish hisoblanadi. Ona tili o'qituvchisining mazmuni va metodlari o'quvchilarga dastur talab qilgan hajmda puxta bilim berdi, ko'nikma va malaka hosil qilishga ko'maklashishdan iborat. Boshlang'ich sinflarda ona tili o'qitishning asosiy maqsadi o'quvchilarga nazariy tushunchalar berib, grammatika qoidalarini o'rgatish bo'lmay ularning og'zaki va yozma nutqlarini o'stirib, o'z fikrlarini qiyalmay bayon etishga va topshiriqlarni mustaqil bajarishga o'rgatishdan iborat.

Mustaqil ishlarning bir qancha turlari mavjud. Jumladan mansabiga ko'ra darslik asosidagi darslikdan tashqari bo'lgan mustaqil ishlar hamda amalga oshirish shakliga ko'ra og'zaki va yozma turlarga bo'linadi.

Mustaqil ishlarni darsning bir qismida (o'tgan mavzuni so'rab baholashda, o'tgan mavzuni mustahkamlashda) yoki butun bir dars davomida amalga

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

oshirish mumkin. Ko'pgina darslar davomida mustaqil ishlardan foydalanishni kuzatsak, mustaqil ishlarni amalga oshirishda talablarga rioya qilish zarur degan xulosaga kelamiz.

Quyida misol tarzida keltirilayotgan mustaqil ishlarni amalda qo'llayotganda ham yuqoridagi talablarga ryoq qilish lozim bo'ladi.

Sharhlab yozish.

Sharhlab yozish mashqlari darslik mashqlari yoki darslikdan tashqari mashqlar asosida o'tkaziladi.O'quvchilarning bittasi yoki gapni mustaqil ravishda baland ovozda sharhlab yozilishini tushuntirib daftariga yozaveradi. Qo'lgan o'quvchilar ham "boshlovchi" o'quvchi so'zlarini tinglab yozaveradilar.

118-mashq.(T.G'afforova va boshqalar.1-sinf uchun ona tili darsligi). Berilgan savollarga javob, yozib, so'zlar tagiga chizish kerak "boshlovchi" o'quvchi quyidagicha sharhlab yozadi.

"Kim kuladi?"Bola kuladi. Savol beramiz: "Kim kuladi?" – "Bola kuladi". "Bola" so'zining tagiga bir chiziq chizamiz, nom bildirgan so'z. Yana savol beramiz: "Bola nima qiladi?"- "Bola kuladi". "Kuladi" so'zi harakatni bildiradi, tagiga ikki chiziq chizamiz.

2-sinfda esa mavzu bo'yicha shaxs va narsalarni bildirgan so'zlar, harakatni bildirgan so'zlar, shaxs va narsalarning sanog'ini bildirgan so'zlar haqida mustaqil so'zlar tuzishlarini tushuntirish, o'quvchilar bilim, malakalariga hos mustaqil ishlar bajarishlarini tashkil etish mumkin. Testlardan va o'tilgan mavzu bo'yicha savol-javob metodlaridan foydalanish mumkin. 3-4-

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

sinflarda “Ot” mavzusini o’tishda quyidagi mustaqil ishlardan foydalanish.

1. Har bir topshiriqli mashqlarni ko’chirib yozish.
2. Otlarning sonini, kelishigini o’zgartgan holda gaplar tuzish.
3. Rasmlar asosida kichik-kichik gaplar tuzish.
4. Tabiatni kuzatish, odamlarning mehnat faoliyatini kuzatish asosida hikoyalar tuzish.

Ona tilini chuqur o’rgatish maqsadida maktablar uchun dasturlar, qo’llanmalar ishlanmoqda. Boshlang’ich sinflar ona tili kursini o’rganishning yetakchi insoniy tamoyili tilning barcha tomonlarini(leksikasi, fonetikasi, grammatikasi, so’z yasalishini) o’zaro bog’liq holda o’rganish hisoblanadi. Mazkur tamoyil tilni yaxlit hodisa sifatida o’rganishni ta’minlaydi va til kishilarning aloqa vositasi ekanini o’quvchilar tushunishlari uchun imkoniyat yaratadi. Bu tamoyil bo’limlar orasidagi mumkin bo’lgan bog’lanishni hisobga olgan holda oshiriladi. Birinchidan darslikda butun materiali gaplar va matnlar sintaksis asosda o’rganiladi. Ikkinchidan so’zning tovush-harf tarkibi ustida barcha bo’limlarni o’rganish bilan bog’liq holda ishlab boriladi. Uchinchidan so’zni o’rganishga har tomonlama yondoshiladi, o’quvchilar so’zning talaffuzi, yozilishi, leksik ma’nosи va grammatikasidan xabardor qilinadi. Darslikda oddiy fonetik va grammatik tushunchalar, grafik va orfografik qoidalar, bezak materiallar, turli mashqlar beriladi. O’quvchilar faoliyatining xarakteriga ko’ra bu mashqlar analitik, sintetik xarakterda bo’lib, ularda tahlil qilishga, taqqoslashga, til materiallarini oddiy umumlashtirishga, so’zlarning yozilishini asoslashga,

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

ulardan topshiiqlar beriladi.O'qituvchi o'quvchilarni har qanday vazifani ongli bajarishga o'rgatadi.Shu maqsadda boshlang'ich sinfning barcha darslarda mashqlar berilgan.Mashqni sinfda yoki uyda bajarganda avval nima qilish kerakligi, topshiriqlarni bajarish tartibini aniqlab olish tavsiya qilingan tartibda bajarish zarurligi uqlitiriladi.O'quvchilar avval grafik shakli talaffuzida mos bo'lgan so'zlarni yozishni bilib oladilar.So'zlarni tushirib qoldirmay yoki o'rnini almashtirmay yozishga o'rgatish tilni o'qitishda muhim vazifa hisoblanadi.

Fonetik bilim va ko'nikma grafik ko'nikma uchun asos bo'ladi. Shuning uchun yozuv malakasini shakllantirishda fonetik material amaliy yo'nalishda o'rgatiladi.O'quvchilarni xat boshini idrok qilishga, xat boshidan yoza olishga o'rgatish, ona tili darslarining birinchi kundanoq bu ko'nikmani mustahkamlab berish talab qilinadi.

O'quvchilar bilimini nazorat qilish maqsadida ta'limiyl, keyinroq o'quvchilar saviyasiga mos tekshirish diktantlari o'tkazish rejalashtirilgan. Diktant yozdirilgach, uni albatta tekshirib, o'quvchilar yo'l qo'ygan kamchilik va xatolar aniqlanadi, xatolar guruhlarga ajratiladi va yo'l qo'yilgan xatolarni to'g'irlashga, ayrim xatolarning oldini olishga yordam beradigan mashqlar tayyorlanadi, keyingi ona tili darsning ikkinchi qismidan 20 daqiqa vaqt ajratib, diktant tahlili va xatolar ustida ishlash mashg'uloti o'tkaziladi.

Dasturga ko'ra o'quvchilar yozgan mashqlarning barchasini tekshirish zarur.Aks holda darslarning samarasi bo'lmaydi. Kichik yoshdag'i o'quvchilarga ona tilini samarali o'rgatish uchun ularni tilni o'rganishga qiziqtirish, ularning o'quv faoliyatini faollashtirish va aqliy faoliyatlariga

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

maqsadga muvofiq rahbarlik qilish, xususan o'quvchilarga materialni o'zlashtirish usullarini o'rgatish zarur.

Bola hayotida bog'chadan so'ng mabkabning dastlabki davrlari muhim o'rinni tutadi. Shu bois boshlang'ich ta'limga davri ta'limga jarayonidagi eng ma'suliyatli davrdir. Bu paytda bolaning savodi chiqishi bilan birga uning dunyoqarashi shakllanadi, tafakkur qilish malakasi rivojlanadi. Bolaning o'quv faoliyatini rivojlantirishda turli o'yinlardan foydalanish katta ahamiyat kasb etadi. Bolalar o'yin orqali o'z bilimlarini mukammallashtiradilar va uni chuqur o'zlashtiradilar.

Shu jihatdan qaraganda, ta'limga jarayonida qo'llaniladigan didaktik o'yinlarning roli beqiyosdir, didaktik o'yinlar ta'limga jarayonini samaradorligini oshiradi, ta'limga jarayonida o'quvchilar faoliyatini, o'qish motivlarini, to'g'ri va chiroyli yozuv malakasini rivojlantiradi.

Didaktik o'yinlar boshlang'ich sinflarda ta'limga samarali bo'lishga o'quvchilarning o'qib bilish faoliyatini muvofaqiyatli boshqarishga ham katta yordam beradi, ya'ni didaktik o'yinlar vositasida nazariy bilimlar oson egallanadi, o'quvchilarning bilim olishga qiziqishlari oshadi. Didaktik materiallar va o'yinlardan har bir o'qituvchi samarali va ijodiy foydalanishlari mumkin. Bu esa o'qituvchilarning ta'limga sohasida erishadigan yutuq va muvoffaqiyatlari uchun omil bo'ladi.

Boshlang'ich sinflarda ona tili o'qitishning maqsadli nutqda tovushlarni to'g'ri talaffuz qilishga, gapni to'g'ri tuzishga, bog'lanishli nutqni puxta egallahsga qaratilgandir. O'quvchilarning nutq madaniyati ustida ishslash ularning og'zaki va yozma nutqidagi kamchiliklarni tuzatish va to'la

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

savodxonlikka o'tishdan iborat.

Foydalanilgan adabiyotlar.

1. 1-4-sinf uchun dasturlar.
2. Boshlang'ich ta'lim jurnallari.
3. DTS talablari boshlang'ich sinflar uchun.
4. Xamroxim. "O'qituvchi" nashriyoti 1996.

1-sinfda ona tili darslari X. G'ulomova.T.G'offorova.

**INTELLIGENT CONTROL OF ROBOT ENGINEERING SYSTEMS IN
UNCERTAINTY CONDITIONS**

Aloydinov Muhammadjon Gayrat oglu

Tashkent State Technical University, 1st year master

+998999959402,

muhhammadjonaloydinov@gmail.com

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6564297>

Annotation: This article should have formulated approaches to the construction of intelligent control systems for robotic complexes that do not change in terms of specific performance characteristics, taking into account the incompleteness of the input data and various uncertainties. To achieve this goal, it is necessary to solve a number of interrelated tasks: analysis of the architecture of intelligent control systems for robotic complexes, development of a generalized algorithm for situational identification of a robotic system, development of a generalized scheme of a control system for a robotic complex, development of intelligent control systems for a manipulation robot, a mobile robotic platform and a flexible automated line.

Keywords: robotic systems (RS), architectures of intelligent systems, control of robotic systems, automatic control, neural network, artificial neural network (ANN), identifier, universal algorithm.

Intelligent control - the use of artificial intelligence methods to control objects of various physical nature. In the field of robotic systems control, artificial intelligence methods are most widely used. This is primarily due to the autonomy of robots and the need for them to solve non-formalized creative tasks in conditions of incomplete information and various types of uncertainty.

Until recently, this class of tasks remained the prerogative of natural intelligence: the operator of the control object, engineer, scientist, i.e., a person. Modern achievements in the field of automatic control theory, intelligent methods for formalizing semi-structured tasks and controlling complex technical systems make it possible to implement very complex robotic systems, which include mobile robotic platforms, flexible automated lines and android robots.

Robotic systems operate under conditions of incomplete input information, when the fundamental impossibility of measuring a number of parameters imposes significant restrictions on the control program. This leads to the need to develop a database of algorithms that allow, based on indirect signs and measured indicators, to calculate non-measurable parameters.

The uncertainty of the external environment in which the robotic system operates makes it necessary to include various types of compensators, modules for adapting, accumulating and ranking information in the control system.

In the course of the research, methods of the general theory of automatic

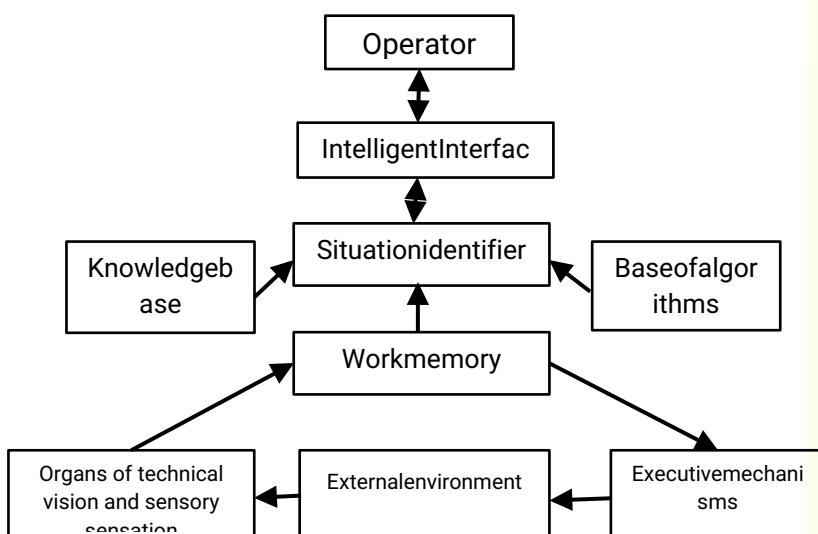
control, the theory of fuzzy sets, neural networks, system analysis, and the theory of expert assessments were used.

Location of the robotic system in the external environment

For the implementation of intelligent control algorithms, the primary task is the current identification of the situation in which the robotic system is located. To solve this problem, a block diagram of the situational identification system has been developed (Fig. 1).

The block of technical vision and sensory perception is designed to determine changes in the state of the external environment and present a sensory map of the environment for further processing. The sensory map of the environment is an image of the situation in which the robot is at the current time. The time interval for constructing a sensory map is selected based on the specifics of the subject area.

Fig. 1. Block diagram of the situational identification system.

Working memory, by analogy with expert systems, is designed to process information coming from sensors and processed using the existing database of algorithms and the knowledge base (KB) of the robotic system.

The base of algorithms includes algorithms for sensor map preprocessing (digital signal processing, recognition of sound images and images), calculation of non-measurable parameters (functional dependencies on measured parameters), restoration of information completeness (knowledge check for completeness and inconsistency, knowledge adaptation taking into account non-stationary TM and variable external conditions), mathematical operations, etc.

The knowledge base is a complex hierarchical structure containing a priori information about the external environment, laid down at the training stage, complete and consistent knowledge acquired by the robot in the process of functioning and perception of the external environment. Knowledge in the KB is ranked according to relevance and updated taking into account changes in the specifics of the robot's functioning based on knowledge adaptation algorithms.

The most important block is the situation identifier. It is this block that is responsible for the correct recognition of the image of the situation based on the sensory map. The result information of this block is decisive for the choice of the robotic system control program.

And finally, an intelligent interface, which is necessary for communication with the operator. The operator controls the functioning of the robotic system, as well as monitoring the process to achieve the set goals. As a

rule, communication between a robot and an operator should occur using a natural language interface in a limited subset of natural language.

The implementation of algorithms and programs for intelligent control of robotic systems under conditions of uncertainty is associated with a number of significant difficulties.

The complexity of the input information preprocessing algorithms and the structural uncertainty of the behavior model of the robotic system itself determine the redundancy of the structure of the intelligent control system.

To solve the problem of controlling a robot under conditions of uncertainty, the following architecture of the intelligent control system was designed (Fig. 2).

The situational identification system (SIS) should be part of any intelligent control system for a robotic system. The intelligent control device (ICD) contains in its composition a CU and a control program selection unit (CPSU).

The purpose of this block is to generate a control action for the system of electric drives (ED) acting on the mechanical system (MS) of the robot.

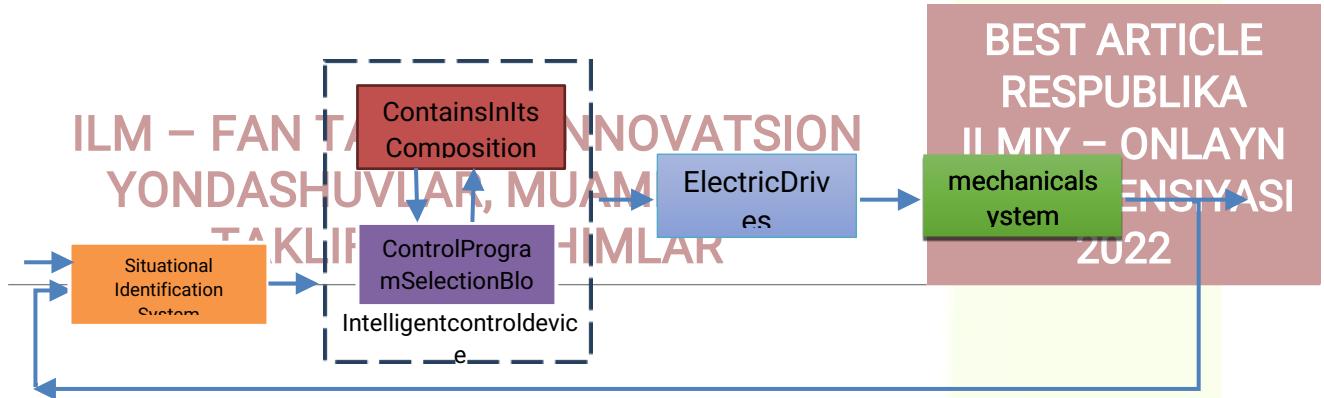

Fig. 2. Structural diagram of the intelligent control system of the robotic system.

Traditional control systems for industrial manipulators are divided into several classes. The first class of systems is program control systems.

The system of continuous control of the working body of the manipulator implies trimming the manipulator to the reference model [1]. This control algorithm does not take into account the losses in the MC of the manipulator and it is assumed that all the efforts developed by the drives are transferred to the working body.

The system of software control of the force in the working body is used to control not only the force vector, but also the position vector of the working body. The system of independent control of movement and force in the working body of the manipulator for various degrees of freedom has two control loops with feedback: by position and by force [2].

In the system of coupled control of displacement and force in the working body of the manipulator, the task according to the position vector of the working body is corrected according to the current value of the force vector. This means that when the working body moves, the magnitude of its stroke is adjusted according to the force of impact on the external environment.

The problem of the functioning of a robotic system under conditions of uncertainty is multifaceted. Consider the problem of planning the behavior

of a robotic system under uncertainty. To solve it, it is most expedient to use the technology of dynamic expert systems.

The knowledge base of such an expert system is adjusted over time. If a production rule base is used, then the composition of the production rules is continuously examined for completeness and consistency [4]. In addition, due to adaptive algorithms, outdated and outdated rules are updated and replaced. At the same time, the issues of training an expert system without a teacher (self-learning) are given special attention due to the fact that monitoring the system of a highly qualified specialist is not economically feasible.

The block of self-learning or self-tuning of the knowledge base of the expert system requires careful study at the stage of designing an intelligent control system for a robotic system. It is the quality of this stage of design work that often determines the effectiveness of solving the problem. It should include subsystems for assessing the completeness and inconsistency of knowledge, assessing the quality of management and correcting knowledge.

Chronologically, the next stage after behavior planning can be the problem of issuing control commands to a robotic system in natural language. To create a natural language interface, in our opinion, the most appropriate implementation tool is the theory of fuzzy sets.

With the help of linguistic variables containing a certain, previously described term-set, a description of the subject area, a limited system of commands and objects that affect the robotic system and change under its

action is made. The fuzzification and defuzzification methods used in this case, as well as fuzzy inference algorithms, have a significant impact on the accuracy of processing control actions and the speed of the robotic system.

And finally, the use of neural network control systems for robotic systems. The main advantage of a neural network is that there is no need to know or create a mathematical model of an object, since a neural network is a universal fuzzy approximator.

The object (robotic system) acts as a "black box". The neural network can act as a reference model of a controlled robotic system. It should be noted that this should be a learning multilayer neural network (object identifier). The neural network model is adjusted to the control object by mismatching the output signals of the object and the model. It also forms a training sample for adjusting and correcting the control device in accordance with the selected quality criterion.

The analysis carried out made it possible to synthesize the architecture of an intelligent control system for robotic systems, which is invariant with respect to the specifics of operation. The developed situational identification algorithm makes it possible to build highly informative sensory maps of the external environment. The main approaches to the formation of intelligent control systems for robotic systems are described. The directions of the prospective development of the most effective methods of artificial intelligence used to implement control devices are shown.

REFERENCES.

Улжаев Э., Абдазимов А.Д., Убайдуллаев У.М., Шеркобилов С.М., Шодиев Ж.Г., Носиров А.М. Механизм регулировки рабочих щелей вертикально-шпиндельного хлопкоуборочного аппарата // Агентства по интеллектуальной собственности при Министерстве юстиции Республики Узбекистан. № IAP 06346, 18.11.2020

Uljayev E., Ubaydullaev U.M., Tadjitdinov G.T., Narzullayev S. (2021) Development of Criteria for Synthesis of the Optimal Structure of Monitoring and Control Systems. In: Aliev R.A., Yusupbekov N.R., Kacprzyk J., Pedrycz W., Sadikoglu F.M. (eds) 11th World Conference “Intelligent System for Industrial Automation” (WCIS-2020). WCIS 2020. Advances in Intelligent Systems and Computing, vol 1323. Springer, Cham.
https://doi.org/10.1007/978-3-030-68004-6_73

E. Uljaev, U.M.Ubaydullaev. Diagnostic device for air flow speed variation in pneumatic chamber of cotton pickers. //Ninth World Conference “Intelligent Systems for Industrial Automation”, WCIS-2016, 25-27 October 2016, Tashkent, Uzbekistan.

А.Д.Абдазимов, Э.Улжаев, У.М.Убайдуллаев, Н.Н.Омонов. Основы автоматизации контроля и управления технологическими параметрами хлопкоуборочных машин. – Ташкент, ТашГТУ, 2014г. - 164 с.

Абдазимов А.Д., Улжаев Э., Убайдуллаев У.М., Омонов Н.Н. Выбор и

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

обоснование пределов изменения технологических параметров хлопкоуборочной машины // Химическая технология. Контроль и управление. – Ташкент, 2013. № 5. –С. 31–35.

Qarsqolpog'iston respublikasi Beruniy tumani

29-sonli mакtabning tarix

Fani o'qituvchisi Ametova Shoxidaning

11-sinf Jaxon tarixi fanidan

**"XX asr oxiri-XXI asr boshlarida barqaror
rivojlanish va etno-ijtimoiy muammolar"**

mavzusida

bir soatlik dars ishlanmasi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6543186>

Mavzu:~~XXasroxiri-XXIasrboshlaridabarqaror~~

rivojlanishvaetno-ijtimoymuammolar

I. Maqsad va vazifalar:	<p>Darsning ta'limiylar maqsadi: Mavzu haqida ma'lumot va amaliy ish bajarishni o'rgatish</p> <p>Darsning tarbiyaviy maqsadi: Go'zallikka bo'lgan mehr- muhabbatni uyg'otish, gozallikni sevishni o'rgatish</p> <p>Darsning rivojlantiruvchi maqsadi: Mavzuni o'rgatishda, o'quvchilarga individual yondashish orqali ularning qibiliyatini rivojlantirish</p>
II. Yangi dars mazmunining tayanch tushunchalari	Etno ijtimoiy muammolar
Shakllantiriladigan kompetentsiyalar	Kommunikativ, axborot bilan ishlash, shaxs sifatida o'z-o'zini rivojlantirish.

III.O'quv jarayonining amalga oshirish texnologiyasi	<p>Metod:Suhbat, tushuntirish, savol-javob, “Mini test” , “Aqliy hujum” metodi, didaktik o'yinlar, ko`rgazmalilik, muammoli ta'lif, tanqidiy mushohada.</p> <p>Dars turi:yangi tushuncha va bilimlarni shakllantiruvchi</p> <p>Dars materiallari va jihozlari:derslik, ko`rgazmali qurollar,didaktik materiallar, rasmlar, rag'bat kartochkalari, slaydlar va multimedia ilovasi.</p> <p>Texnik vosita:kompyuter, proyektr.</p> <p>Nazorat:og'zaki,savol-javob,masala.</p> <p>Fanlararo bog'liqlik: tarix, adabiyot</p> <p>Dars shiori:“Intilganga tole' yor”</p> <p>Baholash:Rag'batlantirish. Har bir to'g'ri javob uchun bittadan rag`bat kartichkasi berib boriladi.</p>
IV.Kutiladigan natijalar:	O'qituvchi: qisqa vaqt ichida o'tilgan mavzular mustahkamlanadi, o'quvchilar faolligi, darsga bo'lgan qiziqishi oshadi. Barcha o'quvchilar qamrab olinadi. O'z oldiga qo'ygan maqsadga erishiladi.

	<p>O'quvchi: avvalgi bilimlarni mustahkamlaydi. Guruh va yakka tartibda ishlashni o'rganadi. Elektr asboblarini ishlatish qoidalarini o'rganadi.</p>
V.Kelgusi rejalar:	<p>O'qituvchi: yangi pedagogik texnologiyalarni o'rinni qo'llash, dars jarayonida ta`limning ilg`or usuli vositasida barcha o`quvchilar tamonidan o`zlashtirilishiga erishish. mavzuga mos pedagogik texnologiyalar o'ylab topish va amaliyotga joriy etish; o'z ustida ishlash. Bir darsda barcha o`quvchilarni baholab rag`batlantirish.</p> <p>O'quvchi: yangi bilimni egallaydi. O'z fikrini ravon bayon qila olish, mavzu asosida qo'shimcha ma'lumotlar topish, o'rganish; Yakka va guruh bo'lib ishlashni o'rganadilar.</p>

Nº	Darsning bosqichlari	Ajratilgan vaqt	
1	Tashkiliy qism	3daqiqa	
2	Uyga vazifani so'rash	15 daqiqa	
3	Mavzuni tushuntirish	10daqiqa	

4	Mavzuni mustahkamlash	10 daqiqa	
5	Darsni yakunlash, uyga topshiriq berish,o'quvchilarni baholash	7 daqiqaJami: 45 daqiqa	

I. Tashkiliy qism (3 daqiqa).

- a)O'quvchilar davomati aniqlanadi.
- b)Sinfning darsga tayyorgarligi tekshiriladi. Dars shiori tanlanadi.
- c)O'qituvchi o'quvchilarni darsning mazmuni va dars davomida egallanishi lozim bo'lgan bilim, ko'nikma va malakalar bilan tanishtiradi. Sinfda ijodiy muhitni yuzaga keltiradi.
 - 1.1.O'qituvchi o'quvchilarga darsning oltin qoidasini aytib o'tadi, hamda o'quvchilar ushbu darsning oltin qoidalariiga amal qilinish kerakligi ta'kidlanadi.

MASHG'ULOT SAMARALI BO'LISHI UCHUN
OLDIMIZGA QANDAY MAQSADLARNI
QO'YISHIMIZ KERAK

- 1 • Diqqat bilan tinglash
- 2 • E'tibor bilan o'rghanish
- 3 • Faol ishirok etish
- 4 • O'zaro hurmat va hamjihatlik
- 5 • Samarali natija
- 6 • Yakuniy xulosa

Intilganga tole' yor !

1.2. Darsda psixologik iqlim yaratish, dars shiori va kun hikmatini e'lon qilish;

Dars shiori:

II. O'tilgan mavzuni so'rash:

2. "Savol-kartochkalar" orqali so'rab , o'quvchilar bilimini mustahkamlash.

Uyga berilgan topshiriqlar ustida ishlash:

Bu bosqichda o'quvchilar bajaradigan ishlar vatman qog'ozga yozilgan jadval ko'rinishida ilib qo'yiladi.

O'quvchilarning raqamlari	vazifalari
1	qidalarni aytadi
2	uyga berilgan mashqlarni o'qib izohlaydi
3	test bajaradi
4	kartochkalar ustida ishlaydi
5	tarqatma rasmlar asosida matn yaratadi

III. Yangi mavzuni yoritish.

Dunyo xalqlari irqchilikka qarshi

Etnik ozchilikning ijtimoiy muammolari va siyosiy maqomiga fuqarolik jamiyatining nodavlat tizimlari ayniqsa katta e'tibor qaratdi. Masalan, kasaba uyushmalarida etnik ozchilik vakillari manfaatlarini ifoda etuvechi bo'limlar paydo bo'ldi. Yetakechi siyosiy partiyalar ham etnik ozchilik vakillari uchun o'z bo'limlarini ochdi. Parlamentga, mahalliy hokimiyat organlariga etnik ozchilik vakillaridan nomzodlar ko'rsatildi. 1987-yili Buyuk Britaniyada ilk bor jamoa palatasiga etnik ozchilik vakillaridan to'rt nafari saylandi. Keyin qora tanli Devid Dinkins Nyu-York shahar meri, afro-amerikalik Barak Husayn Obama AQSH prezidenti, kelib chiqishi belujlardan bo'lgan Sodiq Omonxon London shahrining meri etib saylandi.

Ammo 2015-yili AQSHning bir necha shaharlarida politsiyachilar va irqchilar tomonidan qora tanli amerikaliklarning o'ldirilishi ortidan prezident B.Obama AQSH uchun irqchilik hamon dolzarb muammo ekanligini tan oldi.

XX asr oxiri – XXI asr boshlaridagi etno-ijtimoiy muammolar. XX asr oxiriga kelib katta moddiy resurslarga ega bo'limgan davlatlar ham etno-ijtimoiy muammolar bilan to'qnash kela boshladi. Zotan, XXI asrda etno-ijtimoiy mojarolar o'tgan asrdagi sinfiy kurashlarga nisbatan ham jiddiyroq muammolar manbayi bo'lishi mumkinligini bugungi voqealar ko'rsatmoqda.

Mustahkamlash uchun savol va topshiriqlar

1. Etno-ijtimoiy muammolar deganda nimani tushunasiz?
2. Migratsion jarayonlar etno-ijtimoiy munosabatlarga qanday ta'sir ko'rsatadi?
3. Irqchilik va irqiy kamshitilish deganda nimani tushunasiz?
4. Etno-ijtimoiy munosabatlarga migratsion jarayonlarning ta'siri ni-malarda namoyon bo'lmoqda?

"Atamalarjanggi"metodi

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR, TAKLIF VA YECHIMLAR

Bundao'quvchilar 3 guruhgabo'linadi. Harbir guruhdan bittadan vakilchiqadi. Ula rfanga oida tama larniketma-ketlikda aytilishadi. Ayta olmay qolgano'quvchio'yin nitarketadi. O'yinshutariqad avometadi.

Svetoforusuli

Ma'lum mavzunio'r ganish vaqtida o'qituvchi ubo'yichatezislarni tayyorlaydi (5-7 ta, mavzuning murakkabligiga qarab). Tezislarni navbatmanavbatdoska ga yoziladi (tasviritushiriladi yoki oldindan tayyorlangan plakatlars hakli dailib qo'yiladi). O'quvchilargao'ylabchiqish uchun 1 daqiqavaqt beriladi. S o'ngtezis bilan rozib o'lgan harbiro'quvchi yashil kartochkaniko'taradi; rozib o'magan-qizil kartochkanisi; ikkilanayotgan yoki qaror qabul qilishda betara fbo'lis hning ohlayotgan-sariq kartochkaniyuqorigako'taradi. Agar ishti rokchilar fikria sosan bir-biri ga moskeladigan bo'lsa, o'qituvchi navbatdagitezis gao'tadi. Agartezismuh okama qili nishnitalab qilsa, ishti rokchilar dano'z qarorlarini asoslab berish hiltim osqilinadi.

"O'ylab, o'yna" usuli

Berilgan rasmlardan bitta ortiqcha sini toping va qolgan uchta rasmi nimabog'la bturganligi ni toping.

Assotsiatsiyalar metodi

O'quvchilar ning harbir guruhiga bo'lajak mavzunio'r ganish bilan bog'liq bo'lgan so'zyoki ga yozilgan plakat beriladi. Uning quyigao'quvchilar anashuso'zyoki ga

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

apularningko `zlaroldidagavdalantiradigantasavvurlariniyozbqo`yadilar.Mas alan:plakatdavertikal yo`nalishbo`yichatanlanganmavzubilanbog`liqbo`lgant ushunchayoziladi.Ushbuso`zningharbirharfigaishtirokchilaro`ztasavvurlarini bayonqiladilarvayozadilar.Masalan:

M-muammo,muloqot,mantiq,misol,masala...

U-uddalamoq,uzluksiz,uyg`unlashtirmoq....

N-nazariya,najot,navbahor,nafosat...

O-oqilonalik,omil,omma,ong...

Z-zimma,zukko,zamon,zarar,ziynat...

A-axborot,agrotexnika,ajoyibot,avaylash...

R-reja,ravnaq,rag`bat,raqam,rahnamo...

A-ahamiyat,ahvol,aql,ahillik,afzallik...

T-

A-

R-

I-

X-

Jadvalni to`ldiring

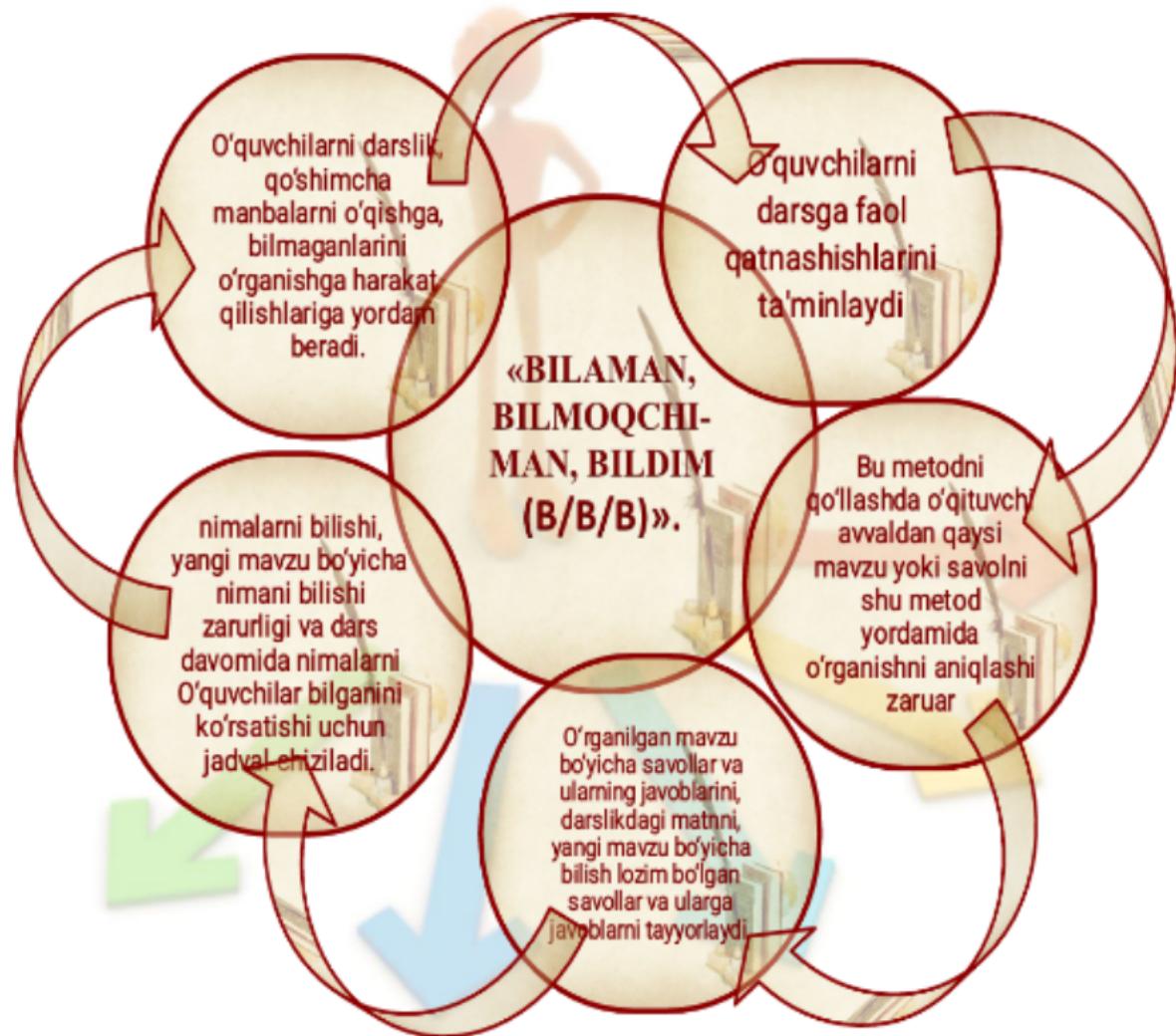
Institutsional o'zgarishlar	
Potensial	
Irqchilik	

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR, TAKLIF VA YECHIMLAR

BEST ARTICLE
RESPUBLIKA
ILMIY – ONLAYN
KONFERENSIYASI
2022

Institutsional o'zgarishlar

Irqi kamsitish

INSERT JADVALI

V.Dars yakunlarini chiqarish.

1. O'qituvchi o'quvchilarning javoblarini tinglab, mashg'ulotga yakun yasaydi, aytilgan fikrlarga o'z munosabatini bildiradi. Ularning fikrini to'ldiradi, izohlaydi.

2 Darsda faol ishtirok etgan o'quvchilarni ragbatlantiradi. Baholarni e'lon qiladi.

VI.Uyga vazifa: Mavzuni o'qib kelish

Baholash kartochkalari :

FRAZEOLOGIK BIRLIKLARNING GRAMMATIK TABIATI

A'zamova Gulnoza Abduxoliq qizi

SamDCHTI magistranti

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6584666>

Annotatsiya: Frazeologik birliklar yirik til birligi bo'lib, kamida ikkta mustaqil leksemadan tarkib topgan yaxlit tuzilma hisoblanadi. Frazeologik birliklarning grammatik xususiyatlarini o'rganish muhim ahamiyat kasb etadi. Ushbu maqola frazeologik iboralarning grammatik tabiatini tahlil qilishga bag'ishlangan.

Kalit so'zlar: frazeologiya, so'z birikmasi, grammatik shakl, morfemalar, bo'linmaslik xususiyati.

Аннотация: Фразеологизмы – это крупные языковые единицы, представляющие собой целостную структуру, состоящую не менее чем из двух самостоятельных лексем. Важно изучить грамматические особенности фразеологических единиц. Данная статья посвящена анализу грамматической природы фразеологических выражений.

Ключевые слова: фразеология, лексика, грамматическая форма, морфемы, неделимость.

Annotation: Phraseological units are large linguistic units that are an integral structure consisting of at least two independent lexemes. It is

important to study the grammatical features of phraseological units. This article is devoted to the analysis of the grammatical nature of phraseological expressions.

Keywords: phraseology, vocabulary, grammatical form, morphemes, indivisibility.

Frazeologiya nisbatan yosh tilshunoslik fani hisoblanib, unda yagona nuqtai nazarning yo'qligi frazeologik birliklarning tuzilishi, o'zgaruvchanlik turlarini tahlil qilishda turlicha yondashuvlarni keltirib chiqaradi. "Frazeologizm" atamasi bugungi kunda fanda na yagona nomga, na uni tanlash mezonlarini bir ma'noli tushunishga ega emas, bu esa frazeologiyaning aniq chegaralarining yo'qligiga olib keladi. Zamonaviy tadqiqotchilar frazeologik birlikni turli yo'llar bilan izohlaydilar, ular takrorlanuvchanlik, barqarorlik, ma'no yaxlitligi (idiomatiklik), alohida dizayn (N.M.Shanskiy), strukturaning predikativ va predikativ bo'limgan tabiatning muvofiqlashtiruvchi va bo'ysunuvchi birikmalariga muvofiqligini ta'kidlaydilar. Qaysi mezonlar aniqlovchi deb hisoblanishiga qarab, frazeologizmlar tarkibi yo keskin torayib, idiomalarga yoki birikmalarga (so'z birikmasi tuzilishiga ega zaif idiomatik frazeologik birliklar) kengayadi. Bizning tadqiqotimizda frazeologizm deganda "umumiyl va xususiy semantik va grammatik xossalari bo'yicha nutqning ma'lum bir qismidagi so'z bilan bog'liq bo'lgan, alohida shakllangan til birligi tushuniladi. Fazeologik birikmalar, qo'shma atamalar, qo'shma so'zlar, maqol va matallar, ommabop iboralar va hisobga olinmaydi. Biroq frazeologik birliklarning asosiy kategorik belgilarini hisobga olgan holda ham shunday lingvistik birliklar borki, ularning frazeologik fondga mansubligi tadqiqotchilarda shubha uyg'otadi.

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

Eng avvalo, tilning frazeologik tarkibi dinamik, harakatchan tizim ekanligi bilan bog'liq. Frazeologiya aniq chegaralar bilan tavsiflanmaydi ayniqsa, uni tarixiy jihatdan o'rganish jarayonida buning guvohi bo'lismiz mumkin. Uning tarkibi o'zgarmoqda: erkin so'z birikmalarining bir qismi frazeologik birlikka, ayrim frazeologik birliklar so'zga aylanadi. O'zgarishlarning aniq vaqtini aniqlash juda qiyin. Idiomatik frazeologik birliklarning darajasi har xil. Shuning uchun ham frazeologik tarkibni nisbatan barqaror markaz va periferiyaga ega bo'lgan tizim sifatida ko'rib chiqish samaraliroqdir. Frazeologik aylanma so'zlarning erkin birikmasidan quyidagi belgilari bilan farqlanadi:

- 1) takrorlanuvchanlik: frazeologik birlik aloqa jarayonida yaratilmaydi, balki so'z kabi yaxlit birlik sifatida takrorlanadi; frazeologik birlikning bu xususiyati uning barcha boshqa belgilarini belgilaydi;
- 2) yaxlitlik uning qiymatlar, bu, qoida tariqasida, uning tarkibiy elementlariga bog'liq emas: frazeologik aylanishda iborani "qayta ko'rib chiqish" sodir bo'ladi, buning natijasida unga kiritilgan so'zlardan o'ziga xos ma'noga ega yangi birlik hosil bo'ladi.
- 3) barqarorlik uning tarkibi, bir-biriga yaqin bo'laklarning turg'unligi: frazeologik iboraning tarkibiy qismlari, qoida tariqasida, qat'iy belgilangan tartibda ketma-ket joylashadi. Frazeologik birlik tarkibidagi har qanday o'zgarish frazeologik neologizmning shakllanishiga olib keladi. Frazeologik birlik uni tashkil etuvchi so'zlar bilan bog'lanishda qismlarga bo'linmaydi, shuning uchun gapda u o'z a'zolaridan biri rolini bajaradi.
- 4) o'tib bo'lmasisligi: ko'pchilik frazeologik birliklar boshqa so'zlarni kiritishga

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

ruxsat bermaydi.

Frazeologik aylanma so'zdan quyidagi belgilari bilan farqlanadi: konstruktiv dizayn: so'z so'zdan tashqarida qo'llanilmaydigan morfemalardan tashkil topgan bo'lsa, frazeologik birlik frazeologik aylanmadan tashqari qo'llanishi mumkin bo'lgan so'zlardan tashkil topgan. Grammatik rasmiyatçılık: morfemalardan tuzilgan so'z, yaxlit tarzda ishlab chiqilgan birlik sifatida ishlaydi; so'zlardan tashkil topgan frazeologizmlar alohida birlik sifatida. Frazeologik birlikning tarkibiy qismlari bir-biri bilan o'zaro bog'liqligiga qaramay, o'ziga xos ma'no va grammatik shakllar tizimiga ega bo'lgan mustaqil so'zlardir. Aksent dizayn: so'zda bitta asosiy urg'u bor, frazeologik iborada ikki yoki undan ortiq urg'u komponentlari bo'lishi mumkin. Tilning takrorlanadigan birligi sifatida frazeologik birlik yagona semantik bir butundir, ammo frazeologik birlik va uning tarkibiy qismlarining ma'nosi nisbati har xil bo'lishi mumkin. Har xil frazeologik birliklar leksiklashuv va ajralmaslik darajalariga ega. Frazeologik birliklar til birligi sifatida so'z va morfemalar bilan bir qatorda e'tirof etilganligi sababli, ayrim tadqiqotchilar til lug'atiga frazeologik birliklarni kiritadilar, frazeologik birliklar esa so'z ekvivalenti sifatida qaraladi. Binobarin, frazeologik birliklarning so'zga tengligi nazariyasi alohida e'tiborga loyiqidir. Bu S. Balli tomonidan ishlab chiqilgan ekspressiv faktlarni aniqlash nazariyasiga qaytadi, u barcha boshqalar o'rnnini bosuvchi frazeologik burilishning eng keng tarqalgan belgilaridan biri bir oddiy so'z o'rniga bitta oddiy so'zni qo'shish imkoniyati yoki mumkin emasligi ekanligini ta'kidlagan. bu burilish. Charlz Balli bunday so'zni "so'z identifikatori" deb atagan. Bunday sinonimning mavjudligini S. Balli frazeologik birliklar yaxlitligining ichki

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

belgisi sifatida qaraydi. Bu nuqtai nazar muayyan e'tirozlarni keltirib chiqaradi. Tadqiqotchining fikricha, frazeologik birliklar ularni erkin ma'noli so'z va iboralardan ajratib turadigan qator o'ziga xos xususiyatlarga ega. Frazeologik burilishlar shunday til birliklari bo'lib, ular so'zlar va so'zlarning erkin birikmalar bilan ma'lum bir qo'shnilik bilan ma'lum bir differentsiyal xususiyatlarga ega.

Demak, frazeologik birliklar faqat sanab o'tilgan xususiyatlarning umumiyligiga ega bo'lgan birliklardir. Shunday qilib, og'zaki belgining ikki yoki undan ortiq urg'uli komponentlaridan tashkil topgan, tugallangan shaklda takrorlangan har qanday ma'noli birlik frazeologik birlikdir. Shunday qilib, turli olimlarning qarashlari tahlili asosida frazeologik birliklarning so'zga tengligini ularning til va nutqqa munosabati nuqtai nazaridan e'tirof etish mumkin, deb hisoblaymiz.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Nurmanov A., Sobirov A., Yusupova Sh. "Hozirgi o'zbek adabiy tili". T.: "Sharq". 2002. –B.103.
2. Sh. Rahmatullayev. "O'zbek tilining frazeologik lug'ati". T.: "O'qituvchi". 1978. –B.230
3. Bekiyeva M. (2020). Ingliz tili va o'zbek tillaridagi frazeologik birliklarning dunyoning kognitiv tasviridagi o'rni.
4. Bekiyeva M. (2020). Frazeologizmlarni o'rganish - interaktiv usullarning biri sifatida.

FRAZEOLOGIK BIRIKMALARNING SEMANTIK XUSUSIYATLARI

A'zamova Gulnoza Abduxoliq qizi

SamDCHTI magistranti

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6584646>

Annotatsiya : Ikki yoki undan ortiq so'zlarning o'zaro barqaror munosabatidan tashkil topgan, nutq jarayoniga tayyor holda olib kiriluvchi til egalari xotirasida imkoniyat sifatida mavjud bo'lgantil birliklari barqaror birikmalar deb atalib, ularning semantik tabiatini o'rganib tahlil qilish tilshunoslikda muhim ahamiyat kasb etadi. Ushbu maqola iboralarning semantik tabiatini o'rganishga bag'ishlangan .

Kalit so'zlar: frazeologik birliklar, grammatik shakl, xususiy ma'no, umumiy ma'no.

Аннотация: Лингвистические единицы, состоящие из устойчивой связи двух и более слов, которые присутствуют в памяти носителей языка в готовом к речевому процессу виде, называются устойчивыми соединениями, а их семантическая природа имеет важное значение в языкознании. Данная статья посвящена изучению семантической природы словосочетаний.

Ключевые слова: фразеологизмы, грамматическая форма, особое значение, общее значение.

Annotation: Linguistic units consisting of a stable relationship of two or

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

more words, which are present in the memory of the speakers of the language ready for the speech process, are called stable compounds, and their semantic nature is important in linguistics. reaches This article is devoted to the study of the semantic nature of phrases.

Keywords: phraseological units, grammatical form, special meaning, general meaning

Frazeologik birliklar yirik til birligi bo'lib, kamida ikkta mustaqil leksemadan tarkib topgan yaxlit tuzilma hisoblanadi. Shunga ko'ra iboraning ifoda plani deb so'zlar(leksemalar) shular tarkibidagi til birliklarni ko'zda tutiladi. Tarkibli morfemaning, leksemaning ma'nosi odatda uni tashkil qiluvchi til birliklariga xos ma'nolarning yig'indisi sifatida gavdalanadi, qismlar ma'nosi asosida butunning ma'nosi tushuniladi. Ibora ham tarkibli til birligi, lekin uning ma'nosi tarkibidagi leksemalarga xos ma'nolarning oddiy yig'indisiga teng bo'lmaydi. Iboraga xos ma'no tarkibidagi leksemalarning ma'nosiga nisbatan maxraj ma'no, ustama ma'no sifatida gavdalanadi, bu ma'no ibora tarkibidagi leksemalarning ma'nosiga suyanmasligi ham mumkin. Iboraning ma'nosi tarkibidagi leksemalarga xos ma'nolarning oddiy yig'indisi bo'lmasligi shular ustiga qurilgan yangi bir ma'no bo'lishi sababli, iboralarda go'yo ifoda plani bilan mazmun plani orasida qandaydir uzilish sodir bo'ladi. Xususiy ya'ni qismlarga xos ma'nolar umumiylar iboradan anglashiladigan ma'noni tog'ridan- to'g'ri izohlab turmasdan, balki shu sababli iboralarda ifoda plani bilan mazmun plani orqasidagi bog'lanish shartlilik kasb etib boradi. Bu yerda bittasan ortiq so'z yaxlitligicha ma'lum bir obraz asosida, ko'chirish yo'li bilan semantik taraqqiyotni boshdan kechiradi. Ma'lum bir obraz asosida yuzaga kelgan ana shunday ustama ko'chma ma'noda

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

frazeologik ma'no deyiladi. Masalan: " tomber de haut" - " umidsizlikka tushmoq" "tomber de son piédestal" iborasi "bor obro'sini yo'qotmoq" ma'nosini, "prendre soin de" - "g'amxo'rlik qilmoq" ma'nosini anglatadi. Bu ma'no tog'ridan-tog'ri ibora tarkibidagi leksemalarning ma'nosidan kelib chiqmaydi. Masalan: Il est tombé de haut - birikmasini ikki xil shaklda - u balandlikdan yiqilib tushdi, hamda ibora ma'nosida u umidsizlikka tushib qoldi kabi holatlarini uchratish mumkin. Birinchi holatda qo'llaganimizda "tomber " va "haut" so'zlarni o'z ma'no mustaqilligini saqlab qolgan holda bog'lanadi.

Frazeologizmlar, sozlar kabi, yaxlit bir ma'no ifodalasada, lekin frazeologik ma'no jihatdan leksik ma'nodan farq qiladi. Frazeologik ma'no qoshimcha tarkibiy qismlardan iborat boladi. Belgi, harakat kabilalar haqida frazeolo-gizm ifodalaydigan ma'lumot frazeologik ma'no deyiladi. Frazeologizmlar semantik jihatdan sozlardan farqli belgi xususiyatlarga ega bolgani uchun ham, tilda paydo bolgan va yashab kelmoq-da. Ozaro boglangan bu sozlar mohiyatiga kora birikmaga yoki gapga teng bo`ladi.

Bunday birikma yoki gapdan yaxlitligicha anglashiladigan frazeologik ma'no uni sintaktik birlik deb emas, balki se-mantik birlik deb qarashga olib keladi. Shu sababli, birikmaga yoki gapga tenglik haqida gapirganda iboraning ichki sintaktik qurilishi kozda tutiladi; ibora tarkibini sintaktik tahlil qilish nutq birligining tarkibini emas, balki til birligining tarkibini tahlil qilish boladi. Umuman, ibora tarkibida qatnashgan sozlar orasidagi sintaktik boglanish oz kuchini saqlaydi, faqat ichki boladi. Masalan: " passer une nuit blanche" - " tunni bedor, uyqusiz o'tkazmoq", " jeter un clin d'œil" - "ko'z yogurtirmoq". Korinib turibdiki, bu frazeologizmlar ma'nosida yaxlit ma'no bor,

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

frazeologizmlar tarkibidagi sozlar ma'no mustaqilligiga ega bolmaydi. Shuning uchun ayrim frazeologizmlarning komponentlari ozgarsa ham frazeologik ma'no saqlanadi. Lisoniy iboralar bilan real yoki xayoliy dunyo o'rtaсидаги munosabatlarni tahlil qilish, shuningdek, bumunosabatlarning umumiyligini o'rganish tilshunoslikda muhim ahamiyat kasb etadi. Bu munosabat shundan iboratki, lingvistik iboralar: so'zlar, iboralar, jumlalar, matnlar dunyodagi narsalarni - ob'ektlarni, sifatlarni yoki xususiyatlarni, harakatlarni, harakatlarni amalga oshirish usullarini, munosabatlarni, vaziyatlarni va ularning ketma-ketliginini tavsif qilishni anglatadi. Tabiiy til ifodalari bilan real yoki xayoliy olam o'rtaсидаги munosabat tilshunoslikning bir bo'limi bo'lgan lingvistik semantika tomonidan o'rganiladi. Frazeologik birliklar semantikasi, shuningdek, sun'iy rasmiy tillarning ifodalari va dunyoning ba'zi modellarida ularni talqin qilish o'rtaсидаги munosabatni tafsiflovchi rasmiy mantiq bo'limlaridan biri deb ataladi. Voqeylekni obrazli tasvirlashda, uni kitobxon ko'zo'ngida aniq va to'la gavdalantirishda frazeologik iboralarning o'rni, ahamiyati beqiyosdir. Iboralar hayotdagi voqea-hodisalarni kuzatish, jamiyatdagi maqbul va nomaqbul hatti-harakatlarni baholash, turmush tajribalarini umumlashtirish asosida xalq chiqargan xulosalarning o'zigaxos obrazli ifodasidir. Yozuvchilar odatda, tasvir maqsadiga muvofiq iboralarni tanlab qo'llash bilangina kifoyalanib qolmaydilar. Balki qahramonlar tabiat, ruhiy holati, hayot tarziga moslab o'zgartiradi, qayta ishlaydi. Shu tarzda xalq iboralari sayqallanadi, yangi ma'no ko'nliklari bilan to'yinib boradi. O'quvchi lug'at boyligining muhim qismini iboralar tashkil qiladi. Ma'nosи va qo'llanilishi jihatidan bir so'zga teng keladigan, ko'chma ma'no ifodalaydigan so'zlar

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

qo'shilmasi iboralardir. U nutqimizni boyitadigan, go'zallashtiradigan va ta'sirchanligini oshiradigan vositadir. Iboralar til mashg'ulotlarida faqat shu mavzuni o'rganishga emas, balki ko'pchilik mashqlarni bajarishda iboralarni o'rganib boradilar.

Demak frazeologik birlikmalar ifoda plani bilan mazmun planining ziga xos qarama-qarshiligi va birligi asosida yuzaga keladi, shunga ko'ra frazeologik birliklar, tuzilish va semantik jihatdan alohida yondashishni, o'rganishni talab qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar :

1. Nurmanov A., Sobirov A., Yusupova Sh. "Hozirgi o'zbek adabiy tili". T.: "Sharq". 2002. –B.103.
2. Sh. Rahmatullayev. "O'zbek tilining frazeologik lug'ati". T.: "O'qituvchi". 1978. –B.230.
3. А. Г. Назарян Фразеология современного французского языка, Москва " Высшая школа" 1987.
4. Бардоши В., Этtinger Ш., Штельting С., Бутина Е В. Фразеологизмы французского языка: Словарь-практикум. Екатеринбург: Уральское изд-во, 2002.
5. Yo'ldoshev.B."Hozirgi frazeologik birliklarning funksional-uslubiy xususiyatlari".Toshkent 1993.

**O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI
OLIY VA O'RTA MAXSUS TA'LIM VAZIRLIGI**

**NAMANGAN DAVLAT UNIVERSITETI SAN'ATSHUNOSLIK FAKULTETI
TASVIRIY VA AMALIY BEZAK**

2-BOSQICH MAGISTRANTI

MAMATQULOV RASHIDBEK RAVSHANBEKOVICH

Ilmiy raxbar. S.F.N Dosent D.Pulatov

MAVZU: Bahodir Jalolov ijodining O'zbekiston rangtasviri rivojidagi o'rni.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6613704>

ANNOTATSIYA

Yurtimizda tasviriy san'atning rivojlanishida O'zbekiston badiiy Akademiyasini tashkil etilishi muhim ahamiyatga ega bo'ldi. Shu jumladan, ushbu Akademiya qoshida Kamoliddin Behzod nomidagi milliy rassomchilik va dizalayn instituti, san'atshunoslik ilmiy-tadqiqot instituti hamda rassomchilik, dizayn kollejlari faoliyati tashkil qilingan.

Bundan tashqari, san'at jurnali ham faoliyat yuritmoqda. Ma'lumki, milliy rassomchilik va dizayn institutida, tasviyi san'at yo'nalishlardagi kollejlarda xalqaro talablarga mos ravishda ta'lim berilib, yetuk kadrlar tayyorланади va ular O'zbekiston san'atini yangi bosqichiga olib chiqishda o'z salohiyatini safarbar eta oladilar.

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

Kalit so'zlar: Sankt-Peterburg, badiiy Akademiya, rassomchilik, Kamoliddin Behzod, Repin, Chingiz Ahmarov, Alisher Navoiy, rassomlik, haykaltaroshlik, me'morlik, dizayn kollejlari, O'rol Tansiqboyev, akademik Vohid Zohidov, Komil Yormatov, Malik Qayumov, Muhiddin Rahimov, Hamro Rahimova, Akrom Toshkanboev, Damir Ro'ziboev, san'at jurnali.

Yurtimizda tasviriy san'atning rivojlanishida O'zbekiston badiiy Akademiyasini tashkil etilishi muhim ahamiyatga ega bo'ldi. Shu jumladan, ushbu Akademiya qoshida Kamoliddin Behzod nomidagi milliy rassomchilik va dizalayn instituti, san'atshunoslik ilmiy-tadqiqot instituti hamda rassomchilik, dizayn kollejlari faoliyati tashkil qilingan. Bundan tashqari, san'at jurnali ham faoliyat yuritmoqda.

Ma'lumki, milliy rassomchilik va dizayn institutida, tasviyi san'at yo'nalishlardagi kollejlarda xalqaro talablarga mos ravishda ta'lim berilib, yetuk kadrlar tayyorланади va ular O'zbekiston san'atini yangi bosqichiga olib chiqishda o'z salohiyatini safarbar eta oladilar.

O'zbekiston xalq rassomi - Bahodir Jalolov Alisher Navoiy nomidagi Davlat mukofotining sovrindori, zamonaviy rangtasvir san'ati rivojiga hissa qo'shib kelayotgan iste'dotli rassomlardan biri hisoblanadi. Bahodir Jalolov 1948 yil 27 mayda Toshkent shahrida tavallud topgan. Shuningdek, 1968 yili P. P. Benkov nomidagi Respublika rassomlik bilim yurtini tugatgan. Oradan 6 yil

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

o'tib, ya'ni 1974 yilda esa I.E. Repin nomidagi Sankt-Peterburg rassomlik, haykaltaroshlik va me'morlik institutining bezatish monumental fakultetida ham tahsil olgan. Ma'lumotlarga qaraganda, yoshlik yillarida portret san'atining ustasi Abdulhaq Abdullayevdan ta'lim oladi. Rassom ijodiy faoliyatining dastlabki namunalarida milliy his-tuyg'ular turli xil ranglarda o'z ifodasini topadi. O'zbekiston xalq rassomi tasviriy san'at borasidagi tahsilni davom ettirib keyinchalik Chingiz Ahmarov, Ro'zi Choriyev, Milnikov, Korolyovlardan tasviriy san'at sirlarini o'rganishda Davin etgan.

Shu boisdan ham u yaratgan portretlarda yuksak mahorat ko'zga aniq tashlanadi. Rassomning ijodidagi tuyg'ular uyg'unligi ixlosmandlarni o'ziga mahliyo etib qo'yishi ham bor gap. Masalan, «Raqsning tug'ilishi» kompozistiyasi o'zbek raqqosalarini ulug'labgina qolmasdan, ularga bo'lgan samimiy hurmat va muhabbatni aka ettiradi. Bahodir Jalolov portret san'atida ko'p yutuqlarga erishdi. Uning to'laqonli asarlarida o'zbek xalqining sevimli farzandlari siymosi o'z ifodasini topgan. Bu o'rinda ayniqsa akademik rassom O'rol Tansiqboyev, buyuk olim, akademik Vohid Zohidov, san'atning mashhur darg'alari Komil Yormatov, Malik Qayumov, Muhiddin Rahimov, Hamro Rahimova, Akrom Toshkanboev, Damir Ro'ziboev kabi ulug'lar siymosi so'zimizga misoldir. Rassom inson shaxsini doimo o'rganishga, uni har tomonlama his qilishga intiladi. Darhaqiqat, yuqorida ko'rganimizdek Bahodir Jalolov ijodiy faoliyatining asosiy ko'lami insonlar obraziga, ya'ni portretlar yaratishga qaratilgan.

Tasviriy san'atda u kishi o'z rangin olamini yangidan yangi jilolar bilan

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

tobora boyitib kelmoqda. Eng muhimi, Bahodir Jalolov erishgan yetuklikning yana bir jihat shundaki, u Sharq va G'arb an'analarini o'zlashtirib, ana shu an'analardagi mushtaraklikni topib, uni yuzaga chiqarishga muvaffaq bo'la olgan rassomdir. Shu sababli ham xorijiy davlatlarning san'at ixlosmandlari e'tiboriga muyassar bo'lgan. Bundan tashqari, Bahodir Jalolov o'zining monumental pannolari bilan dunyoning ilg'or davlatlarida hashamatli saroy va binolarni bezatib kelmoqda.

Rassom ijodiga taniqli olim Tilab Mahmudov baho berib shunday deydi: «Bahodir uchun inson va insoniyat tarixi jumboq edi. U bu jumboqni yechishga, o'z xalqi tarixini bashariyat tarixi bilan hamohang nuqtalarini topishga harakat qiladi». Darhaqiqat, rassom keng tafakkurli ijodkor sifatida odam, olam, koinot sirlarini o'rganishga intiladi. Xulosa qilib aytganda, tasviriy faoliyatning nazariyasini muntazam o'rganish, tasviriy san'at ta'limini muvaffaqiyatli o'zlashtirishning asosiy shartlaridandir.

Rangtasvir qonun-qoidalarini puxta egallagan talabagina amaliy ijodda samarali shug'ullanishi mumkin. "Kimda-kim ilmni amaliyotsiz tasavvur etsa, - u bamisol suzishga eshkaksiz chiqayotgan qayiq haydovchisidir va u hech qachon qayerga ketayotganligiga to'la ishonch hosil qila olmaydi", - deya ta'kidlagan Leonardo da Vinchi. Ayniqsa rangtasvir sohasida amaliyot hamisha kuchli nazariyot bilan bog'liq holda amalga oshirilishi zarur va bularsiz hech narsaga erishib bo'lmaydi. Tasviriy san'atning tarixi, rangtasvirni amaliy o'rganishda juda katta metodik tajribaga ega. Yurtimizda rang tasvir rivojida Bahodir Jalolov ijodining ahamiyati va o'rni o'ziga xosligi shundaki, har bir mo'yqalam sehri bilan yaratilgan san'at asarlarida rasmiy ma'no mavjud. Andijon tarixi va madaniyati davlat

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

muzeyidan o'rin olgan rasmlaridan birida duo qilib o'tirgan ayol tasviri tilla rang bilan tasvirlangan. Bu kabi rasmlari orqali rassom chindan ham O'zbekiston rang tasvir san'atiga ulkan hissa qo'shgan deb bermalol aytal olamiz.

Bahodir Jalolov portret san'atida ko'p yutuqlarga erishdi. Uning to'laqonli asarlarida o'zbek xalqining sevimli farzandlari siymosi o'z ifodasini topgan. Bu o'rinda ayniqsa akademik rassom O'rol Tansiqboev, buyuk olim, akademik Vohid Zohidov, san'atning mashhur darg'alari Komil Yormatov, Malik Qayumov, Muhiddin Rahimov, Hamro Rahimova, Akrom Toshkanboev, Damir Ro'ziboev kabi ulug'lar siymosi so'zimizga misoldir. Rassom inson shaxsini doimo o'rganishga, uni har tomonlama his qilishga intiladi. Darhaqiqat, yuqorida ko'rganimizdek Bahodir Jalolov ijodiy faoliyatining asosiy ko'lami insonlar obraziga, ya'ni portretlar yaratishga qaratilgan. Tasviriy san'atda u kishi o'z rangin olamini yangidan yangi jilolar bilan tobora boyitib kelmoqda.

Bahodir Jalolov erishgan etuklikning yana bir jihat shundaki, u Sharq va G'arb an'analarini o'zlashtirib, ana shu an'analardagi mushtaraklikni topib, uni yuzaga chiqarishga muvaffaq bo'la olgan rassomdir. Ana shuning uchun ham xorijiy davlatlarning san'at ixlosmandlari e'tiboriga muyassar bo'lган.

Rassom o'zining monumental pannolari bilan dunyoning ilg'or davlatlarida hashamatli saroy va binolarni bezatib kelmoqda. Rassom ijodiga taniqli olim Tilab Mahmudov baho berib shunday deydi: «Bahodir uchun inson va insoniyat tarixi jumboq edi. U bu jumboqni echishga, o'z xalqi tarixini

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

bashariyat tarixi bilan hamohang nuqtalarini topishga harakat qiladi». Darhaqiqat, rassom keng tafakkurli ijodkor sifatida odam, olam, koinot sirlarini o'rganishga intiladi.

Bahodir Jalolov (1948.27.5, Toshkent) – rangtasvir ustasi, O'zbekiston xalq rassomi (1992), O'zbekiston (1997) va Qирг'изистон (1998), I. Repin nomidagi rassomlik, haykaltaroshlik va me'morlik in-tini tugatgan (1974). Toshkent teatr va rassomlik san'ati in-tida o'qituvchi (1974–80); 1997 y.dan Milliy rassomlik va dizayn in-tida mahobatli rangtasvir ustaxonasi rahbari, prof. (2000). O'zbekiston rassomlari uyushmasi boshqaruvi raisi (1987–92). Ijodini portretlar yaratish b-n boshlagan.

Portretlarida kishilarning kasbi haqida tasavvur beruvchi holatlar aks ettirilgan, ijodiy mehnat jarayoni, chuqur psixologik holat mahorat b-n ko'rsatilgan («Me'mor», 1972; «Masxaraboz Akrom Yusupov», 1974; «Avtportret», 1975; «Kulol ayol. Xalq ustasi Hamro Rahimova», 1975; «Soniya va mangulik. O'rol Tansiqboev xotirasiga», 1977; «Porloqerta. Rassom Sh. Abdurashidov xotirasi», 1980; «Tiklash. Xalq ustasi Muhiddin Rahimov», 1980). 70-y. larning oxiri – 80- y.larning boshlaridan mahobatli rassomlik sohasida samarali ijod qiladi:

Qarshi musiqali drama teatri binosiga, «Chimyon» sanatoriysi oshxonasi foyesiga (1981), Toshkentdagi Kinochilar uyiga (1982) ishlagan devoriy

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

rasmlari rassomni betinim izlanayotgan, o'ziga xos uslub yaratgan rassom sifatida tanitdi. «Bahor» konstert zali foyesiga ishlangan «Raqsning tug'ilishi» (1982), Qashqadaryo viloyati Tallimardon nasos stanstiyasi klubi devoriga (1983), Qo'qon teatri foyelariga 17 (1987), Tojikistonning Xo'jand sh.dagi mакtab binosiga (1988), Belgiyaning Kortreyk sh.dagi «Kortreyk 200» (1990), Toshkentdagi Turkiston saroyiga («Umar Xayyom tushlari», 1993) va b.ga ishlangan devoriy rasmlar, manzaralar («Isfarada bahor», «Tog' qishlog'i. So'qmoq», «Eski Gurzuf ko'chasi» va b.), kitoblarga yaratilgan illyustrastiyalar (Navoiy, T. Tula, U. Nosir va b. asarlari), dastgoh kartinalari («Afg'oniston – 83», «Afg'oniston tongi» va b.) muallifidir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. O'zbekiston Enstiklopediyasi –J harfi
2. Boymetov B. –Qalamtasvir.Darslik 1-qism. Toshkent,2006
3. Abdirasilov S.,Tolipov N. –Rangtasvir Toshkent , 2005.
4. Tolipov N., Abdirasilov S., Oripova N. Rangtasvir. T., 2006.
5. Abdirasilov S.,Tolipov N., Oripova N. –Dastgohli rangtasvir (2qism). T.,

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

2003.

- 6.Tojiev B. –DastgoHli rangtasvir fanidan ma'ruzalar matni. T.,2000.
- 7.Tolipov N. Abdirasilov S. –Dastgohli rangtasvir-Toshkent. 2005.
- 8.Tojiev B. –Qalamtasvir asoslarini o'rganish||. Toshkent 1994.
9. O'zbekiston Respublikasining "Ta'lif to'g'risida"gi qonuni. Barkamol avlod - O'zbekiston taraqqiyotining poydevori. -T.: Sharq, 1997, 20-29 betlar.
10. O'zbekiston Respublikasining "Kadrlar tayyorlash milliy dasturi to'g'risida"gi qonuni. Barkamol avlod - O'zbekiston taraqqiyotining poydevori. -T.: Sharq, 1997,31-61 betlar.

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

FERMENTLARNING TA'SIR QILISH MEXANIZMI VA UNING MOLEKULYAR
ASOSLARI

Bahodirov Ilhom Rahmon o'g'li

Buxoro davlat universiteti, Biotexnologiya

ta'limg yo'nalishi 2-bosqich talabasi

Tel: +998 (99)-172-30-77

Email: ilhombahodirov77@gmail.com

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6564312>

Anotatsiya: Fermentlarning katalitik ta'sir mexanizmini aniqlash enzimologiyaning asosiy va eng murakkab vazifalaridandir. Fermentlar ta'sirida faollashishning umumiy nazariyasi yoq, har bir fermentning ta'sir mexanizmi uning oziga xos s'etsifik uchlamchi strukturasi, funksional guruhlari, substrat bilan toqnashgandagi konformatsion ozgarishi bilan ta'minlanadi. Ushbu maqolamda fermentlarning ta'sir qilish mexanizmi va uning molekulyar asoslari haqida so'z boradi.

Kalit so'z: Fermentlar, adsorbsiya, substrat, kompleks, reagent, deformatsiya.

Fermentlarning ta'sir etishini tushuntirib beruvchi farazlardan biri – adsorbsion faraz XX asr boshlarida ingliz fiziologi Beylis va nemis bioximigi Varburg tomonidan taklif etilgan. Ular bu farazni asoslashda

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

biologik bolmagan katalizatorlarning ta'sir mexanizmidan kelib chiqqan. Adsorbsion farazga asosan platinaga oxshash ferment yuzasi reagent molekulalari uchun adsorbsiya joyi bolib hisoblanadi. Buning natijasida ularning ozaro tas'iri osonlashib, reaksiya tezlashadi. Ammo bu faraz fermentning s'etsifikasi (oziga xosligi)ni tushuntirib bera olmadi va u faqat tarixiy ahamiyatga ega bolib qoldi.

Fermentlarning ta'sir etish mexanizmi togrisidagi tasavvurlarni rivojlantirishda Mixaelis va Mentenning ferment-substrat komplekslari togrisidagi klassik ishlari katta ahamiyatga ega boldi.

Ferment-substrat kompleksi hosil bolishi jarayonida substrat fermentga yaqinlashadi, uning katalitik markaziga nisbatan mos ravishda moljal oladi. Bunday moslikni kalitni qulfa togri kelishiga oxshatish mumkin. Qulf va kalit modeliga binoan ferment murakkab qulfa oxshash, u faqat shakli aniq mos tushadigan substrat (kalit) ga togri keladi. Substratni fermentga mos kelishi va unga “yopishishi” ularning ozaro ta'sirlanishini shartlaydigan bir qator xususiyatlarga bogliq: enzim yuzasida oqlangan guruhlar tartibini substrat sato'idagi oqlangan guruhga; substratning gidrofob qismini fermentning gidrofob qolqo'i yoki chontakchasi mos bolishi; ferment-substratning gidroksil yoki aminoguruhlari bilan vodorod boglari hosil qiladigan guruhlarni muvofiq holatiga ega bolishi kerak. Keyingi fikrlarga asosan esa substratni fermentning faol markazi bilan birikishi qutblanish, elektronlarning siljishi yoki reaksiyada qatnashadigan boglarning deformatsiyasi tufayli substrat molekulasini ma'lum ozgarishlarga, yuqori energiyaga ega faollanish holatiga keltiradi.[1-5]

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

Fermentning nisbatan kichik faol markaziga substratning birikishi ferment konformatsiyasini substrat strukturasiga moslashtiradi. Demak, faol markazning shakllanishida substrat ham ishtirot etadi.

Umuman, fermentativ kataliz jarayonini shartli ravishda oziga xos 3 bosqichga bolish mumkin.

1. Substratning fermentga diffuziyalanishi va uning fermentni faol markazi bilan boglanib, ferment-substrat kompleksi – ES ning hosil bolishi.
2. Birlamchi ferment-substrat komplekslaridan bir yoki bir nechta faollashgan ferment-substrat komplekslari – ES* va ES** ning hosil bolishi.
3. Fermentning faol markazidan reaksiya mahsulotining ajralishi va muhitga tarqalishi – EM kompleksi E va M (mahsulot) ga ajraladi.

Birinchi bosqich qisqa vaqt davom etib, muhitdagi substrat miqdori va fermentning faol markaziga diffuziyalanish tezligiga bogliq. ES kompleksining hosil bolishi lao'za ichida amalga oshadi. Bu bosqichda faollanish energiyasi deyarli ozgarmaydi. Fermentning faol markazida substratlarning moljal olishi ularning yaqinlashishini va reaksiya otishini yengillashtiradi.

Ikkinci bosqich sekinroq boradi va uning davomiyligi ushbu kimyoviy reaksiyaning faollanish energiyasiga bogliq. Bu bosqichda substrat boglarining uzilishi yoki fermentning katalitik guruhi bilan ozaro ta'sirlashishi natijasida yangi boglar hosil qilishi amalga oshadi.

Aynan faollashgan komplekslar hisobiga substratning faollanish energiyasi pasayadi. Ikkinci bosqich butun katalizning tezligini ta'minlaydi.

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

Uchinchı bosqich ham birinchi bosqich singari qisqa vaqt davom etadi. U reaksiya muhitiga reaksiya mahsulotlarining tarqalish tezligi bilan belgilanadi.

Fermentlar ta'sirining molekulyar mexanizmlarini ko'p tomonlari hali organilmagan. Organilgan fermentlar ta'sir mexanizmlari orasida quyidagilarni ta'kidlash mumkin:[6-9]

- 1) reagentlarning yaqinlashishi;
 - 2) substrat deformatsiyasi;
 - 3) kislota-ishqoriy kataliz;
 - 4) kovalent kataliz.
- 1) Reagentlarning yaqinlashishi – fermentlar uchun juda xos xususiyat bolib, moddalarning ozgarishini ming yoki on ming martaga tezlashtirish (substratlarning reaksiyaga kirish qobiliyatini oshorosh) imkonini beradi. Ferment faol markazining aloqa (kontakt) qismi oziga xos holatda substratlarni boglaydi hamda ularning ozaro moljal olishi va yaqinlashishini katalitik guruhlarning ta'siri uchun foydali tomonga buradi. Ikki yoki undan ortiq molekulalarning bunday ozaro ta'sirlashuvi suvli muhitda va anorganik katalizator yuzasidagi tartibsiz toqnashuvda imkonni bolmagan reaksiya tezligining oshishini ta'minlaydi. Substratlarning taxlangan xolda joylashishi entro'iyaning kamayishiga olib keladi, demak, faollanish energiyasining kamayishini ta'minlaydi.

- 2) Substrat deformatsiyasini gidrolaza, liaza va ba'zi transferazalarning ta'siri yaxshi tushuntiradi. Fermentga birikkuncha substrat "boshashgan"

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

konfiguratsiyaga ega boladi. Faol markaz bilan boglangandan song substrat molekulasi choziladi (“deformatsiyalangan” konfiguratsiya). Substrat dagi atomlararo boglar qancha uzun bolsa, uning uzelishiga shuncha kam energiya sarf boladi, ya’ni faollanish energiyasi pasayadi. Deformatsiya (chozilish) joyi suv molekulalari ta’siriga oson uchraydi.[10-15]

3) Kislota-ishqoriy kataliz. Boshqa katalizatorlardan farqli ravishda ferment faol markazining asosiy xususiyati shundan iboratki, bunda aminokislota qoldiqlarining funksional guruhlari kislota va ishqor xossalarni namoyon qiladi. Shu sababdan ferment katalitik o’ujum vaqtida protonlarning Akseptor va donor vazifalarini bajarib, bunday imkoniyat odatdagি katalizatorlarda mavjud emas.

Faol markazga substratning birikishida uning molekulasiga katalitik markazning elektrofil va nukleofil guruhlari ta’sir qiladi va kislota-ishqor guruhlari o’ujum qilgan substrat qismlarida elektron zichlikning qayta taqsimlanishiga olib keladi. Bu esa substrat molekulasida qayta taqsimlanish va boglarning uzelishini yengillashtiradi. Katalitik markazida gistidin bolgan fermentlar koproq kislota-ishqoriy katalizni namoyon etadi. Gistidin blokirlangan holatlarda ferment faolligini yoqotadi. Kislota-ishqoriy kataliz gidrolaza, izomeraza va va liazalarga xos. U koproq kovalent kataliz bilan birgalikda amalga oshadi.[16-22]

4) Kovalent kataliz faol markazning katalitik guruhlari va substrat orasida kovalent boglar hosil qiladigan fermentlarda kuzatiladi. Kovalent ferment-substrat oraliq mahsulotlar judayam turgun emas va reaksiya mahsulotini ajratgan xolda oson parchalanadi. Juda ko’pchilik fermentlar uchun bayon

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

etilgan mexanizmlarning birgalikda amalga oshishi xos bo`lib, ularning yuqori darajadagi katalitik faolligini ta'minlaydi.[22-26]

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

Тохиров Б. Б., Тешаева Д. Р. Характеристика растений, обогащающие фитосанитарное состояние джайлау Кызылкума //Вопросы науки и образования. – 2018. – №. 10 (22). – С. 21-22.

Bakhshullayevich T. B., Bakhrongovna R. Z. Aquaculture of plant-fishing fishfeeding and growing //International Journal of Marketing and Technology. – 2020. – Т. 10. – №. 9. – С. 5-9.

Tokhirov B. B., Alimova L. K., Khudoiberdieva S. A. PRACTICAL VALUE OF MICROSCOPIC ALGAE IN THE FARMING SECTOR //Вопросы науки и образования. – 2018. – №. 10. – С. 16-17.

BAKHSHULLAYEVICH T. B., FARMOVICH A. B., NASIMOVNA T. N. Determination Of Zooplanktons In Dengizkol Lake And Their Use In Fishing //JournalNX. – Т. 6. – №. 10. – С. 310-311.

Bakhshullayevich T. B. et al. Incubation of plant-fish fish and the efficiency of feeding them //International Journal of Marketing and Technology. – 2020. – Т. 10. – №. 9. – С. 10-13.

Буриев С. и др. БИОТЕХНОЛОГИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ОЧИСКИ СТОЧНЫХ ВОД ЖИВОТНОВОДЧЕСКИХ КОМПЛЕКСОВ //Проблемы рекультивации отходов быта, промышленного и

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

сельскохозяйственного производства. – 2015. – С. 239-240.

Рашидов Н., Джумаев Л., Уракова М. Способы очистки коллекторно-дренажных вод с помощью микроводорослей и их использование в сельском хозяйстве //Проблемы рекультивации отходов быта, промышленного и сельскохозяйственного производства. – 2015. – С. 241-243.

Буриев С. Б., Хайитов Ё. К., Рашидов Н. Э. Биотехнологические методы очистки возвратно-сточных вод с целью использования в сельском хозяйстве //Проблемы рекультивации отходов быта, промышленного и сельскохозяйственного производства. – 2015. – С. 237-239.

Ilyosov A. СУВЎТЛАРИ ЁРДАМИДА КОЛЛЕКТОРЛАР СУВЛАРИНИИ ОРГАНО-МИНЕРАЛ МОДДАЛАРДАН ТОЗАЛАШ //ЦЕНТР НАУЧНЫХ ПУБЛИКАЦИЙ (buxdu. uz). – 2020. – Т. 6. – №. 2.

Rashidov N. Buxoro viloyati kollektorlarining algoforasi //ЦЕНТР НАУЧНЫХ ПУБЛИКАЦИЙ (buxdu. uz). – 2020. – Т. 1. – №. 1.

Rashidov N. dengizko'lidagi baliqlar turini aniqlash //ЦЕНТР НАУЧНЫХ ПУБЛИКАЦИЙ (buxdu. uz). – 2020. – Т. 1. – №. 1.

Rashidov N. suvo'tlari yordamida kollektorlar suvlarini organo-mineral moddalardan tozalash //ЦЕНТР НАУЧНЫХ ПУБЛИКАЦИЙ (buxdu. uz). – 2020. – Т. 6. – №. 2.

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

Rashidov N. DENGIZKO'L KO'LIDAGI BALIQLAR AKVAKULTURASI //ЦЕНТР НАУЧНЫХ ПУБЛИКАЦИЙ (buxdu. uz). – 2020. – Т. 1. – №. 1.

РАШИДОВ Н. Э., ИЛЁСОВ А. А. ОЧИСТКА КОЛЛЕКТОРНО-ДРЕНАЖНОЙ ВОДЫ БИОЛОГИЧЕСКИМ МЕТОДОМ //ББК 60 П27. – 2018. – С. 205.

Ilyosov A. СУВЎТЛАРИ ЁРДАМИДА КОЛЛЕКТОРЛАР СУВЛАРИНИ ОРГАНО-МИНЕРАЛ МОДДАЛАРДАН ТОЗАЛАШ //ЦЕНТР НАУЧНЫХ ПУБЛИКАЦИЙ (buxdu. uz). – 2020. – Т. 6. – №. 2.

Yunusov R. THE EFFECT OF CUTTING (PRUNING) METHODS AND LEVELS IN INTENSIVE GARDENS ON THE FORMATION OF APPLE TREES //ЦЕНТР НАУЧНЫХ ПУБЛИКАЦИЙ (buxdu. uz). – 2021. – Т. 8. – №. 8.

Shadieva S. S., Borieva D. I., Rakimova M. A. The Importance of Agricultural Mapping in Soil Science //EUROPEAN JOURNAL OF INNOVATION IN NONFORMAL EDUCATION. – 2022. – Т. 2. – №. 3. – С. 5-8.

Arzikulov E. U., Eshbekov A. A. Co₂₊ IONLARI SHIMDIRILGAN KSEROCELLAR VA ShISHALARING SPEKTRAL XARAKTERISTIKALARINI O'RGANISh //ILMIY AXBOROTNOMA. – С. 81.

Shadieva S. S., Borieva D. I., Rakimova M. A. The Importance of Agricultural Mapping in Soil Science //EUROPEAN JOURNAL OF INNOVATION IN NONFORMAL EDUCATION. – 2022. – Т. 2. – №. 3. – С. 5-8.

Isroilovna B. D. Dependence of microbiological activity of irrigated meadow alluvial soils of Bukhara oasis on soil salinity levels //Middle European Scientific Bulletin. – 2021. – Т. 11.

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

Shadieva S. S., Borieva D. I., Rakhimova M. A. The Importance of Agricultural Mapping in Soil Science //EUROPEAN JOURNAL OF INNOVATION IN NONFORMAL EDUCATION. – 2022. – Т. 2. – №. 3. – С. 5-8.

Rahimova M. The Importance of Agricultural Mapping in Soil Science //ЦЕНТР НАУЧНЫХ ПУБЛИКАЦИЙ (buxdu. uz). – 2021. – Т. 8. – №. 8.

Rahimova M. ИНТЕНСИВ ОЛМА БОҒЛАРИДА КЕСИШНИНГ ЎСИШ ВА МЕВА БЕРИШНИНГ ФИТОМЕТРИК КЎРСАТКИЧЛАРИГА ТАЪСИРИ //ЦЕНТР НАУЧНЫХ ПУБЛИКАЦИЙ (buxdu. uz). – 2021. – Т. 8. – №. 8.

Rahimova M. The Importance of Agricultural Mapping in Soil Science //ЦЕНТР НАУЧНЫХ ПУБЛИКАЦИЙ (buxdu. uz). – 2021. – Т. 8. – №. 8.

Rahimova M. БУХОРО ВОҲАСИ ЎТЛОҚ АЛЛЮВИАЛ ТУПРОҚЛАРИ МИКРОБИОЛОГИК ФАОЛЛИГИГА ТУРЛИ ХИЛ ОМИЛЛАРНИНГ ТАЪСИРИ //ЦЕНТР НАУЧНЫХ ПУБЛИКАЦИЙ (buxdu. uz). – 2021. – Т. 8. – №. 8.

Rahimova M. Influence of various factors on microbiological and enzymatic activity of alluvial soils of Bukhara oasis meadow //ЦЕНТР НАУЧНЫХ ПУБЛИКАЦИЙ (buxdu. uz). – 2021. – Т. 8. – №. 8.

**BANK XIZMATLAR KORSATISHDA QOLLANILADIGAN AXBOROT
TEXNOLOGIYALARI**

Qodirov Humoyun Tolibjon ogl,

NamMTI “Marketing” kafedrasи, PhD

Toshpulatov Asadbek Baxodirovich,

Colligium Humanum Varshava

Universiteti Andijon filiali talabasi.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6557285>

Annotatsiya. Ushbu maqolada bank xizmatlar korsatishda qollaniladigan axborot texnologiyalari va bank axborot tizmining qanday ishlashi, kamchiliklari shu bilan birga, bank sohasidagi hozirgi holat tahlili, bank sektorida davlatning yuqori darajadagi aralashuvi, davlat ishtirokidagi banklarda menejment va tavakkalchiliklarni boshqarish sifatining yetarli emasligi haqida izlanishlar olib borilgan.

Kalit sozlar: Bank, matn va raqamli, (AKT), bank elektron tizimi, bank axborot tizmi, axborot texnologiyalar.

Mavzuning dolzarbliji. Bugungi kunda har bir kunimiz mamlakatimiz iqtisodining rivojlanishida muhim omil boluvchi yangiliklarga boy bolmoqda, jumladan, jahon bank-moliya tizimining jadal suratlarda rivojlanib borishi natijasida iqtisodiyotning muhim tarmogidan biri hisoblangan bank sohasida ham yangi zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalari (AKT)dan foydalanishga yanada koproq ehtiyoj sezilmoqda.

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

Darhaqiqat, tijorat banklari tomonidan axborot texnologiyalarini qollagan holda korsatilayotgan barcha xizmatlarning tezkorligi, sifati va shaffofligi bugungi kun talabidir. Endilikda ananaviy bank xizmatlari ornini tola egallayotgan zamonaviy masofaviy bank xizmatlarining turli korinishlari aynan shu tezlik, sifat va ishonchni taminlayotgani hech kimga sir emas. Zamonaviy bank xizmatlari mijozlarga yanada kengroq qulaylik yaratgan holda ularning imkoniyatlari oshirilishiga xizmat qiladi.

Moliyaviy sektorni izchil isloh qilish davomida qator chora-tadbirlar amalga oshirildi va natijada ilg'or bank biznesini yuritish hamda ushbu sektorda raqobat muhitini kuchaytirish uchun zarur huquqiy shart-sharoitlar yaratildi. Xususan, xalqaro standartlarga muvofiq keladigan va moliyaviy sohaga xorijiy investisiyalar kiritish uchun jozibador huquqiy muhitni yaratadigan "O'zbekiston Respublikasining Markaziy banki to'g'risida"gi, "banklar va bank faoliyati to'g'risida"gi, "valyutani tartibga solish to'g'risida"gi hamda "to'lovlar va to'lov tizimlari to'g'risida"gi yangilangan qonunlari qabul qilindi. Shu bilan birga, bank sohasidagi hozirgi holat tahlili bank sektorida davlatning yuqori darajadagi aralashuvi, davlat ishtirokidagi banklarda menejment va tavakkalchiliklarni boshqarish sifatining yetarli emasligi, iqtisodiyotda moliyaviy vositachilikning past darjasasi kabi bank sektorini iqtisodiy yangilanishlar va jamiyat ehtiyojlariga mos ravishda rivojlantirishga to'sqinlik qilayotgan qator tizimli muammolar mavjudligini ko'rsatmoqda. Moliyaviy xizmatlarning ommabopligrini oshirish, banklarning hududlarga kirib borishini kengaytirish va barcha aholi punktlarida bir xil turdag'i xizmatlar ko'rsatilishini ta'minlash bo'yicha qo'shimcha choralar ko'rishi lozim.

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

Mavzuning ahamiyati. Bank tizimiga zamonaviy servis yechimlari asosida axborot texnologiyalarini, moliyaviy texnologiyalarni keng joriy etish, axborot xavfsizligini lozim darajada ta'minlash, shuningdek, moliyaviy xizmatlar ko'rsatishda inson omili ta'sirini kamaytirish bo'yicha tezkor chora-tadbirlar ko'rish talab etilmoqda. Bundan tashqari bugungi kunda banklarning asosiy muammolaridan biri bu - bank elektron tizimiga yo'naltiriladigan investitsiyalarni boshqarishdir. Chunki bank elektron tizmida bank industriyasi ozgarishlari va bank faoliyati haqida zamonaviy tasavvur toliq aks etishi lozim. Biznesning strategik yonalishlaridagi muvaffaqiyat toligicha yangi tizimlar realizatsiyasiga bogliq.

Bu muammoni yecha olgan raqobatlashayotgan banklar 2000 yilda yetakchilar orasida boladi. Bankning muvaffaqiyatli ishlashi axborotlashtirishga jiddiy munosabatsiz iloji yoq. Avtomatlashtirilgan tizimlar bankni muvaffaqiyatga olib keluvchi bank faoliyatini rivojlantirish yollari izlanishni qollab-quvvatlashi lozim.

Lekin kopincha bu tizimlar mehnatning qol texnologiyasini toliq takrorlaydi (bunday vaziyatni anglatuvchi maxsus inglizcha atama electronic concrete ham paydo boldi).

Ayni vaqtida zamonaviy bank texnologiyalaridan foydalanish bankka mijozlar bilan ishlash, bozor tadqiqoti, moliyaviy boshqaruv kabi asosiy sohalarda yordam berishi, hisobot boyicha bank ichki operatsiyalarini mutlaqo ishonchli qilishi, yanada foydali xizmatlar joriy etishi mumkin. Bank elektron tizimining axborot taminoti bank elektron tizimi kompaniyalari tahlilini axborot taminotidan boshlaymiz.

Axborot taminoti foydalanuvchilar samarali ishlashi uchun zarur va

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR, TAKLIF VA YECHIMLAR

yeterli barcha axborotlarning tizimda saqlanishi hamda taqdim etilishidir.

Korsatilgan axborotni koplab usullarda sinflarga bolish mumkin, jumladan:

- asosiy va qoshimcha;
- matn va raqamli.

Asosiy axborot predmeti sohadagi obektlarni tavsiflaydi, unda kompyuter tizimidan foydalaniladi (bizning holatda, bank sohasi).

Bankning axborot tizimi murakkab va ozgaruvchan struktura. Songa bogliq ravishda yaratilayotgan axborot modeli qisman noaniqlik sharoitida toziladi.

Shuning uchun u egiluvchan bolishi, bank tizimining ozgaruvchan talablariga mos ravishda oson ozgarishi lozim. Lekin bir vaqtning ozida model real hayotning ayrim sohalariga adekvat (mos) bolishi darkor. Nomuvofiqlik sabablari quyidagilar bolishi mumkin:

- togri xabarlar mavjudligi, axborot eskirishi (miqdoriy kriteriy notogri xabar berish chastotasi);
- axborot toliq emasligi (miqdoriy kriteriy rad etishlar chastotasi);
- sukut (tizimda axborot real mavjudligida rad etish);

axborot tizimi shovqini (tizimda togri axborot mavjudligi notogri javoblar).

Xulosa va takliflar.

Bank axboroti uch toifaga ajratiladi:

1. Hisob-kitoblarda ishtirok etuvchi malumotlar (majburiy ravishda elektron korinishda bolishi lozim).
2. Tez-tez foydalanuvchi va shaklga solinadigan qoshimcha axborot (uni ham elektron korinishda saqlagan maql).

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

3. Batafsil va shaklga solish murakkab, xususan, matnli axborot (qogoz tashuvchida saqlash, lekin elektron tarzda royxatga olgan yaxshi). Axborot modelini ishlab chiqishda nafaqat istiqbolni korish, balki qanday qaror minimal zarurligini tasavvur qilish ham muhim. Xulosa qilib aytganda, mamlakat iqtisodiyotining qon-tomiri hisoblangan bank tizimini yanada isloh qilish, uning barqarorligini oshirish, yuqori xalqaro reyting korsatkichlariga erishishning ustuvor yona-lishlari hamda axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan keng foydalangan holda zamonaviy naqd pulsiz hisob-kitoblar mexanizmlarini joriy etish boyicha olib borilayotgan ishlar banklarimiz tomonidan mijozlarga korsatilayotgan xizmatlar sifati, tolov intizomi va madaniyatini yangi bosqichga kotarilishini taminlash bilan birga, barcha iqtisodiy tarmoqlar taraqqiyotini mustahkamlashga ham ozining ijobjiy tasirini korsatadi.

Foydalanilgan adabiyotlar.

1. 2020-2025 yillarga moljallangan Ozbekiston Respublikasining bank tizimini isloh qilish strategiyasi togrisida <https://uza.uz/uz/posts/2020-2025-yillarga-m-lzhallangan-zbekiston-respublikasining--12-05-2020?>
2. Aripov M., Muhammadiev J. Informatika, informasion texnologiyalar. (Xuquqshunoslik mutaxassisliklari uchun darslik) T. 2004 y
3. Aripov M va boshqalar "Informatika, informasion texnologiyalar" (Bakalavr uchun oquv qollanma) T., TDTU. 1-2 qism. 2003 y 320-430 b.
4. Aripov M va boshqalar "Informatika, informasionie texnologiya" (Bakalavr uchun oquv qollanma) T., Rus tilida. 2003 y 300 b.
5. Aripov M. "Informatika va hisoblash texnikasi asoslari" gumanitar

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

mutaxassisliklar uchun oquv qollanma) universitet 2001 y.367 b.

O'qish darslarini tashkil etishda pedagogik texnologiya va
kompetensiyalardan foydalanishning shakllari

Barnoyeva Dilnavoz Farmonovna

Buxoro viloyati Peshko' tumani

14-maktab boshlang'ich sinf o'qituvchisi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6569352>

Annotatsiya: Mazkur maqolada O'qish darslarini tashkil etishda pedagogik texnologiya va kompetensiyalardan foydalanishning shakllari haqida fikr-mulohazalar bildirildi.

Kalit so'zlar: O'qish,kompetensiya, maqsad, pedagogik texnologiyalar, axborot kommunikatsiya, DTS, darslik

Yurtimizda ta'lim mazmuniga alohida e'tibor qaratilib, DTS o'quv dasturlarining yangi tahrirdagi variantlari tajriba sinovdan o'tkazilmoqda, pedagogik texnologiyalar asosida o'quv jarayonining samaradorligi oshirish maqsadida pedagogik texnologiyalardan, axborot komminikatsiya vositalaridan foydalanilmoqda.

Boshlang'ich sinf o'quvchilarini o'qitishda o'quvchilarning dunyoqarashini kengaytirish, bilimlarni keng va oson o'zlashtirish maqsadida pedagogik texnologiyalarning usul, vosita va shakllarini to'g'ri tanlab, ulardan foydalanish muhim sanaladi. O'qish darslarini tashkil etishda pedagogik texnologiyalarning ko'pgina metodlaridan foydalaniladi.

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

Bola hayotida bogchadan song matabning dastlabki davrlari muhim orin tutadi. Shu bois boshlangich ta'lim davri ta'lim jarayonidagi eng mas'uliyatli davrdir. Bu paytda bolaning savodi chiqishi bilan birga, uning dunyoqarashi shakllanadi, tafakkur qilish malakasi rivojlanadi.

Bu davrda bolaning zehnini ostirishga qaratilgan har bir mashgulot bola aqlining tarkib topishi va rivojlanishiga katta ta'sir korsatadi. Shuning uchun ham bu davrda, avvalo, ta'lim jarayonini qiziqarli, ta'sirli qilib tashkil etishga, motiv hosil qilish va uni rivojlantirishga e'tibor qaratish lozim. Chunki bu muddat bolaning oyin faoliyatidan aqliy faoliyatga, ya'ni oquv faoliyatiga otganligi bilan xarakterlanadi.

Bolaning oquv faoliyatini rivojlantirishda turli oyinlardan foydalanish katta ahamiyat kasb etadi. Bolalar oyin orqali oz bilimlarini mukammallashtiradilar va uni chuqur ozlashtiradilar. Shu jihatdan qaraganda, ta'lim jarayonida qoTlanadigan didaktik oyinlaming roli beqiyosdir. Didaktik oyinlar ta'lim jarayoni samaradorligini oshiradi, ta'lim jarayonida oquvchilar faolligini, oqish motivlarini rivojlan- tiradi. Oqish motivlari ta'lim jarayonini pedagogik texnologiyalar asosida tashkil etishda ham muhim orin tutadi. Didaktik o'yinlar boshlangich sinflarda ta'limning samarali borishiga oquvchilarning oquv-bilish faoliyatini muvaffaqiyatli boshqarishga ham katta yordam beradi, ya'ni didaktik oyinlar vositasida nazariy bilimlar oson egallanadi, oquv- chilarning bilim olishga qiziqishlari ortadi.

Didaktik oyinlar nafaqat boshlangich sinflarda, balki ta'limning keyingi bosqichlarida ham oquvchilarning bilimga bolgan ishtiyoqlari rivojiga katta

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR, TAKLIF VA YECHIMLAR

turtki bolishi mumkin. Ayniqsa qiyin ozlashtiruvchi oquvchilarning bilish imkoniyatlarini oshirishga bunday oyinlar samarali ta'sir korsatadi. Shuni alohida ta'kidlash lozimki, boshlangich sinflar uchun yaratilayotgan oquv qo'llanmalarida shu sohaga oid materiallar tanqisligi kozga tashlanib turadi.

Hozirgi davrda pedagogik texnologiyalar asosida ta'limga tashkil etishga katta e'tibor qaratilmoqda.

Pedagogik texnologiya oquvchilar qobiliyati, imkoniyati va ehtiyojlarini hisobga olgan holda, ta'limga shakllantiradi, oquvchilarda bilimga ishtiyоq va qiziqishni oshiradi, bilimlarni mustahkam ozlashtirish, ulardan amaliyatda erkin foydalanish ko`nikma va malakalarini shakllantiradi.

Haqiqatdan ham ta'limga jarayoni unumdarligini oshiradi, o'quvchilarning mustaqil fikrlash jarayonini shakllantiradi, oquvchilarda bilimga ishtiyоq va qiziqishni oshiradi, bilimlarni mustahkam ozlashtirish, ulardan amaliyatda erkin foydalanish ko`nikma va malakalarini shakllantiradi.

Shuning uchun ham ta'limga ishiga texnologik yondashuv katta ahamiyatga ega.

Ta'limga ishiga texnologik yondashuv:

- ta'limga jarayoni maqsadini aniq belgilashni;
- oqish-oqitish jarayonini uzviy bogliq bosqichlar, fazalar, amallarga ajratish, bolishni;
- ta'limga jarayonida moljallangan natijaga erishish uchun bajariladigan harakatlarni muvofiqlashtirish, ketma-ket, bosqichma-bosqich amalga

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR, TAKLIF VA YECHIMLAR

oshirishni;

– loyihalashtirilgan ishlar, amallaming barcha- sini bir xil bajarishni nazarda tutadi.

Pedagogik texnologiyada ta'lif jarayonining maqsadini belgilash muhim bolib, u rejalashtirilgan natijalarni kafolatlashi lozim. Shuning uchun ham oqituvchilar maqsadni aniq belgilashga alohida e'tibor qaratishlari zarur. Har bir oqituvchi avvalo ozi oqitadigan oquv predmeti va har bir otiladigan darsi maqsadini aniq belgilashi kerak.

Shuni ta'kidlash lozimki, belgilangan maqsad asosida otkaziladigan didaktik jarayonning aniq loyihasi ishlab chiqilsa, uni amalga oshirish osonlashadi.

Didaktik jarayonning samarali otishida motivlar muhim orin tutadi. Chunki qiziqib, aniq maqsad asosida egallangan bilimlargina samarali boladi.

Motiv kishini biror ish-harakatni bajarishga undovchi da'vat, turtki. Shunday ekan, muallimlar bolada oqish motivlarini hosil qilishga intilishlari va uni ostirishlari kerak. Motivlar oquvchilami bilim, konikma va malakalami oson egallahshlariga yordam beradi.

Motiv bolada bilim olishga ishtiyoq va qiziqish uygotadi. Oqituvchilar bundan mohirlik bilan foydalanishlari va oquvchilarga beriladigan mustaqil ishlar tizimini ishlab chiqishlari foydadan xoli bolmaydi.

Boshlangich sinf o'qituvchilarining har bir darsni tashkil etish uchun turli didaktik oyinlardan foydalanishlari yaxshi samara beradi.

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

Chunki 6-7 yoshli bolalar hayotida maktab davri ancha murakkab davr bolib, bolalar oldida jiddiy sinov turadi. Bola yangi hayot - maktab hayotiga kirib boradi. Endi u yangi jamoaning a'zosi ekanligini his etishga, intizomga boysunishga, yangi rejimga moslashishga majbur boMadi. Bola yosh bolishiga qaramay, endi uning mактабда oqish, uy vazifalarini bajarish, murakkab materiallarni or- ganish kabi zarur yumushlari kop. Muhimi, oyindan maktabga, kundalik majburiy va davomli mehnatga otish bola hayotida tub burilishdir. Hatto maktabgacha tarbiya muassasalaridan kelgan bolalar uchun ham bu oson kechmaydi. Uydan maktabga kelgan bolalarga esa yana ham qiyin. Ayniqsa, sinfda 40–45 daqiqalik darsda otirish, tinglash va topshiriqlarni bajarish, uzoq aqliy mehnat bolani tez toliqtiradi. Bola maktabdan, oqishdan sovib ketishi mumkin. Shuning uchun ham oqituvchilar bolalarning mактабдаги hayotini qiziqarli tashkil etishga intilishlari, motiv hosil qilish va uni rivojlantirishga harakat qilishlari lozim. Motiv oz- ozidan hosil bolmaydi. Uni bolalar yoshiga va psixologik xususiyatlariga mos didaktik oyinlar va mustaqil ishlar vositasida hosil qilish mumkin.

Ayniqsa boshlangich ta'lim jarayonida pedagogik texnologiyalardan foydalangan holda darslarni qiziqarli olib borish natijasida o'quvchilarni darsga jalb etish samarali boladi. Shunday darslarda bolalar diqqati to'liq jalb etiladi, xotirasi yaxshi ishlaydi. Motivlar oquvchilaming bilimlarini chuqur egallashlariga yordam beradi. Shuning uchun ham boshlangich sinf oqituvchilari ta'lim jarayonini qiziqarli motivlar asosida tashkil etishga e'tibor qaratishlari zarur.

Foydalanilgan adabiyotlar:

Abdurahmonova N., O'rinboyeva L. Ona tili / Oqituvchilar uchun metodik qollanma / 2-sinflar uchun. – Toshkent: "Ehtremum-press", 2014. – 80 b.

2. Masharipova U., Umarova M., Boynazarova D., Nabiyeva M. Ona tili / Oqituvchilar uchun metodik qollanma / 4-sinflar uchun – Toshkent: "Ehtremum-press", 2017 – 88 b.

3. Tal'at G'afforova. Boshlang'ich ta'limda zamonaviy pedagogik tehnologiyalar. – Toshkent: Tafakkur, 2011. – 160 b.

AXBOROT TEXNOLOGIYALARINI JORIY QILISH VOSITALARI

Baytilewova Guljaxan Dawletbay qizi

Muxammad al-Xorazmiy nomidagi Toshkent axborot texnologiyalari Universiteti Nukus filiali Kompyuter injniringi fakulteti 3 kurs talabasi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6598659>

Annotatsiya: Ushbu maqolada oliy ta'lim talabalari bilim darajasini oshirishda axborot – kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanish imkoniyatlari dars jarayonida olib boriladigan mashg'ulotlar haqida ma'lumotlar berilgan.

Axborot texnologiyalari (IT) - bu kompyuterlar va telekommunikatsiya uskunalarini ko'pincha biznes yoki boshqa korxona kontekstida

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

ma'lumotlarni saqlash, olish, uzatish va manipulyatsiya qilish uchun qo'llashdir.

Bu atama odatda kompyuterlar va kompyuter tarmoqlarining sinonimi sifatida ishlataladi, lekin u televizor va telefon kabi boshqa axborot tarqatish texnologiyalarini ham qamrab oladi. Kompyuter texnikasi, dasturiy ta'minot, elektronika, yarimo'tkazgichlar, internet, telekommunikatsiya uskunalari, muhandislik, sog'liqni saqlash, elektron tijorat va kompyuter xizmatlari kabi bir qancha sohalar axborot texnologiyalari bilan bog'liq.

Miloddan avvalgi 3000-yillarda shumerlar yozuvni rivojlantirganidan beri odamlar axborotni saqlash, olish, manipulyatsiya qilish va muloqot qilish bilan shug'ullanadilar, lekin zamonaviy ma'noda axborot texnologiyasi atamasi birinchi marta 1958 yilda Garvard Business Review jurnalida chop etilgan maqolada paydo bo'lgan; mualliflar Harold J. Leavitt va Tomas L. Uisler "yangi texnologiyaning hali bitta aniq nomi yo'q. Biz uni axborot texnologiyalari (IT) deb ataymiz", deb sharhladilar. Ularning ta'rifi uchta toifadan iborat: ishlov berish texnikasi, qaror qabul qilishda statistik va matematik usullarni qo'llash va kompyuter dasturlari orqali yuqori darajadagi fikrlashni simulyatsiya qilish.

Amaldagi saqlash va qayta ishlash texnologiyalariga asoslanib, IT rivojlanishining to'rtta fazasini ajratib ko'rsatish mumkin: mexanikadan oldingi davr (miloddan avvalgi 3000 - miloddan avvalgi 1450 yillar), mexanik faza (1450–1840), elektromexanik faza (1840 -). 1940) va elektron asr (1940 yildan hozirgi kungacha).[5] Ushbu maqola taxminan 1940 yilda boshlangan eng so'nggi davrga (elektron) qaratilgan.

Qurilmalar ming yillar davomida hisoblashda yordam berish uchun ishlatalgan, ehtimol dastlab hisoblagich ko'rinishida taxminan miloddan avvalgi I asr boshlariga to'g'ri kelgan Antikitera mexanizmi odatda eng qadimgi mexanik analog kompyuter va eng qadimgi ma'lum bo'lgan tishli mexanizm hisoblanadi. Taqqoslanadigan tishli qurilmalar Yevropada 16-asrgacha paydo bo'lmadi va faqat 1645-yilgacha to'rtta asosiy arifmetik amalni bajarishga qodir bo'lgan birinchi mexanik kalkulyator ishlab chiqildi.

O'rni yoki klapanlardan foydalanadigan elektron kompyuterlar 1940-yillarning boshida paydo bo'la boshladi. 1941 yilda tugallangan elektromexanik Zuse dunyodagi birinchi dasturlashtiriladigan kompyuter edi va zamonaviy standartlarga ko'ra to'liq hisoblash mashinasi deb hisoblanishi mumkin bo'lgan birinchi mashinalardan biri edi. Ikkinci jahon urushi davrida nemis xabarlarini shifrlash uchun ishlab chiqilgan Colossus birinchi elektron raqamli kompyuter edi. Garchi dasturlashtirilsa ham, u umumiylar maqsadli emas edi, faqat bitta vazifani bajarish uchun mo'ljallangan edi. Shuningdek, u o'z dasturini xotirada saqlash qobiliyatiga ega emas edi; dasturlash ichki simlarni o'zgartirish uchun vilkalar va kalitlar yordamida amalga oshirildi. Birinchi taniqli zamonaviy elektron raqamli saqlangan dastur kompyuteri 1948 yil 21 iyunda o'zining birinchi dasturini ishga tushirgan Manchester Kichik O'lchovli Eksperimental Mashina (SSEM) edi.

1940-yillarning oxirida Bell Laboratories-da tranzistorlarning rivojlanishi

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR, TAKLIF VA YECHIMLAR

energiya sarfini sezilarli darajada kamaytiradigan yangi avlod kompyuterlarini ishlab chiqishga imkon berdi. Savdoda mavjud bo'lgan birinchi saqlangan dasturli kompyuter Ferranti Mark I 4050 klapanni o'z ichiga olgan va 25 kilovatt quvvat sarflagan.

Taqqoslash uchun, Manchester universitetida ishlab chiqilgan va 1953 yil noyabrida ishga tushirilgan birinchi tranzistorli kompyuter o'zining yakuniy versiyasida atigi 165 volt quvvat sarflagan.

Ma'lumotlarni qayta ishslash

Ma'lumotlarni saqlash

Ilk kompyuterlarda ma'lumotlarni aks ettirish uchun ishlatilgan zarbli lentalar.

Colossus kabi dastlabki elektron kompyuterlar teshilgan lentadan, ma'lumotlar bir qator teshiklar bilan tasvirlangan uzun qog'oz chizig'idan foydalangan, texnologiya endi eskirgan. Zamonaviy kompyuterlarda qo'llaniladigan elektron ma'lumotlarni saqlash ikkinchi jahon urushidan boshlab, radar signallaridagi tartibsizliklarni bartaraf etish uchun kechikish liniyasi xotirasi shakli ishlab chiqilgan bo'lib, uning birinchi amaliy qo'llanilishi simob kechikish chizig'i edi. Birinchi tasodifiy kirish raqamli xotira qurilmasi standart katod nurlari trubasiga asoslangan Uilyams trubkasi edi, lekin unda saqlangan ma'lumotlar va kechikish liniyalari xotirasi o'zgaruvchan edi, chunki u doimiy ravishda yangilanib turishi kerak edi va shuning uchun bir marta yo'qoldi. quvvat olib tashlandi. Uchuvchi bo'limgan kompyuter xotirasining eng qadimgi shakli magnit baraban

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

bo'lib, 1932 yilda ixtiro qilingan va Ferranti Mark 1 da qo'llanilgan, bu dunyodagi birinchi tijoratda mavjud bo'lgan umumiylar maqsadli elektron kompyuter.

IBM birinchi qattiq diskni 1956 yilda 305 RAMAC kompyuter tizimining komponenti sifatida taqdim etdi. Ko'pgina raqamli ma'lumotlar bugungi kunda ham qattiq disklarda magnit sifatida yoki CD-ROMlar kabi optik tashuvchilarda saqlanadi. 2002 yilgacha ko'pchilik ma'lumotlar analog qurilmalarda saqlangan, ammo o'sha yili raqamli saqlash hajmi birinchi marta analogdan oshib ketdi. 2007 yil holatiga ko'ra, butun dunyo bo'y lab saqlangan ma'lumotlarning deyarli 94% raqamli tarzda saqlangan: 52% qattiq disklarda, 28% optik qurilmalarda va 11% raqamli magnit lentada. Hisob-kitoblarga ko'ra, butun dunyo bo'y lab elektron qurilmalarda ma'lumot saqlash sig'imi 1986 yildagi 3 ekzabaytdan 2007 yilda 295 ekzabayt gacha o'sgan bu taxminan har 3 yilda ikki baravar ko'paygan.

Ma'lumotlarni saqlash

Ilk kompyuterlarda ma'lumotlarni aks ettirish uchun ishlatalgan zarbli lentalar.

Colossus kabi dastlabki elektron kompyuterlar teshilgan lentadan, ma'lumotlar bir qator teshiklar bilan tasvirlangan uzun qog'oz chizig'idan foydalangan, texnologiya endi eskirgan.[14] Zamonaviy kompyuterlarda qo'llaniladigan elektron ma'lumotlarni saqlash ikkinchi jahon urushidan

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

boshlab, radar signallaridagi tartibsizliklarni bartaraf etish uchun kechikish liniyasi xotirasi shakli ishlab chiqilgan bo'lib, uning birinchi amaliy qo'llanilishi simob kechikish chizig'i edi.[15] Birinchi tasodifiy kirish raqamli xotira qurilmasi standart katod nurlari trubasiga asoslangan Uilyams trubkasi edi[16], lekin unda saqlangan ma'lumotlar va kechikish liniyalari xotirasi o'zgaruvchan edi, chunki u doimiy ravishda yangilanib turishi kerak edi va shuning uchun bir marta yo'qoldi. quvvat olib tashlandi. Uchuvchi bo'limgan kompyuter xotirasining eng qadimgi shakli magnit baraban bo'lib, 1932 yilda ixtiro qilingan[17] va Ferranti Mark 1 da qo'llanilgan, bu dunyodagi birinchi tijoratda mavjud bo'lgan umumiylar maqsadli elektron kompyuter [18].

IBM birinchi qattiq diskni 1956 yilda 305 RAMAC kompyuter tizimining komponenti sifatida taqdim etdi. Ko'pgina raqamli ma'lumotlar bugungi kunda ham qattiq disklarda magnit sifatida yoki CD-ROMlar kabi optik tashuvchilarda saqlanadi. 2002 yilgacha ko'pchilik ma'lumotlar analog qurilmalarda saqlangan, ammo o'sha yili raqamli saqlash hajmi birinchi marta analogdan oshib ketdi. 2007 yil holatiga ko'ra, butun dunyo bo'y lab saqlangan ma'lumotlarning deyarli 94% raqamli tarzda saqlangan: 52% qattiq disklarda, 28% optik qurilmalarda va 11% raqamli magnit lentada. Hisob-kitoblarga ko'ra, butun dunyo bo'y lab elektron qurilmalarda ma'lumot saqlash sig'imi 1986 yildagi 3 ekzabaytdan 2007 yilda 295 ekzabaytgacha o'sgan, bu taxminan har 3 yilda ikki baravar ko'paygan.

Ma'lumotlar bazalari

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

Ma'lumotlar bazasini boshqarish tizimlari 1960-yillarda[24] katta hajmdagi ma'lumotlarni aniq va tez saqlash va olish muammosini hal qilish uchun paydo bo'lgan. Eng birinchi shunday tizimlardan biri IBM ning Axborotni boshqarish tizimi (IMS) bo'lib,[24] 40 yildan ko'proq vaqt o'tib ham keng tarqalgan.[25] IMS ma'lumotlarni ierarxik tarzda saqlaydi, [24], lekin 1970-yillarda Ted Kodd to'plamlar nazariyasi va predikatlar mantig'i hamda tanish jadvallar, satrlar va ustunlar tushunchalariga asoslangan muqobil relyatsion saqlash modelini taklif qildi. Tijoriy ravishda mavjud bo'lgan birinchi relyatsion ma'lumotlar bazasini boshqarish tizimi (RDBMS) 1980 yilda Oracle'da mavjud edi.[26]

Ma'lumotlar bazasini boshqarishning barcha tizimlari bir qator komponentlardan iborat bo'lib, ular birgalikda saqlangan ma'lumotlarning yaxlitligini saqlagan holda ko'plab foydalanuvchilar tomonidan bir vaqtning o'zida foydalanish imkonini beradi. Barcha ma'lumotlar bazalarining o'ziga xos xususiyati shundaki, ulardagi ma'lumotlar strukturasi ma'lumotlarning o'zidan alohida, ma'lumotlar bazasi sxemasida aniqlanadi va saqlanadi.[24]

Kengaytirilgan belgilash tili (XML) so'nggi yillarda ma'lumotlarni taqdim etishning mashhur formatiga aylandi. XML ma'lumotlari oddiy fayl tizimlarida saqlanishi mumkin bo'lsa-da, ular "bir necha yillik nazariy va amaliy sa'y-harakatlar bilan tasdiqlangan mustahkam amalga oshirilishidan" foydalanish uchun odatda relyatsion ma'lumotlar bazalarida saqlanadi.[27] Standart umumlashtirilgan belgilash tilining (SGML)

evolyutsiyasi sifatida XML ning matnga asoslangan tuzilishi ham mashina, ham odamlar o'qishi mumkin bo'lgan afzalliklarni taqdim etadi.[28]

Ma'lumotlarni qidirish

Relyatsion ma'lumotlar bazasi modeli relyatsion algebraga asoslangan dasturlash tilidan mustaqil Structured Query Language (SQL) ni taqdim etdi.[26]

"Ma'lumotlar" va "axborot" atamalari sinonim emas. Saqlangan har qanday narsa ma'lumotdir, lekin u tashkil etilgan va mazmunli taqdim etilgandagina ma'lumotga aylanadi.[29] Dunyodagi raqamli ma'lumotlarning aksariyati tuzilmagan va hatto bitta tashkilot ichida ham turli xil jismoniy formatlarda[30][b] saqlanadi. 1980-yillarda bu turli xil do'konlarni birlashtirish uchun ma'lumotlar omborlari ishlab chiqila boshlandi. Ular odatda qaror qabul qilishni qo'llab-quvvatlash tizimlarini osonlashtiradigan tarzda tashkil etilgan turli manbalardan, shu jumladan Internet kabi tashqi manbalardan olingan ma'lumotlarni o'z ichiga oladi.

Akademik nuqtai nazar

Akademik kontekstda Hisoblash mashinalari assotsiatsiyasi ITni "talabalarni biznes, hukumat, sog'liqni saqlash, maktablar va boshqa turdag'i tashkilotlarning kompyuter texnologiyalari ehtiyojlarini qondirishga tayyorlaydigan bakalavriat dasturlari" deb ta'riflaydi IT mutaxassislari tanlov uchun mas'uliyatni o'z zimmalariga oladilar. tashkilot uchun mos

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

apparat va dasturiy mahsulotlar, bu mahsulotlarni tashkiliy ehtiyojlar va infratuzilma bilan integratsiyalash va tashkilotning kompyuter foydalanuvchilari uchun ushbu ilovalarni o'rnatish, sozlash va saqlash."[39]

Axloqiy nuqtai nazar

Axborot etikasi sohasiga 1940-yillarda matematik Norbert Viner asos solgan.[40] Axborot texnologiyalaridan foydalanish bilan bog'liq ba'zi axloqiy muammolarga quyidagilar kiradi:[41]

Mualliflik huquqi egalarining ruxsatisiz saqlangan fayllarni yuklab oluvchilar tomonidan mualliflik huquqining buzilishi

Ish beruvchilar o'z xodimlarining elektron pochta xabarlarini va boshqa Internetdan foydalanishni nazorat qiladi

Keraksiz elektron pochta xabarları

Hackerlar onlayn ma'lumotlar bazalariga kirishadi

Veb-saytlar foydalanuvchining onlayn faoliyatini kuzatish uchun cookie yoki josuslik dasturlarini o'rnatadi

Foydalanilgan adabiyotlar:

MAVJUD BO'LMAGAN HAYVON PROEKTIV METODIKASI

Beymamatova Nasiba Rahimberdi qizi

Xorazm viloyati xonqa tuman 8-sod maktabi psixologi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6613629>

Ushbu metodika o'z mazmuniga ko'ra proektiv metodikalar qatoriga kiradi. Uning yordamida shaxsning muayyan xususiyatlari va psixik holatlari haqida mo'lumot to'plash mumkin. Metodika yo'naltiruvchi xarakterga ega bo'lganligi sababli, u tadqiqot batareyasiga kiruvchi metodikalardan biri sifatida qo'llaniladi. Metodika yordamida

o'z-o'ziga baho berish xususiyati;

Tekshiriluvchinig o'z holatidan qoniqmasligi;

atrofdagilar tomonidan yetarlicha tan olmaslik;

o'ziga ishonchsliz qo'rqlinch, jur'atsizlik kabi sifatlar;

insonnint faoliyatga yo'nalganligi;

fikrlash xususiyatlari;

egosentrizm;

shaxsning agressivligi;

xavotirlanish va himoya reaktsiyalari;

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

shaxsning ijodiy imkoniyatlari kabi jihatlari o'rganish mumkin.

Metodika universal xarakterga ega. Uni turli yoshdagi, turli rivojlanish darajasiga ega bo'lgan sinaluvchilarda o'tkazish mumkin. Bu yerda eng muhimi tadqiqotchi tomonidan rasm va uning detallarini to'g'ri tavsiflashdir.

Maqsad: Sinaluvchini shaxs xususiyatlarini o'rganish.

Zarur jihozlar: Metodikani o'tkazish uchun oq yoki sarg'ish (silliq bo'limgan) qog'oz va o'rtacha yumshoqlikdagi qora qalam kerak bo'ladi. Ranli qalamlar, ruchka, flomasger, o'chirgichdai foydalanish mumkin mas:.

Ko'rsatma: "Mavjul bo'limgan hayvonni o'ylab topib, uni rasmini chizing va nom qo'ying".

Metodikani individual tarzda o'tkazish tavsiya qilinadi. Uni o'tkazish davomiyligi chegaralanmagan.

Rasm elementlari ularning tasniflanishi

Me'yordagi rasm vertikal qo'yilgan varaqning o'rtaida joylashgan bo'ladi.

Agar kim rasmni varaqniig yuqori chekkasiga yaqin holatda chizgan bo'lsa, bu o'ziga yuqori baho berish, jamiyatda egallagan mavqeidan norozilik va atrofdagilarni tomonidan etarlicha tan olinmaslik, lavozimga ko'tarilish va tan olinishga nisbatan e'tiroz, o'z-o'zini tasdiqlashga intilish belgisi hisoblanadi. Agar rasm varaqning quyi qismida joylashgan bo'lsa, buni o'ziga nisbatan ishonchsizlik o'ziga past baho berish, qat'iyatsizlik, tushkunlik sifati, jamoada biror mavgeni egallahsha intilmaslik, tan olinish hamda o'z-o'zini e'tirof etish mavjud emasligi sifatida baholash mumkin.

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

Figuraning markaziy qismini tahlili (bosh yoki uning o'rnini bosuvchi qism). Agar bosh o'ngga qaragan bo'lsa, faoliyatga bo'lgan barqaror intilish, harakatchanlikni bildiradi. Bunda rejalashtirilgan, o'ylangan barcha fikrlar amalga oshiriladi yoki garchi oxirigacha yetkazilmasada uni amalga oshirishga kirishiladi.

Bosh chap tarafga qaratib chizilgan bo'lsa, refleksiya, o'zini boshqalar qanday idrok qilishlari haqida o'ylash, fikrlashga moyillik. Bunday sinaluvchilar harakat kishilari emas, ular o'ylaganlarining bir qisminigina amalga oshiradilar. Ba'zida bu shaxsning faol harakat qilishdan cho'chishi, qat'iyyatsizlik sifatida qaraladi (biroq buni boshqa yo'llar orqali tekshirish lozim).

"Anfas" holati, ya'ni bosh rasm chizayotgan shaxs tomonga qarata chizilgan bo'lsa, bu holat egotsentrizm sifatida talqin etiladi.

Agar bosh qismda sezgi organlariga mos detallar aks ettirilsa, ya'ni qulqoq, og'iz, ko'z - bular axborot olishga qiziquvchanliq atrofdagilarning o'zi haqidagi fikrlariga ahamiyat berishlik deb qaraladi. Qisman ochiq og'iz til bilan uyg'unlashgan holda biroq lablar aniq chizilmagani holda tasvirlansa, kuchli nutqiy faollik (haddan ziyod ko'p gapirish) sifatida, lablar aniq chizilsa, sezgirlik sifatida baholanadi.

Til va lablarsiz, ayniqsa qattiq botirib chizilgan ochiq og'iz qo'rqinch va ishonchsizlikning oson yuzaga kelishidan; tishlar bilan tasvirlangan og'iz - verbal agressiya, ko'pchilik hollarda himoyaviy agressiya (shaxsga qaratilgan salbiy murojatga nisbatan qo'pollik qilish, g'ijinish, so'kinish kabilar) dan darak beradi.

Shuni ta'kidlash lozimki, bolalar va o'smirlar uchun og'izni dumaloq shaklda tasvirlash xosdir. Bu esa sinaluvchidagi qo'rqinch va havotirlanish holatlarini bildiradi.

Rasmda tasvirlangan ko'zlarga alohida ahamiyat berish zarur. Agar ko'z qorachig'i alohida urg'u bilan chizilsa - bu insonga xos bo'lgan qo'rquv kechinmasining belgisi sanaladi. Bunda kipriklarning bor yoki yo'qligiga ham ahamiyat berish zarur. Kipriklar xulq-atvorning namoyishkorona - jazava usuli. Erkaklar rasmlarida kipriklar tasvirlansa, ularda ayollar xarakteriga xos sifatlar mavjudligidan darakdir. Shuningdek kipriklar sinaluvchining atrofdagilarni o'z tashqi chiroyi, kiyinish uslubi bilan lol qoldirishga intilishi, bu jihatlarga katta e'tibor bilan qarashini bildiradi.

Agar rasmning bosh qismi butun figura o'lchamiga nisbatan katta bo'lsa, sinaluvchi o'zidagi va atrofdagi kishilardagi fikrlash, eruditsiyani qadrlashidan darak beradi.

Ba'zi hollarda boshda qo'shimcha detallar, masalan, shox tasvirlanishi mumkin. Shoxlar - himoya va agressiya timsoli bo'lib, boshqa belgilar (tirnoq, dag'alllik jun, igna) bilan birgalikda tasvirlansa, u tajovuzkor xarekter, spontan yoki himoyaviy agressiya ekanligini bildiradi. Hayvondagi sifatlar - o'zini bezab ko'rsatish, o'zini oqlash, namoyish qilishga moyillik bo'lsa, yol, jun va shunga o'xshash soch turmaklari - hissiyat, o'z jinsini ta'kidlash, o'zining seksual roliga e'tiborni qaratish belgisi hisoblanadi.

Figuraning tayanch qismlari (oyoqlar, panja, ba'zida postament). Bunda

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

asosiy e'tibor bu qismning butun figura va shakl o'lchamlari nisbatiga, oyoq qismining tana bilan qanday birlashishiga, oyoqlar hamda panjalarning qaysi tomonga yo'naltirilganligiga qaratilishi zarur. Agar oyoqlar tana bilan aniq, puxta biriktirilsa, bu qaror qabul qilishning asosliligi, o'ylanganligi, ratsionallik belgisi; agar birlattirish pala-partish zaif bo'lsa, yoki umuman birlashmagan bo'lsa yoki oyoq, asos umuman bo'lmasa - bu yuzaki fikrlash, xulosa chiqarishga engil-elpi qarash, ba'zida qaror qabul qilishning impul'sivligidan darak beradi. Oyoq, panja shakllarining bir xilligi va bir tomonga yo'namanligi-qaror qabul qilishning konformligi (mustaqil emasligi), oddiyligi, standartligi hisoblanadi. Bu detallarning shakli, va o'rtalaridagi har xillik aksincha, fikr va ustanovkalarning o'ziga xosligi, mustaqilligi, ba'zida jiddiyligi belgisi.

Figuraning yuqorisida joylashgan qismlar. Qanotlar. qisqichlar, pat, jingalak soch, bandlik kabilar – o'ziga ishonch, qiziquvchanlik atrofdagilarning ishlarida iloji boricha ko'proq ishtirok etish, o'z faoliyatiga berilib ketish belgisi. Boshqacha dog'allar - namoyishkorliq atrofdagilarni e'borini o'ziga qaratishga moyillikdan darak beradi. Dumlar - sinaluvchining o'z xatti-harakati, qaror va xulosalarining munosabatini bildiradi.

Foydalanilgan adabiyotlar royxati:

1. Adizova T.M. Oquvchilarning shaxslararo munosabatlarini psixologik diagnostikasi va korrektzion ishlari.- Toshkent, TDPU, 1997.
2. Nishanova Z., Qurbanova Z., Abdiev S., Tolaganova SH. Psixodiagnostika.

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

Oquv qollanma. -Toshkent , 2008.

3. Karimova V.Psixologiya. Oquv qollanma. Toshkent, A.Qodiriy nomidagi xalq merosi nashriyoti. "OAJBNT" markazi, 2002.
4. G`oziyev E. Umumiy psixologiya. Psixologiya mutaxassisligi uchun darslik, 1- kitob Toshkent «Universitet» nashriyoti , 2002

**TA'LIM SAMARADORLIGINI TA'MINLOVCHI
MEZONLAR**

Bobosharipov Nodirjon G'ofurjon o`g'li

Abdulla Avloniy nomidagi Pedagoglarni kasbiy rivojlantirish va yangi metodikalarga o'rgatish milliy-tadqiqot institute

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6607470>

Annotatsiya

Maqolada ta'limgarayonining sifat va samaradorligini oshirishda, ta'limgarayonini modernizatsiyalash sharoitida ta'limgazmuni, o'qituvchi va o'quvchilarining ta'limgarayonidagi faoliyati haqida fikr yuritilgan. Shuningdek, ta'limgazmuni o'quvchilarining o'zlashtirish darajalarining ta'limgazmuni va samaradorligini ta'minlashdagi ahamiyatini ochib berilgan.

Kalit so'zlar. Ta'limgazmuni, ta'limgazmuni modernizatsiyalash, ta'limgazmuni, o'quvchilarining o'zlashtirish darajasi, ta'limgazmuni taraqqiyoti, uzluksiz ta'limgazmuni.

В статье освещены вопросы повышения качества и эффективности учебного процесса в условиях модернизации содержания образования, раскрыты значение обеспечения уровня усвоения знаний учащимися в личностно-ориентированном обучении, особенности деятельности учителя и учащихся в данном процессе.

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

Ключевые слова. Качество образования, модернизации образования, содержание образования, эффективность учебные элементы, степень усвоения, развитие образования, непрерывное образование.

This article highlights the content of education in the period of educational modernization in order to improve the efficiency of education and its quality, the content of information, the activity of a teacher and a student and the importance of providing efficiency and quality of student's adoption level.

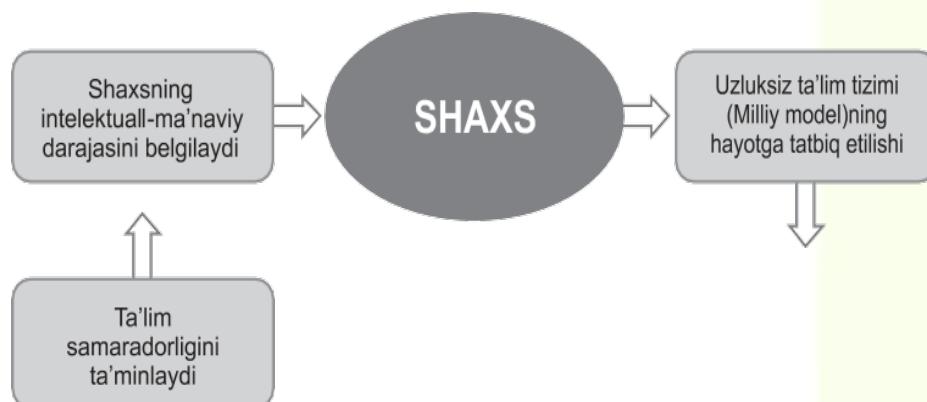
Key words. Quality of education, modernization of efficiency of education, content of education, books, educational elements. level of adoption, educational result, educational development, continual education

Jamiyatma'naviy-madaniy, iqtisodiy hayoti va mehnat bozorining zamon talablariga mos ravishda rivojlanib borishi taraqqiyotning jadallahushi, axborot muhitining globallashuvi va kadrlarga bo'lgan talabni murakkablashtirib boraveradi. O'zbekiston Respublikasining "Ta'lif to'g'risida"gi qonuni hamda "Kadrlar tayyorlash Milliy dasturi"da komil inson va yetuk malakali mutaxassislarni tayyorlash nazarda tutilgan. Mamlakatimizda uzlucksiz ta'lif tizimi (Milliy model)ning hayotga tatbiq qilinishi natijasida Davlat ta'lif standartlari ishlab chiqildi. DTSning joriy etilishi esa ta'lif mazmunining o'zgarishiga olib keldi. Ta'lif mazmunining o'zgarishi esa, ta'lifni modernizatsiyalash orqali amalga oshadi. Ta'lifni modernizatsiyalash esa, o'z navbatida sifatni oshiradi. Natijada ta'lifning sifatli amalga oshirilishining samaradorligi uchun asos bo'ladi, chunki

samaradorlik har doim individual xarakterga ega bo'lib, shaxsning intellektual-ma'naviy darajasini belgilaydi.

"Kadrlar tayyorlash Milliy dasturi"ning joriy etilishi o'z navbatida uzluksiz ta'lif tizimi oldiga qo'yilgan ijtimoiy talab, ya'ni jamiatning siyosiy, ijtimoiy, moddiy, madaniy, iqtisodiy va fan-texnikaning rivojlanish darajasiga qarab qo'yildi.

DTS – davlatning ta'lim darajasiga qo'yan me'yori sifatida qabul qilinadigan asosiy parametrlar tizimidan iborat bo'lib, muayyan shaxsning ta'lif tizimidagi mavjud imkoniyatlari va ularni ideal darajaga yetkazishga

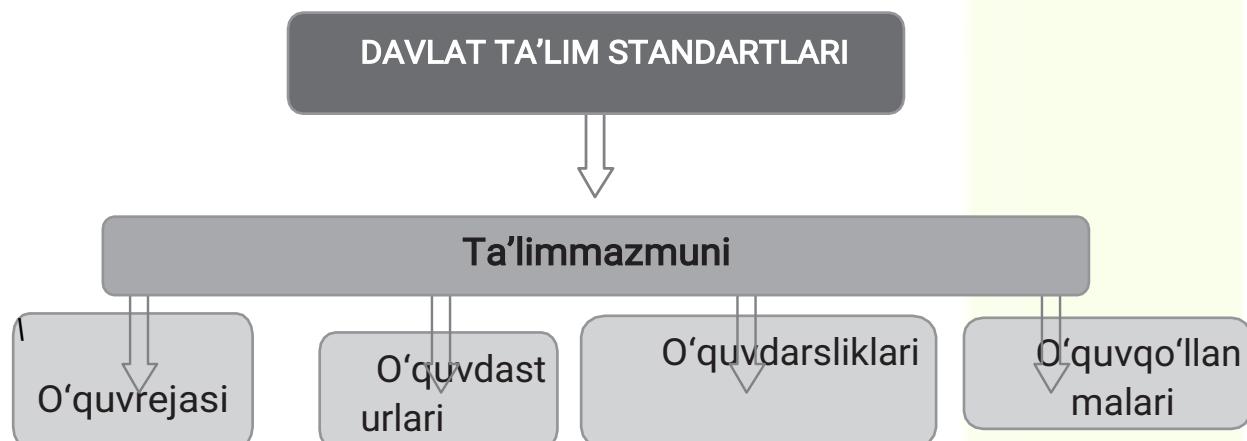
erishishni nazarda tutadi. Eng asosiysi, ta'lif oluvchilar shaxsi, ularning intilishlari, ehtiyojlari, iqtidorlari, qobiliyat va qiziqishlari ustuvorligidan kelib chiqadi.

Ta'lif mazmuni – yoshlarga ta'lif berish intellektual-ma'naviy darjasini taraqqiy ettirish va tarbiyalash maqsadida DTSdan tanlanib, ta'lif jarayoniga olib kirilgan bilim, ko'nikma, malaka va ijodiy faoliyat usullari hamda tabiat, jamiat va tafakkur hodisa-larni emotsiunal baholashga doir

munosabatlardir. Ta'lif mazmuni uning maqsadiga muvofiq belgilaniladi, ta'lif mazmunining asosini o'quv reja, o'quv dasturlari, darslik va o'quv qo'llanmalar bilan yoritiladi.

3. Ta'lif mazmunini modernizatsiyalash:

DTSlarini ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyot talablari asosida takomillashtirish; o'quv jarayonini zamonaviy axborot texnologiyalari asosida tashkil etish;

o'qitishning zamonaviy usullarini qo'llagan holda ta'lif jarayonini tashkil etish;

o'quv jarayonini shaxsga yo'naltirilgan ta'lif parametrlari asosida tashkil etish;

o'quvchilarda bilim, ko'nikma va malaka bilan birga ularda hayotiy kompeten-siyalarni shakllantirish;

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

o'qituvchilarning kasbiy kompetensiyalarini rivojlantirish.

Ta'lif mazmunini modernizatsiyalash ta'lif sifatini ta'minlaydi. Ta'lif sifatini qu-yidagicha izohlaymiz. O'zbek tilining izohli lug'atida sifatga shunday ta'rif beriladi:

"Mahsulot yoki ishning yaroqlilik darajasi, qo'yilgan talablarga qanchalik javob bera olishini belgilovchi xususiyat".

Demak, ta'lif sifati – DTSlarini ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyot talablari asosida o'quvchilarda bilim, ko'nikma va malakalar bilan birga ularda hayotiy kompetensiyalar- ni shakllantirish uchun o'qituvchining o'quv jarayoni zamonaviy axborot texnologiyalari asosida va o'qitishning zamonaviy usullarini qo'llagan holda tashkil etishi, o'quv ja-rayonini shaxsga yo'naltirilgan ta'lif parametrlari asosida olib borishi, o'quvchilarda bilim, ko'nikma va malaka bilan birga ularda hayotiy kompetensiyalarini shakllantirishi va o'zining kasbiy kompetensiyalarini doimiy ravishda rivojlantirib, takomillashtirib bori-shi zarur.

O'qituvchi ta'lif jarayonida ta'lif sifatini ta'minlovchi shaxs sifatida namoyon bo'ladi. Bugungi kunga kelib o'qituvchilar diqqat e'tiborlarini o'quvchilarning bilish faolliklarini ta'minlashning innovatsion usullariga qaratishi dolzARB ahamiyat kasb et-moqda. Ta'limning an'anaviy modelidan shaxsga yo'naltirilgan yangi ta'lif modeliga o'tish va bunda o'qituvchi-o'quvchi hamda zamonaviy axborot texnologiyalari faoliyatini aloqadorligini ta'minlash va ta'limning zamonaviy o'qitish usullarini qo'llash talabi bilan bevosita bog'liq bo'lib, alohida didaktik xususiyatga ega.

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

Dasturlashtirilgan ta'lim jarayoni o'quvchilarning aqliy faolliklarini ta'minlab, bish faoliyatlarini jadallashtirish imkonini beradi. O'quv jarayonini avtomatlashtirishda o'qituvchi faoliyati an'anaviy o'quv-biluv faoliyati tarkibini takrorlashi lozim. Chunki hech qanday mashina o'qituvchining jonli faoliyati o'rnni bosa olmaydi. O'qituvchi o'z faoliyatining muayyan qisminigina texnik vositalar xizmatidan foydalanish bilan almashtirish mumkin. Uning axborot manbai sifatidagi mavqeining o'zgarishi va zamonaviy axborot texnologiyasi bilan almashishi subyekt-subyekt doirasini kengayti-radi. Bu jarayonda o'qituvchi o'quvchilar faoliyatini boshqaruvchi, muvofiqlashtiruvchi va ularga maslahat beruvchi subyekt sifatida namoyon bo'ladi. Zamonaviy axborot texnologiyalaridan foydalanish o'qituvchilarga aqliy faoliyat usullarini o'quvchilar tomonidan to'g'ri o'zlashtirilishini ta'minlash imkonini beradi. Bunda o'qituvchi nafaqat o'quv jarayoni natijalarini nazorat qilish, balki tuzatishlar kiritish imkoniyatiga ham ega bo'ladi.

Demak, ta'limning sifatli amalga oshirilishi o'qituvchi va ta'lim muassasasining moddiy-texnik bazasiga bog'liq ekanligini inobatga olgan holda ta'lim samadorligiga to'xtalib o'tamiz. O'zbek tilining izohli lug'atida samaradorlikka shunday ta'rif berilgan. "Foyda keltiradigan, sermahsul, yaxshi natija beradigan ma'nosini bildiradi".

Demak, ta'lim samaradorligi ta'lim sifati bilan bog'liq jarayon bo'lib, ta'lim natijasi bilan xarakterlanadi. Ta'lim samaradorligi har doim ta'lim natijasi bilan o'chanadi.

Shunday ekan, qachonki ta'lim sifatli amalga oshirilsa, ta'limning

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

samaradorligi yuqo- ri bo'ladi. Ta'lim samaradorligi ta'lim natijasiga bog'liq ekan, o'quvchilarning o'quv materiallarini o'zlashtirganlik darajalarini baholash orqali amalga oshiriladi. Ta'lim jarayonida o'quvchilarning o'quv materiallarini o'zlashtirish darajalarini baholash in- dividual xarakterga ega ekanligini inobatga olsak, ta'limning samaradorligi ham individual ahaliyat kasb etadi.

Ta'lim sifatli amalga oshirilganda ham uning samarador- ligi individualligicha qolaveradi. Natijada ta'limning samaradorligini oshirish dolzarb muammoga aylanadi.

Ta'lim samaradorligini ta'minlash uchun o'qituvchi quyidagi bir qator didaktik cho- ra-tadbirlarni ta'lim jarayonida amalda qo'llash lozim:

uzluksiz ta'lim tizimining barcha bosqichlarida har bir o'quv predmetini o'qitishda qo'llaniladigan innovatsion usullar va texnologiyalarning samaradorlik darajasini tahlil qilishi va ularning o'quvchilarni intellektual-ma'naviy darajasining o'sishiga xizmat qili- shini ta'minlash;

ta'lim jarayoni subyektlari bu jarayonda ta'lim samaradorligiga erishishdan manfaatdor bo'lishlari hamda o'qituvchi va o'quvchilarning hamkorlikda ijodiy faoliyat ko'rsatishga erishishlari uchun mazkur jarayonga modulli o'qitish texnologiyalarini joriy etish;

shaxsga yo'naltirilgan o'quv-tarbiya jarayonini tatbiq etish va o'qituvchining kasbiy kompetensiylarini ushbu maqsadni amalga oshirishga qaratilgan holda rivoj- lantirish;

o'quvchi shaxsining intellektual-ma'naviy rivojlanish darajasining munosib

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

ba- holanilishiga erishish;

o'quvchilarning o'zlashtirgan bilim, ko'nikma va malakalari bilan birga hayotiy kompetensiyalarning shakllanganligini va intellektual-ma'naviy rivojlanish darajalarini baholashda ilg'or metod va yondashuvlarning qo'llanilishi;

o'qituvchilarning o'quvchilar o'zlashtirgan bilim, ko'nikma va malakalari hamda intellektual-ma'naviy rivojlanish darajalarini haqqoniy, demokratik va insonparvarlik tamoyillari asosida nazorat qilishlari va baholashlariga erishish.

Xulosa qilib aytganda, ta'limning sifat va samaradorligini oshirishda o'qituvchi o'quvchilarga materiallarni to'liq o'zlashtirishlariga yordam berishi kerak. Bu esa, o'quvchilarni mehnat bozori va taraqqiyot talablariga tayyor holda barkamol shaxs si- fatida shakllantiradi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

Karimov I.A. Barkamol avlod orzusi. –T.: "Sharq", 1999.

Safarova R.G'. va boshqalar. Umumiy o'rta ta'lim mazmunini modernizatsiya- lashning didaktik parametrlari. –T.: "Fan" nashriyoti, 2008.

Roziqov O. va boshqalar. Didaktika. –T.: "Fan" nashriyoti, 1997.

O'zbek tilining izohli lug'ati. –T.: "O'zbekiston Milliy Ensiklopediyasi" Davlat ilmiy nashriyoti.

O'zbekiston Milliy Ensiklopediyasi. "O'zbekiston Milliy Ensiklopediyasi" Davlat ilmiy nashriyoti, –T., 2004.

**ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR**

**BEST ARTICLE
RESPUBLIKA
ILMIY – ONLAYN
KONFERENSIYASI
2022**

Pedagogika Ensiklopediya. “O’zbekiston Milliy Ensiklopediyasi” Davlat ilmiy nashriyoti, –T., 2015.

**UMUMTA'LIM MAKTABLARDA TA'LIM SIFATINI OSHIRISH: MUOMMOLAR,
YECHIMLAR VA MULOHAZALAR**

Bobosharipov Nodirjon G'ofurjon og'li

Abdulla Avloniy nomidagi Pedagoglarni kasbiy rivojlantirish va yangi metodikalarga o'rgatish milliy-tadqiqot institute magistranti

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6607413>

ANNOTATSIYA

Mazkur maqolada hozirgi davr ta'lism sifatini oshirish yo'lidagi muammolar, ularni bartaraf etish hamda istiqbolini belgilash yo'lidagi fikr va mulohazalar, jumladan, o'quv dasturlarni takomillashtirish, o'quv mashg'ulotlarini loyihalash, ilmiy tadqiqot ishlarini davr talablari asosida tashkil etish, bu borada xorij tajribalaridan foydalanish, ta'lism oluvchilarning kasbiy sifatlari hamda mantiqiy fikrlash operatsiyalarni rivojlantirish kabilalar haqida so'z yuritiladi.

Kalit so'zlar: ta'lism, tarbiya, ta'lism sifati, o'quv dasturi, davlat ta'lism standarti, bilim, ko'nikma, malaka, kompetensiya, kasbiy sifat, mantiqiy fikrlash, metod, texnologiya va b.q.

KIRISH

Ma'lumki, mamlakat ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyotiga hissa qo'shadigan malakali mutaxassis kadrlar tayyorlash bevosita ta'lism tizimining rivojiga bog'liq bo'lib, bu borada mustaqil fikrlaydigan, ijodkor, tadbirkor,

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

tashabbuskor shaxsni voyaga yetkazish bugungi kunda davlat siyosatining ustuvor yo'nalishlaridan biri bo'lib qolmoqda. Bu vazifalar respublikamiz Prezidentining qator farmon va qarorlari da oz aksini topgan.

Mamlakatning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishida zamonaviy bilim va yangicha yondashuvlarga ehtiyoj mavjud. Shu bois, ta'lism sifatini oshirishda oquv jarayonini davr talablariga mos holda tashkil etish, davlat ta'lism standarti va o'quv dasturlarini takomillashtirish, yangi avlod o'quv adabiyotlarini yaratish, zamonaviy innovasion pedagogik va axborot texnologiyalaridan foydalanish, mavjud muammolarni bartaraf qilish ertangi istiqboldagi yutuqlarimiz kafolatidir.

MUHOKAMA VA NATIJALAR

Fan va texnika jadal sur'atlari bilan rivojlanayotgan bugungi kunda koplab ilmiy bilim, tushuncha va tasavvurlar hajmi keskin ortib boradi. Bu, bir tomonidan, fan texnikaning yangi sohalari rivojlanishi tufayli uning differensiallashuvini ta'minlayotgan bolsa, ikkinchi tomonidan, fanlar orasida integratsiya jarayoni vujudga keladi. Bunday sharoitda malakali pedagoglarga bolgan talab ortib, fanning fundamental asoslari, pedagogika va psixologiya metodlarini mukammal egallagan, kasbiy tayyorgarligi yuqori bolgan hamda zamonaviy innovasion pedagogik va axborot texnologiyalarini amaliyatda qo'llay oladigan ijodkor pedagoglarni tayyorlash talab etiladi.

Hozirgi vaqtida ta'lism jarayonida pedagogik innovatsiyalardan foydalanish jahon taraqqiyotining global tendensiysi hisoblanadi. Bu oz navbatida, mamlakatda modernizatsiya jarayonining tez sur'atlarda rivojlanayotganligi

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR, TAKLIF VA YECHIMLAR

sababli ayni davrda ta'limga sohasiga yangiliklarni tizimli ravishda kiritishga alohida e'tibor qaratishni taqozo etadi. Ammo, bu sohaga oqitishning yangi mazmun, shakl, metod va vositalarini joriy etish boyicha pedagogik ilmiytadqiqotlarning joriy etish darajasini hozircha yetarli deb bolmaydi.

Darhaqiqat, yangilangan ta'limga tizimini joriy etishda har bir pedagog ta'limga oid yangiliklarni muntazam organib, ularni oz mehnat faoliyatida izchil qo'llay bilish mahoratiga ega bo'lishi muhim. Bugun fan va texnika sohasidagi yangiliklarni oquv dasturi mazmuniga tez kiritish talab etiladi va bu orqali zamonaviy bilimlarni shakllantirishga zamin hozirlanadi. Bundan tashqari zamonaviy oqitish texnologiyalari, ular bilan bog'liq metodik yondashuvlar bolajak pedagoglarda zaruriy bilim, muhim qonuniyat va ko'plab fundamental tushunchalarni chuqur va mustahkam shakllantirish uchun qulay sharoit yaratadi.

Ta'limga sifatini oshirishda pedagoglar bilim va kasbiy mahoratining davr talablariga mosligi, oqitishda innovasion ta'limga texnologiyalaridan oqilona foydalanishi, tashkil etilayotgan darslarning samaradorligi, ta'limga oluvchi yaxshi ozlashtirishi uchun har bir mavzuning pedagogik va axborot texnologiyalarni qo'llagan holda o'tilishini ta'minlash talab etiladi. Oqitishda kompetensiyaviy yondashuvga asoslangan ta'limga amaliyotga joriy etish, ta'limga oluvchilarda egallagan bilimlarini hayotda qollay olish, kasb tanlash, mustaqil ta'limga olish, oquv bilish kompetensiyalarini rivojlantirish dolzarb vazifalardan biridir.

Bugungi kunda respublikamizda ta'limga tizimini modernizatsiya qilish, oqitishning innovatsion texnologiyalarini joriy etish, mustaqillik, ijodkorlik,

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

tashabbuskorlik, tadbirkorlik kabi kasbiy sifatlarga ega yoshlarni tayyorlash hamda pedagoglarni ragbatlantirish maqsadida katta ahamiyatga ega ishlar amalga oshirilmoqda.

Lekin, tahlil va organish natijalari hozirgacha ta'lim tizimimizda saqlanib kelayotgan muammolar borligini korsatmoqda. Jumladan:

- ta'lim muassasalarida malakali pedagoglarning yetishmasligi, ularni tayyorlashda amaliyatga joriy etilgan oquv reja va dasturlarining yaratilishida sohadagi islohotlar toliq inobatga olinmasligi hamda ular mazmunan eskirganligi;
- ta'lim oluvchilarining nazariy va amaliy bilimlarini mustahkamlashda hamda iqtidorli yoshlarning kreativ g'oyalarni amaliyatga tatbiq etilishida tizimli va innovasion faoliyat tog'ri yolga qoyilmaganligi;
- pedagoglar tomonidan ta'lim oluvchilarining intellektual qobiliyatini rivojlantirishga yonaltirilgan oquv mashg'ulotlari tashkil etilmaganligi;
- pedagoglar tomonidan innovasion pedagogik texnologiya va metodlarini amaliyatga keng joriy etilmaganligi;
- ta'lim muassasalari ortasida o'zaro hamkorlik to'liq yo'lga qo'yilmaganligi;
- oquv mashg'ulotida ta'lim oluvchilarga bahslashish, o'zining fikrini bayon etishga imkon juda kam berilishi; ayrim mashg'ulotlarda pedagoglar eski ma'lumotlarni takrorlash bilan cheklanib qolayotganligi, ularning talab darajasida tayyorgarlik ko'rмаганлиги, bilim va kasb saviyasining pastligi jiddiy muammo bo'lib qolmoqda, kompetentliklari esa yetarli darajada emasligi sezilmoqda.

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

Bu muammolarni bartaraf etish pedagoglarning malakasini muntazam oshirishni, bunda alternativ usullarni qollash hamda tinimsiz izlanishlarini yolga qoyish kabi vazifalarni amalga oshirishni taqozo etadi. Bu oz navbatida pedagoglarga katta mas'uliyat yuklaydi.

Hozirda oquv dasturi mazmuni va strukturasini qayta korib chiqish juda muhim. U pedagog uchun “kozgu” vazifasini bajarishi lozim. Chunki, inson kozgu (oyna)ga qarab ozining butun bir vujudini koradi. Shuning uchun ham pedagog oz fani bo'yicha o'quv dasturiga qarab, butun bir faoliyatini, o'quv mashg'ulotida ta'limg oluvchilarga yetkazishi lozim bo'lgan jarayon borishini, unda amalga oshirishi lozim bo'lgan vazifalarni eslaydi. Lekin, amaldagi fan dasturlarida oziga yarasha kamchiliklar mavjud: jumladan:

- kirish qismida fanning dolzarbligi va ahamiyati toliq ochib berilmasligi;
- fanni oqitishda maqsad va vazifalarning chuqur, aniq yoritib berilmasligi yoki haddan tashqari kopligi;
- ta'limg oluvchilarga qoyilayotgan malaka talablarining bugungi kun talablari asosida shakllantirilmaganligi, bu borada ishlab chiqaruvchilar bilan ozaro hamkorlikning yaxshi yolga qoyilmaganligi;
- pedagogik va axborot texnologiyalarining hamda mustaqil ta'limg tog'ri talqin etilmaganligi;
- foydalaniladigan adabiyotlar royxatiga yillar boyicha chegara qoyilganligi va boshqalar.

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

Yuqoridagi kabi kamchiliklarni barataraf etish bilan biz zamonaviy oquv dasturlarning yaratilishiga erishamiz. Buning uchun quyidagi vazifalarni amalga oshirish lozim deb hisoblayman:

- birinchidan, fan dasturining kirish qismida o`qitiladigan fanning dolzarbliji va ahamiyati, uning maqsad va vazifalari, uning keljakda nima kerakligini ochib berishga alohida e'tiborni qaratish lozim. Buni fanga tegishli hayotiy misollar, fan va texnologiyalar, ishlab chiqarish sohalarida erishilayotgan yutuqlarni inobatga olib yoritib berilsa maqsadga muvofiq bo'lar edi. Bu albatta ta'limga oluvchilarda fanga bo'lgan boshlang'ich motivatsiyani uyg'otishga, keljakka bo'lgan ishonch kurtaklarining yuzaga kelishiga yordam beradi;
- ikkinchidan, o'quv dasturida fanni o'qitishda zamonaviy pedagogik va axborot texnologiyalaridan foydalanish deb: aqliy hujum, bumerang, sinkveyn, konseptual jadval kabi interfaol usullar yozilganini kuzatamiz. Axir ular pedagogik texnologiyalar emas-ku, ular pedagogik texnologiyalar asosida yaratilgan interfaol usullardir. Axborot texnologiyalari boyicha esa biron bir texnologiya nomi yozilmagan. Demak, bu notog'ri yondashuv va talqin. Shuning uchun bunday kamchiliklarni bartaraf etish uchun quyidagilarga e'tiborni qaratish lozim:
- ta'limga oluvchining ijtimoiy va bilish faolligini ta'minlashga yonaltirilgan - shaxsiy-insonparvarlik;
- mustaqillik, tashabbuskorlik, tadbirkorlik, hamkorlik, ijodkorlik kompetentligini shakllantirishga yonaltirilgan - muammoli oqitish;

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

- ta'lif oluvchida ijodkorlik, yangilik yaratish qobiliyatini rivojlantirishga yonaltirilgan - evristik oqitishni e'tiborga olish.
- uchunchidan, loyihalashni oquv dasturlariga kiritish. Bu juda muhim. Ma'lumki, pedagogik texnologiyalarning assosiy vazifalardan biri bu, faoliyatni, jarayonni loyihalash hisoblanadi. Shuning uchun ham bu fan dasturida oz aksini topishi kerak. Jarayonni loyihalashda:
 - mayjud ma'lumotlarni tahlil qilish hamda oquv maqsadlari (ta'limiy, tarbiyaviy, rivojlantiruvchi) ni aniqlashtirishni;
 - oqitishning texnologik usullari variantlarini tuzishni;
 - tanlangan texnologik usulni amalga oshirish yo'llarini, ya'ni pedagogning ta'lif oluvchilar o'quv-bilish faoliyatini boshqarish bo'yicha didaktik faoliyatitizimlarini ishlab chiqishni;
 - tortinchidan, oxirgi 10-15 yil ichida foydalangan adabiyotlar bolishi kerak deyilgan. Bu ayniqlsa, pedagogika yonalishida mantiqqa tog'ri kelmaydi. Chunki, bugungi kunda ajdodlarimiz, avlodlarimiz, bobolarimiz tuzuklaridan foydalanmaslikning iloji yoq. Shuning uchun foydalaniladigan adabiyotlar royxatiga yillar boyicha chegara qo'ymaslik kerak.

Ta'lif sifati, uning maqsad va vazifalarini, mazmunini, shakl, metod, texnologiya va vositalarini tog'ri tanlash muhim. Har bir mashg'uloti ta'lif oluvchilarda o'quv-bilish kompetensiyalarini shakllantirishga, o'quv adabiyotlaridan kerakli axborotlarni mustaqil topishga yo'naltirilgan bo'lishi lozim. Mashg'ulot sifati o'qilayotgan, tahlil qilinayotgan mavzuga pedagogning mas'uliyat bilan yondashishi, uning mazmunini ta'lif

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

oluvchilarga yetkazishga qaratilgan mahorati, mashg'ulotni bugungi kun talabi asosida tashkil etish va boshqarish uslubiy faoliyati bilan belgilanadi. Pedagog mavzuni yoritish uchun uning muhim bolgan nazariya bilan asoslanganligi, fikrlarni mantiqan bog'langanligini tushuntira olsa, ma'lum maqsadga erishgan bo'ladi. Buning uchun zamonaviy oqitish texnologiyalari imkoniyatlari va usullaridan foydalanish zarur [6].

Bugungi kunda oquv mashg'ulotlari sifatini oshirish masalasiga yangicha yondashish, bajarilgan ishlar bilan cheklanmasdan, uni muntazam ravishda takomillashtirish, yangi uslub va shakllarini ishlab chiqish hamda amaliyotga joriy etish muhim hisoblanadi. Har bir ta'limgan yonalishi boyicha:

- o'quv mashg'ulotining mantiqiy-tuzilish shaklini (o'quv mashg'ulotlarini tashkil etishda ketma-ketlik) aniqlash, ularni bevosita hayot talablariga moslashtirish;
- muammoli topshiriqlarni tuzish, ular asosida uslubiy tavsiyalar va korsatmalarni tayyorlash;
- pedagogik texnologiyalarning zamonaviy turlarini qollash, tajribadan o'tkazish, natijalariga qarab, o'quv jarayoniga joriy etish;
- shu tariqa ta'limgan oluvchilarda kasbiy kompetensiyalarni shakllantirish hamda rivojlantirishga erishish;
- pedagoglar faoliyatini rag'batlantirishda barchaga bir xil yondashish tamoyillaridan voz kechish, uning o'rniga faolligiga hamda mashg'ulotlar sifatini oshirishga taalluqli bo'lgan muayyan ishining sifati, hajmiga qarab

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

rag'batlantirish lozim.

O'quv mashg'ulotining asosiy maqsad va vazifalarini amlga oshirishda - asosiy e'tiborni maqsad va vazifalarni aniqlashga qaratish, pedagog va ta'lif oluvchilarning samarali hamkorligini yo'lga qo'yish, ilg'or pedagogik texnologiya va ular asosida yaratilgan interfaol usullardan foydalanish, natijalarini baholash tizimini takomillashtirish, uning barcha shakllarini yangi texnika va texnologiya yutuqlarini hisobga olgan holda tashkil etish va amalga oshirish, ta'lif oluvchilarda mustaqil fikrlash, ijodiy qobiliyat hamda kasbiy mahoratlarini zamon talablari darajasida shakllantirish, oquv mashg'ulotini noan'anaviy oqish va ilmiy-tadqiqot ishlari bilan uzlusiz aloqasini yaratish, kasbiy, iqtisodiy qiziqishlarni uyg'otish, mustaqil tarzda kerakli ma'lumotlarni yig'ish, muammoni aniqlash, yechimlarini topish, olingan bilim, malaka va konikmalarni tanqidiy tahlil etish va ularni yangi vazifalarni hal etishda qollashga tizimli va ijodiy yondashishga qaratish lozim[7].

Ushbu muammolarni bartaraf etishda quyidagilarga koproq e'tiborni qaratish lozim:

- oquv dasturlarini ilg'or xalqaro tajribalar asosida tajribali pedagog hamda mutaxassislar bilan kelishgan holda tubdan takomillashtirish, kerak bo'lsa ularning variativ variantlarini ishlab chiqish;
- ta'lif oluvchilarda tanqidiy, kreativ fikrlashni, yangicha yondashuv uslublarida qobiliyatlarini shakllantirish;
- nazariy va amaliy bilimlarni yaxlitligini ta'minlashga yonaltirilgan ilg'or

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

tajribalarni tatbiq etgan holda yangi avlod o'quv adabiyotlarini yaratish;

- oquv mashg'ulotida ta'lim oluvchilar faolligini oshirishni nazarda tutuvchi muammoli savol va topshiriqlarni ishlab chiqish hamda debatlarni yo'lga qo'yish;
- ta'lim oluvchilarning bilimlarini baholashda barcha baholash tizimlaridan voz kechib "yaxshi ozlashtirgan, ortacha ozlashtirgan, past ozlashtirgan" tizimni kiritish (Izoh: a'lo bu ideal tushuncha. Ozlashtirmadi deb hisoblash notog'ri, chunki biz maktabgacha ta'limda, umumiy o'rta ta'limda, bolani shuncha yillar nimaga o'qitdik);

Shu bilan bir qatorda:

- pedagoglar oz kasbiy faoliyati boshliqlarni toldirish ustida izlansin, oz ustida muntazam ishlasin;
- bugungi kunda televidenie orqali efirga uzatilayotgan darslarni kuzatib borsin, ulardan tajriba olsin, ularni korishni ta'lim oluvchilariga ham taklif etsin;
- bugungi kunda oqitish shakllari, metodlari, vositalari va texnologiyalarini qanday takomillashtirish kerakligi haqida oylasin, bu oz navbatida ta'lim oluvchilarning fanga bolgan qiziqishlarini yanada oshiradi, pedagogga bolgan hurmat kuchayadi, ozaro ijobiy munosabat va hamkorlik vujudga keladi;
- ta'lim oluvchilarga kelajakda yaxshi mutaxassis bo'lib yetishishlarida mavjud tajriba va mahoratini ayamasin, xo'ja ko'rsinga dars o'tishdan voz kechsin, chunki yoshlارimizni kelajak kutyapti, Prezidentimiz ularga katta

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

ishonch bildiryapti, qolaversa bu pedagogning obro'si;

- men zorman deyishdan o'zini asrasin, tajriba almashsin, bilmaganlarini boshqalardan sorasin, bilganlarini boshqalarga orgatsin, aytishadi-ku sorab organgan olim, soramagan oziga zolim deb.

Demak, ilg'or xorij tajribalaridan foydalangan holda o'zimizning tizimlashtirilgan ta'lif sifati borasidagi amalga oshiriladigan ishlarni umumlashtirish va hayotda qo'llash bugungi kunda juda dolzarb Shu maqsadda, keyingi paytlarda o'quv jarayoniga xalqaro ta'lif standartlariga asoslangan zamonaviy pedagogik texnologiyalar, ta'lif dasturlari va o'quv metodik materiallarni keng joriy etish muhim vazifalar etib belgilandi. Bu oz navbatida ta'lif muassasalarida oqitiladigan barcha fanlardan o'quv mashg'ulotlarini tashkil etish va ular asosida ta'lif oluvchilarning intellektual qobiliyatlarini rivojlantirishda zamonaviy talablarga, pedagogik va axborot texnologiyalariga alohida e'tibor qaratish lozimligini taqozo etadi hamda ta'lif oluvchilarning hayotiy tajribasi, ehtiyoji, qiziqishi hamda imkoniyatlariga tayaniladi.

XULOSA

Bu vazifalarni amalga oshirish orqali malakali mutaxassislarni tayyorlashda xorij tajribalaridan samarali foydalanish, uning asosida oquv mashg'ulotini tashkil etishga ta'lif muassasalarida yangicha yondashuvlarni ishlab chiqish zarur.

Ta'lif sifatini oshirishdagi mavjud kamchilik va muammolarni bartaraf

**ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR**

etish, bu yoldagi maqsad va vazifalarni aniq belgilash, buning uchun jahonda tan olingan tajribalardan foydalanish, axborot texnologiyalarini pedagogik texnologiyalar bilan uyg'unlashgan holda qollash bo'lajak mutaxassis kadrlarning kasbiy tayyorgarlik sifatini yaxshilashga xizmat qiladi, bu jarayon samaradorligini oshiradi. Ta'lim maqsadlarini oydinlashtirish, oqitish va ozlashtirish jarayonlarida qollaniladigan turli texnologiya va usullardan foydalanish, mazmunga e'tiborni qaratish ta'lim muassasalari faoliyatini rivojlantirish va takomillashtirishga olib keladi.

ADABIYOTLAR:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 7 fevraldag'i "O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha Harakatlar strategiyasi to'g'risida"gi, PF-4947-sonli Farmoni. (O'zbekiston Respublikasi qonun hujjatlari to'plami, 2017 y., 6-son, 70-modda).
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 27 iyuldag'i "Oliy ma'lumotli mutaxassislar tayyorlash sifatini oshirishda iqtisodiyot sohalari va tarmoqlarining ishtirokini yanada kengaytirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PQ-3151-son Qarori. (O'zbekiston Respublikasi qonun hujjatlari to'plami, 2017 y., 6-son, 70-modda).
3. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019 yil 8 oktyabrdagi "O'zbekiston Respublikasi oliy ta'lim tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida"gi PF-5847-son Farmoni. (Qonun

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

hujjatlari ma'lumotlari milliy bazasi, 09.10.2019 y., 06/19/5847/3887-son).

4. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020 yil 6 noyabrdagi "O'zbekistonning yangi taraqqiyot davrida ta'lim-tarbiya va ilm-fan sohalarini rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PF-6108-son Farmoni. (Qonun hujjatlari ma'lumotlari milliy bazasi, 07.11.2020 y., 06/20/6108/1483-son).
5. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020 yil 6 noyabrdagi "Ta'limtarbiya tizimini yanada takomillashtirishga oid qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida"gi PQ-4884-son Qarori. (Qonun hujjatlari ma'lumotlari milliy bazasi, 07.11.2020 y., 07/20/4884/1484-son).
- 6 Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2020 йил 23 сентябрдаги "Таълим тўғрисида"ги Қонун". ЎРҚ-637-сон. (Қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси, 24.09.2020 й., 03/20/637/1313-сон).
7. Мавлянов А., ва б.қ.лар. "Илғор педагогик технология бўйича ўқув машғулотини лойиҳалаш". Замонавий таълим. 2016. №2. Б.25-29.
8. Мавлянов А., ва б.қ.лар. Ўқув машғулотларини ташкил этишда таълим технологиялари. Ўқув қўлланма. Тафаккур бўстони нашриёти. Тошкент, 2013. 142 б.
9. Мавлянов А., ва б.қ.лар. Педагогик технология тамоиллари асосида машғулот машғулотларини олиб бориш технологияси. Ўқув-услубий қўлланма. - Тошкент: Ворис, 2010. - 117 б.

Bolalarda giperglikemik koma

Samarqand Davlat Tibbiyot Universiteti Pediatriya fakulteti talabalari

Xudayorov Ozodbek Abbas o'g'li

Raxmonov Hasan Said o'g'li

Otabekov Javoxir Otabek o'g'li

Ilmiy raxbar : Tog'ayeva Gulnora Siddiqovna

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6584783>

Annotatsiya: Giperglikemik komaning rivojlanishidagi etiologik omil odatda qandli diabet, shuningdek o'z vaqtida davolanmaslik va kasallikning kech tashxisi hisoblanadi. Ba'zi mutaxassislarning fikriga ko'ra, ushbu patologiyaning shakllanishida neyromormonal tabiatni tartibga solishda buzilishlar mavjud. Boshqa manbalarda bolalarda giperglikemik koma rivojlanishining sabablari bo'lishi mumkin: insulin terapiyasining noto'g'ri retsepti, ya'ni preparatning noto'g'ri belgilangan dozasi yoki uni boshqa turlarga almashtirish, bunda bolada sezgirlik yo'q, ovqatlanish buzilishi, o'tkir kasalliklarning o'tkir shakllari, ayniqsa bu qo'llaniladi. yiringli infektsiyalar, SS. patologiyalari, jarrohlik aralashuvlar, asabiy silkinishlar, kortikosteroid dorilarning muhim dozalarda qo'llanilishi. Shunday qilib, ushbu omillar tananing insulinga bo'lgan ehtiyojini oshirishga yordam beradi va bu aniq shaklning rivojlanishiga sabab bo'ladi, bu insulin etishmovchiligi va metabolik sindrom.

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

Kalit so'zlar:

Maqola mazmuni: Rivojlanish mexanizmiga ko'ra, bolalarda giperglykemik koma - ketoatsidoz va laktikatsidemiya bo'limgan giperglykemik ketoatsidotik, giperglykemik giperosmolar.Qandli diabetning tez-tez uchraydigan asoratlari bo'lgan ketoasidotik tabiatdagi giperglykemik koma, insulin og'ir tanqisligi bilan tavsiflanadi, bu asosiy kasallik etarli darajada davolanmaganida yoki infektsiyalar, shikastlanishlar, jarrohlik operatsiyalari, stresslar va boshqalar tufayli insulin ko'payib ketganda yuzaga keladi. tan olinmagan diabet natijasida.Giperglykemik koma (ketoatsidotik) bir necha kun ichida juda sekin rivojlanadi. Tanadagi insulin etishmovchiligi bilan, bolada glyukozani utilizatsiya qilish jarayoni buziladi. Va bu ketozning paydo bo'lishiga hissa qo'shadigan giperglykemiya va glyukozuriyani keltirib chiqaradi.Giperglykemik komaning ketma-ket uchta bosqichini simptomatik ravishda ajratib oling: o'rtacha ketoatsidoz, prekomatoz holat va koma.O'rtacha ketoatsidoz bilan kasallangan bolalar umumiyl zaiflik alomatlarini boshdan kechiradilar, ular letargik, tez charchashadi va doimo uqlashni xohlashadi. Ba'zilar tinnitusdan shikoyat qiladilar, ular o'zlarini kasal his qiladilar va doimo chanqaydilar, ammo ularning ishtahasi sezilarli darajada kamayadi. Ba'zida bunday bolalarda qorin og'rig'i va tez-tez siyish kuzatiladi. Bunday bemorlardan asetonning hidi suhbat paytida seziladi. Siydkda o'rtacha glyukozoriya va keton tanalari kuzatiladi. Qonda - giperglykemiya, ketonemiya va pHning bir oz pasayishi.Tegishli davolanish bo'lmasa, o'rtacha ketoatsidoz giperglykemik prekomoga o'tadi. Shunday qilib, kasal bola tez-tez qayt qilish bilan og'riy boshlaydi. U atrofidagi narsalarga mutlaqo befarq. Keyin qorin og'rig'i kuchayadi va yurakda

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

og'riqlar paydo bo'ladi. Bola ham chanqaydi, tez-tez siyadi va ongini yo'qotadi, ammo uning reaktsiyasi biroz susayadi. Savollar bir tilli va chayqalgan javoblarga javob berishi mumkin. Teri quruq, qo'pol va teginish uchun sovuq. Dudaklarda yoriqlar va qobiqlar paydo bo'ladi, siyanotik ranglar, tishlari qirmizi rangga ega va tishlarning chetlarida izlari bo'lgan iflos jigarrang qoplama mavjud. Barcha tendon reflekslari zaiflashadi va giperglikemiya deyarli 25 mmol / L ga etadi. Ushbu prekomoma holati bir necha soat yoki bir necha kun davom etishi mumkin. Ammo terapevtik tadbirlarni amalga oshirmsadan, koma bosqichi sodir bo'ladi. Ushbu bosqich ongni yo'qotish, haroratning pasayishi, terining quruqligi va sarkilishi, mushaklarning gipotenziysi, ko'zning past tonusi va reflekslarning yo'qolishi bilan tavsiflanadi. Bunday holda, bola chuqur, tez va shovqinli nafas ola boshlaydi. Aseton yoki namlangan olma o'tkir hidli cho'zilgan, qisqa nafas olish. Bu hid kasal bolaning xonasida bo'ladi.

Bundan tashqari, tez-tez, kichik to'lg'azish pulsi seziladi, qon bosimi pasayadi, ayniqsa diastolik, bu qulashga olib kelishi mumkin. Bunday holatda, palpatsiya paytida qorin qattiqlashadi, biroz orqaga tortiladi va nafas olishda deyarli qatnashmaydi. Laboratoriya diagnostikasi deyarli 50 mmol / l giperglikemiyani, asetonuriya va glyukozuriyani aniqlaydi. Qonda keton tanalari, kreatin, karbamid miqdori ko'payib, natriy, aksincha, kamayadi. Neytrofil siljishi bilan leykotsitoz ham aniqlanadi. Giperglikemik koma buyrak funktsiyasining etishmasligiga olib kelishi mumkin, shuning uchun ketonuriya va glyukozuriya kamayadi yoki umuman to'xtaydi. A.A.ga ko'ra giperglikemik koma (ketoasidotik). Martynovda qorin, yurak, buyrak va ensefalopatik kabi to'rt xil prekomoma bosqichlari mavjud. Qorin bo'shlig'i

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

klinikasi dispeptik hodisalarning ustunligi, qorin bo'shlig'idagi og'riqlar va qorin bo'shlig'ining oldingi mushaklarining kuchayishi bilan tavsiflanadi. Ba'zida qahva maydonlarining rangi qusadi, ichak atoniyasi mavjud, bularning barchasi "o'tkir qorinni" taqlid qiladi. Yurak shakli siyanoz, taxikardiya, nafas olish, yurak aritmi shaklida tomirlarning siqilishi va yurak etishmovchiligi belgilari bilan tavsiflanadi. Buyrak shaklidagi predomatoz holat diabetik nefropati tashxisi qo'yilgan bolalarda tashxislanadi, bu esa dizurik hodisalar bilan namoyon bo'ladi. Kamdan kam hollarda anuriya va o'tkir buyrak etishmovchiligi kuzatiladi. Ensefalopatik forma giperglykemik komada (ketoasidotik) eng og'irlardan biridir, bu miyada o'tkir qon aylanishining buzilishi bilan bog'liq alomatlar bilan tavsiflanadi.

Shoshilinch holat: Jabrlanuvchi ongsiz ravishda topilgan hollarda, tashxis qo'yish va tez tibbiy yordam ko'rsatishda ko'pincha qiyinchiliklar mavjud. Bunday holda, birinchi navbatda, bemorni tekshirish va ongni yo'qotish sabablarini aniqlash kerak. Urish natijasida ko'karishlar, jarohatlar, in'ektsiya izlari bormi, atsetonning hidi bormi, palpatsiya aniqlanadi, agar ko'zoynaklar tonlangan holatda bo'lsa va hokazo. Agar giperglykemik komani ko'rsatadigan xarakterli belgilar bo'lsa, birinchi yordamni ko'rsatish kerak. Bunday holda, bemorni gorizontal holatda boshni burish bilan ta'minlash, tilning cho'kishiga yo'l qo'ymaslik, shuningdek, erkin nafas olish uchun havoga kirishni yaratish kerak. Giperglykemik koma uchun shoshilinch yordam allaqachon tez yordam xizmatida ko'rsatiladi. Bunday holda, regidratatsiya qilish uchun bir litrgacha 0,9% NaCl eritmasi, B, C vitaminlari bilan bir litrgacha Ringer eritmasi tomchilab yuboriladi, kokarboksilaza, yurak glikozidlari buyuriladi va kislородли terapiya olib

boriladi. Atsidozni bartaraf etish uchun Na bikarbonatining 4% eritmasi soatiga 300 ml, tomir ichiga - 20 ml Panangin yoki 10% KCl eritmasi kiritiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

- 1.B.X Shagazatova „ Endokrinologiya”
- 2.S.I Ismailov „ Endokrinologiya”
3. Mark S. Nyu-York: Thieme Medical Publishers. 7 2010. Greenberg. „Neyroxirurgiya bo'yicha qo'llanma.”
- 4.Internet tarmoqlari.
- 5.,,Odam anatomiysi”F.Bahodirov
- 6.,,Junkeyra”
- 7.,,Gistologiya” K.A.Zufarov
- 8.,,Avitsenna.uz va mymedic.uz”Internet tarmoqlari.
- 9.,,Topografik anatomiya” N.H.Shomirzayev,S.X.Nazarov,R.J.Ulmonov

BOLALARNING RIVOJLANISHIDA O'YIN FAOLIYATINING ROLI

Polvonova Gulnur Muxammedovna

Xorazm viloyati Bog'ot tumani 17-psixologи

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6613647>

Bolaning aqliy o'sishi haqida fikr yuritilganda, shuni ham aytib o'tish kerakki, narsalami yangi nom bilan atashda yoki yangicha nomlash holatidan kelib chiqib, sub'ekt o'yin paytida faol harakat qilishga urinadi. Chunki u moddiy narsalarga asoslangan harakat rejasidan tasawur qilinayotgan, fikr yuritilayotgan jismlar mohiyatini aks ettiruvchi harakat rejasiga o'tadi. Bola jismlaming moddiy shaklidan birdaniga ulaming xayoliy ko'rinishiga o'tishida uning uchun tayanch nuqtasi bo'lishi kerak, vaholanki shunday tayanch nuqtasi vazifasini o'tovchi narsalaming u aksariyatidan o'yinda bevosita ob'ekt sifatida foydalanadi. O'yin faoliyatida mazkur jismlar qandaydir alomatlami aks ettiruvchi sifatida emas, balki ana shu tayanch narsalar to'g'risida fikrlash uchun xizmat qiladi, shuningdek tayanch nuqtasi harakatning yaqqol narsa bilan bog'liq o'yin harakatlarining takomillashuvi harakat shakli xususiyati, bosqichi kabilami qisqartirish va umumlashtirish hisobiga amalga oshiriladi. O'yin harakatlarining qisqarishi va umumlashuvi ko'rinishidagi mantiqan izchil, yig'iq shaklga o'tishning asosini tashkil qiladi. Psixolog J. Piaje o'yinda jismlaiga yangi nom berish omiliga jiddiy e'tibor bilan qarab, bu ish ramziy ma'noli tafakkur shakllanishining tayanchi, degan xulosaga keladi. Lekin bu xulosa vaziyatni aks ettirishning birdan-bir to'g'ri yo'li ekanligini bildirmaydi. Shuning uchun

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

narsaning nomini o'zgartirish bilan bolada tarakkur va aql zakovat o'sishini kutish ham mantiqqa mutlaqo ziddir. Aslida narsalarni qayta nomlash emas, balki o'yin harakatlarining xususiyatini o'zgartirish bolaning aqliy o'sishiga sezilarli ta'sir o'tkaza oladi. Darhaqiqat, o'yin faoliyatida bolalarda harakatning yangi ko'rinishi, ya'ni uning fikriy, aqliy jihatni namoyon bo'ladi va shuning uchun o'yin harakatlarini shakllantirish jarayonida bolada fikrlash faoliyatining dastlabki ko'rinishi vujudga keladi. Bolaning aqliy kamol topishida yoki uning umumiyligi kamolotida o'yinning muhim ahamiyat kasb etishi xuddi mana shu dalil orqali o'z ifodasini topadi. Bola o'yin faoliyatida maktab ta'limiga tayyorlanib boradi, shu boisdan, unda aqliy harakatlarning yaqqol shakllari tarkib topa boshlaydi. Rolli o'yin faqat alohida olingan psixik jarayon uchun ahamiyatli emas, balki bolada shaxs xususiyat va fazilatlarini shakllantirishda ham zarurdir. Binobarin, katta yoshdagi odamlar rolini tanlab, uni bajarish bolaning his-tuyg'ularini qo'zg'atuvchilar bilan uzviy bog'liq holda namoyon bo'ladi. Chunki o'yin davomida bolada har xil xohish va istaklar tug'ilma boradi, bular boshqa narsalaming tashqi alomatlari, o'ziga rom etishi sababli hamda bolaning ixtiyoridan tashqari, tengdoshlarining ta'siri ostida tug'iladi.

Bolalaming mehnat faoliyatlarni o'zida qamragan mashg'ulotlar asosan bog'cha yoshidagi davrdan boshlanadi. Bu yoshda bolalaming mehnatlari juda sodda va elementar bo'lsa ham ulaming psixik taraqqiyotlarida juda katta ahamiyatga egadir. Bog'cha yoshidagi bolalar bilan o'tkaziladigan suhabatlar natijasida olalarda mehnatga nisbatan ijobjiy munosabat, mehnat qilish ishtiyoqi tug'iladi. Kattalaming mehnat faoliyatlariga taqlid qilish dastavval bolalarning o'yinlarida namoyon o'ladi. Bolalar kattalaming

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

mehnat faoliyatlarini o'zlarining o'yinlarida taqlididan takrorlash bilan cheklanib qolmay, balki kattalar mehnatida bevosita qatnashish uchun harakat qila boshlaydilar. Qiz bolalar onalari kir yuvayotganda suv tashish, ayrim kichikroq narsalami (dastro'molchalarni) chayishda qatnashadilar, uy va hovlilarni yig'ishtirib supurishga, o'gil bolalar esa otasi bajarayotgan ishda qatnashishga intila boshlaydilar. Bu yoshdagi bolalar mehnatining natijasi emas, balki mehnat jarayonining o'ziga qiziqishi psixologik jihatdan xarakterlidir. Bog'cha yoshidagi bolalaming ishiga baho berib borish ularda bolalar kuchlari etadigan ishlami bajarayotganlarida ko'p xatolarga yo'l qo'yishlari tuigan gap.

Lekin bunda bolalami mehnatga jalb qilmaslik kerak, bolalaming bajaradigan ishlarini kattalaming o'zları bir pasda qilib qo'yishlari mumkin, degan ma'no kelib chiqadi. Sharq xalqlarida bir maqol bor: "Bolaga ish buyur, ketidan o'zing yugur" Bu juda to'g'ri, hayotiy gap. Bu bolalarga biron yumush buyurilganda, uni qanday bajarayotganliklaridan ko'z-qulqoq bo'lib turish kerak, degan ma'noni bildiradi. Bolalar shu tariqa asta sekinlik bilan yoshiba munosib ishlar orqali mehnat faoliyatiga ham o'rganilib boradi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Umumiy psixologiya. T.: O'qituvchi, 1992. – 512 s.
2. Nemov R.S. Psixologiya Kn. M.: Prosveshenie – 1994. – 576 s.
3. G`oziev E. Psixologiya. T.: O'qituvchi, 1994 – 300 b.

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

4. Klimov E.A. Osnovi psixologii. Ucheb. M.: YuNITI, 1997. – 295 s.
6. M. Maxsudova. Umumiy psixologiya. (ma'ruzalar matni) Namangan.
7. M. Maxsudova. Oilaviy munosabatlar psixologiyasi. (uslubiy qo'llanma) Namangan. 2003.
8. M. Maxsudova. Z. Qurbonova. Umumiy psixologiya. (muammoli ma'ruzalar matni). Namangan. 2004.
9. M. Maxsudova. Muloqot psixologiyasi. (muammoli matni). Namangan. 2005.
10. P. S. Ergashev. Muloqot psixologiyasi (m

Borliqni bilish va idrok qilishda tilning roli

Mo'minova Xulkaroy Abduhamid qizi

Farg'ona davlat universiteti lingvistika(ingliz tili) yo'nalishi magistranti

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6600560>

Abstrakt

Maqolada borliqni bilish va idrok qilishda tilning rolini yoritish, tilda bilim tasavvuri tuzilmasi va uning turlari haqida so'z boradi. Shuningdek, tilning kommunikativ jarayonni ta'minlashi qanday yuz berishi ma'lum bir darajada yoritib beriladi.

Kalit so'zlar: sezgi, tushuncha, idrok, bilish, tafakkur, borliq, kognitiv tilshunoslik, dunyoqarash, ong.

Insoniyat bilan birlgilikda vujudga kelgan til uning hayotida eng muhim rol o'ynab kelgan va bundan keyin ham o'z ahamiyatini yo'qotmaydi. Til, avvalo, inson tafakkuri shakllanishidagi zaruriy shartlardan biridir. Aniq bir nutqning paydo bo'lishi insonning bilish, idrok qilish jarayonlarini tamoman o'zgartirib yubordi. Til tufayli inson tafakkuri boyidi, moddiy dunyodagi narsa va predmetlarni ong orqali idrok qilish, ular ustidan mulohaza yuritish, obyektiv borliqqa doir fikrlarini so'z bilan ifodalash imkoniga ega bo'ldi. Dunyodagi har bir til borliqning o'ziga xos shakli bo'lib, bu shaklda shu tilda firklovchi va muloqot qiluvchi shaxsning dunyo va o'zi haqidagi bilimi, shuningdek,

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

bilish faoliyati namoyon bo'ladi. Shu sababdan ham zamonaviy tilshunoslikda kognitiv tilshunoslik deb atalgan yangi yo'nalish paydo bo'ldi. Bu yo'nalishning o'rganish manbai bilim va bilishning tabiatini va mohiyati bo'lsa, o'rganisg predmeti tilning bilim hosil qilish, undan foydalanish, saqlash, uzatish va uni qayta ishlashning umumiy mexanizmi sifatidagi hossalaridir va shunga ko'ra uning vazifalari belgilanadi. Misol uchun, ulardan biri har hil bilim turlari haqidagi tasavvur tuzilmasini, nutq hosil qilish va qabul qilish jarayonida bilimi anglash usulini tadqiq qilish bo'lsa, boshqa bir vazifasi insonning til bilish mexanizmi va uning tuzilish tamoyillarini tushuntirish va sistemali tavsiflash hisoblanadi. Bunday tekshirishda tilda namoyon bo'luvchi bilim o'ziga xos obekt sifatida tanlanishi bejiz emas. Chunki bilim – inson ongida borliq belgi va xossalarning aks etish natijasi bo'lgan kognitiv qurilish asosidir. Tilda inson tafakkuri asosida yotuvchi va milliy madaniyat mohiyatini aks ettiruvchi barcha kognitiv kategoriylar mavjud. Bu kategoriylar insonda tug'ma holda mavjud emas, balki uning til va borliq bilan muloqoti natijasida yuzaga keladi, ya'ni, inson tafakkuri, dunyoqarashi, bilimi til vositasida ifodalanadi. Modomiki, inson ko'pincha borliqning o'zi bilan emas, balki uning ko'rinishlari, kognitiv kartina va qoliplari bilan ish ko'rар ekan, demak, unda borliq xalq tili va madaniyati orqali namoyon bo'ladi. Hech shubhasiz, bunda til dunyoni milliy tabiatiga, mentalitetiga xos yo'sinda anglash, bilim olish vositasiga aylanadi.

Ma'lumki, hali tili chiqmagan go'dak hech qachon birichi tug'ilgan kuning o'zidayoq o'z ona tilida gapirib keta olmaydi. Uning nutqi bir necha oylar, bir necha yillar ichida asta-sekin shakllanib boradi. U dastlabki til ruhiyatini o'z

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

onasi tili va uni allalaridan oladi. Alla bilan orom olish bilan birga uni ruhiyatiga milliylik kiradi. Bundan kelib chiqadiki, bolani dunyoga milliy ko'z bilan qarashdagi ilk ko'nikmalari oilada shakllanadi. Til haqida nemis tilshunosi Vilgelm fon Gumboldt shunday deydi: "Tillarning hilma-hilligi faat tovushlarning turlichaligi emas, balki har bir millatdagi dunyoni ko'rishning farqliligi natijasidir". Agar chuqurroq o'ylab qaralsa, har bir millatning o'ziga xos qarashi, o'ziga xos idrok tizimi, o'ziga xos tafakkur tamoyili bor. Amerika tilshunosi Benjamin Li Uorf "Agar Nyuton inglizcha gapirmaganida, inglizcha o'ylamaganida edi, uning koinot haqidagi buyuk kashfiyoti bir qadar boshqacharoq bo'lardi", degan edi. Til va tafakkur o'zaro ajralmasdir. Til ham tafakkur ham mehnat jarayonida jamiyatda shakllangan. Til birliklari – fonema, morfema, so'z, gap, mantiqiy tushunchalar(his, sezgi, tafakkur) bilan uzviy bog'liqdir.

Sezgi dunyoni in'ikos etishning boshlang'ich shakli, bilishning qadimiy faol usulidir.

Idrok qilish – hissiy bilishning murakkabroq shakli bo'lib, u sezgi a'zolariga bevosita ta'sirko'rsatuvchi buyumni yaxlit holda aks ettiradi. Miya inson idrok qilgan narsani o'z xotirasida saqlab qolish va uni qayta tiklash xususiyatiga ega.

Tushuncha hodisalarning ongda aks etgan eng muhim qonuniy aloqalari, muhim tomonlari va belgilarni aks ettiruvchi tafakkur shakli sanaladi.

Hukm borliqdagi narsa, hodisa, jarayonlarni, ularning xususiyati aloqa va munosabatlarini aks ettiruvchi tafakkur shakli bo'lib, u gaplarda o'z ifodasini topadi.

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

Til o'zining xususiyati bilan insonga bilim egallash, uni saqlash, avloddan avlodga uzatish, to'plagan bilimlaridab hayotda unumli foydalanishga yordam beradi. Shu bilan birga u insonga takakkurini takomillashtirish, mavhumlashtirish, umumlashtirish va juz'iylashtirish qurolidir.

Adabiyotlar

Mamatov A. E Tilga kognitiv yondashuvning mohiyati nimada? /O'zbek tilshunosligining dolzarb muammolari (prof. A.Nurmonov tavalludining 70 yilligiga bag'ishlab o'tkazilgan ilmiy anjuman materiallari. - A-dijon, 2012. – B. 212-220.

Rasulov R. Umumiyl tilshunoslik. – T., 2010 –B87.

Березин Ф.М., Головин Б.Н Общее языкознание. –М.:Просвещение, 1979.

Xolmanova Z. Tilshunoslik nazariyasi. – T., 2020.

Nurmonov A. Immanentlikdan kognitivlikka // O'zbek tili va adabiyoti. – 2009. – B. 104-107.

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

“Nodavlat ta'lim tashkilotlarida bolalar nutqini rivojlantirishning
psixologik xususiyatlari”

Botirova Ruxsora Faxriddin qizi

Farg'ona Davlat Universiteti

Ta'lim va tarbiya nazariyasi va metodikasi

(mактабгача та'лим) yo'nalishi magistranti

E-mail: ruxsorafaxriddinovna@gmail.com

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6607091>

Annotatsiya: Ushbu maqolada nodavlat ta'lim tashkilotlarida bolalar nutqini rivojlantirish o'ziga xos psixologik xususiyatlari haqida fikr yuritilgan. Shuningdek, maqolada nodavlat ta'lim tashkilotlarida bolalar nutqini rivojlantirish yuzasidan tavsiyalar berilgan. Tarbiyachi va pedagoglarning nutq madaniyati va uning ijtimoiy psixologik xususiyatlari ham yoritib o'tilgan.

Kalit so`zlar: nodavlat ta'lim tashkiloti, tovush xususiyati, nutqning ifodalanishi, tovush, nutqiy nafas olish, nutq me'yori, tarbiyachining nutq madaniyati.

„Psychological features of children's speech development in non-
KONFERENSIYA | info@bestarticle.uz

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

governmental educational institutions”

Abstract: This article discusses the specific psychological features of children's speech development in non-governmental educational institutions. The article also provides recommendations for the development of children's speech in non-governmental educational institutions. The speech culture of educators and teachers and its social and psychological features are also covered.

Key words: non-governmental educational organization, sound characteristics, speech expression, sound, speech breathing, speech norms, educator speech culture.

Ta'lim-tarbiya ishlarini takomillashtirish, uni jahon andozalari darajasiga ko'tarish , fan sohasidagi yangiliklarni amaliy hayotga tatbiq etish muhim masalalardan biri bo'lib qolmoqda. Ayniqsa yosh avlodga ta'lim-tarbiya berish, ularda fan asoslariga nisbatan bilim, ko'nikma, malakalarni shakllantirish davlat siyosatining ustuvor vazifalaridan hisoblanadi. O'zbekiston Respublikasi birinchi Prezidenti I.A.Karimov «Tarbiyachi – ustoz bo'lishi uchun boshqalarning aql-idrokinio'stirishi, ma'rifat ziyosidan bahramand qilishi, haqiqiy fuqaro etib yetishtirish uchun eng avvalo tarbiyachining o'zi aynan shunday yuksak talablarga javob berishi, ana shunday buyuk fazilatlarga ega bo'lishi kerak» – degan edi.

Ta'limning yangi modelida jamiyat da mustaqil fikrlovchi erkin shaxsni

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

shakllantirishga e'tibor berilar ekan, psixologiya sohasining vazifalari ham malakali mutaxassislar sifatida o'zligini, o'z qobiliyatlari, individualligi, ya'ni shaxsiy fazilat, xislatlarini bilgan tarzda ta'lism-tarbiya faoliyatini oqilona tashkil etish va ijtimoiy foydali mehnatning barcha sohalarida iqtidorlik as sohib isifatida faoliyat ko'rsata oluvchi shaxslarni tarkib toptirishdir. Nodavlat ta'lism tashkilotdagi bolalar nutqining rivojlanishi ularning faoliyati, muloqoti bilan uzviy bog'liqdir. Bola jumlalarning mazmuni va shaklidagi o'zgarish uning muloqat shakllari o'zgarishi bilan bog'liq bo'ladi. Ilk bolalik davriga xos situativ nutqi muloqot shaklidan nosituativ bilishga yo'naltirilgan va nosituativ – shaxsiy muloqot shakliga o'tilishi bolalar nutqiga ma'lum bir talablarni qo'yadi. Bu talablar bola nutqining yangi-yangi tomonlarini, turli kommunikativ masalalarni hal qilishi uchun zarur bo'lgan xususiyatlarni tarkib toptiradi. Bog'cha yoshidagi bolaning nutqi ijtimoiy aloqalarni o'rnatish funksiyasini bajara boshlaydi. Buning uchun eslab oladigan ichki nutq tarkib topishi, monologik xususiyat kasb etib borishi lozim bo'ladi. Nodavlat ta'lism tashkilotidagi maktabgacha yoshdagagi bola nutqining rivojlanishidagi muhim xususiyat nutq tafakkur quroliga aylanishidan iborat. Bola so'z-lug'at boyligining o'sishida 2 ta muhim tomon – miqdor va sifat tomonlari mavjud. Lug'at boyligining miqdoriy o'sishi D. B. Elkoninning ko'rsatishicha, bevosita bolaning hayot sharoitlari va tarbiyalanish xususiyatlariga bog'liq. So'nggi yillarda u yoki bu yoshdagagi bolalar nutqining lug'at tarkibini o'rganishga bag'ishlangan tadqiqotlarda avvalgi tadqiqotlarga nisbatan yuqoriq miqdoriy ko'rsatkichlar aniqlandi.

Jumladan, V. Loginaning ma'lumotlariga ko'ra 3 yoshga kelib, bola lug'atida 1200 ta so'z mavjud bo'ladi, 6 yoshli bolaning aktiv lug'ati esa 3000–3500

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

so'zni o'z ichiga oladi. Vaholanki, 40–60 yil oldin o'tkazilgan tadqiqotlarda 3 yoshli bolaning lug'ati 400–600 so'zdan, 6 yoshli bolaning aktiv lug'ati esa 2500–3000 so'zdan iborat deb ko'rsatilgan edi . Nutq madaniyati-bu, avvalo, tarbiyachida bo'lishi shart va majburiy bo'lgan sifatlardan hisoblanadi. Bu tarbiyachidagi nutqiy ko'nikma va nutqiy malakalarini hosil qiladi. Bu ko'nikma tarbiyachi faoliyatida takomillashib boradi, maxsus mehnat va mashqlar evaziga malaka oshiriladi hamda erishilgan muvaffaqiyatlar tufayli qobiliyat va mahorat shakllanadi. Bolalar nutq madaniyatiga o'zbek adabiy tilini mukammal egallash asosida erishiladi. Buning uchun esa tarbiyachi adabiy qoidalarini bilish, badiiy adabiyot asarlarini doimiy o'qib borishi, she'rlar yod olishi va bolalar bilan suhbatlar o'tkazish muhimdir. Situatsion – ishchan muloqot shaklidagi bolalar leksikasi (nutqi) konkret predmetli vaziyat bilan bog'liq. Bu holat shunda ko'rindiki, bolaning nutqida ot so'z turkumiga oid so'zlar ko'p bo'ladi. Sifat turkumidagi so'zlar yoki umuman uchramaydi, yoki buyumlarining faqat tashqi xususiyatlari : rangi, o'lchami (barchasifatlarning 96,4 %) niifodalaydi. 98 % fe'llar faqatgina konkret predmetli harakatlarga nisbatan ishlataladi. Bolalarning nosituativ – bilishga yo'naltirilgan (vaziyatga – situasiyaga bog'liq bo'limgan) muloqotida ular kattalardan har xil narsa va hodisalar haqida axborot olishga bog'liqlikdan ozod bo'ladi. Astasekinatrof-olamdag'i narsalarning turli xususiyatlarini aks ettiruvchi so'zlar zahirasi kengayib boradi. Jumladan, estetik xususiyatlarni ifodalovchi sifat turkumiga oid so'zlar (11,25 %) va emotsiyal xususiyatlarni ko'rsatuvchi so'zlar (5 %) paydo bo'ladi, irodaviy va intellectual harakatlarni anglatuvchi fe'l turkumidagi so'zlar (6,24 %) vujudga keladi. Nosituativ – shaxsiy

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

muloqotda, bola odamlar o'rtasidagi munosabatlar haqida axborot olishga, o'zining fikrini kattalar fikri bilan taqqoslashga harakat qilar ekan, uning nutqida umumi Grammatik murakkablash ish ro'y beradi. Sifat turkumidagi so'zlar quyidagi nisbatda bo'ladi: atributiv (tashqi xususiyatlarini ifodalovchi) - 69,80%, estetik xususiyatlarni ifodalovchi sifatlar - 14,65 %, ahloqiy xususiyatlarni ifodalovchi sifatlar - 9,3 %. Irodaviy va intellectual harakatlarni ifodalovchi fe'lllar ancha ko'payib, nutqida ishlatilayotgan barcha fe'llarning 9,76 %ni tashkil etadi .

Nodavlat ta'lif tashkilotlaridagi mактабгача yoshidagi bolalarni yuksak g'oyaviylik ruhida tarbiyalash ularning ongiga xalq, millat, yurt, jamiyat manfatlaridan yuqoriroq manfaat bo'lishi mumkin emasligini singdirishi, ularni vatanga, xalqqa muhabbat ruhida va sadoqatli qilib tarbiyalash demakdir. Bunda esa albatta tarbiyachi va pedagoglarning o'rni beqiyos va juda muhimdir.

**Butun dunyo aholisi orasida keng tarqalgan teri saratoni kasalligi
bo'yicha ilmiy tahlil**

D.O'.Hasanova

F.X.Maksudova

Toshkent farmatsevtika instituti

e-mail:dilafruzhasanova0304@gmail.com

tel:[+998997776764](tel:+998997776764)

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6553703>

Saraton kasalligi inson salomatligiga jiddiy ta'sir ko'rsatadigan jiddiy tibbiy va ijtimoiy muammodir.Jahon Sog'liqni Saqlash tashkilotining ma'lumotlariga ko'ra,bunday kasalliklar bilan kasallanish yildan-yilga ko'payib bormoqda.Dunyoda bir millionga yaqin asosiy saraton kasalligi mavjud.Tarqalishi bo'yicha ko'krak bezi saratoni birinchi o'rinda,undan keyin esa teri saratoni ikkinchi o'rinda turadi.

Tadqiqotning maqsadi. 2020-2021 yillarda aniqlangan onkologik kasalliklar tahlili o'tkazildi va Davlat reestri asosida O'zbekiston Respublikasida ro'yxatga olinganteri saratoni kasalligining belgilari hamda soni ustida tahlil olib borildi.

Tadqiqot natijalari. Tadqiqot natijalari asosida O'zbekiston Respublikasi hududida onkologik kasalliklar bilan kasallanish 25 mingga yetgani va shular orasidan 13500 nafari vafot etgani o'rganildi.Bu umumiy ko'rsatkichning 54% ini tashkil etadi.Shularning ichida ayollar ko'krak bezi saratoni 30%,teri xavfli o'simtasi 17.5% tashkil etdi.Ushbu ma'lumotlar

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

asosida shifokorlar va tibbiy volontyorlar bilan aholi orasida onkologiya kasalligi to'g'risida onlayn va oflayn shaklda muloqotlar,Zoom konferensiylar tashkil qilish orqali letal holatlarning sonini qisqartirish,aholining onkologiya kasalliklari bo'yicha bilimini oshirish,sut bezi onkologiyasi va teri o'simtasi kasalliklarining profilaktika ishlarini olib borish.

Xulosa.Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, bugungi kunda teri saratoni bilan kasallanish ko'rsatgichi ortib borayotgani, ularni oldini olish va davolash kerakligini o'rgangan holda, onkologiya kasalligi borasida insonlar bilimini yanada oshirish va amaliy yordam ko'rsatish orqali kasallik natijalarini pasaytirish.Bundan tashqari aholiga terini quyoshning zaharli ultrabinafsha nurlaridan saqlovchi SPF kremlarini tarqatishni oldimizga maqsad qilib qo'ydik.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yhati:

1. Murodxo'jayev N.K,Ocherki sovremennoy onkologii,T.,1998
2. Ferlay J, Ervik M, Lam F, Kolombet M, Meri L, Piñeros M va boshqalar. Global saraton observatoriysi: Bugungi kunda saraton. Lion: Saraton bo'yicha xalqaro tadqiqotlar agentligi; 2020
3. de Martel C, Georges D, Bray F, Ferlay J, Clifford GM. 2018 yilda infektsiyalarga bog'liq bo'lgan saraton kasalligining global yuki: butun dunyo bo'ylab kasallanish tahlili. Lancet Glob Health. 2020;8(2):e180-e190.
4. Yuqumsiz kasalliklarning oldini olish va nazorat qilish bo'yicha milliy imkoniyatlarni baholash: 2019 yilgi global so'rov hisoboti. Jeneva:

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

Jahon sog'liqni saqlash tashkiloti; 2020

5. O'zbekiston Milliy ensiklopediyasi- 2000-2005.

Chet tili darslarida internetdan foydalanish

Atamuxamedova Go'zal Sobirjanovna

Toshkent davlat transport

universiteti O'zbek (rus) tili

kafedrasi assistenti

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6599813>

Annotatsiya: Ushbu maqolada internetning butun jahon kompyuter tarmoqlari majmui ekanligi va kompyuter dasturlari orqali jismoniy mashqlar va motivatsiyasining oshiishi, talabalarni yangi o'quv materiallari bilan tanishtirish, boyitish orqali o'quv mashg'ulotlarini amalga oshirish, shuningdek, nutq ko'nikmalarini rivojlantirish, darslarda internetdan foydalanib chet tillarni organish haqidagi fikrlar berilgan.

Kalit so'zlar: kompyuter, internet, lug'atlarni o'rganish, talaffuzni rivojlantirish, dialog va monologik nutq, grammatik hodisalar, electron pochta, telekonferentsiya,videokonferentsiya, bosh sahifa, veb-server, axborot resurslari, ma'lumot kataloglari, qidiruv tizimlari, tarmoq ichida so'zlashish

Annotation: this article provides ideas on how to increase exercise and motivation through computer programs, introduce students to new learning

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

materials, implement lessons through enrichment, as well as develop speaking skills, organize foreign languages in the classroom using the Internet. .

Keywords: computer, internet, dictionary learning, pronunciation development, dialogue and monologue speech, grammatical events, e-mail, teleconferencing, videoconferencing, home, web server, information resources, information catalogs, search systems, talk within the network.

Biz ta'lim beruvchilar zamonaviy axborot texnologiyalaridan ta'lif jarayonida ko'proq foydalanamiz.Zamonaviy axborot texnologiyalari biz ta'lim beruvchilar uchun ayniqsa hozirgi kunda darslarni samarali olib borishda juda muhim jarayonga aylanib bormoqda. Zamonaviy axborot texnologiyalarining vositalari qatori quyidagilardan iborat: kompyuter, skaner, videoko'z, videokamera, LCD proektor, interaktiv elektron doska, faks modem, telefon, elektron pochta, multimedia vositalari, internet va internet tarmoqlari, mobil aloqa tizimlari, ma'lumotlar omborini boshqarish tizimlari, sun'iy intelekt tizimlaridir.Zamonaviy axborot texnologiyasi vositalari muayyan amallarni ongli va rejali amalga oshiradi. Bular quyidagilar:

kompyuter, shuningdek, printer, modem, mikrofon va ovoz eshittirish qurilmasi, skaner, raqamli videokamera, multimedia proektori, chizish plansheti, musiqali klaviatura kabilar hamda ularning dasturiy ta'minoti;

uskunaviy dasturiy ta'minot;

virtual matn konstrukturлари, multiplikatsiyalar, musiqalar, fizik modellar,

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

geografik haritalar, ekran protsessorlari;

axborotlar majmui – ma'lumotnomalar, ensiklopediyalar, virtual muzeylar;

texnik ko'nikmalar trenajyorlari (tugmachalar majmuidan tugmachalarga qaramasdan ma'lumot kiritish, dasturiy vositalarni dastlabki o'zlashtirish).

Albatta bu axborot texnologiyalari vositalarining asosida kompyuter turadi.

Hozirda ta'lim tizimida kompyuterlardan to'rt yo'nalishda foydalanmoqdamiz. Bular quyidagilar:

o'rghanish ob'ekti sifatida;

o'qitishning texnik vositalari sifatida;

ta'limdi boshqarishda;

ilmiy-pedagogik izlanishlarda foydalanilmoqda.

O'quv-tarbiya jarayonida kompyuterlardan asosan quyidagi tartibda foydalanayapmiz: ya'ni passiv qo'llash – kompyuter oddiy hisoblagich kabi, reaktiv muloqat – kompyuter imtihon oluvchi sifatida, faol muloqat – kompyuter talabaga yo'l – yo'riq berish va imtihon olishda, interfaol muloqot – kompyuter sun'iy intellekt sifatida, ya'ni talaba bilan muloqat qilishda.

Kompyuter haqida gap ketarkan, albatta internet uning asosiy ish jarayonlaridan biridir. Internet - bu butun jahon kompyuter tarmoqlari majmuidir, ya'ni yagona standart asosida faoliyat ko'rsatuvchi jahon global kompyuter tarmog'idir.

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

Yangi axborot texnologiyalar vositalari takomillashib va rivojlanib borayotgan hozirgi sharoitda o'quv muassasasida tahsil olayotgan o'quvchi yoshlarning (umuman har qanday sohada faoliyat ko'rsatuvchilarning) zarur axborotlarni Internet tizimidan mustaqil ravishda topa olishi, ular duch keladigan mavjud mutaxassisligiga oid muammolarni to'la va to'g'ri hal qila olishidagi muhim sharoitlardan biriga aylanib bormoqda.

O'qituvchining vazifasi har bir talaba uchun tillarni o'rgatish asnosida o'z amaliy mahoratni oshirishni, shuningdek har bir talaba faoliyatini, ijodini ko'rsatishga imkon beradigan o'quv usullarini tanlashdan iboratdir. Chet tillarini o'rganish jarayonida talabaning bilimlari kuchayadi, o'zaro hamkorlik va yangi axborot texnologiyalaridan ya'ni internet resurslaridan foydalanish ko'nikmalari shakllantiradi. Shu bilan birga zamonaviy pedagogik texnologiyalarni qo'llash talabalarga chet tillarni o'rganishga bo'lgan moyillikni amalga oshirishda yordam beradi.

Chet tilida kompyuter o'quv dasturlari bilan ishlash shakllari deb quyidagilarni ko'rsatish mumkin:

- lug'atlarni o'rganish;
- talaffuzni rivojlantirish;
- dialog va monologik nutqni o'qitish;
- o'quv xati;
- grammatik hodisalarni ishlab chiqish.

Hozirgi kunda internet resurslaridan foydalanish imkoniyatlari juda katta.

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

Global Internet tarmog'i dunyoning istalgan nuqtasida joylashgan har qanday talaba uchun mamlakat hayotining yangiliklarini, gazeta va jurnallarni, zarur adabiyotlar va boshqalarni o'qish imkoniyatlarini yaratadi. Internetdan foydalanib zamonaviy axborot texnologiyalari orqali chet tillarni o'qitish darslarda o'qituvch uchun ham bir qator didaktik vazifalarni hal qilishga va global tarmoq materiallaridan foydalanish ko'nikmalarini shakllantirishga yordam beradi. Internet talabalarning chet tillarda yozma nutq ko'nikmalarini oshirish, lug'atlarini boyitish, motivatsiyasini oshirish, shuningdek ingliz tilida so'zlashadigan mamlakatlar bilan biznes aloqalarini o'rnatish va ular bilan hamkorlik qilish imkoniyatlarini ham yaratadi. Talabalar internetda boshqa mamlakatlardagi tengdoshlari bilan suhbatlashishi, internet orqali o'tkazilgan musobaqalarda, testlarda qatnashishlari mumkin.

Ta'limdi ommaviy kompyuterlashtirish aqliy mehnatni optimallashtirishning samarali vositasi bo'lib, har qanday jarayonda namoyon bo'ladi. Internet axborot tizimi sifatida quyidagi resurslarga ega:

electron pochta, telekonferentsiya(USENTET),videokonferentsiya aloqalari;

o'z profili(bosh sahifa)ni yaratib, uni veb-serverda joylashtirish;

axborot resurslaridan foydalanish:

ma'lumot kataloglari, qidiruv tizimlari, tarmoq ichida so'zlashish (chat).Ushbu manbalardan darslarda faol foydalanib dars samaradorligini oshirish mumkin.

Ta'limda jarayonida kommunikativ va madaniyatlararo kompetentsiyani

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

xorijiy tillardan foydalanmay o'zlashtirish mumkin emas. Internetning virtual muhiti o'z foydalanuvchilariga vaqtinchalik haqiqiy suhbatdoshlar maroqli suhbatlar qilish imkoniyatini ham beradi. Biroq, shuni ham unutmaslik kerakki, Internet faqat yordamchi texnik vositadir.

Xulosa qilib aytganda, internet texnologiyalarining imkoniyatlari kengligi va sodda ekanligi internetdan foydalanuvchilarning daqiqa sayin ortib borishiga olib kelmoqda. Bu foydalanuvchilar orasida ko'pchilik qismini albatta, talabalar, o'quvchilar, ilmiy izlanish bilan band bo'lgan xodimlar tashkil qiladi. SHundan kelib chiqib aytish mumkinki, ta'lif jarayonida Internet texnologiyalaridan, xususan o'quv muassasalariga bag'ishlangan veb - saytlardan foydalanish ta'lim sifati va samaradorligini sezilarli darajada yuqori bosqichga olib chiqishga, chet tillarni o'rganishga yordam beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

У.Бегимкулов, Т.Шоймардонов и др. Информационно-методическое обеспечение непрерывности образовательного процесса на основе электронного сопровождения. Материалы международной конференции. Санкт-Петербург (Россия), 2012 год, 5 стр.

2. Muxtorov A. va b. Ta'lif sohasini rivojlantirish bo'yicha xorijiy tajribalar // "Iqtisodiyot va innovatsion texnologiyalar" ilmiy elektron jurnali. № 4, may, 2012.

3. Ishmuhamedov R., Abduqarodirov A., Pardaev A. Tarbiyada innovatsion

texnologiyalar (ta'lim muassasalari pedagog-o'qituvchilari uchun amaliy tavsiyalar).-T.: "Iste'dod" jamg'armasi, 2009 -160 b.

4. Baltayeva A.T. Designing lessons aimed at teaching students to critically evaluate the personality of the heroes of the work of fiction. ACADEMICIA: An International Multidisciplinary Research Journal. P.947-952.

**BOSHLANG'ICH SINFLARDA INNOVATSION METODLAR HAQIDA
TUSHUNCHALAR**

Dilrabo Ergasheva Davlatboyevna

Farg'ona tumani. XTB tasarrufidagi 10-sonli o'rta ta'lif maktabi
boshlang'ich sinf o'qituvchisi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6589271>

Annotatsiya: Maqolada boshlang'ich sinf darslarida innovatsion metodlardan foydalanishning samarali jihatlari, bu jarayonda, fanlar o'rtasidagi integratsiya holati, innovatsion metodlarni yaratishda, axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining imkoniyatlari ko'rsatilgan.

Kalit so'zlar: innovatsiya, metod, innovatsion faoliyat, innovatsion muhit, pedagogik yangilik, texnologiya.

Pedagogik yangilik – pedagogik faoliyatda ilgari ta'lif jarayonida noma'lum bo'lgan o'zgarishlarni kiritish orqali ta'lif va tarbiyaning nazariya va amaliyotini boyitish va uni rivojlantiruvchi vositasidir. Darhaqiqat, zamonaviy pedagogik texnologiyalar ta'lif jarayonining unumdonligini oshiradi, o'quvchilarning mustaqil fikrlash jarayonini shakllantiradi, o'quvchilarda bilimga ishtyoq va qiziqishni oshiradi, bilimlarni mustahkam o'zlashtirish, ulardan amaliyotda erkin foydalanish ko'nikma va malakalarini shakllantiradi. Bolaning tafakkuri endi shakllanib kelayotgan boshlang'ich sinflarda o'qituvchining mahorati, uning pedagogik texnologiyalarini ta'lif jarayoniga mohirona tadbiq qila olishi, ta'limning yangi-yangi usul va

metodlarini izlashi, pedagogik tajribalardan ijodiy foydalana olishi juda muhimdir. Shuning uchun ham o'quv jarayoniga pedagogik yangiliklarni kiritish, ta'linda pedagogik texnologiyalarni qo'llash, turli innovatsion usul va metodlaridan foydalanish, ta'lim samaradorligini oshirish uchun tinimsiz izlanish bugungi kunning ehtiyojiga aylandi. Ma'lumki, bugungi kunda dars jarayonida "Aqliy hujum", "Krassvord", "Sinkveyn", "Muzyorar", "Keys stady", "Insert", "Venn diagrammasi" va "BBB" texnologiyalaridan o'quv jarayonini tashkil qilishda foydalanilmoqda. Mazkur maqolada dars jarayonining samarasini va sifatini ta'minlashga xizmat qiluvchi yana bir nechta innovatsion metodlarni tavsiya qilamiz. "Reklama" metodi, asosan, boshlang'ich sinf o'qish darslarida o'z samarasini ko'rsatadi. Mazkur metodni dars jarayonining bosqichlari: o'tilgan mavzuni so'rash va yangi mavzuni mustahkamlashda qo'llash mumkin. Bu jarayonda o'qituvchi o'quvchilarga mavzu mohiyatiga mos tartibda tarqatma materiallarni beradi, ularda "Reklama qiling!" birikmasi yozilganligi asosiy qoidadir. O'quvchilar tarqatmalarda berilgan mavzuni, undagi shaxs yoki predmetga xos sifatlar, xatti-harakatlar, asardan parchalar, rolli ko'rsatmalar orqali reklama qilib berishlari kerak bo'ladi. Shuningdek, mazkur metoddan sinfdan tashqari o'qish darslari uchun she'r, ertak, hikoya va boshqa janrdagi kichik asarlarni tavsiya qilishda ham foydalanish mumkin. Bunda, o'quvchi yoki o'quvchilar jamoasi, boshqa o'quvchilarga o'qish uchun she'r, ertak, hikoya va boshqa janrdagi kichik asarlarni tavsiya qiladi, tavsiya qilish jarayonida reklamaning turli ko'rinishlaridan foydalaniladi. "Reklama" metodining afzalligini quyidagilarda ko'rish mumkin: - o'quvchilarning nutqi ravonlashadi, jamoa oldida nutq so'zlash, o'z fikrini erkin bildira olish ko'nikmalari shakllanadi; -

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

dars jarayonining mazmunli tashkil qilinishiga erishiladi, o'quvchilarning darsga qiziqishlari oshadi, ularda kitobga bo'lgan hurmat shakllanadi, badiiy asarlarni o'qishga bo'lgan ishtiyoqi kuchayadi; - o'quvchilarning dunyoqarashi kengayadi, sog'lom raqobat muhiti paydo bo'ladi, o'zgalar fikrini hurmat qilish, ularni diqqat bilan tinglash, o'z diqqatini jamlash va fikrlash qobiliyatları shakllanadi. "Juft barmoqchalar" metodi ona tili darslarida qo'llash mumkin bo'lgan samarali metodlardan biridir. Mazkur metodning nomi bolada uni bajarishga nisbatan qiziqish uyg'otadi. Metodni darsning turli bosqichlarida qo'llash mumkin. Masalan, ona tili darslarida son mavzusini uyga vazifa sifatida berishda foydalanish samaralidir. "Juft barmoqchalar" metodi ona tili va amaliy san'atning integratsiyasini o'zida aks ettiradi. Metodning qo'llanilishida o'quvchilarning barmoqlari ishlataladi. Bunda, o'qituvchi tomonidan o'quvchilarga qo'l mehnati yordamida o'ng qo'l barmoqlariga sonlar va hisob so'zlarni yozishni tushuntiradi, chap qo'l barmoqlariga esa miqdori ko'rsatilgan shaxs-narsalarning rasmlarini chizish kerakligi va oxirgi bosqichda ikki qo'l barmoqlarini qovushtirganda, son va miqdori ko'rsatilgan narsa o'rtaida muvofiqlik hosil bo'lishi ta'kidlanadi. O'qituvchi tomonidan oldindan tayyorlangan "Juft barmoqchalar" namuna sifatida ko'rsatiladi va tasvir orqali tushuntiriladi: chap qo'l ko'rsatkich barmog'iga 2 soni hamda hisob so'z yozilgan qog'ozchalar yopishtirilgan, o'ng qo'l ko'rsatkich barmog'iga esa piyozning rasmi chizilgan. Ikki barmoqni juftlashtiranimizda "Ikki bosh piyoz" degan so'z hosil bo'ladi. "Juft barmoqchalar" metodi orqali bolalarda quyidagi bilim, ko'nikma, malakalar va sifatlar shakllanadi: - o'quvchining estetik didi shakllanadi, ijodiy fikrlashi ortadi, badiiy san'at va rassomchilikka bo'lgan

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

qiziqishi oshadi; - o'quvchining qo'l matorikalari rivojlangan holda uning intelektual fikrlash qobiliyati shakllanadi; - o'qituvchi jamoasini darsga bo'lgan qiziqishini oshirish, ularni faollikka chorlash bilan bir qatorda mavzuni qay darajada tushunishganligini bilib oladi; - o'quvchida ona tili fani bilan bir qatorda matematika, rasm va texnologiya faniga bo'lgan qiziqish ortadi. Chunki, o'quvchi "Juft barmoqchalar" ni yasash jarayonida rasmni chizadi, kesadi va hisob-kitob qilib barmoqlarida tasvirlaydi; "Kamalak jilosi" metodini boshlang'ich sinflar uchun qo'llash maqsadga muvofiqdir. Mazkur metoddan ona tili, matematika va o'qish darslarida ham foydalanish mumkin. Masalan: ona tili darslarida so'zlarni turkumlarga ajratishda qo'g'irchoq, mashina, kului, yig'ladi, sariq, katta, kichik, to'qqiz kabi so'zlarni turkumlarga ajratish va ot so'z turkumiga doir so'zlarni ko'k rangli chiziqqa joylashtirish, sifat so'z turkumidagi so'zlarni havo rang chiziqqa joylashtirish vazifasi beriladi. Matematika darsida sonlarni xona birliklariga ajratish davomida ushbu metodni qo'llash mumkin. Ya'ni, kamalakning birinchi rangini bir xonali son deb oladigan bo'lsak, ikkinchi qatordagi rangi ikki xonali songa misol bo'la oladi. "Kamalak jilosi" metodi orqali bolalarda quyidagi bilim, ko'nikma, malakalar va sifatlar shakllanadi: - o'quvchi ranglar orqali so'zlarning qaysi turkum doirasiga kirishini eslab qoladi; - o'quvchida tabiat hodisalari haqidagi tasavvurlar paydo bo'ladi, ularda atrofmuhit va tabiatga muhabbat, uni asrab-avaylash ko'nikmalari shakllanadi; - o'quvchilarning dunyoqarashi va tasavvur doirasi kengayadi, diqqatni jamlash, fikrlash, zehnlilik va topqirlik qobiliyatları rivojlanadi. - "Krossvord" metodi avvaldan qo'llanilib kelinayotgan metodlardan biri bo'lib, uni har bir sinfning far bir darsligida uchratishimiz mumkin. Krasswordlarni

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

tayyorlashda, asosan, axborot-kommunikatsiya texnologiya vositasi bo'lgan kompyutering Microsoft Word dasturidan foydalaniladi. Ammo, kompyutering Microsoft Excell dasturi orqali tayyorlangan krasswordlar avvalgilariga qaraganda, samaraliroq natija berishini ko'rish mumkin. To'g'ri, Microsoft Excell dasturi biroz murakkab hamda formulalar asosida ishga tushiriladi, biroq, o'qituvchilarning axborot-kommunikatsiya texnologiyalari doirasidagi bilimlarni egallagan bo'lishlari davr talabidir. - Innovatsoin krasswordlardan boshlang'ich ta'limning har bir bosqichida, shuningdek, yuqori sinflar dars jarayonlarida ham foydalanish mumkin. Microsoft Excell dasturida tayyorlangan krasswordni bajarishdan oldin o'quvchilarni krasswordni bajarishga undovchi fikrlarni keltirish va bu orqali ularning qiziqishlarini yanada oshirish mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Avliyoqulov N.X., Musayeva N. Pedagogik texnologiyalar. – T., 2008
2. Avliyoqulov N.X. Zamonaviy o'qitish texnologiyalari. – T., 2001
3. Azizzxo'jayev N.N. Zamonaviy pedagogik texnologiyalar. – T., 2002.

**MATEMATIKA FANINI O'QITISHDA INNOVATSION TEXNOLOGIYALARDAN
FOYDALANISH**

Djamalova Rohatoy

Farg'ona tumani 3- maktab matematika fani o'qituvchisi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6573914>

Annotasiya: Maqolada so`nggi yillarda kompyuterlar va axborot texnologiyalari hayotimizga dadil kirib kelayotganligi, matematika darslarida o`quvchilarni fikrlash qobiliyatini shakllantirish maqsadida kompyuterdan foydalanishlari va kompyuter savodxonligi, matematika fanini o`qitishda innovatsion yondashuvlar, boshlang`ich sinf o`quvchilarida matematika fanlarini o`qitish to`g`risida fikr yuritiladi.

Kalit so'zlar: texnologiya, matematika, innovatsion ta'lif, elektron ishlanma.

Respublikamizda mustaqillikning dastlabki kunlaridan boshlab jamiyatni isloh qilish va yangilash jarayonining eng muhim bug`ini jamiyatdagi demokratik o`zgarishlarning, iqtisodiyotni barqaror rivojlantirishning, respublikaning jahon hamjamiyatiga integratsiyalashuvining zarur va majburiy sharti sifatida ta`lim sohasini isloh qilish siyosati izchillik bilan amalga oshirilmoqda. Bugungi kunda Kadrlar tayyorlash milliy dasturi yosh avlodga uzuksiz ta`lim berish va uni tarbiyalash jarayonini yaxlit qamrab oladigan yagona ta`lim tizimi hisoblanadi. Ta`lim tizimining har bir bo`g`ini

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR, TAKLIF VA YECHIMLAR

alohida o`ringa ega.

“Kadrlar tayyorlash milliy dasturi” da maktab ta`limini rivojlantirish davlat umummilliy dasturi” talablarida “ta`lim tarbiya jarayonini shakllantirish ta`lim mazmunini aniqlash, ta`lim tarbiya jarayonini amalga oshirishning didaktik qonuniyatlari va prinsiplarini ishlab chiqish, davlat ta`lim standartlarini takomillashtirish, o`quv dasturlari, darsliklrning yangi avlod, o`quv metodik majmular yaratish” vazifasini hal qilish takidlab o`tilgan.

Metodik masalalar har bir darsda yuzaga keladi, Shu bilan birga odatda, ular bir qiymatli yechimga ega emas. O`qituvchi darsda yuzaga kelgan metodik masalaning mazkur o`quv vaziyati uchun eng yaroqli yechimini tez topa olishi uchun bu soxada yetarlicha keng tayyorgarlikka ega bo`lishi talab etiladi.

Boshlang`ich ta`lim metodikasi o`qitish vositasi sifatida mavjud didaktik o`yinlar mantiq ilmi va matematik nuqtai nazaridan mazmunan yetarli emasligi tufayli didaktik o`yinlardan foydalaniladi va o`rganilgan materialni faqat mustaxkamlash vositasi sifatida foydalaniladi.

Matematika boshlang`ich ta`lim metodikasining predmeti quydagilardan iborat:

1. Matematika o`qitishdan ko`zda tutilgan maqsadni aniqlab asoslash (nima uchun matematika o`qitiladi, o`rgatiladi)
2. Matematika o`qitish mazmunini ilmiy ishlab chiqish (nimani o`rgatish) bir tizimga keltirilgan bilimlar darajasini o`quvchilarining yosh xususiyatlariga

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

mos keladigan qilib qanday taqsimlansa, fan asoslarini o`rganishda izchillik ta`minlanadi, o`quv ishlariga o`quv mashg`ulotlari beradigan yuklama bartaraf qilinadi, ta`lim mazmuni o`quvchilarning aniq bilim olish imkoniyatlariga mos keladi.

3.O`qitish metodlarini ilmiy ishlab chiqish (qanday o`qitish kerak) ya`ni, o`quvchilar hozirgi kunda zarur bo`lgan iqtisodiy bilimlarni, malaka, ko`nikmalarni va aqliy faoliyat qobiliyatlarini egallab olishlari uchun o`quv ishlari metodikasi qanday bo`lishi kerak?

4.O`qitish vositalari-darsliklar, didaktik materiallar, ko`rgazmali qo`llanmalar va o`quv- texnika vositalaridan foydalanish (nima yordamida o`qitish)

5.Ta`limni tashkil qilishni ilmiy ishlab chiqish (darsni va ta`limning darsdan tashqari shakllarini qanday tashkil etish).

Boshlang`ich sinf o`qituvchisi matematika fanidan tuzilgan dasturga binoan o`quvchilarga quyidagi bilimlarni berishni nazarda tutadi:

- Butun nomanfiy sonlarni raqamlash;
- Asosiy miqdorlar va ularning o`lchov birliklari;
- Arifmetik amallar;
- Matnli masalalar;
- Algebraik material(tenglik, tengsizlik va b.q.)
- Geometrik material;

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

Maktabda matematikani o`qitishni uyuşdırishning tarixiy, murakkab, ko`p yillik tajribada tekshirilgan va hozirgi zamonning asosiy talablariga javob beradigan shakli darsdir. Matematikaning eng qadimgi davrlaridan hozirgi kungacha bo`lgan ko`p asrlik rivojlanish tarixida uning to`rt rivojlanish davri qayd etiladi:

- 1.Dastlabki omillarning jamlanishi bilan bog`liq matematikaning paydo bo`lish davri.Bu davrda matematika hali alohida fan tariqasida o`zining predmeti va metodiga ega bo`lmay, balki matematikadan faqat ayrim faktlar to`planadi. Bunga misol qilib qadimgi Misr, Bobil, Xitoy va Hind matematikasini ko`rsatish mumkin.
- 2.Elementar matematika davri. Bu davrga qadimgi Yunon matematiklari asos soldilar va uni O`rta Osiyodagi O`rta Sharq olimlari jumladan Al-Farg`oniy, Abu Ali Ibn Sino, Umar Xayyom, Ulug`beklar davom ettirdilar.
- 3.O`zgaruvchan miqdorlar matematikasi davri.
- 4.Klassik oliy matematika davri.

O`quvchilaning matematik bilimlarni o`zlashtishi faqat o`quv ishida to`g`ri metod tanlashga bog`liq bo`lmasdan, balki o`quv jarayonini tashkil qilish formasiga ham bog`liqdir. Dars deb dastur bo`yicha belgilangan, aniq jadval asosida , aniq vaqt mobaynida o`qituvchi rahbarligida o`quvchilarning o`zgarmas soni bilan tashkil etilgan o`quv ishiga aytildi.

Dars vaqtida o`quvchilar matematikadan nazariy malumotga, hisoblash malakasiga, masala yechish, har xil o`lchashlarni bajarishga o`rganadilar,

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

ya`ni darsda hamma o`quv ishlari bajariladi.

Matematika darsining o`ziga xos tomonlari, eng avvalo, bu o`quv predmetining xususiyatlaridan kelib chiqadi. Bu xususiyatdan biri shundan iboratki, unda arifmetik material bilan bir vaqtda algebra geometriya elementlari ham o`rganiladi. Matematika boshlang`ich kursining boshqa o`ziga xos tomoni nazariy amaliy masalalarning birgalikda qaralishidir. Shuning uchun xar bir darsda yangi bilimlar berilishi bilan unga doir amaliy o`quv malakalar sngdiriladi. Taniqli olim J.Ikromov o`zining “Язык обучения математики” kitobida “Maktab o`quvchilarining matematik madaniyati shakllanishi bir necha davrga bo`linadi”, -deb ta`kidlaydi. Birinchi navbatda ular ob`yektiv tushunchalarning birgalikda tashkil etadigan mazmuni –*matematik reallikni* aniqlab oladilar. Bunda ob`yektlarning aniqlik xususiyatlari bilan tarixiy jihatlar o`rtasidagi bog`liqlik alohida ahamiyat kasb etadi.

Bu yerda *matematik reallik* jumlasiga e`tibor qaratadigan bo`lsak ushu reallikni o`quvchilar matematik hisob kitoblarning turmush jarayonidagi ahamiyatini bevosita bilganlarida ya`ni kundalik turmush bilan bog`liq misol va masalalarni bevosita bajarganlaridagina his qiladilar. Demak kundalik turmush bilan bog`liq holda matematika o`qitishni tashkil etish o`quvchi faoliyatida muhim ahamiyatga egadir. *Kundalik turmush bilan bog`liq misollar yechish asosida o`quvchi matematik bilimlar shunchaki o`zlashtiriladigan bilimlar emas balki hayotiy zaruriyat sifatida o`zlashtirilishi lozimligi to`g`risida xulosa qiladilar.*

Odatda darsda bir necha didakik materiallar amalga oshiriladi: yangi

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

materialni utish; o`tilgan materialni mustaxkamlash; bilmilarni mustaxkamlash; bilimlarni umumlashtirish, tizimlashtirish; mustaxkam o`quv va malakalar xosil qilish va xokazo. Matematika darslarining o`ziga xos yana bir tomoni Shundaki, bu-o`quv materialining abstraktligidir. Shuning uchun ko`rgazmali vositalar, o`qitishning faol metodlarini sinchiklab tanlash, o`quvchilarining faolligi, sinf o`quvchilarining o`zlashtirish darajasi, kabilarga ham bog`liq.

Matematika darsida turli tuman tarbyaiviy vazifalar ham hal qilinadi. O`quvchilarda kuzatuvchanlikni, ziyraklikni, atrofga tanqidiy qarashni, ishda tashabbuskorlikni, mas`uliyatni va sof vijdonlilikni, to`g`ri va aniq so`zlashni, hisoblash, o`lchash va yozuvlarda aniqlikni, mehnatsevarlik va qiyinchiliklarni yengish xislatlarini tarbyailaydi.

O`quv ishini tashkil etishning darsdan tashqari quyidagi shakllari mavjud:

- 1.Mustaqil uy ishlari.
- 2.O`quvchilar bilan yakka va guruh mashg`ulotlari.
- 3.Matematikaga qobiliyatli o`quvchilar bilan o`tkaziladigan mashg`ulotlar.
- 4.Matematikadan sinfdan tashqari mashg`ulotlar.
- 5.O`quvchilar bilan ishlab shiqrishga, tabiatga ekskursiya.

Bu yerda sanab o`tilgan ish shakllari va dars bir birini to`ldiradi. Asosiy masala darsga taalluqlidir. Darsda hamma ishlarga bevosita o`qituvchi rahbarlik qiladi. Qo`shimcha mashg`ulotlarda esa ish o`qituvchining o`zi

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

tomonidan yoki o`qituvchi rahbarligida o`quvchilar tomonidan badjariladi.

Bugungi kunda asoslanishi lozim bo`lgan holat-o`quvchiga pedagogik yordam ko`rsatish va o`quv biluv jarayonida uni pedagogik qo`llab quvvatlashning qulay shakl va imkoniyatlarini izlab topishdan iboratdir.

O`quvchilar bilan har bir darsda bir nechta tushunchalar bilan ish olib boriladi. har bir tushunchani tushunish boshqa bir tushunchani takrorlash, esga olib borish bilan olib borilsa, bu tushuncha esa keyingi tushunchalarni tushuntirish uchun xizmat qiladi. O`qitish jarayonida har bir o`quv materiali rivojlantirgan holda olib boriladi, bu o`quv materiali o`zidan keyin o`qitiladigan materiallarni tushunish uchun poydevor bo`ladi. Boshqa tushunchanining o`zlashtirilish jarayonini qarasak, u bir nechta darslarning o`zaro bog`liqligi o`qitilishi natijasida hosil bo`ladi. Shunday qilib matematik tushunchalarni hosil qilish birgina darsning o`zida hosil qilinmasdan, balki o`zaro aloqada bo`lgan bir qancha darslarni o`tish jarayonida hosil qilinadi. Bunday darslarni birgalikda darslar tizimi deb ataymiz. Shuning uchun o`qituvchi mavzuning mazmunini ochadigan darslarni mantiqiy ketma ketlikda joylashtirishi kerak. Eng katta talab darsning o`quv tarbiyaviy maqsadini e`tiborga olish, o`qitish tamoyillarining metodik va umumpedagogik tomonlarini hisobga olishdir. Mavzu bo`yicha yaxshi o`ylangan darslar tizimining o`quv vaqtini mavzularga to`g`ri taqsimlashga bog`liq. Unda o`quvchilarning mustaqilligini hosil qilish, xususiy misollarni qarash, xususiy xulosalar chiqarish, undan umumiy xulosalar chiqarishga olib kelish diqqat markazida turishi lozim. Bu bilimlar darslar tizimida hosil qilinib, mustaxkamlangandan keyin misol va masalalar yechishni

**ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR**

ta`minlashi kerak. Undan keyin mashqlar yordamida malakalarni qayta ishlashi, shuningdek hosil qilingan bilimlarni doimo bir tizimda keltirish va umumlashtirishni ham ta`minlash kerak.

Dasturning qandaydir mavzusining mazmunini aniqlashda, mavzu materialini dars vaqtlariga taqsimlashda, ya`ni bilimlarni o`zlashtirishga quyidagi asosiy bosqichlar qaraladi:

- 1.Yangi materialni o`qitishga tayyorlash.
- 2.Yangi o`quv materialini idrok qilish va yangi bilimlarni hosil qilish.
- 3.Bilimlarni mustahkamlash va turli xil mashqlar orqali malakalarni hosil qilish.
- 4.Bilimlarni takrorlash, umumlashtirish va bir tizimga keltirish.
- 5.Bilim va malakalarni tekshirish.

Matematika o`qitish jarayonida o`quvchilarning faolligini oshirish va matematikaga bo`lgan qiziqishini rivojlantirish omillaridan biri o`quvchilar bilan olib boriladaigan mustaqil ishlardir.

Matematika darslarida mustaqil ishlar yangi materialni o`rganishga tayyorgarlik ko`rishda, yangi tushunchalar bilan tanishishda, bilim, uquv va malakalarni mustahkamlashda, shuningdek bilimlarni nazorat qilishda amalga oshiriladi.

O`qitishni tashkil qilish.

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR, TAKLIF VA YECHIMLAR

O`qitish shakli- bu o`quvchilarning o`quv bilish faoliyatlarini uni turli sharoitlarda (sinfda, ishlab shiqarishda va h.k.) o`tkazilishiga muvofiq ravishda o`qiutuvchi tomonidan tarbiyaviy o`qitish jarayonida foydalaniajadigan qilib tashkil etilishidir.

Boshlang`ich sinflarda matematika o`qitishning tashkiliy shakllari dars, uy vazifalarini mustaqil bajarish, o`quvchilarning yakka tartibda guruh va jamoa bo`lib ishlashalri, ekskursiyalar, sinfdan tashqari ishlardan iborat.

O`quv dasturi DTS asosida tasdiqlangan davlat hujjati bo`lib, uning bajarilishi majburiydir. Boshlang`ich sinflar tabiiy matematik ta`lim davlat standartlari talablarining o`quvchilar tomonidan bajarilishi ularning zarur bilimlar, malaka va ko`nikmalarini egallahshlariga , bilim olishga ijobiy munosabatda bo`lishlarining shakllanishiga yordam beradi:

- a)o`quvchilarni tevarak atrofdagi tabiiy muhitga moslashtirish, yangi ijtimoiy maqomdagi o`quvchini shakllantirish;
- b)faoliyatning har xil turlarini: o`quv, mehnat, muloqotni egallah;
- v)o`z-o`zini nazorat qilish hamda baholash reytingini aniqlashga o`rgatish;
- g)muayyan umumiy tabiiy-ilmiy iqtidorning belgilangan darajasi va uning keyingi taraqqiyoti tavsifi.

Shunday qilib, boshlang`ich sinflar tabiiy matematik ta`lim davlat standartining o`quv-biluv jarayoniga joriy etilishi o`quv fanlariga doir tabiiy-ilmiy bilim, ko`nikma va malakalarnigina emas, balki shaxsning muayyan

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

asosiy faoliyati majmuasi mehnat, o`quv-biluv, kommunikativ-axloqiy va jismoniy tuzilishiga mos keladigan fazilatlarning shakllanishini ham ta'minlaydi.

Kundan kunga ma`lumot oshib borayotgan bilan tushunarli bo`ladiki bugungi o`quvchilarga kerak bo`ladigan narsalarni hammasini o`rgatib bo`lmaydi. O`zlashtirilgan ma`lumot juda tez eskirib qolmoqda, chunki har kuni yangi ma`lumotlar chiqmoqda. Fanda o`qitish nazariyasi ushbu fanni o`qitish bo`yicha metodik tizimlarning faoliyat qonunini ochib beradi. Metodika ularni tadbiqini, texnologiya esa ushbu modelni amalga oshirish usullarini ishlab chiqadi.

Tushuntirsh quyidagi usullarda tahlil qilinib olib boriladi:

- 1) dogmatik usul.
- 2) evristik usul;
- 3) tadqiqot usuli (muammoli usul);

Birgalikda ishlash bilish faoliyatining faollashuviga yordam beradi, o`quvchilarda o`zaro nazorat qilish va o`zaro yordam berish sifatlarini shakllantiradi, tarbiyaviy vazifani ado etadi.

Tarbiyaviy vazifalarning hal etilishida darsning ayrim tarbiyaviy o`rinnleri emas, balki butun o`quv jarayoni ta`lim mazmuni, o`quv ishi usullari, darsni puxta tashkil etilishi yordam berishini unutmaslik kerak.

Adabiyotlar ro'yxati

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

1. Karimov.I.A. "O'zbekistonning siyosiy ijtimoiy va iqtisodiy istiqbolining asosiy tamoyillari" T-O'zbekiston 1995 y 74 bet
2. Prezident Islom Karimovning O'zbekiston Respublikasi Mustaqilligining 20 yilligiga bag`ishlangan tantanali marosimdag'i ma'ruzasi. Adolat gazetasi 2011 yil 1 sentabr № 38 son.
3. Бикбаева. Н.И. Левенберг. ,Л.Ш. "2-сinfda математика" Т- "Укитувчи" 1988 й 343- бетлар
4. Бабанский.Ю.К "Хозирги замон умумий таълим мактабида укитиш методлари" Т-Укитувчи 1990 й 227 бет
5. Jumayev.M. va b.q. "Boshlang`ich sinflarda matematika o`qitish metodikasi" T-2005 y 312 b

Boshlang'ich ta'limdi dars samaradorligini oshirish

Egamberdiyeva Dilzodaxon Aminjonovna

Farg'ona tumani 10-maktab boshlang'ich sinf o'qituvchisi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6589311>

Annotatsiya: Maqolada mактабдаги о'кув жарayонинг сифати ко'п омилларга bog'liq bo'lib, ular орасида о'qитишнинг usul va metodlari hal qiluvch аhamiyatlari, ta`lim tizimidagi yutuqlari, ta`lim standartlari yoritilgan.

Kalit so`zlar: mamlakat, ta`lim, tajriba, ta`lim inspeksiyasi, tuzilma, bilim, pedagogika.

Pedagogika amaliyotida o'qitish usullari va metodlariga juda katta boylik to'plangan. Ularni tanlashda turli sharoitlar o'qitilayotgan fanning xarakteri bolalarning yosh xususiyatlari, oldingi tayyorgarlik darajasi va hokozalar hisobga olinadi. Burhoniddin Zarkuiyning fikricha, insonning bilish faoliyati bilmaslikdan bilishga qarab boradi. Aql - faol, ijodiy kuchdir, koinotni bilish qurolidir. Ammo dastlabki tajribasiz bilishning bo'lishi mumkin emas. Chunki umuminsoniy aql tushunchasi taqqoslash, kuzatish va tajriba yo'li bilan tarkib topadi. Inson hissiy idrokni boyitish bilangina o'zining bilimlarini oshira oladi. Shuning uchun ta'limdi o'quvchilarining o'zidagi tajribaga tayangan metodlardan iloji boricha keng foydalanish kerak.

Metodlar va usullarni tanlash o'qituvchi darsda hal qilishi mo'ljallangan masalaga bog'liq bo'ladi. Chunonchi, yangi materialni bayon etishda bir xil metodlar qo'llansa, uni mustahkamlashda ikkinchi va mavzuni

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

umumlashtrishda ya'nada boshqa xil metodlar qo'llanadi. Darsning turli bosqichlarida puxta o'ylash samarali usullar hamda metodlarni tanlash juda muhimdir.

O'qitish metodlarining juda ko'p turlari mavjud va ularning sonini aniqlab belgilab bo'lmaydi. Metodlar o'qitishning mantiqiy tomonlariga, komponentlari va vazifalariga asoslanib tasniflanadi. Maktabdagi o'qitish metodlarining yagona tasnifi yo'q. Tasnif tartib va tizimni vujudga keltiradi. Umumiyl va muayyan, nazariy va amaliy, muhim va tasodifiy o'qitish metodlarini aniqlashga yordam beradi, shu orqali ulardan amaliyotda samaraliroq foydalanishga xizmat qiladi.

O'qitish metodlarini bilish manbalar bo'yicha tasniflash ancha oddiy bo'lib, ular maktab amaliyotida keng tarqalgan. Bu belgi bo'yicha metodlar quyidagi 3 guruhga bo'linadi

1. Og'zaki metodlar (bilimlarni so'z bilan bayon qilish, suhbat, darslik, ma'lumotnomalar va ilmiy adabiyotlar bilan ishlash)
2. Ko'rsatmali metodlar (rasmlar, namoyishlar, kuzatishlar)
3. Amaliy metodlar (mashqlar, laboratoriyyadagi amaliy ishlar)

Bular ma'lum darajada shartlidir, chunki mazkur metodlarning hammasi o'zaro chambarchas bog'liq bo'lib, ularni doim ham aniq chegaralab bo'lmaydi.

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

Hozirgi zamon fan va texnika taraqqiyotining rivojlanishi o'qituvchidan ijodkor bo'lisci fanning muhim muammolari yuzasidan erkin fikr yurita olishni, yangi pedagogik texnologiyalar asosida mashg'ulotlar olib borishni talab qiladi. Shuning uchun ham o'qituvchining ushbu sohadagi malakalari o'quvchi shaxsini shakillantrishning negizini tashkil etadi. Demak, o'qituvchi ilg'or tajribalarni to'playdi, tahlil qiladi, ular asosida xulosalar chiqaradi. O'z mutaxassisligi bo'yicha bilimlarni egallaydi. O'qituvchida pedagogik tajribalar yuqori bo'lish, pedagogik tehnologiya, o'qitish metodlari, pedagogik texnika, o'z-o'zini boshqarish, muloqot madaniyati, nutq madaniyati orqali o'quvchiga tasir qila olishi, pedagogik axloq, o'zaro munosabat, ijobiy natijalarga erishishi kabi bilim, ko'nikma va malakalarning namoyon bo'lishi uning ko'p qirrali pedagogik mahoratga ega ekanligigni ko'rsatadi.

Bu degani – dars jarayoni samarali bo'lishi, uning pedagogik mahoratiga, kasbiy qobiliyatiga bog'liq.

Xulosa qilib aytganda, o'quvchi shaxsini shakillantrishda o'qituvchining ahamiyati va ta'siri beqiyos. Chunki, o'qituvchi o'quvchi bilimlarini, tafakkurini o'stiradi.

Shu sababli o'quvchilar shaxsini shakillantrishda o'qituvchi har qanday masalalarga to'g'ri yondashishi uning tabiatni, tuzilishi, xulq-atvorini va unga sabab vositalarini inobatga olishi zarur.

Hozirgi kunda yoshlarning yuksak ma'naviy fazilatlarini kamol toptirish, har tomonlama bilimdon bo'lishga yordam berish, milliy mafkurani

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

shakllantirish, ularni vatanga bo'lgan muhabbat, umuminsoniy qadriyatlarga, boy madaniy me'rosimiz va albatta, tarixiy an'analarimizga hurmat ruhida tarbiyalash, mamlakatimizda amalga oshirilayotgan barcha islohatlarni hal qiluvchi omilidir.

"Ta'lism to'g'risida"gi qonun "Kadrlar tayyorlash milliy dasturi" talablarida o'quvchilarga ta'lism-tarbiya berishda yangi-yangi usullarni izlab topish, yangi pedagogik texnologiyaning ilg'or pedagogik texnologiyalarini dars jarayonida tadbiq etish borasida ham ko'pgina yo'l-yo'riqlar aytib o'tilgan. Bunga amal qilgan bugungi jonkuyar pedagoglarimiz o'quv-tarbiya sifatini jahon standartlari darajasiga ko'tarishga, zamonaviy pedagogik va axborot texnologiyalarining yangi usullarini amalda qo'llayaptilar. Bu borada yuqori ko'rsatkichlarga erishish va o'qituvchilarni nazariy va amaliy bilimlarini oshirish maqsadida "O'zbekiston Respublikasi Xalq Ta'limi Vazirligining 2008 yil 24-maydagi 153-sonli", "O'qituvchilarning ilg'or pedagogik va axborot texnologiyalari bo'yicha nazariy va amaliy bilimlarini oshirish tadbirlari haqida"gi buyrug'i asosida Qashqadaryo VPKQTMolda 2008 yil 22 -24-sentabr kunlari o'tkazilgan "O'qituvchilarning ilg'or pedagogik texnologiyalar sohasidagi nazariy va amaliy bilimlarini yanada oshirish" yuzasidan "Kaskad" usulidagi o'quvi tashkil etildi va shu o'quv kursiga ishtirok etib, bir qancha ilg'or pedagogik texnologiyalardan xabardor bo'ldim hamda tumanda targ'ib etishga harakat qilib, o'quvlar olib bordim.

Boshlang'ich ta'limda ilg'or pedagogik texnologiyalardan foydalanish ta'lism-tarbiya jarayonining samaradorligiga, samaradorlik esa o'z navbatida

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

o'quvchilarning bilish faoliyatini tashkil etish va faollashtirishga bog'liq bo'ladi. Har bir darsda o'rganiladigan mavzuning mazmunini e'tiborga olgan holda kichik guruhlarda ishlash, didaktik o'yinlar, "Aqliy hujum", o'z-o'zini baholash kabilardan foydalaniladi. Bunday usullarda ilg'or pedagogik texnologiyaning didaktik o'yinli texnologiyalari didaktik o'yinli dars shaklida qo'llaniladi. Bunda bilim olish o'yin bilan uyg'unlashtiriladi.

Ishtirokchilarda o'z bilimi, kuchi va faoliyatiga ishonch paydo bo'ladi;

- O'quvchilar o'rtasida ijodiy va mustaqil muhit tarkib topadi;
- Musobaqa, hamkorlik, ijobiy raqobat, o'zaro yordam vaziyatlari vujudga keladi.

Ilg'or pedagogik texnologiyalardan foydalanish o'quvchilarni erkin firklay olish, bemalol muloqot, o'z kuchiga ishonch, o'zaro hurmat, hamkorlik mavzularni mustaqil o'zlashtirishga qiziqish, yangiliklarga intilish, o'rganganlarini uzoq vaqt esda saqlab qolish va amalda qo'llash, xushmuomalalik bilan murojaat etish kabi ijobiy xislatlarni oshiradi. Darsda pedagoglar uchun vaqtdan unumli foydalanishda, darsni qiziqarli va mazmunli tashkil etishda, noyob fikrlaydigan o'quvchilarni aniqlashda, o'qituvchi va o'quvchi o'rtasida hamkorlik, sinfdagi barcha o'quvchilarni faollashtirish, o'quvchilarni og'zaki va yozma nutqini o'stirish va tezkorlik bilan baholay olish kabilarda katta yordam beradi.

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

Zamonaviy darslar tashkil qilish jarayonida barcha fan o'qituvchilari borgan sari interfaol usullardan kengroq foydalanmoqdalar. Interfaol usullarni qo'llash borasida ilg'or pedagogik texnologiyalardan foydalanib dars o'tish natijasida o'quvchilarning mustaqil fikrlash, tahlil qilish, xulosalar chiqarish, o'z fikrini bayon qilish, uni himoya qilish, munozara, sog'lom muloqot, bahs olib borish ko'nikmalari shakllanib, rivojlanib boradi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Yo'Idoshev J.F. Xorijda ta'lif (metodik qo'llanma) - Toshkent: 1995- yil
2. Ikromov A.B., Mxmudov S.Y., Anorqulova G.M. Germaniya: Ta'lif, ilmfan (metodik qo'llanma. Kasb mahorati jurnali -2004-yil. 2 son.
3. G.Anorqulkova, A. Karimov.Xorijiy mamlakatlar ta'lif tizimining o'ziga xos yo'nalishi uslub va tahlili. Xalq ta'lifi ilmiy metodik jurnali. 2017-yil. 3-son.
4. A.Nosirov. Fransiyada talim sifati qanday nazorat qilinadi? -, , Boshlang'ich ta'lif" jurnali. 2019- yil. 12- son.
5. R.Ilashova. Amerika maktablarida.- , , Boshlang'ich ta'lif" jurnali. 2019- yil. 3-son.;

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

“O'quvchilarni milliy qadriyatlar asosida tarbiyalash – davr talabi”

Elmuratov Jasur Soatmuratovich

Surxondaryo viloyati Oltinsoy tumani

58-sonli umumta'lif maktabi tarbiya va

huquq fani o'qituvchisi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6557331>

Annotatsiya: Maqolada milliy va diniy qadriyatlarimiz, ularning mazmun-mohiyati, asrab-avaylash, dunyo ilm-fani va madaniyati rivojiga ulkan hissa qo'shgan ajdodlarimizning bebaho merosini o'rganishning ahamiyati, uning asosida yoshlarni komil inson etib tarbiyalash jamiyatda barqaror ijtimoiy-ma'naviy muhitni ta'minlashning muhim shartlaridan biri ekanligi haqida so'z boradi.

Kalit so'zlar: milliy va diniy qadriyatlar, islam sivilizatsiyasi, inson kamoloti, hadisnavis olimlar, hadis namunalari, buyuk allomalar, ma'naviy meros, sharqona ta'lif va tarbiya.

Ko'p asrlik milliy va diniy qadriyatlarimizni asrab-avaylash, dunyo ilm-fani va madaniyati rivojiga ulkan hissa qo'shgan ajdodlarimizning bebaho merosini o'rganish, uning asosida yoshlarni komil inson etib tarbiyalash jamiyatda barqaror ijtimoiy-ma'naviy muhitni ta'minlashning muhim

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

shartlaridan biri hisoblanadi. So'nggi yillarda mamlakatimizda tashkil etilgan Islom sivilizatsiyasi markazi, Islom akademiyasi, Mir Arab oliv madrasasi, Imom Buxoriy va Imom Termiziy xalqaro ilmiy-tadqiqot markazlari boy ilmiy-tarixiy merosimizni o'rganish va targ'ib qilishga xizmat qilmoqda. Shu bilan birga, dunyoda ro'y berayotgan voqeа-hodisalar va ijtimoiy-siyosiy vaziyatning tahlili diniy-ma'rifiy sohadagi faoliyat samaradorligini oshirishni va malakali kadrlar tayyorlashning yaxlit tizimini yaratishni taqozo etmoqda. Xalqimizga azal-azaldan xos bo'lgan ma'rifatparvarlik, bag'rikenglik, mehr-muruvvat, buniyodkorlik kabi ezgu fazilatlar va qadriyatlarimizni keng targ'ib qilish, jamiyatda ijtimoiy-ma'naviy muhit barqarorligini ta'minlashda diniy-ma'rifiy soha vakillarining o'rni va ishtirokini oshirish, yosh avlodni milliy ma'naviy qadriyatlarimizga mos ravishda tarbiyalash, ular ongida kichik maktab yoshidan boshlab Hadis ilmi saboqlari asosida insoniy fazilatlarni shakllantirish, ularni vatanparvarlik kabi tushunchalarni singdirish muhim vazifa hisoblanadi.

Prezidentimiz Sh.M.Mirziyoyev o'zlarining Yangi yil munosabati bilan O'zbekiston xalqiga yo'llagan tabrigi «Inson qadrini ulug'lash - yurtimizda yashayotgan har bir odamning huquq va erkinliklari, qonuniy manfaatlarini ta'minlash demakdir. Bu borada jamiyatimiz asosi bo'lgan mahalla hal qiluvchi o'rin tutadi», deb ta'kidlaganlar. Inson va jamiyatning mavjudligini ta'minlaydigan qadriyatlar milliy tarbiya tufayli, ajdodlardan asta-sekin tadrijiy ravishda avlodlarga o'tadi. Milliy tarbiya atamasi keng va tor ma'nolarda ishlataladi. Keng ma'noda, u inson shaxsini shakllantirishga, uning ishlab chiqarish va ijtimoiy, madaniy, ma'rifiy hayotda faol ishtirokini ta'minlashga qaratilgan barcha ma'naviy ta'sirlar, tadbirlar, harakatlar,

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

intilishlar yig'indisini anglatadi. Bunday tushunishda milliy tarbiya. faqat oila, maktab, bolalar va yoshlar tashkilotlarida olib boriladigan tarbiyaviy ishlarni emas, balki butun ijtimoiy tuzum, uning yetakchi g'oyalari, adabiyot, san'at, kino, radio, TV, OAV va boshqalarni ham o'z ichiga oladi. Shuningdek, keng ma'nodagi milliy tarbiya tarkibiga bu sohada ta'lim va ma'lumot olish ham kiradi. Tor ma'noda, milliy tarbiya muayyan shaxsning ma'naviy rivoji, dunyoqarashi, axloqiy qiyofasi, estetik didi o'stirilishiga yo'naltirilgan pedagogik faoliyatni anglatadi. Buni oila va tarbiyaviy muassasalar hamda jamoat tashkilotlari amalga oshiradilar.

Bizga ma'lumki, har qanday tarbiya ta'lim bilan chambarchas bog'liq holdagina mavjud bo'ladi. Chunki, ta'lim va ma'lumot olish jarayonida shaxsning faqat bilimi ko'payibgina qolmay, balki ma'naviy-axloqiy sifatlari qaror topishi ham tezlashadi. Ana shu sababdan ham ota-bobolarimiz qadimdan bebaho boylik bo'l mish ilmu ma'rifat, ta'lim va tarbiyani inson kamoloti va millat ravnaqining eng asosiy sharti va garovi deb bilganlar.

O'zbekiston Respublikasi birinchi Prezidenti I.Karimov ta'kidlagani kabi, "Ta'lim-tarbiya-ong mahsuli, lekin ayni vaqtda ong darjasini va uning rivojini ham belgilaydigan, ya'ni, xalq ma'naviyatini shakllantiradigan va boyitadigan eng muhim omildir. Binobarin, ta'lim-tarbiya tizimini va shu asosda ongi o'zgartirmasdan turib, ma'naviyatni rivojlantirib bo'lmaydi. Shu bois bu sohada yuzaki, rasmiy yondashuvlarga, puxta o'ylanmagan ishlarga mutlaqo yo'l qo'yib bo'lmaydi. Maktab, ta'lim-tarbiya masalasi davlat va jamiyat nazoratida bo'lishi asosiy qonunimizda belgilab qo'yilgan. Shu bilan birga, bu keng jamoatchilik, butun xalqimizning ishtiroki va qo'llab - quvvatlashini talab qiladigan umummilliy masaladir... Bu haqda fikr

yuritganda, men Abdulla Avloniyning «Tarbiya biz uchun yo hayot-yo mamot, yo najot-yo halokat, yo saodat-yo falokat masalasidir» degan chuqur ma'noli so'zlarini eslayman. Buyuk ma'rifatparvar bobomizning bu so'zlari asrimiz boshida millatimiz uchun qanchalar muhim va dolzarb bo'lgan bo'lса, hozirgi vaqtda ham biz uchun shunchalik, balki undan ham ko'ra muhim va dolzarb ahamiyat kasb etadi".

Istiqlol yillarida mamlakatimizda milliy tarbiyani amalga oshiradigan o'quv muassasalari va umumta'lim maktablarining moddiy-texnik bazasini mustahkamlashga e'tiborni kuchaytirish eng muhim va jiddiy masalaga aylandi. Shu maqsadda yurtimizda Kadrlar tayyorlash milliy dasturi amalga oshirilmoqda, uning uzviy va mantiqiy davomi bo'lmish 2004-2009-yillarda Maktab ta'limini rivojlantirish umummiliy davlat dasturi qabul qilindi. Unga muvofiq, yurtimizda mavjud bo'lgan o'n mingga yaqin umumta'lim maktabining moddiy-texnik bazasini mustahkamlash, ta'lim jarayonining mazmunini tubdan takomillashtirish, o'qituvchilarning mehnatini moddiy va ma'naviy rag'batlantirish bo'yicha katta ishlar qilinmoqda. So'nggi yillarda ta'lim-tarbiya sohasida amalga oshirgan, ko'lami va mohiyatiga ko'ra ulkan ishlarimiz biz ko'zlagan ezgu niyatlarimizga erishish, hech kimdan kam bo'lmaydigan hayot barpo etish, yoshlarimiz, butun xalqimizning ma'naviy yuksalishi yo'lida mustahkam zamin yaratdi, desak, hech qanday xato bo'lmaydi.

Xulosa qilib aytganda, milliy tarbiya har qanday jamiyat va mamlakat hayotida hal qiluvchi ahamiyat kasb etadi. Chunki, uning o'sishi va taraqqiyoti uchun moddiy va ma'naviy boyliklar ishlab chiqarish to'xtovsiz ravishda yuksalib borishi lozim. Buning uchun yosh avlod ushbu boyliklarni

yaratishda o'z ajdodlaridan yuqoriroq darajaga ko'tarilmog'i darkor. Yoshlarni ham jismoniy, ham ma'naviy jihatdan to'g'ri tarbiyalashda zamonaviy meditsina, pedagogika, psixologiya fanlari tavsiyalarini har qaysi oilada joriy qilish ayniqsa zarur. Har bir oila, ota-onas, eng avvalo, bola timsoldida shaxsni ko'rishi, uning uchun shaxsga tegishli barcha huquq va erkinliklar ta'minlashi borasida o'zining mas'ul ekanligini doimo his etib turishi nihoyatda muhim. Milliy tarbiyada milliy g'oyaga, milliy g'ururni yuksaltirishga xizmat qiladigan timsollar, ramzlarning har biri - katta bir darslik, kuchli tarbiya vositasi hisoblanadi. Bundan tashqari, buyuk ajdodlar tavallud sanalarini nishonlash ham ma'naviy va tarixiy ahamiyatga ega. Bunday marosimlarni o'tkazish orqali yoshlar yangi qadriyatlar asosida tarbiyalanadilar, ular qalbiga tarixni anglash va qadrlash, o'tmishga hurmat bilan yondashish, ularni asrab-avaylash, shu xalqqa mansubligi bilan g'ururlanish tuyg'ulari singdiriladi. Umuman olganda, yoshlarning etnik qiyofasi millatning bugungi milliy tarbiyasi, mentaliteti, madaniyatining o'zaro dialektik munosabati vositasida shakllanadi. Ma'naviy jihatdan yaxshi tarbiya olgan shaxs o'z aqli, o'z tafakkuri, o'z mehnati, o'z mas'uliyati bilan ongli ravishda, ozod va hur fikrli inson bo'lib yashaydi. Markaziy Osiyoda yashab, ijod qilgan qomusiy olimlar, buyuk ajdodlarimiz, XIX asr va XX asr mutafakkirlari va pedagoglarining ta'lif-tarbiya xususida aytgan nazariy fikrlari, pedagogik nazariyalari hozirgi kunda ham o'z ahamiyatini yo'qotgani yo'q. Zamonaviy pedagogikada ulardan foydalananish o'z samarasini beradi.

Yuqorida oilada bola tarbiyasi yuzasidan berilgan nasihatlardan hozirgi tarbiyachilar o'z tajribalarida foydalansalar va bugungi yangi ilmiy qarashlar

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

bilan bog'lab yondashsalar, shak-shubhasiz yaxshi natija olish mumkin. Demak, oilada inson tarbiyasi, uning hayotda o'z o'rnnini aniqlashi, shaxsni yashashga o'rgatish jamiyat faoliyatining muhim sohalaridan bo'lib kelgan. Tarbiyaning ijtimoiy vazifasi shaxsni biror bir faoliyatga o'rgatishdan iborat. Tarbiyaning umumiyo yo'nalishlari qadim zamonda vujudga kelgan va rivojlangan. Tarbiyaning umumi tamoyillar asosida olib borilishi o'ziga xos xarakterga ega. Shunday ekan, ota-onalar ham butun davlatimiz bilan birgalikda oilada farzandlarini tarbiyalashda milliy qadriyatlarimiz tarbiya jarayonida samaradorlik omili ekanligini anglab, uni yangi shakl va metodlar bilan bog'lab qo'llasalar, farzandlar qalbi, psixologiyasidagi tushunchalarni hozirgi davr tushunchalari bilan hamohang bog'lab borsalar, ayni muddao bo'ladi. O'zbek xalqi o'zining ta'lim-tarbiyaga oid ulkan ma'naviy merosini yaratib, insoniyatning ko'plab avlodlarini insonparvarlik, mehr-oqibat, mehnatsevarlik, mardlik, odoblik kabi umuminsoniy qadriyatlar va yaxshi fazilatlar ruhida tarbiyalab kelmoqda. Ayniqsa, xalq tomonidan yaratilgan qomusiy ahamiyatga ega bo'lgan «Pandnoma»lar, xalq og'zaki ijodining turli janrlarida yaratilgan, xalqimiz yuragiga yaqin bo'lgan buyuk allomalar Abu Rayhon Beruniy, Al-Farobi, Abu Ali ibn Sino, Imom al-Buxoriy, At-Termizi, Amir Temur, Yusuf Xos Hojib, Alisher Navoiy, Bahovuddin Naqshband, Zahiriddin Muhammad Bobur, Mirzo Ulug'bek, Sa'diy, Ahmad Yugnakiy, Ahmad Yassaviy, Ahmad Donish, Mahmudxo'ja Behbudiy, Abdulla Avloniy kabi o'nlab buyuk shoir va mutafakkirlar qoldirgan nodir va durdona asarlarida ko'p e'tibor berilayapti. Bu mutafakkirlarning, maktab va oilada bolani xushxulq, axloqiy va har tomonlama kamol topgan qilib tarbiyalash haqidagi qarashlari o'ziga xosligi bilan ajralib turadi. Ular yoshlarni

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

mehnatsevarlik ruhida tarbiyalashga, ilmni puxta egallahshlariga alohida e'tibor bilan qarab, mehnat bilan topilgan boylik baxt keltirishini, ilmlli kishi xor bo'lmasligini aytib o'tadilar. Buyuk mutafakkirlar o'zlarining ijodlarida o'quvchi-yoshlarni odobli bo'lishga, halol mehnat qilishga, ota-onaga mehribon bo'lishga, halol mehnat bilan yashashga da'vat etadilar. Abu Ali ibn Sino o'zining pedagogik qarashlarida jamoadan, jamiyatdan ajralib tarbiya topgan bolaning baxtsiz bo'lib qolishi, inson oilada dunyoga kelgani bilan jamiyatga aloqadordirligini ta'kidlaydi. Al-Farobi fikricha: «Insonning va jamiyatning g'alabaga erishuvi, yaxshilikni qo'lga kiritishi, axloqiy va aqliy yo'nalishga erishuvi inson va jamoaning o'z qo'lidadir». Tabiiy boshlang'ich tarbiya ta'siri ostida kamol topib, insonga aylanishgina kifoya qilmaydi, chunki u inson bo'lib, insoniy kamolotga erishuvi uchun so'zlash qobiliyati va kasb-hunarga muhtojdir. Milliy maktablarimizda ta'lim-tarbiya olayotgan o'quvchilarni yuqorida ko'rsatilganlardek qilib tarbiyalash uchun avlod-ajdodlarimiz yaratgan boy ilmiy-madaniy merosimizni keng va har tomonlama o'rganishimiz, tarbiyaviy soatlar o'tish jarayonida maktab o'quvchilarini ulardan bahramand etishimiz lozim.

Foydalanilgan adabiyotlar:

- Дилова Н.Ф. (2018). Буюк аждодларимизнинг таълимотларида мужассамлашган уқитувчи билан укувчилар хамкорлигининг педагогик хусусиятлари. Замонавий таълим. №3, 63-68 б.

2. Дилова Н.Г. (2013). Требования к учителю по организации сотрудничества учащихся начальных классов в учебном процессе. Актуальные проблемы современной науки. № 4 (72). С. 55-57.
3. Dilova N.G. (2017). Opportunities of Pupils' Complex Development on the Bases of Modernization the Content of Primary Education. Eastern European Scientific Journal. No. 1, pp. 1-4.
4. Dilova N.G., Saidova M.J. (2020). Formative assessment of students' knowledge as an innovative approach to education. The American Journal of Social Science and Education Innovations. 2:12, P. 190-196.
5. Dilova N.G. (2017). Activity Areas of Primary School Teachers. Eastern European Scientific Journal. No. 6, pp. 1-6.
6. Dilova N.G., Saidova M.J. (2021). Innovative approach to education is a factor for developing new knowledge, competence and personal qualities. Asian Journal of Multidimensional Research (AJMR). 1:10, P. 148-153
7. Дилова Н.Ф. (2017). Укувчи шахсини ривожлантиришда хамкорлик педагогикасининг урни. Замонавий таълим. 1-сон.

BOSHLANG'ICH SINF O'QUVCHILARINI ONA TILI DARSLARIDA MASHQLAR
VOSITASIDA KREATIV FIKRLASHGA O'RGATISH METODLARI

Ergasheva Dildora Abduxalilovna

Namangan davlat universiteti

Maktabgacha va boshlang'ich ta'lif fakulteti

Boshlang'ich ta'lif yo'naliishi 1-kurs magistranti

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6560908>

Annotatsiya: ushbu maqolada boshlangich sinf oquvchilarini ona tili darslarida mashqlar vositasida kreativ fikrlashga o`rgatish metodlari haqida fikr yuritilgan.

Kalit so'zlar: kreativlik, zamonaviy ta'lif, mustaqil fikrlash, individ, kreativ fikrlash, ijodiy qobiliyat, PISA.

Annotation: this article discusses methods for teaching elementary school students to think creatively through exercises in their native language classes.

Keywords: creativity, modern education, independent thinking, individual, creative thinking, creative ability, PISA.

Аннотация: в этой статье обсуждаются способы научить учащихся начальной школы творчески мыслить с помощью упражнений на уроках родного языка.

Ключевые слова: креативность, современное образование, самостоятельное мышление, личность, творческое мышление, творческие способности, PISA.

Yoshlarimizning mustaqil fikrlaydigan, yuksak intellektual va ma'naviy salohiyatga ega bo'lib, dunyo miqyosida o'z tengdoshlariga hech qachon bo'sh kelmaydigan insonlar bo'lib kamol topishi, baxtli bo'lishi uchun davlatimiz va jamiyatimizning bor kuch va imkoniyatlarini safarbar etamiz.

Sh.M.Mirziyoyev

Ijodiy maqsadlarni ro'yobga chiqarish kreativ fikrlashni taqozo etadi, lekin shu bilan birga aqliy salohiyat, soha borasidagi bilim va san'atkorlik talanti kabi kengroq va maxsus ko'nikma va qobiliyatlar ham zarur bo'ladi. Masalan, san'at durdonalari yoki texnologik kashfiyotlarni yaratish bilan bog'liq buyuk ijodkorlikda kreativ fikrlashdan tashqari salmoqli talant, chuqur bilim, muayyan sohada tinimsiz mehnat hamda jamiyat tomonidan ushbu mahsulot qiymatga ega ekanligi haqidagi e'tirof ham talab etiladi. Va aksincha, kichik yoxud kundalik kreativlik masalan," fotojurnalda rasmlarni mahorat bilan joylashtirish; oziq-ovqat qoldiqlaridan yangi taomni hosil qilish yoki ishxonadagi murakkab muammoga ijodiy yechim topish" kabi ijodiy fikrlashga qodir deyarli barcha insonlarga zarurdir.

Umuman olganda, tadqiqotchilar kundalik ijodkorlik amaliyot va ta'lif orqali takomillashtirilishi mumkin degan xulosada yakdildir. Demak, tug'ma

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

talantning ahamiyatini kamaytirish hamda takomillashtirish mumkin bo'lgan shaxsning kreativ fikrlash qobiliyatiga ko'proq urg'u berish maqsadida PISA tadqiqoti kreativ fikrlash yo'nalishining baholashi mana shu kichik kreativlik bilan bog'liq vazifalarga asosiy e'tiborni qaratadi. Kreativ fikrlashning bu turi nafaqat insho yozish yoki rasm chizish kabi asosan ichki dunyoni aks ettirish talab qilinadigan ta'lism kontekstiga, balki g'oya berish masalalarini tahlil etish, jamiyatdagi muammolarni hal etishga aloqador bo'lgan kengroq sohalarga ham taalluqlidir.

PISA butun dunyodagi 15 yoshli o'quvchilar uchun tegishli kreativ fikrlash tavsifidan foydalanadi. Kreativ fikrlashning ushbu tavsifi Kreativ fikrlash strategik konsultativ guruhi tomonidan taklif etilgan ta'rifga mosdir. Ushbu tavsif o'quvchilarning turfa kontekst va ta'lism darajasida g'oya berish amaliyotida samarali qatnashishni o'rganishlari kerakligiga, g'oyaning o'ziga xosligi va munosibligini baholagan holda uning ustida mulohaza yuritishga va toki maromiga yetkazmaguncha g'oyani takomillashtirishga urg'u beradi. Bu tavsif ishlab chiqilayotganda, shuningdek, turli sohadagi mutaxassislar maslahati va kreativlik borasidagi keng adabiyot tahlilining natijalari ham inobatga olingan. Kreativ fikrlash endigina shakllanayotgan talqin bo'lib turgan bir paytda ancha keng, ammo ich-ichidan bog'liq kreativlik tuzilmasi kuchli tadqiqotchilik an'anasiga ega bo'ladi.

Plucker, Beghetto va Dow (2004) ushbu konsepsiyaning ko'p qirraligi va ijtimoiy mohiyatini hisobga olgan holda taklif etgan ta'rifiga ko'ra, kreativlik – layoqat, jarayon va strategik konsultativ guruh ijodiy fikrlashni «...yangi g'oyalarni ishlab chiqish jarayoni. U muayyan bilim, ko'nikma va yondashuvni talab etadi. Uning ichiga mavzular, nazariya, sohalar va

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

uslublararo bog'lanishlarni qurish kiradi», deb ta'riflagan. Muhit o'rtasidagi o'zaro munosabat bo'lib, u orqali shaxs yoki guruh ushbu ijtimoiy kontekst uchun ham yangi, ham foydali bo'lgan salmoqli mahsulotni yaratishidir.

Biz ushbu maqolada "Kreativlik" haqida so'z yuritar ekanmiz, avvalo, bu terminni fanga kirib kelishi bilan tanishsak. Kreativlik so'zi ilk bor 1922-yilda AQSh olimi D. Simpson tomonidan qo'llanilgan. Ushbu atama orqali shaxs qolipdagi, stereotip, odatiy tafakkurdan voz kechish qobiliyatini ta'riflagan.

Kreativlik – bu insonning noodatiy g'oya, fikr bera olish, muammolarni takrorlanmas, original yechimini topish, tafakkurning an'anaviy shakllaridan voz kecha olishga bo'lgan qobiliyatidir.

Rodgers (1944) kreativlik deb muammolarni yangi yechimi va biror narsa, voqeа, xolatni ifoda etishning yangi usullarini aniqlashni tushunadi.

Kreativlik – individning yangi g'oyalarni ishlab chiqarishga tayyorlikni tavsiflovchi hamda mustaqil omil sifatida iqtidorlilikning tarkibiga kiruvchi ijodiy qobiliyati. Shaxsning kreativligi uning tafakkurida, muloqotida, histuyg'ularida, muayyan faoliyat turlarida namoyon bo'ladi.

Boshlang'ich sinf darslarida o'quvchilarning kreativ qobiliyatini rivojlantirishga xizmat qiladigan topshiriqlar ustida ishlash alohida o'rin tutadi. O'quvchi o'zi uchun qulay sharoitda hayotiy va o'quv tajribasiga tayanib og'zaki yoki yozma nutqi orqali fikrlash faoliyatini amalga oshiradi. Unda har bir fanning o'zi uchun noma'lum qirralari xususida o'qituvchi bilan faol hamkorlik qilish uchun ruhiy tayyorgarlik paydo bo'ladi. U mavzu

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

yuzasidan berilgan savollarga tegishli javob qaytarish uchun mustaqil ijodiy izlanishlarga harakat qiladi. O'qituvchi bunday hamkorlik jarayonida o'quvchilarning kreativligini o'stirish bilan birga diagnostik vazifani ham bajaradi, ya'ni o'quvchilarning qobiliyati, qiziqish doirasini aniqlaydi, kreativ iqtidorini chمالaydi. Kreativlikni rivojlantiruvchi topshiriqlar ustida ishslash jarayonida bu g'oyat muhimdir.

O'quvchi o'qitish va tarbiyalash jarayonining o'zidayoq bilim va tarbiya oluvchi shaxsga aylanadi. Sh.A.Amonashvili ta'lism jarayonida o'quvchi bilan hamkorlik munosabatini o'rnatish lozimligini ta'kidlab, shunday deydi: «O'quvchining o'quv-biluv faoliyati nafaqat qiziqarli o'quv materiali va uni tushuntirishning turli metodlari vositasida, balki pedagogning ta'lism jarayonidagi muomala xarakteriga ko'ra tartibga solinadi. Mehr, ishonch, hamkorlik, hurmat mavjud bo'lgan muhitda o'quvchi o'quv topshiriqlarini oson o'zlashtiradi. Yutuqlari, mustaqil fikri, ijodiy izlanishlari yuqori baholanayotganini ko'rgan o'quvchi yanada murakkab bo'lgan o'quv topshiriqlarini bajarishga intila boshlaydi».

Boshlangich sinf oquvchisining ijodiy qobiliyatlarini rivojlanishini belgilovchi koplاب omillar orasida ona tili darslarida mashqlarni ozlashtirish jarayonida bolada kreativ fikrlash, tasavvur, tafakkur, muloqot qobiliyatları ham rivojlanishi mumkin. Bu jarayonda bola va oqituvchi birgalikda bolaning aniq kreativ fikrlashiga boysunadigan ochiq muammolar tizimiga aylanadi. Bu jarayon yosh oquvchi uchun qulay bolgan shakllarda amalga oshirilishi kerak. Ushbu nazariya doirasida kreativ fikrlashni rivojlantiruvchi metodlardan samarali foydalanish, darsning muvaffaqiyatini ta'minlaydi, bu oqituvchi tomonidan pedagogik ssenariyning yaratilishi va yosh oquvchilar

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

tomonidan ijodiy faoliyat jarayonida yangi harakatlarning indikativ asosini o`zlashtirilishi bilan belgilanadi.

Boshlangich sinflarda ona tili darslarni otkazish, tashkil etishda, kreativ fikrlashni rivojlantiruvchi metodlar quydagilar:

“Men kimman yoki nimaman?” o'yini

O'yining maqsadi: o'quvchilarni mustaqil fikrlashga, topqirlikka, izlanuvchanlikka, har bir ta'rifga kreativ fikrlagan holda to'g'ri xulosa chiqarishga o'rgatish.

O'yin jahozi: mavzuga doir shakl, predmet, biror kasbkor kishisi va h.k.

O'yining borishi: doskaga bir o'quvchi chiqariladi va uning boshiga aniqlanadigan narsa, shakl, rasm, kiydiriladi. Kiydirilgan narsani o'quvchi ko'rmaydi. Sinfdagi o'rtoqlarning boshidagi belgilarini navbat bilan aytib turadilar. Ular aytib turib belgilarni diqqat bilan eshitib, mushohada qilib, o'zining kimligini, ya'ni boshidagi shakl, narsaning nomini topishi kerak bo'ladi.

Ona tili darsi uchun: 3-sinf darsligida “Ot so'z turkumi” mavzusi o'rganilayotganda darsning mustahkamlash bosqichida shu o'yindan foydalansa bo'ladi.

O'quvchilar: U nima? so'rog'iga javob bo'ladi. U eng aziz ne'mat. U un mahsulotidan tayyorланади. O'quvchilar nonning belgilarini sanayotganlarida, o'quvchi “Men eng aziz ne'mat nonman” deyishi mumkin.

Hulosa qilib aytganda, oquvchilarga turli muammolar bilan mustaqil

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

ishlash imkoniyatini berishdan oldin, ularni mashqlar yordamida hal qilishning umumiy algoritmlarini korib chiqish kerak. Oquvchilar vazifalarni bajarishda muammoning mohiyati bolgan ob'yektlar qanday muammoligini farqlashni va bunday muammolar qancha ekanligini aniqlash va hal qilish tamoyilini ozlashtirishi lozim. Bunday analitik vazifalar, spekulyativ rejada ishlashga, bosqichma-bosqich otishni amalga oshiradi. Bunday holda, har bir xususiyat alohida tahlil qilinmaydi, balki butun xususiyatlar toplami hisobga olinadi. Shu bilan birgalikda tegishli tushunchalar, vazifalarning yonma-yon joylashishi, taqqoslanishi, qarama-qarshiligi, korib chiqilayotgan faktlardagi oxshashlik va farqlarni aniqlashga katta ahamiyat beriladi. Oquvchilarda ona tili darslarida kerativ fikrlashni rivojlantirish mazmuni tahlili shuni korsatdiki, ona tili fanini vazifalari bilan birga ona tili darslarida oquvchilarning kerativ fikrlashni rivojlantirish uchun yosh oquvchilarning mustaqil tahlil qilish va fikr yuritish qobiliyatini rivojlantirish, intellektualni shakllantirish uchun sharoit yaratish, harakatlar, masalan turli mashqlardagi vazifalarni solishtirish, ularning tasnifini otkazish, taklif qilingan vaziyatni tahlil qilish va xulosalar bilan muhim xususiyatlarni ajratib korsatish, ozlashtirilgan harakat usullarini yangi oquv vaziyatlarida qollash. Boshlangich sinflarda kreativ fikrlashni maqsadli shakllantirish uchun psixologik-pedagogik sharoit yaratish izchil, tizimli ish olib borish kerak, bu orqali yosh oquvchilarning kreativ fikrlashi rivojlanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1.S.B.Qorayev, S.B.Alliyorova “Boshlang'ich sinf o'quvchilarini PIRLS

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

xalqaro baholash dasturi tizimiga tayyorlash jarayonini takomillashtirish masalalari”.

Ilmiy-amaliy konferensiya materiallar to'plami. 2020-yil

2. S.B.Sangirova, J.A.Raxmatov, S.G'.Xasanova, M.T.Hojiyeva “Umumta'lismaktablari uchun STEAM ta'lmini joriy etish(Metodik qo'llanma).

Toshkent. 2022-yil

3.G.A.Yusufaliyeva, N.N.Abduraxmonova, A.M.To'rabekova “Boshlang'ich sinf o'quvchilarida kreativ qobiliyatlarini rivojlantirishda o'qituvchining roli”. Ilmiy-amaliy konferensiya materiallar to'plami. 2021-yil.

4.Sh.Ismatova, N.Sherboyeva “Boshlang'ich sinf o'quvchilarini ona tili darslarida mashqlar vositasida kreativ fikrlashga o'rgatish metodlari mazmuni”. Ilmiy-amaliy konferensiya materiallar to'plami. 2020-yil

Qashqadaryo viloyati Qamashi tumani

Savasantepa qishlog'i 49-maktabning ingliz tili fani o'qituvchisi

Eshkobulova Husniya Ashurovna

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6543239>

QISHLOQDA QADR TOPGAN MUALLIM

Bir ayol bor bizning qishloqda

Erta-yu kech bilmaydi tinim.

Hech ishini qilmaydi kanda

Uning kasbi aziz MUALLIM!

Tongda turar soat to'rt yo besh

Uch farzandi shirin uyquda.

Termuladi biroz xo'rsinib

Onalik ham shirin tuyg'uda!

Uyg'onguncha farzandlari ham

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

Ulgurayin deydi ishiga.

Supir-sidir, choy-poy deganday

Gimnastika bo'lar kishiga.

Farzandlari bilan nonushta

Quvonchlidir har neki ishdan.

Maktab to'la farzandlari ham

Kutar uni intiqlik bilan!

Shosha-pisha yugurganicha

Farzandlarin uyda qoldirib.

Ta'limgohga kirib keladi

U barchani hayron qoldirib.

Shogirdlari yugurgilashib

Quchoq ochib kutib oladi.

Shu quvonchning o'zi tongdayoq

G'am-anduhni yutib oladi.

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

Unutilar barcha tashvishi

Shu dargohga qo'yganda qadam.

Nega buncha sevishar uni?!

Chunki u ham MEHRLI ODAM!

Ketgisi yo'q darslar tugagach

Ammo uyda kutmoqda uni.

Shu hayolda yo'lga otlanar

O'tib ketti qoq yarim kuni...

Jajjigina bolajonlari

Xursandlikdan sakrashar har kun:

Onajoni ishdan qaytdi-da!

Mehriboni yana bag'rida!!!

(Ayni kunlar pandemiya deb

Goho ishlab qolyapti "net"da

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

Ulguryapti har bir ishiga

Shu ayolga qoyil qoldikda...)

Kechgi ovqat payti bo'lsa gar

Tezda unnab ketar qozonga

Gar vaqtliroq ovqatlanolsa

Barvaqt yotib turar azonga...

O'qituvchi degan sharafni

Har kimsa ham yuta olmaydi.

Ushbu kasbning mashaqqati-yu

Etaginin tuta olmaydi.

Lek qishloqning ushbu ayoli

Shu sohada baxtini topdi:

Oilasi udek ziyoli

Tushunguvchi oila topdi.

Maoshini tejab tergadi

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

O'z yoriga yelkadosh bo'ldi.

Ishdan ortib hovli joyini

Birgalikda sabr-la qurdi!

Mana endi BAXTLI MUALLIM

BAXTLI ONA, BAXTLI RAFIQA

BAXTLI KELIN, BAXTLI QO'SHNI ham

Lek tinmaydi hatto daqiqa...

Ustozlikni yukini har kim

Ko'tarolmas iroda bilan.

Axir oson bo'ljadi unga

Har tashvishni yenga olish ham...

Hali hayot oldinda deydi

Bir kuni duch kelib qolganga.

Bundan buyuk orzular qilib

Rejalarin tuzib olganda...

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

Shu ustozga havas qiladi
Butun qishloq bolajonlari.
Kim bo'lasan desangiz agar
USTOZ bo'lsam deydi ko'plari...

XORAZMSHOHLAR-ANUSHTAGINIYLAR DAVLATI

ESHQUVVATOVA MAHFUZA QAYIMJON QIZI

CHIRCHIQ DAVLAT PEDAGOGIKA INSITUTI TALABASI

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6590868>

ANNOTATSIYA

Mazkur maqolada Xorazmshohlar davlatining vujudga kelishi va uning yuksalishi, harbiy tuzumi hamda davlat va saroydagi asosiy lavozimlar, shuningdek, Xorazmshohlar davlatidagi shaharlar, madaniy hayoti haqida so'z boradi.

Kalit so'zlar: Xorazmshohlar sulolasining asoschisi Anushtagin, Qutbiddin Muhammad, O'rta osiyo va Eron davlatlari orasida eng qudratli davlat, xarbiy ta'lif tizimi, vazirlik, Gurganch shahri, Rashiddin Vatvot.

Asosiy Qism

Xorazmshohlar sulolasining asoschisi Anushtagin yoshligida tarixiy manbalarga ko'ra Garjistonda yashagan turk quli edi. Tarixchilar Rashididdin va hofizi Abru uning o'g'uz turklarning Bekdili urug'idan deb yozadi. Anushtagin yoshligida isfahsolor Izziddin Onar Bilgitagin sotib oladi va u saljuq sulton Malikshoh I (1072-1092)ning saroy a'yonlardan biri, sulton hovuzlari va hammomlari ashyolarining xazinachisi- tashtadorlik

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

mansabida edi.Ko'p o'tmay Anushtagin sultonning yaqin kishisiga aylanadi va u Xorazm mutassarif(sarflovchi)I mansabiga tayinlanib, unga Xorazm shixnasi(raisi,qal'a boshlog'i)unvonini beradi.[1] Lekin u Xorazmda hokimiyat ishlariga aralasha olmas edi.Sulton Bayquyruq(1094-1104)zamonida saljuqiy sultanatining sharqiy viloyatlari Xuroson amiri Dodbek Xabashiy ibn Oltintosh qo'l ostida bo'lgan va u Saljuqiylarning o'zaro nizolaridan foydalanib, 1097-yilda saljuqiylardan ajralib chiqib mustaqil bo'ladi.Xuddi shu yili Anushtagin vafot etadi.Xuroson hukmdori Dodhohbek Xabashiy mansabidan chetlashtirilgan ibn quchqor o'rniغا Anushtaginning o'g'li Qutbiddin Muhammadni Xorazm volisi qilib tayinlaydi.Anushtagin-Xorazmshohlar sulolasining tarixi aslida mana shu Xorazmshoh Qutbiddin Muhammaddin boshshezadasi.Milodiy 1100-yilda saljuq sultoni Barqirug' va ukasi Sanjar Xuroson amiri Dodbek Xabashiy isyonini bostirdiva xurosonni qo'lga kiritgach, Qutbiddin Muhammadni Xorazm hokimligi mansabiga tayinlaydi.Qutbiddin Muhammad otasi Anushtagin davrida Xuroson poytaxti Marvda yaxshi ma'rifat olgan, adab va din ilmlarini o'rgangan edi.Qutbiddin Muhammad Xorazmda o'z mavqeyini mustahkamlash uchun kuch-g'ayrat sarfladi.Xorazmshoh Qutbiddin Muhammad 30 yil davomida Xorazmda hukmronlik surdi. U vafotigacha(1127) sulton Sanjarga sodiq fuqoroligini izhor etib, sulton hazinasiga xiroj,o'lponlarni o'z vaqtida to'lab turdi. U vafot etgach, uning o'g'li Otsiz taxtga o'tiradi va u ham otasiga o'xshab Marvda ta'lif olgan edi. U Xorazm aholisiga g'amxo'r, adolatli podsholik qildi.Bir manbada aytilishicha, fuqorolqr Xorazmshoh Otsizni yaxshi ko'rар , uning zamonida fuqorolar xavf-xatardan mutlaqo holi, tinchlik va osoyishtalikda,adolatli

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

yashagan.

590 (1193) yil Xorazmshohlar davlatining asta-sekin yuksalish va kuchayishining davri bo'ldi. Musulmon olami Sharqida murakkab siyosiy vaziyatlarda davlatning mustahkamlanishiga ma'muriy boshqaruv va qo'shinni aniq tashkil qilish yo'li bilan erishilgan. Ko'p o'tmay bu davlat O'rta Osiyo va Eron davlatlari orasida eng qudratli davlatga aylandi.[2]

Saljuqiylarga qaram yashashdan qutilish uchun olib borilgan kurashning dastlabki paytlaridan to o'z davlatining inqiroziga qadar Xorazm shohlari o'z qo'shiniga ega edi, qo'shnlarni qurol-aslaha bilan ta'minlash va ularning sonini to'ldirib turish shohlarning eng katta muammosi bo'lgan. Xorazmshohlar armiyasi yaxshi o'qigan , har xil qurollar bilan qurollangan , uning qo'mondonlari bir necha janglarda jasorat va tadbirkorlik ko'rsatgan edi. Xorazmshohlar davlati tuzilgan paytda dastlab askarlar turklardan tuzilgan edi.Qo'shin bo'linmalari va qismlari qabilaviy asosda tashkil qilingan. Manbalarda yozilishicha, Xorazm shohlari o'z davlatida majburiy umumxalq harbiy ta'lif tizimini joriy qilgan.

Buyuk xorazmshohlar imperiyasi yaratgan qudratli markazlashgan harbiy – buyrokratik davlat apparati mamlakatda antik davrlardagidek kuchli mudofaaliashtirilagan qalalarga muhtoj bo'lmagan. O'sha davrda butun Sharqdagi Xorazmnning nafaqat siyosiy mavzeyi balki tabiy geografik joylashuvi ham to'q faravon yashashiga imkoniyat yaratgan.[3]

Xorazmshohlar davlatida markaziy davlat idorasining rahbari eng yuqori martabali mansabdor bo'lib, u vazir deb atalar edi. Vazir davlat rahbarining birinchi maslahatchisi bo'lib u faqatgina hukmdorga bo'ysunar esdi. U shoh

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

nomidan tashqi aloqalar, boysundirlgan yerlarda munozaralarda shoh nomidan qatnashar , shuningdek barcha davlat amaldorlari , beklar , harbiy boshliqlar ham bo'ysunar edi. Vazirlar sadr, dastur, xo'jayi buzruk nomli unvonlar berilgan. Vazir lavozimidagi kishi o'zining siyohdon (dovot) va ma'lum hil movutdan o'ralgan salsa bilan ajralib turardi. Xorazmshohlar sultanatida vazir lavozimi dastlab sulton Otsiz hukumatida paydo bo'lgan. Bizgacha uning to'rtta vazirining ismi ma'lum:

- 1.SHamsiddin Abul Fatih, 2. Abul Muzaffar Said, 3. Bahouddin al-Isfahoni, 4. Imam Majiddin Abu Muhammad kabilar.

Vazir lavozimidan tashqari,Amurul-alam (alamdor)-sulton bayroqdori. Sulton Alouddin Muhammadning alamdori Shamsiddin edi.Keyin yana bir lavozimlardan biri CHoshnigir- u dasturxonga qo'yilgan taomlardan podsho zaharlanmasligi uchun birinchi bo'lib tatib ko'radigan kishi. Jalolliddin Manguberdini chishnigiri Sayfiddin Tug'rul bo'lgan. Dargohda shuningdek sultonning kotibi(davatdor), sharobdor, farrosh, xos xizmatkorlar boshlig'i (maliki xavas) kabi xizmat va vazifalari bo'lgani ma'lum.[4]

Tarixiy topografik olimlar Xorazmshohlar davlati tarkibiga kiruvchi bir qancha shaharlar masalan, Buxoro, Samarcand, Marv, Nis ova boshqalarni o'rganib asosiy xulosalrga kelganlar.Xorazmshohlar davlatining markazi - Gurganch shahri edi. Zakariyo Qazviniyning yozishicha, Gurganch jayhun daryosi bo'yidagi juda katta shahar va aholisi juda ko'p. Shaharlar obodonchiligi Xorazmshohlar davlatining gullab-yashnashi bilan bog'liq bo'lgan. Ayniqsa Gurganch Takash va Alouddin Muhammad davrlarida yuksaldi. Gurganchda o'sha zamonda barcha kasb-hunarlar taraqqiy etgan.

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

Bir manbada 50 xil kasb hunar ko'rsatilgan. Zakriyo Qazviniyning yozishicha Gurganchda mohir ustalar , temirchilar,duradgorlar va boshqa hunar egalari o'z kasbida mohir edilar. Manbalarda xorazm viloyati shaharlari haqida ma'lumotlar ko'p saqlani qolgan:

Ardaxushmisan yoki Xushmisan bozorlari gavjum va katta shahar. Mavakon- Xazorasp va Xushmikon orasidagi kichik shaharcha. Yoqt Hamaviy bu yerda 617

(1220) yilda bo'lgan. Nuzkat- Gurganch yaqinidagi shaharcha. Va yana ko'plab shaharlar bo'lgan.

Xorazmshohlar davlatida ayniqsa, sulton Takash va Alouddin Muhammad davrlarida madaniy hayot ravnaq topgan. Ayniqsa, qasidago'y va dostonchi shoirlar ijodi gullab-yashnagan. Xorazm sheriyat matabining deyarli barcha vakillari saroy shoirlari bo'lgan. Shulardan ko'zga ko'rningan shoir va olim Rashiddin Muhammad al-Umariy (1115-1182) edi. U past bo'yli, kalbosh, ko'rimsiz bo'lganligi sababli Vatvot–jajji qush laqabini ilgan edi.Rashiddin Vatvot o'zining she'riyat haqidagi "she'r san'atining sehrli bog'lari"kitobini sulton Otsizga bag'ishlangan edi. Vatvotning "Rassoil" ("Nomlar") to'plami juda qimmatli. U ikki qismdan iborat :1.Xalifalar, hukmdorlar, vazirlar, muftilarga bitilgan nomlar bo'lsa, 2.Ulamolar, shayxlar, mashhur kishilar, shoirlar, do'stlar va boshqalarga bitilgan maktublar edi. Bu esa o'sha davrning ijtimoiy siyosiy davrini o'rganishda muhim manba hisoblanadi. Yana Xorazmning o'sha zamondagi mashhur shoir va adiblaridan Faxul-mashiyix Abulqosim, Mahmud ibn Ahmad Samarqandiy, ibn Rustam Xorazimiyy va boshqa bir qancha shoirlar ijod qilgan.[5]

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

XULOSA:

XII asr oxiri XIII asr boshlarida Xorazm saljuqiylar hukmronligidan qutulib mustaqil va qudratli davlat sifatida tashkil topib 140 yil davomida gullab-yashnagan. Bunday natijaga uzoqni ko'zlab ish qilgan sultonlar, shuningdek mavjud siyosiy shart-sharoitdan kelib chiqqan holda siyosat olib borganliklari sababli ulkan va qudratli davlatga aylangan. Shuningdek bu davlat yani Xorazm butun musulmon sharqidagi mo'g'ul istilochilarini ularning hujumini birinchi bo'lib qaytarishga uringan va eng ko'p mo'g'ullar dodini bergen davlat hisoblanadi. Buni Jaloliddin Manguberdi misolida ko'rishimiz mumkin. Mo'g'ullar bosqini arafasida Xorazmda shahar madaniyati gullab yashnagan. Urganch, Xiva kabi shaharlarda memoriy obidalar qad ko'targan. Bunday tashqari Xorazmshohlar davlatining yuksalgan paytida yani qudratli gullab -yashnagan davrida B.B. Bartold "eng porloq sulola" deb atagan ekan.

Xorazmshohlarning yuksalishida qo'shining ham ahamiyati katta bo'lgan. Masalan 1195 -yili xarbiy devobxonaning devonlararzi daftarida qayd qilinishicha Xorazm shohi Takashning qo'lida 170 ming suvoriy yani otliq askar bo'lgan. Bunday ko'rinishi turibdiki xorazmshohlar davlati har tomonlama qudratli davlat bo'lgan. Xulosa qilib aytganda Xorazm XII-XIII asrlarga kelib o'z qudrati bilan va mahhaliy aholi osoyishtaligi ni, farovonligini taminlagan. Bunday osoyishta to'q faravon turmush bilan esa shubhasiz ilm-fan madaniyat, savdo-sotiqlar rivojlanib yuksalgan.

Adabiyotlar ro'yxati

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

R.H.Murtazayeva , A.A. Odilov, A.A. Ermetov va boshqalarning O'zbekiston tarixi.Toshkent-2020 "donishmand ziyo" 235-bet.

Bunyodov Z Anushtegin Xorazmshohlar davlati (1097-1231) Toshkent: G'afur G'ulom nomidagi adabiyot va san'at nashriyoti 1998. 61-bet

Iso Jabborov Buyuk Xorazmshohlar davlati. "Sharq" nashriyoti Toshkent 1999. 140-bet

W.W.W. Xorazm.UZ

R.H.Murtazayeva O'zbekiston tarixi. Toshkent 2020 "Donishmand ziyo" 148-151 betlar

PSIXOLOGNING ISH FAOLIYATIDAGI MUHUM VAZIFALAR

Esonova Gulxumor Rustamaliyevna

Toshkent viloyati Bekobod tumani 12- maktab psixologi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6610698>

Ta'lism-tarbiya jarayonida o'quvchilarga individual yondashuv zarurligi hamma tomonidan tan olingan, lekin undan amalda kam foydalaniladi. Bunga matabda o'qituvchilaming bola haqida ko'p gapishlari dalil bo'ladi. Chunki matabda o'quvchining qobiliyatları, shaxsning asosiy xislatlari haqida chuqur va har tomonlama ma'lumot beradigan mutaxassis yo'q. Ta'lism-tarbiyadagi individual yondashuv, bolani boshqalardan ajratib alohida o'qitishni bildirmaydi, balki shaxsning u yoki bu xislatlarining shakllanishida maxsus sharoitlarni hisobga olish, har bir o'quvchining individual psixologik xususiyatlarini ilmiy asosda tushunishni anglatadi. Psixologiyada shaxsning individual xususiyatlari deganda bir shaxsni ikkinchi shaxsdan farqlaydigan xususiyatlar tushuniladi. Individual yondashuvning vazifasi – rivojlanishning individual usullarini aniqlash, bolaning imkoniyatlarini har bir shaxsning faolligini ta 'minlashdan iborat. Bu nuqtayi nazardan olganda individual yondashuv faqatgina «tarbiyasi qiyin» bolalarga emas, barcha o'quvchilarga ham zarurligi tushunarli bo'ladi. Ko'p qirrali va to'liq tashxis natijalari psixolog uchun ham, ota-onalar, o'qituvchilar uchun ham «tarbiyasi qiyin» bola bilan olib boriladigan tuzatish va rivojlantirish ishlarining yo'llarini aniqlash imkonini beradi. Bu usul yutuqlar bilan birga

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

kamchiliklarga ham ega. Bu usulni qo'llash juda ko'p vaqt ni olganligi uchun, uni amalga oshirishning har doim ham iloji bo'lmaydi. Negaki, uzoq vaqt davomida nafaqat psixolog, balki «tarbiyasi qiyin» o'quvchi ham charchaydi, tekshiruvda ishtirok etishdan bosh tortadi, topshiriqlami o'zi sezmagan holda nomiga bajaradi.

Tajribadan ma'lum bo'lishicha, ayniqsa, og'zaki metodikalar qanchalik to'liq bo'lmasin, qiyinchilik tug'diradi. Bundan tashqari bunday metodikalar shaxsni to'liq xarakterlash uchun yetarli bo'lmaydi. Rasmiy iltimosga qanday munosabatda bo'lish kerak? Kollej psixologi javob beradigan birinchi savol mana shu. Rasmiy iltimosga ikki xil munosabat, ikki xilma-xil ish uslubi mavjud.

Birinchisi, rasmiy iltimosga o'ziga xos bo'lмаган javob qaytarishdir. Bu ikki usul bilan amalga oshiriladi. Birinchidan, rasmiy talabga javob tarzida (uning mazmuniga bog'liq bo'lмаган holda) psixodiagnostik metodlar to'plami qo'llaniladi.

Ikkinchidan, rasmiy talabga o'ziga xos javob qaytarishning usuli bo'lib, mashhur amerikalik psixolog K.Rodgers psixologiya fani va amaliyotiga kiritgan psixologik ish to'g'ri hisoblanadi. Uning fikricha, «tarbiyasi qiyin» bola bilan ishlash uchun, rasmiy talabning mazmuni qiyinchiliklar sabablarini tushunishga teng, lekin bu muhim ahamiyatga ega emas. Bola shaxsini rivojlantiradigan shunday sharoit yaratish kerakki, bu sharoit uni xulq-atvoming salbiy shakllaridan voz kechishga va yangi ijobiy shakllarini yaratishga majbur qilsin. Rasmiy iltimosga o'ziga xos bo'lмаган javob qaytarishga teskari uslub – bu rasmiy talabga qat'iy mos tushadigan

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

diagnostik metodikalarni tanlashdan iborat: masalan, yomon o'zlashtirish haqida shikoyat tushganda, birinchi navbatda bilish jarayonlarining taraqqiyoti tahlil qilinadi. Bunday tashxis o'zlashtirmaslik sabablarini aniqlay olmasagina, boshqa ko'rsatkichlar qaraladi. Tashxis natijalariga mos ravishda, ko'pincha trening turida amalga oshiriladigan tuzatish ishlari olib boriladi. Masalan, xotira kuchsiz rivojlanganda, uni maxsus mashq qildirish maqsadga muvofiq, ixtiyoriylik yetarli darajada rivojlanmaganda, uni shakllantirishning maxsus dasturlari kiritiladi.

Psixoprofilaktik ishlarning usullaridan biri pedagogic psixologik konsiliumni tashkil etishdir. Yu.K.Babanskiyning ta'kidlashicha, o'quvchilami o'rganishni yaxshi yo'Mga qo'yish uchun, toliq yozma tavsifnomalar yozishdan ko'ra sinf o'qituvchilarining o'quvchilar haqidagi fikrlarini jamoa bo'lib muhokama qilish, sinfga va o'quvchilarga individual yondashuv rejalarini ishlab chiqish yaxshi natijalar beradi

Psixologik-pedagogik konsilium o'qishda orqada qolish sabablarini yoki xulq-atvordagi kamchilik natijalarini muhokama qilishga yo'naltirilgan bo'lidi. Pedagogik konsiliumda psixologning vazifasi – o'quvchi intellektual taraqqiyotini baholashda o'qituvchilarga har xil tomondan yondoshuvga yordamlashishdan iborat. Pedagogik konsilium imkoniyatlarini baholashda sub'yektivizmdan holi bo'lishga, ulami obyektiv baholash imkonini beradi. Lekin, shuni ta'kidlash lozimki, o'qituvchilarda u yoki bu o'quvchi haqida o'z fikri bo'ladi, bu fikrlami o'zgartirish juda qiyin. Shuning uchun konsilium natijasi foydali bo'lishi uchun psixolog unga jiddiy tayyorlanishi kerak. Psixolog konsiliumda ishtirok etib quyidagi vazifalami amalga oshiradi:

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

1. Pedagogik jamoa o'quvchi psixik va shaxsiy xarakteristikalarini turli tomondan ko'rsatish, bunda albatta ijobiy kuchli tomonlarni ta'kidlash joiz. Kuzatish, suhbat, psixotashxis natijalariga asoslanib, o'quvchi muammolarining kelib chiqishi haqida isbotlangan farazlami keltirish zarur.
2. Har bir o'qituvchida o'quvchiga nisbatan munosabatni o'zgartirishga erishish zarur. Bu juda qiyin vazifa bo'lib, uni ehtiyotkorlik bilan hal qilish zarur, konsilium o'tkazguncha sekin-asta boshlash kerak. Ko'pincha o'qituvchi o'quvchiga nisbatan fikrini o'zgartirgisi kelmaydi. O 'qituvchi bunda psixolog nima haqida gapirayotganini tushunmaganligi uchun emas, balki ongli ravishda o'z hayotini murakkablashtirgisi kelmaganligi uchun shunday qiladi.
3. Barcha o'qituvchilarning o'quvchi muammolarini, uning shaxsi mohiyatini jamoa bo'lib, tushunishlariga erishish. Faqat ana shu holda o'quvchi foydasiga o'zaro harakat qilishlariga ishonish mumkin.

Shunday qilib, psixologik-pedagogik konsilium psixoprofilaktik ishning muhim bosqichi hisoblanadi. Yuqori darajada tayyorlangan konsilium—o'quvchilar, o'qituvchilar va butun jamoaning rivojlanishiga yordam beradi.

Foydalanildan adabiyotlar:

- 1.Umumiy psixologiya. T.: O'qituvchi, 1992. – 512 s.
- 2.Nemov R.S. Psixologiya Kn. M.: Prosveshenie – 1994. – 576 s.

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

- 3.G`oziev E. Psixologiya. T.: O'qituvchi, 1994 – 300 b.
- 4.Klimov E.A. Osnovi psixologii. Ucheb. M.: YuNITI, 1997. – 295 s.
- 5.Godfrua J. Chto takoe psixologiya. T. M.: Mir. 1992 – 496 s.
- 6..Z. Nishonova "Psixologik xizmat. " Toshkent 2002

BOSHLANG'ICH SINF O'QUVCHILARINI TINISH BELGILARINING
ISHLATILISHI BILAN TANISHTIRISH

Fakatova Shahodat G'oibnazarovna

Toshkent shahar Bektemir tumani 289-IDUMning boshlang'ich sinf
o'qituvchisi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6553602>

Annotatsiya

Punktuatsiya tinish belgilarining ishlatilishi haqidagi qoidalar yig'indisidir. "Punktuatsiya ham yozuv kabi kishilar orasidagi aloqaning muhim vositalaridan biri sanaladi". Boshlang'ich sinflarda to'rtta tinish belgisi: gap oxirida nuqta, so'roq, undov belgisi hamda uyushiq bo'lakli gaplarda vergulning ishlatilishi haqidagi qoidalar o'rgatiladi. Boshlang'ich sinflarda o'rgatiladigan tinish belgilari kam bo'lishiga qaramay, o'qituvchi har bir sinfda tinish belgilari ustida muntazam ish olib borishi zarur.

Punktuatsiya semantik, sintaktik va intonatsion qoidaga asoslanadi. Bu uch asos bir-biriga o'zaro ta'sir qiladi. Xat yozuvchi tinish belgisini qo'yishda, avvalo, bayon etadigan fikrining mazmuniga asoslanadi. Nutqning mazmun tomoni gapning qurilishiga ham ta'sir qiladi. SHuning uchun o'quvchilarga tinish belgilarining qo'llanilishini o'rgatishda biror gapda tinish belgilarini qo'llashni belgilaydigan semantik-sintaktik

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

tamoyilga asoslaniladi.

1-sinf o'quvchilariga savod o'rgatish davridayoq nuqta, so'roq belgisi va undov belgisi bilan amaliy tanishtiriladi. Bolalar "Alifbe" o'qimasalar ham, rasmga qarab gap tuzadilar.

O'qituvchi ularga talaffuzda bir gap boshqasidan to'xtam (pauza) bilan ajratilishini, gapning oxirida ovoz pasayishini tushuntiradi. Bolalar, o'qituvchi topshirig'iga ko'ra, 3-5 gapli kichik matnni gaplarga ajratadilar va ular o'rtasidagi to'xtam (pauza) qilish hikoya mazmunini yaxshi tushunishga yordam berishiga ishonch hosil qiladilar. Ular gapni to'g'ri talaffuz qilishini o'rgana boshlaydilar. Bu gap oxiriga nuqta qo'yilishi bilan tanishtirish uchun mazmuniy va intonatsion asos yaratadi. Bolalarni gapni o'qishga oldindan tayyorlash uchun chizmadan foydalaniadi. Masalan, bolalar gap tuzadilar, undagi so'zlarni sanaydilar va o'qituvchi rahbarligida chiziqlar bilan belgilaydilar:

Biz ertakni sevamiz.

Ovqat pishdi.

O'qituvchi quyidagi mazmunda tushuntiradi:

– Og'zaki nutqda bir gapni ikkinchisidan pauza (to'xtam) bilan ajratamiz (Har bir gapni talaffuz qilib ko'rsatadi). Kitoblarda, gazetalarda gapning tugaganini, ovozni pasaytirish va pauza qilish kerakligini ko'rsatish uchun alohida belgi – nuqta ishlatiladi.

Bir necha darsdan so'ng o'quvchilar gaplarni o'qiy boshlaydilar. Ular nuqta pasaytirish, pauza qilishga belgi ekanini tushunadilar. Kesma harflardan

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

gap tuzishda albatta nuqtali kartochkalardan foydalaniladi. O'quvchilar gapni yozganda o'qituvchi nuqta qo'yishni eslatadi, ishni tekshiradi. Gapning oxiriga nuqta qo'yilmasa, xato hisoblanadi. O'quvchilar o'qituvchi yordamida nima uchun nuqta qo'yish lozimligini tushuntiradilar. SHunday yo'l bilan gapning oxiriga nuqta qo'yish ko'nikmasi shakllantiriladi.

So'roq va undov belgilari bilan ham savod o'rgatish davridayog tanishtiriladi. Bolalar so'rash mazmunini bildirgan gaplarni o'qiydilar. O'quvchilar bunday gaplarni ohangga rioya qilgan holda, ya'ni gapning oxirida ovozni ko'tarish bilan o'qishga o'rgatiladi. Gapning mazmuni va intonatsiyasi so'roq belgisini qo'yishni talab etadi. Undov belgisini qo'yishni o'quvchilar gapning his-hayajon ifodalashi va alohida ohangda o'qilishi bilan bog'laydilar.

O'quvchilar 2-sinfda "Gap" bo'limi mavzularini o'rganish jarayonida nuqta, so'roq va undov belgisi haqida nazariy tushunchalar oladilar.

3-sinfda esa tinish belgilari haqidagi nazariy tushunchalar chuqurlashtiriladi. SHu vaqtdan boshlab o'quvchilar gap oxiriga tinish belgilari sintaktik asosda qo'yilishini angray boshlaydilar.

"Darak gap" mavzusini o'rganish bilan bog'liq holda nuqta qo'yilishi, "So'roq gap" mavzusi bilan bog'liq holda so'roq belgisi va "Undov gap" mavzusini o'rganish bilan bog'liq holda undov belgisining qo'yilishi o'rgatiladi.

4-sinfda o'quvchilar "Gapning uyushiq bo'laklari" mavzusi o'rganilganda sanash ohangi bilan bog'langan bo'laklarda vergulning vazifasi bilan

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

tanishadilar.O'qituvchi ikki gapni o'qib taqqoslash bilan nuqta va vergulda ohangning qanday berilishini ko'rsatadi. Masalan, Biz ona tilimizni sevib o'rganamiz (Gap oxirida ovoz pasayadi, pauza qilinadi). Men, Ra'no, Alisher boshqa tillarni ham sevib o'rganyapmiz (Men, Ra'no, Alisher so'zlaridan so'ng ovoz bir oz pasayadi, xabarning davom etishi seziladi).

O'quvchilar uyushiq bo'lakli gap tarkibidagi uyushiq bo'laklarning ammo, lekin, biroq so'zlari bilan bog'langanda vergulning ishlatilishini ham amaliy o'rganadilar.

Boshlang'ich sinflarda o'quvchilar har xil mashqlarni ishlash orqali tire va ikki nuqtaning ishlatilishi bilan amaliy tanishadilar. Savod o'rgatish davridayoq o'qituvchi o'quvchilar e'tiborini vergul, tire, ikki nuqtaning ishlatilishiga qaratadi, matnni o'qiganda bu tinish belgilariga riosa qilishni o'rgatadi. Masalan, Olma, olcha, nok – meva. Kitob – bilim bulog'i.

Ona tili darslarida so'zlarni guruhlash mashqlarini bajarganda, o'qituvchi I sinf o'quvchilarini tire va ikki nuqtaning qo'yilishi bilan amaliy tanishtiradi. O'qituvchi aniq misollar bilan sanab ko'rsatilgan so'zlardan oldin ikki nuqta qo'yilishini, har bir so'zning vergul bilan ajratilishini ko'rsatadi. Bunda o'quvchilar tinish belgining nomini aytadilar, o'qituvchi eslatmasa ham, ulardan asta-sekin foydalana boshlaydilar. Matnni yozishdan oldin punktuatsion xatoning ham oldi olinadi. SHunday qilib, o'qituvchi o'quvchilarda punktuatsion ziyraklikni o'stirib boradi.

O'quvchilarga tinish belgilarini ishlatish qoidalarini to'la singdirish, ularni tinish belgilarini o'z o'rnda ongli ishlatishga o'rgatish maqsadida sintaktik-punktuatsion tahlil, tinish belgilari tushirib berilgan matnning tegishli tinish

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

belgilarini qo'yish, ta'kidiy eslatish diktanti, bayon va inshoda tinish belgilarining ishlatalishini izohlash kabi mashqlardan foydalaniladi.

Ona tili darslarini o'qish darslari bilan bog'lash sintaksis va punktuatsiya elementlari ustida ishlashning metodik shartlaridan biri hisoblanadi. O'quvchilar bu darslarda sintaksis sohasidagi bilimlariga asoslangan holda ifodali o'qish, so'zni aniq ishlatalish, o'z fikrlarini grammatik to'g'ri shakllantirishga o'rorganadilar. SHunday qilib, boshlang'ich sinf o'quvchilarining gap haqidagi elementar bilimlari og'zaki va yozma nutqda gapdan ongli foydalanishni ta'minlaydi.

Ona tili darslarida o'quvchilarni grammatik tushunchalar bilan tanishtirish jarayonida ularda to'g'ri yozuv malakasi ham shakllantiriladi va imlo qoidasini o'zlashtirishga asos solinadi. Imlo qoidalari bir so'znigina emas, balki umumiylit mavjud bo'lgan butun so'zlar guruhining yozilishini tartibga soladi. Bu xususiyati bilan u qoida xat yozuvchini har bir so'zni yodda saqlash, xotirlashdan qutqaradi va qoidaga amal qilib, belgilangan me'yorga muvofiq butun so'zlar guruhini yozish imkonini yaratadi. SHuning uchun har bir darsda imlo ustida ishlash muxim vazifa sanaladi.

Foydalanilgan adabiyotlar.

1-4-sinf uchun dasturlar.

Boshlang'ich ta'limg journalari.

DTS talablari boshlang'ich sinflar uchun.

www.ziyo.uz

YOSH FUTBOLCHILARNI TEXNIK-TAKTIK TAYYORLASHNI

TAKOMILLASHTIRISH

Oripov Shuxrat Turg'un o'g'li

O'zbekiston Davlat jismoniy tarbiya va sport universiteti magistratura
talabasi, O'zbekiston, Chirchiq

Elektron pochta: shash7778@gmail.com

Ilmiy rahbar: Pedagogika fanlari nomzodi dotsent **Abidov Shavkat Usmanovich**. O'zbekiston Davlat jismoniy tarbiya va sport universiteti.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6613504>

**УЛУЧШЕНИЕ ТЕХНИКО-ТАКТИЧЕСКУЮ ПОДГОТОВКУ ЮНЫХ
ФУТБОЛИСТОВ**

Орипов Шухрат Тургун угли

Студент магистратуры узбекского государственного университета

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

физической культуры и спорта, Узбекистан, Чирчик

E-mail: shash7778@gmail.com

Научный руководитель: кандидат педагогических наук доцент
Абидов Шавкат Усманович. Узбекский государственный университет
физической культуры и спорта.

IMPROVING THE TECHNICAL AND TACTICAL TRAINING OF YOUNG FOOTBALL PLAYERS

Oripov Shukhrat Turgun'ugli

Master's degree student of the Uzbek State University of Physical Culture
and Sports, Uzbekistan, Chirchik

E-mail: shash7778@gmail.com

Scientific supervisor: Candidate of Pedagogical Sciences, associate Professor **Abidov Shavkat Usmanovich**. Uzbek State University of Physical Culture and Sports.

Annotatsiya: Ushbu maqolada yosh futbolchilarni texnik taktik tayyorgarligini takomillashtirish metodikasi haqida fikr yuritilgan.

Аннотация: Данная статья посвящена совершенствованию технико-тактической подготовки юных футболистов.

Annotation: This article focuses on improving the technical and tactical training of young players

Kalit so'zlar: murabbiy, futbolchi, mashg'ulot, tezkorlik, qobiliyat, yuklama, tajriba quruhi, nazorat quruhi.

Ключевые слова: тренер, игрок, тренировка, быстрота, способность, нагрузка, экспериментальная группа, контрольная группа.

Keywords: coach, game, training, tool, specifics, load, experimental group,

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

control group.

Bugungi kunda, futbolning dinamik rivojlanishi vaqtida, ilmiy izlanishlar har qachongidan ham ko'proq muhim. Ular "global" futbolchini zamonaviy tayyor-lashda ko'plab qiziqarli metodlar, dasturlar va o'qitish usullarini amalda aniqlash, tadbiq eish va qo'llashga imkon beradi. Olim va murabbiylar ham yosh va tayorgarlik ko'rgan futbolchilar motorikasini takomillashtirish, texnik-taktik mahorati va o'yin samaradorligini oshirishning yangi yo'llarini izlashda davom etmoqda. Har yili sportda, masalan, genetika, fiziologiya yoki kineziologiya soha-sidagi ilmiy kashfiyotlar ta'sirida, ko'plab sezilarli o'zgarishlar yuz bermoqda [5].

Zamonaviy futbol jismoniy madaniyat va sport sohasining bo'lajak mutaxas-sislarini ko'proq zamonaviy ish shakllarini izlashga majburlab, futbochilarning beqiyos tez o'sib kelayotgan mahoratini oshirishga yuqori talablar qo'ymoqda. Va, qonuniyatdek, ko'tarilgan futbol darajasi o'qitish usullarini timmay takomillashti-rish, mashg'ulot jarayonini boshqaruva samaradorligini ko'paytirish, murabbiylik malakasini uzliksiz oshirib borishni talab etadi. Mutaxassislar tomonidan qayd etilgan to'pga egalik qilish texnikasi bo'yicha mahalliy futbochilarning eng yaxshi chet ellikkardan orqadaligi, ko'p yillik tayyorganlikning dastlabki bosqichlaridan boshlab, o'yinchilar mashg'ulotini o'tkazishning yangi, ilmiy asoslangan yonda-shuvlarni amaliyotga kiritishni talab etadi [1;4; 11].

Murabbiylar bolalarni futbolga 10-15 yildan keyin profissional jamoalarda to'p surishga tayyorlaydi. Shuning uchun kelajakda bu sport turi qanday

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

bo'lishini oldindan ko'ra bilishi va bolalarni "kelajak futboli" talablariga muvofiq tayyorlashi zarur. "Kelajak o'yinning" bunday elementlariga bolalikdan o'rgatish joiz [3]. So'nggi o'n yilliklar ichida o'yin dinamikasining rivojlanishiga asoslanib, o'yin masalalarini hal qilishda tezkor texnika asosiy omil bo'ladi deb taxmin qilish mumkin. O'qitishning dastlabki bosqichi metodikasida, ularni o'rghanmaslik kela-jakda, ma'lum darajada, umumiylar texnik mahoratni chegaralovchi omil bo'lishi mumkin bo'lgan bir qator savollar, xususan, o'yin texnikasi elementlarini tadqiqot ketma-ketligi haqidagi savol ochiq qolmoqda [8, 9].

Keyingi vaqtida bolalar sport turi darajasida, ko'pincha bolalarning texnik tayyorgarlik, jismoniy va psixologik salomatligiga zarar bo'lgan, imkon qadar tez sport natijalar olish tamoyili paydo bo'ldi. Shuning uchun hozirgi kunda o'yinlar, o'yin faoliyatining keng pedagogik imkoniyatlari yosh futbolchilarni tarbiyalashda to'liq foydalanilmaydi va natija, etarli darajada samarali emas. Shu munosabat bilan bu muammo dolzarbdir.

BO'SM - bolalar o'smirlar sport maktabi va Yevropaning eng yaxshi ta'lif tizimlari dasturi asosida 10-11 yoshli yosh futbolchilarni texnik va taktik tayyorlash metodikasini takomillashtirish maqsadida quydagilarni amalga oshirish joiz:

nazorat va tajriba guruhlari yosh futbolchilarining jismoniy va texnik tayyorlashning qiyosiy tahlilini o'tkazish;

BO'SM va Yevropaning eng yaxshi ta'lif tizimlari dasturi asosida yosh

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

futbolchilarni texnik-taktik tayyorlash metodikasini ishlab chiqish va uning samaradorligini tajribada baholash.

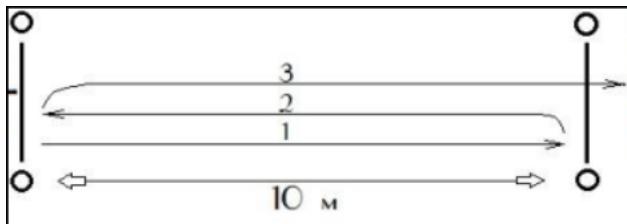
1) Umumiy jismoniy tayyorgarlikni baholash usullari. Umumiy jismoniy tayyorgarlikni baholash uchun quyidagi usullardan foydalanishni tavsiya etamiz: «moki» yugurish va masofaga yugurish.

30 m ga yugurish. Sportchilar mustaqil ravishda yuqori tezikda yugurishni boshlaydilar, sekundomer qo'l orqada joylashgan holatdan birinchi harakati bilanoq faollashtiriladi va sinalayotgan sportchini marra chizig'ini kesib o'tishi bilan to'xtatiladi. Vaqt ikkita tajriba o'tkazuvchilar tomonidan belgilanadi. 3 ta urinish beriladi va o'rta arifmetiki chiqariladi. Urinishlar o'rtasida dam - puls bir daqiqada 120 urishga qadar [9].

300 m ga yugurish. Sportchining vazifasi maksimal tezlik bilan 300 m masofani bosib o'tishdir. Ushbu mashqni bajarish uchun 1 urinish beriladi, test tugagandan so'ng natija protokolda qayd etiladi [9].

310 m ga «moki» yugurish. 10 m masofada, ikkita chiziq (start chizig'i va marra chizig'i) fishkalar bilan belgilanadi. Futbolchilar start chizig'ini bosmasdan boshlang'ich holat o'rnini oladilar. Futbolchining vazifasi marra chizig'iga yugurib, unga qo'li bilan tegish, so'ng boshlanish chizig'iga qaytish va unga qo'li bilan tegish va oxirgi qismini "marra" chizig'ini qo'li bilan tegmasdan bosib o'tishdir. Sekundomer marra chizig'ini kesib o'tish payti to'xtatiladi. Bularning barchasi maksimal tezlik bilan bajarilishi kerak. Sportchining «moki» yugurish testini bajarishdagi to'psiz harakat sxemasi 1 -rasmda ko'rsatilgan. Bu mashqni bajarish uchun 2 ta urinish beriladi. Eng yaxshi natija protokolga kiritiladi [9].

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

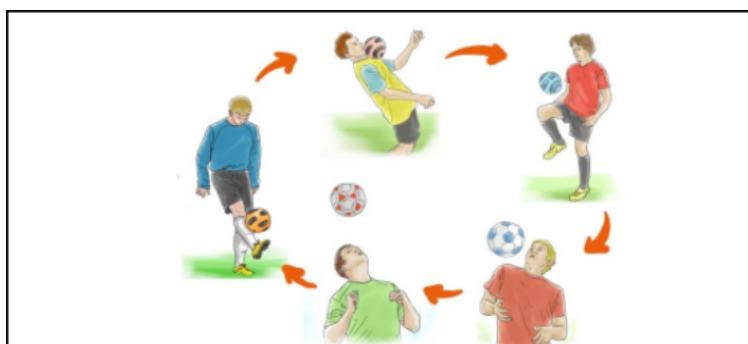

1-rasm. Sportchining «moki» yugurish testini bajarishdagi to'psiz harakat sxemasi

Turgan joydan uzunlikka sakrash. Sakrash ikki oyoqlar bilan itarilib qo'llarni siltash bilan bajariladi, Yerga tushish - ikkala oyoqqa. 3 urinishdan eng yaxshi natija hisobga olinadi [9].

2) texnik tayyorgarlikni baholash usullari.

To'p bian jonglyorlik qilish. O'ng va chap oyoq (oyoq yuzining do'ng joyi o'rta, ichki va tashqi qismlari), yonbosh, bosh bilan zarbalar bajariladi. Zarbalar bitta zarbani ikki martadan ortiq takrorlamasdan ixtiyoriy ketma-ketlikda bajariladi. Faqat turli yo'llar bilan amalga oshirilgan zerbalar hisobga olinadi. Ulardan kamida bir marta bosh, o'ng va chap oyoq, yonbosh bilan [2]. To'p bilan jonglyorlik qilish texnikasi 2-rasmda ko'rsatilgan.

2-rasm. «Jonglyorlik qilish» testini bajarish texnikasi.

Darvoza tomon zarba aniqligi. 12 m lik belgidan o'yinga kiritilgan to'pni 9 m dan darvozaning belgilangan yarmiga zarba berish. Darvozaning belgilangan yarmidagi mo'ljalga tegishlar soni (6 urinishdan) hisobga olindi [6; 8].

3) Maxsus jismoniy tayorgarlikni baholash usullari.

To'p nazorati bilan 30 m yugurish. Yuqori startdan bajariladi. Marra chizig'i ortidagi to'xtashni hisobga olmaganda, to'pga oraliq masofa bo'yicha kamida 3 marta tegib, istalgan usulda to'pni surish mumkin. Futbolchi marra chizig'ini kesib o'tgandan keyin mashq tugagan hisoblanadi. Murabbiy to'g'ri startni va to'pga tegishlar sonini, ikkinchi murabbiy esa marrada yugurish vaqtini qayd etadi. Vaqt 0,1 sekund aniqlik bilan qayd etiladi [10]. uzoqqa to'pga zarba berish. O'ng va chap oyoq bilan harakatsiz to'pga yugurib kelib ihtiyoriy usulda bajariladi. To'pning uzoqligi zarba nuqtasidan kengligi 10 m yo'lak bo'yicha to'pning Yerga teggan nuqtasigacha o'lchanadi. Har bir oyoq bilan zARBAGA uchtadan urinish beriladi. Oxirgi natija ikkala oyoq bilan eng yaxshi zARBALAR yig'indisi bilan aniqlanadi [10].

Pedagogik tajriba. Pedagogik tajriba Toshkentning "Paxtakor" BO'SMda futbol bilan shug'ulanayotgan 10-11 yoshli futbolchilarining jismoniy va texnik tayyorgarlik darajasi dinamikasini aniqlash va an'anaviy usul bilan tajriba usuli samaradorligini taqqoslash maqsadida o'tkazilgan. Tajribada 10-11 yoshli 30 nafar yosh futbolchi ishtirok etdi, jumladan: 15 kishi tajriba guruhida va 15 tasi nazorat guruhida.

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

Tajriba usulubiyati mavjud an'anaviylardan mazmun qismida farq qildi, tuzilishi

va umumiy vazifalari nazorat va tajriba guruhlaridagi mashg'ulotlarda bir xil bo'ldi.

Olingan natijalarni matematik qayta ishlash. Ma'lumotlar Statsoft firmasining Statistica 6.1 for Windows dasturi yordamida tahlil qilindi. Ma'lumotlar "o'rtacha ± o'rtachaning xatosi" ($X \pm m$) ko'rinishida taqdim etildi.

Taqsimotning me'yordaligi. Tanlashning taqsimot qonunini aniqlash miqdoriy ma'lumotlarni statistik tahlilining majburiy bosqichi hisoblanadi. Kuzatilayotgan namunaning, parametrlari shu namuna bo'yicha maksimal ehtimollik usuli bilan baholanadigan, normal qonunga tegishli bo'liishi haqidagi gipotezani sinab ko'rish uchun Kolmogorov-Smirnov mezonidan foydalanildi. Namunalar normal taqsimot qonuniga bo'ysinmadni.

Miqdoriy ma'lumotlarni taqqoslash mezonlari. Taqqoslanayotgan parametrlar orasidagi sezilarli farqlar aniqlash uchun, ularni tanlov shartlariga muvofiqligini hisobga olgan holda tanlangan taqqoslama mezonlaridan foydalanildi. Statistik usulni o'tkazish uchun kichik namunalar orasidagi parametr qiymatidagi farqlarni aniqlash imkonini beruvchi va miqdoriy jihatdan o'lchangan har qanday tavsifning darjasini bo'yicha ikkita mustaqil namuna o'rtasidagi farqni baholash uchun ishlatiladigan statistik test - Mann-Uitnining U - mezonidan foydalanildi. Mezon mustaqil namunalar uchun t- mezonining nolparametrik muqobilidir. Uning afzalligi shundaki, taqsimotning me'yoriyligi va dispersiyalarining ustma-ust tushushi taxminidan voz kechdi.

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

Jismoniy va texnik tayyorgarlik darajasini aniqlash uchun ham nazorat va ham tajriba guruqlarida test sinovi o'tkazildi. Tajriba guruhi yosh futbolchilarining mashg'ulot jarayonida biz tomondan ishlab chiqilgan tajriba usuli maqsadli qo'llanildi, nazorat guruh esa yoshlar sport maktabining an'anaviy dasturi bo'yicha shug'ullandi.

Tajriba guruhidagi futbolchilarni o'rgatish nazorat guruhi mashg'ulotlaridan shu bilan farqlandiki, tajriba guruhida o'quv-mashg'ulot jarayoni yosh futbolchining sport tayyorgarlik jarayonining yo'nalishini tavsiflovchi bloklarni davrlashtirishga qat'iy rioya qilish asosida amalga oshirildi.

Taklif etilgan ketma-ketlikka rioya etish, usul nuqtai nazaridan, mashg'ulotning mantiqiy uyg'unligini ta'minlashi kerak. Shuningdek, TG-tajriba guruhining, masalan, o'quv mashg'ulot jarayonining tayyorgarlik qismida, blokning maqsad va vazifalaridan kelib chiqib, to'p bilan va to'psiz harakatlanuvchi o'yinlar maqsadli ravishda ishlatildi. Mashg'ulotda to'p bilan mashq qilish eng ko'p bajariladi. NG- nazorat guruhida esa o'kuv-mashg'ulot jarayonida an'anaviy o'qitish usulidan foydalanildi.

Tajriba usulini tadbiq qilishning samaradorligi aniqlash uchun futbolchilarning jismoniy va texnik tayyorgarlik darajasini aniqlash maqsadida pedagogik tajriba o'tkazildi.

Bolalarning umumiyligi va maxsus jismoniy-texnik tayyorgarligini baholash Toshkentning "Paxtakor" BO'SM maydonlarida o'tkazildi.

Barcha testlar ertalab 2 kun davomida 8-00 dan 9-30 gacha o'tkazildi. Birinchi kuni futbolchilarning maxsus jismoniy va texnik tayyorgarligi:

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

jonglyorlik qilish, to'pni olib yurish bilan 30 metrga yugurish, zarbaning aniqligi va kuchini baholash uchun test sinovlari o'tkazildi.

Ikkinchi kuni umumiy jismoniy tayyorgarlik darajasi: 30-metrga yugurish, 300 metrga yugurish, 310-metrga «moki» tez yugurish, turgan joydan uzoq sakrashni baholash uchun test sinovlari o'tkazildi.

Olingan natija va ma'lumotlar navbatdagi maqolada keltiriladi.

Adabiyotlar

Варюшин В.В. Тренировка юных футболистов. М., Физкультура, образование и наука, 1997.

Власова Е. М. Подвижные игры и игровые упражнения в школьной системе физического воспитания: учебное пособие / Е. М. Власова.– Великие-Луки: ВГАФКС, 2011. – 125 с.

Годик М.А., Скородумова А.П. Комплексный контроль в спортивных играх. М.: Советский спорт, 2010. 336 с.

Голомазов С.Б., Чирва Б.Г. Теория и методика футбола. Техника игры. М.: Спорт-Академ Пресс, 2002. 472 с.

Золотарев А. П. Подготовка спортивного резерва в футболе. - Краснодар: КГУФКСТ, 2000. - 76 с.

Искусство подготовки высококвалифицированных футболистов:

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

научно-методическое пособие / под ред. Н.М. Люкшинова. – М.: Советский спорт; ТВТ Дивизион, 2006. – 432 с.

Клесов И.А. Личностные факторы эффективности и надежности соревновательной деятельности юных футболистов //Теория и практика физической культуры. - 1993. - №2. - С.19 - 20.

Кузнецов А.А. Организационно-методическая структура учебно-тренировочного процесса в футбольной школе. ИИ этап (11-12 лет)/ А.А. Кузнецов. – М.: Олимпия, Человек, 2007.– 2008 с.

Кузнецов А.А. Футбол. Настольная книга детского тренера. И этап (8-10 лет)/ А.А. Кузнецов. – М.: Олимпия – Человек, 2007.– 112 с.

Лясковский К. П. Техника ударов. М.: ФиС, 1977. С. 5-26.

Чесно Ж.Л., Дюрэ Ж. Футбол. Обучение базовой технике: пер. с франц.: учеб.-метод. издание. М.: ТВТ Дивизион, 2006. 176 с.

Giperglykemik komani keltirib chiqaruvchi omillar va ularni davolash

Samarqand Davlat Tibbiyot Universiteti Davolash ishi fakulteti talabaları

Norullayev Sherzod Axatulla o'g'li

To'xtasinova Gulnigor Shoxruxovna

Chorshanbiyeva Gulina Turdibek qizi

Ilmiy raxbar : Jo'rayeva Zilola Aramovna

O'ZBEKİSTON

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6543108>

Annotatsiya: To'g'ri dietaga rioya qilish va dori-darmonlarni qabul qilish bilan diabet kasalligi to'liq hayot kechirishi mumkin. Ammo ba'zi omillar tufayli ba'zi bemorlar asoratlarni rivojlantiradilar. Eng xavfli biri giperglykemik koma. Bu holat glyukoza kontsentratsiyasining ortishi paytida qondagi insulin etishmovchiligidan kelib chiqadi. Murakkablik hayotga tahdid soladi. Giperglykemik komaning patogenezi diabetga chalingan odamning organizmidagi metabolik jarayonlar buzilishidan kelib chiqadi. Insulin etarli darajada sintez qilinmasa, glyukozani utilizatsiya qilish uchun zarur bo'lgan oqsil gormoni metabolizmni buzadi. Glyukoza tananing hujayralariga kirmaydi, ammo qonda qoladi. Vaqt o'tishi bilan glyukoza yuqori konsentratsiyasi qayd etiladi. Ushbu holat giperglykemiya deb ataladi. Keton tanalari hosil bo'ladi, jigarda glyukoneogenez faollashadi, atsidoz va CNS intoksikatsiyasi yuzaga keladi. Bu diabetik komaga olib keladi.

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

Kalit so'zlar: Giperglykemik,glikoza,qandli diabet , xafli omillar.

Maqola mazmuni: Tashxis qo'yilgan holatlarning 80 foizida ketoasidotik koma belgilanadi. Ko'pincha, u 1-toifa diabet kasalligi bo'lgan bemorlarda rivojlanadi. Odatda 20 yoshgacha bo'lgan yoshlarda uchraydi. Statistikaga ko'ra, kasallikning o'spirin shakliga chalingan har 3 bemordan bittasi shu kabi holatni boshdan kechirgan. Ushbu shakl giperosmolarga va aksincha aylantirilishi mumkin.Ketozisiz giperglykemik koma ham xavfsiz holatga keltiriladi. Bu holat qondagi glyukoza darajasining ortishi bilan birga keladi, tanada energiya uchun yog 'to'qimalarini parchalanishni boshlamaydi. Natijada ketoasidotik komada bo'lgani kabi keton tanalari ham chiqarilmaydi.O'rtacha, o'limning 4–31 foizi qayd etiladi. Ko'pincha o'lim qariyalarda va tanasi zaiflashgan bemorlarda uchraydi.Etiologiyaga qarab, giperglykemik koma bir necha soat yoki kun ichida rivojlanadi. Organizm hosil bo'lgan ketonlar bilan zaharlanadi, kislota-baz muvozanati buziladi, suvsizlanish va gipovolemiya alomatlari paydo bo'ladi. Ushbu holat prekoma deb ataladi.

chanqoqlik hissi, og'iz bo'shlig'i va terining qurishi,

poliuriya

faoliyatning pasayishi va umumiy ko'rsatkichlar,

oshqozon og'rig'i, quşish, diareya,

ishtahani yo'qotish

buzilgan ong, uyquchanlik, asabiylashish (asta-sekin rivojlanadi).

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

Mushaklar tonusi pasayishi mumkin. Xiralashish bemorning og'zidan chiqadi - atseton yoki chirigan hid. Nafas chuqur va shovqinli bo'ladi. Agar bu holat bir necha kun davom etsa, tana vaznining pasayishi qayd etilishi mumkin. Giperglykemik koma bilan og'rigan bemorlarning 50 foizida pseudoperitonitning namoyon bo'lishi qayd etilgan: qorin old devoridagi kuchlanish va og'riq, qorin bo'shlig'i og'riqli, o'rtacha intensivlikdagi peristaltikada. Bunday alomatlar ovqat hazm qilish tizimidagi keton faolligi natijasida paydo bo'ladi.

Davolash: Giperglykemik komani davolashning eng boshida, oddiy insulinning katta dozalarini qo'llash va kerakli miqdordagi NaCl eritmasi va 2,5% natriy bikarbonat eritmasini kiritish bilan terapiya eng muhim choralardan biri hisoblanadi. Birinchidan, prekomoma yoki giperglykemik koma holatida bo'lgan bemor shoshilinch ravishda IT bo'limiga etkazilishi kerak (reanimatsiya). Davolash tamoyillari hujayralarni va boshqa bo'shliqlarni qayta tiklash jarayonlarini o'tkazish, oddiy harakat qiluvchi insulinni kiritish bilan almashtirish terapiyasini o'tkazish, kislota-asos holati va elektrolitlar darajasining asosiy ko'rsatkichlarini normallashtirish, yatrogen gipoglykemiyanı oldini olish kabi harakatlarga asoslanadi.

Va yuqumli va virusli etiologiyaning kasalliklari bo'lsa, tegishli davolashni amalga oshirish, giperglykemik komaning rivojlanishiga yordam bergan boshqa patologiyalarni aniqlash va davolash kerak, so'ngra simptomatik davolanishni buyurish kerak. Giperglykemik komani davolashning taktik usullarini shartli ravishda ikkita qismga bo'lish mumkin. Birinchidan, bu insulin terapiysi, ikkinchidan, infuzion terapiya. Qoida tariqasida, giperglykemik komani davolash uchun insulin terapiyاسining uchta usuli

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

qo'llaniladi. Birinchi usul insulinning kichik dozalarida tomir ichiga doimiy yuborish bilan tavsiflanadi. Ikkinci usul insulinni oz miqdorda iste'mol qilish odatiy usul bilan tavsiflanadi. Uchinchi rejim - bu usul, bu preparatning sezilarli dozalari fraktsiya shaklida qo'llanadi. Birinchi usulda tomir ichiga insulin infuziyalari uchun avtomatik shprits qo'llaniladi. Bugungi kunda ushbu usul butun dunyoda tan olingan va uning mohiyati quyidagicha: glyukoza miqdori 33,3 mmol / l gacha bo'lgan terapiya insulinni tomir ichiga uzlucksiz yuborish bilan boshlanadi, bu erda uning tezligi soatiga 6-10 dona va yuqori ko'rsatkichlarda ushbu ko'rsatkichdan - soatiga 12-16 dona. Giperglykemik komani davolash uch bosqichga bo'linadi. Birinchi holda, glyukoza miqdorini litr uchun o'n olti millimolgacha kamaytirish kerak. Keyin ular o'z-o'zidan ovqat olish imkoniyati bilan bemorning ahvolini yaxshilashni boshlaydilar. Va giperglykemik komani davolashning uchinchi bosqichi bu bemorning odatiy hayot tarziga o'tishidir. Insulin terapiyasi har bir soatda, va keyin ikki soatdan keyin etarli infuzion terapiya yordamida qon glyukoza miqdorini doimiy ravishda kuzatib borish bilan amalga oshiriladi. Agar 3-4 soat ichida glyukoza darajasi o'ttiz foizga tushmasa, ular dastlab ishlatalgan dozani deyarli ikki baravar oshirishga harakat qilishadi. Glyukoza miqdori bir litrda o'n olti millimolga etganida, insulin dozasi soatiga ikki dan to'rtgacha kamayadi. Bir litrda o'ndan o'n uch millimolgacha glikemiya bilan, preparat ikki-to'rt soat ichida to'rtdan olti birlikgacha teri ostiga yuboriladi. Keyinchalik, glyukoza miqdori bir litrda o'ndan o'n ikki millimolga teng bo'lsa, gipoglykemik holat yuzaga kelmasligi uchun insulinni qabul qilishni davom ettirish tavsiya etilmaydi. Giperglykemik komanining infuzion terapiyasining taktikasi ham uch

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

bosqichga bo'lingan. Davolashning birinchi bosqichida fiz. rr Terapiyaning birinchi soatida ushbu preparatning bir litriga tomir ichiga reaktiv in'ektsiya o'tkaziladi va keyin ular yarim dozaga o'tkaziladi. Kelajakda qachon suvsizlanish belgilari asta-sekin yo'q qilinadi, jismoniy eritma glyukoza darajasi litriga o'n olti millimolga yetguncha sekinroq kiritiladi. Va gipokaliemiya bo'lsa, ular eritma yordamida davolanish boshlanishidan ikki soatdan kechiktirmay uni tuzatishni boshlashadi. Buning uchun kaliy xlorid eritmasi tomir ichiga yuboriladi. Kislota asosini normalizatsiya qilish uchun, atsidoz va etti pH darajasida pH bo'lsa, NaHC shaklida sodali eritmani tomir ichiga yuborish buyuriladi. Barcha infuzion terapiya markaziy venoz bosim va soatlik siydik chiqishi bilan boshqariladi. Giperglykemik komani davolashning ikkinchi bosqichida, bemor shakarning keskin tushishini oldini olish uchun hushiga kelganda, ular insulin (4 dona) qo'shilgan holda soatiga 200 ml 5% glyukoza eritmasini tomir ichiga yuborishni boshlaydilar. Shundan so'ng, bemor shirin choy ichishi yoki shakarning bir qismini eyishi mumkin. Ushbu davolanishning so'nggi bosqichi allaqachon ixtisoslashgan bo'limda o'tkazilmoqda. Bunday holda, insulin in'ektsiyasi glyukoza majburiy nazorati bilan to'rt yoki olti soatdan keyin beriladi. Har bir insulin in'ektsiyasidan keyin bemor 50 g uglevodni o'z ichiga olgan ovqatni iste'mol qilishi kerak. Keyin eritmalarining kiritilishi bekor qilinadi va bemor og'iz orqali ovqat eyishni boshlaydi. 9-sonli parhez buyuriladi, bu mavjud bo'lgan asetonuriya davrida va yo'qolgandan keyin yana o'n kun davomida yog'li ovqatlarni iste'mol qilishni istisno qiladi.

Bundan tashqari, giperglykemik komadan chiqarilgandan keyin profilaktika maqsadida bemorga yetti kun davomida yotoqda dam olish buyuriladi. Ba'zi

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

holatlarda avtomatik shpritslar mavjud bo'lmaganda, ular kichik dozalarda insulinni fraktsion yuborish kabi usulni boshlaydilar. Preparatning barcha ishlaydigan dozalari terapiyaning birinchi usuliga o'xshash, ammo bu erda har soatda faqat tomir ichiga reaktiv yuborish qo'llaniladi. Ammo giperglykemik komani davolashning uchinchi usuli insulinni sezilarli dozalarda kiritilishi bilan tavsiflanadi, ammo bugungi kunda u deyarli qo'llanilmaydi. Uning mohiyati infuzion terapiya e'tiborisiz 40-60 dona insulinning bitta dozasini kiritishdir, shuning uchun u ko'pincha sut kislotasi, miya yarim shishiga, glyukoza miqdorining keskin pasayishiga, o'limga olib keldi. Yuqumli va yallig'lanish xususiyatidagi turli kasallikkarni davolashning terapevtik usullari keng doiradagi antibiotiklardan foydalanishni o'z ichiga oladi. Agar davolanish paytida jarrohlik patologiyasi, masalan, oyoq gangrenasi bo'lsa, shoshilinch jarrohlik buyuriladi. Ammo operatsiyadan oldin bemorni dekompensatsiya holatidan chiqarish kerak. Giperglykemik komaga sabab bo'lgan barcha aniqlangan boshqa kasalliklar simptomatik davolanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

- 1.B.X Shagazatova „ Endokrinologiya”
- 2.S.I Ismailov „ Endokrinologiya”
3. Mark S. Nyu-York: Thieme Medical Publishers. 7 2010. Greenberg. „Neyroxirurgiya bo'yicha qo'llanma.”
4. Internet tarmoqlari.
- 5.,Odam anatomiysi”F.Bahodirov

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

6.,“Junkeyra”

7.,“Gistologiya” K.A.Zufarov

8.,“Avitsenna.uz va mymedic.uz”Internet tarmoqlari.

9.,“Topografik anatomiya” N.H.Shomirzayev,S.X.Nazarov,R.J.Usmonov

**GTL MAXSULOTLARI ISHLAB CHIQARISHDA REAKTORGA KIRISHDAGI HARORATNI
NAZORAT QILISH TIZIMINI MATEMATIK TAVSIFI**

dots. Hamidov B.T. mag. Abdiazizov J.T. (+998901120108)

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6584859>

Matematik tavsifni tuzishni analitik usullarining kamchiligi sifatida obyektni yetarli to'liq tavsifidan kelib chiqgan tenglamalar tizimini yechishning qiyinligini ko'rsatish mumkin. Matematik tavsifni tuzishning eksperimental usuli kirish va chiqish o'zgaruvchilari tor «ishchi» o'zgarish diapazonida o'zgarganda obyektlarni boshqarish va tadqiq qilish uchun qo'llaniladi (masalan, ayrim texnologik parametrlarni avtomatik stabillash tizimini qurishda).

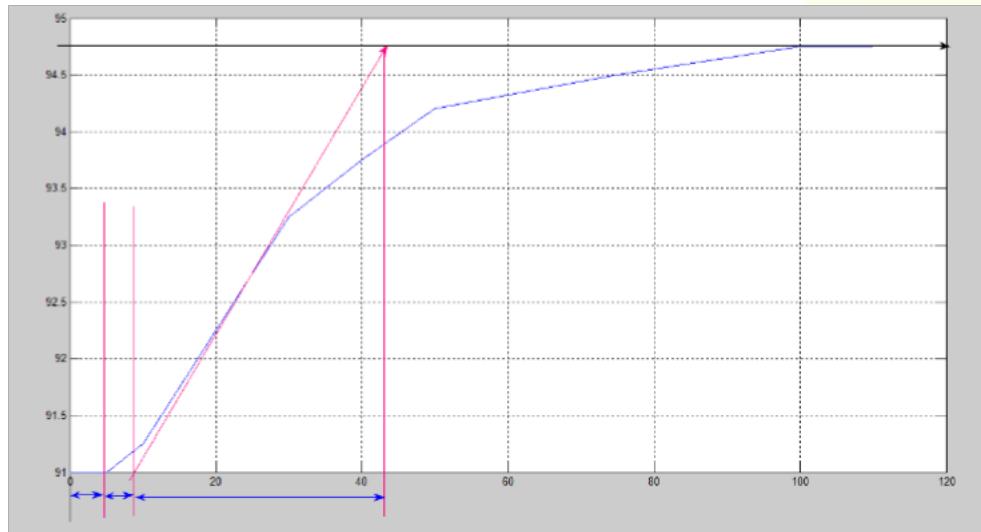
Matematik tavsifini tuzish analitik va tajribaviy usullarining «kuchli» va «kuchsiz» tomonlarini borligi kombinasiyalangan tajribaviy-analitik usulini ishlab chiqish zaruratiga olib keldi. Uning mohiyati tavsifning tenglamalarini analitik tuzish, eksperimental tadqiqotlar o'tkazish va ular natijalari bo'yicha tenglamalarning parametrlarini topishdan iborat. Matematik tavsifini olishga bunday yondashishda tajribaviy va analitik usullarning ko'p ijobiy xossalariini saqlab qoladi.

1 – jadval

Vaqt	0	10	20	30	40	50
Harorati	91	91	91.23	91.78	92.3	92.8
Vaqt	60	70	80	90	100	110
Harorati	93.3	93.89	94.2	94.55	94.88	94.88

Olingan ma'lumotlarga ko'ra obyektning o'tish grafigi tuzib olinadi (1 – rasm). Grafikda keltirilgan egri chiziq obyektning turki egriligini ifodalaydi.

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

1 – rasm. Obyektning o'tish xarakteristikasi grafigi

Hosil bo'lgan grafikni sillqlab, unda turtki egriligining o'zgarish nuqtasi aniqlanadi va shu nuqtadan egri chiziqqa urunma o'tkaziladi.

Belgilangan masofalar chizg'ich yordamida o'lchanadi. Ko'rileyotgan misolda $T_{0a} = 5$ $T_{ab} = 8$ hamda $T_{bd} = 42$ ekanligi aniqlandi.

Qiymatlar aniqlangach, (1) tenglama bo'yicha z ningqiymati aniqlanadi.

$$z = T_{ab} / T_{bd} \quad (1)$$

$$z = T_{ab} / T_{bd} = 8 / 42 = 0.19$$

z ning qiymatiga ko'ra quyidagi parametrlar aniqlanadi

$$k_1 = \begin{cases} 17z+1, & \text{agar } 0 \leq z \leq 0.104 \\ 7.4z+2.1, & \text{agar } z > 0.104 \end{cases} \quad (2)$$

$$k_1 = 7.4z + 2.1 = 3.5$$

$$k_2 = 7.5 * z^2 + 2.1 * z \quad (3)$$

$$k_2 = 7.5 * 0.326^2 + 2.1 * 0.326 = 0.67 \quad (4)$$

k_1 , k_2 larning qiymatlari aniqlangach, obyektning doimiy vaqtini T tenglamaga binoan aniqlanadi.

$$T = T_{bd} / k_1 \quad (5)$$

**ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR**

$$T = \frac{42}{3.5} = 11.9$$

Obyektning kechikish vaqtiga τ_1 quyidagi (6) tenglama orqali aniqlanadi.

$$\tau_1 = k_2 T \quad (6)$$

$$\tau_1 = 0.67 * 11.9 = 7.98$$

Obyektning haqiqiy kechikish vaqtiga quyidagicha hisoblanadi.

$$\tau = T_{0a} + T_{ab} - \tau_1 \quad (7)$$

$$\tau = 5 + 8 - 7.98 = 5.02$$

Uzatish funksiyasining tartibi n esa tenglama bilan aniqlanib, uning qiymatini butun son qilib yaxlitlanadi.

$$n = 2.5 * z^2 + 8.6 * z + 1 \quad (8)$$

$$n = 2.5 * 0.19^2 + 8.6 * 0.19 + 1 = 2.72 \approx 3$$

ning qiymatini butun son qilib yaxlitlanadi.

Obyektning kuchaytirish koeffisiyenti quyidagicha hisoblanadi (9).

$$k = \frac{T_o - T_b}{T_b} * \frac{100}{A} \quad (9)$$

$$k = \frac{95-91}{91} * \frac{100}{10} = 0.44$$

Obyektning uzatish funksiyasi esa (2.1.10) tenglama ko'rinishida ifodalanadi.

$$W = \frac{k}{(Tp+1)^n} e^{-\tau p} \quad (10)$$

Bizning misolda esa obyektning uzatish funksiyasi $W(p) = \frac{0.44}{(11.9p+1)^3} e^{-5.02p}$ ko'rinishga ega bo'ldi.

O'ta rostlanishning qiymati

$$\sigma = \frac{y_{max} - y_{o'max}}{y_{o'max}} * 100 \% = \frac{95 - 91}{91} * 100 \% = 4.4 \%$$

Foydalanilgan adabiyotlar:

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

1. Исчиркан А.А., Мирзами Дж. И. Дифференциальные теплоты и ИК - спектры адсорбции диоксида углерода на цеолитах NaA и NaX. //IX междунар. конф. по теориям вопросам адсорбции и хроматографии 24 - 28 апреля, 2001, Москва
2. Алехина, М. Б. Промышленные адсорбенты: учебное пособие / Алехина, М.Б. - РХТУ им. Д.И. Менделеева, 2007. 115 с.: ил. - Библиограф:

“Tabiiy resurslar va ularning turlari”

Halimjonov Akmaljon Komiljon ogli

Namangan davlat universiteti

Atrof muhit muhofazasi yonalishi

1-kurs magistiranti

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6598767>

Annotatsiya: Ushbu maqolada tabiiy resurslar va ularning turlari haqida bayon qilingan.

Kalit sozlar: tabiat, tuproq-yer, suv, o'simlik va hayvonot dunyosi, to'liq emas tabiiy resurslar, kosmik va iqlimi manbaalar.

Tabiiy resurslar - bu boylik yaratish, insoniyatning yashash sharoitlarini ta'minlash uchun ishlataladigan tabiat tarkibiy qismlari. Aksincha, bu odamlar mehnatida yaratilmagan, tabiatda mavjud bo'lgan tirikchilikdir. Ular haqiqiy va potentsial bo'lishi mumkin. Ishlab chiqaruvchi kuchlar rivojlanishining ma'lum bir bosqichida inson ishlab chiqarishida ishlataladigan tabiiy resurslar realdir va qattiqqo'lligi sababli ishlab chiqarishga jalg qilinmaydi iqlim sharoiti, texnik jihozlarning etishmasligi va boshqa sabablarga ko'ra - potentsialga. Ulardan ba'zilari inson hayotining bevosita shartlari bo'lib xizmat qiladi (masalan, atrof-muhit havosi va suvi,

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

shuningdek, dam olish, davolash, ta'lim, axborot va boshqa manbalar). Boshqalar ishlab chiqarish rivojlanishining manbai va omili - bu tabiat ishlab chiqarish tomonidan bevosita iste'mol qilinadigan xom ashyo manbai va ishlab chiqaruvchi kuchlarning tarqalishi uchun fazoviy asosdir.

Tabiiy resurslar tabiatning muayyan tarkibiy qismlariga (tuproq-yer, suv, biologik - o'simlik va hayvonot manbalari, mineral, atmosfera resurslari) tegishli bo'lismiga qarab foydalanish xususiyatiga ko'ra (sanoat, sog'liqni saqlash, estetik, bilim-axborot, rekreatsiya va boshqalar) guruhlarga bo'linadi. energiya), tiklanish darajasiga ko'ra (tugaydigan va tugamaydigan). Tiklanadigan tabiiy resurslar qayta tiklanadigan, nisbatan qayta tiklanadigan va tiklanmaydigan qismlarga bo'linadi.

Qayta tiklanadigan Resurslar - bu biosfera resurslari bo'lib, ulardan foydalanilgan holda, belgilangan tabiiy jarayonlar tufayli ko'paytirilishi mumkin (o'simlik va hayvonot dunyosi). Ularning xarajatlari darjasasi, albatta, tiklanish tezligiga muvofiq bo'lishi kerak. Ushbu manbalar alohida himoya talab qiladi qayta tiklanadiganmanbalar: ma'lum sharoitlarda ko'paytirish, uning miqdori va sifatini boshqarish qobiliyati; tabiiy jarayonlar natijasida qobiliyat va iqtisodiy faoliyat bir fazilatdan ikkinchisiga o'tish uchun odam; funktsional-sifat xususiyatlarining ularga ta'sir ko'rsatish yo'nalishi va darajasiga bog'liqligi va shartliligi; Ba'zi bir resurslarning holatini boshqalarning sifati va miqdoriga bog'liqligi va o'zaro bog'liqligi.

TO nisbatan qayta tiklanadigan resurslarga, odatda, juda sekin shakllanadigan tuproq kiradi (gumus gorizontining 1 sm taxminan 200 ... 500 yil ichida hosil bo'ladi va eroziya natijasida vayron bo'lgan haydaladigan

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

qatlamni tiklash uchun 2 ... 10 ming yil kerak bo'ladi).

Qayta tiklanmaydigan (almashtirib bo'lmaydigan) - qayta tiklanmagan yoki foydalanishga nisbatan sekinroq tiklanadigan tabiiy resurslar muayyan davrlar (masalan, ko'mir, neft, gaz va boshqa foydali qazilmalar), shuningdek yashash joylari. Minerallardan iqtisodiy, oqilona foydalanish kerak.

To'liq emas tabiiy resurslar - kosmik, iqlim va suv (global miqyosda).

Kosmik manbalar - kosmik nurlanish, quyosh nurlari, to'lqinlar energiyasi. Iqlimiyl manbalar - issiqlik, atmosfera namligi, havo, shamol energiyasi.

Suv resurslari - sayyoramizdag'i suv zaxiralari.

2. Tuproq va yer resurslari. Tuproq - ajralmas tabiiy resurs, moddiy boylikning asosi. Erning boshqa barcha aholisi uchun oziq-ovqat va bioenerji materiallarining asosiy manbai bo'lgan o'simliklarning rivojlanishi va mahsuldarligi ularga bog'liqdir. Tuproqlar barcha ishlab chiqarishning asosi bo'lib xizmat qiladi, qishloq xo'jaligida esa - ishlab chiqarishning asosiy vositasi. Qayerdan to'g'ri foydalanish iqtisodiyotning barcha sohalarida tuproq faoliyati, jamiyat farovonligi. Sayyoramizdag'i erlarning ulushi taxminan 149 million km² ni tashkil qiladi. Qishloq xo'jaligining maydoni 19,4 million km². Tuproq va yer resurslari juda boy deb ishoniladi.

Aslida, ularning katta qismi (taxminan 92 million km²) qishloq xo'jaligiga yaroqsiz, chunki u sovuq iqlimda joylashgan, botqoqlar, o'rmonlar, butalar va past yaylovlari bilan ifodalanadi. Rossiya hududining qariyb 40 foizi tog'li hududlarda (arktika, tundra tuproqlari) joylashgan. Aholi punktlari, sanoat

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

korxonalar, aerodromlar, yo'llar, quvurlar, aloqa liniyalari va boshqalar uchun eng yaxshi erlar deyarli o'zlashtirildi yoki o'zlashtirildi. Rivojlanish uchun er zaxiralari mavjud, ammo ularning sifati past. Ekin maydoni umumiy er maydonining 10,4% ni tashkil qiladi (Yer yuzasining taxminan 3%). Aholi jon boshiga hisobiga sayyorada o'rtacha 0,3 hektar haydaladigan er iste'mol qilinadi va bu maydon har yili kamayib bormoqda. Qishloq xo'jaligiga mo'ljallangan bo'limgan, sanoat va qishloq xo'jaligi chiqindilarini yo'q qilish uchun erlarga ehtiyoj doimiy ravishda o'sib bormoqda. Tuproqni to'g'ridan-to'g'ri yo'q qilish er osti va ochiq konlarni qazish natijasida yuzaga keladi. Tuproqlar suv va shamol eroziyasi ta'sirida yo'q qilinadi. Ikkilamchi sho'rланish, sho'rланish, botqoqlanish, tuproqning og'ir metallar, radionuklidlar, pestitsidlar va boshqa kimyoviy moddalar bilan ifloslanishi natijasida er yo'qotishlari ko'paymoqda. Xavotir tuproqning pasayishi, noto'g'ri, muvozanatsiz foydalanish tufayli ularning unumdorligining pasayishi bilan bog'liq. Ushbu tuproqlarning barchasi kompleks meliorativ ishlarni talab qiladi: drenajlash, sug'orish, tuzsizlantirish, liming, gips bilan qoplash, eroziyaga qarshi chora-tadbirlar majmui.

3. Suv resurslari. Suv hayotning asosiy tarkibiy qismlaridan biri bo'lgan eng muhim ajralmas tabiiy resursdir. Suvsiz inson faoliyati mumkin emas. Suv ko'plab ishlab chiqarish jarayonlarida ishlatiladi, arzon energiya manbai bo'lib xizmat qiladi, yuk suv bilan tashiladi, bu kundalik hayotda zarur. Suv resurslari - bu okeanlar, dengizlar, daryolar, muzliklardagi suvning umumiyligi, shuningdek er osti suvlari, tuproq va atmosfera namligini etkazib berish. Moddiy ishlab chiqarish nuqtai nazaridan, suv resurslari - bu texnik jihatdan mavjud bo'lgan va jamiyat ehtiyojlarini qondirish uchun iqtisodiy

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

jihatdan foydalanish mumkin bo'lgan suv zaxiralari. Yerdagi suv zaxiralari 1,5 milliard km³ (quruqlikda taxminan 0,07%), toza suv zaxiralari atigi 28,3 million km³, ya'ni. umumiy gidrosferaning taxminan 2% ni tashkil qiladi. Suvning eng katta zaxiralari tabiiy muzda to'plangan, daryolar va ko'llarning toza suviga (jami gidrosferaning 0,016%) tushadi. Suv harakatsiz, doimiy iste'mol qilinadi va tiklanadi. Suv resurslaridan foydalanish xususiyatiga qarab suvdan foydalanuvchilar (baliqchilik, suv transporti, yog'ochni qayta ishlash, gidroenergetika va suvdan foydalanadigan, ammo iste'mol qilmaydigan boshqa tarmoqlar) va suv iste'molchilari (sanoat, qishloq va kommunal xo'jaligi) mavjud. Umuman olganda, Rossiyada toza suv iste'moli (tabiiy manbalardan olinadigan) qayta tiklanadigan manbalarning 6 foizini, sanoati rivojlangan ba'zi hududlarda esa 40 foizni tashkil etadi. Chuchuk suvning asosiy iste'molchilari qishloq xo'jaligi, sanoat va kommunal xizmatlar hisoblanadi. Moskva kuniga 5.6.5.9 million m³ ichimlik suvi sarflaydi. Kundalik iste'mol kishi boshiga taxminan 650 litrni tashkil etadi, Parijda - 290, Tokioda esa - 220 litr. 50 dan ortiq mamlakatlarda toza suv tanqisligi sezilmoqda. Masalan, Jazoir, Quvayt, Birlashgan Arab Amirliklari, Singapur import suvda yashaydi. Parij, London, Tokio, Nyu-Yorkda toza suv yetarli emas. Chuchuk suv etishmasligining asosiy sabablari aholi sonining ko'payishi; suvni ko'p talab qiladigan tarmoqlarni kengaytirish; botqoqliklarning qurishi, o'rmonlarning kesilishi, yaylovlarning haydalishi va boshqalar tufayli daryo suvining kamayishi. chorva mollari oqishi natijasida suvning ifloslanishi, kanalizatsiya Og'ir metallar, radionuklidlar, neft moylari, yuvish vositalari (sintetik sirt faol moddalar), pestitsidlar, turli mikroorganizmlar kelgan sanoat va communal

korxonalar.

Tabiiy zaxiralar hayotni ta'minlash uchun ishlataladigan yashash joylarining barcha qismining bir qismidir (manbalar + sharoitlar). Katta hajmlar tabiiy boyliklarzamonaviy inson faoliyati bilan shug'ullanib, ulardan oqilona foydalanish va himoya qilish muammolarini kuchaytirdi va global xarakterga ega bo'ldi. Tabiiy resurslarni o'rganish va ulardan oqilona foydalanish uchun ulardan oqilona foydalanishning umumlashtirilgan usullarini ishlab chiqish uchun ularni sinflarga (turlarga) bo'lish tavsiya etiladi.

Tabiiy resurslarning asosiy turlari quyidagilar:

1. Energiya manbalari (quyosh energiyasi, ichki issiqlik, atom energiyasi va boshqalar);
2. Atmosfera (gaz manbalari);
3. Iqlimiylar manbalar;
4. Suv resurslari;
5. Litosfera resurslari, shu jumladan er va mineral resurslar;
6. O'simliklar resurslari - ishlab chiqaruvchilar;
7. Iste'molchilar resurslari;
8. Reduktorlarning manbalari;
9. Dam olish - antropo - ekologik;

10. Informatsion - rekreatsion;

11. bo'shliq va vaqt resurslari;

Mehnat resurslari va boshqalar.

Ishlab chiqaruvchilar, iste'molchilar va reduktorlarning manbalari biologik manbalarga (o'simlik resurslari, yovvoyi tabiat resurslari) birlashtirilishi mumkin. Lekin yodda tutish kerakki, tabiiy resurslar (tabiiy resurslar) odamlar foydalanadigan tabiat tarkibiy qismidir, shuning uchun ularni energiya siklidan ko'p miqdorda olib tashlaydi. tabiiy moddalar jarayonini buzishimiz mumkin

DISKLI PLUGNING SHUDGORLASH SXEMASINI ISHLAB CHIQISH

Hamroyev R.K. – assistent, Toshkent davlat texnika universiteti, Toshkent

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6610614>

Jahonda energiya-resurstejamkor va ish unumi yuqori bo'lgan tuproqqa ishlov berish mashinalarini ishlab chiqish yetakchi o'rinni egallamoqda. «Dunyo miqyosida turli qishloq xo'jaligi ekinlarini hosilini etishtirish uchun har yili 1,6 mlrd. gektardan ortiq maydonga ishlov berilishini hisobga olsak» [1], ish sifati va unumi yuqori hamda energiya-resurstejamkor tuproqqa ishlov berish mashina va qurilmalarni ishlab chiqish muhim vazifalardan hisoblanadi. SHu bilan birga energiya sarfi kam bo'lgan pluglarni ishlab chiqish va qo'llashga katta e'tibor qaratilmoqda.

Jahonda qishloq xo'jalik ekinlarini etishtirish uchun dalalarni ekishga tayyorlashning resurstejamkor texnologiyalari va ularni amalga oshiradigan texnika vositalarining yangi ilmiy-texnikaviy asoslarini ishlab chiqishga yo'naltirilgan ilmiy-tadqiqot ishlari olib borilmoqda. Ushbu yo'nalishda ish organlari ilgarilanma va aylanma harakatlanadigan tuproqqa ishlov beradigan mashinalarni ishlab chiqish va ular ishchi qismlarining tuproq bilan o'zaro ta'sirlashish jarayonida resurstejamkorlikni ta'minlash bo'yicha maqsadli ilmiy izlanishlarni olib borish muhim masalalardan hisoblanadi. SHu jihatdan ish organlari sferik disk ko'rinishida bo'lgan ikki yarusli diskli pluglarni ishlab chiqish zarur hisoblanmoqda.

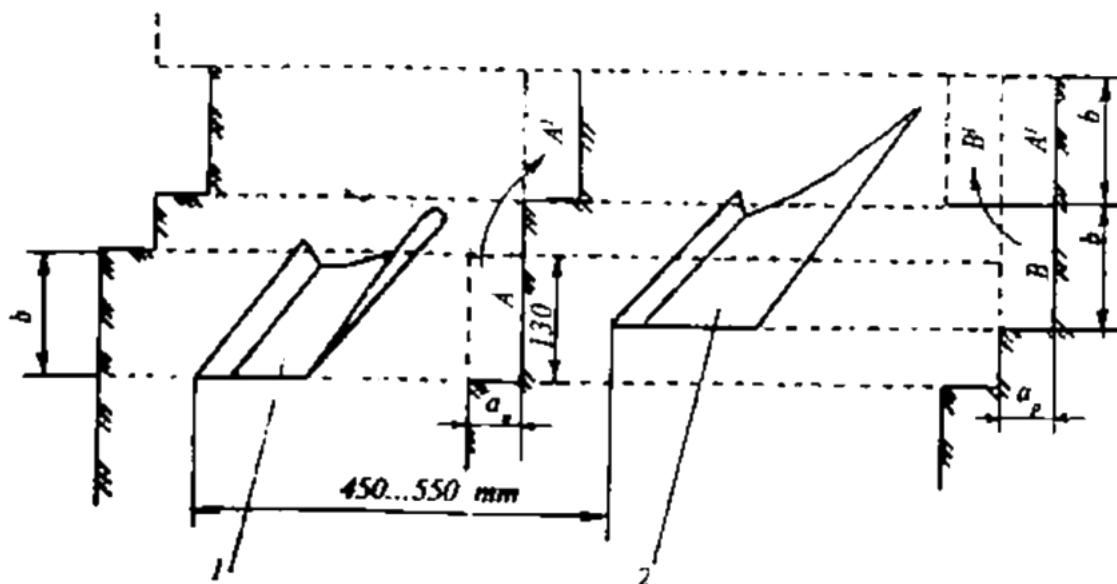
ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

Respublikamiz qishloq xo'jaligi ishlab chiqarishida mehnat va energiya sarfini kamaytirish, resurslarni tejash, qishloq xo'jalik ekinlarini ilg'or texnologiyalar asosida etishtirish va yuqori ish unumiga ega bo'lgan qishloq xo'jalik mashinalarini ishlab chiqish yuzasidan keng qamrovli choratadbirlar amalga oshirilib, jumladan dalalarni shudgorlashda kam energiya sarflab, texnologik jarayonlarni sifatli bajarilishini ta'minlaydigan texnika vositalarini ishlab chiqishga alohida e'tibor qaratilmoqda.

Ushbu ta'kidlanganlar asosida Qishloq xo'jaligini mexanizatsiyalashtirish ilmiy-tadqiqot instituti (QXMITI)da don, takroriy va boshqa qishloq xo'jaligi ekinlarini yetishtirish uchun yerlarga asosiy ishlov berish(shudgorlash)da qo'llaniladigan diskli plug ishlab chiqilgan[2] va uning mintaqamiz tuproq-iqlim sharoitiga mos parametrlarini asoslash bo'yicha tadqiqotlar o'tkazilgan.

Yaruslab shudgorlaydigan ag'dargichli plug bu usulda shudgorlash uchun ramaga qamrov kengliklari bir xil bo'lган ($b=35$ sm) ustki 1 va pastki 2 korpuslar bir-biriga nisbatan 450-550 mm masofada ketma-ket o'rnatiladi.

Gorizontal tekislikda ustki korpus pastkiga nisbatan haydalmagan chap tomonga 130 mm ga surilib o'rnatilgan (1-rasm). Ish jarayonida ustki korpus chuqurligi au=10 sm, kengligi $b=35$ sm

1 – ustki; 2 – pastki yarus korpuslari; A, B – ustki, pastki yarus palaxsalari.

1- rasm. Ikki yaruslab shudgorlash sxemasi:

bo'lgan A qatlamni A' holatgacha to'ntarib yotqizadi. Uning orqasida kelayotgan pastki korpus chuqurligi $a_p=20$ sm, kengligi $b=35$ sm bo'lgan B qatlamni ag'darib, A' ning ustiga chiqarib tashlaydi. Ba'zan korpuslar $a_u=a_p=15$ sm qilib ham o'rnatiladi. Yarusli plugdan so'ng qoladigan shudgor devori pog'onasimon ko'rinishda bo'ladi.

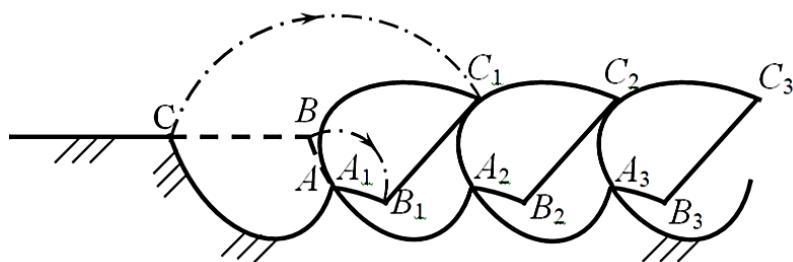
Demak, yaruslab shudgorlashdagi A qatlam yuzasidagi begona o'tlarning qoldiqlari to'liq va chuqur ko'miladi, keyinchalik ularning ko'karib chiqishi qiyinlashadi. Bu usulning yana bir afzalligi shundaki, o'rib olinmagan g'o'zapoya va boshqalarning chuqur ko'milishini ta'minlaydi.

Korpus ta'sirida tuproq palaxsasi to'liqroq ag'darilishi uchun korpus qamrov

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

kenligi b shudgorlash chuqurligiga a ga nisbatan kamida 1,3 barobar katta bo'lishi ($b/a > 1,3$) kerakligini hisobga olsak. Ikki yaruslab shudgorlashda esa $b/au = 1,5$ ustki korpusga; pastki korpus uchun $b/ap = 1,75$, ya'ni 1,3 dan ko'p bo'lishi palaxsalarning o'ta sifatli ag'darilishiga asos bo'ladi [3].

2-rasmda disk tomonidan kesib olingan palaxsani ag'darilish jarayoni tasvirlangan. Bunda palaxsa deformatsiyalanmaydi va o'z shaklini o'zgartirmaydi deb qaralgan. Lekin aslida esa ag'darilayotgan palaxsa uvalanish natijasida, u disk ish sirtida bo'laklarga bo'linib harakatlanadi [4, 5].

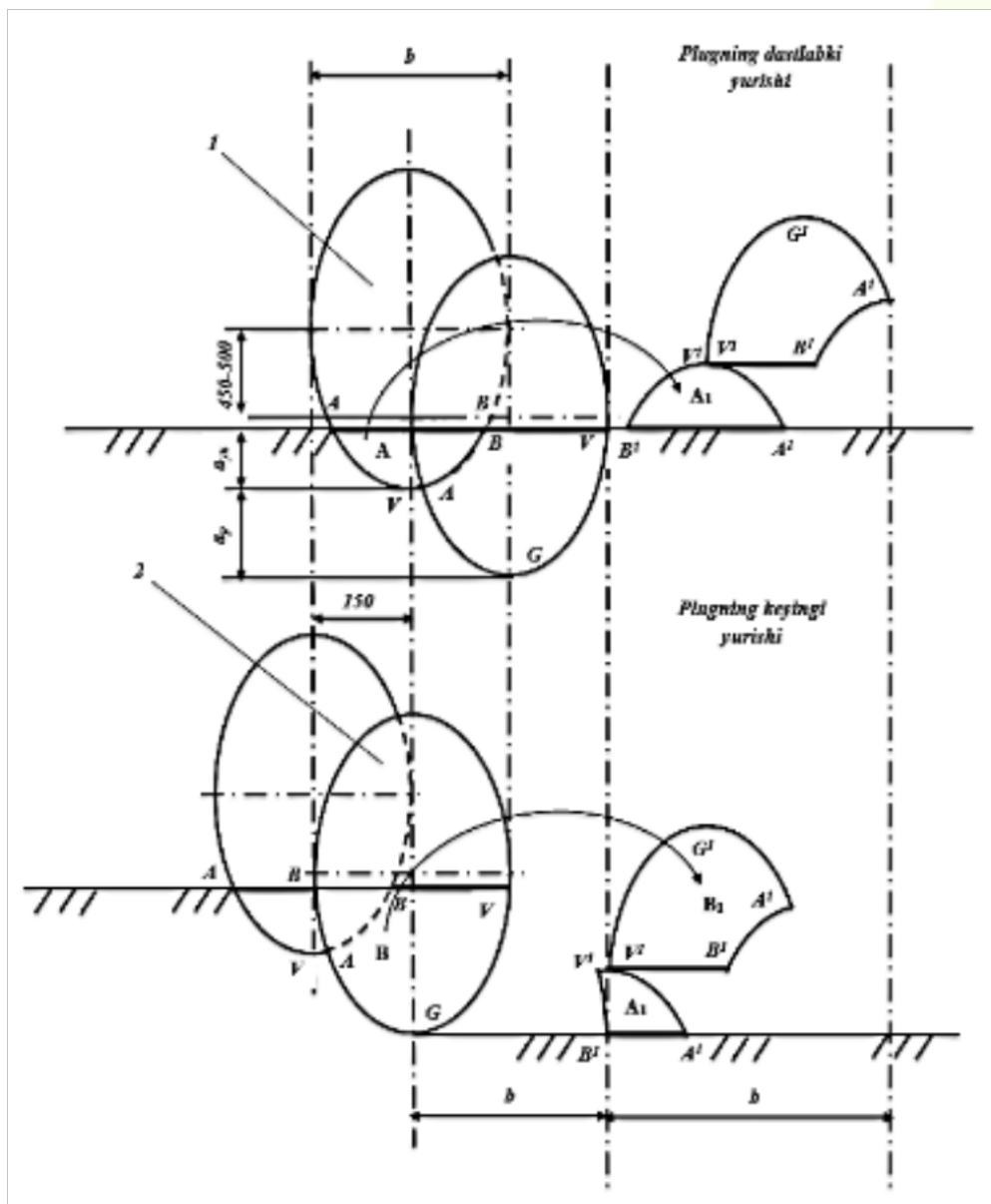
2-rasm. Oddiy diskli plug korpuslari tomonidan palaxsalarning ag'darish sxemasi.

Ikki yaruslab shudgorlaydigan diskli plug bu usulda shudgorlash uchun ramaga qamrov kengliklari bir xil bo'lgan ($b=30$ sm) ustki 1 va pastki 2 diskli korpuslar bir-biriga nisbatan 450-500 mm masofada ketma-ket o'rnatiladi. Tuproqqa ikki yarusli ag'darib ishlov berish ikki yarusli pluglar bilan amalga oshiriladi. Ikki yarusli pluglar asosiy (pastki) va ularning oldidan yoki orqasidan o'rnatilgan yuqorigi korpuslarga ega bo'ladi. Yuqorigi

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

korpusning qamrash kengligi pastki korpusning qamrash kengligi bilan bir xil bo'lib, ular pastki korpusga nisbatan shudgorlanmagan dala tomonga siljitib joylashtiriladi. Gorizontal tekislikda ustki diskli korpus pastkiga nisbatan haydalmagan dala tomonga 150 mm ga surilib o'rnatilgan (3-rasm). Ish jarayonida ustki diskli korpus chuqurligi ayu=15 sm, kengligi b=30 sm bo'lgan A qatlamni A1 holatgacha to'ntarib maydalab ag'daradi. Uning orqasida kelayotgan pastki diskli korpus chuqurligi ap=20 sm, kengligi b=30 sm bo'lgan B qatlamni ag'darib, A1 ning ustiga maydalab ag'darib tashlaydi.

ILM – FAN TA’LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

1 – ustki diskli korpus; 2 – pastki diskli korpus; A, B – ustki, pastki yarus palaxsalari.

3- rasm. Ikki yarusli diskli plugning shudgorlash sxemasi:

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

qoladigan shudgor devori yarim novsimon ko'rinishda bo'ladi.

Xulosa

Diskli korpus ta'sirida tuproq palaxsasi to'liqroq ag'darilishi uchun diskli korpus qamrov kenligi b shudgorlash chuqurligiga a ga nisbatan kamida 1,3 barobar katta bo'lishi ($b/a > 1,3$) kerakligini hisobga olsak. Ikki yarusli diskli puluglar bilan shudgorlashda esa $b/ayu = 2,0$ ustki korpusga; pastki korpus uchun $b/ap = 1,5$, ya'ni 1,3 dan ko'p bo'lishi palaxsalarning o'ta sifatli ag'darilishiga asos bo'ladi.

ADABIYOTLAR

<http://www.nrcs.usda.gov>

To'xtaqo'ziev A., Ishmuradov SH.U., Abzalova M. Diskli plug // O'zbekiston qishloq xo'jaligi. -Toshkent, 2010. -№12. -B. 29.

Shoumarova M.Sh, Abdilayev T.A. Qishloqxo'jaligi mashinalari.

– Toshkent, 2019. – 575 b.

Ishmuradov Sh.U. Diskli plugning parametrlarini asoslash: Diss. ... t.f.PhD. – Toshkent: QXMITI, 2019. – 153 b.

Mamatov F.M. Qishloqxo'jaligi mashinalari. – Fan, 2007. – 305 b.

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

“Boshlangich sinf oquvchilariga matematika oqitish jarayonida muammolar”

Hasanova Gulzoda Baxshilloyevna

Navoiy viloyat Qiziltepa tumani

19-maktabning boshlang'ich talim o'qituvchisi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6607541>

Annotatsiya: Bugungi kunda kompetensiyaviy yondashuv asosida ta'lif berish sharoitida o'qituvchilarning o'z faoliyatiga yondashuvi ham o'zgarishi kerak. O'qituvchi bundan buyon darslik bilan birgalikda o'quvchilarga – “ob'yektiv bilimlarni” yetkazuvchisi bo'lib qolmaydi.

Kalit so'zlar: boshlang'ich sinf, matematika, darslik, davlat ta'lif standarti, kompetensiya.

Ulkan iqtisodiy o'zgarishlar yuz berayotgan hozirgi davrda matematikaning ahamiyati yanada oshdi, shuning uchun ham matematik ta'lif katta ijtimoiy ahamitga ega. Respublikamiz hukumati yoshlarga ta'lif va tarbiya berish tizimini takomillashtirish, ta'lif va tarbiyani turmushning oshib borayotgan talablari darajasiga etkazish vazifasini qo'ydi. 1997-yilda «Ta'lif to'g'risida qonun» qabul qilindi. Bu qonunda ijtimoiy va iqtisodiy o'zgarishlar davrida maktabning roli yanada o'sganligi, maktabning bosh vazifasi - o'quvchilarga fan asoslardan puxta bilim berish ularda iqtisodiy - matematik savodxonligini shakllantirish, hayotga va ongli kasb tanlashga

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

tayyorlash haqida, hamda o'quv reja va dasturlarni ta'lim mazmunini hozirgi zamон yutuqlari va talablari darajasiga keltirish to'g'risida fikrlar keltiriladi. Bu vazifalarni amalga oshirish maqsadida deyarli barcha predmetlar, jumladan matematikadan ham yangi o'quv dasturi kiritiladi, o'qitish metodlari takomillashtiriladi. Boshlang'ich sinflar uch yil o'rniغا 4 yillik ta'limga otkazildi. Boshlang'ich sinflarning matematikadan yangi dasturlarga o'tish munosabati bilan, yangi metodik tizim ishlab chiqildi.

Zamonaviy o'qituvchining asosiy vazifasi o'quvchilarda tashabbuskorlik va mustaqillilik hissini hosil qilish, ularning har biri uchun o'zining iqtidori va qiziqishini amalga oshira oladigan rivojlantiruvchi muhitni yaratishdan iborat. SHuning uchun ham, o'qituvchilarini qayta tayyorlash va malakasini oshirish kurslari, pedagogika ta'lim muassasalaridagi ta'lim mazmunini qayta ko'rib chiqilishi hamda zamonaviy metodik qo'llanmalarni yaratish tavsiya etiladi. Matematika fanidan egallagan kompetensiyalari darajalariga qo'yiladigan talablar ta'lim mazmuniga muvofiq ishlab chiqilgan, umumiyl o'rta ta'lim, o'rta maxsus, kasb-hunar ta'lim bo'yicha uzviy bo'lib, Xalqaro standartlarga moslashtirish maqsadida ta'lim mazmuni va matematik kompetensiya deskriptorlari (Trends in international matematis and siene studi enter (TIMSS)) baholash standartlariga o'zaro bog'liq holda olindi hamda ular sodda va tushunarli shaklda berildi. Egallangan bilim, ko'nikma va malaka darajalariga qo'yiladigan talablardan kelib chiqib, deskriptorlar: – har bir darajani to'liq egallanganlikni ta'minlash uchun ta'larning barcha bosqichlarida o'quv dasturlari va darsliklarni ishlab chiqishda tuzuvchilar tomonidan inobatga olinishi, – O'zbekiston Respublikasida uzluksiz majburiy ta'larning barcha bosqichlari bitiruvchilarining davlat

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

attestatsiyasi uchun baholash mezonlarini ishlab chiqishda nazarda tutiladi.

Boshlang'ich matematika kursi, bir tomondan, bilimlar boshqa sohalarida foydalaniladi va bolalar tafakkuri rivojlanishiga yordam beradi. Shu bilan boshlang'ich bilimlar yagona majmuini yaratadi, ikkinchi tomondan zaruriy metodologik tasavvurlarni va fikrlashning mantiqiy tuzilishlarini shakllantirishga yo'naltirilgan bo'ladi. 6–10 yoshli bolalarining fikrlash qobiliyatlarini shakllanishida mas'ul davr ekanligini psixologlar isbot qilishgan. Mana shu bolalikda shakllantirilmagan narsalarni keyinchalik to'ldirish juda qiyin. Shu sababli boshlang'ich ta'lif metodikasining, xususan, matematikadan boshlang'ich ta'lif metodikasining markaziy vazifalaridan biri o'qitishning yetarlicha yuqori rivojlantiruvchi samaradorligini oshirishni ta'minlashda o'qitishni bolalarning aqliy rivojlanishlariga ta'sirlarini jadallashtirishdan iborat. Matematikadan boshlang'ich ta'lif-tarbiyaviy vazifalarini nazariy bilimlar tizimi asosidagina hal etishi mumkin.

Bu ilmiy dunyoqarash, psixologiya, didaktika, matematikani o'qitish nazariyasini (matematika didaktikasi) o'z ichiga oladi. Biroq birgina nazariy bilimlarning o'zi yetarli emas. O'qitishning ma'lum mazmuni va o'qituvchilarning aqliy faoliyati saviyasi bilan ta'sirlanadigan u yoki bu o'quv yo'nalishi uchun eng yaroqli usullarini va qo'llay bilish darsga tayyorlanishda yoki darsning o'zida yuzaga keladigan aniq metodik vazifalarni hal etishni bilishi zarur.

O'qituvchining maqsadi - yangi pedagogik texnologiyalardan foydalanish orqali o'quvchilarni o'qishga o'rgatish. Ta'lif texnologiyalari esa faqatgina

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR, TAKLIF VA YECHIMLAR

amalda o'zlashtirilishi mumkin. Fikrlash odatda muammolar, savol, yoki ziddiyat paydo bo'lganda boshlanadi. Buning uchun o'qituvchi muammoli vaziyatlarni qo'llaydi va ularni hal qilishga yordam beradi.

Muammoli vaziyatlarni yaratish o'qituvchilardan maxsus metodik usullarni o'rganishni talab qiladi. Muammolarning uchta guruhini farqlash mumkin:

- 1) kognitiv - o'rganuvchi (nazariy fikrlash),
- 2) baholovchi (tanqidiy fikrlash),
- 3) tashkiliy-ishlab chiqaruvchi (amaliy fikrlash).

Kognitiv muammolarni taqqoslash, faraz qilish, o'z taklifini ishlab chiqish orqali hal qilish mumkin. Natijada fanda yangi qonunlar, xulosalar va yangi tushunchalar paydo bo'ladi. Baholovchi muammolar sub'ektlar va ish natijalarini tanqidiy baholashni talab qiladi. Tashkiliy-ishlab chiqaruvchi muammolarni hal qilishda esa atrofdagi turli xil o'zgarishlarni hal etish yo'llarini izlash bilan bog'liq, shuningdek, bilimlarni amalda qo'llashni o'rnatadi. Bu muammoli vaziyatlarni batafsil ko'rib chiqaylik. Har bir darsda o'quvchilarni tushunchalarga mustaqil ta'rif berishga jalb qilish mumkin. Kuzatishlar, tushuntirishlar asosida o'quvchilar ob'ekt yoki hodisaning xususiyatlarini aniqlaydilar. Masalan, talabalar "to'rtburchak" tushunchasini o'rgandilar va endi kvadratni o'rganishga kirishdilar. "Kvadrat" tushunchasini ta'riflash kerak. Doskada o'qituvchi turli o'lchamdag'i, holatdag'i, turli rangdag'i bir necha kvadratlarni chizdi. "Bu kvadrat" tushunchasiga ta'rifi berish va umumiy bo'lgan xususiyatni aniqlash kerak. Ushbu usulni qayta takrorlash natijasida, o'quvchining ongida atrofdagi narsalar haqidagi bilish

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

kontsepsiysi shakllanadi. Baholovchi muammoli masalalarini hal qilishni tashkil etishning asosiy maqsadi o'quvchilarning tanqidiy fikrlashlarini rivojlantirishdir. Ob'ektlar va hodisalarни baholamaslik uchramaydigan turmush tarzi mavjud emas. Shuning uchun ham to'g'ri, tanqidiy fikrlash qobiliyati barcha insonlar uchun zarurdir. Odatda darsda o'quvchilar yolg'on mulohazalarni rad etishlari kerak bo'ladi. Ushbu usulga rioya qilishlari va taqqoslash yo'li bilan xatolikni topishlari kerak bo'ladi. Odatda, o'qituvchilar o'quvchilarga xatolarsiz vazifalarni taqdim qilishadi. Natijada, o'quvchilarda taqdim etilayotgan xabarlarga, ko'rsatmalarga to'g'ri ma'lumot degan qat'iy ishonch hosil qilinadi. Bundan qochish va o'quvchilarni tahlil qilish, xatolarni topish va ularni isbotlash qobiliyatini rivojlantirish kerak. O'quvchilarda bu ko'nikmalarni asta-sekinlik bilan hosil qilish kerak: birinchi navbatda, xatolik bor bo'lgan hukmni aniqlasin, keyin xatolarni rad etadigan dalillarni tanlasin, nihoyat, izchillik bilan inkor etishni o'rgansin.

Matematikadan boshlang'ich ta'lim – tarbiyaviy vazifalari nazariy bilimlar tizimi asosidagina hal etishi mumkin. Bu o'zicha ilmiy dunyoqarash, psixologiya, didaktika, matematikani va matematika fani xususiyatini o'z ichiga metodologik o'qitish nazariyasini (matematika didaktikasi) oldi. Biroq, birgina nazariy bilimlarning o'zi, har qanday boshqa faoliyatga tayyorlanishdagi kabi yetarli emas. O'qitishning ma'lum mazmuni va o'qituvchilarning aqliy faoliyati saviyasi bilan ta'sirlanadigan u yoki bu o'quv yo'nalishi uchun eng yaroqli usullarini tiklash va qo'llanishini bilish darsga tayyorlanishda yoki darsning o'zida yuzaga keladigan aniq metodik vazifalarni hal etishni bilishi zarurdir.

Ayni shu boshlang'ich sinflarda bolalarning aqliy rivojlanishlariga asos KONFERENSIYA | info@bestarticle.uz

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

solinishi sababli boshlang'ich sinf o'qituvchisi uchun o'quvchilarning aqliy faoliyatlari darajasini va imkoniyatlarini bilish va hisobga olish, ayniqsa muhimdir. Kelgusidagi amaliy faoliyat uchun xususiy, amaliy, o'quvchilar mustaqil ish natijasida xususan, seminar, amaliy va laboratoriya ishlarida matematikani o'qitish metodikasida bajariladigan ishlar orqali egallanadi. Nazariy bilimlarni amaliy mashg'ulotlarga tayyorlanishda va mashg'ulotlarning o'zida o'qitish amaliyotida foydalanish jarayonida yuzaga keladigan turli-tuman metodik masalalar hal etilishi lozim.

Xulosa o'rnilada aytish mumkinki, darslikni ayblastish, uning yetishmovchiligi bilan bog'liq muammolarni og'zaki tarzda bayon qilish bilan ish bitmaydi. Dunyoda ideal deb qaraladigan darslik bo'limgan, bo'lmaydi ham. Biroq kompetensiyaviy yondashuvga asoslangan darsliklarni amaliyotga tatbiq etishga doir videoseminarlar, vebinar darslarni o'qituvchilar hukmiga ko'proq va xo'broq havola etib borsak, maqsadga muvofiq bo'ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Колмогоров А.Н. Математика – наука и профессия. – М., 1998.
2. Alixonov S. Matematika o'qitish metodikasi. – Toshkent, 2011.
3. Buxarkina M., Mosiyeva V. Ta'lif tizimida yangi pedagogik va axborot texnologiyalari. – М., 2000

4. Ахмедов С.А. Из истории преподавания математики в Средней Азии. Т.: "Учитель", 1977.
 5. Абдурахмонов А. Аль-Хорезми-великий математик. Т.: "Учитель", 1983. 3.
- Абдурахмонов А., Нармонов А. Н. История математики. Т.: Извините., 2004.
6. Беруни. Избранные произведения. "Закон Христов". Т.: "Наука", 1975.
 7. Назаров Х., К. История математики. Т.: "Учитель", 1996.

**Bola shaxsida salbiy ozgarishlarni keltirib chiqaruvchi tashqi tasirlarning
psixologik pedagogik asoslari**

Ibragimova Zilola Ziyodilloyevna

Buxoro viloyat,Peshko tuman,

14- umumiylar orta talim məktəb

amaliyotchi psixolog

Tel:+99897 852 62 17

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6590838>

Kalit sozlar:Mafkuraviy qarashlar, temperament, psixokorreksiya.

Insoniyat paydo bolganidan etiboran farzandlarining barkamol bolib voyaga yetishi jamiyatda muhim muammo sifatida qarab kelingan .Chunki jamiyat mavjud ekan ,insonga xos barcha sifatlar ,mafkuraviy qarashlar uning xarakteriga ,ongiga ,tafakkuriga singdirib boriladi.Shunga qarab tarbiyaning maqsadi,unga qoyiladigan talablar ham ozgarib boradi.

Darhaqiqat,har bir ota-onada farzandi dunyoga kelgach ,uni ilmli,tarbiyalı barkamol inson bolib yetishishini niyat qiladi.Bugungi kunda farzandlarimizning har tomonlama (fiziologik,psixologik)yetuk,mukammal bolib yetishishi uchun davlatimiz tomonidan yetarli shart-sharoit yaritib

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

berilgan.

Ayni damda axborot kolamining shiddat bilan osib borishi ,uning qabul qilish shakli ,vosita korinishlarining tobora kengayib borishi va ulardan noorin foydalanish osib kelayotgan yoshlarimizning ongiga salbiy tasir korsatadi. Yoshlarimizning \jtimoiy hayotga oz ornini topishi, muvaffaqiyatlarga erishishida oilaning orni katta.Qobiliyatsiz yoki odobsiz bola tugilmaydi.Uni orab turgan atrof muhit yani siz-u biz tarbiyalaymiz.Faqat psixologiyadan xabardor pedagok va ota-onalargina talim tarbiya jarayonida salbiy holatlar yuzaga kelishining oldini olishga qodir. Har bir bolaga uning yoshi,xarakteri,temperamentiga qarab ish olib borilsa ijobiy natijaga erishiladi. . Farzand oilada mehr topmasa u tashqaridan mehr izlay boshlaydi.Oiladan tashqari hayotdagি ommaviy tahdidlar ,tashqi muhit tasiridagi nuqsonlar,tengqurlarining tasiri bola ruhiyatiga salbiy tasir korsatadi va tarbiyasi qiyin osmirlarning kopayishiga olib keladi

Bu esa pedagog ,psixolog va ota-onalardan juda katta masuliyat talab etadi.Yani psixolog,pedagok,ota-onalardan hamkorlikda ishlashsagina natijaga erishiladi.Demak ,bolani muhit tarbiyalaydi,muhit tasirini esa kop jihatdan ota-onalardan belgilaydi.

Oilada yetarlicha etiborga sazovor bolmagan bola shaxsida qorslik,oziga nisbatan ishonchsizlik, jizzakilik,odamovilik kabi ruhiy ozgarishlar yuzaga keladi.Va bu holat vaqtida korreksiya qilinmasa judda jiddiy vaziyatlarni yani jnoyatchilik, suidsidga qol urush holatlarini keltirib chiqoradi.Bunday holatlar yuz bermasligi uchun profilaktika maqsadida ota onalar bilan

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

targibot ishlarini muntazam ravishda olib borish zarur.

Ruhiyatida ozgarish kuzatilgan bolalar bilan psixokorreksion ishlar olib borish maqsadga muvofiq.Yani ,bolada toplanib qolgan salbiy ruhiy kechinmalarni olib tashlash uchun ijtimoiy psixologik treninglarga jalg qilish,oziga ishonch uygotish,hayotga nisbatan togri yondashuvni shakllantirishdan iborat. Osmirlarda tushkunlikning oldini olish suidsid profilaktikasini taminlaydi.Tushkunlik profilaktikasini taminlaydi.Tushkunlik profilaktikasida ota-onalar muhim ahamiyat kasb etadi.Bolada tushkunlik alomatlari paydo bolishi bilan darhol bu holatdan chiqib ketishiga komaklashish zarur.Bunda:

Birinchidan,bola bilan suhbatlashish,uning ahvoli bilan qiziqish ,kelajak haqida gapirib ,hamkorlikda rejalar tuzish darkor Ushbu suhbatlar ijobiy bolishi kerak.Bolani qollab quvvatlab,oziga ,kelajagiga ishonchni shakllantirish zarur,oz maqsadiga erisha olishiga umid berish kerak.

Bolani hech qachon qovogi soligligida,farosatsizlikda,savodsizlikda ayblamaslik kerak.Undan kora ,shaxsiy ijobiy fazilatlarini yanada orttirib korsatishga urinish zarur.Bolani chaqqon ,alochi,omadli tengdoshlari bilan hech qachon taqqoslamaslik kerak.Bu taqqoslashlar shusiz ham past bolgan oz-ozini qadrlash hissini yanada pasaytiradi.Undan kora kechagi holati bilan bugungi holatini solishtirib ,ancha ijobiy ozgarishlarga erishayotganiga unda ishonch uygotish zarur.

Ikkinchidan ,bola bilan astoyidil shugullaning,yangilikka intiling,u bilan yangi mashgulotlar avval qilmagan ishlarni birqalikda bajarishga urinib koring,bola ozining kerakligini ,sizning mehringizni tuyishi zarur.Bir xillikda

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

kechayotgan hayot tarzingizni ozgina bolsa ham ozgartirishga harakat qiling.

Uchinchidan,osmir qatiy kun tartibiga rioya qilishi lozim .Vaqtida dam olishi ,yaxshi ovqatlanishi,harakatli mashqlarni bajarishga alohida etibor bering.Tushkunlik psixofiziologik jarayonekanligini unutmang.Bunday vaziyatda osmirning jismoniy holatiga etibor qarating.Maktabda sinf jamoasini uyushtirish,pedagog va oquvchilar munosabatini yaxshilash ,oquvchilarni turli togarak,tanlov va musobaqalarda ishtirokini taminlash va shaxslararo munosabatlardagi keskinlikni bartaraf etadi.Oquvchilar bilan munosabatlar samimiyl va ochiq bolishi zarur.

Yoshlar bilan olib boriladigan talim tarbiya ishlarning muvaffaqiyati ularning yosh va psixologik xususiyatlarini bilish hamda hisobga olishga bogliqdir.Bu holat burilish hisoblangan osmirlik davrining alohida xususiyati bolib,u koproq shu davrga taaluqlidir .Osmirlik davrini otish davri deb yuritadilar,,chunki ana shu davrda bolalikdan kattalik holatiga oziga xos otish davri yuzaga keladi.U psixik jarayonlarning ,oquvchi faoliyatlarining jiddiy ravishda qayta qurilishi bilan bogliqdir.Osmir yoshida kuzatilgan salbiy ogishlarni oldini olishda avvalo ularning bilish jarayonlari,individual psixologik xususiyatlarini inobatga olinishi maqsadga muvofiq.Pedagogik jamoada guruh rahbarining orni beqiyosdir,u pedagoglar va guruh jamoasi ortasidagi vositachidir.Guruh rahbari har tomonlama hamkorlik ishlarni olib boradi.Osmir ruhiyatida kuzatiladigan xarakterli xususiyatlaridan biri ularning ota tasirlanuvchan,jizzaki,qors,sal narsaga xafa bolishi uning hissiy

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

noturgunligini ifodasidir.Bunday holatlarning yuzaga kelish sabablaridan biri bevosita jinsiy balogatga yetish,ichki sekretsiya bezlari,ayniqsa jinsiy bezlar vazifalarining faollashuvi va shular bilan birgalikda osmir organizmida roy beradigan psixofiziologik ozgarishlar bilan bogliq.

Bunday vaziyatda ota-onalarga farzandlarining sogligiga katta etibor berishni ,tibbiy korikdan otkazib ,vrach tomonidan tavsija etiladigan asabni tinchlantiruvchi ,umumiymustahkamlovchi zaruriy dorilar,turli xildagi vitaminlar va muolajalarni qabul qilish haqida malumot beradi,chunki organizmdagi jiddiy ozgarishlar shu narsalarga ehtiyoj sezadi.Osmirlik davrida gavda tuzilishi katta ahamiyatga ega.Ogil bolalar sportning: kurash,boks,futbol,suzish turi bilan shugullanib ,ozlarining jismoniy baquvvatligini oshirishga ,gavda tuzilishini erkakchasiga ozgartirishga intiladilar.

Xulosa qilib aytadigan bolsak,osmirlik davri-jonsarak,oz yolda mustahkam turolmasli,jiddiy ,qarama-qarshilik davridir.Venalik psixolog Anna Freydning yozishicha ,osmir uchun meyor izchil bolmagan ,aytib bolmaydigan ozini tutish holati oz xohish-istiklari bilan kurashish va uni qabul qilish ,ota-onasini sevish va ularni korolmaslik ,onasining uning uchun hammadan muhimroq ekanini tan olishdan uyalish ,qachonlardir kelajakda ideal inson bolish ,saxiy,oz manfaatini hammadan yuqori qoyuvchi boladi.

Foydalanilgan adabiyotlar: :

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

1. M.N.Salihova.O'smirlik davri va o'smirlarga psixologik yordam".
2. Shirin Mustafayeva.O'smir psixologiyasi: Biz bilmagan jihatlar"
To'yeva Zulfiya.O'smirlarda inqirozdagi depressiv holatlarni oldini olish va korreksiyalash

Ichki ishlar organlari xodimlari oilalarini psixologik jihatlari
hissiyotlarni boshqarish psixologiyasi

Iskandarova Intizor Islomjon qizi

Ichki Ishlar Vazirligi Akademiyasi 3 kurs kursanti

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6590822>

Annotatsiya: Maqlada ichki ishlar xodimlari shaxsining psixologik tuzilishini o'rghanish va uning huquqiy psixologiya tutgan o'rnini tahlil qilingan. Oila ichidagi psixologik iqlim. Ichki ishlar organlari xodimlari oilalarini psixologik jihatlari hissiyotlarni boshqarish psixologiyasi keng yoritilgan.

Kalit so'zlar: Ichki ishlar, hissiyot,iqlim, oila, psixologiya, huquq, His-tuyg'u, kayfiyat.

Ichki ishlar xodimlari faoliyati xodimlari o'z faoliyatlarida ko'pincha asabiy taranglik holatlarini boshdan kechiradilar. Shuning uchun bu soha xodimlari o'zlarini jismoniy va ruhiy jihatdan asrashi, qobiliyatlarini yo'qotmaslik uchun har qanday sharoitda his-tuyg'ularini jilovlashi, boshqara bilishi zarur.

Hissiyot (emotsiya – lotincha hayajonlanish, qo'zg'alish demakdir) kishining real borliqqa nisbatan shaxsiy munosabatiga oid kechinmalaridir. Hissiyot tushunchasi boshdan kechirilayotgan his-tuyg'ularning aniq,

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

nisbatan oddiy shaklini anglatadi va faoliyatni boshqarishda yetakchi jarayon sifatida namoyon bo'lishi mumkin.

His-tuyg'ular ijobiy va salbiy ma'no-mazmunga ega bo'ladi.

Ijobiy his-tuyg'ular qoniqish, quvonch, hayrat, shodlik, g'ururlanish, o'ziga ishonch, yoqtirish, nazokat, muhabbat, minnatdorlik, xotirjamlik, yengil tortish va hokazolarni bildiradi.

Salbiy his-tuyg'ular sirasiga g'am-qayg'u, qoniqmaslik, zerikish, g'am-g'ussa, nochorlik, xafalik, xavfsirash, qo'rquv, dahshatga tushish, afsus, qayg'urish, hafsalaning pir bo'lishi, g'azab, nafrat, rashk, shubha, uyat va hokazolar kiradi.

Ijobiy his-tuyg'ular asab tizimiga o'z navbatida ijobiy ta'sir ko'rsatib, organizmning sog'lomlashuviga sabab bo'lsa, salbiy his-tuyg'ular esa uning yomonlashuviga, xastalanishiga olib keladi.

Kishi hayotida his-tuyg'ularning kayfiyat, ehtiros va affekt singari ko'rinishlari mavjud.

Kayfiyat – eng muhim ahamiyatga ega emotsional holatlardan bo'lib, kechinmalarning ma'lum vaqt mobaynida davomiyligi va ixtiyorsizligini belgilaydi. Huquqshunos kayfiyatini boshqara olishi, zarurat tug'ilganda esa ta'sir o'tkazilayotgan, muloqotda bo'linayotgan obyekt (kishi)da muayyan kayfiyatni uyg'ota bilishi lozim.

Kayfiyat tug'diruvchi sabab va shart-sharoitlar to'rt guruhga bo'linadi:

Organizmdagi jarayonlar (bemorlik, charchoq kayfiyatni tushiradi, aksincha tansihatlik, to'laqonli uyqu kayfiyatni yaxshilaydi).

Tashqi muhit (ifloslik, shovqin-suron, dimiqqan havo, asabni buzadigan tovushlar, xonaning yoqimsiz bo'yog'i kayfiyatga yomon ta'sir

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR, TAKLIF VA YECHIMLAR

qiladi. Ozodalik, sokinlik, toza havo, yoqimli musiqa, xonaning yorqin bo'yoqlari kayfiyatni ko'taradi).

Kishilar o'rta sidagi munosabatlar (atrofdagi kishilarning xushmuomalaligi, ishonchi va odobi, qo'llab-quvvatlashi insonni tetiklashtiradi va hayotga muhabbatni oshiradi, qo'pollik, befarqlik, ishonchsizlik, bedoblik esa kishi kayfiyatini buzadi).

Fikrlash jarayoni (obrazli tasavvurlarda aks etgan ijobiy his-tuyg'ular ko'tarinki kayfiyatni belgilaydi, salbiy his-tuyg'ular uyg'otuvchi obrazlar, tasavvurlar kayfiyatga salbiy ta'sir qiladi).

Ehtiros muayyan faoliyat turiga kuchli intilish bilan bog'liq davomli va barqaror emotSIONAL holatdir. Faoliyat esa ijobiy yoki salbiy mazmun kasb etishi mumkin.

Affekt (lotincha affektus-ruhiy hayajon)-kuchli, jo'shqin va nisbatan qisqa muddatli emotSIONAL kechinmalar tariqasida ro'y beradigan psixologik holat hisoblanadi.

Ichki ishlar xodimlari har qanday ehtiroslarga, shart-sharoitlarga bog'liq ravishda kayfiyatni moslashtirishi va affekt darajasiga tushmaslikka harakat qilishi lozim.

Ichki ishlar xodimlari faoliyatida estetik his-tuyg'ular katta ahamiyat kasb etadi. Ular muomalada yanada yaqqol namoyon bo'lib, suhbatdoshining estetik kechinmalarini his etgan va ularga lozim darajada munosabat bildira olgan kishi odatda, obro'-e'tibor va hurmatga sazovor bo'ladi.

Vaziyatning ta'siroti odam organizmida kuchli hayajonlanish holatini vujudga keltirishi va bu huquqshunos ishchanligini oshirishi yoki bemorlik

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

holatiga tushirib qo'yishi mumkin. Ko'pincha kuchli hayajonlanish oqibatida kishining kasallikka duchor bo'lib qolishi ehtimoli bo'ladi.

Hissiyotlarni jilovlay oladigan huquqshunos xavf-xatar bosqichini yengib

o'tib, stress omillari bilan faol kurasha oladi va o'zini qo'lga ola biladi. Hissiyotga beriluvchi huquqshunosda xavf-xatar hissi qo'rquvga aylanadi va oxir-oqibatda kishini vahimaga, holsizlikka duchor qiladi. Kishilarning stress holatlariiga bardoshliligi ikki yo'l bilan, ya'ni hissiyotlarini jilovlashni mashq qilish va o'qib-o'rganish bilan ta'minlanishi mumkin. Umuman olganda har qanday noqulay vaziyat, noxush holatning o'tkinchiliginи doimo hisobga olish insonning qiyinchiliklar oldida dovdiramasligi, xotirjamligini saqlashi, kayfiyatining ko'tarinki bo'lishiga olib keladi. Bu esa o'z navbatida ish unumdoorligiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi, jamoa va oilada sog'lom psixologik muhitning barqaror bo'lishini ta'minlaydi.

Inson his-tuyg'ularini tarbiyalash faqat faoliyat orqaligina amalga oshirilishi mumkin. Buning uchun maxsus ishlab chiqilgan trening – «his-tuyg'ular gimnastikasi»dan foydalaniladi. Shuningdek, autotrening mashqlari ham qo'llanilib, muayyan samaralarga erishishi mumkin. Bu mashqning asosiy quroli – o'ziga aytilgan so'z bo'lib, kishi o'zini o'zi ishontirish orqali katta natijalarga erishishi tajribalarda isbotlangan.

Muntazam va sabot bilan o'tkazilgan mashg'ulotlar orqali asablarni bo'shashtirib olsa bo'ladi. Autotrening ko'nikmalarini hosil qilgan yurist turli vaziyatlarda o'z istagiga ko'ra nafas olishini sekinlashtirishi, yurak urishini bir maromga solishi, qon tomirlarini kengaytirishi yoki toraytirishi, jiddiy vaziyat, holatlarda sovuqqonligicha qolishi mumkin. Amaliyotchi yurist

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

autogen mashg'ulotlar yordamida orttirgan ko'nikmalari tufayli o'z kuchiga ishonchi mustahkamlanadi, bu esa uning irodaviy barqarorligini ta'minlaydi hamda doimiy o'zgarib turuvchi shart-sharoitlarga darhol moslashish imkonini beradi.

Oila jamiyatning alohida birligi bo'lib, unda barcha oila a'zolari umumiylayot kechirishadi, munosabatlar quradilar, tajriba almashadilar, ma'naviy va ma'naviy rivojlanadilar. Oilaning qaysi psixologik iqlimididan, birinchi navbatda, shaxsning ma'naviy va hissiy barqarorligiga, shuningdek, insonning jamiyatda mavjud bo'lgan kayfiyatiga bog'liq.

Psixologlar oiladagi axloqiy va psixologik iqlim uy xo'jaligida yuzaga kelgan o'zaro his-tuyg'ulardan iborat ekanligini ta'kidlashadi. Psixologik iqlim oila a'zolarining ruhiy holatiga, umumiylayot g'oyalarni qabul qilish va amalga oshirishga, natijaga erishishga ta'sir qiladi.

[Oiladagi ijtimoiy-psixologik muhit](#)

Misol uchun, oiladagi ijtimoiy-psixologik muhit oilaviy munosabatlarning salomatligiga qanday ta'sir qilishini ko'rib chiqing. Oilaning inson hayotida muhim rol o'ynashi shubhasizdir. Nikohga kirish, jamiyatda yangi aloqa yaratish, hamkorlar ichki rivojlanish, yangi hayot bosqichiga o'tish. Endi er-xotin juftlik birga "uydagi ob-havo" ni yaratadi, bu keyinchalik bir-birlarini qanday qilib haqiqat, tinglash va tushunishlarini ko'rsatib beradi, ular oilaviy qadriyatlarning xanjarlarini taratdi.

Kichkintoyning tug'ilishi bilan, barcha sevgi, g'amxo'rlik va muloyimlik oilaning yangi a'zosiga yo'naltirilgan bo'lib, birinchi daqiqalardan boshlab bu oilaviy doiraga xos bo'lgan fazilatlar yangi tug'ilgan chaqaloqqa yotqizilib,

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

shakllana boshlaydi. Oilaviy munosabatlar tadqiqotchilari, uzoq yillar davomida er va xotin o'rtasida mas'uliyat hissi, qo'llab-quvvatlash, mehr-shafqat va hurmat tuyg'ularini kuchaytirishga, shuning uchun munosabatlarning barqarorligini, bir-biriga bo'lgan sadoqatini ta'kidlaydi.

Oila a'zolarining ruhiy iqlimi faqat oila doirasida har bir insonga mehr, hurmat va ishonch bilan munosabatda bo'lganda ijobjiy bo'ladi. Bolalar eski odamni hurmat qilishadi, keksa yoshlар tajribalarini yosh, umuman, har qanday vaziyatda bir-biriga yordam berishga intiladi. Oilada qulay muhitning belgisi - bo'sh vaqtни o'tkazish, umumiy sevimli mashg'ulotlarni bajarish, uy ishlarini bajarish va ko'plab boshqa barcha oila a'zolarini birlashtiradi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi. – T., 2008.
2. O`zbekiston Respublikasining «Ta'lim to`g`risida»gi qonuni. – T., 1997.
3. O`zbekiston Respublikasining Kadrlar tayyorlash bo'yicha milliy dasturi – T. 1997.
4. O`zbekiston Respublikasi Jinoyat kodeksi. – T., 2008
5. O'zbekiston Respublikasi «Yoshlар yili davlat dasturi»: - Toshkent, 2008.
6. Mirziyoyev Sh.M. Tanqidiy taxlil, qat'iy tartib-intizom va shaxsiy javobgarlik - qar bir raxbar faoliyatining kundalik koidasi bo'lishi kerak. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Maxkamasining 2016 yil yakunlari va 2017 yil istiqbollariga bagishlangan majlisidagi O'zbekiston Respublikasi

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

Prezidenti nutki. // Xalq so'zi gazetasi, 2017.16 yanvar, №11

7. Mirziyoyev Sh.M. Buyuk kelajagimizni mard va oliyanob xalkimiz bilan birga kuramiz. "O'zbekiston", 2017.
8. O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha xarakatlar strategiyasi. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining farmoni. O'zbekiston Respublikasi qonun xujjatlari to'plami, 2017yil, 6-son,70-modda.
9. Mirziyoyev Sh.M. Qonun ustuvorligi - inson manfaatlarini ta'minlash tarakqiyoti va xapkfarovonligining garovi. "O'zbekiston", 2017.

**"PROFILAKTIKA INSPEKTORINING PROFILAKTIK HISOBGA OLINGAN
SHAXSLAR BILAN ISHLASH FAOLIYATI" MAVZUSI DOIRASIDA BITIRUV
MALAKAVIY DIPLOM ISHI UCHUN**

O'zbekiston Respublikasi IIV

Akademiyasi kursanti

Ikromov Sardor

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6543349>

TEZIS

So'nggi yillarda jamiyatimizda huquqbazarliklar profilaktikasi va jinoyatchilikka qarshi kurashishning mutlaqo yangi tizimi joriy etilib, uning asosida profilaktika inspektorlari faoliyatida "Mahallabay" va "Fuqarobay" ishlash hamda ushbu faoliyatni yo'lga qo'yish keng joriy etildi.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Ichki ishlar organlarining faoliyati samaradorligini tubdan oshirish, jamoat tartibi, fuqarolar huquqlari, erkinliklari va qonuniy manfaatlarini ishonchli himoya qilishni ta'minlashda ularning ma'suliyatini kuchaytirish chora-tadbirlari to'g'risida" gi PF-5005-sonli Farmoniga muvofiq, shuningdek ichki ishlar organlarining huquqbazarliklar barvaqt profilaktikasi va oldini olish bo'yicha faoliyatini tubdan takomillashtirish maqsadida huquqbazarliklar profilaktikasi samaradorligini oshirishning asosiy yo'nalishlari belgilandi.

Huquqbazarliklar profilaktikasi bevosita amalga oshirish bevosita

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

zimmasiga yuklatilgan profilaktika inspektorlari faoliyatida quyidagilar belgilandi:

huquqbuzarliklarni aniqlash va ularga chek qo'yish, huquqbuzarliklarning sodir etilishi sabablari va ularga imkon berayotgan shart-sharoitlarni bartaraf etish bo'yicha maxsus profilaktik chora-tadbirlarni, shuningdek, profilaktika ishlarini amalga oshirish;

aholi bilan muntazam ravishda mavjud muammolarni o'rganish va ularni hal etishning maqbul yo'llarini aniqlashga qaratilgan uchrashuvlar o'tkazib borish;

o'rnatilgan tartibda profilaktik hisobga olishni, shu jumladan, huquqbuzarliklar, ularni sodir etgan shaxslar va huquqbuzarliklardan hisobini yuritish va boshqalar.

Bitiruv malakaviy ishining mavzusi bo'lган Profilaktika inspektorining profilaktik hisobga olingan shaxslar bilan ishlash faoliyati O'zbekiston Respublikasining 204 yil 14 maydag'i "Huquqbuzarliklar profilaktikasi to'g'risida" gi Qonunning 35-39- moddalarida belgilangan bo'lib, unga ko'ra belgilangan toifdagi shaxslar bilan profilaktik hisob ishlari amalga oshiriladi.

Bu toifadagi shaxslarning profilaktik hisob ishlari 1 yil davomida amalga oshirilib, bu vaqt mobaynida har oyda bir marotaba profilaktik suhbatlarni olib borish belgilangan. Biroq bugungi kunda profilaktika inspektorlari o'z amaliy faoliyatlarida profilaktik hisobga olingan shaxslar bilan manzilli ishlarni to'la olib bormayotganliklari, buning natijasida esa ushbu toifadagi

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

shaxslar tomonidan takroran huquqbuzarlik sodir etish holatlari kuzatilmoqda. Bularning asosiy sababi sifatida bir nechta omillarni ko'rsatish mumkin. Bulardan biri sifatida profilaktik hisobga olish faoliyatiga axborot texnologiyalarining keng joriy etilmaganligidir.

Yuqoridagi kamchiliklarni hisobga olib hamda bugungi kun talabidan kelib chiqqan holda profilaktik hisob ishlarini yuritishning elektron shaklini keng joriy etish tavsiya etiladi.

Ushbu jarayonda profilaktik hisobga olingan shaxslar bilan ishslash mutlaqo avtomatlashтирilган bo'lib, unda profilaktik hisobga olingan va profilaktik suhbat olib borilgan shaxs o'z barmoq izini bosish orqali haqiqatdan ham profilaktik suhbat olib borilganligini taqdirlashi mumkin bo'ladi.

Elektron tizimda profiklaktik hisobga olingan shaxslarning hisob muddatlari tugashidan 10 kun oldin ro'yxatlari avtomatik ko'rinish turishi esa profilaktika inspektorlari faoliyatini yengillashtirishga olib kelgan bo'lar edi.

Kelgusida ushbu faoliyatni takomillashtirish hamda ortiqcha qog'ozbozliklarning oldini olish uchun yuqoridagilar tavsiya etiladi.

Maktabgacha ta'lif tashkilotlarda milliy ananalar ruhida tarbiyalash

Ismoilova Shahnoza Nizomodinovna

Xarazm viloyati xiva tumani 7-sون DMTT tarbiyachisi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6543477>

Annotatsiya: Maktabgacha yoshdagি bolalarni mакtab ta'limga tayyorlashda milliy qadriyatlar asosida xulq madaniyatini shakllantirish. Tarbiyalanuvchilarni milliy ruhda tarbiyalashda oila, maktabgacha ta'lif tashkiloti hamda mahallaning o'zaro integratsiyasi haqida yoritilib o'tilgan.

Kalit so'zlar: "Maktabgacha ta'lif tashkiloti", "milliy tuyg'u", "milliy ong", "milliy his-tuyg'u", "milliy madaniyat", "milliy til", "integratsiya".

Аннотация: Формирование культуры поведения на основе национальных ценностей при подготовке дошкольников к школьному обучению. Выделена интеграция семьи, дошкольной организации и общины в воспитании учащихся в национальном духе.

Ключевые слова: «Дошкольная организация», «национальное чувство», «национальное сознание», «национальное чувство», «национальная культура», «национальный язык», «интеграция».

Abstract: Formation of a culture of behavior based on national values in the preparation of preschoolers for schooling. The integration of the family, preschool organization and community in the education of students in the national spirit is highlighted.

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

Key words: "Preschool organization", "national feeling", "national consciousness", "national feeling", "national culture", "national language", "integration".

Maktabgacha ta'lif tashkilotlari xalqning boy ma'naviy va intellektual merosi hamda umumbashariy qadriyatlar asosida shaxs tarbiyasining insonparvarlik yo'nalishini joriy qilishni taqozo qiladi. Milliy g'urur, milliy qadriyat, birdamlik va hamjihatlik tuyg'usi zaminida shakllangan vatanparvarlikni ham o'z ichiga oladi. Yosh avlodlarda ona zaminga bo'lgan muhabbat, u bilan faxrlanish qanchalik kuchli bo'lsa, Vatanni sevish, yuksak darajada e'zozlash kuchaysa, har bir inson o'z vatani tarixi, milliy qadriyatlari, o'zining ona tilisi, madaniyati, milliy urf-odatlari, an'analarini mukammal bilsa, millat taqdiri va istiqboli haqida chuqur tasavvurga ega bo'lsa, mustaqillik shunchalik mustahkam va barqaror bo'ladi. Mustaqillik milliy g'urur, vatanga, yurtga muhabbat, fidoiylik, mehr – shafqat, oqibat, ota – onaga hurmat tuyg'ularini kamol toptirishda cheksiz imkoniyatlar yaratdi. Mehr – shafqat, oqibat, o'zbekona hislat, hayot mazmuni. Dunyodagi xalqlar orasida aynan shu millatning borligi, mavjudligi, betakrorligi " Ko'hna tarix shodasida bitta marjon o'zbegim" (E.Vohidov) sifatida zohirligi har qanday kishi uchun ahamiyatga ega bo'lishi tabiiy. Millatni milliy qadriyatlarning obyekti va subyekti sifatida tushunish, u bilan bog'liq milliy qadriyatlarni tizimini ilmiy tahlil qilish, millatning o'zini ijtimoiy qadriyat sifatida qarash imkonini beradi. Bu esa milliy qadriyatlarning namoyon bo'lishi, tarixiy rivojlanish jarayonida o'tmishdan kelajakka tomon harakatini tahlil qilishga imkon yaratadi. Milliy qadriyatlari: - kishilarning tabiiy, tarixiy va ijtimoiy birligini ta'minlaydigan etnik makonda shakllanadi,

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

rang-barang tarzda, turli shakllarda namoyon bo'ladi, kishilarning ongiga, hayot tarziga o'ziga xos tarzda ta'sir qiladi; - kishilarning o'zaro munosabalarida, ijtimoiy faoliyatlarida ko„zga tashlanib turadi hamda ana shu munosabat, faoliyat, maqsad, ehtiyoj va intilishlar uchun ma'naviy asos bo'ladi; - moddiy, ma'naviy, iqtisodiy, siyosiy va boshqa sohalarda muayyan natija sifatida yuzaga kelishlari, kishilar uchun zaruriyat sifatida o'ziga xos ahamiyat kasb etishlari, ularga foyda keltirishlari ham mumkin.

Milliy tuyg„u shaxsda quyidagi shakllarda namoyon bo'ladi: - millatning yutuqlar, obro,-e'tibori bilan faxrlanish, ularning muammolariga befarg qarab turmaslik; - o'z eli, millatiga jonkuyar, o'z millatining moddiy-ma'naviy me'rosini asrab-avaylash; O'zbek xalqining g'ururini ifodalovchi bir qancha urf-odatlar, rasmrusumlar, marosimlar, odatlar, udumlar, an'analar mavjud. Jumladan, o'zbek xonardonlarida ota nomi mag'rur va ulug' shaxs sifatida e'tirof etiladi. Ayniqsa, maktabgacha ta'lim tashkilotlari tarbiyalanuvchilari, ya'ni farzandlarimizning o'z yurtiga mehr-muhabbatli bo'lishi, uning mustaqilligini mustahkamlashi, Vatanimiz shon-shuhratini dunyo miqyosiga olib chiqish ruhida tarbiyalash pedagoglar, otaona va har birimizning muqaddas burchimizdir. Bunday ezgu maqsadlarni bajarishda har bir O'zbekiston fuqarosi g'urur va iftixor bilan yashaydi va uning me'yoriga amal qiladi. Bolalar qalbida o'z xalqiga muhabbat va hurmat tuyg'ularini tarkib toptirish, milliy g'ururni tarbiyalash, ularga o'zbek xalqining mehr-oqibatli, mehmondo'st, mehnatsevar va kamtarin ekanligini singdirish, O'zbekistonning mustaqilligi, madhiyasi, gerbi va bayrog„i haqidagi bilimlarni shakllantirib borish maqsadga muvofiqli. Maktabgacha ta'lim tashkilotlari tarbiyalanuvchilarida milliy tuyg„uni shakllantirish maqsadida

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

o'tilayotgan mashg'ulotlar mavzulari bolaning har tomonlama rivojlanishiga, yuksak odobaxloqli, milliy g'ururli komil inson bo'lib tarbiyalashiga yordam bermog'i lozim. Maktabgacha ta'lif yoshidagi bolalarda milliy g'ururni shakllantirishda nafaqat maktabgacha ta'lif tashkilotlari, balki oilaning ham mavjud holatini o'rganish muhim ahamiyatni kasb etadi. Chunki, bolalarning bo'sh vaqt, asosan, uyda, oilada davrasida o'tadi. Buni hisobga olmaslik, yosh avlod tarbiyasida otaonaning burchi va vazifalari haqida yanada chuqurroq o'ylamasak xato bo'ladi. Oila tarbiyasida doimiy ta'sirchan kuch oiladagi munosabat, oila muhiti, oila a'zolarining o'zaro aloqasi, ota-onas, aka-uka va boshqalarning xulq-atvori, madaniy va siyosiy saviyasi, muomala madaniyati, oilaning daromadi, yashash sharoiti va boshqa holatlar bola kamolotiga ta'sir qiladigan asosiy omillardir. Oila qanchalik tartibli, yaxshi xulq-atvorli, uning a'zolarining o'zaro munosabatlari samimiy bo'lsa, oila tarbiyasi ham shunchalik samarali bo'ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Maktabgacha ta'lif tizimi boshqaruvini tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida" 2017-yil 30-sentabrdagi PF-5198-sonli Farmoni
2. Xasanboeva O, "Maktabgacha tarbiya pedagogikasi", Toshkent 2006 yil.
3. Shodmonova Sh, "Maktabgacha pedagogika" Toshkent 2008 yil.
4. Qurbonov N.M. Milliy tarbiya T.: Ma'naviyat, 2007 yil
5. "Milliy istiqlol g'oyasi: asosiy tushuncha va tamoyillar" Toshkent, "O'zbekiston" 2000 yil.
6. Jumaboev M. "O'zbek bolalar adabiyoti", Toshkent, "O'zbekiston" 2002y.

**ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR**

**BEST ARTICLE
RESPUBLIKA
ILMIY – ONLAYN
KONFERENSIYASI
2022**

Shartli hukm qilish tushunchasi va uning mohiyati

Isomiddinov Otobek Muhammadqodir o'g'li

O'zbekiston Respublikasi Ichki ishlar vazirligi Akademiyasi 325-guruh
kursanti

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6614873>

Annotatsiya: Ushbu maqolada tadqiqot mavzusining dolzarbliji, shartli hukm qilish tushunchasi, mohiyati va uni ijro etuvchi organlar, ichki ishlar organlarining shartli hukm qilingan shaxslar xulq-atvori ustidan nazoratni tashkil etish haqida yoritilgan.

Kalit so'zlar: Shartli hukm, jinoyat, kodeksiga, shaxs, kodeks, tushuncha.

Аннотация: В данной статье рассматриваются актуальность темы исследования, понятие, сущность probation и организация контроля за поведением условно осужденных со стороны правоохранительных органов.

Ключевые слова: условное осуждение, преступление, кодекс, лицо, кодекс, понятие.

Annotation: This article discusses the relevance of the research topic, the concept, nature of probation and the organization of control over the conduct of probationers by law enforcement agencies.

Keywords: Conditional sentence, crime, code, person, code, concept.

Shartli hukm – jinoyat huquqida nazarda tutilgan jinoyat huquqiy choralardan biri.«O'zbekiston Respublikasi Jinoyat Kodeksiga ko'ra, agar sud ozodlikdan mahrum qilish, intizomiy qismga jo'natish, xizmat bo'yicha cheklash yoki axloq tuzatish ishlari jazolarini tayinlash vaqtida sodiretilgan jinoyatning xususiyati va ijtimoiy xavflilik darajasi, aybdorning shaxsi va ishdagi boshqa holatlarni e'tiborga olib, aybdor tayinlangan jazoni o'tamasdan turib ham uning xulqini nazorat qilish orqali tuzatish mumkin, degan qat'iy fikrga kelsa, Shartli hukm qo'llanishi mumkin»⁴. Shartli hukm qo'llanilayotganda sud sinov muddati belgilaydi, ana shu muddat davomida Shartli hukm qilingan shaxs o'zining xulqi bilan tuzalayotganligini isbotlashi kerak. Sinov muddati 1 yildan 3 yilgacha belgilanadi va xukm chiqarilgan kundan boshlab hisoblanadi». Shartli hukm qilingan shaxslarning xulqi ustidan ichki ishlar organlari, harbiy xizmatchilar xulqi ustidan esa, harbiy

⁴ O'zbekiston Respublikasi Jinoyat Kodeksi Maxsus qismi 72-moddasi

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

qism yoki muassasaning qo'mondonligi nazorat olib boradi. Ana shu nazorat olib boruvchi organning taqdimi bilan sud sinov muddati davomida hukm qilingan shaxsga yuklatilgan majburiyatlarning hammasini yoki bir qismini olib tashlashi yoki uning zimmasiga yangi majburiyatlar yuklashi ham mumkin. Shartli hukm o'ta og'ir jinoyati uchun hukm qilinganlarga, shuningdek, ilgari qasddan sodir etgan jinoyati uchun ozodlikdan mahrum etish jazosiga hukm qilinganlarga nisbatan qo'llanmaydi, 18 yoshga to'limgan shaxslar, I va II guruh nogironlari, ayollar, shuningdek, 60 yoshdan oshgan shaxslar bundan mustasno. Shartli hukm agar sud ozodlikdan mahrum qilish, intizomiy qismga jo'natish, xizmat bo'yicha cheklash yoki axloq tuzatish ishlari jazolarini tayinlash vaqtida sodir etilgan jinoyatning xususiyati va ijtimoiy xavfllik darajasi, aybdorning shaxsi va ishdagi boshqa holatlarni e'tiborga olib, aybdor tayinlangan jazoni o'tamasdan turib ham uning xulqini nazorat qilish orqali tuzatish mumkin, degan qat'iy fikrga kelsa, shartli hukm qo'llashi mumkin. Bunday holda sud, basharti, belgilangan sinov muddati davomida jazoning shartliligini bekor qilish asoslari kelib chiqmasa, tayinlangan jazoni ijo etmaslik to'g'risida qaror chiqaradi. Sinov muddati bir yildan uch yilgacha belgilanib, hukm chiqarilgan kundan boshlab hisoblanadi. «Basharti, shartli hukm qilish to'g'risidagi qaror yuqori sud tomonidan chiqarilgan taqdirda ham, sinov muddatini hisoblash shu kundan boshlanadi»⁵. Shartli hukm qilinganda, basharti, bunga asoslar mavjud bo'lsa, sud mahkumga muayyan vaqt mobaynida yetkazilgan zararni bartaraf qilish, ishga yoki o'qishga kirish,

⁵Rustamboev M.H. Jinoyat huquqi (Umumiy qism). Oliy o'quv yurtlari uchun darslik. – Toshkent: Ilm ziyo, 2005. – B. 397.

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

yashash joyi, ish yoki o'qish joyi o'zgarib qolsa, bu haqda shartli hukm qilingan shaxsning xulqi ustidan nazorat olib boruvchi organga xabar berib turish, vaqtı-vaqtı bilan kelib bu organlarda ro'yxatdan o'tib turish, muayyan joylarda bo'lmaslik, muayyan vaqtida yashash joyida bo'lishi, alkogolizm, giyovandlik, zaharvandlik yoki tanosil kasalligidan davolanish kursini o'tashi kabi majburiyatlarni yuklashi mumkin.«Shartli hukm qilingan shaxslarning xulqi ustidan ichki ishlar organlari, harbiy xizmatchilar xulqi ustidan esa, harbiy qism yoki muassasaning qo'mondonligi nazorat olib boradi. Hukm qilingan shaxsning xulqi ustidan nazorat olib boruvchi organning taqdimi bilan sud sinov muddati davomida unga yuklatilgan majburiyatlarning hammasini yoki bir qismini olib tashlashi yoki uning zimmasiga yangi majburiyatlar yuklashi ham mumkin»⁶. Agar shartli hukm qilingan shaxs sinov muddati davomida sud unga yuklagan majburiyatlarni bajarmasa yoxud jamoat tartibi yoki mehnat intizomini buzganligi uchun unga ma'muriy yoki intizomiy ta'sir chorasi qo'llanilgan bo'lsa sud uning xulqi ustidan nazorat olib boruvchi organ taqdimnomasiga binoan jazoning shartliligini bekor qilib, hukmda tayinlangan jazoni ijro etish to'g'risida ajrim chiqarishi mumkin. Shartli hukm o'ta og'ir jinoyati uchun hukm qilinganlarga, shuningdek ilgari qasddan sodir etgan jinoyati uchun ozodlikdan mahrum etish jazosiga hukm qilingan shaxslarga nisbatan qo'llanilmaydi, o'n sakkiz yoshga to'limgan shaxslar, birinchi va ikkinchi guruh nogironlari, ayollar, shuningdek oltmis yoshdan oshgan shaxslar bundan mustasno. Shartli

⁶Usmonaliyev M., Ermatov G.O. Shartli hukm tushunchasi, mohiyati va ahamiyati. – Toshkent: TDYUI, 2005. – 62 b.

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

hukm qilingan shaxs sinov muddati davomida yangi jinoyat sodir etsa, sud unga nisbatan ushbu Kodeksning 60-moddasida nazarda tutilgan qoidalar bo'yicha jazo tayinlaydi.O'zbekiston Respublikasi Jinoyat-ijroiya kodeksiga muofiq Probatsiya xizmati shartli hukm qilingan shaxslarni ro'yxatga oladi va sud belgilagan sinov muddati mobaynida ularning zimmasiga yuklangan majburiyatlar bajarilishini tekshirib boradi.Shartli hukm qilingan shaxs harbiy xizmatga chaqirilgan taqdirda probatsiya xizmati sud hukmi (ajrimi) nusxasini hamda harbiy xizmat o'tash joyida uning xulq-atvori ustidan nazorat qilish uchun kerakli boshqa hujjatlarni mudofaa ishlari bo'yicha tegishli bo'limga yuboradi. «Harbiy qism (muassasa) qo'mondonligi o'n kunlik muddat ichida mahkum ro'yxatga olinganligi to'g'risida, xizmatni tugatganidan keyin esa, jo'nab ketganligi to'g'risida probatsiya xizmatiga xabar qilishi shart.Shartli hukm qilingan shaxslar sud tomonidan zimmalariga yuklangan majburiyatlarni bajarishi, shuningdek chaqiruvga binoan probatsiya xizmatida hozir bo'lishi shart»⁷. Uzrli sababsiz hozir bo'limgan mahkum belgilangan tartibda majburan keltirilishi mumkin.Shartli hukm qilingan shaxs xulq-atvori ustidan nazoratni amalga oshiruvchi organ sinov muddati mobaynida belgilangan cheklashlarni to'liq yoki qisman bekor qilish to'g'risida sudga taqdimnoma kiritishga haqlidir.Mahkum zimmasiga yuklangan majburiyatlarni bajarishdan bo'yin tovlagan yoki ma'muriy yoxud intizomiy javobgarlikka tortilgan hollarda mahkum xulq-atvori ustidan nazoratni amalga oshiruvchi organ jinoyat-huquqiy ta'sir chorasini bekor qilish hamda hukmda tayinlangan jazoni ijro etish to'g'risida sudga taqdimnoma kiritadi.Sinov muddati hukm chiqarilgan

⁷ Abdurasulova Q. Mustaqil davlatlar hamdo'stligi va ayrim rivojlangan xorij davlatlari jinoyat huquqining o'ziga xos xususiyatlari: O'quv qo'llanma. – Toshkent: TDYUI, 2007. – B

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

kundan boshlab hisoblanadi. Shartli hukm qilingan shaxs xulq-atvori ustidan nazorat sinov muddati tamom bo'lishi bilan tugatiladi va mahkum probatsiya xizmati yoki harbiy qism (muassasa) qo'mondonligi ro'yxatidan chiqariladi.

O'zbekiston Respublikasi Jinoyat kodeksining 72-moddasida nazarda tutilgan shartli hukm qilishning huquqiy (yuridik) tabiatini bo'yicha bir qator huquqshunos olimlar turli xil fikrlarni bayon qilganlar. Ayrim huquqshunos olimlar shartli hukm qilishni mustaqil jazo turi sifatida ko'rib chiqish va jinoyat qonunida nazarda tutilgan jazolar ro'yxatiga kiritish taklifini bildirganlar va mazkur taklifini shartli hukm qilishda jinoiy jazoning muhim belgilari saqlanib qolishi, ya'ni davlatning ayblov hukmi va bevosita majburlash xavfi mavjudligi, sinov muddati davrida shaxs sudlanganligi bilan izoxlaydi.

Ushbu muammoga M. Usmonaliyev va G'. Ermatovlar fikr bildirib, agar shartli hukm qilishni axloq tuzatish ishlari va ozodlikdan mahrum qilish jazo choralar o'rtasida turuvchi chora deb hisoblasak, jinoyat huquqining eng muhim printsipi bo'lgan bitta jinoyat uchun bitta jazo tayinlanadi degan printsip buzilgan bo'ladi⁸, deb hisoblaydilar.

Shartli hukm qilish jazo turi hisoblanmaydi, chunki shartli hukm qilish jazo turi hisoblanganda, aybdor shaxsga ikki marta jazo chorasi qo'llanilishiga sabab bo'lar edi. Bu esa o'z navbatida O'zbekiston Respublikasi amaldagi Jinoyat kodeksining 8-moddasida nazarda tutilgan odillik prinsipining

⁸Усмоналиев М., Эрматов Ф. Шартли ҳукм қилиш тушунчаси, моҳияти ва аҳамияти. – Тошкент: ТДЮИ, 2005. – Б. 12.

qo'pol ravishda buzilishiga sabab bo'lishi mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1.O'zbekiston Respublikasining «O'zbekiston Respublikasining ayrim qonun hujjatlariga o'zgartish va qo'shimchalar kiritish to'g'risida»gi

2015 yil 10 avgust qonuni // O'zbekiston Respublikasi qonun hujjatlari to'plami. – Toshkent, 2015. – № 32. – 425-m.

2.O'zbekiston Respublikasining «Jazoni ijro etish muassasalaridan ozod qilingan ayrim toifadagi shaxslar ustidan ma'muriy nazorat to'g'risida»gi 2019 yil 2 aprel O'RQ-532-son qonuni // Qonun hujjatlari ma'lumotlari milliy bazasi, 03.04.2019 y., 03/19/532/2873-son.

3.O'zbekiston Respublikasi Prezidentining «Sud-huquq tizimini yanada isloh qilish, fuqarolarning huquq va erkinliklarini ishonchli himoya qilish kafolatlarini kuchaytirish chora-tadbirlari to'g'risida»gi 2016 yil 21 oktyabr farmoni // O'zbekiston Respublikasi qonun hujjatlari to'plami. – 2016. – № 43. – 497-m.

4.O'zbekiston Respublikasi Prezidentining «O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha harakatlar strategiyasi to'g'risida»gi 2017 yil 7 fevral PF-4947-son farmoni // O'zbekiston Respublikasi qonun hujjatlari to'plami. – 2017. – № 6. – 70-m.

5.O'zbekiston Respublikasining Jinoyat kodeksi // URL:
<http://lex.uz/docs/111453> (Elektron manbaga murojaat qilingan vaqt: 16.01.2020)

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

6.O'zbekiston Respublikasining Jinoyat-protsessual kodeksi // URL:
<http://lex.uz/docs/111460> (Elektron manbaga murojaat qilingan vaqt: 16.01.2020).

7.O'zbekiston Respublikasi Jinoyat-ijroiya kodeksi // URL:
<http://lex.uz/docs/163629> (Elektron manbaga murojaat qilingan vaqt: 16.01.2020).

8.O'zbekiston Respublikasining Ma'muriy javobgarlik to'g'risidagi kodeksi // URL: <http://lex.uz/docs/97664> (Elektron manbaga murojaat qilingan vaqt: 16.01.2020).

9.O'zbekiston Respublikasining Mehnat kodeksi // URL:
<http://lex.uz/docs/142859> (Elektron manbaga murojaat qilingan vaqt: 16.01.2020).

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

“Boshlangich sinf oquvchilarining qobiliyatlarini o’stirishda matnli
masalalardan foydalanishning samaralari”

Xorazm viloyati Urganch shahar

5-son umumiy o'rta ta'lim mакtabning

Boshlang'ich sinf o'qituvchi:

Jabbarova Feruza Rustamovna

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6548787>

Annotatsiya: Boshlang'ich sinf matematika darslari o'quvchilarning ilk hisob -kitobni o'rganishiga asos bo'ladi. Shu tufayli ushbu darslarni interfaol metodlar yordamida qiziqarli tarzda tashkil etish talab qilinadi. Ushbu maqola boshlan'ich sinf o'quvchilarining fikrlash qobiliyatlarini o'stirishda matnli masalalarning ahamiyatiga bag'ishlangan.

Kalit so'zlar: matematik masala, tushuncha, fikrlash qobiliyati, dars, yig'indi.

Hozirgi paytda maktablarda boshlang'ich sinflarda matematika o'qitishning asosiy vazifalaridan biri o'quvchilarni har tomonlama yetuk insonlar qilib tarbiyalash hisoblanadi. Bunda ularda matematika bo'yicha bilimlar berish bilan birga ularga o'rganilayotgan bilimlarni asosli va puxta bo'lishini ta'minlash, ularni qo'llay olish ko'nikma va malakalarini shakllantirish muhim ahamiyatga ega. Ayniqsa matematika darslarida fikrlash qobiliyatlarini rivojlantirish hamda ularni kelgusida olingan bilimlarni ongli hayotiy faoliyatda muvaffaqiyatli qo'llashlari uchun zarur

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

ko'nikma va malakalarni shakllantirish boshlang'ich matematik ta'limning asosiy vazifalariga aylanishi lozim. Shu nuqtai nazardan o'quv jarayonida matematik masalalar, jumladan hayotiy mazmunli, ularning to'plagan tajribasiga asoslangan masalalarni yechish usullariga va ularni qo'llashga o'rgatish o'ziga xos xususiyatlarga ega, ularni ta'lim mazmuni va o'rganilayotgan tushunchalar mohiyatini ochib berishda foydalanish, o'zaro aloqadorlikda va o'quvchilar amaliy faoliyati tajribasi bilan qo'shgan holda o'qitish dolzarb masalalardan hisoblanadi. Bu usullarni ishlab chiqish va amalda qo'llash o'qitish sifat va samaradorligini oshirishga xizmat qiladi. Boshlang'ich ta'limda matematika o'qitishning asosiy maqsadlaridan biri ham o'quvchilar intellektual tafakkurini shakllantirish asosida o'quvchilar qobiliyat va qiziqishlarini rivojlantirish hisoblanadi. Demak, boshlang'ich sinflarda arifmetik amallar tushunchasini mohiyatini va hisoblash usullarini yetkazish uslubiyatini ishlab chiqish o'z ichiga o'quvchilarda umuman boshlang'ich matematika asosiy tushunchalarni shakllantirish va ularni amalda qo'llay olish ko'nikma va malakalarini rivojlantirishni oladi. Matematik masalalar yechish matematika o'qitishning muhim tarkibiy qismidir. Masalalar yechmasdan matematikani o'zlashtirishni tasavvur ham etib bo'lmaydi. Matematikada masalalar yechishning nazariyasini amaliyotga tadbiq qilishning muhim yo'lidir. Masalalar yechishning boshlang'ich sinflarda o'rganiladigan u yoki bu nazariy materiallarni o'zlashtirish jarayonida muhim rolni o'quvchilarni fikrlash qobiliyatlarini o'stirishi o'ynaydi. Masalalar amaliy ishlar sistemasi asosida tuziladi. Bu degan so'z har bir yangi tushunchani tarkib toptirish har doim bu tushuncha ahamiyatini tushuntirishga yordam beradigan uning qo'llanishini talab

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

qiladigan u yoki bu masalani yechish bilan amalga oshadi. Masala ustida ishslash uning mazmunini o'zlashtirishdan boshlanadi. O'quvchilar hali o'qish malakasiga ega bo'limgan dastlabki vaqtarda ularni o'qituvchi o'qib beradigan masala matnini tinglashga shartning muhim elementlarini tovush chiqarib ajratishga o'rganish kerak, shundan keyin masala shartini yaxshiroq o'zlashtirish maqsadida, har bir o'quvchi masala matnini tinglashga va masalani mustaqil o'qib chiqishi zarur. Buning uchun ularga masalani oldin ovoz chiqarmay o'qishni so'ngra esa tovush chiqarib ifodali o'qishni taklif qilish kerak. Boshlang'ich sinflarda masalalarni o'rganish yangi tushunchalarni shakllantirish, sodda masalarni yechishdan murakkablarni yechishga o'tish yordamida amalga oshiriladi.

Bunda qo'shish, ayirish, ko'paytirish va bo'lismga doir har xil sodda masalalar ya'ni bir xil qo'shiluvchilarning yig'indisini topishga karrali va teng bo'laklarga bo'lislarga doir sonni bir necha kattalashtirish va kichiklashtirishga oid masalalar sonlarni taqqoslashga amallarning noma'lum komponentlarni topishga doir sodda masalalar shuningdek turli murakkab masalalar shu jumladan keltirib yechiladigan masalalar, ikki ko'paytuvchining yig'indisini topishga doir va unga teskari masalalar yig'indisini so'ngra ko'paytirish bo'lismga keltiradigan va boshqa masalalarni ko'rib chiqamiz. Agar berilgan masala o'zining murakkabligi bilan sinfda echilgan masalalarga mos yoki o'xshasa u holda o'quvchilar taklif qilingan masalaning yechilishi yo'lini mustaqil topishga o'rgatish kerak. Shu maqsadda o'quvchilar masalalar yechishga yaqinlashishning eng sodda umumiyl usullarini egallashlari lozim. O'quvchilar o'qituvchi rahbarligida masala shartini qisqa va yaqqol yozib olishlari, yechish yo'llari topishni

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

osonlashtirish maqsadida shartini chizma yoki rasm bilan tasvirlay olishlari kerak. O'quvchilar yechilayotgan masalada nima ma'lum nima noma'lumligini, masala shartidan nima kelib chiqishini, qanday arifmetik amallar yordamida qanday tartibda masala savoliga javob topish mumkinligini aniq va ravshan tushuntirishga o'rganishlari kerak. O'quvchilar har bir amalni nega tanlaganliklarini anglay olishlari masala bo'yicha ifoda yoki tenglama tuzib olishlari uni yecha olishlari, savolga javob berib, yechimning to'g'rilingini tekshirib olishlari lozim. O'n ichida bajariladigan sodda masalalar yechishini o'qitish metodikasi bo'yicha mashq qildirish sodda masalalarni yechishda ko'rgazmali qo'llanmalarni qo'llashda ba'zi o'quv va malakalarini egallahashi. 2-sinfda masalalar ustida ishlash asosiy o'rinni egallaydi. Bu yerda qo'shish va ayirishdan tashqari ko'paytirishga va bo'lishga bir xil qo'shiluvchilarni yig'indisini topishga teng bo'laklarga bo'lishga, sonni bir necha martta orttirish va kamaytirishga sonlarni qisqa taqqoslashga, amallarning noma'lum komponentini topishga doir har xil sodda masalalar, shuningdek, har xil ko'rinishdagi murakkab masalalar keltirish usuli bilanyechiladigan masalalar ikkita ko'paytmaning yig'indisini topishga doir va bunga teskari masalalar yig'indisini songa ko'paytirish va bo'lishga keltiriladigan masalalar ko'rib chiqiladi. Agar biz o'quvchilarda qo'shish haqida to'g'ri tushuncha shakllantirishni istasak, buning uchun bolalar yig'indisini topishga doir yetarli miqdorda sodda masalalarni deyarli har gal to'plamlarni birlashtirish amalini bajarib yechishlari zarur. Masalan: quyidagi masala berilgan:

Ahmadda 6 ta rangli va uchta oddiy qalam bor. Ahmadda hammasi bo'lib nechta qalam bor? Buni yechish uchun oldin 6 ta cho'p oladilar va buning

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

yoniga yana 3 ta cho'pni so'rib qo'yadilar, va hammasi bo'lib nechta cho'p bo'lganini sanaydilar. Masalalarda aniq material bo'lib ular yordamida o'quvchilarda yangi bilimlar vujudga keladi hamda uni yechish jarayonida fikrlash amallarini bajarishga o'rganadilar. So'ngra masalani yechish uchun 6 ga 3 ni qo'shish kerakligi va hosil bo'lgan 9 son bu ikki sonning yig'indini bo'lishni tushuntiradi. SHunga o'xshash masalalarni ko'plab yechib bolalar qo'shish amali haqidagi tushunchalarni asta sekin egallab boradilar va uni umumlashtrish asosida qo'shish uchun ularni birga sanash kerakligini tushunadilar. Masalan: amalning noma'lum komponentini topishga doir masalani yechayotib o'quvchilar arifmetik amallarning komponentlari va natijalar orasidagi bog'lanishni ajratish va uni masalalar yechishga qo'llashga harakat qiladilar. Xulosa qilib aytganda, masalalarda o'quvchilar ko'radigan, sezadigan va tushunadigan aniq material bo'lib, ular yordamida o'quvchilarda yangi bilimlar vujudga keladi hamda uni yechish jarayonida fikrlash amallarini bajarishga o'rganadilar.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Bikboeva.N.U. Yangiboeva E.Y. Ikkinci sinf matematika darsligi.

Toshkent. –O'qituvchil 2005 yil.

2. Bikboeva.N.U. Yangiboeva E.Y. Uchinchi sinf matematika darsligi.

Toshkent. –O'qituvchil 2005 yil.

3. Jumaev M.E, Tadjieva Z.G'. Boshlang'ich sinflarda matematika

o'qitishmetodikasi. Toshkent. –Fan va texnologiyall 2005 yil.

AHOLI TURMUSH DARAJASINI BARQARORLIGINI TA'MINLASHDA
MEHNATGA HAQ TO'LASH HISOBINI TASHKIL ETISHNING AMALIY
JIHATLARI

Jumayev Rustambek Bahodir o'g'li

Termiz Davlat Universiteti Iqtisodiyot va turizm fakulteti

Magistratura bo'limi "Buxgalteriya hisobi" yo'nalishi 2-kurs magistranti

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6599128>

ANNOTATSIYA

Mazkur maqolada korxonalarda mehnatga haq to'lashni tashkil etish amaliyoti, mehnatga haq to'lashning shakllari va tizimlarining nazorati, eng kam ish haqi uni takomillashtirishda xorij amaliyoti, mehnatni rag'batlantirish, ish haqiga ustama va qo'shimcha to'lovleri bo'yichaiqtisodiy asoslangan xulosa va takliflar berilgan

Kalit sozlar: Aholi daromadlari, ish resurslar, mehnat, kambag'allik, mehnat stoji, pensiya, soliq, tadbirkorlik, uy ho'jaligi.

ABSTRACT

This article discusses the practice of organization of remuneration of labor in enterprises, control over the forms and systems of remuneration of labor, foreign practices in improving the minimum wage, labor incentives, wage increases and surcharges. based conclusions and recommendations are given

Key words: Income, wages, economic resources, labor, poverty, length of service, pension, tax, entrepreneurship, household.

АННОТАЦИЯ

В данной статье рассматривается практика организации оплаты труда на предприятиях, контроль за формами и системами оплаты труда, зарубежный

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR, TAKLIF VA YECHIMLAR

опыт совершенствования минимальной заработной платы, стимулирования труда, повышения заработной платы и доплат, на основании которых даются выводы и рекомендации.

Ключевые слова: Доход, заработка плата, экономические ресурсы, труд, бедность, стаж, пенсия, налог, предпринимательство, домашнее хозяйство.

KIRISH

Bozor iqtisodiyoti sharoitlarida mehnatga haq toiashni tartibga solishning, asosan, uch tizimi qaror topgan:

1. Mehnatga haq to 'lashni makrodarajada - davlat tomonidan tartibga solinishi. Bu qonunchilikka asoslangan holda ma'muriy yoilar, mehnatga haq toiashning miqdori va toiash tartibini nazorat qilish, byudjet tashkilotlarida mehnatga haq tolashni tartibga solish orqali amalga oshiriladi. Mehnatga haq toiashning davlat tomonidan tartibga solishda eng kam miqdordagi ish haqini belgilash markaziy o'rinni egallaydi.

2. Mehnatga haq to'lashning jamoa shartnomalari asosida tashkil etilishi. Bu ijtimoiy sheriklar - yollanma xodimlar, ish beruvchilar hamda ularning vakillari (kasaba uyushmalari, uyushmalar va hokazolar) o'rtasidagi o'zaro kelishuvga muvofiq tartibga solinadi.

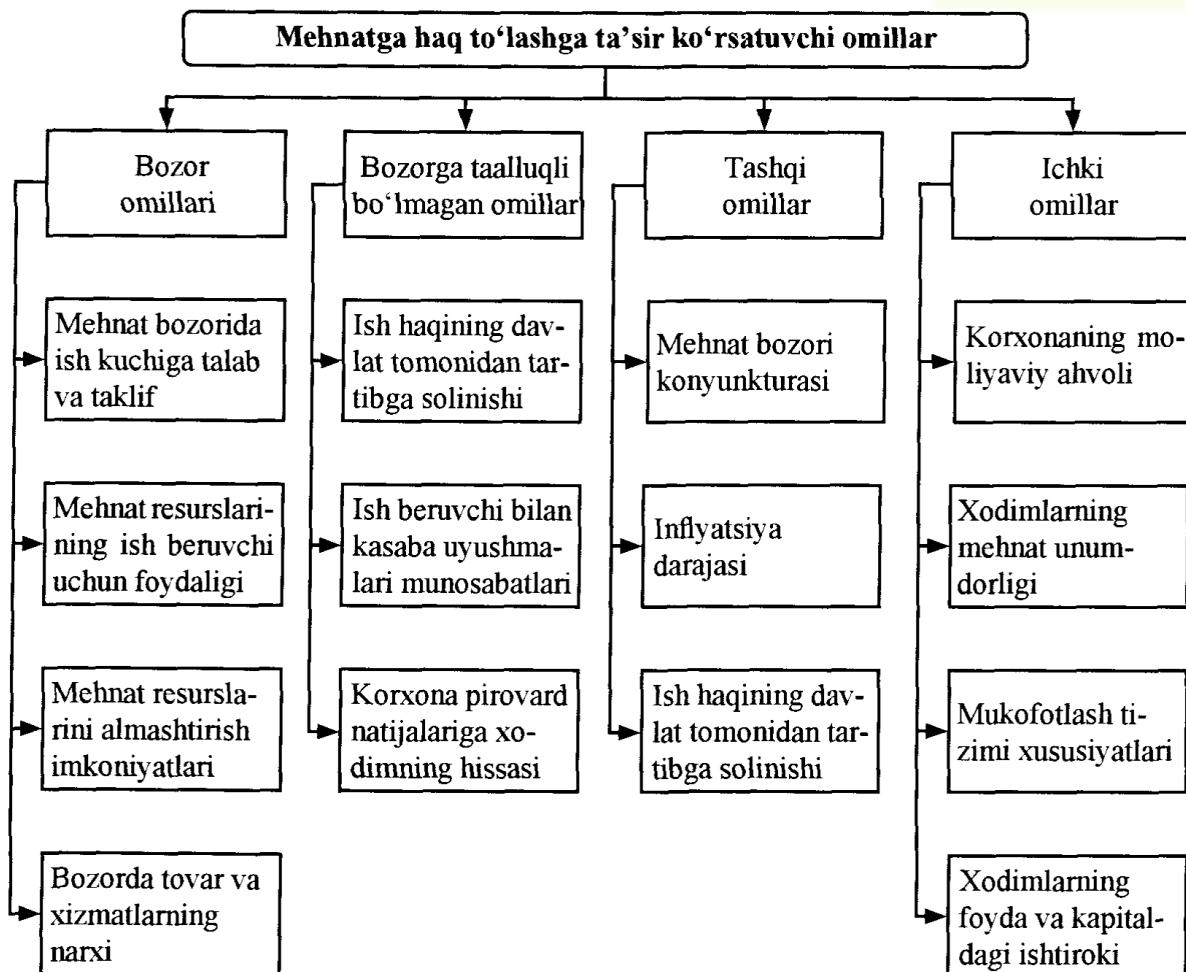
3. Mehnatga haq to'lashning korporativ, bozor tomonidan o'zini o'zi muvofiqlashtirish usullari asosida tashkil etish. Bu xo'jalik yurituvchi subyektlarda ish haqini ish kuchi bozor bahosining o'zgarishi bilan bogiiq holda tartibga solish usulidir. Mehnatga haq toiashni tashkil etish negizida milliy iqtisodiyot tarmoqlarining rivojlanish darajasi ijtimoiy ishlab chiqarishning mulkchilik shakllari, davlatning mehnatga haq toiashni tartibga solish siyosati va boshqa ko'pgina omillar yotadi.

MUHOKAMA VA NATIJALAR

O'zbekiston Respublikasi iqtisodiyot tarmoqlaridagi xo'jalik yurituvchi subyektlarda mehnatga haq toashni tashkil etish quyidagi prinsiplarga asoslanadi:

1. Ish haqi miqdori ish beruvchi bilan xodim o'rtaсидаги kelishuvga binoan belgilanadi.
2. Ish haqi amaldagi qonun hujjatlari bilan belgilangan eng kam miqdordan oz bo'lishi mumkin emas va uning eng ko'p miqdori biron bir tarzda cheklanmaydi.
3. Ish haqi shakl va tizimlari, mukofotlar, qo'shimcha toiovlar, ustamalar, rag'batl anti rish tarzidagi toiovlar jamoa shartnomalarida, shuningdek, ish beruvchitomonidan kasaba uyushmasi qo'mitasi yoki xodimlaming boshqa vakillik organibilan kelishib qabul qilinadigan boshqa lokal hujjatlarda belgilanadi.

**ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR**

2.1-rasm. Mehnatga haq toashga ta'sir ko'rsatuvchi omillar

4. Ish haqi, qoida tariqasida, pul shaklidida tolaniadi. Ish haqini natura shaklidatolash taqiqilanadi. O 'zbekiston Respublikasi hukumati tomonidan belgilanganhollar bundan mustasnadir.

5. Budjet hisobidan moliyalashtiriladigan muassasa va tashkilotlar, davlatkorxonalari xodimlari mehnatiga haq to'lash shartlarining eng kam darajasi qonunhujatlari bilan belgilanadi.

6. Tabiiy iqlim va turmush sharoitlari noqulaybo'lgan joylarda ish haqiga rayonoeffitsiyentlari va ustamalar belgilanadi. Chunonchi,

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

O'zbekiston Respublikasi Mehnat kodeksining 136-138-moddalarida mehnat sharoiti noqulay va o'zigaxos bo'lgan ishlarda band bo'lgan (shu jumladan, o'ta zararli va o'ta og'ir mehnatsharoitda), og'ir va noqulay tabiiy-iqlim sharoitlarda ish bajarayotgan xodimlarga O'zbekiston Respublikasi Hukumati tomonidan belgilabqo'yiladigantartibdapullik qo'shimcha ta'tillar berilishi ko'rsatilgan.

Shu bilan birga, korxonalar, tashkilotlar va muassasalar xodimlarining ishhaqiga rayon koeffitsiyentlari, cho'lva suvsiz, baland tog'li joylarda ishlaganlikuchun koeffitsiyentlami qoilash tartibi ham mavjud. Bu koeffitsiyentlar, jumladan, Qoraqalpog'iston Respublikasida 1,1-1,3; Navoiy viloyatida 1,2-1,6; Buxoroviloyatida 1,2-1,5; Toshkent viloyatida 1,2 ni tashkil etadi.

7. Mehnat shartnomasi taraflari kelishuvi bilan belgilangan ish haqi miqdorijamoa shartnomasi yoki kelishuvda o'rnatilgan miqdordan kam bolishi mumkinemas.

8. Ish haqi tolashyakka shartlarini xodim uchun noqulay tomonga o'zgartirishgauning roziligesiz (qonunda ko'zda tutilgan ba'zi hollar istisno etilgan holda) yo'lqo'yilmaydi.

9. Ish vaqtidan tashqari ishlar, dam olish kunlari va bayram kunlaridagi ishlaruchun kamida ikki hissa, tungi soatdagi ishning har bir soati uchun esa bir yarim baravarda ish haqi tolanadi.

Yuqorida qaydqilingan funksiyalarni amalga oshirish uchun quyidagi engmuhim tamoyillarga riosa qilinishi zarur (2.2-rasm):

1. Ishlab chiqarish va mehnat samaradorligi ortib borgan sari real ish haqining ortib borishi. Bu tamoyil ehtiyojlaming ortishi obyektiv iqtisodiy

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

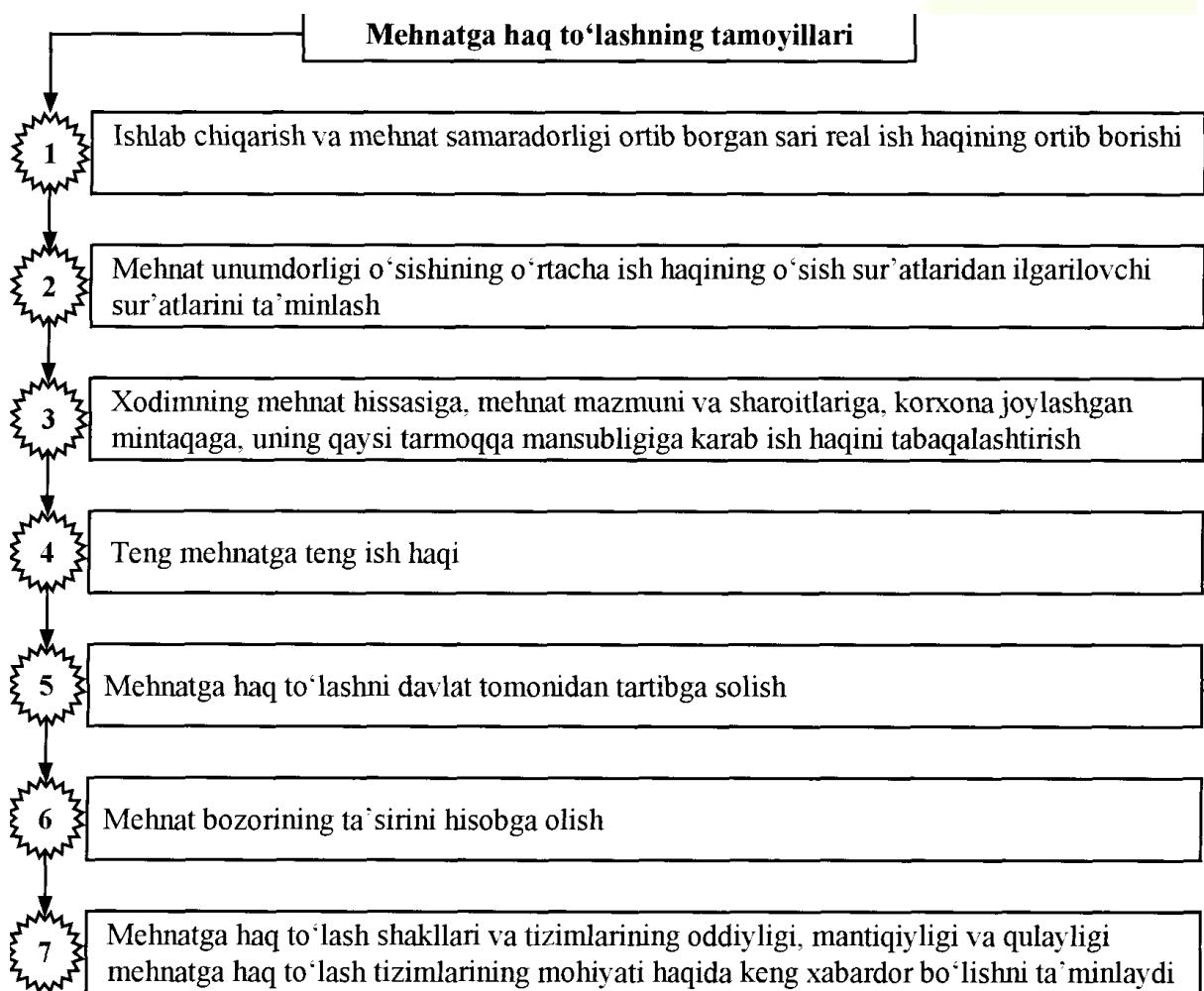
qonunning amal qilishi bilan bogliq boiib, mazkur qonunga muvofiq ehtiyojlaming yanada to'laroqqondirilishi faqat o'z mehnati uchun ko'proq miqdorda moddiy ne'matlar vaxizmatlarga ega boish imkoniyatlari kengaygan sharoitdagina real boladi. Biroqbunday imkoniyat ishlab chiqarish faoliyati natijalari bilan, mehnat samaradorligibilan bogianishi lozim. Bunday bog'lanishning yo'qligi esa, bir tomondan, ishlab topilmagan pulning berilishiga, demak, inflyatsiyaga, olingan nominal ishhaqining ta'min etilishiga va real ish haqining pasayishiga, ikkinchi tomondan, pasaytirilgan, mehnat hissasiningsamaradorligigamos kelmaydigannominal ishhaqining toianishiga olib kelishi mumkin. Natijada, xodimlarningortib borayotganehtiyojlarini qondirish va ish haqini ko'paytirish imkoniyati bo'lmaydi.

2. Mehnat unumdorligi o'sishining o'rtacha ish haqining o'sish sur'atlaridanilgarilovchi sur'atlarini ta'minlash. Bu tamoyilning mohiyati - ishlab chiqarishnirivojlantirish va uning samaradorligini oshirish asosida mehnat daromadlarinin maksimal darajaga yetkazishdan iborat. Bu tamoyilga rioya qilinishi jamg'arishjarayonining, kengaytirilgan ishlab chiqarishning uzluksizligini taqozo etadi vakorxonaning rivojlanishi hamda ravnaq topishining zarur sharti hisoblanadi.

3. Xodimning mehnat hissasiga, mehnat mazmuni va sharoitlariga, korxonajoylashgan mintaqaga, uning qaysi tarmoqqa mansubligiga qarab ish haqinitabaqalashtirish. Mazkur tamoyil xodimning o'z mehnat malakasidan, mahsulotningyuqori sifatli boishini ta'minlashdan moddiy manfaatdorligini kuchaytirishzarurligiga asoslangan. Bunda ish kuchini takror ishlab chiqarish uchun zarur moddiy ne'matlar miqdoridagi,

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

mehnatning turli sharoitlaridagi, geografik va iqlimsharoitlaridagi tafovutlar hisobga olinishi lozim.

2.2 -rasm. Mehnatga haq to'lashning tamoyillari

4. Teng mehnatga tengish haqi. Butamoyil talabi-bozor sharoitidaishlovchiningjinsi, yoshi, milliy mansubligi va hokazolarga qarab, uning mehnatiga haq tolashda kamsitishga yo'lqo'ymaslikdir.
5. Mehnatga haq to'lashni davlat tomonidan tartibga solish.
6. Mehnat bozorining ta'sirini hisobga olish.

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

Mehnat bozori - bu shundaybir sohaki, u yerda, pirovard natijada, mehnatning har xil turlariga baho berishtarkib topadi. Har bir xodimning mehnatiga toianadigan ish haqi uning mehnatbozoridagi mavqeyi bilan mustahkam bogiiq bo'lib, mazkur bozordagi vaziyat,bundan tashqari, bandlik imkoniyatini ham belgilab beradi.

7. Mehnatga haq tolash shakllari va tizimlarining oddiyligi, mantiqiyligi va qulayligi mehnatga haq tolash tizimlarining mohiyati haqida keng xabardor bolishni ta'minlaydi. Xodimda ish haqi haqida tushunarli va batafsil axborot mavjud bolgandagina, u jon-dili bilan berilib mehnat qiladi. Xodimlar qandayholatda ish haqining miqdori, ya'ni o'z moddiy farovonliklari darajasi oshishinianiq tasawur qilishlari lozim.Xo'jalik yurituvchi subyektlardan ish haqini tashkil etishda ko'p omillarni hisobga olish talab qilinadi. Ulardan eng muhimlaridanbiri - ish beruvchining ishkuchiga sarf-xarajatlaridir.

Xalqaro mehnattashkilotining 160-Konvensiyasida ish beruvchilarning ishkuchigasarf-xarajatlarini tasniflash milliy standartlari prinsiplari ko'rsatib berilgan.

Ular quyidagilarni ko'zda tutadi:

- bevosita ish haqi miqdori;
- ishlamagan vaqt uchun toiov;
- bir y o ia mukofot va rag'batlantirishlar;
- oziq-ovqat, yoqilgi va boshqa natural tarzda beriladigan narsalar xarajatlari;
- xodimlami turar joy bilan ta'minlash xarajatlari;
- xodimlami ijtimoiy muhofaza qilish uchun xarajatlar;

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR, TAKLIF VA YECHIMLAR

- xodimlami kasbga o'qitish, malakasini oshirish uchun xarajatlar;
- xodimlarga madaniy-maishiy xizmat ko'rsatish uchun xarajatlar;
- yuqorida qayd etilgan guruhlarga kirmay qolgan xarajatlar;
- ish kuchiga xarajatlarga doir soliqlar.

Yollanma xodim uchun bajargan mehnatiga, ko'rsatgan xizmatiga berilganbarcha pul mablagiari ish haqi hisoblanadi. Ammo ish beruvchiga soliq yukinikamaytirish uchun barcha to'lovlarni maqbullashtirish kerak.

Mehnatgahaqto'lashni tashkil etishning byudjet tashkilotlari va nodavlatsektorida o'ziga xos xususiyatlari mavjud (2.1-jadval). Bu nodavlat sektoridagi ish beruvchilar ish haqi shakllarini tanlash hamdamukofotlar, qo'shimcha to'lovlarni amalga oshirishdamustaql ekanliklariga asoslanadi.

Bozor iqtisodiyoti sharoitida mehnatga haq tolashni tartibga solishda jamoakelishuvlari va shartnomalari katta ahamiyatga ega. O'zbekiston Respublikasining Mehnat kodeksigamuvofiq, ijtimoiy-mehnatmunosabatlarini tartibga solishmaqsadida bosh, tarmoq va hududiy (mintaqaviy) jamoa kelishuvlari tuzilishimumkin.

XULOSA

Xulosa qilib aytganda, Mehnatga haq to'lashning ishbay-kamayib boruvchi tizimi shu bilan ajralib turadiki, normalarni oshirib bajarishning ayrim muayyan darajasidan boshlab ishbay haq narxining kamayishi sodir bo'ladi.

Xo'jalik yurituvchi subyektlarda mehnatga haq to'lash fondi ishlab chiqarish xarajatlarining tarkibiy qismi hisoblanadi hamda ish beruvchi bilan xodim o'rtasidagi mehnat shartnomasi asosida belgilanadigan mehnatga haq to'lash shartlari, kafolatlar va kompensatsiyalarni aks

ettiradi.

Hozirgi vaqtda amal qilib turgan kompensatsiya qohshimchalarini va ustamalarning hamma turlarini ikkita katta guruhga: mehnat faoliyati sohalari bo'yicha cheklanmaydigan qo'shimchalar va ustamalarga hamda muayyan mehnat sohalarida qo'llanadigan qo'shimchalar va ustamalarga ajratish zarur

REFERENCES

1. Ўзбекистон Республикаси Конституцияси. - Т': Ўзбекистон, 2012.
2. Ўзбекистон Республикасининг Мехнат кодекси. -Х: Адолат, 2007.
3. Рахманов Ш.Р., Одинаев Д.Ш. Пенсия тизимини ривожлантиришнинг хориж тажрибаси: Дарслик – Т.: «Iqtisod-Moliya», 2018. 400 6.12.
4. Vaxabov A.V., Zahidova Sh.Sh., Baxtiyorov B.B., Odinayev D.Sh., Fayzullayev J.N. Ijtimoiy ish va ijtimoiy ta'minotga kirish: Darslik. – Т.: «Iqtisod-Moliya», 2018. 168 b.

**KARTAMINNING CHEMOFFICE DASTURI YORDAMIDA YaMR
SPEKTRLARINI O'RGANISH**

N.N.Nuraddinova

O'zbekiston Milliy universiteti 1-kurs magistranti

M.R.Yoldosheva

O'zbekiston Milliy universiteti dotsenti, k.f.d

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6590878>

Annotatsiya

Izlanish davomida kartamin moddasining **ChemOffice** dasturi yordamida YaMR (1H , ^{13}C) spektrlarini nazariy o'rganilgan natijalari keltirilgan.

Kalit so'zlar: *kartamin, 1H , ^{13}C spektrlari, ChemOffice, ChemDraw*

Kirish

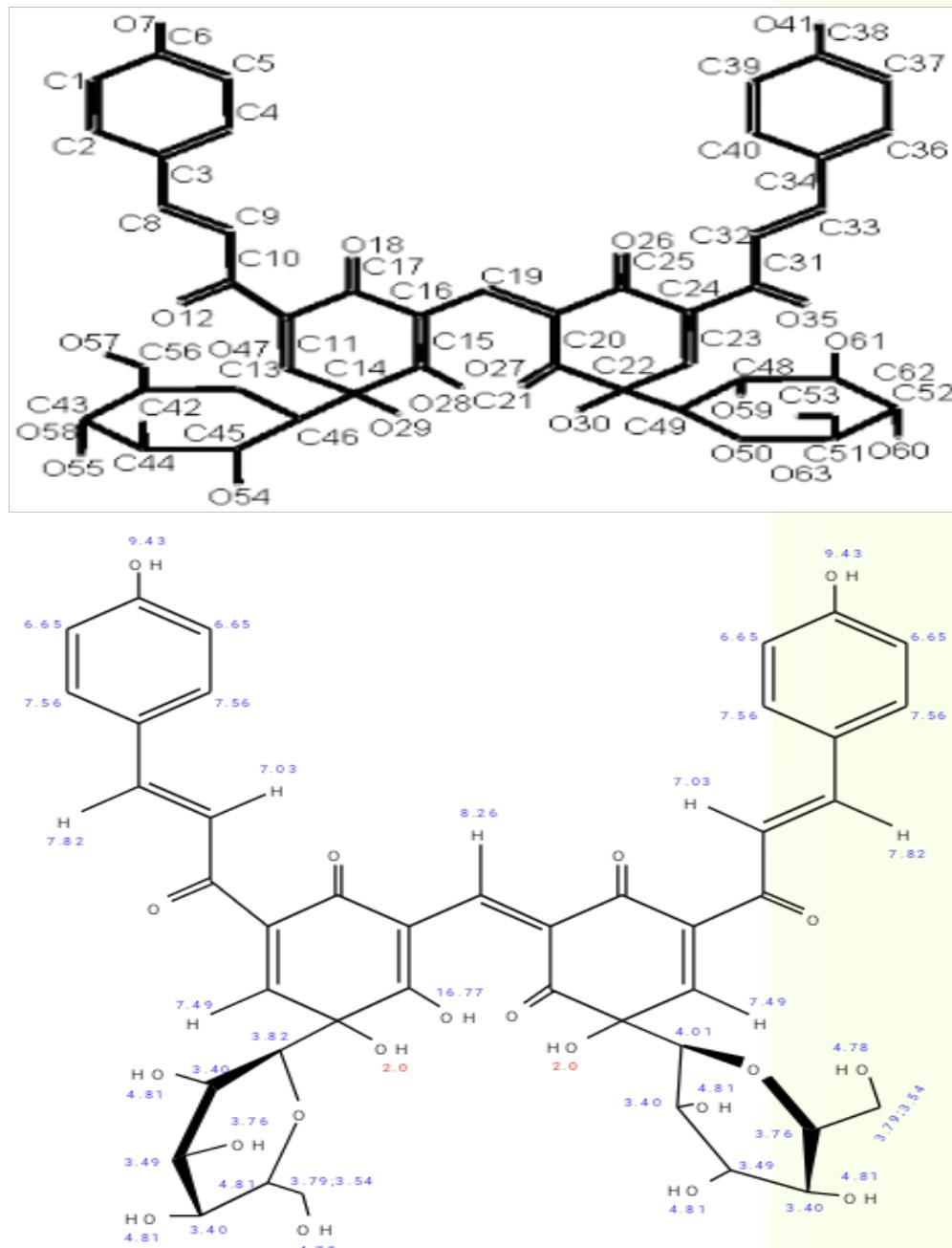
Kimyoviy tadqiqotlar jarayonida olingan natijalarni standarti bilan yoki nazariy o'rganilgan natijalarga solishtirgan holda xulosa yozish muhim ahamiyat kasb etadi. Kartamin kislotasi tarkibida fenol guruhi bo'lganligi sababli xossalari fenol guruhiga o'xshaydi. Tadqiqotning amaliy qismiga o'tgunga qadar, uning ob'yekti, predmeti, reaksiyon qobiliyatları, fizik-kimyoviy xossalari haqida tahliliy izlanishlar olib borish lozim. Ushbu tahliliy izlanishlar uchun kimyoviy birikmalarning tuzilishi va reaksiyon qibiliyatları haqida ma'lumot beruvchi zamonaviy kompyuter dasturlaridan foydalanish ancha samaralidir. Bunday dasturlardan biri **ChemOffice** dasturi bo'lib, bu orqali tadqiqotchi moddaning nazariy spectral tahlillari, reaksiyon qibiliyatları qatorida 50 ga yaqin deskriptorini bilan tanishib chiqish imkoniyatiga ega bo'ladi. **ChemOffice** – dasturlar jamlanmasi bo'lib, **ChemDraw**, **Chem3D**, **ChemFinder**, **ChemFinder for Office** kabi bir nechta qismlarni o'zichiga oladi.

Olingan natijalar tahlili

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR, TAKLIF VA YECHIMLAR

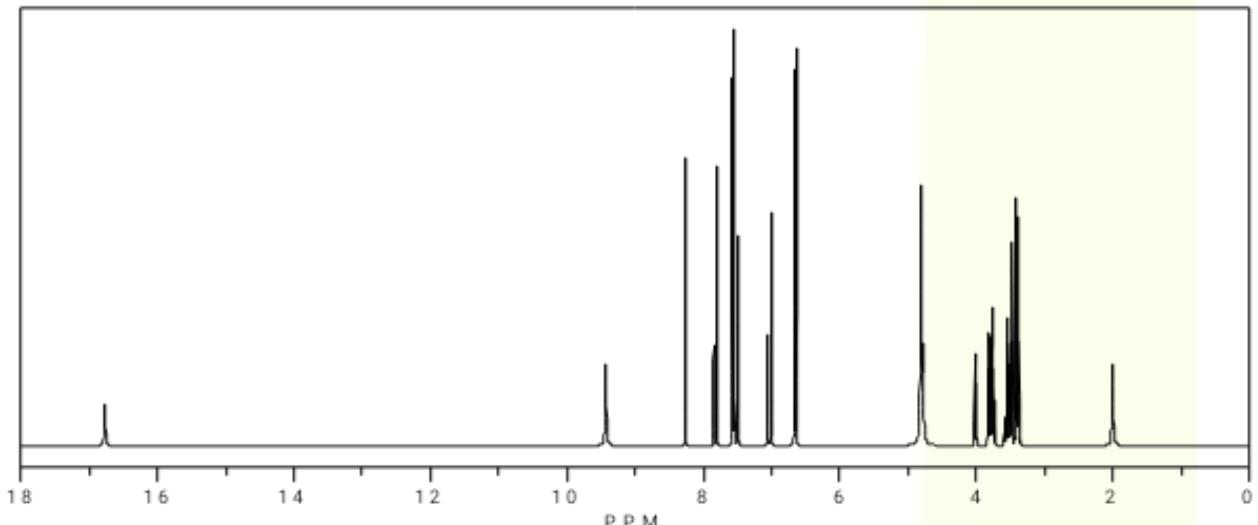
BEST ARTICLE RESPUBLIKA ILMIY – ONLAYN KONFERENSIYASI 2022

Kartamin moddasining **YaMR** spektrlarini olish uchun dastlab **ChemDraw** oynasi yordamida 2D strukturasi chizib olinib, keyin spektrlari olindi. Bu dastur yor-damida juda kam vaqtda spektrlarni olish mumkin. Quyidagi rasmlarda kartaminning **ChemOffice** va tajribada olingan ^1H va ^{13}C spektrlari keltirilgan.

1-rasm: Kartamining ChemDraw dasturida olingan $\text{Y}\text{aMR}^{-1}\text{H}$ spektrining

moddadagi raqam ifodasi

2-rasm: Kartamining ChemDraw dasturida olingen YaMR-¹H spektri

Dastur ¹H olinadigan muhitni to'liq tashqi ta'sirlarsiz deb hisoblagani uchun signallar sonidan birmuncha aniqlik kuzatildi. ChemDraw dasturi yordamida olingen natijalarga ko'r'a bizda 18 ta sohada signal aniqlandi.

1-signalimiz 2m.u sohada **singlet** holida aniqlandi. Bu signallarni C₁₄ va C₂₂lariga bog'langan O-H guruhlaridagi H lar hosil qilmoqda.

2-signalimiz 3,40 m.u sohada **triplet** holida aniqlandi. Bu signallarni C₄₅, C₄₃, C₄₈ va C₅₂ larga bog'langan H lar hosil qilmoqda.

3-signalimiz 3,49 m.u sohada **triplet** holida aniqlandi. Bu signallarni C₄₄ va C₆₂ larga bog'langan H lar hosil qilmoqda.

4-signalimiz 3,54 m.u sohada **dublet** holida aniqlandi. Bu signallarni C₅₆ va C₅₃ larga bog'langan H lar hosil qilmoqda.

5-signalimiz 3,76 m.u sohada **singlet** holida aniqlandi. Bu signalni C₅₁ ga bog'-langan H hosil qilmoqda. Bundan tashqari C₄₄ ga bog'langan O-H guruhlaridagi H lar hosil qilmoqda.

6-signalimiz 3,79 m.u sohada **dublet** holida aniq landi. Bu signallarni C₅₆ va C₅₃ larga bog'langan ikkinchi H hosil qilmoqda.

7-signalimiz 3,82 m.u sohada **dublet** holida aniqlandi. Bu signalni C₄₆ ga bog'-langan H hosil qilmoqda.

8-signalimiz 4,01 m.u sohada **dublet** holida aniqlandi. Bu signalni C₄₉ ga

bog'-langan H hosil qilmoqda.

9-signalimiz **4,78m.u** sohada **singlet** holida aniqlandi. Bu signallarni **C₅₆**va **C₅₃** larga bog'langan O-H guruhidagi H lar hosil qilmoqda.

10-signalimiz **4,81m.u** sohada **singlet** holida aniqlandi. Bu signallarni **C₄₃**, **C₄₄**, **C₄₅**, **C₄₈**, **C₅₃** va **C₅₂** larga bog'langan O-H guruhidagi H lar hosil qilmoqda.

11-signalimiz **3,40 m.u** sohada **triplet** holida aniqlandi. Bu signallarni **C₄₅**, **C₄₃**, **C₄₈**va**C₅₂** larga bog'langan H lar hosil qilmoqda.

12-signalimiz **7,03m.u** sohada **dublet** holida aniqlandi. Bu signallarni **C₉** va **C₃₂** larga bog'langan H hosil qilmoqda.

13-signalimiz **7,49 m.u** sohada **singlet** holida aniqlandi. Bu signallarni **C₁₃** va **C₂₃** larga bog'langan H hosil qilmoqda.

14-signalimiz **7,56 m.u** sohada **dublet** holida aniqlandi. Bu signallarni **C₂**, **C₄**, **C₄₀**va**C₃₆**larga bog'langan H hosil qilmoqda.

15-signalimiz **7,82 m.u** sohada **dublet** holida aniqlandi. Bu signallarni **C₈** va **C₃₃**larga bog'langan H hosil qilmoqda.

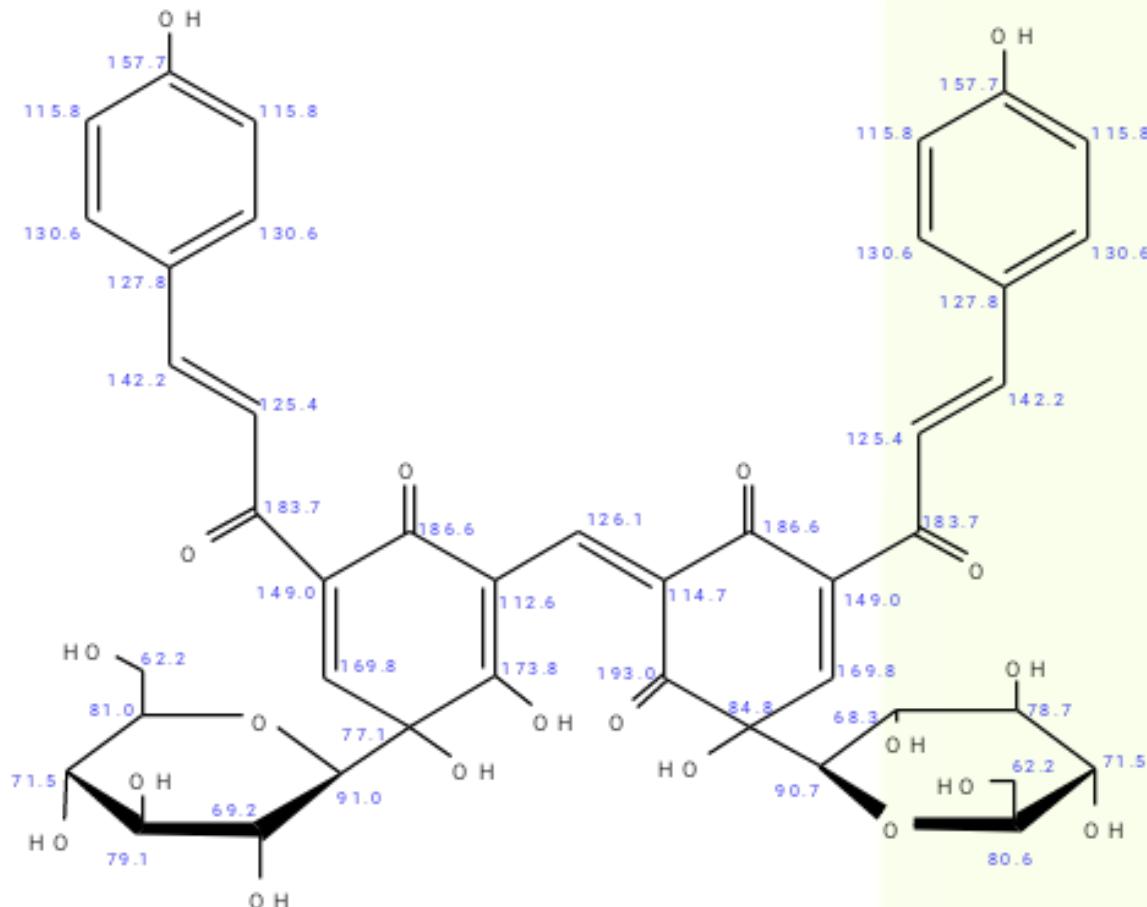
16-signalimiz **8,26m.u** sohada **dublet** holida aniqlandi. Bu signalni**C₁₉** ga bog'-langan H hosil qilmoqda.

17-signalimiz **9,43 m.u** sohada **singlet** holida aniqlandi. Bu signallarni **C₆** va **C₃₈** larga bog'langan H hosil qilmoqda.

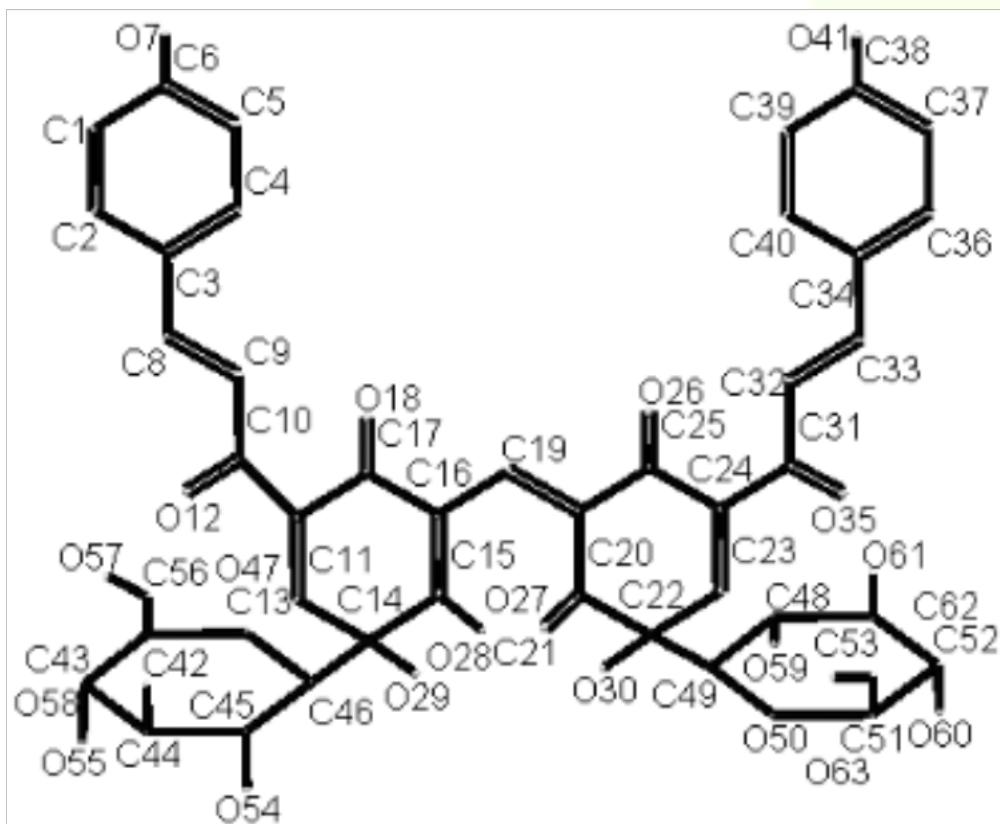
18-signalimiz **16,77 m.u** sohada **singlet** holida aniqlandi. Bu signallarni **C₁₅** ga bog'langan ikkinchi H hosil qilmoqda.

PMR (praton magnit rezanans) hisobida olinadi.

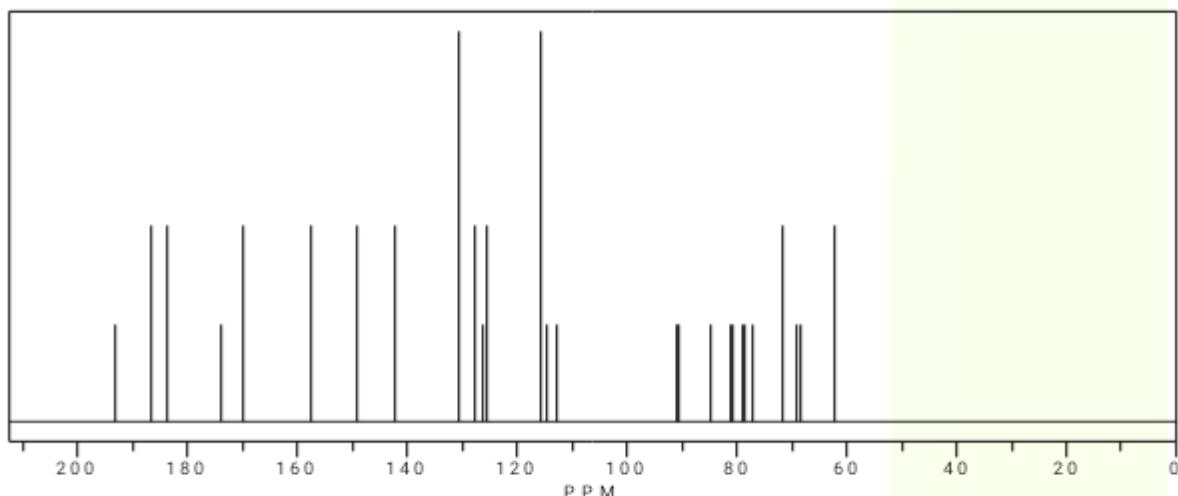
ILM – FAN TA’LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

3-rasm: Kortaminning ChemDraw dasturi yordamida nazariy olingan ^{13}C spektrining moddadagi raqam ifodasi

4-rasm: Kartaminning ChemOffice dasturi yordamida nazariy olingan ^{13}C spektri

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

4-rasmida ChemOffice dasturi yordamida olingan kartaminning ^{13}C spektri ko'rsatilmoqda. Bu yerda **27 ta** signalni ko'rishimiz mumkin bo'ladi.

1-signalimiz **62.2 m.u** sohasida **dublet** holida aniqlandi. Bu signalni **C₅₆** va **C₅₃** atomlari hosil qilmoqda.

2-signalimiz **68.3 m.u** sohasida **dublet** holida aniqlandi. Bu signalni **C₄₈** atomi hosil qilmoqda.

3-signalimiz **69.2 m.u** sohasida **dublet** holida aniqlandi. Bu signalni **C₄₅** atomi hosil qilmoqda.

4-signalimiz **71.5 m.u** sohasida **dublet** holida aniqlandi. Bu signalni **C₄₃** va **C₅₂** atomlari hosil qilmoqda.

5-signalimiz **77.1 m.u** sohasida **singlet** holida aniqlandi. Bu signalni **C₁₄** atomi hosil qilmoqda.

6-signalimiz **78.7 m.u** sohasida **dublet** holida aniqlandi. Bu signalni **C₆₂** atomi hosil qilmoqda.

7-signalimiz **79.1 m.u** sohasida **dublet** holida aniqlandi. Bu signalni **C₄₄** atomi hosil qilmoqda.

8-signalimiz **80.6 m.u** sohasida **dublet** holida aniqlandi. Bu signalni **C₅₁** atomi hosil qilmoqda.

9-signalimiz **81.0 m.u** sohasida **dublet** holida aniqlandi. Bu signalni **C₄₂** atomi hosil qilmoqda.

10-signalimiz **84.8 m.u** sohasida **singlet** holida aniqlandi. Bu signalni **C₂₂** atomi hosil qilmoqda.

11-signalimiz **90.7 m.u** sohasida **dublet** holida aniqlandi. Bu signalni **C₄₉** atomi hosil qilmoqda.

12-signalimiz **91.0 m.u** sohasida **dublet** holida aniqlandi. Bu signalni **C₄₆** atomi hosil qilmoqda.

13-signalimiz **112.6 m.u** sohasida **singlet** holida aniqlandi. Bu signalni **C₁₆** atomi hosil qilmoqda.

14-signalimiz **114.7 m.u** sohasida **singlet** holida aniqlandi. Bu signalni **C₂₀** atomi hosil qilmoqda.

15-signalimiz **115.8 m.u** sohasida **dublet** holida aniqlandi. Bu signalni **C₁, C₅, C₃₉ va C₃₇** atomlari hosil qilmoqda.

16-signalimiz **125.4 m.u** sohasida **dublet** holida aniqlandi. Bu signalni

C₉ va C₃₂ atomlari hosil qilmoqda.

17-signalimiz **126.1 m.u** sohasida **dublet** holida aniqlandi. Bu signalni C₁₉ atomi hosil qilmoqda.

18-signalimiz **127.8 m.u** sohasida **singlet** holida aniqlandi. Bu signalni C₃ va C₃₄ atomlari hosil qilmoqda.

19-signalimiz **130.6 m.u** sohasida **dublet** holida aniqlandi. Bu signalni C₂, C₄, C₃₀va C₃₆ atomlari hosil qilmoqda.

20-signalimiz **142.2 m.u** sohasida **dublet** holida aniqlandi. Bu signalni C₈ va C₃₃ atomlari hosil qilmoqda.

21-signalimiz **149.0 m.u** sohasida **dublet** holida aniqlandi. Bu signalni C₁₁ va C₂₄ atomlari hosil qilmoqda.

22-signalimiz **157.7 m.u** sohasida **singlet** holida aniqlandi. Bu signalni C₆ va C₃₈ atomlari hosil qilmoqda.

23-signalimiz **169.8 m.u** sohasida **dublet** holida aniqlandi. Bu signalni C₁₃ va C₂₃ atomlari hosil qilmoqda.

24-signalimiz **173.8 m.u** sohasida **singlet** holida aniqlandi. Bu signalni C₁₅ atomi hosil qilmoqda.

25-signalimiz **183.7 m.u** sohasida **singlet** holida aniqlandi. Bu signalni C₁₀ va C₃₁ atomlari hosil qilmoqda.

26-signalimiz **186.6 m.u** sohasida **singlet** holida aniqlandi. Bu signalni C₁₇ va C₂₅ atomlari hosil qilmoqda.

27-signalimiz **193.0 m.u** sohasida **singlet** holida aniqlandi. Bu signalni C₂₁ atomi hosil qilmoqda.

Bu barcha signallar ¹³Cspektorini birgalikda hosil qilmoqda.

Xulosa

Kartamining dastur orqali oldingan tahlillari, amaliy holda olinish mumkin bo'lgan tahlillarga mosroq kelmoqda. Shu sababdan ham kartamin moddasini YaMR (¹H va ¹³C)spektori ChemOffice dasturi yordamida aniqlab olindi. Bu dastur moddaning tashqi ta'sirini inobatga olmagan holda signallarni hosil qilib beradi. Haqiqiy YaMR spektori o'z aparatlarida tekshirganimizda, moddaga ta'sir etuvchi tashqi omillarni ham inobatga olgan holda bizga tahlil natijalarini bergen bo'lardi. Dastur bilan haqiqiy

apparatdagi tahlilning qisman farqlanishi shunga bog'liq bo'ladi. Lekin spektorlarimiz bir hil sohada yotadi va ya'na shuni aytish kerakki kartaminni pass online dasturida biologik faolligini tekshirilganda quyidagi natijalar olindi:

Pa	Pi	
0,881	0,016	Membrananing yaxlitligi agonisti
0,813	0,027	CDP-glitserin glitserofosfotransferaza inhibitori
0,783	0,014	Antineoplastik
0,766	0,005	Kimyoviy profilaktika
0,754	0,008	Kaspaz 3 stimulyatori
0,723	0,005	Antileykemiya
0,697	0,004	Beta glyukuronidaza inhibitori
0,695	0,009	Antiprotozoal (Leishmania)
0,695	0,021	HIF1A ifoda inhibitori
0,685	0,016	Apoptoz agonisti

PASS (online) dasturi ma'lumotlariga nazar solsak kartaminda ingibitorlik xossalari yuqori ekanligini ko'rishimiz mumkin.

PASS (online) ma'lumotlari asosida kartaminni kimyoviy prafilaktika, antineoplastik, antiprotozoal ya'ni "Leishmaniaya"ga qarshi vosita va turli xil ta'sir etuvchi fermentlarning sekinlantiruvchi yoki bu ferment faolligini to'xtatuvchi ingibitor hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Eshimbetov A.G., Xayitbayev A.X., Toshov H. S., Turg'unboyev Sh., Beknazarov J. Gossipol ayrim Shiff asoslарining geometric va energetic xarakteristikalarini yarim empiric usulda o'rganish. FarDU – Ilmiyxabarlar. №3. 2017 y. 27-31-betlar.

2. Kh.S. Toshov, Khayitbayev Kh.A., Yuldashev Sh.I. Quantum chemical study of geometric and energy characteristics of some bases of shiff

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

gossypol. Progress in Chemical and Biochemical Research. 2019, №2, p.01 -05

3. Eshimbetov A.G., Xayitbayev A.X., Toshov H.S., Maulyanov S.A.
Kompyuter kimyosi, Toshkent -2015

4. <http://utube.uz/ru/video/2a9c2394fd3c98c>

O'NLI KASRLARNI HISOBBLASHDA ZAMONAVIY PEDAGOGIK
TEXNOLOGIYALARDAN FOYDALANISH USULLARI

Kattayeva Sadoqat Nurillayevna

Toshkent viloyati Angren shahar

7-umumiy o'rta ta'lif maktabi

matematika fani o'qituvchisi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6607512>

Annotatsiya: Har bir pedagogning bosh maqsadi - pedagogik mahorati bilan o'z individualligini yorqin namoyon etish, interfaol ta'lif vositasida matematika darslarida mustaqil fikrlash madaniyatini shakllantirish, uning sifatida oldindan o'quvchilarni ta'lif-tarbiya samaradorligini ko'ra bilish. Shunday qilib, ushbu maqolada matematika fanida o'nli kasrlarni o'qitishda zamonaviy pedagogik texnologiyalarini qo'llash haqida so'z yuritilgan.

Kalit so'zlar: matematik analiz, mablag', fan, metodik sistemasi, pedagogik mahorat, psixologiya, kasrlar ustida amallar.

Bugungi kunda mamlakatimizda bolayotgan ulkan bunyodkorlik ishlari, ta'lif-tarbiya sohasida qabul qilingan qonun va qarorlar "Milliy dastur" imizda belgilab berilgan buyuk maqsadlar hozirgi kun oqituvchisini yanada ko'proq mehnat qilishga, izlanishga da'vat etmoqda. Ushbu maqsadlarning

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

ijobiy natijaga ega bo'lishi, eng avvalo, yosh avlodga ilmiy bilimlar asoslarini puxta o'rgatish, ularda keng dunyoqarash hamda tafakkur ko'laminu hosil qilish, ma'naviy-axloqiy sifatlarni shakllantirish borasidagi ta'limiylar tarbiyaviy ishlarni samarali tashkil etish bilan bog'liqdir. Zero, yurtning porloq istiqbolini yaratish, uning nomini jahonga keng yoyish, ulug' ajdodlar tomonidan yaratilgan milliy-madaniy merosni jamiyatga namoyish etish, ularni boyitish yosh avlodni komil inson hamda malakali mutaxassis qilib tarbiyalashga bog'liqdir. Hozirgi kunda ta'lim jarayonida interaktiv metodlar, innovatsyon texnologiyalar, xamkorlikda o'qitish texnologiyalarini o'quv jarayoniga qo'llashga qiziqish kundan-kun ortib bormoqda. Shu vaqtgacha an'anaviy ta'limda o'quvchi talabalarni faqat tayyor bilimlarni egallashga o'rgatilgan bo'lsa, zamonaviy texnologiyalar ularni egallayotgan bilimlarini o'zlari qidirib topishlariga, mustaqil o'rganib, tahlil qilishlariga, xatto xulosalarni ham o'zlari keltirib chiqarishlariga qaratilgandir. Pedagogik texnologiya bu yakka tartibdagi pedagogik jarayon bo'lib, u o'quvchi talabaning extiyojidan kelib chiqqan holda bir maqsadga yo'naltirilgan, oldindan loyixalashtirilgan va kafolatlangan natija bo'lishga qaratilgandir. Pedagogik texnologiya mohiyatini to'g'ri tushunish, har tomonlama tahlil qilgan holda ilmiy tarzda o'zlashtirish, tatbiq etish yo'llarini qidirish o'z ustida tinimsiz ishlashni talab etadi. Ta'lim axborot muhitining kun sayin kengayotganligi, o'quvchining o'zlashtirish darajalarining pastligi (ularni o'zgaruvchan sharoit, vaziyatlardan to'g'ri yo'l topish chiqqa olishlari) kabi holatlar ta'lim – tarbiya jarayoniga davr talabi nuqtai nazaridan yangicha qarashni, o'qitishning samarali yo'llarini izlashni talab etadi. Bu texnologiyani o'rganish, amalda qo'llash ta'lim – tarbiya sifatini oshirish

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

talabidan kelib chiqqan.

Pedagogik texnologiyaning mohiyati – ta'lif jarayonini jadallashtirish, o'quvchilarning o'zlashtirish va uning natijalarini sur'atini tezlashtirish, natijalarini obyektiv, holisona baholay olish, ko'zlangan natijalarga erishishni kafolatlashga qaratilgan pedagogik jarayonni anglatadi. Boshqacha aytganda, o'qitish jarayonining barcha bosqichlarini aniq maqsad asosida kutilgan natijalarni beradigan tarzda tizimli loyihalash tushuniladi.

Ta'lif – tarbiya jarayonini loyihalash, loyihalangan pedagogik texnologiyani boshlang'ich sinflarda matematika fanini o'qitish jarayoniga tadbiq etish o'qituvchidan texnologik loyihalash qobiliyatini talab etadi. Zamonaviy o'qituvchining pedagogik faoliyati tuzilishi, o'quvchilarning mustaqil faoliyati, o'qitish ko'nikma va malakalari – ta'lif texnologiyalarini tatbiq etishning zarur sharti, o'quvchi bilish faoliyatini rag'batlantirib borish, didaktik tamoyillari haqida bilimga ega bo'lish zarur.

Zamonaviy ta'limga qo'yilayotgan asosiy muhim talablardan biri ham ortiqcha ruhiy va jismoniy kuch sarflamasdan, qisqa vaqt ichida ulkan natijalarga erishishdir. Qisqa vaqt orasida muayyan nazariy bilimlarni oquvchilarga yetkazib berish, ularda ma'lum faoliyat yuzasidan ko'nikma va malakalarni hosil qilish, shuningdek, oquvchilar faoliyatini nazorat qilish, ular tomonidan egallangan bilim, ko'nikma va malakalar darajasini baholash o'qituvchidan yuksak pedagogik mahorat hamda ta'lif jarayoniga nisbatan yangicha yondashuvni talab etadi. Pedagogik texnologiya o'z mohiyatiga ko'ra sub'ektiv xususiyatga ega. Qanday shakl, metod va

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

vositalar yordamida tashkil etilishidan qat'iy nazar texnologiyalar:

- pedagogik faoliyat samaradorligini oshirishi;
- o'qituvchi va oquvchilar o'tasida o'zaro hamkorlikni qaror toptirishi;
- oquvchilar tomonidan o'quv predmetlari bo'yicha puxta bilimlarning egallanishini ta'minlashi;
- oquvchilarda mustaqil, erkin va ijodiy fikrlash ko'nikmalarini shakllantirishi;
- oquvchilarning o'z imkoniyatlarini ro'yobga chiqara olishlari uchun zarur shart-sharoitlarni yaratishi;
- pedagogik jarayonda demokratik va insonparvarlik g'oyalarining ustivorligiga erishishni kafolatlashi zarur.

Ta'lim texnologiyalari – o'quv jarayonini qulaylashtirish vositasi. Ta'lim texnologiyalarining o'quvchilar individual xususiyatlariga moslashishi, tanlash holatlari haqida yaxshi tushunchaga ega bo'lishi talab etiladi. Bu talablarning amalga oshishi quyidagi shart – sharoitlarni taqozo etadi:

- maktablarda doimiy ravishda pedagogik texnologiyalarni o'rganish;
- umumlashtirish;
- amaliyotga tatbiq etish bo'yicha ilmiy – amaliy seminarlar tashkil etish;
- o'qituvchi o'z ustida doim ishlashi va yangi kitoblar bilan tanishib borishi.

Matematikada o'nli kasrlarni o'qitish jarayonida yangi ta'lim texnologiyalaridan foydalanish shaxs kamolotini ta'minlashga xizmat

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

qiluvchi mustaqil fikr yuritish, o'z ustida ishlash, faoliyatga nisbatan ijodiy yondashish kabi xislatlarning ham shakllanishiga zamin yaratadi. Shu yerda bu boradagi ichki imkoniyatlarni ochib berish haqida so'z yuritamiz. Boshlang'ich ta'lif o'zga ta'lif bosqichlaridan integrativ, o'yinga asoslangan ta'lif texnologiyalariga beriluvchanligi bilan ajralib turadi. Lekin bolaning bog'cha davridan maktab davriga o'tishi ancha murakkab ruhiy – hissiy ichki jarayonlar asosida amalga oshadi. Bu davrda aksariyat bolalarda chuqur psixologik qiyin holati kuzatiladi. Buni bola ichki dunyosini yaxshi his eta oladigan, tom ma'nodagi jonkuyar pedagog nuqtai nazari bilan yondoshuv, suyanchiq deyish mumkin.

Bizga ma'lumki, matematika darslarida o'quvchilar o'qishning dastlabki kunlaridanoq mustaqil ravishda xulosa chiqarishga o'rghanadilar. Ular avvalo kuzatishlar natijasida, so'ngra esa mantiqiy tafakkur qilish natijasida xulosa chiqaradilar. Ana shu chiqarilgan xulosalar matematik qonuniyatlar bilan tasdiqlanadi. Matematika o'qituvchisining vazifasi o'quvchilarda mustaqil mantiqiy fikrlash qobiliyatlarini shakllantirish bilan birga ularda matematikaning qonuniyatlarini o'rorganishga bo'lgan qiziqishlarini tarbiyalashdan iboratdir. Matematika kursida olingen nazariy bilimlarni kundalik hayotda uchraydigan elementar masalalarni yechishga tadbiq qila olishga o'rgatish. Bunda asosan o'quvchilarda nazariy bilimlarni amaliyotga bog'lay olish imkoniyatlarinitarkib toptirish, ularda turli sonlar va matematik ifodalar ustida amallar bajarish malakalarini shakllantirish va ularni mustahkamlash uchun maxsus tuzilgan amaliy masalalarni hal qilishga o'rgatiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Do'smurodova, G. X. (2020). Development of mathematics of students. European Journal of Research and Reflection in Educational Sciences, 8(2), 202-206.
2. Махмудова, Д. М., Дусмуродова, Г. Х. (2019). Трахтенберг методикасига асосланиб сонларда купайтириш амаллари. Fizika, Matematika va Informatika, 5, 103-110.
3. Дусмуродова, Г. Х. (2019). Математикадан иктидорни шакланишида тескор хисоблаш усулларининг ахамияти. Fizika, Matematika va Informatika, 56, 21-25.
4. Наримбетова, З. А., Сытина, Н. (2021). Учитель-нравственный пример для ученика. Academic research in educational sciences, 2(1), 1153-1159.
5. Eshkaraev, K., Norimbetova, Z. (2020). Methodological recommendations for organizing and holding mathematical circles. European Scientific Conference, 248-250.

**Jazoni ijro etish koloniylarida jazoni o'tash nazariya va amaliyot
masalalarining umumiy tavsifi**

MADAMINOV XURSANDBEK SULTANBOYEVICH

IIV AKADEMIYASI KURSANTI

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6589630>

Annotasiya: Bugungi kunda O'zbekiston Respublikasida jami bo'lib 54 ta jazoni ijro etish muassasasi va 11 ta tergov hibxonasi mavjud. Ularning 18 tasi yopiq turdag'i koloniya va 25 tasi manzil-koloniya hisoblanadi. Jazoni ijro etish tizimidagi koloniyalarning sig'imiga nisbatan saqlanayotgan shaxslar 56,4 foizni, bo'sh o'rirlar 43,6 foizni tashkil qiladi. Maqolada Jazoni ijro etish koloniylarida jazoni o'tash nazariya va amaliyot masalalarining umumiy tavsifi va ularning turlari haqida keng yoritilgan.

Kalit so'zlar: Jazoni ijro etish, qaror, farmoyish, ozodlik, qonun, kalo'niyalarining turlari.

So'ngi to'rt yilda jazo muddatini o'tayotgan shaxslarning huquq va qonuniy manfaatlari doirasini yana-da kengaytirishga qaratilgan 3 ta qonun, 5 ta Prezident qarori, 8 ta Hukumat qarori va farmoyishlari, 14 ta boshqa normativ-huquqiy hujjatlar qabul qilindi. Mahkumlar uchun yaratilgan sharoitlar:

- -ijtimoiy xavfi katta bo'limgan hamda uncha og'ir bo'limgan jinoyat sodir

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

etgan shaxslarga ilk marotaba saylash huquqi berildi;

- -BMT Bosh Assambleyasi tomonidan qabul qilingan “Mahkumlar bilan muomala qilishning minimal standartlari qoidalari” qonunchiligidizga implementatsiya qilindi;
- -yopiq turdag'i muassasalarida saqlanayotgan shaxslarning yaqin qarindoshlari bilan telefon so'zlashuvlari, uchrashuvlari va jo'natma qabul qilishlari soni qariyb ikki barobarga ko'paytirildi;
- -ozodlikdan mahrum etishga hukm qilingan shaxslarning ruhiy holati buzilgan vaqtida sodir etgan tartibbuzarligi uchun intizomiy jazo choralar qo'llanilmasligi kafolatlandi;
- -shoshilinch tibbiy yordamga muhtoj shaxslarni Sog'liqni saqlash vazirligining hududiy muassasalariga joylashtirish qonunan mustahkamlandi;
- -manzil-koloniyalarda jazo muddatini o'tayotgan mahkularga pensiya va ijtimoiy 'urta to'lash huquqi berildi;
- -mahkularning jazo muddatini o'tash davomida shaxsiy xavfsizligini ta'minlashga qaratilgan choralar kengaytirildi;
- -adolatli mezonlar asosida mahkularga rag'batlantirish choralarini qo'llashni alohida tartibi belgilandi. Bu borada jazoni ijro etish muassasalarida jamoatchilik vakillari, Ombudsman, xalq deputatlari hududiy kengashlaridan iborat maxsus Komissiyalar faoliyati yo'lga qo'yildi.
- -mahkularni tarbiyalashda ularning ota-onalari roli kuchaytirilib, voyaga

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

yetmagan mahkumlarning ota-onalari bilan uchrashuvlariga nisbatan cheklovlar olib tashlandi;

- -mahkuma ayollarning bolalar uyida tarbiyalanayotgan voyaga yetmagan farzandlari bilan uchrashuvlarining alohida tartibi joriy etildi.

«Jazoni ijro etish tizimi faoliyatida maxfiy hisoblangan ayrim ma'lumotlar ochiq

ma'lumotlar ro'yxatiga kiritildi.

Kasbi bo'limgan 1118 nafar mahkum mehnat bozorida talab yuqori bo'lgan hunarlarga o'rgatilib, tegishli serifikatlarga ega bo'ldi. Voyaga yetmagan mahkumlarni saqlash uchun mo'ljallangan tarbiya koloniyasida jazo muddatini o'tayotgan tarbiyalanuvchilar uchun "V" toifasi bo'yicha haydovchilik kurslari tashkil etildi. Hozirga qadar voyaga yetmagan mahkumlardan 25 nafari "V" toifasi bo'yicha haydovchilik kurslariga o'qitilib, haydovchilik guvohnomalariga ega bo'ldi».

Ozodlikdan mahrum qilish tariqasidagi jazoni ijro etish muassasalari Jazoni ijro etish kalo'niyalarining turlari. Manzil-koloniylar. Umumiyl tartibli koloniylar. Qattiq tartibli koloniylar. Maxsus tartibli koloniylar. Tarbiya koloniylar. Jazoni ijro etish kalo'niyalarini turlari Ozodlikdan mahrum qilish jazosi jinoyat sodir etishda aybli deb topilgan shaxsga sud hukmi bilan olti oydan yigirma yilgacha tayinlanishi mumkin.

Qanchalik qayg'uli tuyulmasin, jinoyatchilik hamma mamlakatlarda va xamma davrlarda bo'lgan. Biroq, o'tish davrida uning mazmuni faqat jinoiy

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

qilmish doirasi bilangina cheklanib qolmaydi. Yangi mustaqil davlatlarda amalga oshirilayotgan islohotlar orqali amalda mulkni qayta taqsimlash jarayoni yuz bermoqda. Jazoni ijro etish muassasalari ozodlikdan mahrum qilish tariqasidagi jazolarni ijro etish maqsadida tashkil etilib, ushbu muassasalarda sudlar tomonidan tayinlangan ozodlikdan mahrum etish tariqasidagi jinoiy jazolar ijro etiladi. Jinoyat va jinoyat-ijroiya qonunlariga asosan, ozodlikdan mahrum qilish tariqasidagi jazolar koloniya va turmalarda o'taladi.

Shuningdek, 102012- yil 29-dekabrda O'zbekiston Respublikasi Ichki ishlar vazirining 174-sonli buyrug'i bilan tasdiqlangan "O'zbekiston Respublikasi Ichki ishlar vazirligi ozodlikdan mahrum qilish jazosini ijro etish muassasalarining ichki tartib qoidalari" Jinoyat kodeksining 50-moddasi va Jinoyat-ijroiya kodeksining 45- moddasida jazoni ijro etish koloniyalarining 4 xil turi ko'rsatilgan bo'lib, ular: - manzil-koloniyalari;

- umumiy tartibli koloniyalar;
- qattiq tartibli koloniyalar; maxsus tartibli koloniyalar.
- Jazoni ijro etish koloniyalari o'z navbatida manzil-koloniyalarga, umumiy, qattiq, maxsus tartibli koloniyalarga bo'linadi hamda voyaga yetgan mahkumlarni saqlash uchun mo'ljallangan. Yuqorida ko'rtilganlardan kelib chiqib koloniyalarni tasniflab chiqamiz.

Manzil-kaloniyalarda jazoni o'tash tartibi belgilangan bo'lib unga ko'ra quidagi turdag'i jinoyatlarni sodir etgan mahkumlar jazo o'taydilar:

- ijtimoiy xavfi katta bo'limgan jinoyatlar, ehtiyoitsizlik oqibatida sodir

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

etilgan uncha og'ir bo'lмаган жинойатлар учун, шuningdek qasddan uncha og'ir bo'lмаган жинойат sodir etганлик учун ozodlikdan mahrum etishga hukm qilingan shaxslar saqlanadigan manzil-koloniylar;

➤ umumiy, qattiq tartibli koloniyalardan, shuningdek tarbiya koloniylaridan o'tkazilgan mahkumlar saqlanadigan manzil koloniylar.

➤ ijtimoiy xavfi katta bo'lмаган жинойати, ehtiyoitsizlik oqibatida sodir etilgan жинойати учун va qasddan sodir etган uncha og'ir bo'lмаган жинойати учун ozodlikdan mahrum qilish bilan bog'liq bo'lмаган jazoni ozodlikdan mahrum qilish tariqasidagi jazo bilan almashtirish tarzida sudning ajrimi asosida yuborilgan voyaga yetgan mahkumlar.

Manzil-koloniyalarga ijobiy tavsifga ega mahkumlarni jazoni o'tashi:

➤ og'ir жинойати учун, shuningdek qasddan sodir etган жинойати учун, agar u ilgari qasddan sodir etган жинойати учун ozodlikdan mahrum etishga hukm qilingan bo'lsa, sud tayinlagan jazo muddatining kamida to'rtdan bir qismini o'tagan mahkumlar;

➤ o'ta og'ir жинойати учун, shuningdek jazodan muddatidan ilgari shartli ravishda ozod qilish yoki jazoni yengilrog'i bilan almashtirish qo'llanilgan va jazoning o'talmagan qismi mobaynida qasddan sodir etган yangi жинойати учун sud tayinlagan jazo muddatining kamida uchdan bir qismini o'tagan mahkumlar o'tkazilishi belgilab berilgan.

Manzil-koloniyalarga quyidagi mahkumlar o'tkazilmaydi

- o'ta xavfli retsidivistlar;

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

- uzoq muddatga ozodlikdan mahrum qilinganlar;
- shuningdek umrbod ozodlikdan mahrum qilish jazosi afv etish tartibida ozodlikdan mahrum qilish bilan almashtirilgan shaxslar;
- yopiq turdag'i tibbiyot muassasalarida maxsus davolanish talab etiladigan yuqumli kasalliklarga chalingan bemorlar Jinoyat ijroiya kodekisining 113-moddasi uchinchi qismning to'rtinchi xatboshisida O'zbekiston Respublikasining 2019-yil 23-may O'RQ-542-son qonuni tahririda ko'rsatilgan;
- mehnatga qobiliyatsiz mahkumlar;

Yuqorida keltirilgan toifadagi mahkumlar manzil-koloniyalarida o'zlari mehnat qilishlari kerakligini, oziq-ovqat maxsulotlari o'z xisoblaridan bo'lishini inobatga olib jazo o'tayotgan kolonoyalarida qoldiriladi. Bitta manzil-koloniyada mahkum erkaklar va ayollar saqlanishi mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

- I. Normativ-huquqiy hujjatlar va metodologik ahamiyatga molik nashrlar

1 O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi. – Toshkent: «O'zbekiston», 2019. – 80 b.

2. O'zbekiston Respublikasi Oliy sudi Plenumining «Voyaga yetmaganlarning

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

jinoyatlari haqidagi ishlar bo'yicha sud amaliyoti to'g'risida»gi 2000 yil 15 sentyabrь 21-son qarori // URL: <http://www.lex.uz/docs/1449720> (Elektron manbara murojaat qilingan vaqt: 28.09.2019).

3. O'zbekiston Respublikasi Oliy sudi Plenumining «Sudlar tomonidan jinoyat

uchun jazo tayinlash amaliyoti to'g'risida»gi 2006 yil

3 fevralь 1-son qarori // URL: <http://lex.uz/docs/1455976> (Elektron manbara

murojaat qilingan vaqt: 26.09.2019).

4. O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi. – Toshkent: «O'zbekiston», 2019. – 80 b.

5. O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining «O'zbekiston Respublikasining ayrim qonun hujjaligiga o'zgartishlar va qo'shimchalar kiritish to'g'risida»gi 1996

yil 27 dekabrbъ qarori // O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining axborotnomasi.

– 1997. – № 2. – 56-m.

6. O'zbekiston Respublikasining «O'zbekiston Respublikasining ayrim qonun

hujjaligiga o'zgartish va qo'shimchalar kiritish to'g'risida»gi

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

2015 yil 10 avgust qonuni // O'zbekiston Respublikasi qonun hujjatlari to'plami. –

Toshkent, 2015. – № 32. – 425-m.

7. O'zbekiston Respublikasining «Jazoni ijro etish muassasalaridan ozod qilingan ayrim toifadagi shaxslar ustidan ma'muriy nazorat to'g'risida»gi 2019 yil

2 aprel O'RQ-532-son qonuni // Qonun hujjatlari ma'lumotlari milliy bazasi, 03.04.2019 y., 03/19/532/2873-son.

**Mahalliy hom ashyolar asosidagi yengillashtirilgan gishtning tarkibi va
xossalarini tadqiq qilish**

Quryozov Quryoz Otaboyevich

Texnika fanlari nomzodi, dotsent

Urganch davlat universiteti

Xujayev Muxammadali Yuldashev ogli

Urganch davlat universiteti magistranti

Jabbarova Moxira Kuvandikovna

Urganch davlat universiteti magistranti

tel: +998(91) 422 62 22

Quryozov59@mail.ru

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6600138>

Annotation: This scientific article examines the physical and mechanical properties of low-quality clay and ceramic wall bricks based on local raw materials.

Key words: Brick, thermal conductivity, energy saving, resource saving.

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

Anotatsiya: Ushbu ilmiy maqolada, past sifatli giltuproq va mahalliy hom ashyo asosidagi keramik devorbop gishtning fizik-mexanik xarakterlari organilgan.

Kalit sozlar: Gisht, issiqlik o'tkazuvchanlik, energiyatejamkorlik, resurstejamkorlik.

Respublikamizda qurilish materiallari sanoatida iqtisodiy islohotlarni yanada chuqurlashtirish va tarmoqni jadal rivojlantirish, yangi zamonaviy qurilish materiallari, konstruktsiyalari va buyumlari ishlab chiqarishni ko'paytirish hamda uning turlarini kengaytirish bo'yicha keng qamrovli chora-tadbirlar amalga oshirilib, muayyan natijalarga erishilmoqda. 2017-2021 yillarda O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha Harakatlar strategiyasida, jumladan milliy iqtisodiyotning raqobatbardoshlilagini oshirish, iqtisodiyotda energiya va resurslar sarfini kamaytirish, ishlab chiqarishda energiya tejaydigan texnologiyalarni keng joriy etish, kabi muhim vazifalar belgilab berilgan. Mazkur vazifalarni amalga oshirish, jumladan, qurilish tarmog'ini binolarning energiya samaradorligini oshiruvchi sifatli material va konstruktsiyalar bilan ta'minlash maqsadida mahalliy xom ashyolardan foydalanib, belgilangan xossa va ko'rsatkichlarga ega bo'lgan keramik devorbop g'isht tarkibi va uni ishlab chiqarishning energiya tejamkor texnologiyasini ishlab chiqish muhim vazifalardan biri hisoblanadi.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 7 fevraldag'i PF-4947-son «O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha Harakatlar strategiyasi to'g'risidagi» farmoni, 2016 yil 28 sentyabrdagi PQ-2615-son

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

«2016-2020 yillarda qurilish industriyasini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari dasturi to'g'risidalig'i, 2016 yil 21 oktyabrdagi PQ-2639-son «2017-2021 yillarda qishloq joylarda yangilangan namunaviy loyihibar bo'yicha arzon uy-joylar qurish dasturi to'g'risida»gi, 2017 yil 8 avgustdagi PQ-3182-son «Hududlarning jadal ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishini ta'minlashga doir ustuvor chora tadbirlar to'g'risida»gi qarorlari hamda mazkur faoliyatga tegishli barcha me'yoriy-huquqiy hujjatlarda belgilangan vazifalarni amalga oshirishga ushbu maqolada yoritilgan mavzu ham muayyan darajada xizmat qiladi.

Samarali devorbop keramik buyumlarni ishlab chiqarish uchun xom ashyo bazasi holatining tahlili shuni ko'rsatib berdiki, O'zbekiston Respublikasining ko'pchilik xududlarida sifatli tuproqlar konlarining mavjud emasligi sababli nokonditsion xom ashyo qo'llanilib kelmoqda. Shu tufayli asosan sifati past lyossimon giltuproqlar ishlatilib, mavjud holat olinayotgan mahsulotlarning talab etiluvchi mustaxkamlikka oid va ekspluatatsion xossalarga javob bermasligi sababli yuqori sifatli keramik buyumlar olishga to'sqinlik qilmoqda. Shuning uchun materialshunos olimlar va mutaxassislar tomonidan mavjud mahalliy tuproqlarning xossalari yaxshilashga va zamonaviy talablarga mustahkamligi va energiyasamaradorligiga oid xossalari bo'yicha javob beruvchi devorbop keramik buyumlarni olish uchun xom ashyo bazasini kengaytirishga qaratilgan ilmiy tadqiqotlar ko'lami tobora ortib bormoqda.

Va shu yo'l bilan yurtimizda zahirasi kam sanalgan sifatli tuproq xom ashvosini iqtisod qilish va past sifatli tuproqlardan sifatli, energiyasamarador qurilish materiallari ishlab chiqarish boyicha

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

olimlarimiz tomonidan koppina takliflar bildirib kelinmoqda. Xususan past sifatli lyosimon giltuproq, seolit tarkibli jins va maydalangan goza poya asosidagi devorbop energiya samarador gishtlar ham shu jumladan sanaladi. Bu turdagи devorbop materiallarning oziga hos tomoni shundaki: maydalangan goza poya donalari gishtni kuydirish jarayonida yonib govakliklar paydo bolishiga sabab boladi va ushbu materialni energiya samaradorlik korsatkichlarini oshishiga olib keladi, lyosimon giltuproqlar tarkibiga seolit tarkibli jinslar kiritilganda esa ular keramik massaga korreksiyalovchi ta'sir ko'rsatib keramik massaning qoliplashga oid xossalari yaxshilaydi, seolit tarkibli jinslardan foydalanishning yana bir samaradorligi bu strukturaga oid-reologik konstantaning o'zgarishi xarakteri sanaladi. Quyidagi jadval orqali buni ko'rishimiz mumkin.

Jadval-1

Tajribadan natijalaridan shuni ko'rishimiz mumkinki tarkibida mahalliy hom ashyolar bo'lgan devorbop keramik g'ishtning tarkibiga 2sm uzunlikda umumiy massaning 10% da qo'shiladigan maydalangan g'o'za poya donalari pishirish pechidagi yuqori xaroratli issiqlik tufayli kuyib, mayda g'ovaklar hosil bo'lishini ko'rishimiz mumkin. Mazkur past sifatli tuproqdan olingan g'ovakli g'ishtlar nafaqat o'z narxining pastligi bilan farq qilibgina qolmasdan balki mustahkamligining yetarli darajada ekanligi va o'zining energiya samaradorlik ko'rsatkichlari bilan ham ananaviy g'ishtdan farq qiladi. Va o'z navbatida sifatli tuproq resurslaridan oqilona foydalanish

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

imkonini ham beradi. Yurtimizda energiya samarador texnologiyalardan keng foydalanish, arzon va sifatli mahalliy hom ashylardan oqilona foydalanish, ekologiyani muhofaza qilishga juda katta e'tibor qaratilmoqda. Shu sababdan ham bu turdagি hom ashylardan foydali qurilish materiallari olish eng asosiy maqsadimiz bo'lib qoladi. Bu esa o'z-o'zidan vatanimiz ravnaqiga xizmat qiladigan yechimlardan hisoblanib qoladi. Zero, mamlakatimizdagи har qanday muammoga ustozlarimiz va yoshlarimiz birlashib o'zlarining yangicha yechimlarini taqdim eta olishi bu bizning birlashib katta kuch bo'la olishimizdan dalolat beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019 yil 20 fevraldagи “Qurilish materiallari sanoatini jadal rivojlantirishga oid qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida” gi № 4198-sonli qarori.
2. Семенов А.А. Состояния российского рынка керамических стеновых материалов/ Строительные материалы. – 2014. -№8.-С. 9-12.
3. R.A.Rahimov – “Keramika va olovbardosh materiallar”. Toshkent-2008
4. Yusupova M.N A.A Ismatov. “Keramika va olovbardosh materiallar texnologiyasi” Toshkent, 2011.

Internet saytlari:

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

www.lex.uz

www.ziyouz.uz

www.uzsm.uz

www.kun.uz

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6532281>

**Toshkent viloyati
Ohangaron shahar
2-IXTISOSLASHGAN DAVLAT UMUMTA`LIM MAKTABI
kimyo fani o'qituvchisi**

**Mansurxonova Gulسانам Шавкат
қизининг**

**Tuzlarning tarkibi, tuzilishi, nomlanishi
mavzusida bir soatlik dars ishlanmasi**

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

Sana :

Sinf : 7

Mavzu: Tuzlarning tarkibi, tuzilishi, nomlanishi.

Darsning maqsadi:

- **Ta'limiy maqsad:**O'quvchilarga mavzu yuzasidan ilmiy va nazariy bilimlarni berish, tuzlarning tarkibi,tuzilishi va nomlanishi haqida tushuncha berish,ularning biologik ahamiyati haqida amaliy ko'nikmalarni hosil qilish. (fanga oid kompitensiya)
- **Tarbiyaviy maqsad:**O'quvshilarimizni Ona Vatanga muhabbat va milliy iftixor tuyg'usi ruhida tarbiyalash.Ularda ekalogik madaniyatni shakllantirish.(Milliy umum insoniy kompitensiya)
- **Rivojlantiruvchi maqsad:**Ilmni amaliyotga tadbiq etish,o'quvchilarning bilim tafakkurini ,malakasini oshirish, mustaqil fikrlash ko'nikmalarini shakllantirish, kimyo fani va shu sohadagi kasblarga qiziqishlarini orttirish , yangi pedagogik tehnologiya asosida o'quvchilarning bilim, malaka ko'nikmalarini shakllantirish.(O'zini –o'zi bilimini rivojlantirish kompitensiyasi)
- **Dars turi:** Yangi bilim berish.
- **Dars metodi:**guruhlarda ishlash,"sherigini top" metodi, "klaster" metodi, "ortiqchasini top" o'yini, "kimyoviy sudoku".
- **Dars jihizi:** darslik, kompyuter, plakatlar, tarqatmali savollar,jadvallar, tuzlardan namunalar.

Darsning borishi:

1. Tashkiliy qism-

2

**ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR**

2. Tarbiyaviy qism-	5
3. O'tilgan mavzuni takrorlash-	5
4. Yangi mavzuning bayoni-	15
5. Yangi mavzuni mustahkamlash-	15
7. Baholash-	2
8. Uyga vazifa-	1

Tashkiliy qism:

- a) Salomlashish, davomatni aniqlash.
- dars mavzusi va rejasi bilan tanishtirish.
- o'quvchilar tashqi ko'rinishiga e'tibor berish
- b) o`quvchilarni diqatini darsga qaratish, tarbiyaviy daqiqa.

"Ilm sahroda- do'st, hayot chorahalarida –tayanch, yolg'iz damlarda- yo'l dosh,

bahtiyor daqiqalarda- rahbar, qayg'uli onlarda –madatkor, odamlar orasida-zebziynat, dushmanlarga qarshi kurashda –quroldir."

Takrorlash

- O'tgan mavzular oksid, asos va kislota mavzular bo'yicha o'quvchilar bilimlari aniqlab olinadi. Bunda o'quvchilar guruhlarga bo'linadi.
- I-guruh Oksidlar
- II-guruh Asoslар
- III-guruh Kislotalar

Har bir guruhlarga toza qog'ozlar beriladi. Ular qog'ozlarga guruh nomiga

asoslanib klaster tuzushadi. Bu metodni bajarish uchun guruhlarga 5daqiga vaqt ajratiladi.

Yangi mavzu bayoni

Tuzlar deb metall atomlari (yoki ammoniy NH_4) va kislota qoldig'iidan iborat bo'lgan murakkab moddalarga aytiladi.

Tuzlar kislota vodorodining metall atomiga yoki asos gidroksidining kislota qoldig'iga almashishidan hosil bo'ladi.

Tuzlar funksional guruhli moddalar toifasiga mansubdir.

Tuzlarning umumiy formulasi MnKm tarzida ifodalanadi: bu

yerda M – metall atomi (yoki ammoniy NH_4^+); K – kislota qoldig'i; n – kislota qoldig'ining valentligi; m – metall atomi valentligi.

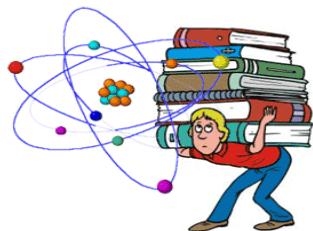
Tuzlar tarkibidagi metall atomi valentligi kislota qoldig'ining valentligiga son jihatdan teng bo'lganda ($n = m$) indekslar qo'yilmaydi.

Tuzlar o'rta, asosli, nordon tuzlarga bo'linadi va ular shunga monand ravishda nomla nadi.

1. O'rta tuzlar nomi o'zgarmas valentli metallar uchun «metall atomi nomi + kislota qoldig'i nomi» shaklida yasaladi. Agar metall atomi o'zgaruv chan valentli bo'lsa va bir necha xil tuzlar hosil qilsa, metall atomi nomidan so'ng uning valentligi qavs ichida rim raqami bilan ko'rsatiladi va qavsdan keyin chiziqcha qo'yiladi hamda kislota qoldig'i nomi yoziladi: K_2SO_4

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

2. Nordon tuzlar nomi o'zgarmas valentli metallar uchun o'rta tuz nomi o'rtasiga «gidro» so'zi qo'shib, «metall atomi nomi + gidro +kislota qoldig'i nomi» shaklida yasaladi.

Agar metall atomi o'zgaruvchan valentli bo'lsa va bir necha xil tuzlar hosil qilsa, metall atomi nomidan so'ng uning valentligi qavs ichida rim raqami bilan ko'rsatiladi va qavsdan keyin chiziqcha qo'yiladi hamda «gidro» so'zi va kislota qoldig'i nomi yoziladi: $\text{Fe}(\text{HSO}_4)_2$

3. Asosli tuzlar nomi o'zgarmas valentli metallar uchun o'rta tuz nomi o'rtasiga «gidrokso» so'zi qo'shib, «metall atomi nomi + gidrokso +kislota qoldig'i nomi» shaklida yasaladi.

Agar metall atomi o'zgaruvchan valentli bo'lsa va bir necha xil tuzlar hosil qilsa, metall atomi nomidan so'ng uning valentligi qavs ichida rim raqami bilan ko'rsatiladi va

qavsdan keyin chiziqcha qo'yiladi hamda «gidrokso» so'zi va kislota qoldig'i nomi yoziladi: FeOH_5O_4

Mavzuga oid video lavha tamosho qilinadi.

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

Mustahkamlash

« Ortiqchasini toping » o'yini

I-guruh Oksidlar

- O'rta tuzlar
- NaCl KJ AlPO₄ MgSO₄ CaCO₃
- NaHCO₃ ZnSO₄ Al₂(SO₄)₃

II-guruh Asoslar

- Nordon tuzlar
- Na₂HPO₄ KHSO₄ AlPO₄ Mg(HSO₄)₂ Ca(HCO₃)₂
- NaHCO₃ ZnSO₄ Al₂(SO₄)₃

III-guruh Kislotalar

- Asosli tuzlar
- (MgOH)₃PO₄ (AlOH)₂SO₄ (AlOH)₃PO₄ (MgOH)₂SO₄ (CuOH)₂CO₃
(FeOH)₂CO₃ ZnSO₄ Al(HSO₄)₃

"Sherigini top" metodi

(CuOH)2CO ₃	Natriygidrokarbana
ZnSO ₄	Alyuminiy fosfat
NaHCO ₃	Mis gidroksokarbanat
AlPO ₄	Kalsiy karbanat
CaCO ₃	Rux sulfat

KHS04

Kaliy gidrosulfat

**"Kimyoning fizika o'ng qo'lli, matematika ikki ko'zidir" degan edi
M.Lamanosov**

Kimyoviy Sudoku

	SO3	CH4	N2O	240
CH4		CaCO3	SO3	240
SO3	CH4		CaCO3	240
N2O	CaCO3	SO3		240
240	240	240	240	240

O'QUVCHILARNI BAHOLASH

UYGA VAZIFA: *10 ta tuz fo'mulalarini tuzib , grafik fo'mulalarini yozish.*

**Zamonaviy axborot texnologiyalarining qo'llanilishi va ta'lidasifat
darajasini oshirishdagi ahamiyati**

Mavlanova Oydin Taxirovna

Samarqand viloyati Paxtachi tumani

20-umumi o'rta ta'lim maktabi

Informatika fani o'qituvchisi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6599464>

Annotatsiya: Ta'lim soxasida pedagogik va axborot – kommunikatsiya texnologiyalardan, internet axborot ta'lim resurslaridan hamda konferensiya usulidan foydalanish o'quvchilarining olayotgan bilimlarni yuqori saviyada bo'lishida samarali yordam beradi va ularning kelgusida malakali mutaxassislar bo'lib chiqishiga imkoniyat yaratadi.

Kalit so'zlar: Zamonaviy axborot texnologiyalari, mustaqil ta'lim, texnologiyalar

KIRISH

Bugungi kunda faqatgina ma'ruzaga asoslangan an'anaviy darslar vaqtiga o'tdi. Axborot oqimi sur'ati tezlashgan bir paytda o'tilayotgan har bir dars rang-barang bo'limasa, o'quvchi e'tiborini bilimga jalb etish mushkul. Buning

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

uchun o'qituvchi tinmay izlanishi, ijodkor bo'lmog'i darkor. Bunday xolda, ayniqsa darsni o'yinlar asosida ko'rish tizimiga asoslanib o'tish sezilarli samara beradi. O'yinlar esa o'quvchi psixologiyasidan kelib chiqib, tanlangani ma'qul. Birinchi bo'lishga undash uslubi doimo o'zini oqlaydi. Chunki bolalar hamisha o'zini ko'rsatgisi, tengdoshlaridan bir qadam oldinda yurgisi keladi.

Darslarda ham yangi ma'lumotlarni etkazishdan avval o'qituvchi ularning dastlab olgan bilimlarini, tasavvurlarini aniqlashtiradi, bir tizimga soladi, olingan bilimlar har xil ko'rgazmali vositalar, slaydlar, multimedya, tarqatma materiallar, qo'shimcha adabiyotlar bilan mustaxkamlansa maqsadga muvofiq bo'ladi. Darsda olib boriladigan ta'lim- tarbiya ishlaringning asosiy elementlaridan biri, o'quvchilarning o'zaro faollik asosida mustaqil, erkin fikrlash o'quv va amaliy topshiriqlarini bajarishlari, xayotda albatta yetuklikka yetaklaydi. Darslarda foydalaniladigan har qanday interfaol usullar ta'lim xarakteriga ega bo'lib, o'quvchilar bilimining mustaxkamlanishiga, aniqlashtirilishi va kengayishiga, ularni umumlashtirishga va tizimga solishga yordam beradi.

MUHOKAMA VA NATIJALAR

Ta'lim sifatini oshirishda amalga oshirilayotgan ishlar xaqida gap ketganda, ta'lim berish jarayonini ezgulik ko'prigiga o'xshatamiz, bu ko'prikdir o'quvchilarimizni bilimli, dunyoqarashi keng qilib olib o'tish ustozni, ya'ni o'qituvchilarni vazifasi deb bilamiz. Darslarning nazariy va amaliy qismida o'quvchilarning qiziqishini oshirish uchun pedagogik texnologiyaning

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

samarali usullaridan foydalanib, kichik guruhlarga bo'lingan xolda olib boriladi. Mashg'ulotlarni olib borish jarayonini kuzatib borish va kerakli maslaxatlar berish kichik guruhlarda darsslarni samarali o'tilishiga yordam beradi. O'z kasbini ustasi bo'lgan axborot-kommunikatsiya

texnologiyalari sohasining yetuk mutaxassislari bilan uchrashuvlar tashkil etish, ular xaqida o'quvchilarga so'zlab, savollarga xayotiy misollar keltirish bilan javob beriladi. Buning uchun faqat o'qish, o'rganish kerakligi xaqida maslaxat beradi. Bunday malakali mutaxassislar bilan uchrashuvlar, baxsmunozaralar tashkil etish ham o'quvchilarni fanga bo'lgan qiziqishlarini orttiradi. Ota-onalarda farzandini yuksak ma'naviyatli, bilimli, komil inson etib voyaga yetkazish istagini yanada kuchaytirish zarur.

Zamonaviy axborot va kommunikatsiya texnologiyalari o'qitishning yangi shakl va metodlarini ishlab chiqish uchun keng imkoniyat yaratildi. SHu bilan birga,

axborot kommunikatsiya texnologiyalarini chuqr o'rgatish, o'quvchilarni katta xajmdagi ma'lumotlarni qabul qilish, qayta ishlash va mustaqil ishlash muammosi yuzaga kelmoqda. Maktabdan kasb-xunar kollejiga o'qishga kelgan ko'po'quvchilar mustaqil fikrlash va ishlash bo'yicha yetarlicha ko'nikmaga ega emas. Ayrimlari bilim olishga qiziqishlari juda past. Qobiliyatli, izlanuvchan hamda ijodkorlikka ishtiyoqi bor farzandlarimizni o'zi qiziqqan axborotkommunikatsiya texnologiyalari yo'nalishida chuqurlashtirilgan saboq olishi, ularni kelajakda albatta yuksak malakali

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

mutaxassislar bo'lib yetishshishlarida asosiy omil bo'lib xizmat qiladi.

Ma'lumki, Respublikamizning barcha ta'lim muassasalari o'quv jarayonida o'qitishning zamonaviy shakllari va uslullarini qo'llash, ta'lim tizimida axborot texnologiyalardan unumli foydalanish, ular yordamida ta'lim tizimini talab darajasiga etkazish ustida bir qancha ishlar olib borilmoqda.

O'quv jarayonida zamonaviy axborot texnologiyalaridan foydalanishning quydagi imkoniyatlarini keltirish mumkin:

O'qituvchiga o'quv materiallarini ta'lim oluvchilarga etkazib berishda birmuncha engillashtirilishi;

Dars jarayonida berilayotgan o'quv materiallarning takroriy holda namoyish qilish imkoniyatining mavjudligi;

Ta'lim oluvchilar o'zlashtirish darajasining yuqori bo'lishigaerishish;

Multimediali elektron darsliklar tarkibida ko'rgazmali virtualstendlar tashkil qilish imkoniyati;

Amaliy va laboratoriya mashg'ulotlarini video, audio va animatsiyali vositalar orqali qiziqarli tashkil qilish imkoniyati;

Tavsiya qilingan o'quv materiallaridan ommaviy tarzda foydalanish, ya'ni tarmoq texnologiyalari yordamida bir yoki bir nechta auditoriyada va guruhlarda foydalanish imkoniyatining mavjudligi;

O'quv materiallari ma'lumotlar bazasini tezkor ravishda o'zgartirib, yangi axborot zaxiralarini kiritish imkoniyatining mavjudligi;

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

Amaliy va laboratoriya mashg'ulotlari mobaynida ma'ruza materiallariga o'tish imkoniyatining yaratilishi;

Masofadan o'qitish uchun asosiy vositalardan biri sifatida foydalanish imkoniyati;

Ta'lim oluvchilarning individual bilimlarini baholash, nazorat qilish va boshqalar.

**KICHIK BIZNES VA UNI BOSHQARISHNING METODOLIK ASOSLARI,
SHAKLLARI, USULLARI VA XUSUSIYATLARI**

Mirasror Tirkashev Yusup o'g'li

Qarshi muhandislik-iqtisodiyot instituti

Iqtisodiyot fakulteti talabasi

publicpublisher22@gmail.com

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6542965>

ANNOTASIYA

Maqolada kichik biznes va uni boshqarishning uslubiy asoslari, shakllari, usullari va xususiyatlari ko'rib chiqilib, ko'plab xorijiy va mahalliy olimlarning nazariy qarashlari menejment va boshqaruv toifasiga berilgan ta'riflarda o'z aksini topgan. Kichik biznes va uni boshqarishning metodologik asoslarini o'rganishda boshqaruv nazariyasi va amaliyotining rivojlanish davrlariga alohida e'tibor beriladi. Shuningdek, joriy raqamli iqtisodiyot sharoitida kichik biznes boshqaruvini takomillashtirish bo'yicha xulosalar berilgan.

Kalit so'zlar: Kichik biznes, boshqaruv, kichik biznesda tadbirkorlik shakllari, usullari, xususiyatlari, raqamli iqtisodiyot, sanoat 4.0.

ABSTRACT

The article examines the methodological foundations, forms, methods

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

and features of small business and its management, and the theoretical views of many foreign and domestic scholars are reflected in the definitions given to the category of management and management. In the study of the methodological basis of small business and its management, special attention is paid to the periods of development of management theory and practice. It also provides conclusions on how to improve small business management in the current digital economy.

Keywords: Small business, management, forms of entrepreneurship in small business, methods, features, digital economy, industry 4.0.

АБСТРАКТНЫЕ

В статье рассматриваются методологические основы, формы, методы и особенности малого бизнеса и его управления, а теоретические взгляды многих зарубежных и отечественных ученых отражены в определениях, данных категории управления и менеджмента. При изучении методологических основ малого бизнеса и его управления особое внимание уделяется периодам развития теории и практики управления. Также приводятся выводы о том, как улучшить управление малым бизнесом в условиях современной цифровой экономики.

Ключевые слова: Малый бизнес, управление, формы предпринимательства в малом бизнесе, методы, особенности, цифровая экономика, индустрия 4.0.

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

KIRISH

Kichik kompaniyaning raqamli iqtisodiyotdagi istiqbollari, jumladan, uning funksiyasi, ahamiyati va ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishning amaliy jihatlari, shuningdek, uning nazariy va metodologik asoslari, shakllari, usullari va xususiyatlarini ilmiy tadqiq qilish zarur. Tadbirkorlik faoliyatining boshlang'ich bosqichi bo'lib, ijtimoiy soha rivojiga salmoqli hissa qo'shayotgan iqtisodiyot tarmoqlaridan biri bu kichik biznesdir. Kichik biznes nomiga qaramay, barcha rivojlangan mamlakatlarning iqtisodiy qudrati ushbu faoliyat turi qanchalik rivojlanganligi bilan o'lchanadi. Rivojlangan mamlakatlarda 60-yillarning oxiri - 70-yillarning boshlari kichik biznesning gullagan davriga to'g'ri keldi va hali ham o'z mavqeini mustahkamlamoqda. Kichik biznes ko'plab mamlakatlarda tadbirkorlikning dinamik qismiga aylandi va milliy iqtisodiyotning o'sishining muhim tarmog'iga aylandi.

Kichik biznes - odatda o'z mulki va iqtisodiy mustaqilligiga ega bo'lgan va o'z faoliyati sohasida yuqori (hukmron) hisoblanmaydigan firmalar. M.N. tomonidan nashr etilgan darslikda bir qator rus olimlari umumiyligi qabul qilingan ta'rif yo'qligi va uning ta'rifi odatda faoliyat hajmi, korxonadagi xodimlar soni kabi mezonlar bilan belgilanishi ta'kidlanadi.

AQSh aholini ro'yxatga olish byurosi ma'lumotlariga ko'ra, Qo'shma Shtatlardagi barcha kompaniyalarning taxminan 99,7 foizi kichik biznes, va agar ular xodimlari soni 500 dan kam bo'lgan va savdosi 20 million dollardan kam bo'lgan firmalarni o'z ichiga olsa, Evropada kichik va o'rta

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

biznes 250 kishiga mo'ljallangan. O'zbekistonda xodimlarning o'rtacha yillik soni kichik korxonalar quyidagicha:

ishlab chiqarishda 20 kishi;

xizmat ko'rsatish va boshqa noishlab chiqarish sohalarida 10 kishi;

ulgurji va chakana savdo va umumiy ovqatlanish sohasida 5 kikish

yengil va oziq-ovqat sanoati, metallga ishlov berish va asbobsozlik, yog'ochga ishlov berish, mebel sanoati va qurilish materiallari sanoatida 100 kishi;

mashinasozlik, metallurgiya, yoqilg'i-energetika va kimyo sanoati, qishloq xo'jaligi mahsulotlarini ishlab chiqarish va qayta ishlash, qurilish va sanoatning boshqa tarmoqlari bo'yicha 50 nafar;

fan, ilmiy xizmat ko'rsatish, transport, aloqa, xizmat ko'rsatish (sug'urta kompaniyalaridan tashqari), savdo va umumiy ovqatlanish hamda boshqa noishlab chiqarish tarmoqlarida 25 nafar xodim ishlaydigan kichik korxonalar.

ASOSIY QISM

Kichik biznes faoliyatini boshqarishning bir necha pog'onalari mavjud. Ularga ikki pog'onali, uch pog'onali va ko'p pog'onali boshqaruvni misol qilib ko'rsatish mumkin. Kichik biznes faoliyatini boshqarishda Jahon amaliyotidan olingan va eng samaralisi hisoblangan ikki pog'onali usul, ya'ni rahbar-bajaruvchi usulidan keng foydalilanadi. Bu usulning samarasi uning oddiyligida, bajaruvchi va rahbar o'rtasidagi munosabatlarni to'g'ridan

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

-to'g'ri bog'langanligidadir. Bu erda nazoratning yuqori samarasiga erishiladi. Pog'onalar soni ortib borgan sari boshqaruv samarasi kamayib boradi.

Biznes va menejment masalalari ilk bor G'arb mamlakatlarda ko'p asrlar muqaddam paydo bo'lgan va ko'plab olimlar tomonidan olib borilgan tadqiqotlar fundamental nazariy va metodologik asos bo'lgan. Xususan, G'arb mamlakatlari olimlari A.Smit, F.Taylor, A.Fayol, L.Mizes, P.Druker, M.X.Meskon, I.Adizets va rus olimlari N.I.Kabushkin, S.Shimilov, L.I. Evenko, M.N.Dudin, N.V.Lyasnikov, A.S.Senin va boshqalar. Mahalliy olimlarimizdan S.S.G'ulomov, G.M.Qosimov, A.Abdullaev, Q.Muftaydinov, H.Aybeshov, N.H.Jumaev, M.Boltaboev, M.Qosimova, U.P.Umurzoqov, A.J.Toshboyev va boshqalarni keltirish mumkin.

Kichik biznesni boshqarishni o'rghanish jarayonida birinchi navbatda uning uslubiy asoslarini o'rghanish muhim ahamiyatga ega. Ya'ni, biznesda menejmentning shakllanishi, olimlarning qarashlari, usullari, shakllari va xususiyatlari. Menejment nazariyasi va amaliyotini o'rghanishda ularni to'rtta muhim tarixiy davrga bo'lish mumkin. Birinchi davr qolganlariga qaraganda ancha uzoqroq bo'lib, miloddan avvalgi 9–7-ming yillikdan 18-asrgacha davom etgan. Sokrat birinchilardan bo'lib davlat boshqaruvining turli shakllarini tahlil qildi. Ikkinci davr sanoat davri (1776-1856) bo'lib, bu davrda Adam Smitning qarashlari va R.Ouen ta'lismoti ko'plab zamonaviy ilmiy yo'nalishlar va boshqaruv maktablarining shakllanishiga katta ta'sir ko'rsatdi. Uchinchi davr - tizimlashtirish davrida (1856-1960) boshqaruv maktablari, yo'nalishlari takomillashtirildi. Mehnat va boshqaruvni ilmiy tashkil etish asoschisi amerikalik muhandis F. Taylor (1856-1915)

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR, TAKLIF VA YECHIMLAR

boshqaruvning ilmiy maktabini shakllantirdi va boshqaruv inqilobini shakllantirdi. U menejmentning biznesdagi ahamiyatini shunday izohladi: “Ilmiy boshqaruv ishchilar ham, tadbirkorlarning ham adolatli manfaatlarini ta'minlaydi va butun xalq uchun foyda keltiradi.

Ko'pgina menejment adabiyotlarida menejment atamasi aslida menejment atamasi bilan sinonim hisoblanadi, lekin ko'p hollarda G.M.Qosimovning “Menejment” darsligida tatbiq etilgan (avtomobilni boshqarish, davlatni boshqarish) ta'kidlanganidek, u to'liq sinonim emas. Bu borada G'arb olimlarining fikrlarini o'rganish muhim ahamiyatga ega. Doktor I. Adizets bugungi kunda butun dunyo bo'ylab ko'plab kompaniyalarning boshqaruv samaradorligini oshirish va yuqori natijalarga erishishga katta hissa qo'shdi.

Adizetsning fikricha, korxona yoki tashkilot rahbariyati to'rtta funksiyani bajarishi kerak: natijalarni yaratish, boshqaruv, tadbirkorlik va integratsiya. Bu funksiyalarni bir vaqtda bajarish uchun ideal boshqaruvchi bo'lishi kerak, degan xulosaga keldi.

Shu bilan birga, boshqaruv jarayonining murakkabligini ta'kidlab, u dunyoda ideal menejerlar yo'qligini va yagona boshqaruvchi boshqaruv tizimini joriy etishda qiyinchiliklar tug'dirishini tushuntirdi.

XULOSA

Taniqli xorijiy va mahalliy olimlar tomonidan olib borilgan tadqiqotlar kichik biznesni boshqarishning nazariy va metodologik asoslarini tushunish uchun fundamental ahamiyatga ega. Shu o'rinda ilmiy-nazariy qarashlarga

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

asoslanib, kichik biznesning quyidagi xususiyatlarini sanab o'tdik. Hozirgi raqamli iqtisodiyotda kichik biznesning muhim xususiyatlaridan biri shundaki, yangi texnologiyalarni joriy etish yirik biznesni joriy etishdan ancha xavfsizroq bo'lib, bunda zamonaviy – professional ishchilarni tayyorlash samarali va yangi innovatsion amaliyotlarni rivojlantirishda juda muhim ahamiyatga ega.

Xususan, kichik korxonalar bozor kon'yunkturasining o'zgarishiga tez moslashish, iste'molchilar bilan bevosita muloqot qilish, harakatchanlik, moslashuvchanlik va texnik o'zgarishlarni amalga oshirish imkoniyatiga ega. Chunki ular tez o'zgaradi. Kichik korxonalarda, yirik korporatsiyalardan farqli o'laroq, almashtirish tartibi juda oddiy. Yirik korporatsiyalar uchun raqamli innovatsiyalarni amalga oshirish oson emas.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

O'zbekiston Respublikasining "Tadbirkorlik faoliyati erkinligining kafolatlari to'g'risida"gi Qonuning 5-moddasi. 2000 yil 25 may.

Shavkat Mirziyoyevning hududlarda tadbirkorlikni rivojlantirish va aholi bandligini ta'minlashga bag'ishlangan videoselektor yig'ilishi ma'rzasidan. 08.04.2021.

O'zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo'mitasi ma'lumotlari.

Smith A. Research on the nature and the reason for the wealth of peoples. Trans. From English. Preface by V. S. Afanasyev. (Anthology of economic thought) M: 2007, 960 p.;

F.Taylor. The principles of scientific management: Per.from English. A. I.
KONFERENSIYA | info@bestarticle.uz

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

Zak; Scientific. Ed. Predisl. E. A. Kocherina. – M.: “Magazine “Controlling”, (Classicising-ment; Vol.1) 1991, 104 p.;

Henri Fayol General and industrial management Translation B. V. Babin-Molars with a Preface by A. K. Gastev. Central Institute of Labor. Moscow. - 1923. 120 p.

Drucker P. Encyclopedia of Management. : Translated from English. M.: Publishing house “Williams”, 2004 - 432 p.

<https://ec.europa.eu/eurostat/web/products-eurostat-news/-/EDN-20191125-1?inheritRedirect=true&redirect=%2FEurostat%2F>

https://www.researchgate.net/publication/331785040_Small_Business_in_Digital_Economy

Bunday imkoniyatlarga ega bo'lgan o'quv materiallarini o'quv jarayoniga tadbiq etish, bir vaqtning o'zida ta'lim oluvchilarga o'quv materiallarini ko'rish, o'qish,

eshitish, mulohaza qilish va qayta-qayta takrorlab o'z bilimlarini oshirish imkoniyatlarini yaratadi. Axborot texnologiyalarini o'quv jarayoniga qo'llanilishi, ayniqsa multimediali vositalardan foydalanish o'quv jarayoninig didaktiv ko'rinishda tasvirlash uchun juda katta imkoniyatlar yaratadi.

O'quv jarayonida axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan samarali foydalanishda elektron darsliklarning alohida o'rni mavjud. Elektron darslik - kompyuter va axborot-kommunikatsiya texnologiyalariga asoslangan o'quv

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

uslubini qo'llashga, mustaqil ta'lim olishga hamda fanga oid o'quv materiallar, ilmiy ma'lumotlarning har tomonlama samarador o'zlashtirilishiga mo'ljallangan elektron o'quv adabiyoti hisoblanadi.

Ta'lim tizimida o'quv jarayoniga axborot-kommunikatsiya texnologiyalari qo'llanilsa ta'lim-tarbiya jarayoni jadallashtiriladi. Ta'lim-tarbiya jarayonini jadallashtirishning asosiy omillari qatoriga quyidagilarni keltirish mumkin:

maqsadga yo'naltirilganlik;

o'quvchilarning motivatsiyasini kuchaytirish;

ta'lim mazmunining axborotli hajmini kengaytirish;

o'quvchilarning o'quv-bilish faoliyatini faollashtirish;

o'quvchilarning o'quv-amaliy darajasini mustahkamlash va boshqalar.

O'quv jarayonida mustaqil ta'lim mashg'ulotlarini samarali tashkil qilishda zamonaviy axborot texnologiyalarining ahamiyati juda katta hisoblanadi.

Kompyutering dasturiy vositalari asosida yaratilgan o'quv- uslubiy materiallar va elektron darsliklardan foydalanishdan asosiy maqsad zamonaviy axborot – ta'lim uslubini shakllantirish, zamonaviy axborot-pedagogik, axborot va kompyuter texnologiyalarini qo'llash orqali ta'lim jarayonining samaradorligi, sifati va unimdonligini oshirish, uzlusiz ta'lim tizimida zamonaviy o'quv manbalari elektron o'quv darsliklarini keng qo'llash, ularning ma'lum ma'noda kutubxonalarini tashkil etish, ta'limning masofadan o'qitish usullarini amalda joriy etish va umumjahon elektron o'quv tizimiga kirishdan iborat.

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

Mustaqil ta'lim mashg'ulotlari uchun yaratilgan elektron o'quv-uslubiy materiallar avtomatlashtirilgan dasturiy vositalar yordamida faoliyat olib boradi. Avtomatlashtirilgan o'quv-uslubiy materiallar ta'lim oluvchilarga kerakli mavzular bo'yicha ma'lumotlarni tavsiya etadi va bilimlarni nazorat qiladi. Bilimlarning nazorati natijasiga qarab ta'lim oluvchilarga turli saviyadagi topshiriqlar tavsiya qilinadi. Avtomatlashtirilgan o'quv-uslubiy ta'lim vositalari yordamida ta'lim oluvchilar o'qituvchining yordamisiz ham o'z bilimlarini oshirib takomillashtirib borishi mumkin.

O'quv jarayonida masofali o'qitish tizimini tashkil qilishning asosiy talablaridan biri o'quv materiallarini o'quvchilarga taqdim etish vositalari hisoblanadi. Bunda masofali o'qitish tizimining asosini tashkil etuvchi o'quv materiallarining elektron versiyalarini yaratishga bir qator talablar qo'yiladi.

O'quv materiallarini elektron ko'rinishda taqdim etganda uning o'quvchilar tomonidan tushunish darajasiga alohida e'tibor berish kerak. Elektron shaklda taqdim etilayotgan materiallar talim oluvchilar uchun qulay va yaxshi o'zlashtira oladigan bo'lishi kerak. Tavsiya etilayotgan o'quv materiallarida kerakli ta'riflar, tayanch iboralar, kalit so'zlarga murojaat qilish va ulardan samarali foydalanish imkoniyatlari yaratilishi kerak.

Fanlardan amaliy va laboratoriya ishlarini virtual stendlar ko'rinishida imitatsiya qilish orqali tashkil qilish masofali o'qitish tizimida quyidagi imkoniyatlarni ta'minlaydi:

virtual stendlar uchun maxsus jihozlangan xonalar talab qilinmasligi;

laboratoriya ishlarini animatsiyalar bilan ta'minlanish va ob'ektlar ustida olib

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

borilayotgan jarayonlarni to'g'ridan-to'g'ri namoyish qilish;

yaratilgan virtual stendlardan ko'p marotaba foydalanish.

Fanlardan amaliy va laboratoriya ishlarini virtual stend tarzida tashkil qilish masofali o'qitish tizimida juda katta ahamiyatga ega. Masofalio'qitish tizimini tashkil qilish natijasida ko'rgazmali o'quv materiallaridan uzoq mintaqalardagi ta'limga muassasalarida o'quv jarayoni uchun kerakli o'quv jihozlari etarli bo'limgan holda ham ta'limga oluvchilar amaliy va laboratoriya ishlarini bajarish imkoniyati yaratiladi.

Elektron o'quv materiallarini yaratish, ulardan qulay va samarali foydalanish uchun elektron o'quv materialari pdf formatiga o'tkaziladi. Bu formatda tayyorlangan materiallardan foydalanishning afzalliklari quydagilardan iborat:

ma'lumotlar xotiradan kam joy egallaydi;

ma'lumotlar himoyalangan bo'ladi (o'zgartirishlar, viruslar ta'siridan holi qilish va boshqalar);

ma'lumotlarni qidirish va chop etishni tezlashtirish;

ma'lumotlarni ifodalovchi yuqori sifatli shriftlarning mavjudligi;

ixcham tasvirli ma'lumotlarni yaratish;

ma'lumotlarning zarur sahifalariga tez o'tishni ta'minlash vaboshqalar.

Bu kabi ko'rsatkichlar masofali o'qitish jarayonida foydalaniladigan o'quv materiallarining asosiy talablarini tashkil qiladi.

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

XULOSA:

O'quv jarayonida zamonaviy axborot texnologiyalaridan foydalanishning afzalliklari quydagilardan iborat:

o'quv jarayonida berilayotgan materiallarni chuqurroq va mukammalroq o'zlashtirish;

ta'lim olishning yangi shakllarini joriy qilish;

dars jarayonida bilim olish vaqtining qisqarishi natijasida vaqtnitejash imkoniyati;

olingan bilimlar kishi xotirasida uzoq muddat saqlanib qolinishi va uni amaliyotda qo'llash mumkinligi.

o'quvchilarda ma'lum malakalarni shakllantirish vaqtqi qisqaligi;

mashg'ulotlarda bajariladigan topshiriqlar sonining oshishi;

kompyuter tomonidan faol boshqarishni talab qilinishi natijasida o'quvchi ta'lim sub'ektiga aylanishi;

o'quvchilar kuzatishi, mushohada qilishi qiyin bo'lgan jarayonlarni modellashtirish va bevosita namoyish qilish imkoniyatining hosil bo'lishi va boshqalar.

**DISKRET MATEMATIKA VA MATEMATIK MANTIQ FANINING
«PREDIKATLAR MANTIG'I» BOBI MAVZULARINI TUSHUNTIRISHDA
SAMARALI YONDASHUV VA UNDAGI ZAMONAVIY USUL VA METODLAR**

Mo'minov Sherzod Bahodir o'g'li

Farg'ona davlat universiteti Amaliy matematika
yo'nalishi 1-kurs magistranti

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6607580>

Annotatsiya: Ushbu maqolada diskret matematika va matematik mantiq fanining muhim mavzularidan biri hisoblanuvchi «Predikatlar mantig'i» bobi mavzularini talabalarga mazmunli tushuntirishda samarali yondashuvlar va amaliy mashg'ulot darslarida foydalanish mumkin bo'lgan zamонавиј metodlar, ularning afzalligi va kamchiliklari haqida fikr yuritilgan.

Kalit so'zlar: Predikatlar mantig'i, «Uchta to'g'ri, bitta noto'g'ri» metodi, «Everest» metodi.

Mallumki, mulohazalar algebrasida o'zgaruvchi mulohazalarning qabul qilishi mumkin bo'lgan qiymatlari ustida tekshirishlar olib boriladi. Bunda biz mulohazalarning ichki strukturasi, ma'no-mazmuni bilan qiziqmasdan, uning bo'lishi mumkin bo'lgan chin va yolg'on qiymatlari ustida tekshirishlar olib boramiz. Bu esa mantiqni to'la, mukammal o'rganishda torlik qiladi. Ushbu muammo mulohazalar algebrasini o'z ichiga olgan va har bir

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

mulohazaning ichki strukturasini «subyekt» va «predikat» qismlariga ajratib o'rganadigan «Predikatlar mantig'i» yaratlishi bilan hal qilindi. Predikatlar mantig'i elementar mulohazani qiymatini aniqlashda, ma'no-mazmundan kelib chiqqan holda, agar predikat haqiqatda subyektga xos bo 'lsa, chin qiymatga, subyektga xos bo'lmasa, yolg'on qiymat qabul qiladi. Ushbu maqolada predikatlar mantig'i, undagi mantiqiy amallarning bajarilish tartibi, amallarni bajarishda samarali yondashuvlar bayon qilinadi.

1-Ta'rif. Biror M to'plamda aniqlangan va $\{0,1\}$ to'plamdan qiymat qabul qiluvchi, bir o'zgaruvchili $P(x)$ funksiya bir joyli, (bir o'rinni) predikat deb nomlanadi va $P(x)$ kabi belgilanadi. Predikat albatta o'zi aniqlanayotgan to'plamda tekshiriladi. To'plamning ba'zi qiymatlarida chin, ba'zilarida yolg'on qiymat qabul qiladi. Qaralayotgan predikat o'zi aniqlanayotgan to'plamning barcha qiymatlarida rost bo'lsa, shu to'plamda aynan chin, barcha qiymatlarida yolg'on bo'lsa, shu to'plamda aynan yolg'on predikat deb nomlanadi.

1-Misol. $M = \{5,6,7,8,9\}$ to'plamda $P(x)$: « $x < 5$ » predikat aynan chin, $Q(x)$: « $x < 5$ » predikat esa aynan yolg'ondir. $T(x)$: « $x \cdot 4$ » predikat esa $= 8$ bo'lganda chin, qolgan barcha qiymatlarda yolg'on bo'ladi.

2-Ta'rif. Biror M to'plamda aniqlangan va $\{0,1\}$ to'plamdan qiymat qabul qiluvchi, ikki o'zgaruvchili $P(x,y)$ funksiya ikki joyli, (ikki o'rinni) predikat deb nomlanadi va $P(x, y)$ kabi belgilanadi.

Xuddi shunga o'xshash ravishda n joyli predikat ham ta'riflanadi.

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

Predikatning qiymatini topishda biz uning rost yoki yolg'on bo'lish holatlarini, chinlik jadvalini tekshirmaymiz. Predikat o'zi aniqlanayotgan to'plamdan biror qiymatni olganida u elementar mulohazaga aylanadi. Ushbu mulohazaning predikati (xususiyati) subyektga xos bo'lса, uning qiymti o'zgarmas, doim chin bo'ladi, aksincha bo'lganda o'zgarmas aniq yolg'on bo'ladi.

2-Misol. $P(x)$: « x – juft son» predikat $M = \{1, 2, 3, 4, 5\}$ to'plamda berilgan bo'lsin. $x = 1$ bo'lganida $P(1)$: «1 - juft son» degan mulohaza hosil bo'ladi. Mulohazaning predikat qismi juft sonlik xususiyati. Bu esa mulohaza subyekti 1 ga xos emas. Demak $P(1)$ mulohaza doim yolg'ondir. Predikatlar mantig'ida mulohazalar algebrasidan farqli ravishda qo'shimcha ikkita amal, kvantorlar mavjud bo'lib, kvantorlar predikatni to'plamning barcha elementlariga birdaniga bog'liq bo'lgan elementar mulohazaga aylantiradi.

V – umumiyliek kvantori. $\forall x P(x)$ - to'plamning barcha x larida $P(x)$ chin bo'lса, $\forall x P(x) = 1$, to'plamning kamida bitta x da yolg'on bo'lса, $\forall x P(x) = 0$ ga erishadi.

3-Misol. $M = \mathbb{R}$ bo'lsin. $P(x)$: « $x^2 > 0$ » uchun $\forall x P(x) = 1$; $Q(x)$: « $x^2 > 0$ » bo'lganda esa $\forall x P(x) = 0$ ga erishadi.

3 - mavjudlik kvantori. M to'plamning kamida bitta o'zgaruvchisida chin bo'lса, chin; birorta ham o'zgaruvchisida chin bo'lmasa, yolg'on bo'ladi.

4-Misol. $M = \mathbb{R}$ bo'lsin. $K(x)$: « $x^2 < 0$ » uchun $x = 0$ bo'lganida $K(0) = 1$ bo'lgani uchun $\exists x P(x) = 1$ bo'ladi. $T(x)$: « $x^2 < 0$ » predikat esa to'plamning birorta qiymatida ham rost bo'lmaydi. Shu tufayli ham $\exists x P(x) = 0$ bo'ladi.

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

Predikatlar ustida ham xuddi mulohazalardek amallari bajariladi. Bu amallarni bajarishda predikatning chin bo'ladigan o'zgaruvchilari to'plami $\{P_1, P_2, \dots, P_n\}$ ni topish masalasi hal qilinadi. Qaralayotgan 2 ta mulohaza M va K to'plamlarda aniqlangan bo'lsa, ularning $\neg, \wedge, \vee, \rightarrow$ amallari bu to'plamlarning $M \wedge K$ kesishmasidagina aniqlanadi. Amallar quyidagicha ta'riflanadi:

M to'plamda aniqlangan $P(x)$ va K to'plamda aniqlangan $Q(x)$ predikatlarning konyunksiyasi, dizyunksiyasi, implikatsiyasi faqatgina $M \wedge K$ da aniqlangan bo'lib,

Konyunksiya - faqatgina ikkala predikat ham chin bo'lganda chin, qolgan barcha hollarda yolg'on bo'ladigan;

Dizyunksiya - faqatgina ikkala predikat ham yolg'on bo'lgandagina yolg'on, qolgan barcha hollarda rost bo'ladigan;

Implikatsiya - faqatgina 1-predikat chin va 2-predikat yolg'on bo'lgandagina yolg'on, qolgan barcha hollarda rost bo'ladigan predikatga aytildi.

Inkor - M to'plamda berilgan $P(x)$ - predikatning inkori deb, faqatgina M to'plamda aniqlanib, $P(x)$ chin bo'lganda yolg'on, yolg'on bo'lganda chin bo'ladigan predikatga aytildi. Predikatlar ustida mantiqiy amallarni bajarishda samarali yondashuv uchun avvalambor amalning chinlik holati kammi, yoki yolg'onlik holati kamroqmi shuni aniqlashtirib olamiz. Masalan, konyunksiyani chinlik holati, dizyunksiya va implikatsiyani yolg'onlik holati kamdir. Shu sababli konyunksiyaning to'g'ridan-to'g'ri chinlik to'plamini topamiz.

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

Misol. $M = \{1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9\}$ to'plamda $P(x)$: «EKUB (5, x) = 1» $Q(x)$: «x» - juft son predikatlari uchun $P(x)$ $AQ(x)$: «5 bilan o'zaro tub bo'lgan juft sonlar» bo'lib, $IPAQ = \{2, 4, 6, 8\}$ bo'ladi. Dizyunksiyaning chinlik holati ko'pligi tufayli, uning to'g'ridan-to'g'ri chinlik to'plamini topish qulay emas. Shu sababli biz dizyunksiyaning nol bo'ladigan x lar to'plamini topib, berilgan to'plamdan ayiramiz. Qolgan barcha o'zgaruvchilarda dizyunksiya chin bo'ladi. $JpvQ = M \setminus IpvQ = M \setminus I_{pAQ}$ bo'lib, $P(x) AQ(x) \setminus \{5\}$ Implikatsiyaning chinlik to'plamini topishda ham xuddi shunday yondashamiz. $IP^Q = M \setminus Im = M \setminus I_{pAQ} P(x) \setminus \{5\}$ Ushbu bob mavzularining amaliy mashg'ulotlarini mazmunli va qiziqarli tashkillashtirishda bir qancha metodlardan, xususan, «Uchta to'g'ri, bitta noto'g'ri» metodidan, «Everest» metodidan foydalanish samarali natija beradi. «Uchta to'g'ri, bitta noto'g'ri» metodida har bir talaba bittadan qog'oz olib, unga o'tilgan mavzuga oid 3 ta to'g'ri va 1 ta noto'g'ri ma'lumotlar (qoida, formula) yozadi va o'zining partadoshi bilan almashtiradi. Har bir talaba olgan varaqchasidagi to'g'ri va noto'g'ri javoblarni ajratib, ularga maxsus belgi qo'yishi kerak. Varaqlar yana o'zaro almashtiriladi va tekshiriladi. Olingan natijalar o'qituvchi ishtirokida tahlil qilinadi. Metoddan turlicha usullarda foydalanishimiz mumkin. Masalan, metodning ikkinchi xil talqini sifatida undan quyidagicha foydalanamiz. Har darsda o'qituvchi tomonidan shunaqa varaqchalardan 10 tacha tayyorlanib, ixtiyoriy 10 ta talabaga tarqatiladi. Ular to'g'ri va noto'g'ri ma'lumotlarni ajratishgach, bosha talabalaga tarqatilib tekshirtiriladi. Javoblar auditoriya bilan birgalikda tahlil qilinadi.

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

Ushbu metodning afzalliklari: kuzatuvchanlikni rivojlantiradi, axborotni tanlab olish ko'nikmasini shakllantiradi, o'z fikrini dalillab, aniq-ravon ifodalashga o'rgatadi.

Kamchiliklari: Biroz vaqtni ko'proq talab qilinadi. Masalan, predikatlar mantig'ining teng kuchli formulalari mavzusini mustahkamlashda varaqchalar quyidagicha tayyorlanishi mumkin.

Nº Ma'lumotlar yoki ?

$$1 \quad VxP(x) = 3xP(x)$$

$$2 \quad 3xP(x) = 3yP(x) ?$$

$$3 \quad Vx(P(x, y) \wedge Q(z, x)) = VxP(x, y) \wedge VxQ(z, x)$$

$$4 \quad 3y(P(y) \vee C) = 3yP(y) \vee C$$

Amaliy mashg'ulot darslarini yanada qiziqarli tashkillashtirishda «Everest» metodidan foydalanish ham mumkin. Bunda doskada baland va chiroyli tog ' cho'qqisining rasmi tasvirlangan bo'ladi. Tog' cho'qqisiga olib chiquvchi uch xil yo'l tasvirlangan bo'lib, yo'lning har bir so'qmog'ida orqasiga maxsus javob yozilgan savol nomeri joylashtirilgan bo'ladi. Nomerlar yo'llarga mos ravishda uch xil rangli qog'ozlarda bo'ladi. Oldindan talabalar uchta guruhga bo'lingan bo'lishadi. Guruhlarga uch xil rangdagi orqasiga maxsus nomer savoli yozilgan varaqchalar tarqatiladi. Bir kishi doskada javoblarni tekshirib turadigan bo'lib, u nomer orqasidagi javob bilan guruh topgan javobi bir xil

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

bo'lса nomer ustiga yuqoriga yo'nalgan strelkani, noto'g'ri bo'lса pastga yo'nalgan strelkani yopishtiradi. Belgilangan vaqtdan so'ng har bir yo'ldagi yuqoriga yo'nalgan strelkalar sanab chiqiladi va g'olib guruh aniqlanadi.

Metodning afzalliklari: Ushbu metod talabalarning fanga nisbatan qiziqishini oshiradi, guruh uchun ma'suliyatli bo'lishga o'rgatadi. Erkin, aniq va to'g'ri fikrlashga, o'zi aytayotgan fikrini dalillashga moslashib, xato qilib qo'yan taqdirda, to'g'ri javob, to'g'ri yondashuv yaxshi esida qoladi. Natijada fan yuzasidan bilimlari yanada mustahkamlanadi.

Metodning kamchiliklari: deyarli aniqlanmagan. Faqat o'qituvchidan ozgina izlanish talab qiladi.

Tog' so'qmoqlariga quyidagicha savollarni joylashtirishimiz mumkin:

1. Quyidagi bul funksiyasini Jegalkin ko'phadiga yoying

$$x \leftrightarrow z \wedge y^z$$

2. Ushbu kvantorli predikat formulasini inkorini toping

$$\forall x P(x) \wedge \forall x Q(x) \wedge C$$

3. Predikatlar algebrasidagi umumiylig kvantorini ta'riflang.

4. Predikatlar algebrasining deyarli normal shakldagi formulasi bilan normal shakldagi formulasini farqini tushuntirib bering.

Ma'lumki, hozirgi vaqtida mamlakatimiz Prezidenti tomonidan matematika fani va uni amaliyotda qo'llashni rivojlantirishga katta ahamiyat berilib, bir qator qarorlar imzolangan. Qarorlar ijrosini ta'minlashning negizida albatta

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

fanni talabalarga ilg'or pedagogik texnologiyalardan foydalanib o'rgatish yotadi. Mazkur yo'nalishda bir qator ilmiy izlanishlar [4-18] olib borilgan. Matematikani biologiyada qo'llash bo'yicha ilmiy izlanishlar [19] maqolada olib borilgan. Muallifning fikricha, ushbu maqolada diskret matematika va matematik mantiq fani bo'yicha olib borilgan izlanishlarni differensial tengamalar fanini o'qitishda ham qo'llanilsa, talabalarining [20-30] dagi ilmiy natijalarni o'rganishlarida qulayliklar tug'diradi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Сайлиева Г.Р. Использование метода «Математический рынок» в организации практических занятий по «Дискретной математике», Проблемы педагогики 53:2 (2021), с.38-41.
2. Gulrux R. Sayliyeva Discrete time dynamics of an ocean ecosystem, Journal of Global Research in Mathematical Archives, Volume 6, №.10, October 2019.(31-33 p.)
3. Saylieva G.R. Using of new pedagogical technologies in teaching «Analytical geometry» subject, Вестник науки и образование, 96:18-2 (2020), с.68-71.
4. Расулов Х.Р., Рашидов А.Ш. Организация практического занятия на основе инновационных технологий на уроках математики // Наука, техника и образование, 72:8 (2020) с.29-32.

5. Akhmedov O.S. Implementing «Venn diagram method» in mathematics lessons. Наука, техника и образование. 72:8 (2020), с.40-43.
6. Ахмедов О.С. Основные требования к языку учителя математики. Наука, техника и образование. 77:2-2 (2021), с.74-75.

Modulni o'qitishda ba'zi interfaol usullarining qo'llanilishi

1. Toshkent davlat transport

universiteti O'zbek (rus) tili

kafedrasi assistenti

Ahrorova Nigora Sabirovna

2. Toshkent davlat transport

universiteti XXB-1 guruh talabasi

Olimjonov Sarvar Olimjonovich

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6600192>

Annotasiya: Usnbu maqola modulda o'qitishning ba'zi zamonaviy interfaol usullari va ularning qo'llanilishi, guruhli fikrlash, kichik guruhlarda ishlash va boshqa interfaol o'qitish usullari berilgan.

Kalit so'zlar: "FGMU", "Blits anketalari", "Rezyume", "Case Studio", bosma lug'atlar, elektron lug'atlar, kompyuter lug'atlar.

Annotation: This article module provides some modern interactive teaching methods and their application, group thinking, small group work and other interactive teaching methods.

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

Keywords: "FGMU", "Blitz questionnaires", "Resume", "Case Studio", printed dictionaries, electronic dictionaries, computer dictionaries.

Dunyoda ilm-fan va texnika jadal rivojlanib, ayniqsa ilm-fanda katta o'zgarishlar ro'y bermoqda. O'quvchilarga har bir fanni yangi innovatsion pedagogik texnologiyalardan foydalangan holda ta'minlash zamonaviy ta'limning asosiy talablaridan biridir.

Axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanishning bir qancha afzalliklari bor. O'qitishni jadallashtirishda axborot texnologiyalaridan foydalanish o'quv jarayoni samaradorligini oshiradi. Ta'lif muassasalarida zamonaviy axborot texnologiyalarining amaliyatga tatbiq etilishi ta'lif jarayoniga zamonaviy o'qitish uslublarini qo'llash, pedagogik mahoratni namoyon etish uchun keng imkoniyatlar yaratmoqda. Axborot texnologiyalaridan foydalanish samaradorligini ta'minlash vazifalaridan biri - ta'lif texnologiyalarini uslubiy rivojlantirishdir.

Ha, haqiqatdan ham, bugungi kunda moduldagi o'quv jarayonida darslar o'qituvchilar tomonidan interfaol usullardan foydalangan holda olib borilmoqda. Bu modulli tizimda o'qituvchilar zimmasiga katta mas'uliyat yuklaydi, ya'ni o'quv jarayonida qo'llaniladigan usullar modulda qayta ishlanadi. Odatda o'qitish jarayoni ikki yoki undan ortiq asosiy usullardan iborat bo'lib, ular dars mavzusiga to'liq mos keladi va o'quvchilarning bilim darajasi va tajribasiga qarab qo'llaniladi. Quyida darslarda qo'llaniladigan bunday usullarni ko'rib chiqamiz.

"Avstraksiya" usuli murakkab, fanlararo, iloji bo'lsa, muammoli mavzularni o'rganishga qaratilgan. Usulning mohiyati shundaki, u mavzuning turli

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

sohalari bo'yicha bir xil ma'lumot beradi va ularning har biri turli jihatlarda muhokama qilinadi. Masalan, muammo ijobiy va salbiy tomonlari, afzalliklari, kamchiliklari nuqtai nazaridan o'rganiladi. Ushbu interfaol usul tanqidiy, tahliliy, aniq mantiqiy fikrlashni muvaffaqiyatli rivojlantirish, shuningdek, talabalarning mustaqil g'oyalari va fikrlarini yozma va og'zaki ravishda tizimli ravishda taqdim etish va himoya qilish imkonini beradi. Umumlashtirish usuli ma'ruza, amaliy mashg'ulotlar va seminar mashg'ulotlarida mavzu bo'yicha bilimlarni umumlashtirish, tahlil qilish va taqqoslashda qo'llanilishi mumkin. Usulni amalga oshirish tartibi quyidagicha: trener - oqituvchi ishtirokchilarni 5-6 kishidan iborat kichik guruhlarga ajratadi, ishtirokchilar mashgulotning maqsadi, shartlari va tartibi bilan tanishtiriladi. Har bir guruhga muammoning tahlil qilinishi kerak bo'lgan qismlari yozilgan tarqatma qog'ozlar beriladi. Har bir guruh muammoni atroflicha tahlil qiladi va taklif qilingan sxema bo'yicha o'z yozma mulohazalarini tarqatma materialga taqdim etadi. Keyingi bosqichda barcha guruhlar taqdimot qiladilar, so'ngra o'qituvchi tahlilni umumlashtiradi va kerakli ma'lumotlar bilan to'ldiradi va mavzu yakunlanadi. Masalan, quyidagi misol:

Kompyuter lug'atlarining ma'lumotlar bazasi sifatidagi ma'nosi:

- 1) Bosma lug'atlar: afzalliklari, kamchiliklari
- 2) Elektron lug'atlar: afzallik, kamchilik.
- 3) Kompyuter lug'atlari: afzalliklari va kamchiliklari
4. Xulosa.

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

Keys-stadi metodi inglizcha so'z ("case" – aniq vaziyat, hodisa, "bosqich" – o'rGANISH, tahlil qilish) real vaziyatlarga asoslangan holda o'qitishni o'rGANISH, tahlil qilish – maqsadli usul. Bu usul birinchi marta 1921 yilda Garvard universitetida iqtisoddagi amaliy vaziyatlarni o'rGANISH uchun qo'llanilgan. Vaziyat sifatida tahlil qilish uchun ochiq ma'lumot yoki muayyan hodisadan foydalanish mumkin. Asosiy harakatlarga quyidagilar kiradi: kim, qachon, qaerda, nima uchun, qanday, qanday.

"Asosiy usul" ni amalga oshirish bosqichlari:

1-qadam: Avtomatik tarjima funksiyasini tekshiring. Darslar shakli va mazmunidagi individual audiovizual asarlar; ish bilan tanishish (matn, audio yoki media shaklida); axborot axborot tahlilini umumlashtirish; muammolarni bartaraf etish amalga oshirildi.

2-qadam: Avtomatik tarjima bilan bog'liq muammoni aniqlang va o'quv vazifasini tayinlang.

Shakl jihatidan hodisalarning shakli va mazmuni bo'yicha ish individual va guruhlarda olib boriladi, savollarni, asosiy muammoli vaziyatni aniqlash.

3-bosqich: Avtomatik tarjimani tahlil qilish, yechimlarni ishlab chiqish orqali ta'lim muammoining yechimini izlash.

Faoliyatning shakli va mazmuni - individual va guruhli ish, muqobil yechimlarni ishlab chiqish, har bir yechimning imkoniyatlari va to'siqlarini tahlil qilish, muqobil yechimlarni tanlash.

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

4-qadam: Avtomatik tarjima, taqdimot uchun ish yechimini shakllantirish va asoslash.

Ishning shakli va mazmuniga individual va guruhli ishlar, muqobil variantlarni amaliy qo'llash imkoniyatlarini asoslash, ijodiy loyiha taqdimotini tayyorlash, yakuniy xulosani yoritish va vaziyatni hal qilishning amaliy jihatlari kiradi.

Avtomatik tarjima tizimida noaniq so'zlarni tarjima qilish bilan bog'liq muammolar. Ish va topshiriqni bajarish bosqichlari: Ishdagi muammoning asosiy sabablarini aniqlash (yakka tartibda va kichik guruhlarda). Faqat avtomatik tarjimani bajarish uchun bajariladigan ishlarning ketma-ketligini aniqlash (juftlikda ishlash).

FSMU metodining maqsadi talabalarga umumiyl fikrlardan aniq xulosalar chiqarish, chizish va taqqoslash orqali o'rganish, umumlashtirish va mustaqil ijodiy fikrlash qobiliyatlarini rivojlantirishga yordam berishdir. Ushbu texnologiyadan ma'ruza, mustahkamlash, so'rovnomalar, uy vazifalarini bajarish, o'quv natijalarini tahlil qilishda foydalanish tavsiya etiladi.

Texnologiyani amalga oshirish tartibi:

- ishtirokchilarga mavzu bo'yicha yakuniy xulosa yoki g'oya taklif etiladi;
- har bir ishtirokchiga FSMU texnologiyasi bosqichlari yozilgan varaqlar beriladi: F- fikringizni bildiring. S - bayonotingiz sababini tushuntiring. M- Fikringizni tasdiqlovchi misol keltiring. U- fikringizni umumlashtiring. Ishtirokchilarning munosabatlari yakka tartibda yoki guruhlarda taqdim

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

etiladi.

FSMU tahlili ishtirokchilarga amaliy mashg'ulotlar va mavjud tajriba asosida kasbiy nazariy bilimlarni tezroq va muvaffaqiyatli o'zlashtirish uchun asos yaratadi.

"Blits o'yini" usulining asosiy maqsadi o'quvchilarda tezkorlik, axborot tizimlarini tahlil qilish, rejalashtirish, bashorat qilish ko'nikmalarini shakllantirishdan iborat. Bu usuldan talabalarni baholash va mavzuni mustahkamlashda samarali foydalanish mumkin. Usul quyidagicha ishlaydi:

1. Dastlab ishtirokchilarga berilgan mavzu bo'yicha alohida topshiriq, ya'ni tarqatma materiallar beriladi va ularidan materialni sinchiklab o'rganish talab etiladi. Keyin ishtirokchilar tarqatma materialning "Individual baho" ustuniga to'g'ri javoblarni belgilashlari so'raladi. Ushbu bosqichda vazifa individual ravishda amalga oshiriladi.
2. Keyingi bosqichda trener-o'qituvchi ishtirokchilarni uch kishidan iborat kichik guruhlarga ajratadi va guruh a'zolari tengdoshlarini o'z fikrlari bilan tanishtiradi, muhokama qiladi, bir-biriga ta'sir qiladi, fikrlariga ishontiradi, ularga ko'rsatma beradi, ularning javoblarini raqamlashtiradi.
3. Barcha kichik guruhlar o'z ishlarini tugatgandan so'ng, o'qituvchi harakatlar ketma-ketligini to'g'ri o'qiydi va talabalardan bu javoblarni "to'g'ri javob" bo'limiga yozish taklif etiladi.
4. "To'g'ri javob" bo'limida berilgan raqamlar "Individual ball" bo'limidagi raqamlar bilan taqqoslanadi, agar farq bo'lsa, "0" ball va "1". ball qo'yish

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

so'raladi. Keyin "yagona xato" bo'limidagi farqlar yuqoridan pastgacha umumlashtiriladi.

5. Xuddi shu tartibda "to'g'ri javob" va "guruh balli" o'rtasidagi farq ayiriladi va ball "guruh xatosi" bo'limiga yoziladi, yuqoridan pastgacha qo'shiladi va umumiylar summa beriladi.

6. Murabbiy individual va guruh xatolarini umumiylar to'plamga ko'ra alohida izohlaydi.

7. Ishtirokchilar olgan baholarga qarab, mavzuni bilish darajasi aniqlanadi.

Demak, ta'lif muassasalariga zamonaliviy axborot texnologiyalarining joriy etilishi ta'lif jarayoniga zamonaliviy o'qitish uslublarini qo'llash va o'qituvchining pedagogik mahoratini namoyon etish uchun keng imkoniyatlar yaratmoqda.

Ma'lumki, o'rganish jarayoni - bu ma'naviy va aqliy qobiliyatlarni tizimli ravishda rivojlantirish, bilim va tushunchalarni shakllantirish, olingan bilimlardan foydalanish qobiliyatini shakllantirish jarayonidir.

Bu jarayonni talaba yoki o'qituvchi yordamida amalga oshirish mumkin. Xulosa qilib aytganda, moduldagi tilshunoslik masalalari (til o'rganish, bilimlarni baholash, matnni tahrirlash, bir tildan ikkinchi tilga tarjima qilish va h.k.), kompyuter muammolarini yechishda interfaol ta'lifning zamonaliviy usullari, kompyuter savodxonligi darajasini oshirish, mantiqiy, izchil fikrlashga o'rgatish, nazariy bilimlarni shakllantirish va ularni o'z sohasi bo'yicha amaliyotda qo'llash ko'nikmalarini shakllantirish yoshlar kamolotida Vatanimiz shon-shuhratini yuksaltirishda omil bo'lib xizmat

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Manfred R. Kompyuter nutqi Shroeder, 2004 yil ikkinchi nashri.
2. Li Deng va Dug O'Shaughnessey 2003 -yilda nashr etilgan "Nutqni qayta ishslash: dinamik va optimallashtirishga yo'naltirilgan yondashuv".
3. Baltayeva A. T. Adabiyot darslarida o'quvchilarning tanqidiy fikrlashini shakllantirish. // Ta'lim fanlaridagi tadqiqot va mulohazalarning Evropa jurnali. jild. 7 № 10, 2019. Progressive Academic Publishing, Buyuk Britaniya. R.6–8.

Морфологияда грамматик категорияларнинг ўрни

Mohichehra SHARIPOVA

Guliston davlat universiteti

Filologiya fakulteti 1-kurs talabasi

Tel: +998972787416

E-mail: fazliddindpr@mail.ru

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6598615>

Аннотация. Ушбу мақолада ўзбек илмий морфологиясида грамматик категориялар талқинига доир ўзбек олимларининг қарашлари келтирилган. Бу ҳолатга олимларимиз томонидан билдирилган илмий асосли хulosалар турлича эканлиги, бир тўхтамга келинмаганлиги, бу борада қилинадиган ишлар бисёр эканлиги тадқиқ этилган. Бундан ташқари, 1940-50-йиллардан бошлаб ҳозирги ўзбек адабий тилини ўрганишга эътибор кучайганлиги ҳамда ўзбек адабий тили ҳам, ўзбек тилшунослиги ҳам жаҳон тилшунослиги талабларидан келиб чиққан ҳолда, янги эҳтиёжлар гирдобида юқори босқичга кўтарилаётган тил сифатида намоён бўлиши кўриб ўтилган.

Калит сўзлар: категория, грамматик маъно, грамматик форма, парадигма, аналитик, синтетик, аналитик-синтетик.

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

Кириш. XX асрнинг 1940-50-йиллардан бошлаб ҳозирги ўзбек адабий тилини ўрганишга эътибор кучайди. Чунки ўзбек адабий тили ҳам, ўзбек тилшунослиги ҳам жаҳон тилшунослиги талабларидан келиб чиққан ҳолда, янги эҳтиёжлар гирдобида юқори босқичга қўтарилиди. Бу даврда филология фанлари доктори илмий даражасига эга бўлган Ғ.Гуломов, В.Решетов, М.Асқарова, Ғ.Абдураҳмонов, Ф.Абдуллаев, С.Усмонов, Ш.Раҳматуллаев каби таниқли тилшунослар ва улар қаторида академик А.Н.Кононовдек йирик олим фаолият кўрсатганлиги маълум. Шунингдек, О.Усмонов, З.Маъруфов, Р.Жуманиёзов, Х.Комилова, Ф.Комилов, М.Мирзаев, О.Орипов, А.Сулаймонов, А.Маъруфов, С.Фердаус, Т.Ибрагимов, С.Иброҳимов, С.Фузаилов, Ф.Убаева, О.Мадраҳимов, Н.Маматов, И.Расулов каби яна ўнлаб тилшунослар ўз илмий фаолиятларини давом эттирадилар. Бу эса ўзбек илмий морфологиясида грамматик категориялар талқинига доир қарашлар тараққиётини янада юксалишига олиб келади.

Материал ва усуллар. Тадқиқотнинг обьекти сифатида ўзбек илмий морфологиясида асос солиниши билан боғлиқ илмий асарлар, жумладан, жаҳон, рус ва ўзбек тилшунослигининг грамматикасига оид илмий қарашлар олинди. Бундан ташқари мақолада ўзбек тилшунос олимларининг илмий тадқиқотларидан, яъни грамматик категориялар билан боғлиқ мунозарали масалаларга ойдинлик киритганлиги тўғрисидаги маълумотлар ўрин эгаллаган. Тадқиқот мавзусини ёритишда таснифлаш, тавсифлаш, тарихий-қиёсий ва функционал таҳлил усулларидан фойдаланилган.

Натижалар ва муҳокама. Мақолада ўзбек илмий морфологиясида

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

грамматик категориялар талқинига доир қарашлар тараққиёти муҳокама қилинган бўлиб, бунда дастлаб С.Усмоновнинг 2010 ҳамда 1964 йилларда нашр этилган “Ўзбек тилида сўзларнинг морфологик тузилиши” китобини қўриб ўтишимиз мумкин. Китобида сўзларнинг грамматик формаларнинг алоҳида ўрганган бўлиб, тилдаги ички ва ташқи формаларга ҳам тўхталиб ўтган. Олим “Синтактик формаларнинг парадигматик муносабати” номли бобида айтган грамматик категорияларга батафсил тўхталиб, сўз формаларини форма тузилиш системаси жиҳатидан икки турга: 1. Парадигма ҳосил қиласидиган формалар. 2. Парадигма ҳосил қилмайдиган формалар каби турларга бўлиб ўрганган.

Демак, парадигма ҳосил қиласидиган формалар сўзларнинг ўзаро боғланган, шу билан бирга бир-бирига қарама-қарши қўйиладиган бир бутун системани ташкил қилувчи икки ва ундан ортиқ формадир. Бундай формаларга от ва отлашган сўзлардаги грамматик сон, келишик, эгалик, феълдаги бўлишли ва бўлишсизлик, кесимлик формалари киритилиши айтилган [Усмонов, 2010: 128]. Грамматик маъноларнинг бир хиллиги ва ўхшашлиги бир парадигма атрофида бирлашишини билдирган. Бундай системани ташкил қилувчи грамматик ҳодисалар йиғиндиси грамматик категорияни ташкил қилди деб айтиб ўтган [Усмонов, 2010: 129].

Парадигма ҳосил қилмайдиган формалар эса сўзларни ўзаро кучсиз боғланган, бир-бирига қарама-қарши қўйилмайдиган икки ва ундан ортиқ формалардирдеган таърифни келтирганлигига гувоҳ бўламиз [Усмонов, 2010:129]. Мазмундан шу нарса англашиладики, бу

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

системадаги сўзлар парадигма ҳосил қиласидиган формалар каби зич боғланмаган, қисман мустақилликка эгалиги билан фарқланади.

Парадигма ҳосил қиласидиган формаларга отлардаги кичрайтиш-эркалаш, функционал формалар; сифатларда даража, кучайтирув (интенсив), белгининг ортиқлиги ва камлиги, белгининг ноаниқлиги каби формалар; сонларнинг турларини кўрсатувчи формалар; феъллардаги нисбат формалари, функционал формалар ва бошқа шу каби индивудал хусусиятли формалар киришини таъкидлайди.

1975 йилда У.Турсунов, Ж.Мухторов ва Ш.Раҳматуллаевлар томонидан нашр этилган “Хозирги ўзбек адабий тили” қўлланмасининг “грамматик категориялари” қисмида дастлаб грамматик маъно ва грамматик форма хусусида фикр юритади. Грамматик маънони тўртта усул орқали ифодаланишини: а) сўзларнинг негизига грамматик маъно билдирувчи аффикс қўшиш йўли билан. Китобни, китобга, китобдан каби; б) ёрдамчи сўзларни келтириш билан. Учун, билан каби; в) сўз тартиби орқали; г) оҳанг орқали.

Грамматик маъно ифодаловчи турли воситалар грамматик формаларни ташкил этиши, грамматик форма грамматик маъно билан узвий боғланганлиги айтиб ўтилган [Турсунов, Мухторов, Раҳматуллаев, 1975: 101]. Маълум грамматик маънолар ва уларга хос ифода формалар грамматик категория эканлиги асослаб берилган. Лекин китобда проф. С.Усмоновнинг парадигма ҳосил қиласидиган формаларни [Усмонов, 2010:129; Sharipov, 2020:25-31] ҳам грамматик

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

категориялар таркибига киритиб, “грамматик категория грамматик маъно ва грамматик форма бирлигидан иборат” – деган фикрни маъқуллайди [Усмонов, 2010:101]. Сўзларнинг грамматик тузилишини синтактик ва аналитик формалардан иборат эканлигини таъкидлаб ўтган.

Дарҳақиқат, грамматик категорияларни тадқиқ қилиш бўйича 1980 йилда Ш.Шоабдураҳмонов, М.Асқарова, А.Хожиев, М.Расулов, Х.Дониёровлар томонидан “Ҳозирги ўзбек адабий тили” (1-қисм) дарслигига ҳам сўзнинг грамматик маъноси ва грамматик формасига тўхталиб ўтилган. Бу дарсликда бошқа манбалардан фарқли ўлароқ уч хил грамматик формани: синтактик (қўшимчалар ёрдамида), аналитик (ёрдамчи сўзлар) ҳамда жуфт ва такорий формалар орқали ифодаланишини берган бўлиб, олимларимиз сўз формасини бирор туркумдаги грамматик категорияга хос форма бўлиши ёки грамматик категория ҳосил қилмайдиган форма бўлиши мумкинлигини таъкидлаган [Шоабдураҳмонов, Асқаров, Ҳожиев, Расулов, Дониёров, 1980: 240]. Категориал формаларни отларда сон, эгалик, келишик, феълларда майл, замон, шахс-сон формаларини киритади. Нокатегориал формалар сифатида эса маълум бир маъно ифодаловчи сўзни шу сўзга мансуб бўлган туркумга хос бўлмаган синтактик вазифага мослаши вазифасининг бажарувчи формалар деб таъкидлаган [Шоабдураҳмонов, Асқаров, Ҳожиев, Расулов, Дониёров, 1980: 240]. Грамматик категория эса бир-бирига қиёсан олинадиган икки ёки ундан ортиқ грамматик маъно билан шу маънони ифодаловчи форма бирлиги ҳосил қилиши айтиб ўтган.

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

Шуни алоҳида таъкидлаш лозимки, сўзнинг тузилишини ҳам эътибордан четга қолдирмаган. Сўзнинг форма ясалишида қатнашадиган бўлакларни сўзнинг морфологик структураси деб олган. Бироқ сўз ясовчи қисим сўзнинг морфологик тузилишига киритилмай (иш+чи, иш+ла) форма ясаш учун ҳисобланса (иш+чи+лар, иш+ла+ди+к), ундан сўнги қисмлар форма ясовчи аффикслар ҳисобланиши кўрсатилган.

Бу хусусида 1981 йилда М.Асқарова ва Х.Абдурахмоновлар томонидан нашр қилинган “Ўзбек тили грамматикасининг практикуми” дарслигига ҳам сўз боради. Грамматик маънодан ташқари лексик маъно сўзнинг материал қисми орқали ифодаланиши, грамматик маъно эса, форма қисми бўлиб грамматиканинг ўрганиш объекти эканлиги кўрсатиб ўтилган.

Демак, грамматик маъно сўзнинг лексик маъносини ўзгартирмай баъзан қўшимча, баъзан сўзлар билан ифодаланиши айтилган бўлиб, грамматик маъно ва грамматик форма бир бутунликни ҳосил қилувчи ажralmas бирлик, булар грамматик категорияни ташкил этиши айтиб ўтилган [Аскаров, Абдурахмонов, 1981:50]. Сўз формаларини қўшимча қўшиш (далилларни) ёки ёрдамчи сўзлар (сиз билан) орқали ифодаланиши келтирилган.

Тилшунослигида жуда кўп муаммоли вазиятларни юзага келтирган жиҳат бу – категориялар тизими. Бу муаммо бўйича 1981 йил нашр этилган “Тилшуносликка кириши” дарслигига ҳам сўз боради. Олимларнинг грамматик маъно ифодаловчи қўшимчаларни икки

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

турга: форма ясовчи аффиксал грамматик морфемалар ва сўз ўзгартувчи аффиксал грамматик морфемалар тарзида ўрганган. Бундан ташқари интонация, мелодика (тон баландлиги ўзгариши тушунилади), урғу, такрор, ички флексия (турли маъноларни ифодалаш учун сўз таркибидаги товушларнинг ўзгариш foot (оёқ) – feet (оёқлар), супплетивизм (бир сўзнинг турли грамматик формаларнинг ҳар хил сўз ўзакларидан ясалиш) ва ёрдамчи сўзлар орқали ифодаланиши батафсил ёритилган.

Умумий тилшунослик нақтаи назаридан қаралганда тилларда турли грамматик маънолар учрайди. Лекин бу грамматик маънолар ва уларнинг ифодаланиши ҳамма тилларда ҳам бир хил эмас. Ҳар бир тилнинг ўзига хос грамматик маънолари, уларни ифода қилувчи воситалар мавжуд. Улар айрим-айрим мавжуд бўлмай, балки маъно турларининг яқинлигига қараб грух-грухларга бирлаштирилиш грамматик категория сифатида баҳоланган [Содиқов, Абдуазизов, Ирисқулов, 1981: 154]. Бунда олимларимиз грамматик категорияларни уч турга бўлиб ўрганган: 1) аналитик грамматик категориялар – фақат ёрдамчи сўзлар орқали; 2) синтактик грамматик категориялар – аффикс морфемалар орқали; 3) аралаш ёки синтактик-аналитик грамматик категориялар - бир вақтнинг ўзида ҳам аналитик, ҳам синтактик воситалар ёрдамида ифодаланади. Бу инглиз немис ва франсуз тилларда учраши таъкидланган.

Бошқа илмий манбаларда тўхталиб ўтилмаган ўзбек тилида жинс тушунчаси кўпроқ лексик-семантик усул билан ифодаланиши айтиб

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

үтилган бўлиб, ўғил-қиз, ота-она, эркак-аёл каби мисолларни келтириб ўтган. “Ўзбек тилида грамматик жинс-категорияси йўқ. Лекин бундан ўзбек тилида жинс тушунган ифода қилмайди деган фикр келиб чиқмайди”, – деб келтиради. Лекин араб тилидан кириб келган -а қўшимчасини грамматик жинс категорияси сифатида баҳолайди. Карим-Карима, Нодир-Нодира – морфология усул [Усмонов, 2010:160-161]. Бундан ташқари сон, келишик ва замон категориялари инглиз, немис ва француз тиллардаги ўхшаш ва фарқли жиҳатлари билан қиёсий таҳлил орқали ўқувчи оммасига етказиб берилган.

Професор Ё.Тожиевнинг 1992 йилда нашр этилган “Ўзбек тили морфемикаси” номли ўқув қўлланмасида ўзбек тилшунослигидаги грамматик категорияларга батафсил тўхталган. Тилда сўз грамматик жиҳатдан бошқа сўзлар билан ҳам муносабатда эканлиги инобатга олинади. Шу сабабли гап таркибда қатнашган сўз мустақил сўз ҳисобланмай, грамматик шаклга эга бўлган, грамматик маъно ифодалайди. Яъни гапда сўз семантик, фонетик ва грамматик жиҳатдан шаклланган бўлса ҳам, бошқа сўзларга нисбатан улар билан муносабатида асл вазифаси келиб чиқиши таҳлил этилган. Шу ҳолатларни ҳисобга олган ҳолда олим сўзнинг уч томони ички (маъно), ташқи (товуш) ва грамматик (ўзаро муносабат) томони борлигини айтиб ўтган. Масалан, китоб - дафтар сўзидан фарқ қилувчи предмет; грамматик маъноси; гапдаги маъноси: китоб сотиб олдим – бирлик, белгисиз тушум [Тожиев, 1992: 63; Sharipov, 2021: 50-64]. Яъни сўзнинг грамматик формада келиши грамматик маънонинг ифодалашини кўрсатади. Грамматик формалар, одатда, бир-бири

билин узвий боғланганлиги, грамматик зидликни ҳосил қилувчи формалар система кўринишда мавжуд эканлигини билдиради. Масалан, отлардаги бирлик ва кўплик бир иккинчисиз мавжуд эмаслигини айтиб, бир қўлланганда иккинчисизни мавжудлигини, бири бўлган, иккинчи бўла олмаслигини келтириб чиқаришини айтади [Тожиев, 1992: 64]. Масалан, китоб+о // китоб+лар формалар биргаликда ана шу ҳолатда формалар системасини ташкил этиши айтилган ва бу система ҳамда улар англатган грамматик маънолар грамматик категорияни ташкил этади деб изоҳлайди.

Шунга кўра грамматик категория терминининг маъноси грамматик форма, грамматик маъно кабиларга нисбатан анча кенг деб баҳо беради. Ва у кенг маънода сўзларнинг лексик-грамматик тўдаларини ҳам, синтагма, бош бўлак, иккинчи даражали бўлаклар каби синтактик категорияларни ҳам ўз ичига олади.

Олим грамматик категория мавжуд бўлиши учун икки ҳодисани: маълум бир грамматик маънолар системасини ифодаловчи грамматик формалар системаси бўлиш лозим ҳамда бу формалар орасида грамматик оппозиция(зидлик) бўлиши шарт деб ҳисоблайди. Масалан, отлардан сон, эгалик, келишик, субъектив баҳо категориялари, сифатлардаги даража категорияси, феълларда шахсон, замон, майл, нисбат, бўлишли-бўлишсиз каби категориялар ҳам зидланиш натижасида шаклланганлигини айтади. Ҳатто феълнинг хосланган шакллари: сифатдош, равишдош ва ҳаракат номи ва соф феъл формалари ҳам оппозиция ҳосил қилиб грамматик категорияни ташкил этади деб изоҳланган.

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

Демак, ҳар бир сўз туркумининг ўзига хос грамматик категориялари бўлиб, улар сўзларни туркумлашда асосий белги сифатида ҳисобга олинади. М.Т.Ирисқулов эса 2009 йилда нашр этилган “Тилшуносликка кириш” номли китобида грамматик категорияларни грамматик маъно билан узвий алоқадорлигини таъкидлайди. Кишилар нутқ орқали бир-бири билан мулоқотга киришлари учун грамматик маъно лексик маънога қўшимча равишда намоён бўлиши зарур. Акс ҳолда кишилар мулоқот жараёнига кириша олмайдилар. Олим тилнинг грамматик таркибида аффиксация, оҳанг, такрор, ички флексия, супплетивизм, урғу ва грамматик маънолар ифодаланиши алоҳида таъкидлаб ўтилган.

Тилшунослик нуқтаи назардан тилда ёрдамчи сўзлар турли хил бўлиб, уларга кўмакчи, боғловчи, юклама, артикller, предлоглар, ёрдамчилар ва боғловчи феъллар кириши илмий адабиётларда қайд этилади. Бундай сўзларни гапда тутган ўрни, вазифаси ва бошқа сўзлар билан бирикиш тартиби турличадир. Шу сабабдан уларни икки групга: биринчи, артикller, ёрдамчи феъллар, баъзи ёрдамчи сўзлар; иккинчи, боғловчи, кўмакчи, предлог ва юклама.

Биз бу сўзларни грамматик категорияларнинг ифодалашда қатнашиши ёки қатнашмаслиги нуқта назардан туркумга ажратамиз. Шунга кўра бу сўзлар аналитик шаклни ясашда иштирок этувчи ва бу вазифани бажарадиган ёрдамчи сўзлар фарқланишига ҳамда олим томонидан ҳар бир ҳодисани илмий ёндашганлигига гувоҳ бўламиз.

Грамматик маъноларни ифодаловчи воситаларни синтетик ва

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

аналитик каби турларга бўлиниши сўз шаклидаги грамматик маъно ифодаловчи воситаларни алоҳида белгилаб беради.

Синтетик воситаларни аффиксация (префикслар, суффикслар), ички флексия, супплетив усулни киритиб, аналитик воситаларга ёрдамчи сўзлар, сўз тартиби, такрор, оҳанг кабиларни киритганлигини кўрамиз. Грамматик категорияларни эса уч турга бўлиб ўрганади:

1. Синтетик грамматик категориялар.
2. Аналитик грамматик категориялар.
3. Аралаш грамматик категориялар ёки синтетик-аналитик грамматик категориялар.

Грамматик категорияларнинг биринчи тоифаси сон, келишик, эгалик ва шахс-сон каби категориилар морфлар орқали ифодаланиб синтетик категорияни ташкил этиши белгилаб қўйилган. Аналитик грамматик категорияларга эса, фақат ёрдамчи сўзлар орқали ифодаланиш назарда тутилган бўлиб, аралаш ёки синтетик-аналитик грамматик категориялар эса бир вазиятнинг ўзида ҳам аналитик, ҳам синтетик воситалар билан ёки бошқача қилиб айтганда, ҳам грамматик аффиксал, ҳам мустақил грамматик морфлар ёрдамида ифодаланиши назарда тутилган.

Олим бу ҳодисани гуруҳ-гуруҳ ҳолда учрашини инобатга олиб, грамматик категориялар тарзида ифодалайди.

Хулоса. Ўзбек илмий морфологиясида грамматик категориялар талқинига доир қарашлар турли хил тарзда тадқиқ этилганлигига

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

гувоҳ бўлдик. Маслан, С.Усмонов томонидан грамматик категорияларга батафсил тўхталиб, сўз формаларини форма тузилиш системаси жиҳатидан икки турга: парадигма ҳосил қиласидан ва парадигма ҳосил қилмайдиган формаларга бўлинишини асослаб берган. Лекин У.Турсунов, Ж.Мухторов ва Ш.Раҳматуллаевлар томонидан нашр этилган “Ҳозирги ўзбек адабий тили” қўлланмасида эса, грамматик маъно ифодаловчи турли воситалар грамматик формаларни ташкил этиши, грамматик форма грамматик маъно билан узвий боғланганлиги айтиб ўтилган.

Бу борада бошқа олимларнинг ҳам фикрларини кўриб ўтишимиз мумкин: Ш.Шоабдураҳмонов, М.Асқарова, А.Ҳожиев, М.Расулов, Х.Дониёровлар томонидан “Ҳозирги ўзбек адабий тили” (1-қисм) дарслигига ҳам сўзнинг грамматик маъносига ва грамматик формасига тўхталган бўлиб, бу дарслиқда бошқа манбалардан фарқли ўлароқ уч хил грамматик формани: синтактик (қўшимчалар ёрдамида), аналитик (ёрдамчи сўзлар) ҳамда жуфт ва такорий формалар орқали ифодаланишини берган бўлиб, олимларимиз сўз формасини бирор туркумдаги грамматик категорияга хос форма бўлиши ёки грамматик категория ҳосил қилмайдиган форма бўлиши мумкинлигини таъкидлаган.

М.Асқарова ва Х.Абдураҳмоновлар томонидан нашр қилинган “Ўзбек тили грамматикасининг практикуми” дарслигига эса, грамматик маъно сўзнинг лексик маъносини ўзгартирмай баъзан қўшимча, баъзан сўзлар билан ифодаланиши айтилган бўлиб, грамматик маъно ва грамматик форма бир бутунликни ҳосил қилувчи ажralmas бирлик,

булар грамматик категорияни ташкил этади дейилган. Бундан ташқари, ўзбек тилшунослигида профессор Ё.Тожиев томонидан грамматик категорияни ўрганиш бўйича алоҳида тадқиқ олиб борганлиги, М.Т.Ирисқулов эса, “Тилшуносликка кириш” номли китобида грамматик категорияларни грамматик маъно билан узвий алоқадорлигини таъкидлайди.

Хулоса қилиб айтганда, грамматик категория бўйича ўзбек тилшунослигида турли қарашлар мавжуд ва бу ҳолат юзасидан олимларимиз бир тўхтамга келмаган.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Усмонов С. Ўзбек тилида сўзларнинг морфологик тузилиши. –Тошкент: ТДПИ, 2010. – Б.128.
2. Турсунов У., Мухторов Ж., Раҳматуллаев Ш. Ҳозирги ўзбек адабий тили. –Тошкент: Ўқитувчи, 1975. – Б.101.
3. Шоабдураҳмонов Ш., Асқаров М., Ҳожиев А., Расулов М., Дониёров Х. Ҳозирги ўзбек адабий тили. –Тошкент: Ўқитувчи, 1980. –Б.240.
4. Асқаров М., Абдураҳмонов Х. Ўзбек тили грамматикасининг практикуми. –Тошкент: Ўқитувчи, 1981. – Б.50.
5. Содиқов А., Абдуазизов А., Ирисқулов М. Тилшуносликка кириш. –Тошкент: Ўқитувчи, 1981. –Б.154.
6. Sharipov F.G., Sharipov J.G. The Intial period of formation of the uzbek scientific linguistics // Guliston davlat universiteti axborotnomasi. –

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

Guliston, 2020. №4. – Б. 25-31.

7. Тожиев Ё. Ўзбек тили морфемикаси. –Тошкент, 1992. – Б.63.
8. Sharipov F.G. Attitude to the plural affix in Uzbek language // Buxoro davlat universiteti Ilmiy axboroti. –Бухоро. 2021. №1. –Б.50-64.

Movarounnahr diyorida yozilgan zamonaviy tafsirlar

Yangiboyev Adhambek Esanovich

O'zbekiston xalqaro islom akademiyasi

"Islomshunoslik va islom sivilizatsiyasini

o'r ganish ICESCO" kafedrasi tayanch

doktoranti. Tell: +998998769290

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6613517>

Annotatsiya: Ushbu maqolada Movarounnahr diyorida XX-XXI asrlarda yashab ijod qilgan mufassirlar va ular yozgan tafsir kitoblari hamda bu zamin tafsirshunosligrining o'ziga xos xususiyatlari haqida ma'lumot beriladi.

Kalit so'zlar: Qur'on, Movarounnahr, mufassir, tafsir, hadis, hanafiy.

Movarounnahr qadimdan, islom dini kirib kelganidan buyon barcha islom ilmlari keng yoyilhgan va rivoj topgan diyor sifatida e'tirof etiladi. Xususan, Qur'oni karimni o'r ganish, uni musulmonlarga yetkazib berish va uning oyatlarini sharhlash borasida juda ulkan ishlar amalga oshirilgan. Bu soha bo'yicha yuzlab mashxur mufassirlar yetishib chiqqan. Jumladan, Imom Moturidiy (vaf. 944), Abu Lays Samarqandiy (vaf. 983), Mahmud Zamaxshariy (vaf. 1144), Abu al-Barakot Nasafiy (vaf. 1310) va boshqa ulamolar o'zlarining qimmatli asarlari bilan butun dunyoga mashxur

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

bo'lishgan. Bundan tashqari ular qatoriga bir emas, balki, uchta tafsir asari yozib qoldirgan olim Abu Hafs Umar Nasafiyni ham qo'shish mumkin. Ushu asarlardan biri islom olami e'tirof qilgan "Al-akmal al-atval" kitobidir. U to'rt jilddan iborat bo'lib o'zida oyatlar sharhidan tashqari bir qancha Qur'on ilmlarini ham o'z ichiga oladi.

Ushbu diyorda malum bir davr tafsir asarlari yozilishi to'xtab qoldi va bunga bir qancha omillar sabab bo'ldi. Yigirmanchi asrga kelib esa yana zamonaviy tafsirlar yozila boshlandi. Ular sirasiga Shayxulislom Hamidiyning (1869-1911) "Al-itqon fiy tarjimat al-Qur'on" nomli tafsiri, Mullo No'monning "Tafsiri No'moniy", Mavlono Ya'qub Charxiyninng (vaf. 1447) "Tafsiri Mavlono Charxiy", "Itqon" kabilarni kiritish mumkin. Ushbu tafsirlar mahalliy tilda yozilgan bo'lib, O'zbekiston va boshqa bir qancha davlatlar kutubxonalarida mavjud. Bundan tashqari yigirmanchi asr oxiri va yigirma birincha asr boshlarida Muhammadjon Domla Hindistoniy (1892-1989), Shamsiddin Boboxonov (1937-2003), Oltinxonto'ra (1896-1991), Shayx Alouddin Mansur (1952-2020), Shayx Abdulaziz Mansur, Usmonxon Alimov, Shayx Muhammad Sodiq Muhammad Yusuf (1952-2015) kabi ulamolar tomonidan o'zbek tilidagi tafsir va Qur'oni karim ma'nolari tarjimasi ta'lif qilindi. Ushbu asarlardan eng keng tarqalgani va musulmonlar tomonidan katta qiziqish bilan qabul qilingani Shayx Muhammad Sodiq Muhammad Yusufning "Tafsiri hilol" asaridir. Bu asar olti jilddan iborat bo'lib, ko'pchilikka tushunarli qilib, zamonga moslab sharhlangan, hamda o'zbek tilidan tashqari rus tiliga ham tarjima qilingan. Bu tafsir "Hilolnashr" nashriyoti tomonidan ko'p marotaba nashr qilindi. Tafsirga oid bo'lgan yana bir asar, Shayx Abdulaziz Mansur tomonidan yozilgan Qur'oni karim

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

ma'nolari tarjimasi ham ko'p bora nashr qilinib musulmonlar tomonidan katta qiziqish bilan o'qilib kelinmoqda.

Shayx Alovuddin Mansur qalamiga mansub "Qur'oni Azim muxtasar tafsiri" nomli kitobi ham shu zamin musulmonlari uchun ajoyib tuhfa bo'ldi. Olim bu asarida Qur'on ma'nolarini arab tilidan o'zbek tiliga tarjima qildi va unga izohlar yozdi. U bu mas'uliyatli ishni yigirma uch oy mobaynida amalga oshirganligini ta'kidlab qoldirgan. Shuningdek ushbu tarjima 1992-93-yillarda Toshkent shahrida, dastlab, "Sharq yulduzi" oynomasida, so'ngra "Cho'lpon" va "G'ofur G'ulom" nashriyotlarida qariyb bir million nusxada chop qilinadi. Hayotining so'ngi yillarida Qur'oni karimning kengroq tafsirini yozish ustida ishladi va Qirg'izistonda ko'p jildli "Qur'oni azim tafsir" chop qilindi.

Ushbu diyoridan yetishib chiqqan mufassirlar hayotini va ularning tafsir asarlarini o'qib o'rganar ekanmiz bir qancha o'ziga xosliklarni ko'rishimiz mumkin. Bu o'ziga xoslik ular yashgan hudud, u yerdagi urf-odatlar, aholining yillar mobaynida shakllanib kelgan madaniyati va boshqa bir qancha ommillarga bog'liqdir. Ulardan ba'zilarini sanab o'tishimiz maqsadga muvofiq bo'ladi:

Ushbu mufassirlarning deyarli barchasi fiqh borasida hanafiy mazhabida va aqidada moturidiylik ta'lilotida bo'lishgan. Chunki, bu ikki mazhab juda keng tarqalgan va bu yerdagi musulmonlarning to'qson to'qqiz foizi aynan mana shu mazhablarda bo'lishgan;

Ularning aksariyati tafsirlarida arab tili, balog'at va fasohat ilmlariga katta e'tibor bilan yondashilgan. Bu narsa "Al-Kashshof", "Madorik at-tanzil va

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

Haqoiq at-ta'vil" hamda Taftazoniyning "Al-Kashshof"ga yozgan hoshiyasida yaqqol namoyon bo'ladi va ularning arab tiliga naqadar mohir ekanligini anglatadi;

Movarounnahr mufassirlari ilm talabida o'z yurti ulamolari bilangina cheklanib qolmasdan juda ko'plab islomiy shaharlarga safar qilganlar va bu narsani ularning hayotlarini o'qib bilib olamiz. Misol uchun ular o'sha paytda islom ilmlari eng rivojlangan Bog'dod, Makka, Madina, Shom kabi katta-katta shaharlarga ilm izlab borishgab. Qolaversa, o'sha yerlik musulmonlarga o'zlari o'zlashtirgan bilimlarini tarqatishgan;

Ushbu zamin mufassirlari faqat tafsir ilmi bilangina cheklanib qolmasdan boshqa aqida, fiqh, hadis, lug'at kabi ilmlarni ham chuqur bilishgan va ushbu sohalarda eng qimmatli asarlarni bitishgan;

– Ushbu mufassirlar tomonidan yozilgan tafsirlarning aksariyati tafsir bil ma'sur, ya'ni naqliy tafsirlar sirasidandir. Bu xususiyat ham Mavorounnahr tafsir maktablarining va bu yerda yozilgan tafsirlarning katta ahamiyatga ega ekanligidan dalolat beradi.

Xulosa o'rnilida aytish mumkinki, bu diyor islomning barcha ilmlari yuksak darajada rivoj topgan, minglab olimlar yetishib chiqqan, Nasaf, Samarqand, Buxoro, Kesh, Shosh kabi gullab yashnagan shaharlari bor zamindir.

Foydalanilgan adabiyotlar

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

Shayx Muhammad Sodiq Muhammad Yusuf. Tafsiri hilol. 6 juz. – T.: “Hilol-Nashr” nashriyoti, 2017. – 504 b.

Qur’oni karim ma’nolarining tarjima va tafsiri / Tarjima va izohlar muallifi Abdulaziz Mansur. – Toshkent: Toshkent islom universiteti, 2018. – 517 b.

Hoji Halifa. Kashf az-zunun. 1- juz. – Bayrut: Dar ihya at-turos al-arabiy, 2008. – B. 519.

Mohir Adib Habbush. At-taysir fit-tafsir ta’lif al-imom Abu Hafs an-Nasafiy. 1-tom. – Istanbul: Dar al-lubab, 2019. – B. 30.

Doktor Ahmad al-Amir Muhammad John Ismoil. Al-Mufassirun fi biladi mavarounnahr. – Misr: Dor al-kutub al-misriy, 2013. – 13 7 b.

Abdulkarim ibn Muhammad ibn Mansur at-Tamimiyy as-Sam’oniyy. Al-Ansob. 5 juz. – Bayrut: Dor al-jinon, 1988.

O'ZBEKISTONDAGI ISLOHOTLAR JARAYONI

Muhammadzokirov Sardorbek Sanjarbek o'g'li

Adliya vaziriligiga qarashli Toshkent davlat yuridik universiteti

Xususiy huquq fakulteti 2-kurs talabasi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6573710>

Annotatsiya: O'zbekiston o'z mustaqil taraqqiyotining sifat jihatdan yangi bosqichiga qadam qo'ydi. Bu yo'lida u jahonning ko'plab mamlakatlari va yirik xalqaro tashkilotlari bilan turli sohalarda samarali hamkorlik qilib kelmoqda. Xususan, xorijiy davlatlar bilan do'stona hamda o'zaro manfaatli munosabatlarni hamda islohotlarni rivojlantirish borasida muhim natijalar tahlil qilindi.

Kalit so'zlar: islohot, iqtisodiy, ilmiy-ma'rifiy, valyuta jamg'armasi, xalqaro reytinglar.

Mamlakatimizda olib borilayotgan jadal va keng ko'lamli islohotlar yurtimizda yangi davrni – yangi O'zbekiston davrini boshlab berdi.

Bugun yurtimizda tarixan qisqa fursatda butunlay yangicha siyosiy, ijtimoiy-iqtisodiy, ilmiy-ma'rifiy va madaniy muhit paydo bo'ldi, deb aytishga barcha asoslarimiz bor.

Xalqaro valyuta jamg'armasi va nufuzli reyting agentliklari tahlillariga ko'ra,

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

hozirgi qiyin va murakkab sharoitda O'zbekiston jahonning sanoqli mamlakatlari qatorida moliyaviy-iqtisodiy barqarorlikni ta'minlash, ishlab chiqarish tarmoqlarini tiklash va iqtisodiy faollikni oshirishga erishib kelmoqda.

Iqtisodiyotimizdagi tarkibiy islohotlar va asosiy makroiqtisodiy ko'rsatkichlar yaxshilandi, jumladan 2017-2020 yillarda mamlakatimizning iqtisodiy o'sish darajasi 18,3 foizni tashkil etib, yalpi ichki mahsulot 60 milliard dollarga yetdi. Bu haqda gapirganda, tashqi savdo aylanmasi 2016 yildagi 24 milliard dollardan 2020 yilda 36 milliard dollarga ko'payganini ta'kidlash lozim. Sanoat mahsulotlari ishlab chiqarish 369 trillion so'mni tashkil qilib, 2016 yilga nisbatan 23,4 foizga o'sdi. Natijada sanoat mahsulotlarining yalpi ichki mahsulotdagi ulushi 19,5 foizdan 27,4 foizga ko'tarildi. Iqtisodiy sohani, jumladan, bojxona tartiblarini liberallashtirish tufayli 2020 yilda eksport hajmi 15,1 milliard dollarni tashkil qilib, 2016 yilga nisbatan 25 foizga o'sdi.

Islohotlarimiz samarasining turli xalqaro reytinglarda tan olinishi mamlakatimiz uchun xalqaro moliya bozorlariga chiqish imkoniyatini yaratdi. Jumladan, joriy yilda 635 million dollarlik va 2,5 trillion so'mlik davlat yevroobligatsiyalari, Ipoteka bankining 785 milliard so'mlik va "O'zavtomotors" aksiyadorlik jamiyatining 300 million dollarlik korporativ obligatsiyalari chet el investorlariga sotildi.

Ayni paytda O'zbekistonda ko'plab yirik investitsiyaviy loyihalar amalga oshirilayotganini alohida ta'kidlash joiz. Shular qatorida yaqinda Olmaliq kon-metallurgiya kombinatining qiymati 2 milliard AQSH dollariga teng

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

bo'lgan 3-mis boyitish fabrikasi qurilishiga tamal toshi qo'yilganidan barchangiz xabardorsiz.

Kuni kecha Navoiy viloyatining Karmana tumanida 110 million dollar investitsiya hisobidan ishga tushirilgan quyosh elektr stansiyasi O'zbekiston energetika tizimida birinchi ulkan qadam bo'ldi.

O'zbekistonda so'nggi besh yilda amalga oshirilgan islohotlar dasturi va tashabbuslar batafsil tahlil qiladigan bo'lsak, O'zbekiston so'nggi yillarda Markaziy Osiyoning porloq yulduziga aylanib, mintaqaviy va global miqyosda jadallik bilan rivojlanib bormoqda, mamlakat ham geostrategik, ham geoiqtisodiy ta'sirini yuksaltirib borayotgan yetakchi davlatlar ro'yxatidan joy olmoqda. Endilikda «Yangi O'zbekiston» iborasi xalqaro maydonda tez-tez yangramoqda».

Nafaqat Toshkent shahri, balki mamlakatning boshqa ko'plab viloyatlarida ham hayotga tadbiq etilgan yirik iqtisodiy yangilanishlar hamda modernizatsiya yutuqlari O'zbekiston yetakchisining Yangi O'zbekistonni qurishda qanchalik azmu shijoatli ekani va ushbu g'oyaga naqadar sodiqligidan dalolat beradi

Bugun O'zbekiston o'z mustaqil taraqqiyotining sifat jihatdan yangi bosqichiga qadam qo'ydi. Bu yo'lda u jahonning ko'plab mamlakatlari va yirik xalqaro tashkilotlari bilan turli sohalarda samarali hamkorlik qilib kelmoqda. Xususan, xorijiy davlatlar bilan do'stona hamda o'zaro manfaatli munosabatlarni rivojlantirish borasida muhim natijalarga erishilyapti.

Aytish mumkinki, davlatimiz rahbari bugungi kunda nafaqat O'zbekiston,

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

balki Markaziy Osiyoning farovonligi uchun jon kuydirayotgan, mintaqani sanoati rivojlangan, obod va dunyo bilan keng integratsiyalashgan hududga aylantirish orzusi bilan yashab, shunga monand mehnat qilayotgan yetakchi sifatida namoyon bo'lmoqda.

Qisqa davr ichida O'zbekiston xalqi mamlakatimizning jahon hamjamiyatida munosib o'rin egallashiga asos bo'luvchi ulkan yutuqlarni qo'lga kiritdi. Shunga monand ravishda davlatimiz rahbari tashabbusi bilan boshlangan islohotlar va modernizatsiya jarayoni, jumladan, qo'shni mamlakatlar bilan aloqalarni mustahkamlash bo'yicha siyosatni dunyo hamjamiyati e'tirof etmoqda.

Bu demokratik o'zgarishlar esa kimlarga yaroq, maqtanish, turli reytinglarga kirish uchun emas, balki xalqimiz, avvalambor, yosh avlodimizning bugungi hayoti va ertangi istiqbolini o'ylab, milliy manfaatlarimiz yo'lida amalga oshirilmoqda. Ayniqsa, "inson huquq va erkinliklari", "qonun ustuvorligi", "ochiqlik va oshkoraliq", "so'z erkinligi", "din va e'tiqod erkinligi", "jamoatchilik nazorati", "gender tenglik", "xususiy mulk daxlsizligi", "iqtisodiy faoliyat erkinligi" singari fundamental demokratik tushunchalar va hayotiy ko'nikmalar hozirgi vaqtda real voqelikka aylanib borayotgani e'tiborlidir.

Yangi O'zbekiston iborasida haqida to'xtalganda, eng avvalo, yangicha iqtisodiy munosabatlar, yangicha iqtisodiy dunyoqarash ko'z oldimizda gavdalanadi. O'tgan besh yilda bu borada qilingan ishlarni sanab adog'iga etolmaysiz. endi ko'p yillardan buyon odamlarni qiyab kelgan elektron kartochkadagi pullarni bankomatlar orqali naqd pulga aylantirish, milliy

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

valyuta kursining "qora bozor"da – bir xil, banklarda esa boshqacha bo'lishi, xorijiy val yutalarni sotib olish, fuqarolikka ega bo'lish, O'zbekistonning istalgan hududidan uy-joy va mol-mulk sotib olish hamda ularni ro'yxatga qo'yish bilan bog'liq qator muammolar tarixda qoldi.

So'nghi besh yilda davlatimiz rahbarining mustahkam siyosiy irodasi tufayli tadbirdorlar o'z biznesini rivojlantirish uchun erkinlik va yangi- yangi imkoniyatlarga ega bo'lmoqda, dehqon va fermerlar, klaster xo'jaliklari o'zlari etishtirgan hosilning haqiqiy egasiga aylanmoqda. Bularning barchasi Prezidentimizning Vatanimiz ravnaqi, xalqimiz farovonligi yo'lida tunu kun tinim bilmasdan, bor bilim va tajriba, kuch va imkoniyatlarini safarbar etayotgani hamda bu jarayon tobora kuchayib, yangi sifat bosqichiga ko'tarilib borayotganidan dalolat beradi.

Adabiyotlar

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning Birlashgan Millatlar tashkilotidagi nutqi Toshkent 2021 - 280 b

Mirziyoyev, Shavkat Miromonovich. Tanqidiy tahlil qatiy tartib-intizom va shaxsiy javobgarlik har bir rahbar faoliyatining kundalik qoidasi bo'lishi kerak. - Toshkent: "O'zbekiston", 2019 " -56 b.

Mirziyoev, Shavkat Miromonovich. Qonun ustuvorligi va inson manfaatlarini ta'minlash – yurt taraqqiyoti va xalq farovonligining garovi. O'zbekiston Respublikasi Konstitusiyasi qabul qilinganining 24 yilligiga bag'ishlangan tantanali marosimdagи ma'ruza. 2020 yil 7 dekabr /Sh.M.Mirziyoev. – Toshkent : "O'zbekiston", 2020. – 48 b.

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

Aktam Haitov, Oliy Majlis Qonunchilik palatasi Spikeri o'rinnbosari. Ma'ruzasi.
2021-y

<https://yuz.uz>

MUVAFFAQIYATGA ERISHISH YO'LLARI

Qashqadaryo viloyati Koson tumani 6-maktab

psixolog Umarova Nargiza Rahmidinovna

Qashqadaryo viloyati Koson tumani 26-maktab

psixolog Bo'tayeva Hulkar G'ofurovna

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6610652>

Biz ishda, munosabatlarda, yumushlarda va hayotning boshqa jabhalarida niyatimizga yetkazuvchi muvaffaqiyat formulasini izlaymiz. Biroq hamma vaqt ham istagimiz eshiklarini ochib beradigan kalitni topolmaymiz. Hayotda muvaffaqiyat formulasini topish mumkinmi? Qanday qilsak niyatimizga tez erishamiz? Muvaffaqiyatni odamning ayni vaqtdagi holati bilan o'lchab bo'lmaydi. Muvaffaqiyat – bosib o'tilgan yo'l va unda uchragan to'siqlarni qay yo'sinda yengib o'ta olingani bilan aniqlanadi.

Muvaffaqiyat – orzularning amalga oshirilishi, asosiy maqsadning hayotga tadbiq qilinishi bilan belgilanadi. Istaklarni amalga oshirishning esa juda ko'p usullari mavjud. Shunchaki o'tirib, omad kelishini kutish ham mumkin. Biroq eng tez va samarali usuli donolarcha fikrlab, sovuqqonlik bilan harakat qilishdir. Omad kelishiga umid qiling.

O'zgarishlar hamma vaqt xavotirga soladi. Biroq sizning hayotingizni o'zingizdan boshqa hech kim o'zgartira olmaydi. Istalgan narsaga qanday erishish mumkin? Orzularni qanday amalga oshirish mumkin?

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

Muvaffaqiyat formulasi. Omad sari 10 qadam “Boshqalar uxlayotganda o’rganing, boshqalar dam olayotganda ishlang, boshqalar bo’shashganda tayyor turing va boshqalar taslim bo’lganida orzularga beriling” ingliz shaxmatchisi Uilyam Artur Uord.

Muvaffaqiyat bir yoki ikki omilni bajarishga bog’liq emas. Muvaffaqiyat barcha 10 ta o’zgarishni amalga oshirishga bog’liq. Agar siz ularning ayrimlariga amal qilib, qolganlariga e’tibor bermayotgan bo’lsangiz, hech qachon muvaffaqiyatga erisha olmaysiz.

Muvaffaqiyat o’zgarishlarning o’ziga emas, ularni ko’paytirishga teng. Matematikani eslang. Har qanaqa katta sonni nolga ko’paytirsangiz ham baribir natija nolga teng bo’ladi. Agar formuladagi biror punkt nolga teng bo’lsa, bilingki muvaffaqiyat ham nolga teng bo’ladi.

Hayotiy ustuvor vazifalarni to’g’ri tartiblash juda ham muhim. Bizning kuchimiz, manbalarimiz va vaqtimiz cheklangan. Agar uni zarur narsalarga sarflab, to’g’ri taqsimlay olsak, niyatimizga yeta olamiz. Agar o’z hayotiy imkoniyatlarimizni befoyda va mayda narsalarga ishlatsak, ko’p narsani yo’qotamiz. Agar sizni ayni hayotiy haqiqat qanoatlantirmayotgan bo’lsa, demak siz o’z imkoniyatlaringizni noto’g’ri rejalaqansiz.

Ko’zlangan niyatga yetishmoq uchun nima qilish kerak? Maqsadga yetish uchun har bir kunni nimadan boshlash lozim? Qanday ish bilan mashg’ul bo’lish va qaysisidan qochish kerak bo’ladi? Dastlab nimani istashingizni tushunib oling, ana undan keyin uni birinchi o’ringa qo’ying.

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

Biz rejasiz juda ham noaniq va besamar harakat qilamiz. Bir ishga kirishamiz, uni tashlab ikkinchisiga o'tamiz, uchinchisi haqida fikrlaymiz. Xuddi ivan andreyevich krelovning "oqqush, cho'rtan baliq va qisqichbaqa" haqidagi masaliga o'xshaydi, shundaymasmi? O'z-o'zingizga savol bering: orzularim va maqsadlarim qanday o'zi? O'z hayotimni 5,10 yoki 15 yildan keyin qanday tasavvur qilaman? Shu asosda nimalar qilish kerakligini atroflicha o'ylab, hayotingizga taalluqli qisqa muddatli va uzoqni ko'zlagan rejalar tuzing.

Rejada 5-10 yillik maqsadlaringizni akslantiring. Undan keyin bu yilga, ayni shu oyga va keyingi haftaga reja qilib oling. Aynan yozma tarzda bo'lsin. Hammasi aniq va ravshan ko'rinyotgani o'zingizni ham ajablantiradi. Maqsadlar bir-birini to'ldiradi. Siz uchun har kun nima qilish kerakligi ancha tushunarli bo'lib qoladi. Bu kundalik uncha katta bo'limgan harakatlar juda ham zarur ulkan natijani yetaklab keladi. Hamma vaqt reja tuzing. Hatto bir kunga ham. Shu tariqa o'z ish unummingizni oshirasiz va rejalangan hamma vazifani amalga oshirishga ulgurasiz. Bu muvaffaqiyat formulasining muhim qoidasi.

Hayotingizni imkoniyatlar bilan to'ldiring. Yaxshi imkoniyatlarni kutib o'tirmasdan, hayotingizni o'zingiz imkoniyatlar bilan to'ldiring. Mo'jiza kutmang, aksincha, o'zingiz mo'jiza yarating. Lotereyadan katta yutuq kutmang, xazina qidiring. Harakat va omad o'rtasida mustahkam aloqa mavjud. Imkoniyatlar biz ularni qabul qilishga tayyor bo'lgan vaqtimizda keladi. Uyda o'tirmasdan odamlar bilan ko'p muloqot qilayotganimizda, yangi joylarga borib, qiziqroq narsalarni ko'rganimizda, tavakkal qilishdan qo'rqmaganimizda paydo bo'ladi bu imkoniyat. O'zingiz sayohatga

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

chiqmaguningizcha mo'jizalarni ko'rolmaysiz. Imkoniyatlar yo'lning navbatdagi burilishidan boshlanadi.

Biz ijtimoiy tarmoqlarni, seriallarni, kompyuter o'yinlarini, spirtli ichimliklarni, yalpayib yotishni, vaqt ni maqsadsiz o'tkazishni yoqtiramiz. Bularning hammasi vaqtimiz hamda kuchimizni oladi. Aynan o'sha bekor ketgan vaqt va kuchimizni ancha foydali ishga sarflashimiz mumkin edi-ku. Ishlaringizga vaqtingiz yo'qmi? Biroq internet, ijtimoiy tarmoqlar va boshqa bema'niliklarga vaqt topasiz. Dam olish va o'yin-kulgini eng kam miqdorgacha kamaytiring va muhim ishlar bilan shug'ullaning. Intizom va tartib harbiylarning so'ziga o'xshadi. Ammo intizom va tashkil qilmasdan turib ajoyib yutuqlarga erishish mumkin emas. Ichki zaiflikka berilishni bas qiling. Har safar vaqtingizni bekor sarf qilayotganingizda bilingki – siz o'z orzularingizga xiyonat qilayapsiz!

5. Qat'iyatli bo'ling. Xatolar bo'ladi.

"ayrim odamlar muvaffaqiyatga bir qadam qolganida taslim bo'lishganini hatto tasavvur ham qilishmaydi".

Amerikalik kashfiyotchi va tadbirdor Tomas Edison.

Xatolarsiz g'alabalar bo'lmaydi. Muvaffaqiyat formulasi xatolardan qo'rmaslikka chaqiradi. Standart xatolardan qochishga harakat qilish lozim, biroq baribir uchraydi. Xatolarsiz olg'a harakat qilish aslo mumkin emas. Barcha olimlar, biznesmenlar va boshqa kuchli shaxslar ham o'z vaqtida xatolarga yo'l qo'yishgan. Muvaffaqiyatga yo'l qat'iyat va xatolardan o'rganish mahorati orqali o'tadi. Omadsizlik – bu yakun emas. Kurashni

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

davom ettirish uchun kuch toping. Siz taslim bo'lmaguningizcha o'yin tugamaydi. Taslim bo'ldingizmi, bilingki shaxmat taxtasidagi asosiy maqsadga yetishiga 2 qadam qolgan piyodadek bo'lib qolasiz.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. I.A.Karimov. «Barkamol avlod – O'zbekiston taraqqiyotining poydevori». Toshkent. 1997.
2. E.Goziev. «Psixologiya». Toshkent. «O'qituvchi». 1994.
3. E.Goziev. «Pedagogik psixologiya asoslari». Toshkent. 1997.
4. E.I.Rogov. "Nastolnaya kniga prakticheskogo psixologa v obrazovaniy".
5. I.V.Dubrovina. "Individualqe osobennosti shkol`nikov". M: 1875
6. Babanskiy Y. K. «Pedagogika» M. 1988 yil.
7. Munavvarov A. K. «Pedagogika» Toshkent 1996 yil.
8. Avloniy A. «Saylanma» Ikki jildlik. Toshkent., 1999 yil.

OILAVIY PSIXOLOGIK MASLAHAT BERISH

Naimova Matlab Ro'ziyevna

Buxoro viloyat Peshko tumani 12-maktab psixologi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6590833>

Oilaviy munosabatlarda salbiy hayotiy tajribaga ega odam boshqalarga oilaviy hayotda nimalarga yo'l qo'ymaslikni aytib berishi mumkin, lekin oilani saqlab qolish va o'zaro munosabatlarni yaxshilash yo'llarini ko'rsata olmayapti. Biroq bu qoidada ham o'zgacha holatlar bo'lishi mumkin. Psixologik amaliyotda oilaviy hayotda o'zlari ko'p marta muvaffaqiyatsizlikka uchragan odamlar ham oilaviy masalalar bo'yicha yaxshi psixolog-maslahatchi bo'lib chiqqanlari ma'lum.

Psixologik-pedagogik maslahat bcrish o'z navbatida maslahatchining pedagogik ma'lumotga, o 'qitish, odamlarni tarbiyalash tajribasiga ega bo'lishini talab qiladi. Sobiq o'qituvchi va tarbiyachilar pedagogik ish tajribasi hamda kerakli ma'lumotga ega bo'lib, odatda psixologik-pedagogik masalalar bo'yicha yaxshi psixolog-maslahatchi bolib chiqadilar.

Psixologik-pedagogik maslahatga nisbatan aytilgan gaplar amaliy maslahatga ham taalluqlidir. Bu ish bilan psixologik maslahat olib bormoqchi bo'lgan faoliyat sohasini shaxsiy tajribasi orqali yaxshi bilgan odamlar shug'ullanishlari mumkin.

Psixologik maslahatning samarali bo'lish sharti psixologik maslahat

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

keraklicha muvaffaqiyatli bo'lishi uchun, ya'ni iloji boricha ijobiy natijalarga erishish uchun maslahat berish jarayonida qator shartlarga amal qilish kerak. Ushbu shartlar mohiyatini ochib beramiz va tushuntirib beramiz. Psixologga yordam so'rab murojaat etayotgan odam psixologik xususiyatdan xayoliy emas, balki haqiqiy muammoga hamda uni iloji boricha tezroq hal etish yaqqol ifodalangan istakka ega bo'lishi kerak. Yuqorida biz ba'zi odamlar nima bo'lsa ham hal qilishni istaydigan murakkab muammolari bo'lgani uchun emas, aslida psixolog-maslahatchiga masalan, shunchaki qiziqqanliklaridan va o'z holatlarini o'zgartirish kerakligidan bir maqsad bilan kelishlarini aytib o'tgan edik. Psixolog-maslahatchi bunday odamlarga to'g'ridan to 'g'ri qandaydir yordam ko'rsatishi qiyin bo'ladi, faqat ularning izzat-nafslarini (ambitsiya) va o'zlariga ishonchlarini, kekkayishlarini biroz pasaytirishi mumkin. Agarda odamda haqiqiy muammo mavjud bo'lsa, lekin uni to'la anglab yeta olmayotgan bo'lsa, buning oqibatida undan xoli bo'lish istagi bo'lmasa, unda bunday odamga psixolog-maslahatchi faqatgina mijoz bilan suhbat natijasida u o'zining muammosini anglab yetib va undan iloji boricha tezroq xoli bo'lish istagi paydo bo'lgan holatdagina yordam bera oladi. Agarda mijoz o'z muammosini yaxshi tushunsa, lekin o'z psixologiyasini, o'z xulqini o'zgartirishni xohlama unda bunday odamga hatto tajribali psixolog-maslahatchi ham yordam bera olishi qiyin bo'ladi.

Mijoz yordam so'rab murojaat etgan psixolog-psixolog maslahatchi maslahat o'tkazish tajribasiga va kerakli kasbiy psixologik tayyorgarlikka ega bo'lishi kerak. Shu sababli psixologik maslahat shifokor amaliyotiga o'xshab ketadi. Psixolog maslahatchidan shifokor kabi birinchi navbatda

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

mijozga zarar yetkazib qo 'ymasligi va maslahat muvaffaqiyatlari o 'tishi uchun qo'lidan kelgan barcha harakatlarni qilishi talab etiladi.

3-shart. Psixologik maslahat uchun sarflanadigan vaqt ancha uzoq davom etadigan bo'lishi kerak. Bu vaqt davomida psixolog-maslahatchi mijozni bezovta qilayotgan muammoni oxirigacha tushunib olishi va muammoni hal etishning eng to'g'ri yo'llini topishi hamda mijozning o'zi bilan bu muammoni muvaffaqiyatlari hal etishi kerak. Bu yerda muammoni hal etish uchun yo'naltirilgan harakatlarni nazorat qilish, olingan natijalarga baho berish va boshlangan ishni oxirigacha yetkazish, ya'ni mijozni ham psixolog -maslahatchini ham to'la qoniqtiradigan natijaga erishish uchun kerak bo'lgan vaqt ham ko'zda tutiladi. Ba'zan psixologik muammoni hal etish maslahatdan ijobiy natija olinmagandek yoki olingan natija mijoz kutgandek emasday tuyuladi. Psixolog esa o'zi tomonidan ish to'g'ri bajarilgan va kerakli natija yaqqol ko'rinish turibdi, deb ishonishi mumkin.

Bunda psixolog-maslahatchi oldida qo'shimcha, mijozga muammo ancha qoniqarli hal etilganligini isbotlash vazifasi yuzaga keladi. Ba'zan esa aksincha bo'ladi, mijoz ish yaxshi bajarildi deb o'ylaydi, psixolog-maslahatchi esa boshlangan ish hali oxiriga yetkazilmagan deb hisoblaydi. Ushbu holatda psixolog-maslahatchi bunga mijozni ishontirishga va muammo to'l a hal etilishi uchun qo'lidan kelgan barcha ishlarni amalga oshirishga harakat qilishi talab etiladi. Agarda psixologik maslahat muddatdan oldin, ya'ni kerakli natija olishdan oldin to'xtatilgan bo'lsa, bunda psixolog-maslahatchi bu haqida mijozni ogohlantirishi kerak.

Endi oilaviy masalalar bo'yicha psixologik maslahatlar o'tkazish

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

samaradorligining ba'zi maxsus shartlarini ko'rib chiqamiz. Bu yerda maslahat berishga kirishishdan avval psixolog birinchi navbatda oila tashkil topishi va oilaviy o'zaro munosabatlar rivojlanishi umumiy qonuniyailarini hisobga olib, mijozlarga oqilona va asosli amaliy tavsiyalar berishi uchun mana shu qoidalarni yaxshi bilishi kerak.

Ko'pincha er-xotinlar o'zaro munosabatlarida vaqtinchalik bir-biridan sovish davri birinchi bolalari tug'ilgandan keyin birligida hayotlari ikkinchi yoki uchinchi yilidan boshlanadi. Bunga sabab bola tug'ilgandan keyin ona bolasiga ko'proq e'tibor beradi, vaqt sarflaydi, bunda erining e'tiborli bo'lismiga talabi ortadi. Biroq keyinchalik taxminan bola 3-4 yoshga to'lganda yuqorida ko'rsatilgan sabablar bilan yomonlashgan oiladagi ahvol yana yaxshilanadi. Shuning uchun yosh oilalarda psixologik maslahat o'tkazish paytida ular o'rtaisdagi sodir bo'layotgan holat – bu yoqmaydigan bo'lsa ham qonuniy ekanligini, uni faqat nizo kabi tushunmaslik kerakligini uqtirish kerak. Aksincha sabr-toqat, chidam bilan bir-biriga yon bosish, kelishish kerakligini va tezlikda oilada hammasi yana yaxshi bo'lib ketishini aytildi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YHATI

- 1.G.B. Shoumorov . Oila psixologiyasi T.2003
- 2.M.G.Davletshin . Yosh davrlari va pedagogik psixologiya. T.2004
- 3.V.Karimova. Oila psixologiyasi.T.2007
- 4.www.Expert.psychology.ru

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

5.0.Musurmonova .Oila ma'naviyati -milliy g'urur.

Verb to be: The Most Powerful Auxiliary Verb in English

Nazarova Bahora Shokirovna

Samarqand Davlat Chet tillar Instituti Xorijiy til va adabiyot (ingliz tili)
yo'nalishi 2-bosqich Magistranti

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6532314>

Annotation: this article discusses the main role, usage, and types of the verb “to be” in English grammar as an auxiliary verb. Thus, the importance of the verb “to be” in speech is illustrated by examples and exercises.

Key words: auxiliary verbs (helping verbs), the most powerful, “To Be”

Introduction

There are 24 auxiliary verbs which are classified into 2 groups: Main auxiliary verbs and Modal. The main auxiliary verbs are divided into verb to be (5), verb to do (3), and verb to have (3). The modal group has 13 words. Among these auxiliaries, verb to be group is considered the most powerful, considering from the number of words in the group, its roles and functions in the language. Verb to be group can function as a main verb of the sentence as other verbs can. They can also be linking verbs or copulative verbs linking the complement to the subject or the object showing their states and characteristics. Moreover, they can be moved to the front of the sentence, in front of the subject, to form a Yes / No question when there is not any other auxiliary in the sentence. The sentences with other main verbs cannot be done like this. The verb to do group must be used as an

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

auxiliary in front of the question, and the main verb comes after the subject. Verb to be group can also function as an auxiliary (a helping verb) indicating number (singular / plural) of nouns and tenses of the sentences. In addition, they go together with some other words forming a variety of expressions giving different meanings which are very useful in the language. Because of their special characteristics and their important roles and functions in the language, they are considered the most powerful auxiliaries in English.

When thinking of something powerful, for example, a country or a nation, we look at its population or people, how each one can help itself, the roles and functions of its own, and how it can help other countries. As we can see, the United States of America, and China are considered powerful countries because of their big sizes with a large number of population or people. They are rich in natural resources. They are dependent, helping themselves. They also help other poor countries in many ways. In the same way, the verb to be group is considered the most powerful auxiliary in the language because of many aspects—its various forms, how they can help themselves, how they can help other main verbs, and their roles and functions in the language. Let's consider the following aspects to see whether the verb to be group is really the most powerful auxiliary:

Auxiliaries: An auxiliary verb (abbreviated AUX) is a verb that adds functional or grammatical meaning to the clause in which it appears, such as to express tense, aspect, modality, voice, emphasis, etc. Auxiliary verbs usually accompany a main verb. The main verb provides the main semantic content of the clause. Walsh, J. Martyn and Walsh, Anna Kathleen (1959 :

15) said that an auxiliary verb is a verb which helps another verb. A verb with its helper or helpers is a verb phrase. Some verbs used as auxiliaries are do, did, be (and its various forms), have, may, can, must, will, shall, might, could, would, and should. Among these auxiliaries, do, be and have are three main auxiliary verbs. All of these main auxiliary verbs serve not only as auxiliaries but also as main verbs:

- Jack did bring his book. (auxiliary to emphasize)
- Jack did good work. (main verb)

From the examples above, we can see that a basic sentence is composed of two main parts: NOUN PHRASE + VERBPHRASE, but it is not necessary that every sentence must have the same structure since these two parts of a sentence can have many different choices. For example, a noun phrase can be “Paul, they, a friend, nobody, or some of those flowers”, etc. But a variety of sentence structures depends on a variety of verb phrases, not noun phrases. As we have known, an auxiliary verb is the choice making a variety of verb phrases in the main verb phrases of the sentences (Harmon tree. 2003 : 86).

A main verb phrase is made up of a main verb together with other words coming after it, except the auxiliary endings , such as -s, -ed, and -ing. If the main verb is the same, the main verb phrase will be the same, too. But if there are many verbs of which their main features tell us that there are a lot of main verb types, there are a lot of main verb phrases, too:

- Willy is brave.

- Willy is a St. Bernard.
- Willy is outside.

In the example sentences above, the main verb is “be”, and after the main verb, it can be an adjective, a noun phrase, or an adverb of place. The main feature of verb “be” can be explained in the rule “be[+__completer]. The word “completer” can be explained in the rule COMPLETER→{ADJECTIVE/ NOUN PHRASE/PLACE AVERB} (Harnmon tree. 2003 : 86). The main verb “be” is different from other main verbs in many ways: 1) It cannot be followed by an adverb of manner, such as quickly, happily, hungrily, etc. This can be explained in the rule BE [+ V / +__ completer / -__ manner]. This is the same as linking verbs which cannot be followed by adverbs of manners. Some of the linking verbs are: act, appear, become, feel, get, grow, look, prove, remain, run, seem, small, sound, stay, taste, and turn. 2) It has 5 various forms: am, is, are, was, and were, while other main verbs have only 3 forms. 3) When the sentence with the main verb “be” of present and past form is changed into a Yes / No question—a question that can be answered with Yes or No, the verb to be can be moved to the front of the sentence using a T- rule named T- Question, which moves TENSE + AUX to the front of the Noun Phrase. If the main verb is not a verb to be, and it is without any other auxiliaries, it cannot move to the front of the Noun Phrase (Harnmontree. 2003 : 164–165).

Verb to be as a main verb:

Present Tense

I am a journalist

Past Tense

I was a journalist..

He is a famous engineer.

He was a famous engineer.

They are politicians.

They were politicians.

Verb to do as a main verb:

I do my job.

I did my job.

He does his duty.

He did his duty.

They do their work.

They did their work.

Verb to have as a main verb:

I have a new car.

I had a new car..

He has a new job.

He had a new job.

They have many friends.

They had many friends.

When these three main auxiliary groups function as an auxiliary, we can see the differences among them. In changing the form of affirmative sentences into Yes/No questions or interrogative forms, verb to be group can help themselves by moving themselves to the front of the sentences. Verb to do group and verb to have group as the main verbs cannot be moved to the front of the sentences to make the sentence questions. They have to use verb to do group to add in front of the sentences, for example:

Verb to be as an auxiliary verb:

Am I a journalist?

Was I a journalist?

Is he a famous engineer?

Was he a famous engineer?

Are they politicians?

Were they politicians?

Notice that there is only one verb in the sentences. Verb to do as an auxiliary verb in questions:

Do I do my job?

Did I do my job?

Does he do his duty?

Did he do his duty?

Do they do their work?

Did they do their work?

Do I have a new car?

Did I have a new car?

Does he have a new job?

Did he have a new job?

Do they have many friends?

Did they have many friends?

Notice that there are two verbs in the sentences: one (the one in front of the sentence) is an auxiliary, the other is the main verb.

We can see that the verb to be group has more members in each tense than those in other groups. It has 3 words in the present tense and 2 in the past tense while the other groups have only 1 or 2 in the present tense and

only 1 in the past tense.

Let us look at the forms, tenses and roles of verb to be.

Present Tense

<i>Singular</i>	<i>Negative Contraction</i>	<i>Plural</i>	<i>Negative</i>
<i>Contraction</i>	I am (am not)		We are
(aren't)	You are (aren't)		You are
(aren't)	He / She / It is (isn't)		They are
(aren't)			

Past Tense

<i>Singular</i>	<i>Negative Contraction</i>	<i>Plural</i>	<i>Negative</i>
<i>Contraction</i>	I was (wasn't)		We were
(weren't)	You were (weren't)		You were
(weren't)	He / She / It was (wasn't)		They were
(weren't)			

Present Participle Form

being

Past Participle Form

been

The roles or functions of the verb to be group

The roles or functions of verb to be in general:

As a main verb: (Pickering. 2000 : 46)

1) meaning “to exist, live, or breathe”:

- The tradition has been here for centuries.

2) meaning “be situated, be located, be positioned”:

- The pen is on the table.
- 3) meaning “occur, happen, take place, come about, come to pass, arise, develop, transpire”;
 - The film is on tonight.
- 4) meaning “survive, persist, remain, stay, continue, endure, prevail, last”:
 - I have always been there.

In conclusion, verb to be group is the most powerful group among those auxiliary verbs explained above because of their various forms, their roles and functions in the language, and a variety of expressions forming from verb to be.

References

1. Azar, B. S. & Hagen, S. A. (2009). Understanding and Using English Grammar. (4th ed.) White Plains, NY :
2. Pearson Education Carter, R., Hughes, R. & McCarthy, M. (2000).
3. Exploring Grammar in Context: Upper-intermediate and Advanced. Cambridge : Cambridge University Press.
4. Harnmontree, A. (2003). English Syntax. Chon Buri : Faculty of Humanities and Social Social Sciences, Burapha University.
5. <https://www.engvid.com/use-to-be-to-describe-your-life/>

FIZIK IXTIROLARNING INSON HAYOTIDAGI AHAMIYATI

Nazarova Sadoqat Mardonovna

Navoiy viloyati Zarafshon shahar

8- maktab fizika fani o'qituvchisi

Telefon: +998(93) 319 24 17

sadoqat1512@gmail.com

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6584634>

Annotatsiya: Ushbu maqolada inson hayotida muhim ahamiyatga ega bo'lgan fizik ixtiolar haqida fikr yuritilgan. Shuningdek ushbu ixtirolarni yaratgan olimlar va ularning yaratilish tarixi haqidagi ma'lumotlar keltirilgan.

Kalit so'zlar: ixtiro, elektr toki , induksion tok, bug' dvigateli, cho'g'lanma lampa, transistor.

XXI asrni zamonaviy texnologiyalarsiz tasavvur qilib bo'lmaydi, ammo bu yo'l bosib o'tilguncha ancha mashaqqat chekildi. Hozirgi kunga kelib har kuni ixtiolar qilish mumkin bo'lgan ko'plab laboratoriylar mavjud, lekin shunday ixtiolar borki, ular bir necha asr tarixga ega bo'lib, zamonaviy ilm-fanning asosi hisoblanadi. Zamonaviy ixtirolarning deyarli barchasi avvalgi ixtirolarga asoslangan. Mana shunday texnologiyalar asriga poydevor qo'ygan ayrim ixtiolar bilan tanishamiz.

Elektr toki. Ma'lumki bugungi kunda deyarli barcha texnikalar, zavod

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

va fabrikalar, ishlab chiqarish korxonalari elektr energiyasi hisobiga ishlaydi. Elektr so'zining kelib chiqishi qadimgi yunonlarga tegishli. Yunonlar ingnabargli daraxtlar qoldig'ining toshga aylangan smolasini "elektron" deb atashgan. "Elektr" so'zi shundan kelib chiqqan. Miloddan avvalgi 8-asrda ishqalangan jismlarning tortishish hodisasini birinchi bo'lib yunon olimi Fales Miletksiy aytgan. "Elektr" atamani esa fanga birinchi bo'lib 1600 yilda ingliz shifokori Uilliam Gilbert kiritdi. Shundan so'ng ko'pgina olimlar eletr toki ustida izlanishlar olib borishdi va bu izlanishlar natijasida turli nazariyalar hamda ixtiolar yaratildi. Bu ixtiolar ichida eng muhimi M. Faradey tomonidan butun boshli zamonaviy sivilizatsiyaning tamal toshi bo'lib xizmat qilgan induksion elektr toki olishni ixtiro qilgani edi. Ushbu ixtiro statik va galvanik elektr hodisalarining barcha ijobiy jihatlarini o'zida nomoyon qilgan va yirik sanoat korxonalarini quvvat bilan ta'minlashdan tortib butun boshli shaharni yoritib berish imkonini beradigan mukammal elektr toki edi.

Bug' dvigateli. Insoniyat aksariyat ixtiolarini bilan inson mehnatini yengillashtirishga harakat qilgan . Ayniqsa bug' dvigatellarining yaratilishi olamshumul yangilik bo'ldi. Bug' dvigateli ixtiro qilinishidan oldin, mahsulotlarning aksariyati qo'l mehnati orqali yaratilgan. Sivilizatsiya tarixidagi qisqa vaqt ichida ro'y bergan eng katta o'zgarishlardan biri bo'lgan sanoat inqilobi bug' dvigateli tufayli oldinga siljidi.

Bug'dan mashinalarni quvvatlantirish uchun foydalanish g'oyasi ming yillar oldin paydo bo'lgan, ammo 1712 yilda ingliz olimi Tomas Nyukomen bu energiyani birinchi bo'lib, foydali ish (ko'p hollarda shaxtalardan suvni tortib chiqish) uchun ishlatgan. 1769 yilda ingliz ixtirochisi Jeyms Uatt

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR, TAKLIF VA YECHIMLAR

Nyukomenning dvigatelini modifikatsiyalab, unga alohida kondensator qo'shdi. Bu esa bug' dvigatelingin kuchini sezilarli darajada oshirib, undan yanada samarali foydalanish imkoniyatini yaratdi. Shuningdek, Jeyms Uatt dvigatel yordamida natijadorlikni oshuvchini aylanma harakatlanish usulini ishlab chiqdi. Shu tariqa, Uatt bug' dvigatelingin ixtirochisiga aylandi.

Transport va energetika sohasida bug' dvigatelini asta-sekin elektr dvigateli va ichki yonish dvigateli siqib chiqargan bo'lsa-da, bu g'oya hayotda hali ham o'z amaliyigini topmoqda. Dunyodagi ko'pgina elektr stantsiyalari aslida elektr energiyasini ko'mir, tabiiy gaz yoki yadro reaktorini yoqish natijasida bug' harorati oshuvchi bug' turbinalari yordamida ishlab chiqaradi. Demak, murakkab qurilmalar texnologiyasi zamirida oddiy ixtiolar yotadi. Buni bug' dvigateli texnologiyasi misoli sifatida yaqqol ko'rish mumkin.

Bugungi kunda axborot texnologiyalar hayotimizning ajralmas qismidir. Deyarli har soniyada texnologiyalar bizning hayotimizni yengillashtirishga , bizga yordam berishga hamda o'zgartirishga xizmat qilmoqda. Ushbu rivojlanishlarga start bo'la olgan eng muhim ixtiro bu tranzistorlardir.

Tranzistor bu-elektr signallarini kuchaytirish, generatsiyalash yoki kommunikatsiyalash uchun qo'llaniladigan yarimo'tkazgichli miktoelektron detaldir.

1947 yilning 16-dekabr sanasi axbarot erasining boshlanishi sifatida qayt etish mumkin. Aynan shu kuni Bell labarotoriya xodimlari Jon Bardin, Uolter Bratteyn shuningdek Uilyam Shokli ajoyib bir mikroelektron detalni yaratishadi. Ular o'zi deyarli elektr energiyasini istemol qilmaydigan lekin

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

signalni juda yaxshi boshqaradigan yarim o'tkazgich komponentni, bequtubiy tranzistorni ixtiro qilishgan edi.

Bugungi kunda butun jahonda ishlab turgan turli xil elektron uskunalar-telifon, kompyuter, bankamatlar, svetafor, avtomabillar, tilivizor, radio, nusxa ko'paytiruvchi qurulmalar, vahokozo minglab elektron asbob uskunalarning barcha barchasining sxemalarida qo'llanilgan aynan tranzistorlar tufayli ishlamoqda. Tranzistor zamonaviy elektronika va mikroelektronikaning yuragi yoki miyasi desak ham also mubolag'a bo'lmaydi. Tranzistorlar shubxasiz ming yillardan keyin ham insoniyatning eng buyuk ixtirolari qatorida qolaveradi.

Aynan ushbu ixtiolar sabab biz bugungi taraqqiy etgan zamonda yashamoqdamiz.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1.Kashfiyat va ixtiolar. Bolalar uchun ensiklopediya - Davr nashriyoti Toshkent

2013-yil. 54-bet

2.N.SH. Turdiyev. Fizika 6-sinf darsligi. Toshkent 2017-yil. 118- bet

3.P. Habibullayev, A. Boydedayev. Fizika 8-sinf darsligi. "O'qiyuvchi" nashriyoti, Toshkent -2019. 3-4 betlar

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

Boshlang'ich sinf o'quvchilarining ta'lim sifati nimalarga bog'liq?

Nilufar Mamadaliyeva Abdunazarovna

Toshkent shahar Bektemir tumani 289-IDUMning boshlang'ich sinf
o'qituvchisi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6560809>

Annotatsiya: Ta'lim tizimini tubdan isloh etish muammosi, ayniqsa, boshlang'ich ta'limning yangi mazmunini belgilab berishni taqozo qilmoqda. Bu sohadagi ishlar umumiyligi o'rta ta'lim mакtablarining boshlang'ich sinflarida ta'limning istiqboldagi mazmunini belgilash lozimligini ko'rsatdi. Bu esa, avvalo, boshlang'ich ta'lim jarayonini ilmiy-pedagogik tahlil qilish orqali amalga oshiriladi.

Kalit so'zlar: prognostika, islohot, eksperiment, mexanik yodlash, interfaol

Bugungi kunda boshlang'ich ta'limda pedagogik jarayon sifatini oshirish, uni davlat ta'lim standartlarini takomillashtirish va har bir sinf uchun minimum dasturlar yaratish vazifasi dolzarb hisoblanadi. Bu sohada pedagogik prognostikaga tayanish maqsadga muvofiqdir. Boshlang'ich ta'lim jarayonini takomillashtirish hamda ta'limning ushbu bosqichida tub islohotlarni amalga oshirish borasida mavjud imkoniyatlarini kengaytirishda pedagogika birinchi navbatda ta'lim-tarbiya jarayonini pedagogik

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR, TAKLIF VA YECHIMLAR

diagnostika hamda pedagogik eksperiment orqali tekshirish, nazorat qilish ta'lif amaliyotini pedagogika xizmati bilan ta'minlashni nazarda tutish mohiyatga ega. Ayniqsa, ta'lif amaliyotini nazorat qilish unga tashxis qo'yish va boshqarish vositalarini ham ishlab chiqish zarurligini takidlamoqchimiz.

Ta'lif samaradorligining, o'quvchilar o'zlashtirilishini yaxshilashga xizmat qiladigan ayrim omillari

Dars jadvalida darslar tartibini belgilashda dastlabki soatlarga nisbatan murakkabroq fanlarni qo'yish lozim, masalan: matematika, chizmachilik, tarix, fizika, xorijiy tillar.

O'qish vaqt: kechqurun mexanik yodlashga yaqin mashg'ulotlar, ya'ni she'rlar, formulalar, xorijiy tildagi so'zlarni o'rGANISH yaxshi natijalar beradi. Bunda kechqurun yod olib, ertalab takrorlash oralig'idagi uzoq vaqt yaxshi yodlashga imkon beradi.

Faol o'qish yuzasidan eksperiment: bunda birinchi guruhdagi talabalar berilgan materialni 4 marta o'qib chiqdi, 2-guruhdagilar 2 marta o'qib, 2 marta gapirib berdilar. 2-guruh natijasi yaxshiroq ekanligi ma'lum bo'ldi.

Materialni faol o'zlashtirish yuzasidan vazifa: darslikning bir bo'limini o'qib, uning mazmunini erkin ravishda og'zaki va yozma ifodalash kerak. Bu vazifani bajarish uchun, albatta, diqqat bilan o'qish va qayta gapirib berish mashqlarini bajarish kerak.

Kattalar ta'limida yakka holda o'qigandan so'ng, 3-4 kishilik guruhga gapirib berish, so'ngra mazmunini muhokama qilish yaxshi natija beradi.

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

O'quvchining faolligi. Samarali o'qish uchun o'quvchilarda faollik turlicha, lekin har kim uchun optimal bo'lishi mumkin. Masalan, 1 -misol: biror manzilni izlashda o'sha joylarni yaxshi biladigan odam boshlab borsa, eslab qolish qiyinroq bo'ladi, lekin agar o'zingiz manzil bo'yicha qidirib topsangiz, to'liq eslab qolinadi. 2-misol: bola uy vazifasini bajarishga qiyalganda kattalar ishlab bersa, u passiv bo'ladi, ya'ni hyech narsa o'rganmaydi, lekin uni bajarish yo'li tushuntirib berilsa, bola faol bo'ladi ya'ni topshiriqni o'zi mustaqil bajarishni o'rganadi. 3-misol: tenqurlari bilan janjallahib, janjalni bolaning o'zi hal qilmay, yig'lab onasiga shikoyat qilishi uning passivligini bildiradi. Bunda agar ona bahsga faol aralashib, masalani hal qilsa, bola qiyin holatlarda mustaqil ish yuritishga, ya'ni hayotda to'g'ri yo'lni topishga o'rguna olmaydi.

O'quvchining ta'lim jarayonidagi o'z kamchiliklari va yutuqlarini yaqqol anglashi ijobiy natijaning jiddiy asosi hisoblanadi. Ijobiy sifatlarni mustahkamlash va salbiylarini o'zgartirish uchun o'quvchi nimani yaxshi, nimani yomon bajarganini bilishi kerak.

Uning yutuqlarini maqtash, salbiy holatlarda tanbeh berish kerak. O'z o'rnila va to'g'ri maqtov o'quvchiga o'z kuchiga ishonch hosil qilishga yordam beradi. Lekin maqtov oshirib yuborilsa, salbiy holatlarga sabab bo'ladi.

E'tiroz ham ayniqsa, o'zini yuqori baholavchiga foydali ta'sir ko'rsatadi. Lekin muntazam muvaffaqiyatsizliklardan o'quvchining ruhi tushib ketadi, buni hisobga olish kerak. O'qishdagi muvaffaqiyat, yaxshi hatti-harakat qanchalik tez rag'batlantirilsa, shunchalik samarali ta'sir ko'rsatadi.

Tanbeh ham shunday natija beradi. Tanbehni kechiktirish natijasida salbiy

xulq tezda mustahkamlanib ulguradi. Bunga yo'l qo'ymaslik kerak.

Maqtov va tanbehning me'yori. Faqat maqtash yoki tanbeh berish bilan yaxshi xulqni mustahkamlash yoki salbiy xulqni yo'qotish mumkin emas. Odam o'zi uchun ijobiy natija bermagan xulqdangina vos kechadi. Masalan, o'quvchining axloqqa zid harakatiga uning sinfdoshlari faqat kulgi bilangina baho bermasalar, bunday o'quvchilar intizomsiz harakatlari bilan boshqalarning e'tiborini torta olmasalar, ularda salbiy harakatlar istagi yo'qoladi.

Boladagi yaxshi sifatlarni ochib, uni tez-tez maqtasak, undagi salbiy xislatlarni yengish ehtimoli ortadi. O'qishdagi qiyinchiliklarni yengish va ko'p takrorlanuvchi xatolarni yo'qotishda, boladagi biror ijobiy sifatga tayanish yaxshi natija beradi. Bolada qancha ko'p yaxshi sifatlarni topsak va rag'batlantirib borsak, ulardagi salbiy sifatlarni shuncha tez bartaraf qila boramiz.

Foydalanilgan adabiyotlar

- 1.J.G.Yoldoshev,S.A.Usmonov.Pedagogik texnologiya asoslari. T: O`qituvchi, 2004.
2. Sh.K.Shayakubov, R. X. Ayupov. Interfaol ta'lif usullari. Toshkent-2012.
3. www.pedagog.uz.
4. www.ziyo.uz

Prodyuserlik faoliyatida reklamaning roli

Normatova Gavhar Mahmud qizi

O'zbekiston davlat san'at va madaniyat instituti, "Prodyusserlik" ta'lif
yo'nalishi 3-kurs talabasi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6600315>

Annotatsiya: Mamlakatimiz jadallik hamda o'ziga xos qiyinchiliklar bilan bozor iqtisodiyotiga moslashayapti. O'zining tuzilishi bilan yetarlicha qiyin bo'lgan bu jarayon fuqarolarning dunyoqarashi va o'zini tutishi jihatidan juda katta vazifalarni o'rtaqa qo'yadi. Hozirgi kecha-kunduzda ijtimoiy hayotni reklamalarsiz tasavvur etib bo'lmaydi. Chunki reklama kundalik ehtiyojga, aniqroq qilib aytganda bozor talabiga aylanib qoldi. Ushbu maqolada prodyuserlik faoliyatida reklamaning o'rni xususida so'z yuritildi.

Kalit so'zlar: reklama; prodyuserlik faoliyati; targ'ibot; axborot.

Annotation: Our country is rapidly adapting to a market economy with its own challenges. This process, which is difficult enough by its structure, poses great challenges for citizens in terms of outlook and behavior. Social life today is unimaginable without advertising. Because advertising has become a daily necessity, or more precisely, a market demand. This article discusses the role of advertising in producership activities.

Keywords: advertising; producership activities; propaganda; information.

Reklama shiddat bilan ijtimoiy hayotimizga kirib kelmoqda. XX asr tarixga

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

ilmiy-texnika taraqqiyoti davri bo'lib kirgan bo'lsa, XXI asr axborot texnologiyasi davri bo'ladi. Chunki dunyoning bu chekkasidagi axborot manbalari, yangiliklar, xabarlar tez sur'atlar bilan dunyoning u chekkasida namoyon bo'lmoqda. Axborotlarning bunday tez tarqalishi jamiyat a'zolariga, ijtimoiy hayotimizga, insonlarning turmush tarziga, kundalik hayotiga kuchli ta'sir etadi. Reklama axborotning san'at darajasidagi ommaviy turi bo'lib, u turli uslublar orqali mahsulotlar va xizmat turlarining belgilari va texnologiyalarini yorituvchi vositadir. Uning ahamiyati, ayniqsa, jamiyatda ishlab chiqaruvchi kuchlar o'rtasida raqobatning kuchaygan bir davrida oshib boradi.

Reklama bu – aholiga mahsulot yoki biror xizmat turi haqida axborot berish, uning afzalligi va imkoniyatlarini tushuntirish demakdir. Reklama mahsulotning kelib chiqishi yoki xizmat turining afzalliklarini, unga bo'lgan ehtiyojning darajasini ham o'zida aks ettiradi. Reklamada mahsulot haqidagi axborotlar bozorning to'rtta talabini ham o'z ichiga oladi. Bu – mahsulot, narxlar, sotuv va targ'ibot. Reklama tashkiloti – turdosh reklama agentliklari ma'lumotlarini umumlashtirib reklamaning yangi formasini va uning tarqatilishini boshqaradi. Demak, reklama biror korxona, muayyan turdosh buyum, xizmat yoki ijtimoiy harakatning el orasida nom chiqarishini ta'minlash uchun tovarga, xizmatga odamlar diqqatini jalb etish, bularni keng ma'lum qilish, ular to'g'risidagi ma'lumotlarni tarqatish maqsadida olib boriladigan faoliyatdir. Mohirlik bilan tashkil etilgan reklama bozordagi xaridorlarning xohish-istagi va iste'molchilarining xatti-harakatlarini boshqarib borishda yordam beradi.

Bozor iqtisodiyotiga o'tish bosqichida mahsulotlar ishlab chiqarishning

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

turlari nihoyatda ko'paydi. Ayni paytda raqobat ham kuchayib bormoqda. Raqobat aslida bu yaxshi ma'noda sifat uchun kurashishdir. Bozor manfaatlari aynan shu raqobat asosiga quriladi. Yaxshiroq bir kerakli mahsulot ishlab chiqarish, ko'proq sotish, foyda olish uning asosiy mezonidir. Reklama esa bunga yanada yordam beradi. Binobarin, reklama ko'zga tez tashlanadi. U daromad to'g'risidagi ijtimoiy fikrni o'stiradi. Natijada tadbirkorlar imkon qadar yangilikka intiladi. Reklamaning sodda ko'rinishlari eramizdan avvalgi asrlarga borib taqaladi. Reklamalar dastlab og'zaki tarzda namoyon bo'lib, chaqiriq, baqiriq, jalb qilish ko'rinishida bo'lgan. Jumladan, qadimiy Sharqda ham reklama dastlab juda tushunarli va kerakli ko'rinishda og'zaki tarzda amalga oshirilgan. Sharq bozorlaridagi «Obqoling, kebqoling», «olganlar darmonda, olmaganlar armonda» qabilidagi iboralar ota-bobolarimizning reklamadan yaxshi foydalanganliklariga dalil bo'ladi.

Oldi-sotti ishlarida molning kamchiligini aytib sotish, torozidun urmaslikka, odob-axloq, halollikka rioya qilish ajdodlarimizdan o'tgan ma'naviy qadriyat ekanligini ta'kidlash joiz. XX asrda yevropadagi yirik korxona va idoralar o'zları ishlab chiqarayotgan mahsulotlarni reklama firmalari va agentliklari orqali targ'ib qila boshladilar. Reklama ishbilarmonlarining eng asosiy va birinchi ish qurollari, yutuqlarining garovigina bo'lib qolmay, o'sha firma tashkilotining yuzini ochib beradigan keng targ'ibot vositasi ham bo'lib qoldi.

Rasmiy ma'lumotlarga ko'ra, hozirgi kunda vatanimizda yuzdan ortiq milliy va xorijiy reklama agentliklari yuksak bosmaxona bazasi va tadqiqot markazlari yordamida faoliyat ko'rsatmoqda. Uzoq tarixiy tajriba asosida sifat o'zgarishlariga erishiladi. Bu yo'l oddiy axborot tarqatishdan boshlanib

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

unga nisbatan shartli reflekslarning paydo bo'lishi, axborotni o'ziga singdirish, ongli ravishda unga munosabat uyg'otishgacha bo'lgan yo'lni bosib o'tadi. Reklama materiallari ko'p maqsadlar uchun xizmat qiladi, hattoki reklama bir maqsadni ko'zlaydigandek ko'rinsa ham to'g'risini aytganda bu umuman bunday emas.

Reklamaning asosiy vazifasi tovarlar va xizmatlar to'g'risida ularni qaytariqa va qayerlarda sotilishi to'g'risida maxsus axborot vositalaridan foydalanib turib so'zlab berishdir. Lekin reklamaning vazifasi birgina axborot berishning o'zi bilan cheklanmaydi. Reklamaning o'ziga xos tomoni shuki, u axborot berishni targ'ib va tashviqot qilishni ishontirish bilan birga olib borishi kerak. Reklamaning pirovard maqsadi bozorda taqdim etilayotgan tovarlarga xaridorlar rag'batini oshirishdan iborat.

Ma'lumki, prodyuser – rivojlangan mamlakatlarda film ishlashda g'oyaviy-badiiy va tashkiliy-moliyaviy jihatdan nazorat qilishni amalga oshiruvchi kinokompaniyaning ishongan, biror xonanda yoki estrada guruhi tomonidan tayyorlangan konsert yoki tomosha dasturiga oid bo'lgan ma'muriy-moliyaviy ishlarni tashkil qiluvchi kishi. Rejissyor, aktyor, ssenariychilar ham prodyuser bo'lishi mumkin. Mamlakatimizda ilm-fan va texnikaning rivojlanishi bilan bir qatorda san'at sohasida ham katta o'zgarishlar ro'y bermoqda. Shu jumladan, prodyuserlarga bo'lgan ehtiyoj ham kuchaymoqda. Prodyuserlik kasbi ma'lum bir san'at sohasini rivojlantirish uchun kerakli faoliyat ekanligini isbotlamoqda. Prodyuserlikka tayyorlash uchun shu yo'nalishda tahsil olayotgan talabalarning dunyoqarashini kengaytirish, sohasi bo'yicha bilimlarini kuchaytirish, sohaga tegishli bo'lgan adabiyotlar bilan tanishtirish lozim.

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

Ayni paytda yurtimizda prodyuserlik faoliyati rivojlanmaganligi sababli xonandadan boshlovchilik qilish, nutq madaniyati, auditoriyani boshqarish singari ko'plab jihatlar talab qilinadi. Bundan tashqari u imij haqida o'ylashi, she'riyatni tushunishi, sahna madaniyati, repertuarlar tanlashi, qaysi formatda ijod qilishini ham mukammal egallashi lozim. Bir kishining ushbu jihatlarni o'zlashtirishi qiyin. Shu bois ham bugungi kunda ko'plab talantli ijodkorlar o'z iqtidolarini yuzaga chiqara olmayapti. Prodyuserlar zimmasida esa shu kabi ishlarni tashkil etishdek mas'uliyatli vazifalar turadi. Prodyuserlik faoliyatida targ'ibot, reklama, afishaning o'rni ahamiyatlidir. Reklama - filmga chorlovchi, tomoshabin tasavvurini qo'zg'atuvchi, spektakl qabul qilishga undovchi vositadir. Tomosha zali, sahnaning joylashuvi, muhit qabul qilish jarayoniga ta'sir o'tkazadi. Sahna bezaklaming shakllari o'zgarib borishiga ham ahamiyat berish kerak. Bu ikkinchi darajali, deb hisoblangan omillarga so'nggi vaqtarda kam e'tibor qaratiladigan bo'lib qoldi. Prodyuserlikda esa hamma narsa muhimdir.

Muayyan adresatlar bilan ko'ngildagidek aloqalarni yo'lga qo'yish uchun jo'natuvchi prodyuserlik firmasi qudratli vosita bo'lgan reklamadan, uning barcha ko'rinishlaridan foydalanadi. Shuningdek kommunikator iste'molchilar va vositachilarining e'tiborini pablik rileyshnz usullari yordamida jalg qilishi mumkin.

Bunday usullar quyidagilar bo'lishi mumkin: firmaning yangi texnologiyalardan foydalananotganligi haqida jurnal yoki gazetadagi maqola; firma rahbari yoki xodimining televidenie yoki radio orqali intervyu berishi; tabiat go'zalliklari bilan birga kadrga "tasodifan" tushib qolgan firma mahsuloti aks ettirilgan videorolik va h.k.

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Inatullayev B. Ijtimoiy-madaniy faoliyat sohasida reklama fani bo'yicha maruza matni. Namangan. 2014.
2. Mahmudova A. Saxnaviy asarning xatti-harakat tahlili. Toshkent. 2015.
3. O'zbekiston Milliy Ensikolpediyasi. Birinchi jild. Toshkent, 2000-yil
4. Karriyeva Y. Reklama faoliyatini tashkil etish. Toshkent.2009.

TASVIRIY SAN'ATNI O'QITISHDA INNOVATSION METODLAR

NOSIROVA MO'MINAXON

Qo'qon davlat pedagogika instituti 3- bosqich talabasi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6570403>

Annotatsiya: Oliy ta'lif muassasalaridagi tasviriy san'at o`quv jarayoniga, xususan Dastgohli akademik rangtasvir asoslari va kompozitsiya darslariga innovatsiyalarni tatbiq etishda interfaol metodlarning ahamiyati ham o`ziga xos hisoblanadi. Interfaol – so`zi inglizcha so`z bo`lib, «inter» – o`zaro va «act» – harakat qilmoq ma'nolarini bildirib, ularning umumiy mazmuni interfaol – ya'ni o`zaro harakat qilmoq ma'nosini anglatadi. Maqolada tasviriy san'atda qo'llaniladigon innovatsion metodlar va ularning samaralari yoritilgan.

Kalit so'zlar: Tasviriy san'at, metod, innovatsiya, ta'lif, pedagogika, o'quvchi, o'qituvchi.

Ma'lumki, oliy ta'lif muassasalaridagi o`quv-tarbiya jarayonini, xususan, tasviriy san'at o`quv jarayonini modernizatsiyalash, rassom-pedagog bo`ladigan mutaxassislar taylorlash tizimi sifat darajasini oshirishda o`qituvchilarning kasbiy kompetentligini rivojlantirish, ularni sohaga oid zamonaviy kasbiy bilim, malaka va ko`nikmalar bilan qurollantirish, ilmiy-texnik innovatsiyalardan mustaqil ravishda, ijodiy foydalanish hamda istiqbolli vazifalarni hal qila olish ko`nikmalarini rivojlantirish muhim vazifalardan sanaladi. Bunda badiiy ta'lif bosqichlarining o`zaro

mazmunan bog`liqligi, uzviyligi va uzluksizligini ta'minlash; oliy ta'limda tasviriy san'at o`quv jarayonini tashkil etishning ilg`or pedagogik texnologiyalarini joriy qilish, bu borada o`quv uslubiy majmualar sifatini ta'minlash, pedagogik texnologiyalarni joriy etishda professor-o`qituvchilarining kompyuter va Internetdan foydalanish bo`yicha savodxonligini doimiy oshirib borish; oliy ta'limning axborot resurs va zamonaviy o`quv adabiyotlari bilan ta'minotini yanada rivojlantirish; tasviriy san'at va muhandislik grafikasi yo`nalishlarida ilg`or xorijiy tajribalarni o`rganish oliy ta'lim muassasalarida rassom-pedagoglarining faoliyat yo`nalishlari tarkibini belgilaydi. Yuqoridaagi fikrlardan ko`rinib turibdiki oliy ta'lim tizimini xususan, tasviriy san'at ta'lim tizimini modernizatsiyalash (ingl. modern – yangilangan, zamonaviy, tekor o`sish) o`quv jarayoniga nisbatan innovatsion yondashuvni talab etadi. Shunday ekan, tasviriy san'at ta'limga innovatsion (inglizcha innovation – yangilik kiritish) yondashuv g`oyasi ta'lim mazmuni va natijalarining shaxsga yo`nalganligi, ta'lim mazmuni, shakl, metod va vositalarini fan va texnikaning so`nggi yutuqlari, ilg`or tajribalar, zamonaviy metodikalar bilan uyg`unlashtirishga qaratilganligi bilan an'anaviy yondashuvdan farq qiladi. Ta'lim tizimiga kiritilayotgan har qanday innovatsiya axborot va metodik ta'minotning mavjudligini ko`zda tutadi. Shu sababli, tasviriy san'at o`quv jarayoniga innovatsiya kiritishda ilg`or pedagogik tajribalarni o`rganish, tahlil qilish va umumlashtirish hamda amaliyotga tatbiq etish, zamonaviy pedagogik va axborot kommunikatsiya texnologiyalari imkoniyatlaridan foydalanish orqali o`quv jarayonlari mazmuni va metodlarini takomillashtirish muhim yo`nalishlardan sanaladi. Bu esa o`z navbatida tasviriy san'at o`quv

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

mashg`ulotlarini tashkil etishning samarali shakllari sifatida ma'ruza (muammoli ma'ruza, ma'ruza-seminar, virtualtexnologik ma'ruza, vizual ma'ruza, binar ma'ruza, kirish ma'ruzasi, ma'ruza-konferentsiya, axborotli ma'ruza, ma'ruza bahs-munozara, sharhlovchi ma'ruza, on-line ma'ruza) trening, videotrening, vebinarlar, internet konferentsiyalar, innovatsion o`qitish metodlari sifatida esa muammoli metodlar, interfaol metodlar, amaliy o`yinlar, o`quv loyihalari, portfoliolar, grafik organayzerlar, axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanish zaruratini yuzaga chiqaradi..[1] Bunday o`zaro harakat turlariga "talaba – o`qituvchi" va "talaba-talaba"ning maqsadli harakatlarini kiritish mumkin. Interfaol o`qitishda o`qituvchi o`quv faoliyatninig faol tashkilotchisi bo`lib, o`quvchi bu faoliyatning sub'ekti sifatida namoyon bo`ladi.

Interfaol o`qitish bu bilish faoliyatini rivojlantirishning maxsus tashkiliy shakli bo`lib, interfaol o`qitish jarayonida ta'lim oluvchi o`qitishning ob'ektidan o`zaro hamkorlikning sub'ektiga aylanishi, o`quv jarayonida faol ishtirok etishi bilan tavsiflanadi. O`qitishning interfaol metodlari hayotiy vaziyatlarni modellashtirish, rolli o`yinlardan foydalanish, muammolarni hamkorlikda yechishda ko`rib chiqiladi. Interfaol o`qitish talabalardan axborotlarni o`zlashtirish jarayonida faollik, ijodkorlik, mustaqillikni shakllantiribgina qolmay, ta'lim maqsadlarining to`laqonli amalga oshishiga yordam beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro`yxati

1. J. O. Tolipova. "Pedagogik kvalimetriya". T.: 2015.
2. M.Mirsolieva., G.Ibragimova – Ta'lif texnologiyalari va pedagogik

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

mahorat. T.: 2015

3.

4. S.Abdirasilov., N.Tolipov – Dasgohli rangtasvir. "Iqtisod-moliya" T.: 2010
5. R.Xasanov, Tasviriy san'at asoslari – T.: G`afur G`ulom nomidagi nashriyot matbaa-ijodiy uyi – 2009

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

Musiqa darslari samaradorligini oshirishda interfaol usullardan foydalanish

Nurboyeva Mahliyo Amaliddinovna

Guliston Davlat Universiteti

San'atshunoslik fakulteti Musiqiy ta'lif yo'naliishi 2-bosqich talabasi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6532257>

Annotatsiya;Ushbu maqolada Musiqa ta'limida pedagogik texnologiyalardan foydalanish imkoniyatlari,Musiqa darslariga ilg'or pedagogik texnologiyalarni tatbiq etish yo'llari haqida ma'lumotlar keltirilib o'tilgan.

Kalit so'zlar; interfaol o'yinlar, texnologiyalar, innovatsion pedagogik texnologiyalar, emotsional ta'sir, dirijorlik, vokal, Domonanta.

Mamlakatimizda Prezidentimiz Shavkat Mirziyoyev tashabbusi bilan barcha sohada hayotga tatbiq etilayotgan istiqbolli loyihalar, joylarda amalga oshirilayotgan keng ko'lamli bunyodkorlik ishlari xalqimizning nafaqat turmush tarzini, balki dunyoqarashini ham tubdan o'zgartirmoqda. Bunday ezgu jarayonni madaniyat va san'at rivojiga, ijod ahliga ko'rsatilayotgan yuksak e'tibor misolida ham ko'rish mumkin. Binobarin, davlatimiz rahbari ta'biri bilan aytganda, mamlakatimizda madaniyat va

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

san'at taraqqiy etmasa, jamiyat rivojlanmaydi. Qolaversa, taraqqiyotning chinakam samarasi boylik yoki kuch-qudrat darajasi bilan emas, milliy madaniyatning naqadar yuksaklikka ko'tarilgani bilan o'lchanishi xususida tarixiy misollar ko'p. Davlatimiz rahbarining milliy madaniyatni yanada rivojlantirish konsepsiyasini ishlab chiqishga doir tashabbusi tafakkur tarzimiz, hayotga munosabatimiz, millat va xalqning buguni, ertasini, navqiron avlod ma'naviy kamolotini, odamlarimizning nurli kelajagini yaratishga qaratilgan ishlarimizning tub ildizlarini ham o'z ichiga qamrab oladi. Yurtimizda xalqimiz madaniyatini yuksaltirish, san'atni yanada ravnaq toptirish borasida yaratilayotgan beqiyos imkoniyatlarni sanab adog'iga yetib bo'lmaydi. Bularni dildan his qilib, teran idrok etishimiz joiz. Zotan, asrlarga tatigulik bunday ibratli ishlar bilan har qancha g'ururlansak arziyi. Bizdan talab etiladigani esa milliy madaniyatimizning yanada ravnaq topishi uchun fidokorona xizmat qilishdir. Chunki milliy madaniyati yuksak xalq jahon hamjamiyatida mustahkam mavqega ega bo'ladi. Talim mazmunini yangilash, takomillashtirish va sifat korsatkichlarini oshirish barobarida oqituvchi – murabbiylarning malakasini oshirish, ularning ilm – fan taraqqiyoti bilan hamqadam borishini, ayniqsa barcha sohalarga keng kirib kelgan va qollanilayotgan axborot texnologiyalari, interfaol usullardan unumli foydalana oladigan, kompyuter bilan erkin muloqot qila oladigan va oz faoliyatida, dars samaradorligini taminlashga tadbiq eta oladigan darajada tayyorlash (qayta tayyorlash) bugungi kunning muhim vazifalaridandir. Oqitish jarayonining samaradorligini oshirishda talimga interfaol usullarni, innovatsion pedagogik texnologiyalarni kiritish va ulardan mohirona foydalanish muhim orin tutadi. Hozirgi kunda talimning

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

barcha boginlarida fanlarning oqitilishi, mashgulotlarni ilgor pedagogik texnologiyalardan foydalanib tashkil etish boyicha koplab oquv – uslubiy qollanmalar, tavsiyanomalar, korsatmalar va pedagogik texnologiyalarni qollashning mazmun va mohiyati yoritilgan. Interfaol metodlar – oqituvchi va oquvchilarning ozaro hamkorligi asosida darsda ijodiy muhit yaratish, dars samaradorligini oshirish, oquvchilarda mustaqil fikrlash mulohaza yuritish, oz munosabatini bildirish konikmalarini shakllantirish omilidir. Bunday metodlarda oquvchi ozi faol ishtirok etgan holda yakka, juftlikda, guruhlarda, jamoa bolib muammo va savollarga javob topishga harakat qiladi, fikrlaydi, baho beradi, yozadi, sozlaydi, dalil hamda asoslar keltirish bilan qoyilgan masalani yoritib berishga harakat qiladi. Hozirgi kunda yangi pedagogik texnologiyalarni o'quv jarayoniga tadbiq etishga bo'lган qiziqish kundan - kunga kuchayib bormoqda. Chunki, pedagogik texnologiya va interfaol metodlar o'quvchi yoshlarni puxta bilim va malakalarni egallahlarini yengillashtiradi, qulaylik tug'diradi.

Hozirgi kunda ta'lim jarayonida interaktiv metodlar, innovatsion texnologiyalar, pedagogik va axborot texnologiyalari o'quv jarayonida qo'llashga bo'lган qiziqish, e'tibor kundan kunga kuchayib bormoqda, bunday bo'lشining sabablaridan biri, shu vaqtgacha an'anaviy ta'limda o'quvchi talabalarni faqat tayyor bilimlarini egallahsha o'rgatilgan bo'lsa, zamonaviy texnologiyalar ularni egallayotgan bilimlarini o'zlari qidirib topishlariga, mustaqil o'rganib, taxlil qilishlariga, xatto xulosalarni ham o'zlari keltirib chiqarishlariga o'rgatadi. Innovotsion texnologiyalar pedagogik jarayon hamda o'qituvchi va talaba faoliyatiga yangilik, o'zgarishlar kiritish bo'lib, uni amalga oshirishda asosan interaktiv

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

metodlardan to'liq foydalaniлади. Interaktiv metodlar-bu jamoa bo'lib fikrlash deb yuritiladi, ya'ni pedagogik ta'sir etish usullari bo'lib ta'lismazmuninng tarkibiy qismi hisoblanadi. Bu metodlarning oziga xosligi shundaki, ular faqat pedagog va o'quvchi-talabalarning birgalikda faoliyat ko'rsatishi orqali amalga oshiriladi. Oqituvchi dars mazmuni va mavzusiga kora darsda qollanadigan texnologiyani tanlaydi, bunda asosiy etibor, maqsad aniq natijaga erishishga qaratiladi. Albatta bu orinda oquvchilarning bilish saviyasi, qiziqishi va intilishlari mavjud shart – sharoit hisobga olinadi. Har bir fanning oqitilishini oziga xos xususiyatlari bolgani singari musiqa oqituvchisining ham oziga xos "sir"lari yani metodi, oziga xos yondashuvi, tashkil etish, uyuştirish, bolalar bilan muloqot qila olish xislatlari bor. Bular ichida umumiy bolgan xususiyatlar bu musiqa sanatiga, oz kasbiga muhabbat, darslarga puxta tayyorgarlik korish, oquvchilarga koproq bilim va tushunchalar berish, otilgan mavzularni toliq va mukammal ozlashtirishga intilib, fidoiylik bilan, oqituvchilik faoliyatidagi hayot bilan yashash lozim. Musiqa oqituvchisi oliy talim davrida cholguchilik, musiqa cholgularida ijro etish, vokal – kuylash, nazariy bilimlarni yaxshi egallashi kerak. Chunki, jonli ijro etilgan kuy va qoshiq hammadan koproq, tez va emotsiyal tasir kuchiga egadir. Jonli ijro etilgan kuy va qoshiq oquvchilar etiborini tez jalb etadi, yaxshi kayfiyat baxsh etadi. Musiqa oqituvchisi faqatgina musiqa cholgularini mohirona ijro etish bilan cheklanib qolmay, balki, yaxshi tovush, dirijyorlik mahorati, jamoa bilan ishlash malakalarini yaxshi egallagan bolishi uning faoliyati samaradorligini kafolatlaydi. Oqituvchi bulardan tashqari darslarni kuzatib borishi uning yutuq va kamchiliklarini maxsus daftarga qayd qilib, shunga yarasha keyingi

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

darslarga tayyorgarlik korishi yaxshi samara beradi. Doimiy kuzatishlar sababli oqituvchining pedagogik mahorati ham osib, rivojlanib boradi. Musiqa darsida oqituvchining soz mahorati yuksak darajada bolishi lozim. Oqituvchining organilayotgan asar haqidagi kirish sozi va dars mavzusini tushuntirib berishi, oquvchilarni ajoyib va sehrli musiqa olamiga olib kiradi.

Pedagogik texnologiyalarni barcha turlarida birdek qo'llaniladigan va ta'lif-tarbiya jarayonini tadrijiy tarkib topishida va rivojlanib borishida hal qiluvchi omillar hamda tarkibiy elementlar uch xil faoliyatdan iborat bo'lib, ular so'zlash, ko'rsatish va mashqlar bajarishdan iborat bo'lib musiqa darslariga uni tadbiq etilganda quyidagicha ketma-ketlik va bog'liqlikda amal qiladi:

O'qituvchi faoliyatidagi asosiy jarayonlar ketma-keiligi:

1.Sozlash

2.Korsatish

3.Mashq

Mashqlar ozlashtirishni mustahkamlaydigan o'quv jarayoni hisoblanadi. Mashqlar har fanda, jumladan musiqa darslarida o'ziga xos mazmunda bo'ladi. Masalan, musiqa tinglash faoliyatida kuyning tonalligini o'lchovi, tempini, harakteri, janrini aniqlash musiqa savodxonligi faoliyatida interval va akordlarni aniqlash, intervallarni tuzish, dinamik tuslarini aniqlash, nazariy tahlil qilish, jamoa kuylash jarayonida ovoz sozlari (vokal, xor) mashqlarini kuylash asarini murakkab joylarini mashq qilish, saf intonasiya, diksiya ustida ishlash, major va minor uchtovushliklarini kuylash, jo'rsiz

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

kuylash shular jumlasindandir.

Musiqa ta'limining o'ziga xosligi tashkiliy tuzilishi, amaliy ijrochilik faoliyatlari, shuningdek o'qitish usullari, ularning samaradorligini ta'minlovchi omillar, vositalar tahlili va ularni umumiyl ijodiy – ijobiy jihatlarini umumlashtirish musiqa ta'limini o'zigagina xos bo'lgan yangi turlarini ishlab chiqish imkonini berdi. Bunday darslar o'quvchilarda yaxshi kayfiyat, jo'shqinlik, ko'tarinki ruh va intilishni kuchaytirmoqda. Ular qatoriga hozirgi kunda ilg'or, tashabbuskor o'qituvchilar tomonidan keng qo'llanilayotgan quyidagi texnologik darslarni alohida ko'rsatishimiz mumkin:

konsert darslar;

viktorina darslari;

intervyu darslari.

konkurs darslari;

yo'naltiruvchi darslari;

doira stol atrofidagi darslari;

o'z – o'zini anglash darslari;

o'yla – izla top;

kuyni top;

himoya darslari;

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

quvnoqlar va zukkolar darslari;

bahs – munozara darslari;

men dirijyor darslari;

musobaqa darslari

Bu darslarning har biri o'z tuzilishi, vazifasi, maqsadi va metodik asoslariga egadir.

Xulosa

Tajribalar shuni korsatadiki, talim mazmuni qanchalik yangilanmasin, mukammal oquv dasturlari, darsliklar yaratilmasin, oquv – tarbiya jarayonining samaradorligini taminlashda oqituvchining pedagogik mahorati, yangi talim texnologiyalarini ozlashtirishi va ulardan talim jarayonida unumli va orinli foydalana olishiga bogliq boladi.

Foydalanilgan adabiyotlar.

1. N.Jumaniyozov "Musiqa madaniyati".
2. D.Soipova "Musiqa o'qitish metodikasi".
- 3 .Sh.Mirziyoyev. Sh.Mirziyoyev "Erkin va farovon, Demokratik O'zbekiston davlatini birgalikda barpo etamiz".

**O'QUVCHILARDA IJODKORLIKNI RIVOJLANTIRISHDA CHIZMACHILIK
FANINI INFORMATIKA FANI BILAN BOGLAB OTISHNING AHAMIYATI**

Shafoatov Zokir Javliyevich

Qarshi Davlat universiteti o'qituvchisi

Sharipova Sharofat Nurqobilovna

Qarshi Davlat universiteti magistranti

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6599971>

Annotatsiya: Ushbu maqolada uslubiy tavsiyalar keltirilgan. Grafik tasvir ishlash texnologiyasini organish orqali informatika darslarida oquvchilarning ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirishga qaratilgan. Ushbu mavzuni oqitishning shakllari, usullari va vositalari korib chiqiladi, bu oquvchilarning ijodiy salohiyatini ochib berish va takomillashtirishga eng yaxshi tasir qiladi.

Annotation: This article provides methodological recommendations. Graphic image processing students' creativity in computer science classes through the study of technology aimed at developing their skills. Forms, methods of teaching this following theme and disclosure and tools will be considered, which will stimulate the creative potential of students, have the best effect on improvement.

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

Kalit sozlar: Ijodiy faoliyat, grafik tasvir, kompyuter dasturlari, ABC Paskal grafik moduli, Paint, 3 D dasturi, loyihalash usuli, hamkorlikda organish.

Keywords: Creative activity, graphic image, computer programs, ABC Pascal graphics module, Paint, 3 D software, design style collaborative learning.

Bugungi kunda mamlakatimiz ijodiy goya va yechimlarni qabul qila oladigan va amalga oshira oladigan, teran va tanqidiy fikrlay oladigan kadrlar zarur. Talim jamiyatimizning asosiy vazifalaridan biri - raqobatbardosh inson resurslarini tarbiyalashga mos keladigan mutlaqo yangi bosqichga otishi kerakligini bir necha bor takidlangan. Hozirgi kunda zamonaviy talimning mazmuni va strukturasi yangilanayotgan bolsa, oquvchilarda ijodiy qobiliyatlarni rivojlantirish yangi yonalishni ochib beradi va yanada aniqlashtirishni talab etadi.

Shu sababli, ushbu zamonaviy bosqichda yangi innovatsion pedagogik texnologiyalar orqali oquvchilarning asosiy vakolatlarini sifat jihatidan shakllantirish va rivojlantirish muhimdir. Buning uchun bolaning shaxsiyatini rivojlantirishga yordam beradigan, shu jumladan uning ijodiy faoliyati va bilim qiziqishining osishiga hissa qoshadigan pedagogik vaziyatlarni tashkil qilish kerak va zarur.

Dastlab, oqituvchilar oz faoliyatlarida ikkita asosiy elementdan iborat bolgan kompyuter grafikasini organishda oqitish usulini aniqlashlari kerak: mavzuni oqitish metodikasi va oquvchining individual ijodkorligini

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

rivojlantirish vositalari.

Albatta, tadqiqotning birinchi elementini tahlil qilishdan boshlaylik. Butun oquv jarayoni uchta asosiy va bir-birini toldiruvchi tarkibiy qismlarni birlashtirishga qaratilishi kerak: muntazam mashgulotlar, grafika bilan sinfdan tashqari ishlar va qoshimcha talim, bu ushbu mavzuni chuqrroq organish uchun muhim rol oynaydi.

Oquvchilarni sinfda grafik tasvirlar (chizmalar) bilan ishlashga orgatish uchun qanday usullar eng mos keladi? Keling, buni aniqlaylik. Albatta, oqitishning tushuntiruvchi va illyustrativ metodiga etibor qaratish yaxshiroq - bunda oqituvchi avval materialni bayon qiladi, keyin uni turli korgazmali oqitish vositalari yordamida korsatadi. Bu metoddan kompyuter grafikasi mavzusini organishda foydalanish juda orinli. Namoyish ekranidan foydalanib, oqituvchi dars mazmunining turli xil oquv elementlarini (tayyorlangan taqdimot slaydlari, interfeys elementlari, dastur fragmentlari, diagrammalar, matnlar va boshqalarni namoyish etadi. Shu bilan birga, oqituvchining ozi kompyuterda ishlaydi va oquvchilar uning harakatlarini kuzatadilar yoki bu harakatlarni kompyuter ekranida takrorlaydilar. Bazi hollarda oqituvchi oquvchilar kompyuterlariga maxsus namoyish dasturlarini yuboradi va oquvchilar ular bilan mustaqil ishlaydi. Kompyuter namoyondalarining roli va didaktik imkoniyatlari ortib borishi zamonaviy kompyuterlarning umumiyligini grafik imkoniyatlarining ortib borishi bilan izohlanadi. Korsatishning asosiy didaktik vazifasi maktab oquvchilarini yangi oquv axborotidan xabardor qilishdir.

Biz korib chiqadigan keyingi usul reproduktiv usuldir. Ushbu usul oquvchilar

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

grafik tasvirlarni qayta ishlashga qaratilgan dasturlar bilan tanishishni boshlaganlarida qulaydir. Bu metodda oqituvchi bilim va konikmalarini takrorlashga undaydi va sharoit yaratadi. Oquvchilar oqituvchi taklif qilgan narsani takrorlaydilar. Grafik tasvirlarni organish boyicha birinchi amaliy ishda ushbu usuldan foydalanish qulay. Bolalar murakkabligidan qatiy nazar, oqituvchining harakatlarini takrorlaydilar, ammo shuni hisobga olish kerakki, bu usulni suistemol qilish mumkin emas, chunki u oquvchilarning ijodiy salohiyatini kichik tarzda rivojlantiradi.

Grafik tasvirni qayta ishlash dasturlari bilan birinchi marta tanishganda qulay bolgan yana bir usul-bu bosqichma-bosqich korsatmalar usuli. Har bir jarayon bosqichlarga bolinadi, har bir bosqich korsatmalar, buyruqlar, harakatlar va operatsiyalar yordamida amalga oshiriladi. Malumot va nazorat qilish joylari harakatlar zanjirlari orasida joylashgan, yani ushbu harakatdan nima kelib chiqishi kerakligi belgilanadi. Agar bu bosqich togri bajarilsa, keyingi harakatga otish amalga oshiriladi. Ushbu korsatmalar kartalar shaklida va har bir oquvchi uchun individual topshiriq bilan tarqatilishi mumkin.

Muammoli usul. Ushbu usul allaqachon qiziqroq, uni grafik tasvirlar bilan ishlashda oquvchilarning bilim va ijodiy konikmalarini rivojlantirishga qollash mumkin. Ammo shuni hisobga olish kerakki, oquvchilar allaqachon ishlatilgan dasturiy taminotning bazi konikmalariga ega bolishlari, dastur interfeysi bilishlari kerak. Ushbu usulda oqituvchi bazi muammolarni yoki muammoni shakllantiradi, uni toliq yoki qisman ozi hal qiladi va bolalar bularning barchasini idrok etadilar, tushunadilar, eslaydilar, ilmiy fikrlash namunasini oladilar. Quyida ushbu usulning bir misoli keltirilgan. Quyidagi

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

muammo aytildi - stolda rasmdagi mevalardan birini boyash kerak. Oqituvchi GIMP dasturidan foydalanib, tasvir foni buzilmasligi uchun chotka vositasi bilan tasvirning bir qismi ustiga boyaydi, oquvchilar qaraydilar, tahlil qiladilar. Keyin oqituvchi oquvchilarga murojaat qiladi va ulardan shunga oxshash, ammo boshqacha tarzda qilishni soraydi.

Oqitishning tadqiqot usuli - bu materialni tahlil qilish, muammolar va vazifalarni belgilash va qisqacha ogzaki yoki yozma korsatmalardan song oquvchilar mustaqil ravishda adabiyotlarni, manbalarni organadilar, kuzatuvlar va olchovlarni otkazadilar va boshqa qidiruv harakatlarini bajaradilar. Tashabbuskorlik, mustaqillik, ijodiy izlanish tadqiqot faoliyatida eng toliq namoyon boladi. Tarbiyaviy ishlar metodlari bevosita ilmiy tadqiqot metodlariga aylanadi. Misol: ABC Paskal grafik modulini organgan oquvchilarga harakatda bolgan tasvirni dasturlash, shu bilan animatsiya yaratish taklif qilinishi kerak.

Jahon amaliyotida oquvchining mustaqil faoliyatini tashkil etish, har bir oquvchini faol ijodiy faoliyatga jalg etishni kozda tutuvchi yollar izlanmoqda. Bunday mustaqil ishlarning yollaridan biri hamkorlikda organizhdir. Shaxsiy, juftlashgan va guruhli ishlar tobora oldingi ishlarning ornini bosmoqda. Tinglovchilarning juftlik yoki guruh ishi tushuntirish, tasviriy va reproduktiv usullarga qaraganda ancha samarali bolib chiqadi. Guruhlardagi oquvchilar birgalikda harakat rejasini ishlab chiqadilar, axborot manbalarini, maqsadlarga erishish yollarini topadilar, rollarni belgilaydilar, goyalarni ilgari suradilar va muhokama qiladilar. Barcha oquvchilar ijodiy faoliyatga jalg qilingan. Hamkorlikda organish jamoadagi aloqa madaniyati elementlarini va boshqaruvi elementlarini ozlashtirishga imkon beradi (umumiyl vazifani

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

bajarish uchun masuliyatni taqsimlash qobiliyati, birgalikdagi natija va sherikning muvaffaqiyati uchun javobgarlikni toliq anglab yetish). Loyiha usuli har doim bazi bir muammolarni hal qilishni oz ichiga oladi, bir tomondan turli xil usullardan foydalanishni oz ichiga oladi, boshqa tomondan - fan, texnika, texnologiya, ijodiy sohalarning turli sohalaridan bilim va konikmalarni birlashtirish.

Loyiha usuli boyicha ishlash nafaqat muammoning mavjudligi va xabardorligini, balki uni oshkor qilish jarayonini ham oz ichiga oladi. Maktab informatika kursida grafik tasvirlar bilan mavzularni organizhda quyidagi turdagи loyihalardan foydalanish mumkin: Paint-da chizilgan rasm va ushbu rasmga qisqa hikoya (sher); devoriy gazetasini yaratish, mакtab uchun plakat yaratish, 3D tasvirlari orqali oz-ozini bilish kabinetini modellashtirish, mакtab logotipini ishlab chiqish, bilimlar kuni uchun mакtab veb-saytining sahifalarini loyihalash va boshqalar. Ijodiy tasavvurni rivojlantirish usullarining ajralib turadigan nuqtasi, shuningdek, turli xil stimul reaksiyalarini birlashtirish prinsipiiga asoslangan turli xil vazifalarni qurishdir. Ragbatlantirish bir turdagи malumot shaklida berilishi mumkin va reaksiyani oldingi turdagи malumotlar asosida olish kerak. Misol tariqasida quyidagilarni keltiramiz: oquvchilarga musiqiy parchani, hikoya yoki ertakni tinglash taklif yetiladi, uni tahlil qilgach, bola shu musiqa parchasi bilan boglagan chizmani yaratadi.

Grafik axborot texnologiyalari boyicha qoshimcha talim dars mavzusini yanada chuqurroq organizhga qaratilgan uy vazifalarini oz ichiga olishi kerak. Uy vazifasi - bu muntazam shaklga, sinfdagi oquvchilar faoliyatiga qoshimcha, mustaqil, chunki u oqituvchining yordamisiz amalga oshiriladi,

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

dars mavzusini yanada chuqurroq organishga, yangi va qiziqarli malumotlarni mustaqil izlashga qaratilgan. Uy vazifasi mustaqil aqliy mehnat konikmasini, berilgan topshiriq uchun masuliyat hissini shakllantirish uchun katta ahamiyatga ega. Uy vazifasi sifatida quyidagilarni belgilash mumkin: darslik matni bilan ishlash, grafik tasvirlar bilan turli xil mashqlarni bajarish, mavzuga oid video darsliklarning rasmlarini korish va organish.

Shuningdek, bolalarni qisqa hikoya, organilgan material boyicha hisobot tayyorlash uchun jumboq qilish mumkin. Agar oquvchi ozi tayyor variantlarini sinf oldida ishlab chiqishga va taqdim etishga harakat qilsa, bu qiziqarli va malumotli boladi. Uy vazifasi sifatida oquvchilardan nafaqat darsliklarning paragraflarini, balki quyidagi ish turlarini ham oqish talab qilinishi mumkin: oquvchilar uyda qogozga jumboq yaratadilar va chizadilar va ularni sinfda kompyuterda amalga oshiradilar. Bunday vazifaning afzalligi nafaqat aqliy va ijodiy rivojlanishda, balki qoshimcha bilimlarni izlashda, jumboqlar bilan ishlash qobiliyatida ham juda yaxshi. Kichik yoshdagi koplab bolalar rebus kabi gayrioddiy vazifani bajarishda qiynalishadi.

Bolalar uchun predmetli togaraklar, qiziqish doiralarini tashkil etish qiziqarli boladi. Ushbu jamoalar mifikda oz bilimlarini kengaytirish va chuqurlashtirishga, texnik ijodkorlikka, ilmiy-tadqiqot ishlariga intilayotgan oquvchilar uchun tashkil etilgan.

Konsultatsiyalar. Agar bolalar grafik tasvirlar mavzusiga oid koplab savollarni toplasalar va bolalar kompyuter grafikasidan hayratda qolsalar va

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

oqituvchi belgilangan vaqtida hamma narsaga javob bera olmasa, ulardan foydalanish zarur.

Yakuniy, ammo ahamiyati va zarurligi jihatidan oxirgi emas, quyidagi shakllar boladi - olimpiadalar, tanlovlар, oquvchilar ishlarining korgazmalari, ijodiy qobiliyatlarni rivojlantirish va maktab fanlarini organishda, texnik modellashtirishda va oquvchilarning oquv va kognitiv faoliyatini ragbatlantirishda raqobatlashish istagi. Agar biz sinfda ananaviy oqitish uslubiga qaytsak, unda eng muhimi, bolalar tashabbusini oshkor qilishga hissa qoshadigan oquvchilar uchun vazifalarning namunasi va algoritmliligin kamaytirishdir. Belgilangan ijob algoritmi ham tasavvurni oz ichiga olmaydi, shunga kora u rivojlanmaydi. Bundan tashqari, qattiq algoritm oquvchilarning oz ijodiy goyalaridan foydalanishni oz ichiga olmaydi. Shuni takidlashni muhimki, har qanday ijodkorlik rivojlangan tasavvursiz mumkin emas. Shuning uchun oqitish metodikasida darslardan oquvchilarning ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirishni sekinlashtiradigan qatiy ramkalarni chiqarib tashlash kerak.

Darslarni shunday qurish kerakki, darslarda faqat maqsad korsatilsin va oquvchi oz goyasidan foydalanishi kerak boladi. Bu albatta, uning tasavvurini oz ichiga oladi, shaxsiy qiziqish ozini namoyon qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR :

1. Innovatsion ta'lrim texnologiyalari /Muslimov N. A, Usmonboyeva M. H,

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

Sayfurov D. M, To'rayev A. B. - T.: Sano standart nashriyoti, 2015 y

2. Roziyev E.I., Ashirboyev A. Muhandislik grafikasini oqitish metodikasi. T., 2010 y

3. Xodjiyeva F.O. O'quvchilarda tanqidiy fikrlashni shakllantirish / Monografiya - T.: Fan, 2008 y

BACKGROUND KNOWLEDGE ABOUT EDUCATION NGOS

O'RMONOVA GULNOZA

Farg'ona Davlat Universiteti

Ta'lism va tarbiya nazariyasi va metodikasi

(maktabgacha ta'lism) yo'nalishi magistranti:

E-mail: dostonmirzayev1111@gmail.com

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6607119>

Annotatsiya: In this article mentioned about non-governmental Organizations and also Globalization affects to the education. The education role of the nation-state are also mentioned.

Key words: multiple educational organizations, Non-Governmental Organizations, civil society, moral authority.

БАЗОВЫЕ ЗНАНИЯ ОБ ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ НПО

Аннотация: в этой статье упоминается о неправительственных организациях, а также о влиянии глобализации на образование. также упоминается образовательная роль национального государства.

Ключевые слова: множественные образовательные организации,

неправительственные организации, гражданское общество, моральный авторитет.

The UNESCO stated "education for sustainable development is a broad task that calls for the full involvement of multiple educational organizations and groups in bureaucracies and civil societies. These include Non-Governmental Organizations or NGOs.

The language of education used by nation-states as well as International, intergovernmental organizations, non-governmental organizations, also known as NGOs, (both transnational and national), and agents of civil society (many of which belong to the aforementioned categories) contributes heavily to the self-identification of individuals. NGOs, can be defined as "formal organizations, and as such, they emerge when a group of people organizes themselves into a social unit "that was established with the explicit objective of achieving certain ends and formulating rules to govern the relations among the members of the organization and the duties of each member" (Blau and Scott, 1970)".

By understanding the language of each, one can reach a greater understanding of the multiple, conflicting, and overlapping educational ideologies employed across the globe. The issue of education on an international scale is also embedded in a complex framework of international relations which alters the effectiveness of those who employ the ideologies in a practical manner. Education NGOs differ in practice and ideology based on the previously mentioned factors. However, in the age of

globalization, travel, and communication have contributed to new ideas about individual identities in relation to the global - rather than national - community.

Education is rapidly becoming essential to attaining social mobility and economic stability, especially in an increasingly globalized world where technical skills and knowledge are necessary to participate in the economy. Considering this reality, more educational institutions are seeking to incorporate more STEM courses and career training into their curriculums. However, these educational opportunities are not widely offered, which many scholars have argued has led to greater global inequality.

Globalization has also generated a greater push for common, global educational standards such as the United Nations' Millennium Development Goals and Sustainable Development Goals. Yet, some critics argue that these standards pushes a Westernized concept of quality education and focuses on economic benefits rather than the goals of sustainable development and global equality.

Where education has been the role of the nation-state, globalization has created new institutions including global regulatory organizations, global mass media and the aforementioned global flow of populations, which have contributed to the weakening of the nation-state in education. Global regulatory organizations include the intergovernmental organizations, such as membership organizations like the World Bank and World Trade Organization that regulate the world economy, as well as other international organizations such as the United Nations.

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

These organizations operate within a context of global norms that are established, and laws that are passed, with the influence of non-state actors, or non-governmental organizations. While global regulatory organizations focus on the establishment and enforcement of policies by exerting influence over the conditions of monetary loans, NGOs attempt to establish and enforce norms through exerting a certain sense of moral authority.

The governments of some African countries do not fully welcome the idea of NGO contributions towards education; thus such governments tend to be constantly involved with activities of NGOs in the education sector.

References:

"NGOs | Education | United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization". www.unesco.org. Retrieved 2018-07-02.

Frantz, Telmo Rudi (1987). "The role of NGOs in the strengthening of civil society". *World Development*. 15: 121–127. doi:10.1016/0305-750X(87)90150-1.

Brissett, N., & Mitter, R. (2017). For function or transformation? A critical discourse analysis of education under the Sustainable Development Goals. *Journal For Critical Education Policy Studies (JCEPS)*, 15(1), 181-204.

Green, Andy (1997). Education, Globalization and the Nation State.

doi:10.1057/9780230371132. ISBN 978-0-333-68316-3.

Spring, Joel H. How Educational Ideologies Are Shaping Global Society: Intergovernmental Organizations, NGOs, and the Decline of the Nation-state. Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum Associates, 2004. p.10]

[Spring, Joel H. How Educational Ideologies Are Shaping Global Society: Intergovernmental Organizations, NGOs, and the Decline of the Nation-state. Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum Associates, 2004. p.28]

Miller-Grandvaux, Yolande; Welmond, Michel; Wolf, Joy (July 2002). Evolving partnerships: The role of NGOs in basic education in Africa (PDF). pp. 17–18.

PEDAGOGIKA

УДК 126441

**O'ZBEKİSTON RESPUBLİKASI NODAVLAT O'QUV MARKAZLARI
MONITORİNGİ**

Aslanov Qodir

Yulduz Shodiyeva

(O'zbekiston, Buxoro)

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6613472>

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

Annotatsiya

Ushbu maqolada jamiyatga kerak bo'ladigan ijtimoiy masalalardan biri bo'lgan nodavlat o'quv markazlarining ahamiyati statistikasi yoritib berilgan. Agar bundan 10-15 yil avval o'quv markazi o'quvchilarni har qanday faoliyat yoki faoliyatning bir qancha bog'liq yo'nalishlari bo'yicha o'qitish bilan shug'ullanuvchi ixtisoslashtirilgan o'quv tashkiloti bo'lgan bo'lsa, hozirgi vaqtda o'quv markazi, aslida, o'quv-konsalting kompaniyasi hisoblanadi.

Zamonaviy o'quv jarayoni ham guruh, ham individual bo'lishi mumkin. Shaxsiy o'quv jarayoni konsalting xizmatlarini ko'rsatishga yaqinroq bo'lib, bu erda mutaxassislar mijozning aniq vazifalariga muvofiq treninglar o'tkazadilar.

Kalit so'zlar:

Tashabbus, o'quv markazlari, mакtab, bilim, oliy o'quv yurtlari, ta'lrim oluvchilar statistikasi.

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyev boshchiligidagi yoshlarga e'tiborni kuchaytirish, ularni madaniyat, san'at, jismoniy tarbiya va sportga keng jalb etish, ularga axborot texnologiyalaridan foydalanish ko'nikmalarini singdirish, yoshlar o'rtaida kitobxonlikni targ'ib qilish, xotinqizlar bandligini oshirish masalalariga qaratilgan farmonlari e'lon qilindi.

Mamlakatimiz aholisining 30 foizini 14 yoshdan 30 yoshgacha bo'lgan yigit-qizlar tashkil etadi. Ularning ta'lim olishi, kasb-hunar egallashi uchun keng sharoit yaratilgan. Shu bilan birga, yoshlarning bo'sh vaqtlarini mazmunli o'tkazishni tashkil etish dolzarb masala hisoblanadi. Yoshlar qanchalik

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

ma'naviy barkamol bo'lса, turli yot illatlarga qarshi immuniteti ham shunchalik kuchli bo'ladi. Ma'lumki, davlatimiz rahbari ijtimoiy, ma'naviy-ma'rifiy sohalardagi ishlarni yangi tizim asosida yo'lga qo'yish bo'yicha 5 ta muhim tashabbusni ilgari surgan edi.

Birinchi tashabbus – yoshlarning musiqa, rassomli, adabiyot, teatr va san'atning boshqa turlariga qiziqishlarini oshirishga, iste'dodini yuzaga chiqarishga xizmat qiladi.

Ikkinci tashabbus – yoshlarni jismoniy chiniqtirish, sport sohasida qobiliyatini namoyon qilishlari uchun zarur sharoitlar yaratishga yo'naltirilgan.

Uchinchi tashabbus – aholi va yoshlar o'ttasida kompyuter texnologiyalari va internetdan samarali foydalanishni tashkil etishga qaratilgan.

To'rtinchi tashabbus – yoshlar ma'naviyatini yuksaltirish, ular o'ttasida kitobxonlikni keng targ'ib qilish bo'yicha tizimli ishlarni tashkil etishga yo'naltirilgan.

Beshinchi tashabbus – xotin-qizlarni ish bilan ta'minlash masalalarini nazarda tutadi. Shundan kelib chiqib tuman (shahar) madaniyat-o'quv markazlari va umumta'lim maktablarida yoshlarning qiziqishlaridan kelib chiqib, qo'shimcha to'garak tashkil etilmoqda.

Hozirgi vaqtda o'quv jarayonini tashkil etishning ikkita asosiy shakli mavjud. Bu onlayn va oflayn o'rganishdir. Ushbu shaklni tanlashga, to'g'riroq'i, o'quv markazi faoliyatida qaysi shakl ustun bo'lishi, uni tashkil etish va ishslash tamoyillariga bog'liq

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

Respublikamizda o'quv markazlarini tashkil etishdan asosiy maqsad – o'quvchi yoshlarga tanlangan soha bo'yicha maktabda olayotgan bilimlarini yanada mustahkamlash, hamda bilim saviyasini oshirishdir. Jamiyatda o'quv markazlari foydalanuvchini fan bo'yicha chuqur saviyaga ega bo'lishiga yordam beradi.

Buning ahamiyati shundaki, o'quv markazlari ish vaqtি jarayoni o'quvchining vaqtiga mos xolda tanlashi, masofa jihatidan qulaylik, o'quvchilarning iqtidoriga mos holatda fanni tanlash imkoniyati, mustaqil o'z ustida ishlash imkoniyati va eng asosiysi – qisqa muddat ichida katta natijaga ega bo'lish imkoniyatlarini beradi.

"Bugungi kunda o'quv markazlari qanchalik hayotimiz uchun muhim?" – degan savolga javob topish uchun bir qator maktablarda tadqiqot olib bordim.

Buxoro shahar 14-umumta'lim maktabida 2020-2021-o'quv yilida jami 76-nafar o'quvchi mакtabni o'qib tugatgan. Shundan 42-nafar o'quvchi o'zi tanlangan mutaxassisliklari bo'yicha bilim yurtlariga o'qishga kirgan. 14-nafar o'quvchilar esa kasb-hunarga yo'naltirilgan. Qolgan 20-nafar bitiruvchilar kelgusi yilda o'quv yurtlariga o'qishga kirish maqsadida matematika, biologiya, ingliz tili va boshqa o'quv markazlariga o'z bilimlarini mustahkamlash uchun qatnamoqda (1-jadval). Ushbu maktabda 2021-2022 o'quv yilida tahsil olayotgan 11-sinf o'quvchilari 93-nafar bo'lib, shundan 44 nafar o'quvchilar maktabda yoki mакtabdan tashqari o'quv markazlaridan foydalanib, o'z bilimini oshirmoqda. Bundan tashqari 5-10-

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

sinf o'quvchilari orasidan qariyb 213 nafar o'quvchilar məktəb darslarından təşqarı qo'shimcha o'quv fan to'garaklariga qatnab bilim ega lamoqda (2-jadval). Məktəbdə malakalı o'qituvchilar tomonidan darslardan təşqarı, böyük vaxtlarda o'quvchilar bilan hər xil fanlar bo'yicha o'quv to'garakları olub boradılar. O'quvchilar bilan individual shug'ullanadılar. Bu esa o'quvchilar hamda ularning yaqinlari üçün ham qulaylıq təqdiridir.

Buxoro tuman 51-umumta'lım məktəbida 2020-2021-o'quv yılında jami 23-nafar o'quvchilar məktəbni o'qib təqatgan. Shundan 8-nafar o'quvchilar o'zləri tanlağan mutaxassislikləri bo'yicha bilim yurtlariga o'qışğa kırğan. 7-nafar o'quvchilar esa kasb-hunarga yo'naltırılgan. Qolgan 8-nafar bitiruvchilar kelgusi yilda o'quv yurtlariga o'qışğa kirish üçün məqsədida Matematika, Biologiya, İngiliz tili va boshqa o'quv markazlarına o'z bilimlərini müstahkamlash üçün qatnamoqda (1-jadval). Ushbu məktəbdə 2021-2022 o'quv yılında təhsil olayıotgan 11-sinf o'quvchiləri 27-nafar bo'lib, shundan 14 nafar o'quvchilar məktəbdə yoki məktəbdən təşqarı o'quv markazlarından foydalaniib, o'z bilimini oshirmoqda. Bundan təşqarı 5-10-sinf o'quvchilari orasidan qariyb 114 nafar o'quvchilar məktəb darslarından təşqarı qo'shimcha o'quv fan to'garaklariga qatnab bilim ega lamoqda (2-jadval).

Buxoro tuman 35-umumta'lım məktəbida 2020-2021-o'quv yılında jami 25 – nafar o'quvchilar məktəbni o'qib təqatgan. Shundan 11-nafar o'quvchilar o'zləri tanlağan mutaxassislikləri bo'yicha bilim yurtlariga o'qışğa kırğan. 8-nafar o'quvchilar esa kasb – hunarga yo'naltırılgan. Qolgan 6-nafar

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

bitiruvchilar kelgusi yilda o'quv yurtlariga o'qishga kirish uchun maqsadida Matematika, Biologiya, Ingliz tili va boshqa o'quv markazlariga o'z bilimlarini mustahkamlash uchun qatnamoqda (1-jadval). Ushbu maktabda 2021-2022 o'quv yilida tahsil olayotgan 11-sinf o'quvchilari 27-nafar bo'lib, shundan 12 nafar o'quvchilar mакtabda yoki maktabdan tashqari o'quv markazlaridan foydalanib,o'z bilimini oshirmoqda. Bundan tashqari 5-10-sinf o'quvchilari orasidan qariyb 153 nafar o'quvchilar mакtab darslaridan tashqari qo'shimcha o'quv fan to'garaklariga qatnab bilim egallamoqda (2-jadval).

Xulosa qilib shuni aytishimiz mumkin-ki yurtimizda biz yoshlarga berilyotgan imkoniyatdan to'g'ri foydalangan holda kuchli bilimli kadrlar bo'lib yetishishimiz zarur. Zeroiki, davlatimiz kelajagi – bu biz bu bugungi yoshlar. Agarda biz hozir yoshlarmizga bilim va tarbiya bermasak hech qachon rivojlanmaymiz va oldinga siljimaymiz. Chunki rivojlangan davlatlarga e'tibor qaratsak bu davlatlar eng avvalo yoshlarga bilim bergen holda shunday darajaga erishgan. Bobolarimiz aytganday "Ilm qayda bo'lsa buyuklik bo'lar". Bu so'z hozirgi kunda yaqqol tasdiqini topmoqda. Negaki, zamon tez rivojlanmoqda biz bugun o'qimasak ertaga kech bo'ladi.

Birgina misol tariqasida axborot texnologiyalari sohasini olaylik. Bu sohada bugun chiqqan yangilik ertaga eskirmoqda va bizdan buni yuqori malakali kadrlar tayyorlashni talab etadi.

Foydalanilgan manba

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M.Mirziyoyev. "Harakatlar strategiyasi 5-muhim tashabbus" 2019 yil 19-mart. 3-7 s.

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

“Manba.uz” – sayti.

O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI

OLIY VA O'RTA MAXSUS TA'LIM VAZIRLIGI

NAMANGAN DAVLAT UNIVERSITETI SAN'ATSHUNOSLIK FAKULTETI

TASVIRIY VA AMALIY BEZAK

2-BOSQICH MAGISTRANTI

MAMATQULOV RASHIDBEK RAVSHANBEKOVICH

Ilmiy raxbar.S.F.N Dosent **D.Pulatov**

MAVZU: O'zbekiston xalq rassomi Bahodir Jalolovning xayoti va ijodi.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6613720>

ANNOTATSIYA

O'zbekiston mustaqillikka erishgach, tarixiy davrda ma'naviy-merosni qayta tiklash, milliy madaniyatni anglash jarayonlari ijodkorlar e'tiborini yaqin va uzoq o'tmishdagi Vatan tarixi, unitilayotgan qadriyatlar qatlamiga e'tibor qaratishga jazm etdi.

O'zbekiston Prezidenti Shavkat Mirziyoyev Madaniyat vazirligi huzurida Madaniyat va san'atni rivojlantirish jamg'armasini tashkil etish haqidagi qarorni imzoladi. 16-oktabr kuni qabul qilingan qaror matni O'ZA tomonidan e'lon qilindi.Yangi jamg'arma madaniyat va san'at sohasidagi boshqaruva tizimida davlat siyosatini amalga oshirish samaradorligini ko'tarish

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

maqsadida tashkil etilmoqda.

Kalit so'zlar: Chizmachilik, talaba, kompyuter, samarali dars, tushuncha, zaruriyat, standart, mashg'ulot, ketma-ketlik, uzviylik, didaktik talab, Yangi jamg'arma, madaniyat, san'at, tarixiy davr, ma'naviy-meros, Bahodir Jalolov.

O'zbek tasviri san'atining Bahodiri deyilganda, butun umri ranglarga bag'ishlangan, xayolni hayotga, hayotni xayolga yo'g'irib ijod qiluvchi, tabiat va insonni tasvirlar orqali tadqiq qiluvchi san'atkor, ulkan tafakkur kishisi ko'z oldimizda gavdalanadi. Bir parcha bo'z matoda hayotni parchalarga bo'lib aks ettira olish, unda qalbga tugib qo'yilgan eng muhim da'vatlar, chuqur-chuqur fikr va tuyg'ularni chiziqlar taramiga sig'dira bilish mohiyatan na kasb, na hunardir, balki bu – aslida har kimning ham manglayiga bitilavermaydigan chinakam ilohiy bir rutba. Rassomlik deb atalgan shunday ulug' rutba O'zbekiston xalq rassomi Bahodir Jalolovning umr a'molidir.

Bahodir Jalolov – O'zbekiston xalq rassomi, Alisher Navoiy nomidagi Davlat mukofotinnng sovrindori, zamonaviy rangtasvir san'ati rivojiga hissa qo'shib kelayotgan talantli rassomlardan biridir. Bahodir Jalolov 1948 yil 27 - mayda Toshkent shahrida tavallud topgan. 1968 yili P. P. Benkov nomidagi Respublika rassomlik bilim yurtini tugatgan. 1974 yilda esa I.E.

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

Repin nomidagi Sankt-Peterburg rassomlik, haykaltaroshlik va me'morlik institutining bezatish monumental fakultetini tamomlaydi. Yoshlik yillarida portret san'atining ustasi Abdulhaq Abdullaevdan ta'lif oladi.

Rassom ijodiy faoliyatining dastlabki namunalarida milliy his-tuyg'ular turli xil ranglarda o'z ifodasini topadi. B. Jalolov tasviriy san'at borasidagi tahsilni davom ettirib keyinchalik Chingiz Ahmarov, Ro'zi Choriyev, Milnikov, Korolyovlardan tasviriy san'at sirlarini o'rgandi. Shu sababli ham u yaratgan portretlarda yuksak mahorat ko'zga aniq tashlanib turadi. Uning ijodidagi tuyg'ular uyg'unligi tomoshabinni o'ziga mahliyo etib qo'yadi.

Xususan, «Raqsning tug'ilishi» kompozistiyasi o'zbek raqqosalarini ulug'labgina qolmasdan, ularga bo'lgan samimiyligini hurmat va muhabbatni namoyon qilganini ko'ramiz. Bahodir Jalolov portret san'atida ko'p yutuqlarga erishdi. Uning to'laqonli asarlarida o'zbek xalqining sevimli farzandlari siymosi o'z ifodasini topgan.

Bu o'rinda ayniqsa akademik rassom O'rol Tansiqboev, buyuk olim, akademik Vohid Zohidov, san'atning mashhur darg'alari Komil Yormatov, Malik Qayumov, Muhiddin Rahimov, Hamro Rahimova, Akrom Toshkanboev, Damir Ro'ziboev kabi ulug'lar siymosi so'zimizga misoldir. Rassom inson shaxsini doimo o'rganishga, uni har tomonlama his qilishga intiladi.

Darhaqiqat, yuqorida ko'rganimizdek Bahodir Jalolov ijodiy faoliyatining asosiy ko'lami insonlar obraziga, ya'ni portretlar yaratishga qaratilgan. Tasviriy san'atda u kishi o'z rangin olamini yangidan yangi jilolar bilan tobora boyitib kelmoqda.

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

Bahodir Jalolov erishgan etuklikning yana bir jihat shundaki, u Sharq va G'arb an'analarini o'zlashtirib, ana shu an'analardagi mushtaraklikni topib, uni yuzaga chiqarishga muvaffaq bo'la olgan rassomdir. Ana shuning uchun ham xorijiy davlatlarning san'at ixlosmandlari e'tiboriga muyassar bo'lган.

Rassom o'zining monumental pannolari bilan dunyoning ilg'or davlatlarida hashamatli saroy va binolarni bezatib kelmoqda. Rassom ijodiga taniqli olim Tilab Mahmudov baho berib shunday deydi: «Bahodir uchun inson va insoniyat tarixi jumboq edi. U bu jumboqni echishga, o'z xalqi tarixini bashariyat tarixi bilan hamohang nuqtalarini topishga harakat qiladi». Darhaqiqat, rassom keng tafakkurli ijodkor sifatida odam, olam, koinot sirlarini o'rganishga intiladi. Bahodir Jalolov (1948.27.5, Toshkent) – rangtasvir ustasi, O'zbekiston xalq rassomi (1992), O'zbekiston (1997) va Qирг'изистон (1998), I.Repin nomidagi rassomlik, haykaltaroshlik va me'morlik in-tini tugatgan (1974). Toshkent teatr va rassomlik san'ati in-tida o'qituvchi (1974–80); 1997 y.dan Milliy rassomlik va dizayn in-tida mahobatli rangtasvir ustaxonasi rahbari, prof. (2000).

O'zbekiston rassomlari uyushmasi boshqaruvi raisi (1987–92). Ijodini portretlar yaratish b-n boshlagan. Portretlarida kishilarning kasbi haqida tasavvur beruvchi holatlar aks ettirilgan, ijodiy mehnat jarayoni, chuquq psixologik holat mahorat b-n ko'rsatilgan («Me'mor», 1972; «Masxaraboz Akrom Yusupov», 1974; «Avtoportret», 1975; «Kulol ayol. Xalq ustasi Hamro Rahimova», 1975; «Soniya va mangilik. O'rol Tansiqboev xotirasiga», 1977;

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

«Porloqerta. Rassom Sh. Abdurashidov xotirasi», 1980; «Tiklash. Xalq ustasi Muhiddin Rahimov», 1980). 70-y. larning oxiri – 80- y.larning boshlaridan mahobatli rassomlik sohasida samarali ijod qiladi: Qarshi musiqali drama teatri binosiga, «Chimyon» sanatoriysi oshxonasi foyesiga (1981), Toshkentdagি Kinochilar uyiga (1982) ishlagan devoriy rasmlari rassomni betinim izlanayotgan, o'ziga xos uslub yaratgan rassom sifatida tanitdi. «Bahor» konstert zali foyesiga ishlangan «Raqsning tug'ilishi» (1982), Qashqadaryo viloyati Tallimardon nasos stanstiyasi klubi devoriga (1983), Qo'qon teatri foyelariga 17 (1987), Tojikistonning Xo'jand sh.dagi mакtab binosiga (1988), Belgiyaning Kortreyk sh.dagi «Kortreyk 200» (1990), Toshkentdagи Turkiston saroyiga («Umar Xayyom tushlari», 1993) va b.ga ishlangan devoriy rasmlar, manzaralar («Isfarada bahor», «Tog' qishlog'i. So'qmoq», «Eski Gurzuf ko'chasi» va b.), kitoblarga yaratilgan illyustrastiyalar (Navoiy, T. Tula, U. Nosir)

Rassom mana bir yildan ziyod vaqt katta va kutilmagan ko'rgazma loyihasi bilan band. Axir u shunchaki retrospektiv emas, balki turli mashaqqatlar bilan erishgan yutuqlarini namoyon etuvchi rassomning "hayot yo'li" ni aks ettiradi. Ulug' yoshiga qaramay Bahodir Jalol ijodiy izlanishlar qizg'inligiga to'la, u o'zining avvalgi badiiy usullaridan kechib yangi texnologiyalar bilan ishlay boshladi. U yubiley ko'rgazmasi loyihasini "... Va o'shanda barchasi boshlandi!" deb nomladi. Bu esa o'z ornida turli falsafiy mushohadalarga, rassomning olamdagи tutgan o'rni haqidagi fikrlarga, sir va mazmunlarni anglashga yo'llaydi. b.) muallifidir. Alisher Navoiy nomidagi O'zbekiston Respublikasi Davlat mukofoti lauriyati.13 noyabr 2018 yil O'zbekiston Tasviriy san'at galereyasida O'zbekiston Tasviriy san'at galereyasi

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR, TAKLIF VA YECHIMLAR

O'zbekiston Xalq rassomi Bahodir Jalolning 70-yillik tavallud ayyomiga bag'ishlangan “..va o'shanda barchasi boshlandi” nomli shaxsiy ko'rgazmasini taqdim etdi.

Yubiley ko'rgazma "... va o'shanda barchasi boshlandi!" deb nom oldi va rassomning dunyoda tutgan o'rni va qarashlarining falsafiy mushohadalariga chorlab, har bir rassom o'z ijodiy yo'llini boshlashidagi sir va mazmunni anglashga imkon beradi. "Men hech bir an'anaga bog'liq emasman. Asosiysi – bu muhabbat va yorug'lik" deb iqror bo'ldi rassom. U hamisha Sharq va G'arb madaniyatlari muloqotiga ochiq va har bir plastik konsepsiya o'z shaxsiy variantini izlaydi.

Sharq va G'arb san'atlari modelida ulg'aygan rassom nafaqat modernistik shakl va ranglar asosida ijod qiladi balki Sharq ma'naviyati tajribalariga tayanib ornamentning abstrakt asoslarini tadqiq eta boshlaydi, o'zining matematik aniqligi va geometrik benuqsonligida absolut komillik obrazi sifatida Haqni aks ettiradi.

Jalolning ko'plab yangi asarlarida kompozitsiya tizimli formula sifatida namoyon bo'lib o'zining nozik chizgilari bilan "girix" ornamenti o'yinini eslatadi. Bu geometrik to'r arab tilidan "tugun" ma'nosini bildiradi, barchasini birlashtirib, bog'lash g'oyasiga olib kelib yana davom ettirishga chorlaydi. Lekin asosiysi bu ular emas, balki chizgilar bo'lib ular benazir abadiyat ohangidir, aynan u ko'p qirraliligi bilan yaxlitlikni o'zida namoyon

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

etadi.

Hozirgi vaqtida Jalol o'z ijodini sharq kalligrafiyasidan ilhomlanib abstrakt asarlarda o'z izlanishlarini davom ettirmoqda. Bu o'zbek usto naqqoshlarining, ornamentalistlarining mahoratli ustalarga xos original improvizatsiyasidir. Jalolning o'zi tarixiy merosga ta'rif berishicha – bu o'ziga xos parishon olam, sevgi va go'zallik olami, bu olamni u o'z ijodida doimiy qiziqish bilan yaratadi. Lekin rassom asarlaridagi asosiy va yuqori pog'onalarda turuvchi ob'yekt - bu insondir. Jalolning yangi loyihalarida ko'plab madaniy iboralar va birikmalar bor, uning buyuk ovro'pa ustalari hamda an'anaviy o'zbek san'ati estetikasiga murojaati o'rganilmagan olamni ochish bilan tengdir.

Rassomda uning buyuk avlodlari singari yuksaklikka, qandaydir o'ziga xos ilohiylikka, uyg'unlikka intilishi, dramatik tuyg'ularni his etishga loqayd emasligini sezish mumkin.

Haqiqiy rassom sifatida u zamonaviy dunyo muammolariga befarq emas va o'z yangi loyihalari orqali insoniyatning shafqatsizligi va loqaydligi, dunyoda sodir bo'layotgn urushlar va nohaqliklarga o'z javobini berishga intiladi. "Men o'zimni judayam baxtli deb bilaman, zero men boshqalar his qila olmaydigan tuyg'ularni his eta olaman. Bu nafaqat umuminsoniy muammolar, bu yana dunyomizdagi barcha go'zalliklar: muhabbat, yahshilik, rahmdillik. Men – rassomman va men ko'p hodisa hamda jarayonlarni chuqur va o'tkir his etaman. Men bularning barchasini o'zimdan o'tkazaman va bu menga ijod qilish uchun turtki beradi. 2017 yil men uchun o'z shaxsiy ko'rgazmamga tayyorgarlik ko'rish va doimiy ijodiy izlanishlar nishonasida

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

o'tdi.

Shuningdek Dubayda o'tgan va ko'plab san'at ixlosmandlarining ijobiy bahosiga sazovor bo'lgan shaxsiy ko'rgazmam muhim hodisalardan biri bo'ldi. "Skira" italiya nashriyoti tomonidan tayyorlangan "A line to Eternity" kitobi Markaziy Osiyo badiiy hayotining mislsiz hodisalaridan bo'ldi. Men o'zimning kutilayotgan ko'rgazmam orqali tomoshabinlarga ko'p fikrlarni bildirmoqchiman. Barcha g'oya va fikrlarim san'atning turli kutilmagan yo'nalishlari va loyihalari orqali amalga oshadi." – deydi Bahodir Jalol.

1987 yil, Qo'qondagi san'at bilim yurtining to'rtinchi bosqichida o'qirdim. Shaharda yangi ochilayotgan teatr binosiga xalq rassomi Bahodir Jalolov devoriy rasmlar ishlayotganini eshitib, bir do'stim bilan bordik. Ikkinci qavatga ko'tarildik, quruvchilarining qo'li qo'liga tegmaydi, ishlar qizigandan qizigan. Boshliqlar qurilayotgan bino xonalarini ko'zdan kechiryapti. Teatr hovlisi qurilish mollari bilan to'la.

Tashqaridagi ochiq teatr tomoshagohi uchun o'rindiqlar o'rnatilmoqda. Do'stim ozgina tomosha qildi-da, ishim bor deb ketdi. Men rassomlar ishini ko'rmasdan ketolmasligimni aytib, qoldim. Binoning ikkinchi qavatida Toshkentdan kelgan ikki rassom, balandligi 7-8 metr, eniga uzunligi 30 metrdan ziyodroq keladigan hajmda Qo'qon hayoti va san'ati haqida katta devoriy rasm chizyapti.

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. O'zbekiston Enstiklopediyasi –J harfi
2. Boymetov B. –Qalamtasvir.Darslik 1-qism. Toshkent,2006
3. Abdirasilov S.,Tolipov N. –Rangtasvir Toshkent , 2005.
4. Tolipov N., Abdirasilov S., Oripova N. Rangtasvir. T., 2006.
5. Abdirasilov S.,Tolipov N., Oripova N. –Dastgohli rangtasvir (2qism). T., 2003.
6. Tojiev B. –DastgoHli rangtasvir fanidan ma'ruzalar matni. T.,2000.
7. Tolipov N. Abdirasilov S. –Dastgohli rangtasvir-Toshkent. 2005.
8. Tojiev B. –Qalamtasvir asoslarini o'rganish|. Toshkent 1994.
9. O'zbekiston Respublikasining "Ta'lim to'g'risida"gi qonuni. Barkamol avlod - O'zbekiston taraqqiyotining poydevori. -T.: Sharq, 1997, 20-29 betlar.
10. O'zbekiston Respublikasining "Kadrlar tayyorlash milliy dasturi to'g'risida"gi qonuni. Barkamol avlod - O'zbekiston taraqqiyotining poydevori. -T.: Sharq, 1997,31-61 betlar.

Qadimgi Baqtriya va so'g'diyona tarixi masalalari.

(Akademik A. S. Sagdullayev tadqiqotlari asosida)

Ochilov Temurbek Bozor o'g'li

O'zbekiston Milliy Universiteti

Tarix fakulteti tarix (yo'naliш va faoliyat turlari bo'yicha) yo'naliши 1
bosqich – magistri

E- mail : ochilovtemurbek00@gmail.com

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6607675>

Annotatsiya: Qadimgi Baqtriya O'rta Osiyoda ilk shaharsozlik an'analari va davlatchilik asoslari qo'yilgan mamlakatdir. Qadimgi Baqtriya haqida tarixiy manbalarda juda ko'p ma'lumotlar berilgan. Rivojlanish jihatidan Baqtrianing shimoliy rayonlari ayniqsa ajralib turardi. Bu yerda bronza davridan boshlab dehqonchilik, hunarmandchilik, savdo-sotiq, madaniyat, shaharsozlik yuksak darajada rivojlangan va hozir ham jahon ilmiy jamoatchiligining e'tiborini tortmoqda. Maqolada yunon-rim manbalari asosida Qadimgi Baqtriya tarixi, aholisi, shaharlari va tarixiy hududlari haqida ma'lumotlar berilgan.

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

Kalit so'zlar: Baqtriya, Gerodot, To'maris, Kir II, Iskandar, Spitamen, Oksiart, Uzundara, Tangidevon, Xorien, Pareytaka, Bubaken, Massagetlar.

Mil. avv. II ming yillikning oxiri va I ming yillikning boshlarida O'rta Osiyoda yashab o'tgan qabilalar yangi etnomadaniy jarayonlarga asos soladi. Shu hududda yozma manbalardan bizga ma'lum bo'lgan sug'diyalar, baqtriyaliklar, xorasmiylar va sak-massagetlar esa ilk siyosiy birlashmalar va qabila ittifoqlariga birlasha boshlaydilar. Ushbu elatlarning tarixi o'zaro keng madaniy ta'sirlar va aloqalar asosida rivojlanib, bir-biriga yaqin bo'lgan.

Qadimgi yunon va rim mualliflari O'rta Osiyo viloyatlari (Baqtriya, Sug'diyona) hududiy chegaralari haqida so'z yuritganda, antik davr tarixchilari mahalliy elatlarning aralash joylashuvi holatini hisobga olmaganlari kabi o'ziga xos geografik xususiyatlarini hamda qadimiy xalqlarning hududiy joylashish chegaralarini aniq belgilab berolmaganlar. Gerodotning asarida "Baqtriya xalqi" tushinchasi tilga olinib, Baqtriyaning hududiy chegaralari haqida ma'lumotlar yo'q.

Yunon tarixchisi Arrianning yozishiga ko'ra, Oks daryosi ortida Sug'diyona yerlari boshlangan. Strabon ma'lumotlarida Sug'diyona chegaralari ancha keng bo'lib, muallif Sug'dyonani "Baqtriyadan yuqorida, sharqiy yo'nalishda" Oks va Yaksart oralig'ida joylashtiradi. [1].

Surxon vohasining markazi Qiziltepa shahri edi. Surxon vohasi qadimgi Baqtriyaning siyosiy, iqtisodiy va madaniy hayotida muhim o'rinn tutgan. Qadimgi Baqtriyaning boy va farovon mamlakat bo'lganligi, aholisi mard va jangovar bo'lganligidan tarixiy manbalar guvohlik beradi. Xususan, qadimgi Rim tarixchisi Kvint Kursiy Ruf shunday yozgan edi: "Baqtriyaning

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

tabiat boy va rang-barangdir. Ba'zi joylarda ko'plab daraxtlar va uzumlar mo'l-ko'l suvli mevalar beradi; boy tuproq ko'plab buloqlar bilan sug'oriladi; tuprog'i yumshoq bo'lsa, o'sha yerda don ekiladi, qolgan yer yaylovga qolib ketadi... Qaerda yer unumdon bo'lsa, odam ham, ot ham ko'p bo'ladi" [2].

Baqtriyaning boyligi qo'shni davlatlar hukmdorlarining e'tiborini tortdi. Miloddan avvalgi VI asrning ikkinchi yarmida Ahamoniylar Eroni qadimgi Baqtriya yerlarini bosib olishga uringan davlat edi.

Miloddan avvalgi 128-yilda O'rta Osiyoda bo'lgan xitoylik sayyoh Chjan Tsyan Dahya hududini eslatib o'tadi. Unga ko'ra, Daxya Davan (Farg'ona) dan janubi-g'arbda va Guy-Shuy daryosidan (Amudaryo) janubida joylashgan.

1 Sagdullayev A.S. Tog'aev J.E. Qadimgi Baqtriya va Sug'd tarixiy geografiyasining ayrim masalalari. Tafakkur Ziyosi. 4-sun. 2019

2 Ruf Kvint Kurtius. Iskandar Zulqarnayn tarixi. M., 1993 yil.

Miloddan avvalgi 334 yilda Makedoniya hukmdori Iskandar Sharq mamlakatlarini bosib olish uchun harbiy yurish qildi. U yurish paytida Kichik Osiyo, Falastin, Suriya, Finikiya, Misr, Bobil, Fors, Elam, Parfiya kabi mamlakatlarni bosib oldi. Miloddan avvalgi 330 yilda u oxirgi Ahamoniylar III dan keyin Baqtriyaga bostirib kirdi. O'sha paytda Bess Baqtriyaning satrapi edi.

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

Bess xiyonatkorlik bilan Doro III ni o'ldiradi va o'zini Artakserks IV nomi bilan shoh deb e'lon qiladi. Yunon manbalariga ko'ra, uning hukmronligi uzoq davom etmagan. Iskandar o'z qo'shinlari bilan kelganini eshitgan Bess Baqtriyani tark etib, So'g'diyonaga qochadi. Iskandar Baqtriyani egallab, Doro III ni katta hurmat bilan dafn etadi. Keyin Oksus daryosini kesib o'tadi. Lekin O'rta Osiyoda Iskandar Zulqarnayn baqtriyaliklar va so'g'diyrlarning o'jar qarshiliklariga duch keldi. Mustaqillik uchun urushga jasur sarkarda Spitamen boshchilik qildi. Miloddan avvalgi 328 yilning kuzida Spitamen vafotidan keyin Iskandar Zulqarnayn So'g'd va Janubiy Baqtriyadagi qo'zg'olonlarni bostirishga muvaffaq bo'ldi.

Miloddan avvalgi 327 yilning erta bahorida Makedoniyalik Iskandar Baqtrianing shimoliy hududlarini bosib olish uchun yurish qildi. Avval u So'g'd qoyasiga keldi. Sababi, Iskandarga qarshi isyon ko'targan ko'plab so'g'dliklar, jumladan, Baqtriya Oksyartning xotini va qizi ham bu qoyaga yashiringan, ya'ni uning o'tib bo'lmasligi ma'nosida edi. Agar qal'a qo'lga olinsa, so'g'dlar so'nggi boshpanalaridan ham mahrum bo'lishadi. Shularni o'ylab, Iskandar qal'ani olishga qaror qildi. Iskandar Qoyaga yaqinlashganda, hujum qilish uchun o'tib bo'lmaydigan shaffof devorlarni ko'rdi; qal'a himoyachilari uzoq qamalni kutish bilan u yerga oziq-ovqat olib kelishdi. Chuqr qor hujumga o'tdi, bu makedoniyaliklarning yaqinlashishini qiyinlashtirdi va himoyachilarni mo'l-ko'l suv bilan ta'minladi. Shunga qaramay, Aleksandr qoyaga birinchi bo'lib ko'tarilgan kishi mukofot sifatida 12 talant olishini, ikkinchisi ikkinchi mukofotni, uchinchisi uchinchi va hokazolarni olishini e'lon qilishni buyurdi. Oxirgi ko'tarilganga 300 darik mukofot berildi. Bu bayonot allaqachon jang qilishga ishtiyoqi baland

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

bo'lgan makedoniyaliklarni yanada qo'zg'atdi. Qattiq qarshilikka qaramay, Rok olindi. Ko'plab ayollar va bolalar, shu jumladan xotini ham qo'lga olindi. Oksyartes va uning bolalari, Oksyartesning Roksana ismli qizi bor edi. Iskandar uni ko'rib, sevib qoldi. U mahbus sifatida uni xafa qilishni xohlamadi va uni o'ziga xotini sifatida oldi. Oksyartes farzandlarining asirlikda ekanini, Iskandarning Roksanaga ishqibozligini eshitib, jasorat topib, Iskandarning oldiga keldi. Bunday uchrashuvda tabiiyki, uni hurmat bilan kutib olishdi [3]. So'g'd qoyasining joylashuvi aniqlanmagan. Biroq uning So'g'diyona bilan chegarasida joylashganligidan kelib chiqib, u Ko'khitangtov va Boysuntov tizmalarining tutashgan joyidagi tog' qal'alaridan birida joylashgan deb taxmin qilish mumkin. 2014-yilda Kuhitangning shimoliy qismida joylashgan. Uzundara qo'rg'onida olib borilgan qazishmalarda bir qator o'q uchlari topilgan bo'lib, ular orasida V – erta majmualarga xos bo'lgan ikkita bronza uyasi uch tig'li o'q uchlari ajralib turadi. 3-asr Miloddan avvalgi qal'aning tabiiy joylashuvidan kelib chiqib, So'g'd qoyasi Uzundar o'rnila joylashgan deb taxmin qilish mumkin.

Iskandar So'g'diyonani zabit etib, Qoyani egallab, Pareytaka yo'l oldi. Pareytaka – hozirgi Boysuntov va Kuhitantov etaklarida, shuningdek, qadimiy viloyat nomi Surxondaryo vodiysida joylashgan. Viloyat aholisi pareytaklar deb atalgan. Bu erda ko'p odamlar bitta chidab bo'lmas qoyaga panoh topdilar. Bu tosh Xorien deb nomlangan. Xorien nomi ostida yunon tarixchisi Arrian qal'aning boshini tushungan. Kvint Kurtiy Ruf qal'a nomini tilga olmaydi, lekin uning boshlig'i Sisimimeros ismli general bo'lganligini ta'kidlaydi [4]. Strabon ham xuddi shunday ma'lumot beradi. Diodor bu qal'ani Aorn deb atagan. Yuqoridagi ma'lumotlarga asoslanib, biz Horien va

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

Aorn qal'aning nomi, Sisimitra esa uning rahbari bo'lgan degan xulosaga kelishimiz mumkin. Xorien - bu ilk o'rta asrlardagi Oxarun, kichik tog'li mulk bo'lib, u Qoratog'daryo havzasi yerlarini, ya'ni hozirgi Uzun va Sariosiyo tumanlarining shimoliy qismlarini o'z ichiga oladi.

3 Gerodot. To'qqiz kitobda tarix. L.: Nauka, 1972. Kitob. 1. S. 205-214.

4 Quintus Curtius Rufus, kitob VIII, 2, 19-33

O'jar qarshilikdan so'ng, Horien umidsiz vaziyatni anglab, qal'ani ixtiyoriy ravishda taslim qilishga qaror qildi. Bu qilmishi uchun Iskandar uni afv etdi va unga bu qal'aga boshchilik qilishni buyurdi va uni shu hududda shahzoda qilib qoldirdi. Yig'ilish oxirida Iskandar Baqtriyaga qaytib, Krater, Poliperxon, Attal va Alketlarni Katan va Avstanga qarshi yubordi, bu yerdagi hali qurolini qo'yмаган yagona Paretaki. Ular bilan shiddatli jang boshlandi. Bu jangda Krater jangchilari g'alaba qozonishdi. Katan jangda halok bo'ldi. Avstanni asirga olib, Iskandarning huzuriga olib kelishdi. Paretakilardan 120 otliq va bir yarim mingga yaqin piyoda askar halok bo'ldi. Qo'zg'oltonni to'xtatib, Krater qo'shin bilan Baqtriyaga yo'l oldi. Poliperxon Bubakena deb nomlangan mamlakatni bosib oldi. Bu hudud Bobotog'ning ikki tomonida joylashgan. Iskandar Zulqarnaynning bosib olinishi mamlakatga katta zarar yetkazdi. Aholining katta qismi qirib tashlandi. Ko'plab shaharlar vayron bo'ldi. Shunga qaramay, Iskandar o'z qo'rg'onlarini o'rnatish va ellin madaniyatini yoyish maqsadida bosib olingan yerlarda shaharlar qura boshlaydi. Ularda u Yunonistondan yuborilgan yunon aholisini, shuningdek, yurishga qodir bo'lмаган askarlarni joylashtirdi. Makedoniyaliklar

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

tomonidan qurilgan shaharlar Iskandar nomi bilan atalgan. Masalan, Iskandariya Esxata (Sirdaryo bo'yida), Iskandariya Margiana (Merv), Iskandariya hududi (hozirgi Hirot), Iskandariya Oksa (Kampirtepa qishlog'i) va boshqalar. Strabonning yozishicha, Iskandar Baqtriya va So'g'diyonada 8 ta shaharga asos solib, bir qanchasini vayron qilgan. Pompey Trogning qayd etishicha, Aleksandr 7 ta shahar qurban. Iskandariya nomi bilan atalgan shaharlarning hammasi ham Iskandar tomonidan qurilgan emas. Ularning ko'plari Iskandar zabit etilishidan oldin paydo bo'lgan va u shunchaki ismlarini o'zgartirgan. Bu yerdan Iskandar strategik ahamiyatiga ega qal'alarmi o'zida saqlab qolgani, ularning nomini o'zgartirib, o'z bazasiga aylantirganini ko'rish mumkin.

Xulosa o'rnida shuni aytish kerakki, Shimoliy Baqtriya tarixiga oid manbalar juda tarqoq. Lekin ular bu mamlakat haqida tasavvur hosil qilish uchun ma'lumotlar juda ko'p. Bundan tashqari, Surxondaryo viloyatida o'zbek va xorijiy olimlar tomonidan olib borilgan ilmiy izlanishlar qadimgi Baqtriya tarixidagi ko'plab yangiliklarni ochib beradi. Bu esa mamlakat tarixini chuqurroq o'rganish imkonini beradi.

Foydalilanigan adabiyotlar

1. Sagdullayev A.S. O'zbekiston tarixi. Toshkent: Donishmand Ziyosi, 2021-624 b

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

2. Pugachenkova G. A., Rtveladze E. V. Shimoliy Baqtriya-Toxariston. Tarix va madaniyat bo'yicha insholar (antik va o'rta asrlar). Toshkent, 1990 yil.
3. Ruf Kvint Kurtius. Iskandar Zulqarnayn tarixi. M., 1993 yil.
4. Jastin, Mark Junian (II-III asrlar). Pompey Trogusning "Historiae Philippicae" asari epitomasi = Epitoma Historiarum Philippicarum Pompei Trogi. Sankt-Peterburg: Sankt-Peterburg nashriyoti. un-ta, 2005. 490 b.
5. Gerodot. To'qqiz kitobda tarix. L.: Nauka, 1972. Kitob. 1. S. 205-214.
6. To`raev B. A. Qadimgi Sharq tarixi. T. II. M., 1935. S. 118.
7. Qadimgi dunyo tarixi bo'yicha o'quvchi. Qadimgi Sharq. T. 1. M., 1950. S. 277.
8. Arrian. Aleksandrning yurishi. M.: MIF, 1993. Kitob. III.
9. Strabon. Geografiya. Moskva: Nauka, 1964 yil.

10. Quintus Curtius Rufus, kitob VIII, 2, 19-33

O'ZBEK TILIDA QO'LLANILADIGAN NUMERATIVLAR

Olimova Ugilchakhon

Farg'ona Davlat Universiteti

Lingvistika: ingliz tili yo'nalishi magistranti

E-mail: ougilchakhon@gmail.com

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6600585>

Annotatsiya: Ushbu maqolada hisob so'zlarning paydo bo'lishi va ularning turlari, qo'llanilishiga doir ma'lumot va misollar berilgan.

Kalit so'zlar: noaniq miqdor, hisob so'z, numerativ, numerativ so'z turlari.

USED NUMERAL WORDS IN UZBEK LANGUAGE

Abstract: In this article provides information and examples on the origin and types of numeral words, their use.

Keywords: indefinite quantity, arithmetic, numerative, numerical word types.

Miqdor sonlar bilan qo'llanib, noaniq miqdor tushunchasini ifodalaydigan so'zlar hisob so'zlari (numerativlar) deb ataladi: besh so'm, o'n gramm, yuz yil. Bunday so'zlar aslida ot turkumiga mansub bo'lib, o'z lug'aviy ma'nolarini qisman yo'qotgan holda noaniq miqdor ifodalaydigan bo'lib qolgan so'zlardir.

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

Tilshunoslikda hisob so'zlar haqida ilmiy yondashuvlar Numerativ so'zlar XV-XIX asr yozma manbalar tilida ham deyarli sanoq sonlar bilan qo'shilgan. Bu davr yozma manbalari tilida numerativ so'zlarni qo'llash qadimgi turkiy hamda XI-XIV asr yozma manbalari tiliga nisbatan kengaygan. Eski o'zbek tilida ham numerativ so'zlar xarakteriga ko'ra, turlicha ma'nolarni anglatgan. Numerativ so'zlar sanoq sonlar bilan aniqlanayotgan so'zlar orasida qo'llanib, aniqlanmish so'zga nisbatan qo'shimcha aniqlik darajasini oshirgan. Shuningdek, numerativ so'zlar ulush, miqdor, hajm, vosita birligi, masofa, to'da, o'lchov birligi, guruh, dona kabi qator ma'nolarni anglatgan. Numerativlar sonlar yoki ish-harakat oldidan kelgan hisob so'zlar, ma'lum bir harakatni ma'lum ma'noda miqdor ifodalagani uchun miqdor songa juda yaqin turadi va ularning farqlab turuvchi jihat shaklan mutanosib emasligi va o'z lug'aviy ma'nosini yo'qotib qisman miqdor anglatishidadir. Shuning uchun men ushbu maqolamda numerativlar haqida mulohaza yuritishni joiz deb topdim. Miqdor sonlar bilan qo'llanilib, noaniq miqdor tushunchasini ifodalaydigan so'zlar hisob so'zlari (numerativlar) deb ataladi: besh so'm, o'n gramm, yuz yil. Bunday so'zlar aslida ot so'z turkumiga mansub bo'lib, o'zining lug'aviy ma'nolarini qisman yo'qotgan holda noaniq miqdor ifodalaydigan bo'lib qolgan so'zlardir. Bu so'zlar sanoq son bilan sanaladigan predmetni ifodalovchi so'z orasida kelib, ularning og'irligiga, uzunligiga, hajmiga, shakly belgilariva boshqa shunga o'xshash hususiyatlari ko'ra o'lchovini bildiradi. Hisob so'zlar predmetning qanday yo'l bilan sanalish hususiyatiga qarab qo'llanadi.

Hisob so'zlari quyidagi guruhlarga bo'linadi:

1) predmetlarni yakkalab hisoblash uchun ishlataladigan (dona, nusxa, tup,

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

bosh, nafar); Bir boshga, bir o'lim.

- 2) butunning qismini hisoblash uchun (parcha, varaq, burda, og'iz, luqma, siqim, tilim, chimdim, qultum, yutum, ho'plam, tomchi, chaqmoq, nimta, to'g'ram, poy, toqa, bo'lak, shingil); Elakka kirsa, ellik og'iz
- 3) to'dalab ko'rsatuvchi (gala, to'p, guruh, to'da, dasta, bog', quchoq, shoda, hovuch); Topgan gul keltirar, topmagan bir bog' piyoz.
- 4) juftlab ifodalovchi (juft,qo'sh, para); Er-u xotin qo'sh ho'kiz.
- 5) og'irlikni o'lchaydigan (gramm, kilogramm, sentner, tonna, misqol, pud, botmon, qadoq, paysa);
- 6) uzunlik o'lchovini bildiradigan (millimetrik, santimetr, metr, kilometr,chaqirim, tosh (eskirgan), gaz, qarich, quloch, qadam); Ahmoqqa Asaka bir qadam.
- 7) yosh o'lchovini bildiradigan (yashar, yoshlik, oylik, kunlik);
- 8) vaqt o'lchovini bildiradigan (soniya, soat, kun, oy, hafta, yil, asr);
- 9) qiymat o'lchovini ifodalaydigan (so'm, tiyin, tanga, miri, paqir). Gap bilganga bir tanga, ish bilganga ming.

Bulardan tashqari, quyidagi hisob so'zlari son va fe'l orasida kelib, harakat miqdorini bildiradi: marta, navbatda, karra, bor, hissa, qatla, sidra, daf'a.

Adabiyotlar:

Hisob so'zlari (numerativlar) haqida ma'lumot <https://hozir.org/1-maruza-son-sonning-grammatik-manosi-morfologik-belgilari-sin.html?page=4>

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

www.google.com

A.Karimov "Xitoy tilida hisob so'zlar"., T, 2003, bet. 8

P. Xamdamovning "Hozirgi o'zbek tilida numerativlar" monografiyasi 265-266-bet.

O'ZBEKISTON RESPUBLIKASIDA PROBATSİYA XİZMATINING FAOLİYATI

Ollamurodov Elyor Saidahmat o'g'li

IIV Akademiyasi kursanti

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6589510>

Annotatsiya. Ushbu maqaolada O'zbekiston Respublikasida Probatsiya xizmatini tashkil etish sabablari, huquqshunos olimlarning fikrlari, undagi yutuq va kamchiliklar, qonunchilikdagi takliflar asosida tahlil qilinib ko'rib chiqilgan.

Tayanch tushunchalar: Probatsiya xizmati; probatsiya nazoratidagi shaxs; Ichki ishlar vazirligi; Jon Avgustus.

Probatsiya xizmatining dastlabki shakllari o'rta asrlarda Angiliyada vujudga kelgan. Bunga o'sha davrlarda qo'llaniladigan jazolarning juda qattiq va shavqatsizligi sabab bo'lgan. Zamonaviy probatsiya xizmatini 1841 yilda AQSH probatsiya ofitseri Jon Avgustus tashkil qilgan. Bunga kutilmagan bir voqeа sabab bo'lgan. Kunlarning birida sud ichkilikbozlikka ruju qo'ygan huquqbuzarni xibsxonaga yuboradi va uch haftadan keyin hukm o'qilishini ma'lum qiladi. Hukm o'qiladigan kuni huquqbuzar politsiya ofitseri Jon Avgustus hamrohligida xushmuloyimlik bilan kirib keladi. Hamma huquqbuzarning xulq atvovidagi, tashqi ko'rinishidagi o'zgarishdan hayratlanadi. Keyinchalik ma'lum bo'lishiga ko'ra Jon Avgustus

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

huquqbuzarni axloqan tuzatish ishlarini olib borgan. Shundan so'ng sud mahkumlarni jazolashdan ko'ra ularni axloqan tuzatish orqali jinoyatlarning oldini olish samaraliroq ekanligi haqida tushuncha hosil bo'lgan ekan.

Ushbu xizmat O'zbekiston Respublikasida ilk bor 2018-yikl 07-noyabrdagi Yurtboshimizning "Jinoyat-ijroiya qonunchiligini tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari 4006-sonli qarori bilan O'zbekiston Respublikasi Ichki ishlar vazirligi Jazoni ijro etish bosh boshqarmasi huzuridagi Probatsiya xizmati hamda uning hududiy bo'linmalari tashkil etildi.

Probatsiya xizmatining amaliyotda bugungi kunda uchrayotgan muammolar va ularning yechimi yuzasidan takliflarni kiritib o'tamiz:

- Yashash uyi mavjud bo'limgan shaxslarga sudlar tomonidan ozodlikni cheklash jazosi tayinlanishi. Bu muammoni yechimi sifatida sudlar tomonidan aniq yashash manzili bo'limgan shaxslarga ozodlikni cheklash jazosi tayinlanishi amaliyotiga chek qo'yilishi bo'yicha qonunchilikka taklif kiritish;
- Ayrim nazotar ostidagi shaxslarning yashash manzili tuman markazidan 30-50 km uzoqlikda joylashganligi. Bu muammoni yechimi sifatida nazorat ostidagi shaxslarga elektron kuzaztuv vositalari taqishni joriy etib, rial vaqt rejimida kuzatish imkonini beruvchi planshetlar berilishi;
- Tungi vaqlarda cheklowlarga rioya etilishini tekshirishda qo'lyozma shaklida dalolatnoma tuzish uchun ortiqcha vaqt ketishi. Bu muammoni yechimi sifatida xizmat aftomashinalari bilan ta'minlash hamda xodimlarga berilgan planshetlar orqali nazoratdagi shaxsning barmoq izini bosish

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

orqali tekshirilganligini tasdiqlash;

- Xodimlarning shaxsiy xavfsizligi tahdid ostida qolishi. Bu muammoni yechimi sifatida probatsiya inspektorlarining xavfsizligini ta'minlash va nazorat ostidagilar bilan noqonuniy munosabatga kirishishining oldini olish uchun bodi kameralar bilan ta'minlash.

Shartli hukm qilinga shaxsga nisbatan qo'llaniladigan jazo mudati 1 yildan 3 yilgacha hisoblanadi. Sudlar tomonidan ba'zi hollarda ushbu jazo muddati 5 yil yoki undan ham ko'p muddatga qo'llanilayotganini amaliyat hamda "Bazviy amaliyat" davomida bevosita guvohi bo'ldik;

Bundan tashqari Shartli hukm qo'llangan barcha mahkumlar ham ish bilan ta'minlanmagan;

Shartli hukm qilingan shaxsni ham muddatidan oldin ozod qilish institutini kiritish lozim deb o'ylayman, buning uchun albatta mahkum o'zini har taraflama namoyon eta olgan bo'lishi kerak, xulqida, o'zini tutishida o'zgarishlar bo'lishi lozim sanaladi;

–«Yoshlar agentligi»ning kafilligida Shartli hukm qo'llangan yoshlar bilan «Yoshlar agentligi» amaliy ishlar amalga oshirilmayapti;

–«Yoshlar agentligi» bilan shartli hukm qilish bilan bog'liq jazoga hukm qilingan voyaga yetmagan hamda 30 yoshgacha bo'lgan mahkumlar bilan tarbiyaviy mazmundagi profilaktik suhbatlar tashkil etilmayotganligi yoqol ko'zga tashlanmoqda;

Ta'lim muassasalaridagi psixologlar faoliyati qoniqarsiz ular yoshlar bilan yetarli darajada suhbatlar olib bormayaptilar, hamda ularni psixologik

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

portretlarini chizmayaptilar;

Yuqorida keltirilgan muammo va kamchiliklarni bartaraf etish uchun probatsiya xodimining «Yoshlar agentligi», Viloyat, tuman (shahar) hokimligi, Viloyat, tuman (shahar) Sudlari bilan hamkorligi yanada takomillashtirish bo'yicha quyidagilar takliflar qilinadi:

Shartli hukm qilingan shaxsga quyidagi majburiyatlarni qo'shimcha tarzda yuklash maqsadga muvofiq:

- a)muayyan muddatda jinoyat natijasida yetkazilgan zarar(ziyon)ni qoplash;(agar jinoyat moddiy zarar (ziyon) bilan bog'liq bo'lsa)
- b)agarda mahkum oilaviy zo'ravonlik bilan bog'liq jinoyat sodir etgan bo'lsa, zo'rlik bilan bog'liq munosabatlar va xulqini o'zgartirishga mo'ljallangan majburiy ta'lim olish kursini o'tash;
- d) jabrlanuvchidan uzr so'rash .

Shartli hukm qo'llangan shaxslarni o'z mutaxasisligiga qarab ish bilan ta'minlash inisstitutini yanada takomillashtirish;

Psixologlar bilan hamkorlikda mahkumlar bilan suhbatlar olib borish va ularning psixologik portretlarini chizib, unga muvofiq tarbiyaviy ta'sir choralarini ko'rish;

Jazoni ijro etish muassasasidan kelgan mahkumlarni yig'ma jildlarini ichida mahkum JIEMda qanday xulq-atvorda bo'lgani hamda uning JIEMdagi psixologik portretini, olgan rag'batlantirishlari, intizomiy jazolari(agarda bo'lsa)ni hamkorlik asosida yuborish tizimini joriy qilinsa maqsadga

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

muvofiq bo'lardi bu albatta, Probatsiya xizmati xodimlarining ish samaradorligi oshirishga katta hissa qo'shgan hisoblanardi.

– Ta'lim muassasalaridagi psixologlarning faoliyatini Xalq ta'limi vazirligi bilan birgalikda tanqidiy ko'rib chiqib, malakali va yoshlarni o'ziga ergashtira oladigan, yoshlarning ruhiyatiga ijobiy ta'sir etish qobiliyatiga ega haqiqiy ma'nodagi ruhshunoslarni ishga olish tizimini yo'lga qo'yish;

Xulosa qilib aytganda, bugungi kunda probatsiya xodimining shartli hukm qilingan shaxs xulq atvori ustidan nazorat borasidagi bir qancha muammolarni hal etish maqsadida amalga oshirilayotgan islohotlar va ushbu tadqiqot mavzusi doirasida berilgan takliflar albatta probatsiya xodimining shartli hukm qilingan shaxs xulq atvori ustidan nazorat sohasida ijobiy samaralarga erishishga xizmat qiladi.

Foydalanilgan va tavsiya etigan adabiyotlar ro'yxati.

1. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. – Toshkent. – Adolat. 2021 y. бет

2.O'zbekiston Respublikasining «O'zbekiston Respublikasining ayrim qonun hujjatlariiga o'zgartish va qo'shimchalar kiritish to'g'risida»gi 2015 yil 10 avgust qonuni // O'zbekiston Respublikasi qonun hujjatlari to'plami. – Toshkent, 2015. – № 32. – 425-m.

3.O'zbekiston Respublikasining «Jazoni ijro etish muassasalaridan ozod qilingan ayrim toifadagi shaxslar ustidan ma'muriy nazorat to'g'risida»gi 2019 yil 2 aprel O'RQ-532-son qonuni // Qonun hujjatlari ma'lumotlari milliy bazasi, 03.04.2019 y., 03/19/532/2873-son.

**ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR**

4.O'zbekiston Respublikasi Prezidentining «Sud-huquq tizimini yanada isloh qilish, fuqarolarning huquq va erkinliklarini ishonchli himoya qilish kafolatlarini kuchaytirish chora-tadbirlari to'g'risida»gi 2016 yil 21 oktyabr farmoni // O'zbekiston Respublikasi qonun hujjatlari to'plami. – 2016. – № 43. – 497-m.

5.O'zbekiston Respublikasi Prezidentining «O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha harakatlar strategiyasi to'g'risida»gi 2017 yil 7 fevral PF-4947-son farmoni // O'zbekiston Respublikasi qonun hujjatlari to'plami. – 2017. – № 6. – 70-m.

6.O'zbekiston Respublikasining Jinoyat kodeksi Toshkent. Adolat 2021 y

7.O'zbekiston Respublikasining Jinoyat-protsessual kodeksi 2021 y Toshkent. Adolat

8.O'zbekiston Respublikasi Jinoyat-ijroiya kodeksi 2021 y Toshkent. Adolat

9.O'zbekiston Respublikasining Ma'muriy javobgarlik to'g'risidagi kodeksi 2021 y Toshkent. Adolat

MAVZU: OQSILLARNING INSON HAYOTIDAGI ROLI VA

IJTIMOY HAYOT

Mirzayeva Malika Farmonovna

Buxoro shahar 12-IDUM

I-toifali kimyo fani oqituvchisi.

Telefon: +998(97 296 65 96)

**ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR**

**BEST ARTICLE
RESPUBLIKA
ILMIY – ONLAYN
KONFERENSIYASI
2022**

Mirzayevamalika51@email.ru

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

Umarova Nozima Mirjonovna

Buxoro olimpiya zaxiralari kollejining
kimyo fani o'qituvchisi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6613583>

Annotatsiya: Mazkur tezisda 10- sinfda organik kimyo fanidan "Oqsillarning –ahamiyati va ishlatalishi", organizmdagi muhim xususiyatlari haqida soz yuritiladi. Tezisda kimyo fani barcha fanlar bilan birgalikda jismoniy tarbiya va biologiya fanlari bilan qanday bogliqligi haqida soz boradi.

Kalit so'zi: oqsil, aminokislota, ferment, garmon, antitela, protein va boshqalar.

Jahon Sogliqni Saqlash tashkilotining malum qilishicha, yomon iqlim sharoiti, notogri ovqatlanish, stresslar, ogir kasalliklar natijasida inson organizmida oqsil miqdori buzilishiga va moddalar almashinushi jarayonining izdan chiqishiga olib keladi. Oqsilga boy taomlar istemoli bunday vaziyatning oldini olishda kam natija beradi. Chunki tashqaridan kelgan oqsilning faqat 30 grammi organizmga singadi. Organizm bu vaziyatdan chiqishi uchun kerakli aminokislotalarni odam organizmidagi mushaklardan, qon tarkibidan va jigardan olishni boshlaydi. Aynan aminokislolar organizm faoliyatini tiklashda va uni normal ishlashida

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

katta xizmat qiladi.

Har qanday jismoniy mashgulotlarda aminokislotalarni qabul qilish katta ahamiyat kasb etadi. Aminokislalar- bir qator ozuqa moddalari bolib, organizmning barcha oqsillari ulardan sintezlanadi. Inson gavdasi ularni mushak massasi osishi uchun, energiya ishlab chiqarish uchun, tiklanish, mustahkamlanish, teri osti yogni ishlab chiqarishni nazorat qilish uchun , shuningdek , turli gormonlar, antitelalar va fermentlar sintezi uchun ishlataladi. Bundan tashqari aminokislalar miyaning intellektual faoliyatida, motivatsiyalanuvida va umumiylu ruiy holatda, bizda tonusda turish imkonini beradi. Oqsil tuzilmasiga kirmaydigan alohida aminokislalar qatori ham mavjud, lekin ular ham metabolizmda muhim rol oynaydi.

Oxirgi ilmiy tadqiqotlarga kora, aminokislalar mashqlardan keyin mushaklarni tiklashda , quritish yoki ozish siklida mushaklarni saqlab qolishda, shuningdek, mushak massasini yigishda nihoyatda muhimdir. Aminokislalar kim uchun ahamiyatga molik-aminokislalar organism uchun har qanday holatda zarur, jismoniy faoliyk bolganda esa ularga ehtiyoj yanada ortadi. Aminokislalar - bu sport maqsadiga erishishga asoslangan energiya manbai. Aminokislalar sport qoshimchasi

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR, TAKLIF VA YECHIMLAR

sifatida , proteindan ozlashtirish tezligining yuqoriqoq ekanligi bilan ajralib turadi. Ozishda aminokislotalar afzalligi kaloriyaliligining pastligiga ham namoyon boladi.

Shu qatori aminokislotalarni hozirda sport dokoni yoki savdo markazlaridan topish mumkin.

Aminokilotalar - mushaklar rivojlanishi uchun eng muhim hisoblanadi. Aminokislotalardan oqsil quriladi, bu esa sportda juda katta ahamiyatga ega. Chunki mushaklar -bu oqsil, yani aminokislota.Organizm aminokislotani ozining osishiga, mustahkamlanishiga, tiklanishiga ishlataladi.

Aminokislotlarning afzalligi:

-Kam kalloriya;

-Yog eritish va mushaklarni rivojlantirishga moljallangan oqsilli parhezni toldiradi.

-Mushak toqimalarining yemirilishini oldini oladi.

Aminokislotlarning asosiy vazifasi:

Jismoniy mashqlarda mashgulot natijasini oshirish va tez tiklanish uchun:

Mashgulotdan song organizmning tez tiklanishi va mushaklardagi ogriqni kamaytirish uchun:

Protein istemolini toldirish va toliq qilish uchun:

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

Ishtahani kamaytirish va keraksiz ortiqcha yoglardan xalos bolishi uchun: (Fitness mashgulotlari uchun ayniqsa)

Shuni takidlash kerakki, aminokislota vazifasidan biri- yog eritish (oqsil singishi uchun organizm kop kalloriya sarflaydi). Demak ozish uchun mashq boshlagan odam uchun aminokislotalar kerakli qoshimchadir.

Foydalanilgan adabiyotlar royxati:

- 1.Abdulxayeva M.M. Oliy oquv yurtlariga kiruvchilar, akademik litsey va kasb hunar kolejlari talabalari uchun oquv qollanma: Tib-kitob nashriyoti, 2011-yil.
- 2.Internet malumitlari.<https://google.com>

**ХУҚУҚБУЗАРЛИКЛАР ПРОФИЛАКТИКАСИ ФАОЛИЯТИНИ
РЕЖАЛАШТИРИШ**

Qadamboyeva Tomaris Muzaffar qizi

IIV Akademiyasi 312-гурух курсанти

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6587774>

Аннотация: Хуқуқбузарликлар профилактикаси фаолиятини режалаштиришни такомиллаштириш доирасидаги нормаларнинг амалиёт таҳлили ҳамда ушбу фаолият доирасида юритиладиган процессуал хужжатлар, ушбу фаолиятдаги муаммо ва камчиликлар, шунингдек, айрим турдаги мавжуд муаммо ва камчиликларни бартараф этиш бўйича бир қатор таклифлар бериш. Хуқуқбузарликлар профилактикаси фаолиятини режалаштиришни такомиллаштириш бўйича бошқа хорижий давлатларнинг илғор тажрибаси ҳамда миллий қонунчилигимизда фарқли ва ўхшаш томонлари, шунингдек юқорида келтириб ўтилган жихатларидан фойдаланган холда ушбу фаолиятни такомимлаштириш йўналишлари ёритиб ўтилган.

Калит сўзлар: Хуқуқбузарликлар профилактикаси, режалаштириш, криминологик режалаштириш.

Жамиятда барқарорлик, тинчлик ва осойишталикни қарор топтириш, инсон ҳуқуқ ва эркинликларига сўзсиз риоя этилишини таъминлаш мамлакатни ижтимоий-иқтисодий жиҳатдан янада ривожлантириш,

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

аҳоли фаровонлигини юксалтириш, ҳуқуқий демократик давлат қуриш бўйича амалга оширилаётган кенг қўламли ислоҳотлардан кўзланган мақсадларга эришишнинг муҳим шарти ҳисобланади.

Режалаштириш авваламбор амалга ошириладиган ишни олдиндан ўйлашни ва уни тизимли йўлга қўйишни назарда тутади, шунингдек таҳлилий фикрлашни талаб қиласди ҳамда профилактика хизмати тизими, яъни унинг субъекти ва обьектининг биргаликда ривожланиш истиқболлари ва келажакдаги ҳолатини белгилаб беради. Нотўғри ва ишончсиз ахборот сабабли янгиш қарор қабул қилиш хавфини камайтириш учун асосланган ва тизимлаштирилган режали қарорлар ишлаб чиқилади. Режалаштириш тизимнинг умумий мақсадларини бирлаштиришга хизмат қиласди.

Ички ишлар органларининг профилактика хизмати фаолиятини режалаштиришнинг асосий тушунча ва принципларига қўйидагиларни киритиш мумкин:

биринчидан, режалаштириш бу – бошқарувни амалга оширишнинг бошланғич босқичи бўлиб, у фақат биргина актдан иборат бўлмасдан, балки режалаштирилган комплекс чора-тадбирларнинг тамомлангунича давом этадиган жараёндир;

иккинчидан, криминологик режалаштиришнинг асосий вазифаларидан бири ички ишлар органлари билан тегишли бошқа давлат органлари ва жамоат ташкилотлари ўртасида ҳуқуқбузарликка қарши кураш ва унинг олдини олиш, фуқаролар хавфисизлигини таъминлаш ва уларнинг ҳуқуқларини ҳимоя қилиш,

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

ҳуқуқий-сиёсий тушунтириш ишларини олиб бориш борасида ҳамкорликни ташкил қилиш ва фаолиятни шунга кўра мувофиқлаштиришдан иборат. Режалаштириш туфайли юқоридаги вазифаларни амалга оширишда чора-тадбирларнинг изчиллиги, самарадорлиги ва муддатлари таъминланади;

учинчидан, режалаштириш мақсади мавжуд имкониятлардан тўлиқ фойдаланишга қаратилган бўлиб, барча турдаги ресурслардан мақбул тарзда фойдаланиш ва фаолият самарадорлигининг камайишига олиб келиши мумкин бўлган янглиш ҳаракатларнинг олдини олишдан иборат;

тўртинчидан, режалаштириш ички ишлар органлари бошқарувини ташкил қилишнинг етакчи принципларидан бирининг, яъни жавобгарликни шахсийлаштириш принципини амалга оширишнинг воситаси ҳисобланади. Ҳар қандай режада бажарилиши керак бўлган тадбирларнинг ижроилари белгиланади. Демак, режа мавжудлигининг ўзиёқ муайян ижроиларнинг маълум бир тадбирни белгиланган муддатда бажарилиши учун жавобгарлигини тақозо этади;

бешинчидан, режалаштиришда бошқарув субъекти ўз фаолиятининг кутилаётган даврида ижтимоий тизимдаги мақсад ва вазифалари, уларни амалга оширишнинг усул ва воситалари, кетма-кетлиги, муддатлари ҳамда ижроилари белгиланади. Шунингдек, унда қўйилган мақсад ва вазифаларни амалга ошириш учун бажариладиган чора-тадбирлар ва уларнинг бажарилишини назорат

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

қилиш йўллари ўз аксини топади. Режалаштиришнинг ўзига хос жиҳати шуки, таркибига алоҳида қарорларнинг бир-бирига боғлиқ ийғиндиси, уларнинг моҳиятини тушунтиришнинг ўзига хос шакллари, уларни ишлаб чиқиш ва қабул қилиш жараёнининг қатъий белгиланганлиги киради;

олтинчидан, режалаштиришнинг аҳамияти шундаки, кундалик ишни аниқ бир мақсадга йўналтириш, асосий кучни энг муҳим муаммолар ечимига қаратиш ҳамда қўйилган вазифани ўз вақтида бажариш имконини беради.

Юридик адабиётларда ички ишлар органлари тизимида ишлаб чиқиладиган режалар тўрт турга, яъни: стратегик; ташкилий-тактик; ташкилий-оператив ва шахсий иш режаларига бўлинади. Ички ишлар органларининг профилактика хизмати фаолиятидаги режаларни эса амал қилиш миқёси, бажарилиш муддатлари, иш ҳажми каби асосларга кўра таснифлаш мумкин.

Ички ишлар органларининг ҳуқуқбузарликлар профилактикаси соҳасидаги фаолияти мунтазам равишда Ўзбекистон Республикаси ИИВ Ҳуқуқбузарликларнинг олдини олиш бош бошқармаси, Қорақалпоғистон Республикаси ИИВ ҲООБ, Тошкент шаҳар ИИББ, вилоятлар ва Транспортдаги ИИБ ҲООБ, туман-шаҳар ИИБ ҲООГ, шунингдек, милиция таянч пунктлари ҳамда унда фаолият олиб борувчи ҳудудий профилактика инспекторлари, яъни энг юқоридан тортиб энг қуий бўлган барча бўғинлар томонидан режалаштирилади.

Ички ишлар органларининг ҳуқуқбузарликлар профилактикаси

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

соҳасидаги фаолиятини идоралараро режалаштириш асосан Ўзбекистон Республикаси ИИВ Ҳуқуқбузарликларнинг олдини олиш бош бошқармаси томонидан бошқа манфаатдор давлат органлари ва жамоат ташкилотлари билан биргалиқда ишлаб чиқилади ва тасдиқланади. Ички ишлар органларининг ҳуқуқбузарликлар профилактикаси соҳасидаги фаолиятини режалаштириш тизимида ички ишлар, адлия органлари, судлар ва прокуратуранинг биргалиқда ишлаб чиқадиган ҳамда ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органларнинг мувофиқлаштирувчи мажлисларида тасдиқланадиган идоралараро режалар алоҳида ўрин тутади. Чунки бу органлар ҳуқуқбузарликларнинг олдини олиш борасида катта имкониятларга эга.

HARBIY PSIXOLOGIYASINING PAYDO BO'LISHI VA HOZIRGI KUNDAGI
MAVQEI

Qo'chqarov Jasurbek O'ktamboy o'g'li

O'zbekiston Milliy universiteti 1-kurs magistranti

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6599018>

Harbiy ta'limgan psixologiyasining paydo bo'lishi va taraqqiyoti harbiy fan va harbiy san'at taraqqiyoti bilan uzviy bog'liq. Mustaqil ta'limgan sifatida Yevropa mamlakatlarida 17-asr oxiri – 18-asr boshida vujudga kelgan; bir qator mamlakatlarda maxsus harbiy o'quv yurtlari tuzilgan, ularni o'qitish va tarbiyalashda, milliy vatanparvarlik, vatanga muhabbat va sadoqat tuyg'ularini rivojlantirishda harbiy ta'limgan psixologiyasini qo'llashgan. So'ngi yillarda bu sohaga ko'p e'tibor qaratilmoqda. Prezidentimizni «Mamlakatimizda o'rta maktabdan boshlab oliy o'quv yurtlarigacha qamrab oladigan uzluksiz harbiy ta'limgan va vatanparvarlik tarbiyasi bo'yicha o'ziga xos noyob va yaxlit tizim yaratilmoqda. Ushbu tizim mutlaqo yangi Qurolli Kuchlar akademiyasini shakllantirishni, harbiy bilim yurtlari, litsey va kollejlar faoliyatini takomillashtirishni, «Temurbeklar maktabi» harbiy akademik litseylari tashkil etishni ko'zda tutadi. Bilim va tafakkur hech bir insonda o'z-o'zidan paydo bo'lmaydi. Bu jonkuyar, fidoyi o'qituvchi va murabbiylarning ko'p yillik mehnati, izlanishlari samarasidir. Ta'limgan berishning asosi bo'lgan bilimning darjasini haqida Yusuf Xos Hojib «Qutadg'u bilik» asarida shunday yozadi: «Odamsot nasli aslida yer yuzidagi barcha jonlilar orasida eng ulug'idir. Ammo bu ulug'lik bilim bilangina

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

to'liqlik, mukammallik kasb etadi». Milliy armiyamiz saflarida ularning o'rni alohida e'tirof etiladi. Mehnati hamisha ham ko'zga tashlanavermaydigan bu insonlarning fidoyi xizmati tufayli mamlakatimizda Vatanni himoya qilishdek ulug' vazifani zimmasiga ishonch bilan ola biladigan, harbiy-siyosiy vaziyatni chuqur tahlil qilib, jang sharoitida o'zini yo'qotmay, murakkab vaziyatlarda to'g'ri qaror qabul qiladigan harbiy kadrlarni tayyorlashning o'ziga xos tizimi yaratildi. Qurolli Kuchlarimizning mudofaa qudrati yildan-yilga ortib bormoqda.

Mamlakatimizda harbiy ta'limga ilk ko'nikmalari Temurbeklar maktablarida beriladi. Mazkur maktablar yosh avlodni harbiy-vatanparvarlik ruhida tarbiyalash, buyuk davlat arbobi va sarkarda, sohibqiron Amir Temurning Vatanga sadoqat, el-yurtni ardoqlash, mardlik, fidoyilik va adolatparvarlik kabi yuksak fazilatlarini yosh avlod o'rtasida targ'ib qilish, oliy harbiy ta'lim muassasalariga o'qishga kirish uchun eng munosib nomzodlarni tayyorlash vazifalarini bajarmoqda. Toshkent, Samarqand, Farg'ona va Urganch shaharlarida joylashgan Temurbeklar maktablarida kamida o'n yillik pedagogik fao-liyatga ega, izlanuvchan, tarix va Qurolli Kuchlar faoliyati haqida yetarli bilim va ko'nikmaga ega ustozlar ta'lim bermoqda. Ularning bir nechasi davlat mukofotlari bilan taqdirlangan.

«Amr qildimki, bahodirlardan kimki qilich chopishda o'zini ko'rsatsa, birinchi marta bo'lsa o'nboshi, ikkinchi marta botirlik qilsa yuzboshi, uchinchi martasida mingboshi qilib tayinlasinlar», deydi sohibqiron Amir Temur. Zamonlar evrilishi natijasida buyuk bobomizning askarni quiy martabadan yuqoriga ko'tarish tutumi O'zbekiston harbiy ta'lim tizimida o'z aksini topdi. So'nggi yillarda faoliyati takomillashtirilgan Qurolli Kuchlar Kichik

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

mutaxassislarni tayyorlash markaziga nomzodlar ikki bosqichda – kasbiy va jismoniy tayyorgarligi, ma'naviyati va tashkilotchiligi darajalari asosida tanlab olinadi. O'qishga qabul qilingan shartnoma bo'yicha harbiy xizmatchilar axborot-kommunikatsiya texnologiyalari bilan jihozlangan o'quv xonalari, o'quv laboratoriyasi, kompyuterlashtirilgan trenajyorlar hamda dala-o'quv maydonlarida o'z kasblarining sir-sinoatlarini egallamoqdalar.

Foydalanilgan adabiyotlar.

1. V.V.Ramonov Harbiy psixologiya M.1998Y..
2. M.I.Enikeev umumiylar harbiy psixologiya o'quv qo'llanma
3. Y.Abdullayev Huquqshunoslik psixologiyasi.
4. Deyl Karnegi. Muomala sirlari. T.«Navro'z» nashriyoti. 1999.
5. www.Expert.psychology.ru

HARBIY SOHADA FAOLIYAT YURITUVCHI XODIMLAR PSIXOLOGIYASI

Qo'chqarov Jasurbek O'ktamboy o'g'li

O'zbekiston Milliy universiteti 1-kurs magistranti

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6598983>

Harbiy sohada faoliyat yurituvchi xodimlar fuqarolarning xavfsizligi, tinchligi, haq-huquqi va erkinliklarini ta'minlashga mas'ul bo'lgan davlat xizmatchisi hisoblanadi. Ana shu mas'uliyat xodimdan birinchi navbatda o'z kasbining bilimdoni, ustasi bo'lismeni talab qiladi. O'z kasbining bilimdoni bo'lismeni uchun nafaqat harbiy fanlarni, balki shaxslarning ruhiy holati va kechinmalarini ham yaxshi bilish kerak bo'ladi. Bu esa har bir harbiy idorasi xodimidan psixologiya ilmining sir-asrorlaridan xabardor bo'lismeni va shu asosda qonuniy xatti-harakatlarni amalga oshirishni taqozo etadi. Psixologiya fani biz uchun eng zarur sohalardan biri. Psixologiyani o'rganish – hayotni, insonni o'rganish degani. Kerak bo'lsa, rahbarlik qilmoqchi ekansiz, yetakchi bo'lib, odamlarga ko'rsatma bermoqchi ekansiz, oldin ularning psixologiyasini har tomonlama o'rganish kerak. Ushbu fikr kasbiy psixologiya fanining metodologik asoslaridan birini tashkil qiladi. Har qanday inson kundalik hayotida odamlar bilan uchrashib, muloqotga kirishar ekan, u o'zining bosiq yoki qiziqqon, beparvo yoki qiziquvchan, mehribon yoki bag'ritosh, jahldor yoki bosiq va hokazolardan iborat ichki va tashqi ruhiy olamini namoyon qiladi. Bu ruhiy holatlar ongli va ongsiz tarzda namoyon bo'ladi. Ana shu holatlarning barchasi insonning psixikasini tashkil qiladi. Inson psixikasi moddiy va ma'naviy borliqdagi narsa va

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

hodisalarni jonli in'ikos etuvchi murakkab jarayon bo'lib, u insoniyatning uzoq davom etgan fiziologik rivoji uyg'unligining mahsuli hisoblanadi. Harbiy psixologiya kishining harbiy harakatlari sharoitida namoyon bo'ladigan xulq-atvorini, zabitlar bilan oddiy askarlar o'rtasidagi munosabatlarning psixologik jihatlarini o'rganadi;

Ana shu faoliyat ma'lum psixologik qonunlar, usullar asosida ish ko'rishni talab etadi. Bu esa harbiy idoralari faoliyatida yuz beradigan psixik holat va jarayonlarni alohida fan – kasbiy psixologiya sifatida o'rganishni taqozo etadi. Huquq insonning xulq-atvorini, xatti-harakatlari bilan bog'liq jarayonlarni o'rganadi. Psixologiya esa muayyan shaxs, uning jamiyatdagi xulq-atvori va turli faoliyatlarining o'ziga xos tomonlarini o'rganadi. Bundan ko'rindiki, har ikkala fanning obyekti va subyekti shaxs, inson hisoblanadi.

Harbiy soha xodimlari faoliyatidagi psixika, ong, ongsizlik kabi fenomenlarning kelib chiqishi, rivojlanish qonuniyatlarini o'rganuvchi fandir. Harbiy psixologiya-harbiy faoliyatining inson psixikasiga ta'siri, harbiy faoliyatning xususiyatlarini psixologik qonuniyatlarini o'rganuvchi, tadqiq qiluvchi psixologiya sohasi. Jangchi shaxsining psixologik faktorlarini tekshirish - harbiy psixologiyasining asosiy muammolaridan biridir. Harbiy jamoalarda shaxslararo munosabatlar, komandirlar bilan jangchilar muloqotining psixologik xususiyatlari, favquloddagi holatlarda harbiy xizmatdagi kishilar psixikasining o'zgarish, bo'linmalarda psixologik muhit masalasi, harbiy-vatanparvarlik tuyg'usini shakllantirish birlamchi muammo ekanligi va hokazo. Harbiy psixologiya negizida sotsial psixologiya, mehnat psixologiyasi, muhandislik psixologiyasi, pedagogik psixologiya sohalarining nazariy-amaliy materiallari, umumbashariy qonuniyatlar yotadi.

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

Foydalanilgan adabiyotlar.

- 1.V.V.Ramonov Harbiy psixologiya M.1998Y..
2. M.I.Enikeev umumiy harbiy psixologiya o'quv qo'llanma
3. Y.Abdullayev Huquqshunoslik psixologiyasi.
- 4.www.Expert.psychology.ru
5. Deviant xulqni shakllanishi ma'ruzalar matni

Qon bosimi nima uchun ko'tariladi

Hoshimjonova Odinaxon Akbarali qizi

Andijon Davlat Universiteti

Kimyo yo'nalishi 1-bosqich magistranti

Atasheva Manzuraxon Axunjonovna

Andijon viloyati Buloqboshi tumani 25-maktab kimyo o'qituvchisi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6607191>

Anotatsiya: Mazkur maqolada qon bosimi kasalligining tavsiflari, qon bosimni ko'tarilish sabablari va qon bosimni xalq tabobati usulida tushirish yo'llari keltirilgan.

Kirish so'z: Gen o'zgartirilgan, qon bosimi, parxez, tonometr.

Bugungi kunda gen o'zgartirilgan mahsulotlarning kirib kelishi, har bir kasallik boshlanishiga turtki bo'lmoqda. Iste'mol qiligan har bir insonning organizmga tushib parchalanishi oqibatida moddalar almashinuviga ta'sir etib, hujayralar ishiga salbiy ta'sir ko'rsatmoqda. Bu ortirib olinayotgan kasallikdan biri-qon bosimi. Qon bosimi - tomirlarda oqayotgan qonning shu tomirlar devoriga ko'rsatadigan tazyiqi. U yurak ishi va tomirlar devorining qarshiligi tufayli vujudga kelib, arteriyalar ichida arterial, kapillyarlar ichida kapillyar va venalar ichida venoz bosim bo'ladi. Qon

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

bosimi qonning tomirlar sistemasi bo'ylab oqishiga imkon beradi va shu bilan organizm to'qimalarida moddalar almashinuvini ta'minlaydi.

Dunyoda necha minglab insonlar har kuni tonometrdan foydalanishga majbur. Har bir inson salomatligini asrash va xavf-xatardan yiroq bo'lishi uchun qon bosimi oshishi sababini bilishi kerak. Juhon sog'liqni saqlash tashkilotining tavsiyasiga ko'ra, 140 mm va undan yuqori sistolik bosim, 90 yoki undan yuqori diastolik bosim qon bosimining balandligidan darak beradi. Gipertonik tipdag'i qon tomir tonusining o'zgarishi bosimning oshishiga olib keladi.

Agar boshqa kasalliklar aniqlanmasa, muammo doimiy ravishda qabul qilinishi kerak bo'lgan sintetik preparatlar bilan hal qilinadi. Qon bosimi baland bo'lishining oldini olish uchun, avvalo, uning sababini sinchiklab tekshirib korish lozim. Mabodo bosim tashqi muhit salbiy ta'sirlari sababli ko'tarilayotgan bo'lisa, bemor tinchlanish choralarini ko'rishi, salbiy omilnibartaraf etishga harakat qilishi kerak. Taomnomaga vitamin ko'p, minerallarga boy bolgan va kasallikka qarshi kurashishga yordam beruvchi mahsulotlardan koproq kiritish darkor. Ularga: Sabzavotlar, mevalar, rezavorlar, ko'katlar, sut mahsulotlari, parhezbop gosht, loviya, guruch, grechka kabilar kiradi. Tandirdan uzilgan yangi non o'miga bir-ikki kun turgan nonni iste'mol qilish foydali. Qon bosimi yuqori yuradigan bemorlarga osh tuzi iste'molini kamaytirish tavsiya etiladi.

Ertalab o'mimizdan turgandan keyin, oshqozon-ichak, jigar va buyraklar uchun foydali bo'lgan ne'matlardan iste'mol qilish zarur. Nahorda bir piyola qaynatilgan iliq suv ichish organizmni zaharli moddalardan tozalaydi.

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

Ertalab kuzatiladigan behuzurlik holatidan, keksalarga aziyat beruvchi qabziyatdan saqlaydi. Nonushtada qatiq yoki tvorog, choy o'miga o'rikli damlama, mevalar, tushlikka esa lavlagidan tayyorlangan salat, ko'proq dimlab, bug'da pishirilgan taomlar iste'mol qilish buyuriladi. Nonni kamroq yejish lozim. Ovqatga kamroq tuz solish, qovurilgan, ziravorli, qo'y go'shti solingan ovqatlardan voz kechishga to'g'ri keladi. Haftasiga 1-2 marta baliq, tovuq go'shtidan tayyorlangan taomlar iste'mol qilish lozimUy sharoitida bosimni tushirish usullari

Agar o'z salomatligingiz o'zingizga kerak bo'lsa, qon bosimi ko tarilgan vaqtda, albatta, mutaxassisga murojaat etish zarur. Ammo ba'zida bosimning birdan ortib ketishi sabab shifokorga borish, unga uchrashishga imkon bo'lmay qoladi. Bunday holatda quyidagi tavsiyalar sizga yordam berishi mumkin:

1. Chuqurroq nafas oling

Tadqiqotlarda aniqlanishicha, chuqr nafas olish harakatlari qon bosimini tushirishning eng samarali usullaridan biri ekan. Buning uchun siz avvalo bo'shashib, ko'zlarni yumib olishingiz kerak bo'ladi. Negaki bu, gipertoniyaga sabab bo'lgan stress miqdorini kamaytirishga yordam beradi. Ichingizda beshgacha sanagancha chuqr nafas oling. Bunda qorin bilan nafas olish tavsiya etiladi. So'ng nafasni chiqaring va harakatlarni yana qaytaring. 3-5 daqiqa davomida chuqr nafas olish qon aylanishini tezlashtiradi.

Shuning hisobiga qon bosimi tushadi. Olingan nafasni 8-10 soniya davomida ichda saqlab turishga ham urinib ko'rishingiz mumkin.

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

2.Issiq vanna qilish mumkin.

Tog'orachaga 45 daraja issiqlikdagi suv quyiladi va unga oyoq-qo'llar solib o'tiriladi (10 daqiqa davomida). Issiq suv tomirlarni kengaytiradi va ularda qon aylanishini yaxshilaydi. Qarabsizki, bosim yana tushadi.

3. Qo'lingizni sovuq suv ostiga tutib turing

Sovuq suv yurak urishlar chastotasini kamaytiradi va bubosim tushishiga sababchi bo'ladi..

4. Yalpizli choy iching

Yalpiz barglari kukuni ustiga qaynagan suv quyiladi.va 10 daqiqaga damlanadi. Choy sovugach, kamkamdan ho'plab ichiladi. Yalpiz qon bosimini tushirish xususiyatiga ega.

5.Olma sirkasida bozillatma qiling

Doka olma sirkasiga solib ho'llanadi va oyoq ostiga qo'yiladi (10-15 daqiqaga). Olma sirkasi tarkibida qon bosimini tushiruvchi moddalar bor.

6.Valeryanka qabul qiling

Valeryana o'simligidan tayyorlangan har qanday vosita tinchlantiradi. Organizmga stress bilan kurashishga yordam beradi. Yurak nisbatan sekin urib, qon bosimi sekin-asta tusha boshlaydi. Eng muhimini unutmang: bunday dorilarni qabul qilishdan avval, albatta, shifokor bilan maslahatlashib olish kerak.

Qon bosimini dorisiz qancha muhlatgacha tushirish mumkin?

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

Yana bir bor eslatib o'tamiz, uy sharoitida bosimni tushirish usullari bu favqulodda choralar hisoblanadi. Bu "tilsiz qotil" bilan shifokor ko'magisiz kurashib bo'lmaydi. Yana bir muhim ma'lumotni aytib o'tmoqchimiz: qon bosimi ko'rsatkichiga hayot tarzi ham katta ta'sir qiladi. Hayot tarzingizni yaxshi tomonga o'zgartirsangiz, yuqori qon bosimi sizni tinch qo'yishi mumkin. Hattoki, bir umrga ham ...Bu borada mashhur Mayo Clinic tadqiqot tashkiloti mutaxassislari yuqori qon bosimi nimaligini bilmay o'tish uchun quyidagi hayotiy o'zgarishlar ro'yxatini tuzib chiqdi:

1.Ortiqcha vazndan voz keching.

Yo'qotilgan har kilogramm vazn qon bosiminingizni 1 simob ustuniga kamaytirib boradi.

2.Tuz miqdorini kamaytiring. Bu ham bosimni, kamaytirishi mumkin. Kuniga 1500-2300 mg. - bir choyqoshiqdan kamroq tuz yetarli.

3.Alkogolni cheklaymiz. Bu orqali siz qon bosimini yana 4 darajaga pasaytirgan bo'lasiz.

4.Chekishni ham tashlashga to'g'ri keladi. Har bir sigareta qon bosimiga bosim qo'shadi.

5.Qahvani kamroq iching. Qahvaning qon bosimiga ta'sir ko'rsatishi ko'pgina muhokamalarga sabab bo'ladi. Ayrimlarga u qon bosimini ko'taruvchi ta'sir ko'rsatsa, ayrimlarga esa deyarli ta'sir qilmaydi.

Agar siz birinchi guruhga kirsangiz, qahva iste'molidan 30 daqiqa oldin va keyingi qon bosimini o'lchab oling. Yaxshisi, undan butunlay voz kechgan ma'qul.

6. Stressni kamaytirishga harakat qiling. Surunkali stress qon bosimini ko'taruvchi ta'sir ko'rsatadi

Ajablanarlisi shundaki, ob-havo bilan qon bosimi o'z normasiga tushishi mumkin. Tadqiqotlarga qaraganda, qon bosimi qishda yuqori bo'lib, yozda esa pasayadi. Sovuq harorat qon tomirlari ishini toraytiradi va qon tomirilarni toraytiradi va tor tomirlar qonni tanadan o'tkazish uchun ko'proq bosim talab etadi. Namlik, shamol va hatto atmosfera bosimi qon bosimiga ta'sir qilishi mumkin. Sog'lom tana va uy haroratini saqlash qon bosimi darajasining ideal diapazonda bo'lishini ta'minlashi mumkin.

Maishiy pudrat shartnomasi taraflarning huquq va majburiyatlarining tahlili

Rahimov Jahongir Zoir o'g'li

rahimovjaxongir848@gmail.com

Toshkent davlat yuridik

universiteti magistranti

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6599908>

Annotatsiya: Mazkur maqola Maishiy pudrat shartnomasini qo'llashni fuqarolik-huquqiy tartibga solish mezonlari, Maishiy pudrat shartnomasini qo'llashni fuqarolik-huquqiy tartibga solish tartibi ustidan davlat nazorati, Maishiy pudrat shartnomasini qo'llashni fuqarolik-huquqiy tartibga solishbo'yicha davlat organlarining vakolatlari va vazifalari, Maishiy pudrat shartnomasini qo'llashni fuqarolik-huquqiy tartibga solishni tartibga soluvchi qonun hujjatlarining amal qilishi, ulardagi bo'shliqlar va ichki ziddiyatlarni o'rganish hamda Maishiy pudrat shartnomasini qo'llashni fuqarolik-huquqiy tartibga solishsohasidagi davlat boshqaruvini takomillashtirish kabi masalalarni tahlil etishga bag'ishlangan. Magistrlik dissertatsiyada Maishiy pudrat shartnomasini qo'llashni fuqarolik-huquqiy tartibga solishsohasida davlat boshqaruvi organlarining vakolatlari, Maishiy pudrat shartnomasini qo'llashning shartlari, talablari va turlarini belgilash, Maishiy pudrat shartnomasini qo'llashdadavlat boshqaruvini

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

liberallashtirish va optimallashtirish bo'yicha ilmiy asoslangan va muhim amaliy ahamiyat kasb etuvchi takliflar ishlab chiqilgan.

Kalit sozlar: maishiy pudrat shartnama, maishiy buyurtma, pudratchi, fuqarolik kodeksi, istemolchi, buyurtmachi, normativ-texnik hujjat.

Analysis of the rights and obligations of the parties to the consumer contract

Rakhimov Jakhongir Zoir oglı

rahimovjaxongir848@gmail.com

Tashkent State University of Law

Master of Labor Law

Annotation: This act is a civil law application of a domestic contract regulatory criteria, civil law regulation of the application of the domestic contract State control over the order of construction, civil application of the contract of household powers and responsibilities of state bodies on legal regulation, Household contracting a law regulating the application of the contract to civil law the validity of the documents, the study of the gaps and internal contradictions in them, and the Domestic public administration in

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

the field of civil law regulation of the application of the contract devoted to the analysis of issues such as improvement. In the master's dissertation The state in the field of civil law regulation of the application of the domestic contract powers of governing bodies, conditions of application of the domestic contract, determination of requirements and types, public administration in the application of the domestic contract has a scientifically based and important practical significance for liberalization and optimization proposals have been developed.

Key words: consumer contract, business order, contractor, civil code, consumer, customer, normative and technical document.

Maishiy pudrat shartnomasiga ko'ra, buyurtmachi va pudratchi o'zaro huquq va majburiyatlarga ega bo'ladi. Biroq bunda maishiy pudrat shartnomasining o'zagini tashkil etadigan taraflarning asosiy majburiyatlari ham mavjud bo'lib, bunda pudratchi ishni bajarish va uni natijasini buyurtmachiga topshirish, buyurtmachi esa pudratchidan ishni qabul qilish va uning natijasi uchun haq to'lash majburiyatini oladi. Maishiy pudrat shartnomasining ustqurmasini tashkil etuvchi mazkur xatti-harakatlarga qo'shimcha ravishda taraflar zimmasida boshqa majburiyatlar ham yuklatilishi mumkin. [1] Odatda bir tarafning majburiyatining shartnoma bo'yicha uning kontragenti uchun huquq ekanligini ham esdan chiqarmaslik lozim albatta. Masalan, qoida tariqasida buyurtmasi maishiy pudrat shartnomasi tuzish va u bo'yicha ishlar bajarish jarayonida bu haqda to'liq

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

va ishonchli axborot olish huquqiga ega bo'ladi va bu huquq pudratchi uchun tegishincha majburiyat sifatida keladi hamda pudratchi buyurtmachiga bajariladigan ish yuzasidan barcha axborotlarni to'liq taqdim etishi lozim bo'ladi.

FKning 658-moddasi birinchi qismiga ko'ra "maishiy pudrat shartnomasi tuzilguniga qadar pudratchi taklif qilinayotgan ish, uning turlari va xususiyatlari, bahosi, haq to'lash shakli to'g'risida buyurtmachiga zarur va ishonarli axborotni topshirishi, shuningdek buyurtmachining iltimosiga binoan shartnomaga va tegishli ishga doir ma'lumotlarni unga berishi shart. Agar ishning xususiyati bo'yicha ahamiyati bo'lsa, pudratchi uni bajaradigan aniq shaxsni ko'rsatishi kerak".

Bajarilgan ish natijasini topshirishda pudratchi taqdim etishi lozim bo'lgan axborotga oid talablar FKning 659-moddasi ikkinchi qismida belgilangan. Jumladan "pudratchi buyurtmachiga ishni topshirish vaqtida ish natijasidan samarali va xavfsiz foydalanish uchun rioya etilishi zarur bo'lgan talablarni, shuningdek tegishli talablarga rioya qilmaslik buyurtmachining shaxsan o'zi va boshqa shaxslar uchun qanday oqibatlarga olib kelishi mumkinligini ma'lum qilishi shart".

Binobarin, buyurtmachi ish natijasidan xavfsiz foydalanish huquqiga ega. Bundan tashqari, buyurtmachi ish natijasidan samarali foydalanish huquqiga ham ega. Belgilangan muddat davomida ish natijasidan samarali foydalanishni ta'minlash uchun rioya etilishi zarur bo'lgan qoidalar to'g'risida buyurtmachini xabardor qilish pudratchining majburiyatidir. Axborotning ushbu toifasi jumlasiga servis daftarlari, foydalanish bo'yicha

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

yo'riqnomalar va boshqa shunga o'xshash hujatlar kiradi. Ushbu normaning mazmun-mohiyati shundan iboratki, ish natijasidan samarali va xavfsiz foydalanish uchun riosa etilishi zarur bo'lgan talablarni, shuningdek tegishli talablarga riosa qilmaslik buyurtmachining shaxsan o'zi va boshqa shaxslar uchun qanday oqibatlarga olib kelishi mumkinligini buyurtmachiga ma'lum qilish pudratchining majburiyatidir. [2]

Ushbu modda FK 658-moddasining pudratchining buyurtmachiga ma'lum qilishi shart bo'lgan axborotga daxldor qoidalarini to'ldiradi. Biroq, pudratchi shartnoma tuzishga qadar buyurtmachiga ma'lum qilishi shart bo'lgan ishning xususiyatiga doir ma'lumotlardan farqli ravishda, ish natijasidan samarali va xavfsiz foydalanish uchun zarur ma'lumotlarni pudratchi buyurtmachiga ishni topshirish vaqtida ma'lum qilishi shart. Ta'kidlash joizki, pudratchining o'z zimmasidagi ana shu majburiyatni bajarmasligi yoki lozim tarzda bajarmasligi oqibatlari Fuqarolik kodeksining 427-moddasi qoidalariga muvofiq pudratchining javobgarligiga sabab bo'ladi, ya'ni buyurtmachi oqilona muddat ichida shartnomani bajarishni rad etishga, to'langan summalar qaytarilishini va boshqa zararlar o'rni qoplanishini talab qilishga haqli.

Bunda buyurtmachiga ish natiasi to'grisida tegishli axborotni taqdim etmagan pudratchi, agar buyurtmachi bunday nuqsonlar tegishli axborotga ega bo'limganligi bilan bog'liq holda yuzaga kelganligini isbot qilsa, ish buyurtmachiga topshirilganidan keyin yuzaga kelgan ish natijalaridagi nuqsonlar uchun ham javobgar bo'ladi. [3] Agar pudratchining ana shunday hatti-harakatlari oqibatida buyurtmachi yoki boshqa shaxsning hayoti, sog'lig'i yoki mol-mulkiga yoxud yuridik shaxsning mol-mulkiga

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

yetkazilganda Fuqarolik kodeksining 1017-moddasiga muvofiq pudratchi zararni o'z aybidan va jabrlanuvchi ular bilan shartnomalarida bo'lgani yoki bo'limganidan qat'i nazar, qoplanishi lozim.

O'zbekiston Respublikasining "Iste'molchilarining huquqlarini himoya qilish to'g'risida"gi Qonuni 12-moddasi oltinchi qismida agar tovar (ish, xizmat)dan xavfsiz foydalanish yoki uni shu tarzda tashish va saqlash uchun maxsus qoidalarga rioya etish zarur bo'lsa, ishlab chiqaruvchi (ijrochi) bunday qoidalarni ishlab chiqishi, sotuvchi (ijrochi) esa, ularni iste'molchilar e'tiboriga yetkazishi shartligi belgilangan.

Bundan ko'rindaniki, buyurtmachi bu vaziyatda o'zi xarid qilgan tovar (ish, xizmat)ning xususiyati va tavsifi borasida maxsus bilimga ega emas hisoblanadi. Pudratchi esa, aksincha, buyurtmachining maishiy pudrat shartnomasi buyicha buyurtmachi predmetiga oid tegishli bilimlarga ega hisoblanadi va shu sababli u barcha zaruriy axborotni buyurtmachiga taqdim etishi zarur hisoblanadi.

Bu axborot og'zaki shaklda taqdim etilishi mumkin, biroq bu axborotlar ish natijasidan foydalanish bo'yicha turli qoidalari (ko'rsatmalar va shu kabilalar)da ham o'z ifodasini topgan. Shuningdek, bunday axborotlar tegishli normativ-huquqiy hujjatlarda aks ettiriladi.

Tegishli axborotni taqdim etish bilan birga pudratchi buyurtmachiga ish natijasi yuzasidan kafolat ham taqdim etishi lozim. FKning 657-moddasi birinchi qismiga binoan, pudratchi maishiy pudrat shartnomasiga haq evaziga bajariladigan qo'shimcha ishlar yoki xizmatlarni kiritishga buyurtmachini majbur qilishga haqli emas. Bu talab buzilgan taqdirda,

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

buyurtmachi tegishli ish yoki xizmatga haq to'lashdan bosh tortishga haqli.

Maishiy pudrat shartnomasi bo'yicha buyurtmachining huquqlari uchun qo'shimcha kafolatlar belgilangan. Avvalo, pudratchi maishiy pudrat shartnomasiga haq evaziga bajariladigan qo'shimcha ishlar yoki xizmatlarni kiritishga buyurtmachini majbur qilishga haqli emas. Bu talab buzilgan taqdirda, buyurtmachi tegishli ish yoki xizmatga haq to'lashdan bosh tortishga haqli. Sharhlanayotgan moddaning ikkinchi qismi buyurtmachiga sabablarini tushuntirmasdan shartnomani bajarishdan bosh tortish huquqini beradi. Ammo, bunday voz kechish ishni topshirgunga qadar mumkin. Bunda buyurtmachi shartnomadan voz kechish oqibatida bevosita kelib chiqqan zararning o'rnnini qoplashga majbur. [4]

Maishiy pudrat shartnoma bo'yicha buyurtmani bajarishda buyurtmachi qisman o'zgartirish kiritishga haqli, biroq bu o'zgartirishlar texnik va texnologik jihatdan bajarilishi mumkin bo'lsa pudratchi tomonidan qabul qilinadi.

Shuningdek, pudratchi tomonidan buyurtma belgilangan muddatlarda bajarilishi lozim. "Maishiy xizmat ko'rsatish qoidalari"ning 3-bandiga ko'ra, buyurtmalarni bajarish muddatlari xizmatlarning aniq turlari uchun "Buyurtma qabul qilish, rasmiylashtirish va berish qoidalari" respublika standartlariga muvofiq belgilanadi.

Xizmatlarning ma'lum turlari buyurtmachi uyida ko'rsatilishi mumkin, bunda korxona xodimning buyurtmachi bilan kelishilgan vaqtda kelishini ta'minlaydi, buyurtmachi esa xizmatni bajarish uchun zarur shart-sharoitlarni yaratishi shart. Ustani uyga chaqirganlik uchun qo'shimcha haq

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

undiriladi. Material (xom ashyo, buyum)ni korxonaga olib kelish va qaytarib olib ketish buyurtmachining istagiga ko'ra qo'shimcha haq hisobiga korxona transportida yoki buyurtmachining o'zi tomonidan amalga oshiriladi. Buyurtmachi buyurtmani bajarish jarayonida, agar ularni bajarish texnik jihatdan mumkin bo'lsa, unga qisman o'zgartirishlar kiritishi mumkin. Kiritiladigan barcha o'zgartirishlar korxona bilan kelishib olingen bo'lishi va belgilangan shakldagi hujjatga kiritilishi kerak.

Amaldagi FK normalarida materiallarning nobud bo'lish masalasigina nazarda tutilgan bo'lib, ish natijasining nobud bo'lish masalasi ochiq qolgan. Bu bo'shliq esa RF fuqarolik qonunchiligi (FK kodeksi 705-moddasi) bartaraf etilgan. Mazkur tajribadani kelib chiqib, FKning 633-moddasini "Taraflar o'rtasida xavfning taqsimlanishi" deb nomlash va uni quyidagi mazmundagi yangi tahrirda ifodalash zarur:

633-modda. Taraflar o'rtasida xavfning taqsimlanishi

Ushbu kodeks, boshqa qonunlar va pudrat shartnomasida boshqacha holat nazarda tutilgan bo'lmasa:

Ashyonи qayta ishslash (ishlov berish) uchun topshirilgan materialar, uskunalar yoki shartnomani bajarish uchun foydalanilgan boshqa mol-mulkning tasodifan nobud bo'lish yoki tasodifan shikastlanish xavfi ularni bergen taraf zimmasida bo'ladi.

bajarilgan ish natijasining tasodifan nobud bo'lish yoki shikastlanish xavfi ish natijasi buyurmachi tomonidan qabul qilib olinguniga qadar pudratchi zimmasida bo'ladi.

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

Ishning natijasini topshirish yoki qabul qilish muddati o'tkazib yuborilganda ushbu moddaning birinchi qismida nazarda tutilgan xavf muddatni o'tkazib yuborgan taraf zimmasiga o'tadi.

Pudrat shartnomasida muddatlar masalasida muayyan bo'shliqlar mavjud. FKning 635-moddasida ish bajarish muddatlari belgilanmagan taraflar qanday yo'l tutishi borasida aniq ko'rsatmalar belgilanmagan. Mazkur moddada pudrat shartnomasida ishlarni bajarish muddatlari belgilanmagan hollarda majburiyat bajarilishini talab qilish muddati bilan bog'liq qoida belgilanmagan. Fuqarolik munosabatlarida, ayniqsa, jismoniy shaxslar o'rtaсидаги pudrat shartnomalarida ko'p hollarda ishlarni bajarish muddatlari belgilanmaydi. Taklif etilayotgan norma bunday holatlarda yuzaga keladigan kelishmovchiliklarda muddatlarni aniqlash tartibini belgilab beradi. Shuningdek, shartnomada muddat belgilanmagan hollarda majburiyatni bajarilishini talab qilish muddatlarini aniqlash tartibi Fuqarolik kodeksida majburiyat to'g'risidagi umumiyoq qoidalarda ham, shartnoma to'g'risidagi umumiyoq qoidalarda ham ko'rsatilmagan. FKning 242-moddasida nazarda tutilgan normalarni pudratga oid munosabatlarga tadbiq etib bo'lmaydi. Shu sababli FKning 635-moddasi quyidagi mazmundagi beshinchi qism bilan to'ldirish taklif etiladi:

Agar shartnomada ishni bajarish muddati belgilangan bo'lmasa, pudratchi majburiyatning mohiyatiga, ishning hajmi va xususiyatiga hamda ish muomalasi odatlariga muvofiq oqilona muddatda majburiyatni bajarishi lozim.

Ukraina Respublikasi Fuqarolik kodeksining 846-moddasida ham taklif

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

etilayotgan tahrirdagi kabi norma belgilangan.

Ishni buyurtmachining materiallari bilan bajarishda pudratchining majburiyatlarini aniqlashtirish zarurati mavjud. Bunda pudratchining buyurtmachi bergan materiallarni almashtirishi mumkin emasligi, bunday o'zgartirish faqat buyurtmachining roziligi bilan amalga oshirilishi mumkinligi qoidasini belgilash lozim. Shu munosabat bilan FKning 640-moddasi quyidagi tahrirdagi uchinchi qism bilan to'ldirish zarur:

Pudratchi buyurtmachi tomonidan taqdim etilgan materiallarni uning ruxsatisiz o'zgartirishi yoki ta'mirlanishi talab etilmaydigan material qismlarini almashtirishi mumkin emas.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

[1]. Баранов С.Ю. Гражданко-правовые средства охраны прав потребителей. – М.: Статут, 2014. – 159 с.

[2]. Ўзбекистон Республикаси Фуқаролик кодексига шарҳ. 2-жилд // <https://www.osce.org/uz/uzbekistan/106230>

[3]. Бабаев Дж.И. Иш бажариш ва хизмат кўрсатиш муносабатларида истеъмолчига етказилган заарни қоплаш субъектларини аниқлаш масалалари // Юридик фанлар ахборотномаси – Вестник юридических наук – Review of law sciences. 2021. – №3. – Б. 15–25.

[4]. Ўзбекистон Республикаси Фуқаролик кодексига шарҳ. 2-жилд // <https://www.osce.org/uz/uzbekistan/106230>

SHAXSNING EMOTSIONOL XUSUSIYATLARI

Raxmanberdiyev Muxtor Murotqulovich

Surxondaryo viloyati Jarqo'rg'on tumani

27-sonli umumta'lim mакtab psixologи

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6590840>

Xayol inson ijodiy faoliyatining zarur elementi bolib, mehnatning oxirigi va oraliq mahsulotlarida oz ifodasini topadi, shuningdek muommoli vaziyat noaniqlik korsatgan hollarda xulq atvor programmasini tuzishni ta'minlaydi. Xayolning psixik jarayon sifatidagi shaxsning hayotidagi birinchi va muhim vazifasi shundan iboratki, u mehnatni boshlamasdan oldin uni natijasini tasavvur qilish imkoniyatini beradi. Binobarin, xayol odamga faoliyat jarayonida mehnat mahsulotlarining oxirgi yoki oraliq psixik modellarini hosil qilish yoli bilan yol-yoriq korsatadi. Bu esa mehnat mahsulotlarining narsalar sifatida gavdalanishiga yordam beradi. Xayolning qiymati shundan iboratki, u hatto tafakkur uchun kerak bolgan tola va zarur bilimlar bolmagan joyda ham biror qarorga kelish hamda muammoli vaziyatdan chiqish imkonini beradi. Demak, biz ilgari idrok qilmagan predmet va hodisalarni yaratishdan iborat bolgan psixik jarayon xayol deb ataladi.

Hayot timsollarining paydo bolishi kishi miyasi faoliyatining natijasidir. Xayol boshqa hamma psixik jarayonlar kabi katta yarim sharlar postloq qismining funksiyasi hisoblanadi. Xayol qiladigan kishida miya hujayralari yangicha boglanadi. Xayolning fiziologik mexanizmi faqat miya postlogi

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

bilan emas balki, miyaning chuqurroq qismlari bilan bogliq. Songgi otkazilgan tadqiqotlar buni togriligini isbotladi.

Fantaziya timsollarining tarkib topishi va ularning faoliyat jarayonlariga qoshishga miya yarim sharlari postlogi bilan birga qatnashuvchi miyaning ana shunday chuqur qismlari gipotalam-limbik (uning qadimsgi postloq va postoq osti qismlari bilan boglanishi miya yarim sharlarga chiqaverishda oldingi qismi atrofida «limb» yoki chegara hosil boladi) sistemadir. Eksperimentlardan shu narsa aniqlagandiki, gipotalam - limbik sistema zararlanganda, kishi psixikasida oziga xos buzilishi sodir boladi: odamning xatti-harakatlari guyo ma'lum programma bilan boshqarilayotgan va bir biri bilan boglanmagan alohida-alohida shu bilan birga oz-oziga etarli darajada murakkab va bir butun harakatlardan iboratdek tasavvur tugiladi. Psixik faoliyatning ayrim buzilishlari ham ozining kelib chiqishi jihatdan haddan tashqari ta'sirlanuvchan va tetik xayolga bogliqdir. Shunday hollar ma'lumki, vrachning ehtiyyotsizlik bilan aytgan ta'sirida davolanishga kelgan kishi ogir kasallik bilan ogrib qolgan bolsam kerak deb xayoldan otkazadi va unda bu kasallikning tegishli alomatlari rivojlna boshlaydi Yatrogen deb ataladigan kasalliklar yuzaga keladi. Ijodiy xayol obrazlarni, albatta ilgari idroklar asosida mustaqil ravishda yaratishdan iboratdir. Bu xayol kishining ijodiy faoliyati bilan boglangan. Xayolning bu turi esga tushiradigan xayoldan murakkabroqdir. Har bir yangi orginal narsalarni oylab yaratish bilan bogliq bolgan har qanday kishining faoliyatini ijodiy xayolsiz tasavvur qilib bolmaydi. Xayolning analitik sintetik faoliyati.

Xayolning fiziologik asosi miyaning katta yarim sharlar postlogida ilgari hosil bolgan muvaqqat boglanishlar ortasida yangi birikmalarning paydo

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

bolishidir. Avvalgi boglanishlarning tiklanishi bu xotira jarayonlaridir. Xayolning ishlashi uchun bu boglanishlarning miya postlogida hali mavjud bolmagan lekin u erda bor bolgan qozgalishlarning qoldiqlaridan tashkil topadigan birikmani yangi sistemalari vujudga kelishi zarur. Xayol ikkala signal sistemasining faoliyati bilan mustahkam boglangan. Agar kishi tegishli sezgilar idroklarga ega bolgan atrofdagi voqeiylikning dastlabki signallarini oldini olgan taqdirdagina unda narsa va hodisalar togrisida obrazlar, tasavvurlar hosil bolishi mumkin. Ogzaki va yozma nutq ikkinchi signal sistemasi ham xayol uchun kop material beradi Shu o'rinda hissiyot va emotSIONOL holatlar ham inson hayotidagi o'rnini alohida ahamiyatlidir.

Hissiyot –bizning tuygularimizning o'ziga hos aks ettirish jarayoni bo'lib, bunda narsa va hodisalarni aks ettirish jarayonida bizda tugiladigan ichki kechinmalar va munosabatlar aks ettiriladi. Emotsiya – shahsning voqelikka o'z munosabatini his qilishidan kelib chiqadigan, uning ehtiyoj va qiziqishlari bilan bogliq bo'lgan yoqimli yoki yoqimsiz kechinmalaridir.

Xursandchilik va lazzatlanish tugdiradigan hodisa, voqealari va narsalar shular jumlasiga kiradi. Ba'zan sportchi ruhiy travma (jarohat) olgan – raqibidan qaqshatqich zarba egan, engil sportchi, keyinchalik uning oldida ozini dadil tuta olmaydi. Qorquv, ishonchszilik hukmronlik qilib turadi. Yoqimli va yoqimsiz kechinmalar bilan bogliq bolgan hodisalarning hammasi ham xotirada saqlanib turmaydi. Biz uchun ahamiyatini yoqotgan voqealar unutiladi. Sport mashqlarini bajarayotgan vaqtidagi emotSIONAL reaksiyalarning namoyon bolishi turli xil boladi. Bulardan biri ijobiy reaksiya bolib, musobaqa oldidan emotSIONAL kotarinkilik, yaxshi mashqlanish natijasida oz kuchiga ishonch hissi, galaba hissi kabilalar. ikkinchisi, salbiy

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

emotsional reaksiya bolib, raqibidan qorqish, vahimaga tushish galabaga ishonchszlik kabi holatlarda korinadi.

Foydalanilgan adabiyotlar royxati:

1. Karimov I.A. Barkamol avlod orzusi. Toshkent, Sharq, 1999.
2. Ozbekiston Respublikasining «Ta'lim togrisida»gi qonuni. T., 1997 y
3. A.V.Petrovskiy. "Umumiyl psixologiya", 1992 yil.
4. P.V.Ivanov .“Umumiyl psixologiya”, 1972 yil.
5. A.N.Leont'ev. “Problem’ razvitiya psixika”
6. Babanskiy Y. K. «Pedagogika» M. 1988 yil.
7. Munavvarov A. K. «Pedagogika» Toshkent 1996 yil.
8. Avloniy A. «Saylanma» Ikki jildlik. Toshkent., 1999 yil.
9. I.V.Dubrovina. “Individualnqe osobennosti shkol`nikov”. M: 1875
10. www.ziyonet.uz

O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI XALQ TA'LIMI VAZIRLIGI ANDIJON
VILOYATI MARHAMAT TUMANI

6-UMUMIY O'RTA TA'LIM MAKTABI
BOSHLANGICH SINF OQITUVCHISI

REJAVAVALIYEVA MUYASSARXON ISMOILOVNA NING

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6569424>

"BOSHLANGICH SINFLARDA O'QISH SAVODXONLIGINI
RIVOJLANTIRISHDA IFODALI O'QISH MALAKASINI SHAKLLANTIRISH"
NOMLI
METODIK TAVSIYASI

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

Tuzuvchi muallif:

Andijon viloyati Marhamat tumani

6-umumiy orta talim maktabi boshlangich sinf oqituvchisi

Rejavaliyeva Muyassarxon

TAQRIZ

O'quvchining har tomonlama kamol topishida adabiyot beqiyos orin tutadi. Boshlangich sinf oquvchilari adabiyotni har tomonlama tushunib yetishlari uchun ifodali oqish muhim orin tutadi. Bolalarni ifodali oqishga orgatishni bogchadan boshlash, boshlangich ta'lilda bu jarayonni shakllantirish, kerak bolsa, chuqurlashtirish zarur. Ifodali oqishning oziga xos jihatlari haqida ilmiy manbalar kam. Ayniqsa, boshlangich sinflarga oid tavsiyalar ham juda oz.

Ushbu metodik qo'llanma mavzusi ayni shu boshlangich sinflarda ifodali o'qish ko'nikmalarini shakllantirish borasidagi fikr- mulohazalar va metodlarni o'z ichiga olganligi bilan juda ahamiyatlidir. Metodik tavsiyada boshlang'ich sinf o'qituvchilari uchun o'qish darslarida qo'l keladigan bolalarni ifodali o'qishga qiziqtirib jalb etadigan maslahat va tavsiyalar berilgan bo'lib ularni dars davomida qo'llash o'zining natijasini ko'rsatishi shubhasiz.

BOSHLANGICH SINFLARDA O'QISH SAVODXONLIGINI RIVOJLANTIRISHDA

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

IFODALI O'QISH MALAKASINI SHAKLLANTIRISH

Yurtimizda so'nggi yillarda barcha sohalarda yangilanishlar amalga oshirildi. Shu qatorda ta'lif tizimini isloq qilishning yangi yo'nalishlari ishlab chiqildi. Ushbu islohatlarning yangi bosqichida o'quvchilarning bilim, ko'nikma va malakalarini davlat ta'lif standartlari asosida shakllantirish hamda ilg'or xorijiy tajribalar xalqaro mezon va talablar asosida o'quvchilarga bilim berish muhim ahamiyatga ega.

Shu o'rinda aytish joizki, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 29-apreldagi PF5712-son farmoniga muvofiq 2030-yilga kelib PISA xalqaro dasturi reytingida 30 ta ilg'or mamlakatlar qatoriga kirishga erishish va xalq ta'lif tizimida ta'lif sifatini baholash sohasidagi xalqaro tadqiqotlarni tashkil etish asosida o'quvchilarning o'qish, matematika va tabiiy yo'nalishdagi ta'lif sifatini baholashning milliy tizimini yaratish vazifalari belgilandi.

Ayni paytda jahon amaliyotiga nazar tashlasak, unda matnni tushunish mezoni ustuvor ekanligini ko'ramiz, ya'ni ko'p mamlakatlarda o'qish ko'nikmalarini shakllantirish bo'yicha topshiriqlar aynan o'quvchilarning o'qish savodxonligi mezoniga asoslanadi, bu "insonning yozma matnlarni tushinishi va ular ustida fikr yuritishi o'z maqsadlariga erishish bilim va imkoniyatlarini rivojlantirish uchun foydalanish, faol ishtirok etish qobiliyatini sifatida shakllanadi".

Boshlangich sinflardagi oqish darslarining asosiy vazifalaridan biri oquvchilarni ifodali oqishga orgatishdir. Ifodali oqish maktab sharoitida badiiy oqish san'ati ibtidosi hisoblanib, uning metodikasi o'qish

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

nazariyasiga asoslanadi. Boshlang'ich sinf o'quvchilarini ifodali o'qishga o'rgatish o'qituvchilar oldidagi muhim vazifa hisoblanadi. Chunki asosiy poydevor shu bosqichda egallanadi. O'qish esa ta'larning ajralmas asosi bo'lib xizmat qilishi barchaga ma'lum. Ifodali o'qish jarayoni mantiqiy va adabiy o'qishning natijasida yuzaga kelishi mumkin.

Asarni uning g'oyasiga, yozuvchining niyatiga mos ravishda, o'qish, asar jozibasini ifodalab, ravon aniq, to'g'ri o'qish ifodali o'qish deyiladi. Ifodali o'qish adabiyotni aniq va ko'rgazmali o'qitishning dastlabki va asosiy shaklidir. O'qituvchi, ifodali o'qish orqali asar mazmunini va emotsiyonalligini o'quvchilarga ko'rgazmali ravishda yetkazadi.

Ifodali o'qish turlari quyidagilar:

1. Yakka o'qish.
 2. Rollarga bo'lib o'qish.
 3. Jo'r bo'lib o'qish.
1. Yakka o'qishning yuqori bosqichi baralla o'qishdir.

Boshni fido ayla ato qoshig'a,

Jismni qil sadqa ano boshig'a....

Kun-tuningga aylagali nur fosh,

Birisin oy angla, birisin quyosh.

(A. Navoiydan)

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

2. Rollarga bo'lib o'qish.

"Sayohatchi qurbaqa" ertagidan.

Qurbaqa:-Meni ham o'zingiz bilan olib keting!

Yo'lboslovchi o'rdak:-Qanotlaring yo'q-ku?!

Qurbaqa:-Ammo zo'r fikrim bor.

Yo'lboslovchi o'rdak:-Fikr?Yana qanaqa fikr?!

Qurbaqa:-Men uchun qanot bo'ladigan fikr!

Rollarga bo'lib o'qish uchun darslikda berilgan ko'p qahramonli ertaklar hamda bolalar yozuvchilari asarlariga murojaat qilsak ham bo'ladi.

3. Jo'r bo'lib o'qishning ahamiyati katta. Bunda o'quvchilar bir xil sur'at va ohang bilan o'qishni o'rganadilar.

Ohang va intonastiya she'riy asarlarni ifodali o'qishda qay darajada muhim bo'lsa, nasriy asarlarni o'qishda ham muhim talablardan biridir.

Intonatsiya – urg'u, temp, ritm, toxtam, ovozning baland-pastligining yig'indisi. Bular og'zaki nutq elementlaridir. Bu orqali qahramonlarining turli kayfiyatları, ichki kechinmalari ifoda etiladi.

Ifodali o'qishni egallahning asosiy shartlari:

1.Nafasni to'g'ri olish va to'g'ri sarflash.

2.Tovushlarni aniq talaffuz qilish, burro gapirish.

3.Adabiy talaffuz me'yorlarini egallah.

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

Ifodali o'qish shartlaridan yana biri ovozning baland—pastligi, yoqimliligi, asar mazmuniga mos holda ozgartira olishlik.

Ifodali oqishga tayyorlanish shartli ravishda uch bosqichga bolinadi:

1. Qahramonlarning hatti-harakatini tahlil qilish, g'oyasini belgilash, badiiy vositalarning vazifasini tushunish. Demak, asar tahlili ifodali o'qishni ta'minlaydi.
2. Pauzaning, urg'uiing o'rmini, nutq tempini belgilab olish.
3. O'qishni mashq qilish.

PIRLS xalqaro tadqiqotlari doirasida turli ta'limgiz tizimga ega davlatlarning 4-sinf bitiruvchilarining o'qish sifati va o'qilgan matnning tushinish darajasi o'r ganiladi. Mazkur tadqiqotlar o'quvchilarning og'zaki va yozma nutqini o'stirish, kitobxonlik madaniyatini rivojlantirish, ularning mustaqil va ijodiy fikrlashini kengaytirishga yo'naltirilgan. Tadqiqotlar jarayonida darsda o'quvchilar tomonidan eng ko'p qo'llaniladigan o'qishning quyidagi ikki turi o'r ganiladi:

1. Adabiy kitobxonlik malakasini egallash maqsadidagi o'qish.
2. Mazmunni tushunish va amalda foydalanish maqsadidagi o'qish.

Badiiy va ilmiy-ommabop matnlarni o'qishda o'qish ko'nikmalarining quyidagi to'rt guruhi baholanadi:

1. Aniq ko'rinishdagi berilgan ma'lumotlarni topa olish.
2. Xulosalarni shakllantirish.

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

3. Ma'lumotlarni umumlashtira olish.
4. Matnning mazmuni, til xususiyati, tuzilishini tahlil qilish va baholash.

PIRLS yosh o'quvchilarning sinfda va sinfdan tashqari o'qishning ikkita keng qamrovli maqsadiga qaratilgan. Bular badiiy tajriba orttirish hamda ma'lumot olish va ulardan foydalanish uchun o'qishdir. Yosh o'quvchi uchun o'qish savodxonligining har ikki maqsadi ham muhim hisoblanadi.

PIRLS ta'rifiga ko'ra, o'qish savodxonligi jamiyat tomonidan talab qilinadigan va inson tomonidan qadrlanadigan yozma til shakllarini tushunish va ulardan foydalanish, shuningdek, matnlardan turli shakllarda ma'no hosil qila olish qobiliyatidir.

G.S. Kovelova, E.A. Krasnovskiy o'z tadqiqotlarida o'qish savodxonligi deganda, odamning yozma matnlarni anglash va ularda aks ettirish, o'z mazmunidan o'z maqsadlariga erishish, bilim va imkoniyatlarni rivojlantirish, jamiyatda faol ishtirok etish uchun foydalanish qobiliyatini tushunishni taklif qiladi.

Ilmiy manbalarda esa "o'qish savodxonligi" atamasiga quyidagicha ta'rif berilgan: O'qish savodxonligi - insonning yozma matnlarni tushunishi va ulardan foydalanishi, ular haqida fikr yuritish va maqsadlariga erishish, bilim va imkoniyatlarini kengaytirish, ijtimoiy hayotda ishtirok etish uchun o'qish bilan shug'ullanish qobiliyati.

Mutaxassislarning ta'kidlashicha, shakllangan o'qish mahorati kamida ikkita asosiy tarkibiy qismni o'z ichiga oladi:

-o'qish texnikasi (so'zlarni to'g'ri va tez anglash hamda talaffuz qilish);

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

-matnni tushunish.Bu ikkisi ham bir-biri bilan chambarchas bog'liq.

Yuqoridagilardan ko'rindiki, "o'qish savodxonligi" atamasi o'qish tezligini tekshirishni emas, "savodli o'qish"ni anglatadi. Unga ko'ra, o'quvchi matnlarni tushunishi, ularning mazmunini mushohada qilishi va baholashi, o'z fikrini bildira olishi zarur.Shunday ekan, o'quvchilarning o'qish savodxonligini oshirish va PIRLS xalqaro tadqiqotlariiga tayyorlash uchun quyidagi ishlarni amalga oshirish maqsadga muvofiq:

Eng avvalo, o'quvchilarni 1-sinfdan boshlab matnni o'qish va mazmunini tushunishga o'rgatib borish kerak.Shu maqsadda amaldagi "Ona tili" va "O'qish" darsliklari birlashtirilib yangi "Ona tili va o'qish savodxonligi" darsligi joriy qilindi.Ushbu darslikda avvalgi darsliklardan farqli o'laroq o'quvchilarga tilni o'rgatishda uni lisoniy strukturasi bo'yicha emas, balki o'quvchilarning tildan amaliyotda foydalanish darajasiga qarab bilim beriladi, ya'ni darslikda grammatikaga oid qoidalalar aynan keltirilmaydi,ular o'quvchiga yodlatilmaydi, aksincha, qoidalarni darslikda berilgan matnlar asosida tuzilgan topshiriqlar orqali o'quvchilar amaliy tarzda o'rganib, o'zlashtirib boradilar. Qolaversa,matnni o'qish va uni tushunish darajasini oshirishga oid maxsus topshiriqlar ham berilgan bo'lib, bu o'qish savodxonligini oshirishga xizmat qiladi.

Shuningdek, o'quvchilarni xalqaro tadqiqotlarga tayyorlashda muhim bo'lgan yana bir jihat ta'lim jarayonida ijodiy muhit yaratishdir. Bunday muhitda o'quvchilar o'z fikrini erkin ifodalash, imkoniyatlarini turli yo'nalishlarda sinab ko'rish imkoniga ega bo'ladilar.

Ta'lif jarayonida mantiqiy savol- topshiriqlardan foydalanish o'quvchilar

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

o'quv-bilish faoliyatini faollashtiradi.Qolaversa, loyihalash, modulli ta'lif, muammoli ta'lif , shaxsga yo'naltirilgan innovatsion ta'lif texnologiyalaridan foydalanish tayyorlov ishlaring sifat va samaradorligini ta'minlaydi.

"Ona tili va o'qish savodxonligi" darsligida bitta mavzu doirasida bir nechta matnlar,audiomatnlar,topshiriqlar berilgan.Har bir mavzu so'ngida alohida "Mustahkamlash" darsi ajratilgan.Pedagoglar ana shu "Mustahkamlash" darslaridan ham unumli foydalanishi mumkin.Masalan,sinf doirasida "Yosh kitobxon" tanlovini tashkil etish mumkin. 2-sinf "Ona tili va o'qish savodxonligi" darsligida berilgan "Maktabim-ikkinchi uyim" mavzusi bo'yicha quyidagidek shartlardan foydalanish tavsiya etiladi.

I.Test

1.Qaysi javobda o'quv qurollari berilmagan?

- a)qalam,ruchka b)daftar,kitob d)doska,choynak

2."Shippak" matnida Firdavsga qanday ta'rif berilgan?

- a)o'yinqaroq b)uyquchi d)dangasa

3.Rustam aka kim?

- a)O'qituvchi b)Firdavsning dadasi d)Firdavsning amakisi

4.Bolalar maktabga necha daqiqada yetib borishdi?

- a)10 daqiqada b)5 daqiqada d)15 daqiqada

5."Maktabim " she'rida "qalbi oftob " deb kimga yoki nimaga ta'rif berilgan?

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

a)ustozga b)maktabga d)onaga

II.Maktab va sinfdagi jihozlar.Bunda o'quvchilar maktab va sinf jihozlari,o'quv qurollari nomini yozadilar.Eng ko'p va to'g'ri yozilgan javoblarga qarab ballar belgilanadi.

Doska,parta,stol,stul,kitob,qo'ng'iroq,ruchka,daftar....

III."Qofiyadoshini top" o'yini

Maktab-oftob,kitob

Ustoz-yoz-soz

IV."Eng ifodali she'r"

Bu shartda "Maktabim" she'rini ifodali aytib berish talab etiladi.

Shu tarzda o'rganilgan mavzu yuzasidan eng bilimli kitobxon o'quvchi tanlab olinadi va albatta rag'batlantiriladi.Chunki rag'bat o'quvchini yana harakat qilishga ,intilishga undaydi.

Mutaxassislarning ta'kidlashicha, xalqaro tadqiqot topshiriqlari yetuk tajribaga ega xalqaro ekspertlar tomonidan ishlab chiqilgan bo'lib, bunga o'xshash topshiriqlarni ishlab chiqish uchun tizimli va maxsus bilim talab etiladi.Xalqaro tadqiqot talablariga qo'yiladigan talablarga rioya qilmasdan tuzilgan topshiriqlar o'quvchilarga yordam berish o'rniغا ularni chalkashtirishi mumkin.

Shuning uchun xalqaro tadqiqot sinovlariga o'quvchilarni tayyorlashda asosiy e'tiborni alohida olingan topshiriqlarni yechishga emas, balki ularni

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

va ularga o'xshagan topshiriqlarni yechish uchun kerak bo'ladigan o'quvchilarining umumiyligi tayyorgarlik darajasini oshirishga qaratilsa maqsadga muvofiq bo'ladi.

Xulosa o'rnida shuni ta'kidlash lozimki, avvalo o'qituvchi ifodali o'qish namunasini o'z o'quvchilariga ko'rsatishi zarur. Shundagina u o'z ko'zlagan maqsadiga erisha oladi. O'qituvchi mashg'ulotlarni o'tkazish jarayonida o'quvchilar nutq faoliyatining asosiy ko'rinishi bo'lgan ifodali o'qish ko'nikmalari, matn va kitob ustida ishlash, o'quvchilarining bog'lanishli nutqini o'stirish, nutq madaniyatini rivojlantirishga e'tibor berishi juda zarurdir. Shundagina o'quvchilar 1- sinfdan boshlab matnni ongli, to'g'ri va bo'g'inlab o'qishni o'rganadilar. Boshlang'ich sinf o'quvchilarini o'qish darslaridagina emas, balki barcha darslarda hamda darsdan va maktabdan tashqari uyushtiriladigan mashg'ulotlar jarayonida ham tuzatib borishga alohida ahamiyat berishi zarur.

Boshlang'ich sinf o'quvchilarining o'qish savodxonligi xalqaro talablarga mos tarzda oshirish uchun milliy va ilg'or tajribalarni ishlab chiqish va amaliyotga joriy etish ,bu jarayonda o'quvchilarining mustaqil ta'lif olishlarini ham yo'lga qo'yish, elektron tarzdagi ta'limni rivojlantirish kabi vazifalarini amalga oshirish muhim hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Ubayxojayeva R."Oquvchilarining ifodali oqish konikmalarini takomillashtirish". Boshlangich sinf oqituvchilari uchun qollanma. Toshkent:

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

Kohinur, 2014.180 b.

2."O'zbek bolalar adabiyoti antologiyasi".Toshkent: "O'qituvchi" nashriyoti.1997 yil. 464 b.

3."Xalqaro tadqiqotlarda boshlang'ich sinf o'quvchilarining o'qish savodxonligini baholash"(Boshlang'ich sinf o'qituvchilari ,metodistlar va soha mutaxassislari uchun metodik qo'llanma) U.N.Tashkenboyevning umumiy tahriri ostida.-T.:Sharq,2019.

4."Xalqaro tadqiqotlarda o'quvchilarning o'qish savodxonligini baholash"(Ona tili va adabiyot fani o'qituvchilari, metodistlar, soha mutaxassislari uchun

5."Ona tili va o'qish savodxonligi"2-sinf darsligi.K.Mavlonova (va boshq) Toshkent 2021

Internet manzillari

1. www.google.uz
2. www.zyonet.uz
3. www.uzsiense.uz

Firibgarlik jinoyati o'zi nima?

Sadullaev Azamat Oybek o'g'li

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6587765>

Ijtimoiy turmushda insonlar o'zaro bir-birlari bilan muomala qilar ekan, ular orasida turli xil munosabatlar o'rnatiladi. Ayrimlar sof, halol yo'l bilan, o'zgalar haqidan qo'rqqan holda bu munosabatni o'rnatsa, ayrimlar insonlarning soddaligi, ishonuvchanligini suiiste'mol qiladi. Bundaylarning ham jamiyatda o'z nomi bor: firibgarlar va tovlamachilar. So'nggi vaqtarda firibgarlik, tovlamachilik bilan bog'liq jinoyatlar ortgani sir emas. Oxirgi 4 yilda ushbu jinoyat bilan bog'liq bir nechta shov-shuvli ishlar OAV orqali yoritildi. «Ahmadboy ishi», «Human» va boshqa qator xususiy bandlik agentliklari bilan bog'liq ishlar shular jumlasidan. «Straus House» MCHJ, «Avto 60 oy», Auto Rental kabi qator firma va tadbirkorlik sub'ektlari bilan bog'liq ishlarga ham ko'p bo'lgani yo'q. Achinarlisi shundaki, shuncha voqealardan keyin ham firibgarlik jinoyati yoxud firibgar va tovlamachilarn qarmog'iga ilinayotgan vatandoshlar soni kamayib qolayotgani yo'q. Qolaversa, taraqqiyot yuksalgani sari firibgarlikning yangidan yangi turlari ham qayd etilmoqda. Axborot texnologiyalari, internet orqali amalga oshirilayotgan firibgarliklar ham ko'p uchrayapti. So'nggi 20 yilliklarning yana bir firibgarligi – bu farzandining oliy o'quv yurti talabasi bo'lishi orzusidagi ota-onaga nisbatan qilinmoqda.

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

Firibgarlikning huquqiy tavsifi

O'zbekiston Jinoyat kodeksining 168-moddasiga ko'ra, o'zgani aldash yoki uning ishonchini suiiste'mol qilgan holda uning mulkini yoki mulkiga bo'lgan huquqini qo'lga kiritish firibgarlik hisoblanadi. Firibgarlik boshqa mulkiy jinoyatlardan farqi – firibgarlikda jabrlanganlar firibgarga mol-mulkini, mol-mulkka bo'lgan huquqini o'z xohishi bilan topshiradi. Fuqarolar mablag'larini o'zlari olib kelib bergan bo'lsada, firibgarga jazo tayinlanadi. Fuqarolar pullarini o'z qo'llari bilan olib kelib beradi. Ular engil boyib ketish, mulkka egalik qilish maqsadida shunday harakatlarni sodir etishadi. Firibgarlar ma'lum bir sohani egallab, bilimga ega bo'lismasi shuningdek, ularda aktyorlik qobiliyati ham bo'ladi. SHu sababli firibgarlik aqlii jinoyatlar turiga kirib, uni aql-zakovatli insonlar sodir etadi.

Firibgarlik jinoyati tarkibini oladigan bo'lsak, obektiv va sub'ektiv tomoni bo'ladi. U boshqa fuqarolik munosabatlaridan farqli o'laroq, fuqaro jabrlanuvchining mulkiga egalik qilishni oldindan qasd qilishi kerak. Firibgarlar tergov qilinganda juda kamdan-kam holatda firibgarlik qilish niyati bo'lganini tan oladi.

Firibgarlik uchun qanday jazo belgilangan?

Jinoyat kodeksining 168-moddasida ko'rsatilgan firibgarlik 5ta qismga bo'lingan. Ularning 4ta qismida jinoyatni qaysi hollarda og'irlashtiruvchi malakalash ko'rsatilgan. Beshinchi qismida engillashtiruvchi holatlar bayon qilingan. YA'ni jinoyat sodir qilingandan keyin etkazilgan zarar to'liq qoplansa, ayblanuvchi, gumonlanuvchi yoki sudlanuvchiga ozodlikdan mahrum qilish jazosi qo'llanilmasligi mumkin. Oxirgi nuqta sudning qarori

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

bilan qo'yiladi. Jinoyat kodeksida firibgarlik jinoyati uchun maksimal 8 yildan 10 yilgacha ozodlikdan mahrum etish jazosi tayinlanadi.

Firibgarlik turlari

-Hozirda ko'p uchraydigan firibgarlik turlaridan biri – chet elga ishga jo'natish, chet eldag'i 3-shaxslardan sizning ma'lum miqdordagi pul mukofotini yutib olganingiz haqidagi keladigan xatlar hisoblanadi. SHuningdek, xayriya mablag'lari uchun tashkil qilingan plastik kartalardan pul echib olish holatlari ham bo'lyapti.

-Er, uy oldi-sotdisi bo'yicha firibgarliklar ham ko'p uchrab turadi. Firibgarlar hokimiyatda tanishi borligini aytib, uy olib berishgaishontirib, odamlarning pullarini olib qo'yish holatlari kuzatilmoxda. SHuningdek, o'qishga yoki ishga kiritish maqsadida ota-onalarni ishontirib, pul olish holatlari ham oxirgi vaqtida ko'p uchrab turibdi.

Biz jamiyat sifatida maqsadga kimnidir aldash yoki qaysidir firibgarga murojaat qilish bilan emas, mushkul va murakkab ko'rinsa-da, halol mehnat orqali erishishni targ'ib qilishimiz, o'z xizmat hududimizda fuqarolarimizni to'g'ri yo'naltirishimiz lozim.

So'ngi so'zimiz esa, firibgarga aldanmang, o'zingizni va yaqinlaringizni asrang!

PSIXOLOGIYANING AMALIY SOHALARI HAQIDA

Samandarova Nafisa Matkurbanovna

Xorazm viloyati Hazorasp tuman 9-maktab psixologi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6598857>

Psixologiyaning oxirgi yillardagi taraqqiyoti ham aynan anna shu mezon talablariga javob berishi bilan harakterlanadi. Amaliy hamda tadbikiy psixologiya sohalarining o'ziga xos jixatlari avvalo shundan iboratki, ular jamiyatning bevosita bugungi kundagi talablari va buyurtmalariga ko'ra ish yuritadi. Jamiyatimizda esa psixologik bilimlarni bevosita amaliyatga jamiyatimizda esa psixologik bilimlarni bevosita amaliyatga tadbik etishga ehtiyoj katta. Birgina Uzbekistonda kadrlar tayyorlashning milliy dasturini oladigan bulsak, uning bajarilishi va muvaffakiyatli amalga oshirilishi uchun Psixologiyaning aralashuvi zarur. Joylarda tashkil etilgan Tashxis markazlarida faoliyat ko'rsatayotgan mutaxasislar o'quvchilardagi rivojlanish tendentsiyalari, aqliy o'sish omillari va iqtidoriga karab talim tarbiyani tashkil etishlari uchun qator diagnostik tadbirlarni o'tkazishlari zarurki, bu tadbirlar oxir- oqibat real samara berishi lozim. Amaliy psixologiyaning alohida tarmog'i bo'lmish sotsial psixologiya bilimlarga amaldagi ehtiyojni uch asosiy sabab bilan tushuntirilishi mumkin:

- a) kichik korxona yoki yirik firmalardan tortib, toki hukimat darajasidagi idoralar ham o'z faoliyati va ulardagi rezevlardan oqilona foydalanishning

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

psixologik manbalarini qidirish lozimligini tushunib yetmoqdalar:

b) professional psixologlarning o'zi ham o'z ishlaridan keladigan obru etiborning Amaliy sohalarida ishlay olish qobiliyatlariga bog'liq ekanligini ham agar psixologik tayyorgarlikdan o'tgan bo'lsalar, ishni tashkil qilishga o'quvlari yaxshiroq va ishlari unumliroq bo'lishini tushunib yetmoqdalar.

Amaliyotda ishlatgan boshka soha vakillari ham agar psixologik tayyorgarlikdan o'tgan bo'lsalar ishni tashkil qilishlariga o'quvlari yaxshiroq va ishlari unumliroq bo'lishini tushunib yetmoqdalar. Shuning uchun ham ko'plab Yangi turdag'i markaz va firmalar, qo'shma korxonalarlarda amaliyotchi psixologlar ishlamoqdalar. Sanoat va maxsulotlar ishlab chiqarish sohasida tadbikiy ishlar birinchi navbatda konkert tashkilotli kadrlar zaxirasini to'g'ri va okilona tashkillashdan tortib, xodimlar ish sharoitlari va mexnat unumdorliga tasir etuvchi omillar kompleksini ilmiy ravishda o'rganib, hayotda natija olib olishga qaratilgan xarakatlar majmuidir. Hozirgi bozor munosabatlari sharoitida Ushbu yunalishdagi tadbikiy ishlarning ikki sohasini ajratish mumkin.

1.marketing xizmatlari

2.xodimlar bilan ishslash(personal).

Birinchisi eng zamonaviy va eng muxim ish bulib ,bu erda psixologning vazifasi «nimani?» va «Kim?» xarid qilib olishga extiyoji borligini o'rganishga ko'maklashishdir. Chunki bu talab bilan extiyoj bevosita shaxsga va uning psixologik tizimiga aloqador kategoriylar bo'lib ,bozor va raqobat sharoitimda korxona yoki tashkilotlarning samarali ishlab ketishi eng

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

avvalo xaridorgir tovar maxsulotlarni ajratib, ularning odamlar talab extiyojiga qanchalik mosligini aniq tahlil qilishdan boshlanadi. Marketing munosabatlari aslida odamlar o'rtasidagi sof psixologik munosabatlar bo'lib uning negizida odamlar o'rtasidagi jonli muloqot va tab va didlar tarbiyasi yotadi. Shuning uchun biz bugun odamlarda to'gri marketint tafakkurini shakllantirish vositalarini qidirishimiz va talab-taklif munosabatlarini real ishlab chiqarish imkoniyatlari bilan muvofiqlashtirishda inson psixologiyasi xususiyatlarini inobatga olib ishlashga o'rganishimiz kerak.

Ikkinci soha - kadrlar va ular bilan bevosita ishslash sohasi. Bu kadrlarni ishga jalo etishda bilish zarur bo'lgan qobiliyatlar va shaxsiy fazilatlardan tortib, ularni to'g'ri yo'naltirish, o'z joiga qo'yish, tashkilot doirasida guruxlarni shakllantirish, uz joyiga kuyish, tashkilot doirasida guruhlarni shakllantirish, xodimlarga malumotlarni uz vaktida etkazish bilan bog'liq kadrlar siyosatini olib borishga aloqador xizmatdir. Psixologik bu urinda asosan maslaxatchi - konsultant va eksprert sifatida rol o'ynaydi.

Har bir davr o'z kishilari ongida beixtiyor siyosiy ongni shakllantiradi va odamlar uning tamoyillariga bo'ysunadilar. Siyosat borasidagi psixologik masalalarga psixologik aralashuvining zarurati xar doim bo'lsada, ayrim paytlarda-yirik islohatlar boshlanishi arafasida, saylov oldi kompaniyalarda, Yangi siyosiy ledirlarning xalq tamonidan qabul qilinishi jarayonlari, ko'pchilik auditoriyaga zarur malumotlarni yetkazish, ijtimoiy ustakovkalarni o'zgartirish,

Siyosiy arboblar imidjini omma ongiga singdirish paytlarida psixologik tasir

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

vositalaridan o'rinli foydalanish, maslahatlar berish va ayrim guruhlar etiqodiga tasir etish kerak bo'lganda kerak buladi: Siyosiy sohada ishlayotgan psixolog ishining o'ziga xos jixatlari bo'lib, unga quyidagilar kiradi: siyosatda psixolog aralashuvi ko'pchilik ommaga bevosita aloqador bulmaydi; zarurat tu\ilganda, psixolog shunday tez va ishonchli o'lchaydigan metodikalarni ishlata diki, ularning natijalari sir saqlanib, o'sha buyurtmachi - siyosatchining talabiga ko'ra izlanishlar olib boriladi; psixolog xar bir siyosatchi uchun shunday ishonchli shaxs bo'lishi lozimki, undan odamlarning kayfiyatları, reaksiyalari, xis kechinmalari xususida aniq malumotlar so'raladi;

O'ziga xos qiyinchilik shundan iboratki, jamoatchilik psixolog qiyofasida ko'pincha liderning bevosita «odamini» ko'rishga moyil bo'lib, liderning o'zi ham bazan o'ta professional psixologdan hadiksirab qolishi mumkin.

O'zbekistonda kadrlar tayyorlashning milliy dasturi qabul qilingandan so'ng tashkil qilingan yangi tizimdagi talim muassasalari - akademik litseylar va kasb-hunar kollejlariga bir nechtadan psixologlar shtati kiritilgan va ular aynan tadbiqiy muammolar - bolaning o'quv jarayoniga psixologik jixatdan tayyorgarligini diagnostika qilishdan tortib, professional va kasb mahoratini rivojlantrishiga bo'lgan barcha muammolarni hal qilishga aralashadi. Huquqbazarlikning oldini olish va qonunga zid xarakat qilganlarni psixologik reabilitatsiya qilish muammosi ham har doim ham psixolog aralashuvini talab qilib kelgan. Chunki jinoyatchi yoki huquqbazar shaxsi o'z-o'zidan shakllanib qolmaydi, uni shakllantiruvchi omillar, motivlar va bolani qayta tarbiyalash va reabilitatsiya masalalari ijtimoiy psixologik jarayonlar mohiyatini bilish va ularga faol tasir ko'rsatish talab kiladi. Shuning uchun

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

ham mamalakatimizda yoshlar o'rtasida huquqiy marifat va huquqiy madaniyatni shakllantirishga juda katta etibor qaratilgan va bu ishda amaliyotchi xodim psixologning o'rni va roli katta bo'ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Umumiy psixologiya. T.: O'qituvchi, 1992. – 512 s.
2. Nemov R.S. Psixologiya Kn. M.: Prosveshenie – 1994. – 576 s.
3. G`oziev E. Psixologiya. T.: O'qituvchi, 1994 – 300 b.
4. Klimov E.A. Osnovi psixologii. Ucheb. M.: YuNITI, 1997. – 295 s.
6. M. Maxsudova. Umumiy psixologiya. (ma'ruzalar matni) Namangan.
7. M. Maxsudova. Oilaviy munosabatlar psixologiyasi. (uslubiy qo'llanma) Namangan. 2003.

**Samarqand viloyatida rivojlanishning yangi bosqichida ilm fan
taraqqiyotining amalga oshirilayotgan islohatlar jarayoni**

Amonova Sharofat Nurmaxmatovna

Samarqand davlat universiteti Matematika fakulteti 1-kurs magistranti

Eyler integrali va uning tatbiqlari

Amonova Sh.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6607371>

Annotatsiya. Ushbu maqolada matematik analizda muhim rol o'ynaydigan Eyler integrallari va uning tatbiqlri keltirilgan. Beta funksianing muhim xossalari o'rorganish va ularni turli xil integrallarni hisoblashga, Eyler integrallari yordamida aniq integrallarni hisoblashga hamda matematik analiz kursidagi integrallarni hisoblashga tadbiq qilishdan iborat.

Kalit so'zlar. Eyler integrallari, Beta funksiya, xosmas integral.

Birinchi tur Eyler integrali deb, quyidagi ko'rinishdagi integrallarga aytildi

$$B(a,b) = \int_0^1 x^{a-1} (1-x)^{b-1} dx, \quad (1)$$

bu yerda . U ikkita o'zgaruvchi parameter funksiyalardir.

- 1) Eng avvalo, deyari bevosita y'ani, funksiya larga nisbatan simmetrikdir.
- 2) (1) formuladan, bo'laklab integrallash yordamida bo'lganda,

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

$$\begin{aligned}
 B(a,b) &= \int_0^1 (1-x)^{b-1} d\frac{x^a}{a} \\
 &= \frac{x^a(1-x)^{b-1}}{a} \Big|_0^1 + \frac{b-1}{a} \int_0^1 x^a (1-x)^{b-2} dx \\
 -\frac{b-1}{a} \int_0^1 x^{a-1} (1-x)^{b-1} dx &= \frac{b-1}{a} B(a,b-1) - \frac{b-1}{a} B(a,b)
 \end{aligned}$$

ni hosil qilamiz. Bundan, quyidagiga ega bo'lamicz:

$$(2) B(a,b) = \frac{b-1}{a+b-1} B(a,b-1) \quad (2)$$

Bu formuladan ni, u 1 dan katta bo'lib qolish sharti bilan, kamayish maqsadida foydalanish mumkin; shunday qilib, ikkinchi argument bo'lgan holga hamma vaqt erishish mumkin.

(2) munosabatni birinchi argumentga nisbatan ham yozish mumkun, chunki $-B$ ning simmetrikligi sababli boshqa keltirish formulasi

$$B(a,b) = \frac{a-1}{a+b-1} B(a-1,b) \quad (a > 1) \text{ ham o'rinnlidir.}$$

Agar natural son ga teng bo'lsa 2-formulani ketma-ket tatdbiq etamiz:

$$\cdot B(a,n) = \frac{n-1}{a+n-1} \cdot \frac{n-2}{a+n-2} \cdot \dots \cdot \frac{1}{a+1} B(a,1).$$

**ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR**

Lekin, . $B(a,1) = \int_0^a x^{a-1} dx = \frac{1}{a}$. Shu sababli, va ayni zamonda $-B(n, uchun,$
oxirida

$$B(n,a) = B(a,n) = \frac{1 \cdot 2 \cdot 3 \cdot \dots \cdot (n-1)}{a \cdot (a+1) \cdot (a+2) \cdot \dots \cdot (a+n-1)}$$

(3)

ifodani hosil qilamiz.

Agar ham biror natural son ga teng bo'lsa u vaqtda

$$B(m,n) = \frac{(n-1)!(m-1)!}{(m+n-1)!}$$

Agar $0!$ Simvol 1 ga teng deb olsak, bu formulani $m = 1$ yoki $n = 1$ bo'lganda ham qo'llashimiz mumkin.

3) B funksiyaga, ko'pincha foydali bo'ladi, boshqacha analitik ko'rinish beramiz. Agar (1) $x = \frac{y}{1+y}$ integralda almashtirish bajarilsa, bu yerda $y - 0$ dan gacha o'zgaradigan yangi o'zgaruvchi, u holda

$$B(a,b) = \int_0^\infty \frac{y^{a-1}}{(1+y)^{a+b}} dy \quad (4)$$

hosil bo'ladi.

hosilbo'ladi.Bu yerda $b = 1 - a$ desak,($0 < a < 1$ deb faraz qilamiz).

**ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR**

$B(a,1-a) = \int_0^\infty \frac{y^{a-1}}{1+y} dy$ ni hosil qilamiz. Uning umumiy qiymatini qo'yib, ushbu

$$B(a,1-a) = \frac{\pi}{\sin \pi a} \quad (0 < a < 1) \quad (5)$$

formulaga kelamiz.

Agar, xususan, $a = 1 - a = \frac{1}{2}$ deyilsa, u holda $B\left(\frac{1}{2}, \frac{1}{2}\right) = \pi$ bo'ladi.

Ikkinchisi tur Eyler integrali deb, quyidagi integralga aytildi

$$\Gamma(a) = \int_0^\infty x^{a-1} e^{-x} dx \quad (6)$$

Bu integral istalgan $x > 0$ da yaqinlashuvchi bo'lib, Gamma funksiyani aniqlaydi.

Agar (6) da $x = \ln \frac{1}{z}$ deyilsa, u holda:

$$\Gamma(a) = \int_0^1 \left(\ln \frac{1}{z}\right)^{a-1} dz$$

Ma'lumki, $\ln \frac{1}{z} = \lim_{n \rightarrow \infty} n(1-z^{\frac{1}{n}})$ va shu bilan birga $(1-z^{\frac{1}{n}})$ ifodan ning o'sishi bilan o'zining limitiga o'sa borib intiladi. Bu holda,

$\Gamma(a) = \lim_{n \rightarrow \infty} n^{a-1} \int_0^1 (1-z^{\frac{1}{n}})^{a-1} dz$ dzyoki, agar $z = y^n$ almashtirishdan foydalanamiz:
 $\Gamma(a) = \lim_{n \rightarrow \infty} n^a \int_0^1 y^{n-1} (1-y)^{a-1} dy$ lekin (3) ga ko'ra

$$\int_0^1 y^{n-1} (1-y)^{a-1} dy = B(n, a) = \frac{1 \cdot 2 \cdot 3 \cdots (n-1)}{a \cdot (a+1) \cdot (a+2) \cdots (a+n-1)}$$

Shunday qilib, Eyler-Gaussning mashhur

**ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR**

$$\Gamma(a) = \lim_{n \rightarrow \infty} n^a \frac{1 \cdot 2 \cdot 3 \cdots (n-1)}{a \cdot (a+1) \cdot (a+2) \cdots (a+n-1)}$$

formulasiga kelamiz.

Ba'zi xosmas integrallarni hisoblash

Parametrga bog'liq integralning nazariyasi ko'pgina klassik xosmas interallarni hisoblashga foydali tatbiq qilinadi.

1) Ushbu $E = \int_0^\infty \frac{x^{a-1}}{1+x} dx$ integralni hisoblaymiz.

Avvalo, a parametrning qanday qiymatlari uchun bu integralning ma'noga ega ekanligini aniqlab olamiz. Maxsusqiyatlar: $x = \infty, x = 0$ ($a \geq 1$ bo'lganda keying nuqta maxsus bo'lmaydi).

Integralniikkigaajrataylik: $E = E_1 + E_2 = \int_0^1 + \int_1^\infty$; birinchi $a > 0$ bo'lgandamavjud, chunki u vaqtda agar $a < 1$ bo'lsa integral ostidagi funksiya $x \rightarrow 0$ da $\frac{1}{x}$ ga nisbatan $1-a < 1$ tartibli cheksiz katta, ikkinchi integral esa $a < 1$ da mavjud, u holda integral ostidagi funksiya $x \rightarrow \infty$ da $\frac{1}{x}$ ga nisbatan $2-a > 1$ tartibli cheksiz kichikdir. Shundayqilib, agar $0 < a < 1$ bo'lsa qaralayotgan integral yaqinlashadi; ana shu shart ostida, uni hisoblash bilan shug'ullanamiz.

$0 < x < 1$ uchun $\frac{x^{a-1}}{1+x} = \sum_{\mu=0}^{\infty} (-1)^{\mu} x^{a+\mu-1}$ yoyilmaga ega bo'lamiz.

Bu qatorfaqtgina $0 < \varepsilon \leq x \leq 1 - \varepsilon < 1$ da tekis yaqinlashadi. Lekin xususiy yig'indi $[0,1]$ da inegrallanuvchi $0 \leq \sum_{\mu=0}^{\infty} (-1)^{\mu} x^{a+\mu-1} = \frac{x^{a-1} [1 - (-x)^n]}{1+x} < x^{a-1}$ ga ega, demak, undan olingan integral ham $x = 0$ da ham $x = 1$ datekis yaqinlashadi.

$$E_1 = \sum_{\mu=0}^{\infty} \int_0^1 (-1)^{\mu} x^{a+\mu-1} dx = \sum_{\mu=0}^{\infty} \frac{(-1)^{\mu}}{a+\mu} ni$$
 hosil qilamiz.

**ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR**

E₂ integralni $x = \frac{1}{z}$ almashtirish yordamida quyidagi ko'rinishga keltiramiz:

$$E_2 = \int_0^{\infty} \frac{x^{-a}}{1+x} dx = \int_0^{\infty} \frac{x^{(1-a)-1}}{1+x} dx.$$

Yuqoridagi hosil qilingan yoyilmani tatbiq qilib: $E_2 = \sum_{\mu=0}^{\infty} \frac{(-1)^{\mu}}{a+\mu}$ ga ega bo'lamiz.

Shundayqilib, $E = \frac{1}{a} + \sum_{\mu=1}^{\infty} (-1)^{\mu} \left(\frac{1}{a+\mu} + \frac{1}{a-\mu} \right)$ biz $\frac{1}{\sin t}$ funksiyaning $\frac{1}{\sin t} = \frac{1}{t} + \sum_{\mu=1}^{\infty} (-1)^{\mu} \left(\frac{1}{t+\mu\pi} + \frac{t}{t-\mu\pi} \right)$ bu yerda $t = \pi a$ desak, oxiridagi ushbu hosilaga kelamiz: $E = \int_0^{\infty} \frac{x^{a-1}}{1+x} dx = \frac{\pi}{\sin \pi a} (0 < a < 1)$.

2) Ushbu $\int_0^{\infty} \frac{\sin x}{x} dx$ integralni hisoblash uchun parametrga bog'liq bo'lган umumiyoq $I(a) = \int_0^{\infty} e^{-ax} \frac{\sin x}{x} dx$ ($a \geq 0$) integralni kiritamiz, berilgan integral bu keyingi integralda $a = 0$ bo'lganda hosil bo'ladi. Biz $I(a)$ integralning $a \geq 0$ lar uchun aganisbatan tekis yaqinlashishini bilamiz va demak, parameter a ning ko'rsatilgan qiymatlarida shu parametrning uzluksiz funksiyasi bo'ladi. Xususan, $I(0) = \lim_{a \rightarrow 0} I(a)$ endi $a > 0$ bo'lganda $I(a) = -\int_0^{\infty} e^{-ax} \sin x dx = -\frac{1}{1+a^2}$ ni hosil qilamiz. Keyingi integral $a \geq a_0$ lar uchun tekis yaqinlashadi, chunki yaqinlashuvchi $\int_0^{\infty} e^{-ax} dx$ integral bilan majorirlanadi. Shuning uchun, hech bo'lmaganda, a ning eslatilgan qiymatlari uchun $a > 0$ olinsa ham, hamma vaqt $a_0 > 0$ ni shunday tanlab olish mumkinki, u uchun $a > a_0$ bo'ladi. U holda $a > 0$ uchun $I(a) = C - \arctg a$ bo'ladi.

O'zgarmas C nianiqlashuchunani ∞ ga intiltiramiz. U holda $|I(a)| \leq \int_0^{\infty} e^{-ax} dx = \frac{1}{a}$ bo'lgani uchun, $I(a) \rightarrow 0$, natijada, C ning qiymati $\frac{\pi}{2}$ ga teng ekanligi kelib chiqadi.

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

$$I(0) = \int_0^{\infty} \frac{\sin x}{x} dx = \frac{\pi}{2}$$

3) Avval hisoblangan $K = \int_0^{\infty} e^{-x^2} dx$ integralni qaytadan hisoblash uchun, unda $x = ut$ deylik, bu yerda u – istalgan musbat son; u holda:

$$K = u \int_0^{\infty} e^{-u^2 t^2} dt.$$

Bu tenglikni ikkala tomonini e^{-u^2} duga ko'paytiramiz va u bo'yicha 0 dan ∞ gacha integrallaylik:

$$K \cdot \int_0^{\infty} e^{-u^2} du = K^2 = \int_0^{\infty} e^{-u^2} u du \int_0^{\infty} e^{-u^2 t^2} dt,$$

bu yerda integrallarning o'rinalarini almashtirish natijasiga ancha tez olib keladi.

Haqiqatan, integrallarning o'rinalarini almashtirgandan so'ng

$$K^2 = \int_0^{\infty} dt \int_0^{\infty} e^{-(1+t^2)u^2} u du = \frac{1}{2} \int_0^{\infty} \frac{dt}{1+t^2} = \frac{\pi}{4}$$

bundan $K = \int_0^{\infty} e^{-x^2} dx = \frac{\sqrt{\pi}}{2}$ ga ega bo'lamiz.

Integrallarning o'rinalarini almashtirganimizni asoslash uchun barcha $t \geq 0$

lar uchun $\int_0^{\infty} e^{-(1+t^2)u^2} u du = \frac{1}{2} \cdot \frac{1}{1+t^2}$ t ning uzluksiz funksiyasi,

$$\int_0^{\infty} e^{-(1+t^2)u^2} u dt = e^{-u^2} \cdot K$$

integral esa, faqatu $t > 0$ lar uchun uning uzluksiz funksiyasi, $u = 0$ da uzilishga ega bo'lib, bu nuqtada u 0 ga aylanadi.

**ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR**

$$\int_{u_0}^{\infty} e^{-(1+t)u^2} u du = \frac{1}{2} \cdot \frac{1}{1+t^2} e^{-(1+t)u_0}$$

Integralning barcha $t \geq 0$ lar uchun uzluksiz funksiya ekanligidan $[u_0, \infty; 0, \infty]$ to'g'ri to'rtburchakka tatbiq qilaylik, bu yerda $u_0 > 0$.

Bu bilan

$$\int_{u_0}^{\infty} du \int_0^{\infty} e^{-u^2(1+t^2)} u du = \int_0^{\infty} dt \int_{u_0}^{\infty} e^{-u^2(1+t^2)} u du$$

tenglikning to'g'riliqi isbotlanadi.

4) Nihoyat, Laplas integrallari deb atalgan ushbu

$$y = \int_0^{\infty} \frac{\cos ax}{k^2 + x^2} dx \text{ va } z = \int_0^{\infty} \frac{x \sin ax}{k^2 + x^2}$$

integrallarga murojat qilamiz.

Avvalo bu integrallardan birinchisiying, parametr a ning hamma $a \geq 0$ qiymatlari uchun patametra ga nisbatan tekis yaqinlashadi. $a > 0$ qiymatlar bilan chegaralanib, integral ishorasi ostida a buha differensiallash yordami bilan

$$\frac{dy}{da} = -z \text{ ekanini topamiz.}$$

Biz bu yerda integrallardan ikkinchisiz ning, hamma $a \geq a_0$ lar uchun tekis yaqinlashuvchi bo'lishiga asoslanib, bu yerda a_0 istalgan tayinlangan musbat son.

Integral belgisi ostida a bo'yicha yana differensiallash mumkin emas, chunki bunday differensiallash natijasida uzoqlashuvchi integral hosil bo'ladi.

Ammo, agar yozilgan tenglikning har ikkala tomoniga

**ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR**

$$\frac{\pi}{2} = \int_0^{\infty} \frac{\sin ax}{x} dx$$

tenglik qo'shilsa, u holda

$$\frac{dy}{da} + \frac{\pi}{2} = k^2 \int_0^{\infty} \frac{\sin ax}{x(k^2+x^2)} dx$$

hosil bo'ladi. Bu yerda integral belgisi ostida differensiallash mumkin, natijada:

$$\frac{d^2y}{da^2} = k^2 \int_0^{\infty} \frac{\cos ax}{k^2+x^2} dx \quad \text{va} \quad \text{demak,} \quad \frac{d^2y}{da^2} = k^2 y$$

Bu sodda, ikkinchi tartibli, koeffisientlari o'zgarmas bo'lgan chiziqli differensial tenglama uchun, "xarakteristik tenglamamaning" ±k ildizlari bo'yicha, umumi yechim $y = C_1 e^{ka} + C_2 e^{-ka}$ ni tuzish oson, bu yerda C_1 va C_2 o'zgarmas sonlar. Lekin a ning barcha qiymatlarida u chegaralangan:

$$|y| \leq \int_0^{\infty} \frac{dx}{k^2+x^2} = \frac{\pi}{2k}$$

$C_2 = \frac{\pi}{2k}$ demak, $C_1=0$ bo'lishizarur. O'zgarmas C_2 aniqlashuchunesaa = 0

deylik. Demak, $y = \int_0^{\infty} \frac{\cos ax}{k^2+x^2} dx = \frac{\pi}{2k} e^{-ka}$ ($a \geq 0$).

Bundan differensiallash yordami bilan z ham aniqlanadi:

$$z = \int_0^{\infty} \frac{\cos ax}{k^2+x^2} dx = \frac{\pi}{2} e^{-ka} (a>0).$$

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1.Fixtengols G.M 1-qism va 2-qism Matematik analiz asoslari.

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

- 2.AlimovSh.O, Ashurov R.R Matematik analiza soslari
- 3.Demidovich B.P Matematik analiz asoslari misol va masalalar
- 4.Mavsurov X.T Azlarov T.A Matematik analiz asoslari 1-qism
- 5.Sa'dullayevA.MansurovH.Xudoyberdiyev T. Vorisov A. G'ulomov R. Matematik analiz asoslari kursidan misol va masalalar.

PSIXOLOGIYADA FOBIYA TUSHUNCHASI VA UNING TA'RIFI

Savurbayev Jaxongir Kahramon o'g'li

O'zbekiston Respublikasi Milliy universiteti 1-kurs magistranti

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6598876>

Miyaga o'rashib qolgan qo'rquvga fobiya deb aytildi. Oddiy qo'rquvdan farqli o'laroq, fobiya birmuncha uzoq davom etadi. Turli xil fobiylar farqlanadi: kanserofobiya – rak bo'lib qoldim deb qo'rqish, kardiofobiya – yuragim kasal deb qo'rqish, lisofobiya – ruhiy xastalikka chalindim deb qo'rqish, klaustrofobiya – yopiq joydan qo'rqish (masalan, lift kabinasi, kichik xona), agarofobiya – aksincha, ochiq joylardan qo'rqish va hokazo. Balandlik, metroda yurish, biror yuqumli kasallik yuqib qolishi, iflos bo'lismi va odamlar oldida so'zga chiqishdan qo'rqish kabi simptomlar ham fobiylar uchun xosdir

Dastlabki qo'rquv muayyan vaziyatlarda paydo bo'ladi va u miyaga o'rashib qoladi. Masalan, bemor hamma yoqni ko'rish uchun tomga chiqadi va pastga qaragan zahoti qattiq qo'rqib ketadi, boshi aylanadi, u go'yo pastga qarab, qulab tushayotgandek xavfsiraydi. Buning oqibatida bemorda balandlikdan qo'rqish miyaga o'rashib qoladi va keyinchalik u boshqa vaziyatlarda ham paydo bo'laveradi. Fobiylar paydo bo'lganda bemorning yuzi qizaradi yoki rangi o'chadi, og'zi quriydi, yuragi tez-tez uradi, arterial bosim oshib ketadi, ter bosadi, ko'z qorachiqlari kengayadi va hokazo. Fobiya - bu qattiq qo'rquv, odatda unchalik xavf tug'dirmaydigan

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

narsadan. Agar u biron bir xavf tug'dirsa, odamning javobi odatda u tug'diradigan haqiqiy xavf bilan mutanosib emas. Fobiya bilan og'rigan odamlar, odatda, qo'rquvi mantiqsiz ekanligini bilishadi. Shunga qaramay, ular fobiyalariiga duchor bo'lgandan keyin qattiq tashvishga tushishadi. Og'ir holatlarda odamlar o'zlarining tashvishlariga sabab bo'ladigan vaziyat yoki narsalardan qochish uchun hayotlarini o'zgartirishi mumkin. Fobiya turlariga keladigan bo'lsak uchta keng fobiya toifasi mavjud: o'ziga xos fobiya, ijtimoiy fobiya va agorafobiya.

Ijtimoiy fobiya - bu xijolat yoki xo'rlikni keltirib chiqarishi mumkin bo'lgan ijtimoiy vaziyatlarga tushishdan o'ta qo'rqish. Ijtimoiy fobianing misollaridan biri bu omma oldida so'zlashdan qo'rqishdir.

Agorafobiya - bu osonlikcha qochib qutulish vositasi bo'lmasdan jamoat joylarida yoki odamlar ko'p bo'lgan joylarda bo'lish qo'rquvi. Og'ir holatlarda, agorafobiya bilan kasallangan odamlar o'zlarining xavfsiz joylarini tark etishdan qo'rqishgani uchun uyga aylanishadi. Ijtimoiy fobiya va agorafobiya hayotni buzilishiga olib keladi, chunki fobiya keltirib chiqaradigan vaziyat yoki narsadan qochish ancha qiyin.

Umumiy fobiylar - bu tashvishlanishning keng tarqalgan turi. Ular yoshi va jinsidan qat'iy nazar har qanday odamga ta'sir qilishi mumkin. Ijtimoiy fobiya u ijtimoiy vaziyatlarga aloqador bo'lishdan, jamoat oldida kamsitilishdan yoki jamoat oldida harakat qilishdan haddan tashqari qo'rqish bilan tavsiflanadi. Hisob-kitoblarga ko'ra, ushbu buzuqlik biron bir muhim daqiqada aholining 13% tomonidan azoblanadi. Odatda o'spirinlikdan boshlanadi va odatda 15 dan 29 yoshgacha bo'lgan yoshlarda,

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

kam tayyorgarlikka ega, yolg'iz va past ijtimoiy-iqtisodiy sinfda uchraydi.

Uyatchanlikning ta'riflari adabiyotda miloddan avvalgi 400 yildan beri paydo bo'lgan. ushbu tavsifni bergan Gippokrat bilan:«U nomusga tegishidan yoki ishlatilishidan qo'rqib, u bilan birga bo'lishga jur'at etolmaydi; u boshqa erkaklar uni kuzatmoqda deb o'ylaydi ». Ijtimoiy fobiya atamasi haqida birinchi eslatma 20-asrning boshlarida qilingan. Psixologlar o'ta uyatchan bemorlarni ta'riflash uchun "ijtimoiy nevroz" atamasidan foydalanganlar. Ijtimoiy fobiya boshqa fobiyalardan alohida mavjudlik degan g'oya 1960-yillarda psixiatr Isaak Marks tomonidan paydo bo'lgan.Bu g'oya APA (Amerika Psixiatriya Assotsiatsiyasi) tomonidan qabul qilingan va rasmiy ravishda DSM ning uchinchi nashriga kiritilgan.

Uning ta'rifi 1989 yilda shaxsning qochib ketadigan buzilishi bilan birgalikda bo'lishiga imkon berish uchun qayta ko'rib chiqilgan. Ba'zi ijtimoiy vaziyatlarda asabiy lashishingiz sizda ijtimoiy fobiya (FS) borligini anglatmaydi. Ko'p odamlar uyatchan yoki haddan tashqari o'zlarini bilishadi va bu ularning kundalik hayotida katta muammolarni keltirib chiqarmaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar.

Furmark, Tomas. Ijtimoiy fobiya - Epidemiologiyadan miya faoliyatiga. Qabul qilingan 2006 yil 21 fevral.

Miya faoliyatini o'rganish ijtimoiy fobiya diagnostikasiga yordam berishi mumkin. Monash universiteti. 2006 yil 19-yanvar.

Ijtimoiy bezovtalik buzilishining milliy salomatlik va sog'lomlashtirish sabablari markazi. Qabul qilingan 2006 yil 24 fevral.

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

Okano K (1994). "Uyat va ijtimoiy fobiya: madaniyatlararo qarash". Bull Menninger Clin 58 (3): 323-38. PMID 7920372.

“Tirik organizmlar kopayishining tabiatdagi ahamiyati”

Qurbanova Sohiba Axmatovna

Surxondaryo viloyati Oltinsoy tumani

58-sonli umumta'lim maktabi

Biyologiya fani o'qituvchisi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6560885>

Annotatsiya: Atrofimizdagи olam tirik organizmlardan iborat. Tirik organizmlarning barchasi oziqlanish, o'sish, ko'payish, tashqi ta'sirlardan reaksiyalanish kabi xususiyatlarga ega. Bundan tashqari, barcha tirik organizmlarga xos ko'payish xususiyati ham organizmlar uchun muhim hisoblanadi. Har bir tirik mavjudot ko'payish orqali o'z naslini qoldiradi va bu tabiatda har bir organizmning saqlanib qolishida muhim ahamiyatga ega. Ushbu maqolada tirik organizmlarning kopayishining tabiatdagi ahamiyati haqida bayon qilingan.

Kalit so'zlar: ko'payish, hujayralar, zamburug'lar, hayvonlar, o'simliklar, vegetativ ko'payish, mitoz, meyoz.

Organizm (yunoncha "organon" - "a'zo, asbob") individual yashayotgan tizimdir. Organizmlar oziqlanish, o'sish, ko'payish, tashqi ta'sirlardan reaksiyalanishga qodir hisoblanadi. Organizm bir yoki bir nechta hujayradan

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

iborat bo'lishi mumkin. Hujayralari tipiga qarab, organizmlar prokariot yoki eukariot guruhlarga ajratiladi. Prokariotlar shartli ravishda ikki ust olam: bakteriyalar va arxeylarga bo'linadi. Eukariotlarga zamburug'lar, hayvonlar va o'simliklar kiradi. O'zbekiston milliy ensiklopediyasida organizmga quyidagicha ta'rif berilgan: Organizm (lotincha "organizo" - xushbichim qilaman) - jonsiz materiyadan bir qancha xususiyatlari bilan farq qiladigan tirik mavjudot. Organizmlarning osishi, rivojlanishi va kopayishi hujayraning bolinishi bilan bogliq. Organizm voyaga etganda bir qancha toqimalarning hujayralari doimo nobud bolib turadi va ularning orni doimo bolinish yoli bilan vujudga keladigan yanga hujayralar bilan almashinadi. Demak, bolinish hujayralarning yashab qolishiga sababchi boladigan, aslida hayotai uzliksiz davom ettiradigan jarayondir. Irsiy belgilarning izchillik bilan nasldan naslga otishini, asosan bolinib kopayishda davom etayotgan hujayralar amalga oshiradi. Prokariotlar oddiy bolinish (ikkiga bolinish) yoli bilan kopayadi. Eukariot xujayralar asosan ikki xil: mitoz yoki kariokinez va meyoz yoli bilan bolinadi. Kopayishning ahamiyati. Prokariot va eukariot hujayralarning kopayishi. Kopayish hayot mohiyatining eng muhim xususiyatlaridan biridir. Bakteriyalardan tortib, to sut emizuvchilargacha bolgan barcha tirik organizmlar istisnosiz kopayish qobiliyatiga ega. Har bir hayvon va osimlik turining yashashi, ota –ona individlar bilan avlodlar ortasidaga izchillik fadat kopayish tufayligina saqlanib qoladi. Shartli ravishda kopayish deb atasa boladigan jarayonni molekulalar doirasida olib qaraladigan bolsa, u DNK ning oz molekulalari sonini ikki hissa ortgarish xususiyati bilan ifodalanadi. Hujayra darajasida mitoxondriyalar bilan xloroplastlar singari organoidlar bolinish yoli bilan kopayadi.

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

Organizmlarning kopayish shakllari juda xilma –xil va murakkabdir. Ko'pchilik organizmlar hujayra tuzilishiga ega. Yaxlit organizmning shakllanishi shunday jarayonki, ontogenez va filogenezda strukturalar (hujayralar, to'qimalar, organlar) va funksiyalar differensiyasi va integratsiyasi sodir bo'ladi. Differensiya bu tirik organizmlarning ajralishi bo'lsa, integratsiya ularning qo'shilishidir. Bundan tashqari, barcha tirik organizmlarga xos bir jarayon borki, bu organizmlarning ko'payish xususiyatidir. Ko'payish barcha tirik organizmlarga xos xususiyatlardan biri hisoblanadi. O'simliklar asosan uch xil: vegetativ, jinssiz va jinsiy yo'llar bilan ko'payadi. Vegetativ ko'payish - vegetativ organlar orqali yoki tana qismlari orqali ko'payishdir. Jinssiz ko'payish - sporalar yordamida ko'payish. Jinsiy ko'payish - jinsiy hujayralar (gametalarning qo'shilishi orqali ko'payish. Vegetativ ko'payishning eng ko'p tarqalgan tabiiy usullari quyidagilar: Ildizpoya orqali ko'payish . Talaygina ko'p yillik o'tchil o'simliklar ildizpoyalari yordamida vegetativ ko'payadi.

Ildizpoyalari kalta va bo'g'in oralig'i qisqa bo'lgan o'simliklarda (masalan, ajriq, g'umay, tog'rayhon, kiyiko't va boshqalar) kurtaklar bir-biriga yaqin turadi, shuning uchun ham yerusti novdalari g'uj bo'lib chiqadi. Ildizpoyalari uzun bo'lgan o'simliklarda kurtaklar bir-biridan uzoq joylashgan, shu sababli ulardan chiqadigan yerusti novdalari tarqoq holda joylashadi (qamish, qiyoq va boshqalar). Tugunaklar yordamida ko'payish. O'zbekistonning adir va cho'llarida o'sadigan zira (Bunium persicum), xashaki zira (qarg'aoyoq) va skorzonera o'simliklari ildizpoyasining yerostida qalinlash (yo'g'onlash)gan qismi tugunak deb ataladi. Tugunaklarda o'simlik uchun zarur oziq moddalar to'planadi va vegetativ ko'payish vazifasini bajaradi. Bunday

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

ko'payishni kartoshka va boshqa o'simliklarda ko'rish mumkin. Bu xildagi tugunaklar yerostida joylashgani uchun yerosti tugunaklari deb ataladi. Piyozboshlar (boshipiyoz) orqali ko'payish. Markaziy Osiyo cho'l, adir va tog'o'simliklari orasida lola, nargis, chuchmoma, boychechak, liliya(piyozgul), piyoz kabilar piyozboshlar bilan ko'payadi. Ba'zi o'simliklarda piyoz kurtaklari barg qo'ltilqlari yoki to'pgullarida hosil bo'ladi. Sarimsoq va liliya singari o'simliklarning piyozi mayda piyozchalardan iborat, ular to'kilsa, und an yangi o'simlik o'sadi. Ba'zi o'simliklarning gullarida urug' ornida kichkina bargli novdalar hosil bo'ladi va keyinchalik ona o'simlikdan uzilib ildiz chiqaradi (masalan, qo'ng'rbosh). Bunday o'simliklar bolalovchi (tirik tug'ar) o'simliklar deb ataladi. Jinssiz ko'payish tuban va yuksak sporali o'simliklar (suvo'tlar, zamburug'lar, qirqbo'g'inlar va paporotniklar) hayotida uchraydi. Jinssiz ko'payish maxsus hujayra - spora yoki zoospora yordamida sodir bo'ladi. Spora va zoospora ona hujayra ichida mitoz yoki meyoz - reduksion (lot. re - yangitdan, produksiomahsulot) yo'l bilan hosil bo'ladi. Spora yetiladigan organ sporangiy, zoosporalar yetiladigan organlar esa zoosporangiy deb yuritiladi. Sporangiy bir hujayrali va ko'p hujayrali bo'lishi mumkin. Bir hujayrali sporangiy tuban o'simliklarda, ko'p hujayrali sporangiy yuksak sporali o'simliklarda uchraydi. Yosh sporangiy ichida bitta hujayra (to'qima) meyoz yo'l bilan bo'linib, sporalar hosil qiladi. Sporalar yetilgandan keyin sporangiy devori yirtiladi va undan otilib chiqqan yengil, juda ham mayda sporalar shamol vositasida tarqaladi. Nam yerga tushgan spora o'sib yangi individga aylanadi. Sporalar ba'zi suv o'tlar (qizil suv o'tlar), zamburug'lar, yuksak o'simliklardan: yo'sinlar, qirqulloqsimonlar (paporotniksimonlar) va qirqbo'g'insimonlarda

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

uchraydi. Spora yordamida ko'payish xususiyatiga ega bo'lgan o'simliklar sporali o'simliklar deb ataladi.Jinsiy ko'payish. Tuban rivojlangan o'simliklarda jinsiy ko'payish ikkita harakatchan jinsiy hujayra - gametalar (yunon. jinsiy hujayra) protoplazmasi va yadrolarining bir-biri bilan qo'shilishi, ya'ni kopulatsiya (lot. kopulasio - juftlashish) natijasida vujudga keladi. Ko'pchilik o'sim liklarda jinsiy hujayra - gameta maxsus gametangiy (yunon. angeyon - nay)da yetiladi. Tuban o'simliklarda bir hujayrali,yuksak o'simliklarda ko'p hujayrali gametangiy taraqqiy etadi. Gametalar yetilgandan so'ng gametangiy devori b o 'rtib yirtiladi va ular suvga chiqadi. Suvda ular qo'shiladi va zigota hosil qiladi. Zigota ichida, avvalo, gametalarning sitoplazmasi (protoplazmasi) qo'shiladi, bu hodisa plazmogamiya deb ataladi, keyinchalik ularning yadrolari qo'shiladi - bunga kariogamiya deb ataladi. Zigota tinchlik davrini o'tgandan so'ng, uning diploid (yunon. diploos - qo'shaloq) yadrosi reduksion (meyoz) bo'linib, xromosomalar soni ikki barobar kamayadi. Shundan so'ng gaploid davr boshlanadi. O'simliklarda bir necha xil gametalar bo'ladi, shunga ko'ra, bir necha xil jinsiy ko'payish uchraydi.

1. Xologamiya (yunon. xolos - butun, gameo - qo'shilish) yo'li bilan ko'payish ba'zi bir hujayrali organizmlarda uchraydi. Ularda maxsus gametalar bo'lmaydi, shuning uchun jinsiy ko'payish bir -biriga o'xshash vegetativ hujayralarning qo'shilishi natijasida sodir bo'ladi.
2. Izogamiya (yunon. izos - teng, gameo - qo'shilish) ko'payishning eng sodda shaklidir. Jarayon morfologik jihatdan farq qilmaydigan harakatchan gametalarning bir - biri bilan qo'shilishidan iborat. Izogamiya suvo'tlarda (xlamidomonada,ulotriks, qo'ng'ir suvo'tlardan fokus) va tuban

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

zamburug'larda ko'rindi.

3. Anizogamiya yoki geterogamiya (yunon. anizos- notekis, tengsiz, geteros - turlicha, gameo -qo'shilish), ya'ni shakli har xil, biri kichikroq va serharakat, ikkinchisi kattaroq va sust harakat qiluvchi gametalarning bir-biri bilan qo'shilishiga anizogamiya yoki geterogamiya deb ataladi.

Xulosa qilib aytganda, tirik organizmlar qanday ko'payishidan qat'iy nazar, ular uchun ko'payish juda ham muhim sanaladi. Boisi, biologiyada ko'payish- barcha mavjudotlarning o'ziga o'xshash organizmlar hosil qilish orqali o'z hayoti uzlucksizligi va uzviyigini ta'minlashidir. Ko'payish muddati va tezligi harorat, kun uzunligi, oziq miqdori va tashqi muhitning barcha omillari bilan bog'liq. Yuksak hayvonlarda ko'payish organlari faoliyati nerv sistemasi va ichki sekretsiya bezlari tomonidan boshqarib turiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O'zME. Birinchi jild. Toshkent, 2000-yil
2. <https://uz.wikipedia.org/wiki/ko'payish>
3. O'.P.Pratov, A.S.Yuldashev. Biologiya.Botanika.- Toshkent: "O'qituvchi", 2003
4. O'. Pratov, A.S.To'xtayev, F.O'. Azimova. Botanika. -6- sinf uchun darslik.- Toshkent: "O'zbekiston", 2003
5. Vernadskiy V.I. Biosfera i noosfera.- M.1989.
6. Ruzalin G.I. Konsepsiya sovremennoego yestestvoznaniya.-M. 1997.

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

7. Golubev V.S. Evolyutsiya: ot geoximicheskix sistem do noosfero`.- Kiev.1992.
8. Korobkin V.I. Peredel'skiy L.V. Ekologiya dlya studentov vuzov. Rostovna-Donu, "Feniks" 2001.
9. Ekologiya. Ensiklopediya dlya detey, tom 19.-M. "Avanta" 2001.

Rus tili mashg'ulotlarini samarali olib borish usullari

Shoniyazova Sadoqat Nazarovna

Toshkent davlat transport

universiteti O'zbek (rus) tili

kafedrasi assistenti

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6599832>

Annotatsiya: Ushbu maqolada rus tili mashg'ulotlarini samarali olib borish usullari, ayniqsa, til o'rGANISHda qo'l keladigan usullar, nazorat turlari haqida so'z boradi.

Kalit so'zlar: loyiha usuli, muloqot, guruh, diktant, ijodiy izlanish, madaniyat, ma'rifat, ikki xalq, musobaqa, jamoa, birdamlik

Annotation: This article discusses the methods of effective Russian language teaching, especially the methods available in language learning, types of control.

Keywords: project method, communication, group, dictation, creative research, culture, enlightenment, two peoples, competition, team, solidarity.

Milliy guruh talabalari til o'rGANISH orqali milliy va jahon madaniyati qadriyatlari bilan tanishadilar, umuminsoniy madaniyatning bir qismi sifatida rus va boshqa xalqlarning tili va tarixi, madaniyati o'rtasidagi

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

munosabatlar haqida g'oyalarni shakllantiradilar.

Matnlarni rus tilida o'qish, gazeta va jurnallarni o'qish, video filmlarni ko'rib chiqish, ikki xalq madaniyatidagi o'xshashlik va farqlarni aniqlash uchun talabalar o'qituvchi tomonidan yo'naltirib boriladi. Mamlakatdagi tengdoshlari bilan bog'liq muammolar, xalqning mentaliteti, biznes, bojxona, va shunga o'xshagan tadbirlar tilning hayotdagi o'ziga xos xususiyatlarini yorqinlashtiradi. Xorijiy tilni o'rganayotganda, ayniqsa muloqot jarayonida, tilni barcha inson madaniyatining asosi sifatida nazarda tutish kerak. O'qituvchi pedagogik faoliyat jarayonida talabalarga boshqa odamlarning madaniyatini hurmat qilish uchun albatta ularning tillarini o'rganishni uqtirib borishlari lozimdir. Chet tilini bilishni va uni to'g'ri ishlatalishni istaganlar, avvalo, bu tilda gapiradigan odamlar dunyosini bilishlari kerak.

Rus tilini o'qitish jarayonida, o'qitish kontseptsiyasiga quydagilar kiradi:

- a) o'quvchilarga material tanlash va "taqdim etish"dagi, ularning o'quvtarbiyaviy ishlarini tashkil etishda, dunyoqarashini o'stirishda, bilim va malakalarini aniqlashda o'qituvchining faoliyati;
- b) til o'rghanuvchi talabalarning bilimlarni ozlashtirishdagi faolligi, bilimlarni qollashdagi ijodiy ishlari, malakalarini rivojlantirish kabi.

Rus tilini darslarini samarali olib borishning o'ziga xos bir necha usullari mavjud. Bir guruh o'qituvchilar o'quvchilar psixologik mosligini hisobga olgan holda dars berishadi. Darslarda, ayniqsa musobaqa asosida tashkil etilgan o'yinlarda har bir guruhda kuchli, o'rtacha va o'zlashtirmaydigan talabalar bo'ladi. Agar guruh yaxshi ishlayotgan bo'lsa, guruh a'zolari

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

o'zgartirilishi mumkin emas. Agar biron bir sababga ko'ra ishslash mumkin bo'lmasa, guruh tarkibini o'zgartirish mumkin. Guruhlarga bitta vazifa beriladi, ammo amalga oshirilganda guruh a'zolari o'tasidagi rollarni taqsimlash ta'minlanadi. Topshiriqlarni bajarishda bitta talaba emas, balki butun bir guruh a'zolari faol qatnashishini o'qituvchi nazorat qilishi lozim.

Zamonaviy o'qitish usullari orasida, loyiha usuli eng istiqbolli sanalib, bu usul har qanday dasturga didaktikaning barcha yutuqlarini saqlab qolishga imkon beradi. Hozirgi vaqtda loyiha usuli ko'plab tadqiqotchilarining ilmiy izlanishlar olib borishiga bir turtki bo'la oladi. Shuning uchun biz loyiha usuli haqida gapiradigan bo'lsak, bu usul didaktik maqsadga erishishning bir yo'lidir. Avvalo talabalarni sonidan kelib chiqib guruhlarga ajratiladi va ularga "Vatanim" mavzusida savol –javob uchun mavzu beriladi. Guruhlarda vazifa: "mening vatanim" so'zi ostida nimani tushunasiz? O'qituvchining vazifasi - eski jurnallarni, qaychi, elim, qog'oz va markerlarni olib, talabalarni o'zbekcha – ruscha lug'atlar bilan ta'minlash.

Guruh talabalariga vazifalari tarqatiladi. Guruhda kimdir lug'atda so'zlarni qidiradi, kimdir marker bilan ishlaydi. Ish paytida o'qituvchi faqat ma'lum chet tili so'zlaridan foydalanish to'g'risida maslahat beradi. Ish oxirida guruh o'z loyihasini namoyish etib, uni himoya qiladi. Bu hikoya, intervyu, qo'shiq va boshqalar bo'lishi mumkin. Albatta, sharti rus tilida bo'lishi kerak. Loyihalar har bir talaba uchun shaxsiy javobgarlikni ta'minlaydi. Loyiha bo'yicha ish davomida har bir talaba ishning ma'lum bir turi uchun javobgardir. Ushbu ish sind jamoasida mutlaqo boshqacha psixologik iqlimni yaratadi. Har bir talaba guruh uchun javobgarliklarini tushunib etishadi. Ushbu turdag'i ish rus tilidagi so'z boyligini, talabalarning bilim,

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

ijodiy ko'nikmalarini rivojlantirishga, mustaqil ravishda o'z bilimlarini, qobiliyatlarini, tanqidiy fikrlashini rivojlantirishga xizmat qiladi. Loyiha tugagandan so'ng, ushbu ish turiga qiziqish darajasini aniqlash bo'yicha monitoring olib boriladi ya'ni "Loyiha" tushunchasining mohiyati qay tarzda olib borilganligi to'g'risida. Natijaga erishish uchun o'qituvchidan bolalarni mustaqil ravishda o'ylashga, muammolarni aniqlashga, hal qilishga yo'naltira olish talab etiladi.

Rus tli darslarini samarali olib borishda va til qonuniyatlarini o'rghanishda ayniqsa, diktantning o'rni juda muhimdir. Diktant eshitib idrok qilingan so'z, gap, matnni yozishdir. Milliy guruhdagi talabalarning og'zaki, yozma nutqini o'stirishda, savodxonligini oshirishda diktantning ahamiyati katta. Talaba diktant yozish jarayonida xato qilmaslikka harakat qiladi. Xato qilmaslik ularning fonetik, leksik va grammatik bilimlarni qay darajada o'zlashtirganliklariga bog'liq bo'ladi. Imlo qoidalari grammatik hodisalar bilan bog'liq bo'ladi. Demak, savodli diktant yozish uchun o'z navbatida grammatik qoidalarni ham bilish zarur. Milliy guruh talabalariga rus tilida diktant yozdirish uchun uchun avvalo diktant uchun matn tanlashda bir qancha tamoyillarga rioya qilish zarurdir. Ular quyidagilar:

1. Matnning monologik nutq shaklida bo'lishi. Unda ko'chirma gaplar, undalmali, kirish so'zli, ajratilgan bo'lakli gaplar, qo'shma gap bo'lmasligi lozim.
2. Matn hajmi milliy guruh talabalari imkoniyatlaridan kelib chiqib tanlanishi kerak.
3. Matn mazmuni ayniqsa talabalar hayoti bilan bog'liq bo'lsa,

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

ularning matnga bo'lgan diqqat va e'tiborlari oshadi.

4. Diktant matni avvalo talabalarga u yoki bu haqda bilim berishi lozim.
5. Matnda o'rganilayotgan hodisa kamida 5-6 marta takrorlanishi va boshqa jihatlarni inobatga olib diktant matnlari tanlansa, ularning tilni o'rganishga bo'lgan qiziqishlari yanada oshadi.

Diktant yozishni o'rgatish ikki ko'rinishiga ega: ko'rgazmali va og'zaki. Ko'rgazmali mashg'ulot kelgusi diktantning butun matnini yoki undan alohida so'zlarni oldindan o'qib chiqishdan iborat bo'lib, yozilishi o'quvchilarga qiyinchilik tug'dirishi mumkin. Xattaxtaga diktant yozishdan oldin alohida so'zlar yoziladi va o'quvchilarining diqqati qaratilib, bir yoki ikki marta o'qib beriladi, diktant paytida yozilgan so'zlar xattaxtadan o'chiriladi.

Og'zaki o'rgatish - imlo qoidalarini qo'llash asosida so'z tanlashdan iboratdir. Bu diktantni yozishdan oldin va yozib olish paytida sodir bo'ladi. Diktantda tushuntirilgan qiyin so'zlarni xattaxtaga va talabalar o'z daftariga yozib qo'yish maqsadga muvofiqdir.

Vizual va og'zaki tayyorgarlikni hisobga olgan holda, o'quv diktantlarining quyidagi kichik turlarini yozdirish mumkin:

- 1) o'zgartirilmagan diktant (vizual, ogohlantirish, izohli, tushuntirish) - imloni tanlash uchun mantiqiy asos yozib olingandan keyin beriladi;
- 2) shakli o'zgartirilgan diktant (ko'rgazmali, ogohlantirish, izohli, tushuntirish);
- 3) tanlab yoziladigan diktant (ko'rgazmali, ogohlantirishli, izohli,

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

tushuntirishli).

Rasm diktantlar ham tillarni o'rganishda, imloviy xatolarsiz so'zlarni yozishda, yod olishda zarur nazorat turlaridandir. Biror bir predmet rasmini yoki o'zini ko'rsatib o'tkaziladi: predmet rasmi ko'rsatiladi, o'quvchilar uning nomini aytadilar va yozib vergul qo'yadilar, ish shunday davom etadi (birinchi so'z bosh harf bilan, qolganlari qoidaga ko'ra yozilishi eslatiladi). Rasm diktantda o'rganilgan qoidani, ayniqsa, lug'atda imlosi o'rganiladigan qiyin so'zlarni to'g'ri yozishni puxtalash, shuningdek, ularni o'quvchilar qanday o'zlashtirganliklarini sinash maqsadi ko'zda tutiladi. O'qituvchi darsning maqsadi va malakani shakllantirish ustida ishlash bosqichini hisobga olgan holda, diktantning barcha turlaridan izchillik bilan foydalanishi maqsadga muvofiq..

Xulosa qilib aytadigan bo'lsak, zamonaviy o'qituvchi quydagi ko'nikmalarga ega bo'lishi kerak: har bir nazorat qilinadigan mavzu doirasida har bir faoliyat darajasida talaba nimani va qanday o'rganishi kerakligini aniq belgilash; keljakni ob'ektiv baholash imkonini beradigan usullarini (test topshiriqlari, ijodiy ish) qo'llash kabilalar.

Foydalanilgan adabiyotlar:

- 1.И.К.Шаламов. Мотивационное программно-целевое управление: теория, технология, практика. Барнаул, 2002.
- 2.Л.Т.Ахмедова, Е.А.Лагай. Современные технологии преподавания русского языка и литературы. Ташкент, 2016.

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

З.И.В.Никишина. Инновационные педагогические технологии и организация учебно-воспитательного и методического процессов в школе.

Издательство «Учитель», Волгоград, 2008.

STB DASTGOHIDAGI TANDA IPLARINING TARANGLIGINI TAHLIL QILISH

Magistrlar; I.Sharifjonov, A.Hakimov, M.Akramov,

Namangan muhandislik texnologiya instituti.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6569412>

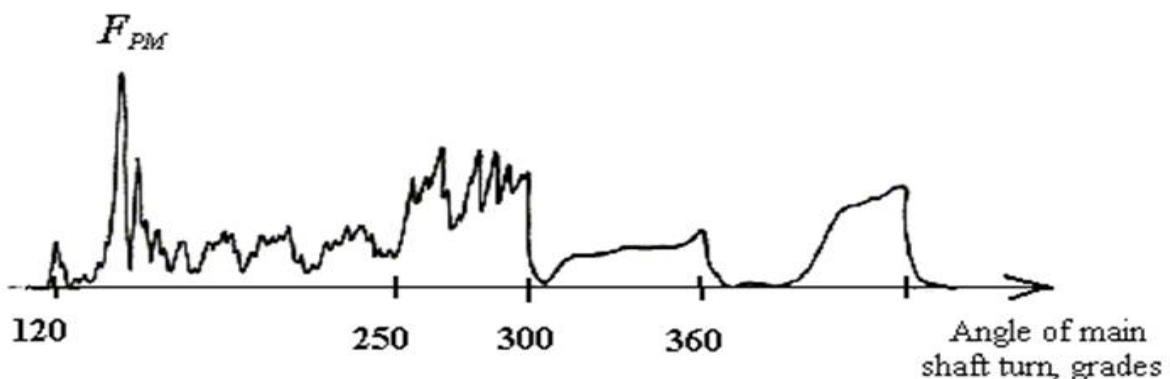
Annotatsiya: To'quv mashinalarida o'rashni joriy qilish paytida to'quv ipining kuchlanishi vaqtga bog'liq va maksimal taranglanishi kuchining yuqori qiymatlari bilan tavsiflanadi. Bir qator tadqiqotlardan ko'rilib turibdiki, to'quv g'altagi silkinib harakat qiladi va tebranadi. To'qima tortilganda tanda iplari tarangligi va deformatsiyasi ortib ketmasligi uchun tanda g'altagi, homuza, skalo va shodalar harakatga keladi, tanda iplari tarangligi bir me'yorda bo'ladi. Tadqiqotlar shuni ko'rsatdiki iplarning tarangligi bevosita, xom to'qimaga ta'sir qiladi. To'qimaning bo'shlig'i tortilganda, u tebranadi. Natijada to'quv maksimal taranglashadi. Natijada tanda iplari yoppasiga uzila boshlaydi. Buni oldini olish uchun STB to'quv dasgohida tanda iplari optimal tarangligini tadqiq qilindi va bunga erishildi.

Tanda iplari tensiometr orqali o'lchanganda optimal taranglik STB-250 to'quv dasgohida kuzatildi. Buni quyida ko'rish mumkin.

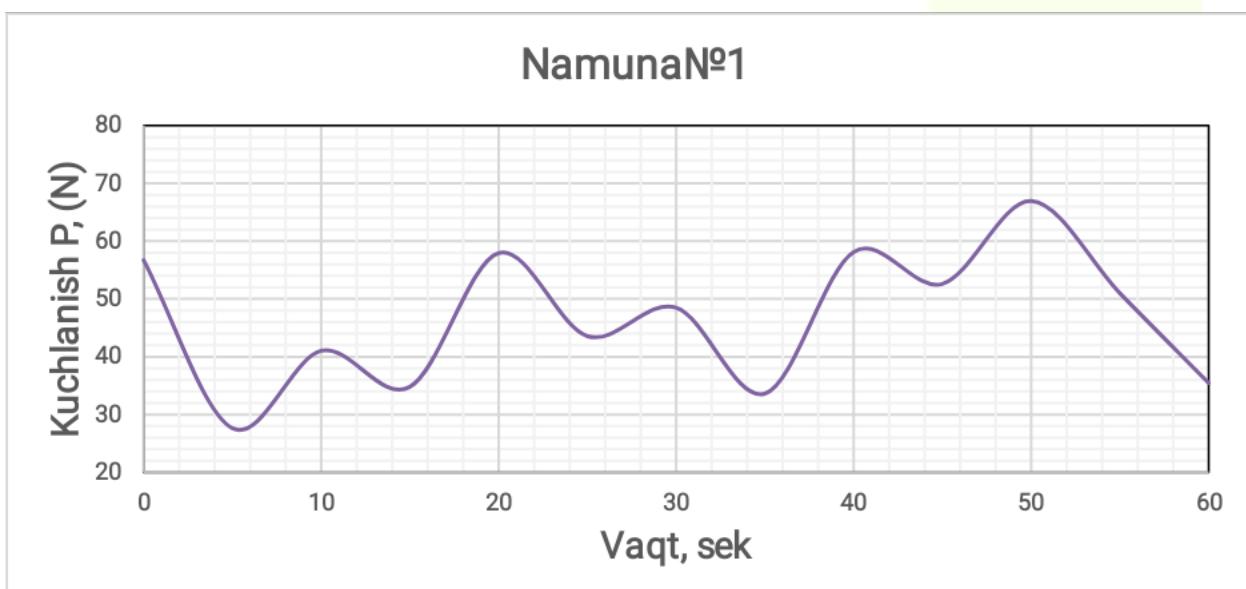
Kalit so'zlar: to'qimaning shakllanishi jarayoni, to'qimaning geometriyasi, bazaning iplarining mutlaq va nisbiy deformatsiyasi, iplarning keskinligi va to'qima shakllanishi.

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

Eksperimental tadqiqotlar shuni ko'rsatdiki to'quv dasgohlarida iplarning tarangligini o'lchash va ip tarangligini katta maksimallari texnologik buzilishlarning tezlashishi xavfi mavjud ekan. Masalan: tanda ipining uzilishi yoki gula, tig, lamellardan chiqib ketishi (ip uzilish jarayonida) ga yo'l qo'ymaslik bosh masala hisoblanadi.

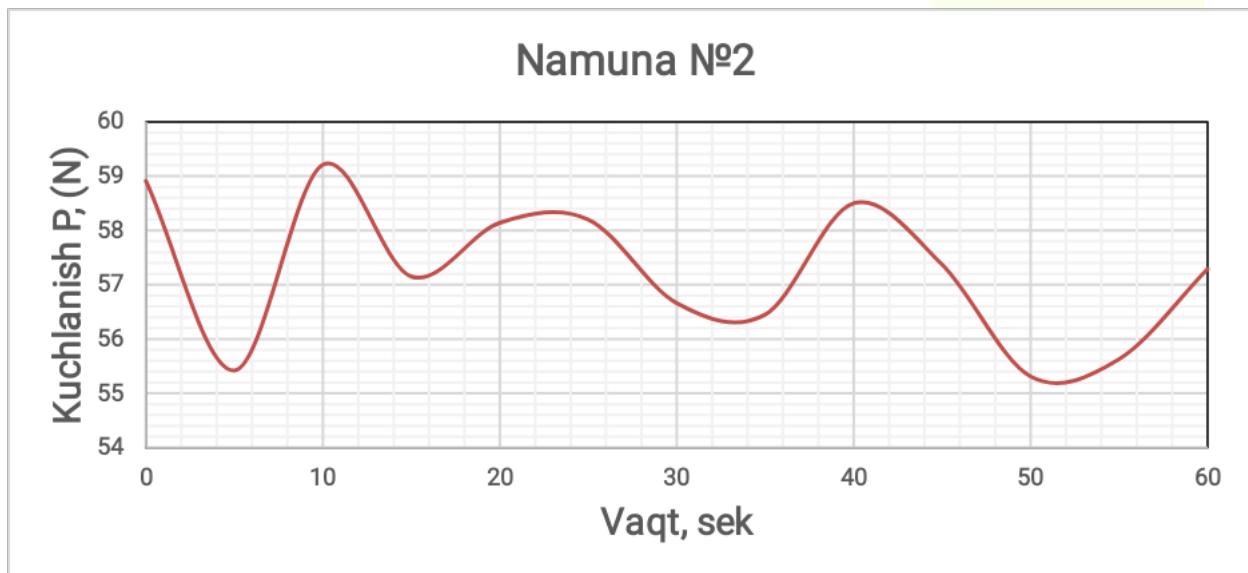

STB-250 to'quv dasgohida tanda ipi tarangligini odatiy diagrammasi.

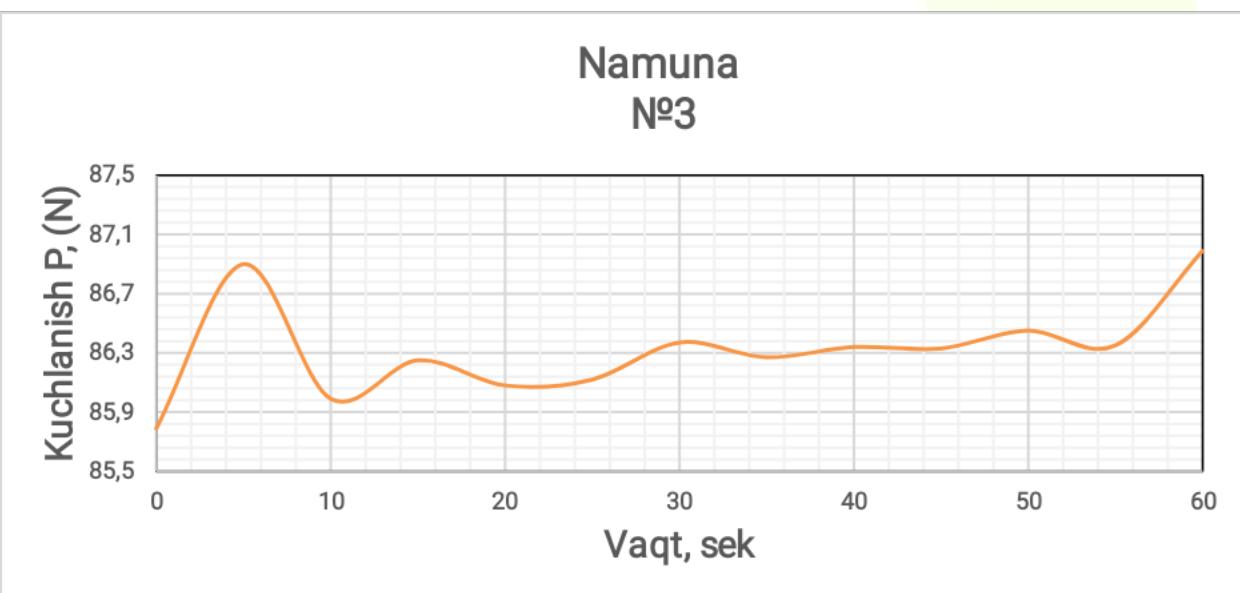
**STB-180 to'quv dasgohida tanda ipi tarangligini o'lchangandagi
diagrammasi.**

Mazkur diagrammada 1- namunadagi vafel o'rilibishli to'qimaning to'quv dasgohi ikkinchi nuqtasida $P(N)=0.53$ gramm, og'irlik kuchi bilan 60 sekund davomida o'rganilib turli nuqtalarda tebranma kuchlar harakati har 0.5 sek davomida deformatsiya harakatlari kuzatildi.

**STB-U-330 to'quv dasgohida tanda ipi tarangligini o'lchangandagi
diagrammasi.**

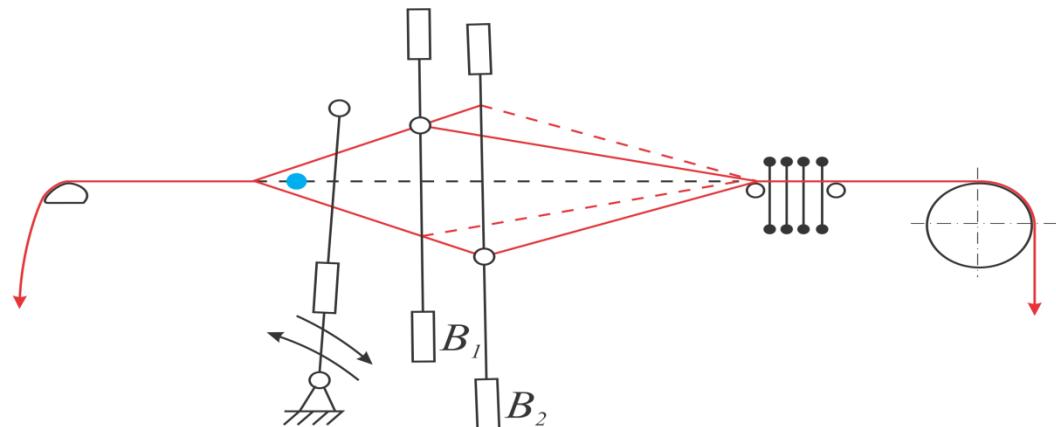
Diagrammada to'qimaning 2 namunadagi vafel o'rilibishli to'qimaning tanda iplarini to'quv dasgoxi birinchi nuqtasida $P(N)=0.98$ gramm, og'irlik kuchi bilan 60 sek davomida o'rganilib namunadagi kuchlar harakat deformatsiyasitebranma kuchlar harakatini kuzatishimiz mumkin.

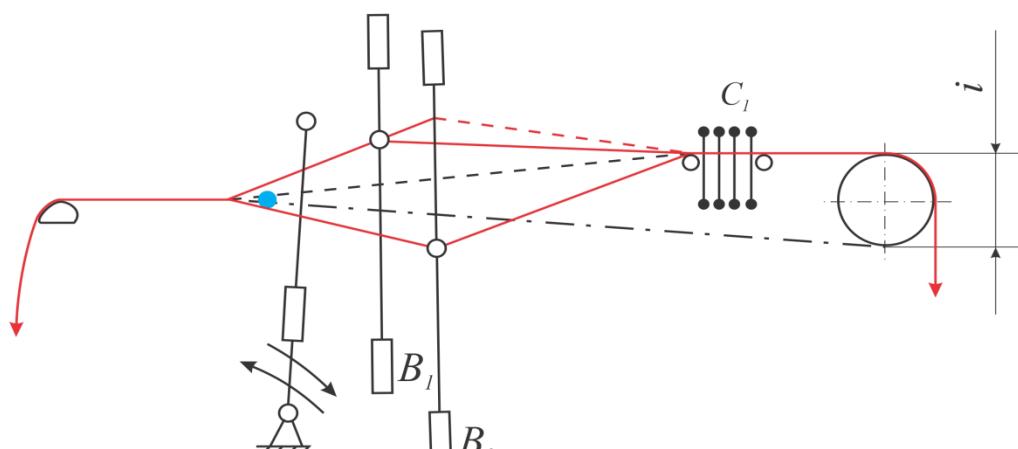
**STB-250 to'quv dasgohida tanda ipi tarangligini o'lchangandagi
diagrammasi.**

Yuqoridagi diagrammadan ko'rishimiz mumkinki, 3- namunadagi vafel o'riliqli to'qimani to'quv dasgohi birinchi nuqtasida $P(N)=0.80$ gramm, og'irlik kuchi bilan 60 sek davomida ўзекпфтшдшиб namunadagi kuchlar harakat deformatsiyasi yuqoridagi namunalarga o'zgarmas tebranma kuchlar harakatini kuzatishimiz mumkin.

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

A

B

To'qilayotgan hom to'qima taranglik hosil bo'ladigan jarayonlari

Taxlash taranglik qiymati to'quv texnologik jarayoniga va ishlab chiqarilgan mato tuzilishiga katta ta'sir ko'rsatishi va bunda har bir taxlash uchun taranglik qiymati optimal bo'lishi kerak. Matoning tuzilishi, ipning xossalari va taxtash taranglik qiymati orasidagi qonuniyat analitik ko'rinishda hali topilmaganligi sababli, ma'lum bir qiymatdagi taxtash

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

tarangligini kerakli qiymati oldindan hisoblab bo'lmaydi. Va har bir holatda u tajribalar orqali aniqlanishi lozim.

To'quv dasgohida tanda iplarini taxtlash parametrlarini qo'yishda skalo katta ahamiyatga ega, chunki homuzaning yuqori pastki qismlari uzunligini o'zgarishi homuza hosil qilishdagi taranglikni o'zgartiradi va turli tortilganhomuza olishga imkon beradi. U arqoq ipini joylashishiga ta'sir ko'rsatadi. Tahlillar shuni ko'rsatdiki to'quv dasgohlarini har xil hududlaridatanda iplar tarangligi turlicha bo'ladi.

O'tkazilgan tadqiqotning asosiy maqsadi, to'quv dasgohlarida tanda iplarning taranglik kuchining muayyan vaqt oralig'ida ularning taranglik qiymatlario'rtasidagitafovutni amaliy tarzda aniqlash va shu orqali to'quv dasgohining texnologik parametrlarini optimallashtirishdan iborat. edi. Shu maqsadda o'tkazilgan tajribalarning barchasida 60 sekund vaqt ichidagi tanda iplarining taranglik miqdorlari farqlarini aniqlab, natijalari asosida farqlarning kvadrat o'rtacha qiymatlari diagrammada keltirilgan.

Foydalilanlgan adabiyotlar.

1. Aliyeva D.G Проектирование нового ассортимента ткани//Ж. Проблемы текстиля.-Ташкент 2008. № 2. Стр-30-34.
2. Akramov A.M "To'quv dasgohida sochiqbop to'qima olish parametrlarini optimallashtirish" dissertatsiya ishi. 3 bob 3.2 mavzu.
3. Alimbayev E.SH To'qima tuzilishi nazariyasi.-Tashkent: "Aloqachi". 2005. 97-99 bet
4. Bukayev P.T "Оценка технологичности ткани//Текст.пром.-1993.-

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

№ 3. Стр 78-81

5. <https://www.statista.com>
6. <https://www.stat.uz>
7. <https://www.uztextile.uz>
8. <https://www.тканСТБ.com>

Sug'orish tarmoqlarining suv isrofi, foydali ish koeffitsientini oshirish
chora-tadbirlari.

(Romitan xo'jaliklararo kanali misolida)

1.Mirzayeva Farida Shokir qizi .

2.Telegenova Gulnaz Marat qizi.

"TIQXMMI" Milliy tadqiqot universitet magistranti

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6599753>

Annotatsiya

Suv taqchilligi kuzatilayotgan ayni davrda, sug'orish suviga bo'lgan talabini o'z vaqtida qondirish, sug'orish suvidan tejamli va samarali foydalanish, sug'orish suvi bilan bog'liq muammolarni bartaraf etish, behuda suv sarfini kamaytirish maqsadida, xo'jaliklararo sug'orish tamoqlarida suv isrofi sug'orish kanal tubi va yon devorlarida sizilishda suvni kamaytirish va kanalning foydali ish koeffitsientini oshirish maqsadida kanal o'zani polietilin plyonka, beton va boshqa sun'iy materiallar bilan qoplash.

Kalit so'zlar: koeffitsient, sizilish, beton, polietilin plyonka, suv isrofi, suv sarfi, filtratsiya, konstruksiya.

Annotation

At a time when water shortages are observed, timely supply of irrigation water, , economical and efficient use of irrigation water, troubleshooting irrigation water, in order to reduce wasted water consumption, in inter-farm irrigation networks water wastage the bottom of the irrigation chanel and absorption on the side walls water reduction and

in order to increase the efficiency of the channel cover the channel with polyethylene film, concrete and other articial materials..

Keyword:coeffitcient, concrete, polyethylene film, water wastage, water consumption, filtration.

Kirish. Mamlakatimizda qishloq va suv xo'jaligini rivojlantirish uchun zarur iqtisodiy va tashkiliy-huquqiy asoslar yaratish bo'yicha keng ko'lamli ishlar olib borilmoqda. Qishloq xo'jaligi tarmoqlarining jadal rivojlanishi oqibatida suv resurslari istemolining ortib borishiga olib keladi, bu esa sug'orish tarmoqlarini modernizatsiyalash, ilg'or chet el tajribalaridan foydalanishni oldimizga hayotning o'zi vazifa qilib qo'ymoqda.O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 10-iyuldaggi PF-6024-sonli "O'zbekiston Respublikasi suv xo'jaligini rivojlantirishning 2020-2030 yillariga mo'ljallangan Konsepsiysi" da belgilangan

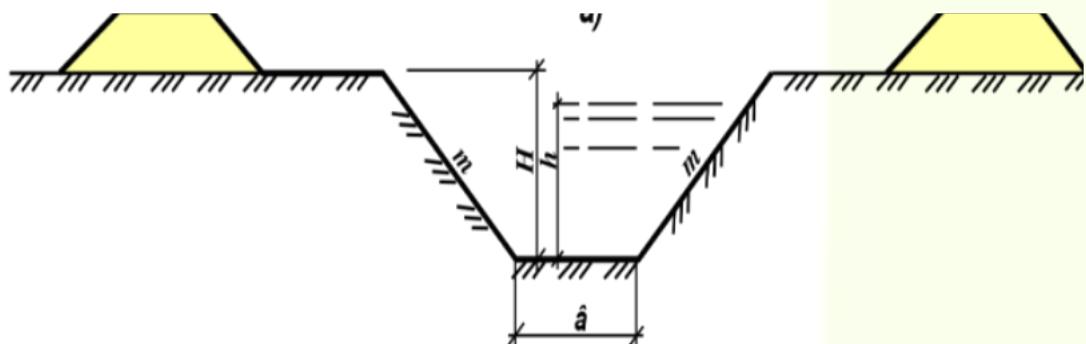
suv xo'jaligi sohasida 10 yilda qator ko'satgichlarni yaxshilab, suv hisobini yuritishda raqamli texnologiyalarni joriy etadi. 2030-yilga qadar quyidagi ko'satgichlarga erishish rejalashtirilgan [1].

Sug'orish tarmoqlarining suv isrofi, foydali ish koeffitsientini oshirish chora-tadbirlari.

Romitan xo'jaliklararo tarmog'ning foydali ish koeffitsienti 71 % ni tashkil etadi, ayniqsa suv iste'molchilari uyushmalar balansidagidan past darajada bo'lgani uchun tarmoqdan dalaga suv yetib borgunga qadar suvning 20-30 % i yo'qotilmoqda va ularning asosiy qismi yerlarning meliorativ holatini yomonlashishiga sabab bo'lmoqda. Shuning uchun irrrigatsiya tarmoqlarining FIK ni oshirish, suvning dalaga kelguniga qadar yo'qotilishini kamaytirib, suv manbasidan olinayotgan $1,0 \text{ m}^3$ suvning

**ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR**

samaradorligini oshishini ta'minlash hamda sug'oriladigan yelarning meliorativ holatini yomonlashuvini oldini olish maqsadida biz geomembranani tanlab oldik.

Bizda $b = 6.0 \text{ m}$, $h = 3.8 \text{ m}$, $m = 1.5 \text{ m}$, $i = 0.0006$, bu ma'lumotlardan foydalangan holda:

Trapetsiya kesimli kanallarning jonli kesim yuzasi va xo'llangan parametri quyidagi formulalardan aniqlanadi:

$$X = b + 2h\sqrt{1+m^2}$$

$$X = 6 + 2*3.8\sqrt{1+1.5^2} = 19.68 \text{ m}$$

Kesim yuzasi:

$$\omega = (b+mh)h$$

$$\omega = (6 + 1.5*3.8) * 3.8 = 44.46 \text{ m}^2$$

Kesimning gidravlik radiusi:

$$R = \frac{\omega}{X} = \frac{(b+mh)h}{b+2h\sqrt{1+m^2}}$$

$$R = \frac{44.46}{19.68} = 2.25 \text{ m}$$

Shezi koeffitsientini N.N.Pavlovskiy formulasi bo'yicha topamiz:

**ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR**

$$C = \frac{1}{n} * R^y$$

$$y = 1.3 * \sqrt{0.021} = 0.18$$

$$C = \frac{1}{0.021} * 2.25^{0.18} = 55.1$$

Biz kanalning hozirgi kundagi suv sarfini vertushka yordamida 4 marotaba o'lchab natijalarini jadval ko'rinishida yozib oldik.

$$Q_{\text{haq.max}} = 27.11 \text{ m}^3/\text{sek}$$

Vertushka yordamida xo'jaliklararo kanalning suv sarfi aniqlanganda suv sarfi $Q_{\text{haq.max}} = 27.11 \text{ m}^3/\text{sek}$ ni tashkil qildi.

Tuproq o'zanli xo'jaliklararo kanalning FIK ni 71% ekanligi hisobga olgan holda xo'jaliklararo kanal Q_{netto} suv sarfini topamiz:

$$Q_{\text{netto}} = 19.25 \text{ m}^3/\text{sek}$$

Romitan xo'jaliklararo kanaliga bog'langan maydon 18423 ga ni tashkil etadi.

Xo'jaliklararo kanal geomembrana bilan qoplanganda xo'jaliklararo kanalning koydali ish koeffitsienti 98% ga ortadi xo'jaliklararo kanalning netto suv sarfi ham ortadadi.

$$X = 25419 \text{ ga}$$

Yuqoridagi hisob – kitoblardan shuni bilishimiz mumkin tuproq o'zanli kanal, geomembrana bilan qoplanganda uning FIK koeffitsienti 98 % ga ortadi. $Q_{\text{netto}} = 26.56 \text{ m}^3/\text{sek}$ ni tashkil etadi. Tuproq o'zanli Romitan xo'jaliklararo kanal 18423 ga maydonni suv bilan ta'minlagan bo'lsa,

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

geomembrana qoplanganidan so'ng Romitan xo'jaliklararo kanalining FIK ortadi natijada undan o'tadigan suv sarfi bilan 25419 ga maydonni suv bilan ta'minlasa bo'ladi. Biz geomembrana qoplamasini qoplaganimizdan so'ng qo'shimcha $\Delta X = 6996$ ga yetadigan suvni tejab qolishga erishamiz. Tejab qolningan suv natijasida 6996 ga yer maydonini kengaytirish hamda turli xil qishloq xo'jalik ekinlarini yetishtirish imkoniyati yaratiladi.

Xulosa.

Tumandagi sug'orish tarmoqlarining foydali ish koeffitsienti, suv isrofi o'r ganib chiqilib, foydali ish koeffitsientini oshirish bo'yicha ishlar amalga oshirildi. Suv resurslarini boshqarish tizimi va suvdan samarali foydalanish, dala sharoitida suv resurslaridan foydalanish samaradorligini oshirish yo'nalishlari va ularni tashkil etish imkoniyatlari o'r ganib chiqilib tavsiyalar ishlandi. Romitan xo'jaliklararo kanalni geomembrana bilan qoplanganda uning FIK 71% dan 98%ga ortadi.

Adabiyotlar ro'yxati.

- 1.O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-2030-yillarda qishloq xo'jaligini rivojlantirish to'g'risidagi farmoni.
- 2.F.A. Barayev, B.S.Serikbayev "Gidromeliorativ tizimlardan foydalanish" Toshkent, 2014.
3. Barayev F.A, Serikbayev B.S. –Gidromeliorativ tizimlarni ishlatish va avtomatlashtirish Toshkent, 2008 yil.
- 4.Internet sayti www.ZiyoNet.uz
- 5.Internet sayti www.google.com.

**ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR**

**BEST ARTICLE
RESPUBLIKA
ILMIY – ONLAYN
KONFERENSIYASI
2022**

TAJAVVUZKORLIK BELGILARINI SHAKLLANTIRUVCHI OMILLAR

Mamatova Mavludaxon Latibjonovna

Andijon viloyati Qo'rg'ontepa tumani 35-maktab psixologi

Yuldasheva Dilrabo Muxtarjonovna

Andijon viloyati Qo'rg'ontepa tumani 33-maktab psixologi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6610680>

Anotatsiya:Bolalarda agressiya , tajavvuzkorlik qilish kabi xulq-atvor belgilarini rivojlantiruvchi va ularning oldini olish usullari .

Kalit so'zlar: Shaxs rivoji, individ ,biologik omil, sotsial omil, ta'lif-tarbiya, tajavvuzkorlik, agressiya, tajavvuzkorlik, xulq-atvor.

Tajavvuzkorlik - bu odamlarning hayotiy me'yorlariga zid bo'lgan, hujum ob'ektlariga zarar etkazadigan, odamlarga jismoniy, ma'naviy zarar yetkazadigan yoki ularga psixologik noqulaylik tug'diradigan motivatsiyalangan buzg'unchi xatti-harakatlar. Ushbu fenomenning ta'rifiqa turli xil yondashuvtar mavjud. Ulardan bir nechtasini quyida ko'rib chiqamiz: Normativ yondashuvga ko'ra tajovuzning ta'riflarida uning noqonuniyligiga, ijtimoiy me'yorlarga "ziddiyat"iga alohida urg'u beriladi. O. Martynova tajavvuzkorliklikni "jamiyatda odamlarning hayotiy me'yorlari va qoidalariga zid bo'lgan maqsadli buzg'unchi xulq-atvor" deb ta'riflaydi.

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

“Jinoiy agressiya” atamasi ham me’yoriy yondashuv doirasida ta’riflanadi va “boshqa tirik mavjudotga qasddan jismoniy va ma’naviy zarar yetkazishga qaratilgan xulq-atvor, buning natijasida tajavvuzkorlikning harakatlari jinoyat qonunchiligi normalariga zid keladi , garchi uning o’zi har doim ham jinoiy huquqiy faoliyat ob’ektiga aylanmasa ham”. T.Rumyantsevaning fikricha, xatti-harakatni tajavvuzkorlik deb atash uchun quyidagi agar ikkita majburiy shart mavjud bo’lishi kerak : a) jabrlanuvchiga zarar yetkazadigan oqibatlar yuzaga kelishi; b) xulq-atvor normalari buzilishi.

X.Kaufmaning ta’kidlashicha, “Tajavvuzkorlik– bu shaxslarning resurslardan o’z ulushini olishga harakat qiladigan vosita bo’lib, bu o’z navbatida tabiiy tanlanishda muvaffaqiyatni ta’minlaydi”. E.Fromm yovuz tajovuzni “insonning boshqa tirik mavjudot ustidan mutlaq hukmronlik qilish” istagida ifodalangan hukmronlik quroli deb hisoblaydi. Ba’zida tajavvuzkorliklik inson gomeostazining ajralmas qismi sifatida qaraladi. Tajavvuzkorlik- bu maqsadga muvofiq, hissiy jihatdan rang-barang bo’lgan kuchli maqsadli hujum, bunday muomalani istamagan boshqa tirik mavjudotni haqorat qilish yoki zarar etkazishga qaratilgan xatti-harakatlar shakli. Tajavvuzkorlik- bu harakat yoki holatning turi, agressivlik - bu belgi, odad va hamma narsaga tajavvuzkorlik munosabatda bo’lish moyilligi. Agressiv xatti-harakatlar turli xil hayotiy xavf tug’diradigan jismoniy va ruhiy holatlarga stress, umidsizlik va hokazolarni keltirib chiqaradigan javob usullaridan biridir.

Bolalarda tajavvuzkorliklik va g’azabning namoyon bo’lishi tabiiydir, garchi ular ko’p ota-onalarni qo’rqitsa. Bola tabiatan yovuz bo’lolmaydi, buning

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

uchun biron bir sabab bor va tajovuzning namoyon bo'lishi har qanday ichki yoki tashqi hodisalarning tabiiy natijasidir. Ko'pincha tajavvuzkorliklik ichki bezovtalik, bola atrofidagi voqealarga etarli darajada munosabat bildirmaslikning aksidir. Ammo agar bolaga ushbu holatni vaqtida bajara olmasa, tajovuz vaqt o'tishi bilan shaxsning salbiy sifatiga aylanib, barqaror xatti-harakat shakliga aylanishi mumkin. G'azab va tajovuzning namoyon bo'lishini taqiqlash yoki bostirishdan oldin, siz ularni keltirib chiqaradigan sabablarni tushunishingiz kerak.

Birinchi sabab chaqaloq o'sadigan oilada. Agar bolaning oilasi unga tajavvuzkorlik xatti-harakatni namoyon etsa (otasi onani ursa yoki onasi bolani xafa qilsa va hokazo), bola xafa bo'lsa va xo'rлansa, oxir-oqibat, bu xatti-harakatlar chaqaloq ongida mustahkamlanadi va uydan tashqarida tajavvuzkorlik ko'rinishga olib keladi.

Ikkinchi sabab - maktabgacha muassasalarda, turli doiralarda yoki bo'limgarda. Boshqa bolalar bilan turli xil o'yinlardan, agar bunday oilalarda o'zini tutish odat tusiga kirsa, bolalar boshqa bolalardan o'rganadilar.

Uchinchi sabab ommaviy axborot vositalarida. Bolalar ko'pincha ota-onalari bilan televizor tomosha qilishadi va ko'pincha unchalik foydali bo'limgan dasturlarda tajavvuzkorlik, qotillik va h.k. Bundan tashqari, bolalar ushbu sahnalarni haqiqiy hayotga o'yinlar orqali olib borishadi va hatto ularning tajavvuzkorlikligi, yumshoq qilib aytganda, ko'tarilganligini anglamaydilar.

Bolalar tajavvuzkorliklikni ko'rsatishadi, agar:

- Agar bolani tez-tez haqorat qilishsa, uni xo'rlashsa, unga zarar beradigan

vaziyatga qo'ysalar (o'yinchoqlari olinadi, kaltaklanadilar),

- Agar bola, masalan, o'zini yomon his qilsa va turli topshiriqlar yoki so'rovlar bilan ta'qib qilinsa, bola g'azablanadi. ,
- Siz unga ahamiyat bermaysiz (masalan: telefonda gaplashyapsiz, kompyuterda o'ynayapsiz.), U g'azablangan va g'azablangan,
- Bola kattalarning xulq-atvordan nusxa ko'chiradi, buni shunday qilish mumkin deb o'ylaydi (masalan: qo'pollik, narsalarni tashlash, tozalash emas).
- Agar bola shikast etkazgan bo'lsa (ota-onaning ajrashishi, sevikli yaqinlaridan birining o'limi, tajavvuzkorlik, kuchli qo'rquv, harakatlanuvchi, kuchli qo'rquv, oilada boshqa bola tug'ilishi).
- Agar bolaga "yomon" deb aytilsa. U tanqidga sezgir va tajavvuzkorlik bo'ladi

Va yana, juda ko'p, juda ko'p.

Bolalar tajovuzni quyidagicha ko'rsatadilar:

- Og'zaki shaklda: qichqiriq, nomlash, tahdid qilish, haqorat qilish, qo'rqinchli qarash (dahshatli jirkanchliklar yaratish). ,
- Jismoniy shaklda: boshqa bolalarga yoki kattalarga (ko'pincha ota-onalar) hujum qilishadi, urishadi, itarishadi, boshqa bolalar uchun o'yinchoqlarni sindirishadi, chaqishadi. "Orqada" xatti-harakatlarida: hech kim ko'rмагuncha tengdoshlarni mensimaslik, yashirinish, g'azablantirish, boshqalarni manipulyatsiya qilish. Psixolog yordamida farzandingizning

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

tajavvuzkorlik xatti-harakatiga nima sabab bo'lganini aniqlang va farzandingizga birinchi yordamni ko'rsating. Farzandingizga ehtiyot bo'ling, uni tinglash va tushunishga harakat qilish foydalidir

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YHATI

1. M.G. Davletshin. Umumiy psixologiya. T. ToshDPU. 2002. (o'quv qo'llanma).
2. A. Г. Исмагилова. Стиль педагогического общения воспитателя детского сада / / Вопросы психологии. 2000. № 5. 65–72-с.
3. Deyl Karnegi. Muomala sirlari. T.«Navro'z» nashriyoti. 1992
4. V. Karimova. Ijtimoiy psixologiya va ijtimoiy amaliyot. T. 1999.
5. V. Karimova. F. Akramova. Psixologiya. (ma'ruzalar matni) T. 2000.
6. V. Karimova. Psixologiya. (o'quv qo'llanma). T. 2002.

Tillarni o'rgatish jarayonida zamonaviy texnologiyalardan foydalanishning
ahamiyati

1. Toshkent davlat transport
universiteti O'zbek (rus) tili
kafedrasи assistenti

Abduraxmonova Saxibaxon Abdusalomovna

2. Toshkent davlat transport
universiteti AB-3guruh talabasi

Avazova Munisa Madraxim qizi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6600347>

Annotatsiya: Ushbu maqolada tillarni o'rgatish jarayonida zamonaviy texnologiyalardan foydalanishning ahamiyati. Shuningdek, dars jarayonida o'qituvchining mahorati, innovatsion o'qitish usullari va yo'llari bayon etilgan.

Kalit so'zlar: innovatsion o'qitish, jarayon, pedagogik texnologiya, ko'nikmalarni shakllantirish, multimedya vositasi, motivatsiya, ta'lif texnologiyalari, malakalarni amalda mustahkamlash metodlari

Abstract: In this article, the importance of using modern technology in the process of language teaching. The course also outlines the teacher's skills, innovative teaching methods and approaches.

Keywords: innovative teaching, process, pedagogical technology, skills formation, multimedia, motivation, educational technologies, methods of strengthening skills in practice

Bugungi kunda shakllanayotgan yosh avlodning bilimdonligi va tadbirkorligi davlat va jamiyat taraqqiyotini ta'minlashda muhim o'rinn tutadi. Ayniqsa, yangi pedagogik va axborot texnologiyalarning ahamiyati yosh avlodni bilimli, ma'rifatli shaxs sifatida kamol toptirishda beqiyosdir. Har qanday pedagogik texnologiya ta'liming yangi loyihasini rivojlantiruvchi ta'lim tamoyillariga asoslangan bo'lib, o'quvchi shaxsiga yo'naltiriladi. Barkamol shaxs va yuksak malakali mutaxasislar tayyorlashda pedagogik texnologiyalarning ahamiyati juda kattadir.

Mamlakatimizda chet tillarni o'rganishga bo'lgan ehtiyoj yildan yilga kuchayib bormoqda. Biz pedagoglar bilamizki, til o'rgatishdan asosiy maqsad kelajagimiz bo'lgan yoshlarni jahon sivilizatsiyasi yutuqlari hamda dunyo axborot resurslaridan keng ko'lamda foydalanishlari, xalqaro hamkorlik va muloqotni rivojlantirishlari uchun shart-sharoit va imkoniyatlar yaratish, mamlakatimiz dovrug'ini dunyoga tarannum qilishdan iborat ekanligini.

Ta'lim bu o'qituvchi va talabalar o'tasidagi faol o'zaro aloqadir va u bir tomonlama bo'lishi mumkin emas. Bu o'qituvchiga o'quv jarayoni qanchalik muvaffaqiyatli bo'lishiga bog'liq. Ko'rinish turibdiki, har bir o'qituvchi ish

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

uslublarini tanlashda shaxsiy tajribasiga muvofiq ravishda boshqariladi. Yana shuni ham inobatga olish kerakki, talabalarning qobiliyat va iste'dodlari, bilimga bo'lgan intilishlari, xotira va diqqat xususiyatlari turlicha rivojlangan. Bu o'z ornida, barcha talabalarniing tillarni bir xilda o'zlashtira olmasliklariga olib keladi. Bunda o'qituvchining bilim va qobiliyatiga, izlanuvchanligiga va albatta, dars mashg'ulotlarini qay darajada tashkil etib, olib borishiga bog'liq.

Ma'lumki, ta'lim jarayoni murakkab va shaklan turlichadir. Milliy guruhlarda rus, ingliz va boshqa tillarni o'rgatish uchun darslarda o'qitishning yangi zamonaviy usullarini o'quv jarayonida qo'llab, ularning nutqiy ko'nikmalarini shakllantirishgina emas, balki shu bilan birga talabalarning qobiliyatlarini rivojlantirish, o'rganilayotgan tilga nisbatan qiziqishni kuchaytirish, ular xotirasining ichki imkoniyatlarini ishga solish, talabalardagi o'z kuchiga bo'lgan ishonchini hosil qilishni ham e'tiborga olish lozim.

Talabalarning darsdagi faolligini oshirishda qator interfaol usullardan foydalanish mumkin. Hozirda keng qo'llanilayotgan «aqliy hujum», ishbilarmonlik o'yinlari, pinbord, klaster, sinkveyn, kubik texnologiya, rolli o'yinlar kabi interfaol usullarning ayrim ko'rinishlari ta'lim jarayonida talabalarning faolligini oshirishga qaratilgan.

O'quv jarayonidagi texnologik faoliyat ushbu jarayonni oldindan loyihalashtirishni, o'qitish maqsadlarini aniq belgilashni hamda o'quvchilardan faol harakatni taqozo etadi. Bu esa dars o'tishdan oldin uning har bir komponentini puxta o'ylab, rejalashtirish, o'qituvchi va talaba faoliyati va berilayotgan bilim va uning talabalar tomonidan o'zlashtirilishi

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

usullari, mashq tizimi, ularni bajarishning oldindan loyihalashtirgan ma'lum ketma-ketligi va erishilgan natijalarini belgilab olinishini talab qiladi.

Interfaol usullar o'quvchilarning o'z shaxsiy qarashiga ega bo'lishga va turli muammoli vaziyatlarda eng maqbul echimni topishga o'rgatadi. Interfaol usullardan «klaster» samarali usullardan biri bo'lib, bu usulga ko'ra so'z doskaga yozib qo'yiladi. So'ng shu so'z bilan biri kishi mumkin bo'lgan so'zlar uning atrofiga yozib chikiladi. Bu so'zlarni talaba auditoriya hamkorligida topib yozib berishi, talabalarning dars jarayonidagi faolligini yo'qotmasligi kerak. Bunday ishning talabalar bilim darajasiga mos olib borilishi esa ularda o'rganilayotgan mavzuga va fanga nisbatan qiziqish uyg'otadi. Talabalar bu tayanch so'zlar yordamida gaplar tuzadilar, o'qituvchi esa yordamchi savollar bilan ularga yordam beradi va talabaning passiv ishtirokchiga aylanib qolishlariga to'sqinlik qiladi. Talabalar o'ylash uchun berilgan vaqtda qancha ko'p fikr qilsa, ularning barchasini yozib borish kerak. Bu esa passiv talabalarni qurqmasdan fikr bildirishga undaydi. Ushbu qiziqarli va tezkor usullar bilan bir qatorda rus, ingliz tili darslarida multimedya vositasidan foydalanish ham o'z natijasini ko'rsatadi. Multimediya vositasidan foydalanish avvalo o'qituvchining o'zidan kompyuter savodxonligini, zamonaviy fikrlashni, dars jarayonini oqilona tashkil etishni talab qiladi.

Malakalarni amalda mustahkamlash metodlari ham eng faol metodlardan biridir. Bu metod asosan darsning mustahkamlash bosqichida dastlabki ko'nikmalarni shakllantirishda, dars jarayonida yoki uyda, laborotoriyada og'zaki va yozma mashqlarni bajarishda, mavzu bo'yicha bilimlarni tekshirish va baholash jarayonida amalga oshiriladi. Malakalarni amalda

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

qo'llashdan asosiy maqsad egallangan fonetik, leksik, grammatik malakalarni erkin mulokot, fikr almashuv jarayonida ishlatalishga o'rgatişdir. Malakalarni amalda qo'llash tabiiy yoki sun'iy nutq, vaziyatlarida tashkil qilinadi. Ma'lumki, sun'iy ravishda yaratilgan nutq, o'quvchini o'rab turgan atrof-muhitga, vaziyatga mos kelmasligi tufayli o'quvchida uni o'rganib olish uchun etarli darajada rag'bat uyg'otmaydi. Masalan, o'qituvchi bir o'quvchiga: «Sen kutubxonadasan. Kutubxonachidan yoqtirgan kitoblaring qaysi bo'limda turishini so'ra» qabilida kommunikativ topshiriq, bersa, ikkinchi o'quvchiga «kutubxonachi» sifatida unga tegishli javob berishni topshirsa, bu sun'iy ravishda yaratilgan nutq, vaziyati hisoblanadi. Agar o'quvchi turmush ehtiyojlari tufayli sotuvchidan rus, ingliz yoki boshqa tilda yuqoridagi gaplarni so'rashga majbur bo'lsa, bu tabiiy ravishda yaratilgan nutq, vaziyati hisoblanadi. Buni hisobga olib o'quvchilar o'zlarining turmush sharoitida mакtabda, ko'chada, do'konda, kutubxonada uchrashuv va hakozolarda duch keladigan tanishuv, fikr bildirish, fikrni rad qilish, fikrni qo'llab - quvvatlash savol berish, savolga javob berishga oid turli mavzulardagi nutq, vaziyatlariga mos keldadigan nutq namunalarini haqiqiy nutq, vaziyatlarida amalda qo'llashga o'rganadilar.

Chet tillarni o'rgatishning muhim metodlaridan biri kuzatish metodi bo'lib, u o'quvchilarda tildagi fonetik, leksik, grammatik xodisalar haqida ongli tasavvur va malakalar xosil qilishni, ularni amalda kullay olishni ko'zda tutadi. Kuzatish o'quvchilar tomonidan yangi mavzu tushuntirilayotganda, sinfda, uyda, mustaqil ishlarni bajarayotganida amalga oshiriladi. Kuzatish o'quvchidan faol faoliyat talab qiladi. O'quvchilar til materiali tushuntirilayottanida yoki mustaqil ish-layotganlarida uni tahlil qilishlari,

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

mantiqiy xulosalarga kelishlari, fikrlashlari, ona tili bilan qiyoslashlari lozim.

Qiyoslash, tahlil qilish, fikrlash dastlabki ko'nikmalar shakllanishiga olib keladi. Fikrlash, munosabat bildirish o'quv materialini anglashga yordam berib, o'quvchini faollikka yo'naltiradi. Kuzatish va fikrlash orqali shakllantirilgan dastlabki ko'nikmalar mustaqil ishlar jarayonida, malakalarni amalda qo'llash orqali mustahkamlanadi.

Xulosa qilib shuni aytish mumkinki, o'qituvchida dars o'tishning turli xil metodlaridan foydalanishga intilishlar mavjud, u turli xil zamonaviy o'qitish metodlaridan foydalanadi. Bularning hammasi yaxshi. Biroq samara bir xil emas, bir xil bo'lishi ham mumkin emas. Chunki o'qituvchilar har xil, sharoitlar har xil, imkoniyatlar, turli-tuman qiziqishlar, tilni o'rgatishga va o'rganishga bo'lgan mas'uliyat, yondashish turlicha. Ta'lif tizimida samaradorlikni oshirish esa o'qituvchidan juda katta mahorat, ko'p bilim, tajriba kabi yana boshqa narsalarni talab qiladi. Hatto, o'qituvchining bugungi bilim, ko'nikma, tajriba, vositalar, imkoniyatlar, o'qitish metodlari, usullari ertaga yoki bu guruhdagi o'quvchilarga samara bermay qolishi mumkinligini ham to'la his qilib turish ham foydalidir. Demak, o'qitish samaradorligini oshirishning birinchi bosh omili – bu o'qituvchining o'z ustida ishlashi, mas'uliyatni his etish imkoniyatlarini oshirib borishi, maqsadni, natija nima bo'lishini to'g'ri belgilab olishi bilan bog'liqdir. Yuqoridagi zamonaviy usullar orqali mashg'ulotlar tashkil etish maboynida talabalarning intellektual qobiliyatlari, bilim darajasi va ta'lif jarayonining sifatini oshishi shubhasiz.

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

Foydalinilgan adabiyotlar:

1. Полат Е.С. Метод проектов на уроках иностранного языка. № 2,3 2000 г.
2. K. Abdullaeva «Yangi pedagogik texnologiyalar» - «Boshlang'ich ta'lif», J. № 4, 1999 yil
3. J.G. Yo'ldoshev «Yangi pedagogik texnologiyalar» (yo'nalishlari, muammolari, yechimlari) – «Boshlang'ich ta'lif», 1999 yil
4. Baltayeva A. T. Tillarni o'r ganishda kompyuterning ahamiyati. Различные подходы к изучению иностранных языков: Проблемы и решения. Материалы научно-практической конференции. Ташкент-2022

Axborot texnologiyalari

Togaeva Dilrabo Toshturdievna

Samarqand viloyati Paxtachi tumanidagi 20-maktab informatika fani
o'qituvchisi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6589344>

Annotatsiya: Jamiyatning bilim va texnologik taraqqiyotining o'sishi bilan; mamlakatimiz fan va texnika taraqqiyoti bilan hamnafas bo'lishiga yordam beradigan o'rorganish ko'nikmalarini talab qiladi. Jamiyatdagi ta'lif tizimlari va demakki, ta'lif jahon qishloqlarida keng e'tirof etilgan boshqa ijtimoiy institutlar, milliy va millatlararo munosabatlardan ajralmasdir. Maqolada axborot texnologiyalari haqida so'z boradi.

Kalit so'zlar: axborot texnologiyalari, kompyuter, kompyuter, zamonaviy ishlanmalar.

Axborot texnologiyalari - bu ma'lumotlarni boshqarish va qayta ishlash texnologiyasi. Odatda, bu atama kompyuter texnologiyasiga ishora qiladi. Axborot texnologiyalari sohasida turli xil axborotlarni yig'ish, saqlash, himoya qilish, qayta ishlash va kompyuterlar va kompyuter tarmoqlari orqali uzatish bo'yicha ishlar olib boriladi.

Axborot texnologiyalarining asosiy texnik vositalari tashkiliy bo'limgan aloqa vositalari - telefon, teletayp, telefaks va boshqalardir.

Axborot texnologiyalari insoniyat taraqqiyotining turli bosqichlarida

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR, TAKLIF VA YECHIMLAR

mavjud bo'lgan bo'lsa-da, zamonaviy axborot jamiyatining o'ziga xos xususiyati shundaki, tsivilizatsiya tarixida birinchi marta bilim va ishlab chiqarishga sarflangan energiya energiya, xom ashyo va sarf materiallariga aylanadi. xarajat, ya'ni axborot texnologiyalari mavjud yangi texnologiyalar orasida yetakchilik qiladi.

Axborot texnologiyalari sanoati kompyuterlar, aloqa tizimlari, ma'lumotlar bazalari, bilimlar omborlari va tegishli faoliyat turlaridan iborat.

Bugungi kunda axborot texnologiyalarini shartli ravishda "saqllovchi, ratsionalizatorlik, yaratish" turlariga bo'lish mumkin. Birinchi turdag'i texnologiya mehnat, moddiy resurslar, vaqt ni tejaydi. Optimallashtirilgan axborot texnologiyalariga misol qilib mehmonxonani bron qilish va billing tizimlarini keltirish mumkin.

Ijodiy (ijodiy) axborot texnologiyalari inson ma'lumotlarini ishlab chiqaradigan, foydalanadigan va birlashtiradigan tizimlardan iborat.

Axborot texnologiyalarining zamonaviy rivojlanishi va yutuqlari fan va inson faoliyatining barcha sohalarini axborotlashtirish zarurligini ko'rsatmoqda.

Jamiyatni axborotlashtirish deganda axborotdan jamiyat boyligi sifatida foydalanish tushuniladi, bu esa iqtisodiyotning rivojlanishiga, mamlakatda fan va texnikaning rivojlanishiga, jamiyatni demokratlashtirish va intellektuallashtirish jarayonlarini jadallashtirishga xizmat qiladi.

Zero, jamiyatni axborotlashtirish inson hayotining barcha jabhalarida intellektual faoliyatning rolini oshirishning obyektiv jarayonidir.

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR, TAKLIF VA YECHIMLAR

Jamiyatni axborotlashtirish respublika aholisining turmush darajasini yuksaltirish, ijtimoiy ehtiyojlarni qondirish, iqtisodiy o'sish va ilmiy-texnikaviy taraqqiyotni jadallashtirishga xizmat qiladi.

Aholini xabardor qilish jarayonini 5 ta asosiy yo'nalishga bo'lish mumkin:

Mehnat, texnologik va ishlab chiqarish jarayonlarini kompleks avtomatlashtirish.

Ilmiy tadqiqot, loyihalash va ishlab chiqarishni axborotlashtirish.

Tashkiliy va iqtisodiy boshqaruvni avtomatlashtirish.

Davlat xizmatlari sektorini xabardor qilish.

Ta'lim va tarbiya jarayoni haqida ma'lumot berish.

Bilim olishda, ya'ni ma'lum turdag'i ma'lumotlarni uzatishda kompyuter tizimlarining roli juda katta. Axborotni yig'ish, saqlash, qayta ishlash va uning shaklidan qat'iy nazar foydalanishda kompyuter texnologiyalarining roli quyidagilar bilan belgilanadi:

Birinchidan, o'qitishda yangi axborot texnologiyalaridan foydalanish standart (an'anaviy) tizimga nisbatan o'quv jarayonini tezlashtiradi, o'quvchilarning fanga bo'lgan qiziqishini oshiradi, ijodkorligini oshiradi, bilimga tabaqalashtirilgan yondashuvni oshiradi, bilimlarni takrorlash, mustahkamlash va nazorat qilishni osonlashtiradi, talaba o'quv jarayonining sub'ekti.

Ikkinchidan, ta'lim jarayonida yangi axborot texnologiyalaridan quyidagi yo'llar bilan foydalanish mumkin:

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR, TAKLIF VA YECHIMLAR

- individual fanlarni o'qitishda kompyuter darslari;
- kompyuter darslari - ko'rgazmali material sifatida;
- talabalarning jamoaviy va frontal ishlarini tashkil etishda;
- talabalarning ilmiy ishlarini tashkil etishda;
- Talabalarning o'qishdan bo'sh vaqtlarini to'g'ri tashkil etish masalalarini hal etishda va hokazo.

Mehnat unumdorligi va farovonligini yanada oshirish. katta hajmdagi multimedia ma'lumotlarini (matn, grafik, video, ovoz, animatsiya) qabul qilish faqat yangi aqlii vositalar va inson-mashina interfeyslarini qo'llash orqali amalga oshirilishi mumkin.

Agar kompyuter fanida unumdorlikni oshirish uchun suratlar etarli bo'lmasa, butun iqtisodiyotda samaradorlikning o'sishi sezilarli darajada kamayishi mumkin.

Bugungi kunda dunyodagi barcha ish o'rinalarining 50% ga yaqini axborotni qayta ishlash uskunalari bilan jihozlangan.

Aholini xabardor qilish, uni yangi axborot texnologiyalari bilan ta'minlash odamlarning axborotga bo'lgan ehtiyojini qondirishda muhim o'rinn tutadi.

Inson axborot olamida yashaganligi sababli jarayonlarning o'zaro munosabati, o'zaro bog'liqligi va mohiyatini o'rnatish, uning hayotida yuzaga keladigan murakkab savollarga ilmiy javob topish uchun voqealar ko'pincha raqamlar va raqamlarga aylanadi.

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

Axborot nazariya bilan amaliyotni birlashtiradi. Amaliyot nazariyasi Hech bir nazariya amaliyotsiz mavjud emas va rivojlanmaydi.

Fabrikalarimizning asosiy maqsadi axborot texnologiyalarining ahamiyati haqida o'ylash emas, balki jamiyatning axborotga bo'lgan ehtiyojini qondirish yo'llari va vositalari haqida tushunchaga ega bo'lishdir.

Bu ehtiyoj doimo mavjud bo'ladi va xabardor muhitda qondiriladi. "Axborot muhiti" tushunchasi bugungi kunda informatika fanini o'rganishda muhim o'rinni tutadi. Insoniyatni o'rab turgan muhit o'zining vazifalariga ko'ra xilma-xildir - tabiiy, siyosiy, ijtimoiy, milliy va ma'naviy. Aniqrog'i, bu har birimiz yashaydigan butun muhitning tekisliklari.

Ushbu rejalar barcha axborot bosqichlarini nazorat qiluvchi axborot muhitiga asoslanadi: u hodisaning moddiy axborot muhitining energiya jihatlarini to'ldiradi va rivojlantiradi, turli ijtimoiy omillar bilan chambarchas bog'liqdir.

Axborotning bilimga aylanishini o'rganish axborot muhitining mohiyatini tushunish uchun katta ahamiyatga ega. Bir qarashda ular bir xildek ko'rindi, lekin ularning o'zaro munosabatlarini chuqurroq o'rgansak, axborot va axborot uzatishning boshqa "vositalari" o'rtasida bog'liqlik mavjudligini ko'ramiz.

Bo'limlar orasidagi "ko'priq" jamiyatdagi odamlar o'tasidagi muloqot omili hisoblanadi. Shunday qilib, axborot muhitini yaratishda bilimni "o'zi uchun" axborotga aylantirish mexanizmi alohida o'rinni tutadi. Mening qadamimda axborot muhiti juda kambag'al, tor doiradagi ehtiyojlar va cheklangan

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

ma'lumotlar to'plamiga ega, bu ming yillar davomida odamlar o'rtasidagi muloqot doirasini cheklaydi va insonning jamiyatning axborot muhitiga qo'shgan hissasini kamaytiradi.

Bugungi kunda jamiyat hayotining turli shakllaridagi axborotlar majmuasi keng va rivojlangan bo'lib, uning jamiyatdagi o'rni beqiyosdir.

So'nggi paytlarda axborot muhitida katta o'zgarishlar ro'y berdi. Ushbu o'zgarishlar qog'ozsiz texnologiyaga ehtiyojni keltirib chiqaradi. Bu, o'z navbatida, YEXMning yanada rivojlanishiga olib keladi. Kelajakda axborot muhitining inson hayotidagi o'rni va ahamiyati bugungi kunga nisbatan ancha yuqori bo'lishi uchun hal etilishi lozim bo'lgan vazifalar doirasini kengaytirish zarur.

Mamlakatimizda axborotning keng joriy etilishi bilan har bir fuqaro uni o'z vaqtida, kerakli hajmda va sifatli olish imkoniyatiga ega bo'ldi. Respublikamizning viloyat, shahar va tumanlaridagi korxona, tashkilot va muassasalar maxsus qurilmalar (telefon tarmog'i, modem va boshqalar) yordamida axborotni uzatish va qabul qilish imkoniyatiga ega zamonaviy kompyuter texnikasi bilan jihozlangan.

Inson tafakkurining iqtisodiy, ekologik, siyosiy va boshqa sohalarda kengayishi axborot muhitining paydo bo'lishiga olib keldi, bunda axborot muhiti sifat va miqdor jihatdan o'zgarib, yangi xususiyat kasb etdi.

Bu shuni anglatadiki, axborotlashtirish vaqtinchalik chora emas, u zaruriy rivojlanish vositasidir va informatikasiz axborot muhitining hozirgi holatini

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

saqlab qolish mumkin emas. Axborotni tez, sifatli yig`ish, saqlash, qayta ishlash va uzatish kabi vazifalarni bajarishda kompyuter xizmatlari beqiyosdir. Iqtisodiyotni boshqarishdagi o`zgarishlar, bozor munosabatlariiga o'tish tashkil etish va buxgalteriya hisobiga katta ta'sir ko'rsatadi. Xalqaro buxgalteriya hisobiga o'tish sodir bo'ldi, bu esa uning metodologiyasining yangi shakllarini ishlab chiqishni talab qiladi. Buxgalteriya hisobi axborot tizimi va uning kompyuter ishlab chiqarishni tashkil etishning an'anaviy shakllari sezilarli o`zgarishlarga duch keldi. Buxgalter korxonaning moliyaviy holatini ob'ektiv baholashni bilishi, moliyaviy tahlil usullarini egallashi, qimmatli qog'ozlar bilan ishlay olishi, bozor jarayonlariga investitsiyalarini asoslashi va hokazo.

Axborot texnologiyalarining rivojlanish tarixi

Axborot texnologiyalarining paydo bo'lishi va rivojlanishini belgilovchi ichki va tashqi omillar mavjud bo'lib, ularga quyidagilar kiradi:

Ichki omillar.

Tashqi omillar.

Ichki omillar - axborot turlari, uning xususiyatlari, axborot u bilan turli operatsiyalarini bajarish, yig`ish, uzatish, saqlash va h.k.

Tashqi omillar axborot texnologiyalarining apparat qismidir.

Vositalar orqali axborot bilan turli vazifalarni bajarishni bildiradi.

Axborot texnologiyalari jamiyatda axborot resurslaridan oqilona foydalanishning muhim omillaridan biri bo'lib, hozirgacha bir necha

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

bosqichlarni bosib o'tgan.

1-bosqich. 19-asrning ikkinchi yarmigacha davom etdi. Ushbu bosqichda "qo'lida" axborot texnologiyalari ishlab chiqilgan. Uning asbobi qalam, siyoh qalam, kitob. Muloqot - bu odamdan odamga yoki pochta orqali muloqot.

2-bosqich. 19-asrning oxiri, bu davrda "mexanik" texnologiya rivojlangan. Uning asosiy asbobi yozuv mashinkasi, qo'shish mashinasi va boshqalar.

Bosqich 3. 20-asrning boshlariga tegishli va "elektromexanik" texnologiyalardan farq qiladi. Asosiy vositalar sifatida telegraf va telefonlardan foydalanilgan. Ushbu bosqichda axborot texnologiyalarining maqsadi o'zgardi. Diqqat axborotni taqdim etish usulidan uni taqdim etish usuliga o'tadi.

Qadam 4. Yigirmanchi asrning o'rtalariga to'g'ri keladi va "elektron" texnologiyalardan foydalanish bilan tavsiflanadi. Bu texnologiyaning asosiy vositalari kompyuter tizimlari va avtomatlashtirilgan boshqaruvi tizimlari hamda ular asosida axborot-qidiruv tizimlari hisoblanadi.

5-QADAM. Bu 20-asrning oxiri. Bu bosqichda kompyuter texnologiyalari rivojlandi. Ularning asosiy vositasi turli maqsadlar uchun turli xil dasturlarga ega shaxsiy kompyuterlardir.

Adabiyot:

1. Nishonqulov S.F.O.G.L., Solidjonov D.Z.O.G.L. (2021). Ta'lim biznesida raqamli innovatsion texnologiyalar. Fan va ta'lim, 2(6), 233-238.
2. Inomxo'jaev A.A.O., Yuldashev A.E.O., Nishonqulov S.F.O. (2021).

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

KOMPYUTER IMMUNIY TIZIMIGA ZARARLI OB'YEKT TA'SIRINING
MATEMATIK MODELI. Ilmiy taraqqiyot, 2(2), 1662-1667.

3. Sulaymonov, J. B. O. G. L., Yo'ldoshev, A. E. O. G. L. va Nishonqulov, S. F. O. G. L. (2021). Geografik axborot tizimlarining (GIS) gidrologik modellashtirish bilan integratsiyasi. Fan va ta'lif, 2(6), 239-246.
4. Sulaymonov J.B.O., Nishonqulov S.F.O., G'ofurov M.R. (2021).

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

Jahon tilshunosligida tilga sistema sifatida yondashuv

Tohir GALIEV

Guliston davlat universiteti

Ijtimoiy-iqtisodiy fakulteti

3-kurs talabasi

Тел: +998972787416

E-mail: fazliddindpr@mail.ru

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6598569>

Annotatsiya. Maqolada til sathlari bilan jiddiy va puxta shug'ullangan hind olimlari, qadimgi yunon tilshunoslari, xitoy madaniy taraqqiyoti, qadimgi rivojlangan davlatlar qatorida Arab xalifaligi hamda tilshunoslik nazariyasida asosiy ilmiy-tadqiqot olib borilgan yana bir davr borki, bu – Hind-Yevropa tillarini o'rganish davridir. Mana shu davlat va millat kelajagini taraqqiy etishiga o'z hissalarini olimlarning ilmiy izlanishlar va erishgan natijalari to'g'risida qisqa bo'lsa-da, tahlil qilishga harakat qilamiz.

Kalit so'zlar: lison, nutq, dixotomiya, til, so'z, grammatika, sistema, sinxron, diaxron.

Jahon tilshunosligi shu kungi taraqqiyot bosqichga yetib kelgunga qadar uzoq tarixiy davr, "o'sish" davrini bosib o'tdi. Til masalalariga oid qiziqish,

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

tilga oid hodisalar bilan jiddiy va puxta shug'ullanish ilk bor Hindistonda – hind olimlari, filologlari tomonidan boshlab berildi. Bundan tashqari qadimgi yunonlar esa tilshunoslikni ikki: falsafiy va grammatik jihatdan davrlarga bo'lib o'rganganligi Geraklit hamda Demokrit va uning tarafdarlari o'z fikrlarini asoslab berishganligi bilan baholash mumkin. Xitoy madaniy taraqqiyotiga hind madaniyatining ta'siri juda muhim bo'lganligiga asrlar davomida yetib kelgan ilmiy asarlar guvohlik beradi.

Qadimgi rivojlangan davlatlar qatorida Arab xalifaligini ham ko'rib o'tish maqsadga muvofiqdir. Chunki Arab xalifaligida tilshunoslikning paydo bo'lishi va rivojlanishi, Hindistondagi kabi, amaliy ehtiyojlari bilan bog'landi, ya'ni bu davrda eski yodgorliklar va Qur'on tili bilan jonli arab tili o'tasida katta farqlanish yuzaga kelganligiga guvoh bo'lamic. Tilshunoslik nazariyasida asosiy ilmiy-tadqiqot olib borilgan yana bir davr borki, bu – Hind-Yevropa tillarini o'rganish davridir. Bu davrdagi F.Bopp va V.Gumboldt hamda A.Shleyxer va G.Shteyntal ilmiy tadqiq natijalarini tahlil qilishga harakat qilamiz.

Tadqiqotning ob'ekti sifatida jahon tilshunosligida lison va nutqning farqlanishi hamda tilga sistema sifatida yondashuviga asos solinishi bilan bog'liq ilmiy asarlar tahlilga tortildi. Bundan tashqari, maqolada jahon tilshunos olimlarining ilmiy tadqiqotlaridan, ya'ni lison va nutq bilan bog'liq munozarali masalalarga oydinlik kiritganligi to'g'risidagi ma'lumotlar o'rinnegallagan. Tadqiqot mavzusini yoritishda tarixiy-qiyosiy va funktsional tahlil usullaridan foydalanilgan.

Til masalalariga oid qiziqish, tilga oid hodisalar bilan jiddiy va puxta

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

shug'ullanish ilk bor Hindistonda – hind olimlari, filologlari tomonidan boshlab berildi. Ya'ni 15 asr oldin qadimgi hindlar so'zlarning faqat ma'no tomonidangina emas, balki tovush tomonida ham o'zgarishlarni bilgan. Bundan tashqari, hind tilshunoslari grammatika - morfologiya sohasida ham ancha ishlarni amalga oshirdilar. Ular grek tilshunosligini ortda qoldirib, Guru tomonidan morfologiya: so'zlar tasnifi (so'z turkumlari), so'z yasalishi va so'z o'zgarishi, so'z turkumlarni ot, fe'l, old ko'makchi va yuklama kabi turlarga bo'lib, so'z tarkibini o'zak, affiks va qo'shimcha (turlovchi qo'shimcha) tarzida o'rgangan. Kelishik qo'shimchalarni esa bosh kelishik, qaratqich kelishik, jo'nalish kelishik, tushum kelishigi, qurol kelishigi, chiqish kelishigi va o'rinni payt kelishigi tarzida tahlil qilgan.

Qadimgi yunonlar esa tilshunoslikni ikki: falsafiy va grammatik jihatdan davrlarga bo'lgan. Bu davrda so'zlarning paydo bo'lishi bilan bog'liq masalalar Geraklit, Demokrit va uning tarafdarlari tomonidan asoslab berilgan.

Qadimgi Rim tilshunosligida esa Yuliy Tsezar, Terentsiy Varron, Mark Fabiy, Eliya Donata, Verriy Flakk, Pristsian kabi olimlar tilshunoslik sohasi bo'yicha ham qalam tebratganlar. Rim tilshunoslari o'sha davrda Yunon tilshunoslaridan farqli o'laroq, grammatikaning alohida stilistikasini (uslubshunosligini) yaratdi.

Undovlarni so'z turkumiga kiritib, yunonlarga xos bo'lgan artikelni chiqarib tashladilar hamda so'z turkumlarini 8 turga bo'linishini aytdilar[2. B.29].

Juda tez taraqqiy etayotgan Xitoy davlatini oladigan bo'lsak, uning madaniy taraqqiyotiga hind madaniyatining ta'siri natijasida hind tilshunosligining

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

ta'siri bilan Xitoy tilshunoslari ona tillarining fonetik– prosodemik hodisasi – intonatsiyaning to'rtta turini, ko'rinishini ishlab chiqishga muvaffaq bo'lishgan. XVII-XIX asrlarda Xitoy tilshunosligida tarixiy fonetika, etimologiya va sintaksisga oid ma'lumotlar ustida ish olib borilgan bo'lib, tinqidiy matnshunoslik taraqqiy etdi. So'z turkumlarni esa mustaqil va yordamchi sifatida tahlil qila boshladi.

Arab xalifaligida tilshunoslikning paydo bo'lishi va rivojlanishi, Hindistondagi kabi, amaliy ehtiyojlari bilan bog'landi, ya'ni bu davrda eski yodgorliklar va Qur'on tili bilan jonli arab tili o'tasida katta farqlanish yuzaga keladi. Arab olimlari Qur'oni tushunarli qilish, klassik arab tilini shevalar ta'siridan saqlab qolish maqsadida jiddiy ishlar olib bordi. Arab tilshunoslarning katta yutuqlaridan biri leksikografiyanı mukammal o'rganganligi. Xullas, arab leksikografiyasida lug'atlar mazmuniga ko'ra 6 guruhga bo'linishi asoslandi. Fonetika masalalari bo'yicha esa, unli va undosh tovushlarni farqlay olishgan. Eng asosiysi arab tilshunoslari grammatikani juda jiddiy tarzda tahlil qilganlar va bu soha bo'yicha juda katta yutuqlarga erishdi.

Yana bir narsaga alohida e'tibor berish lozimki, XVIII asrgacha til o'zgarmas hodisa sifatida o'rganilgan bo'lib, shu asrdan boshlab Sharl de Bros, Jan-Jak Russo, Monbaddo, Adam Smit, Pristli, Gerder kabi olimlar tomonida til o'zgaruvchan, rivojlanuvchi hodisa ekanligi qo'llab-quvvatlandi.

Umuman, tillarni qiyosiy tadqiq qilish, ularga tarixiylik nuqtai nazardan yondashish kabilar qiyosiy-tarixiy tilshunoslikning maydonga kelishga, tilshunoslikning alohida mustaqil fan sifatida qat'iy tan olinishiga zamin

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

yaratdi desak xato bo'lmaydi. Qiyosiy-tarixiy metod ilmiy-tekshirish usullarining muayyan sistemasi bo'lib, o'z oldiga qarindosh tillarini qiyoslash orqali o'rganib, u yoki bu tilning tarixini, undagi o'zgarishlarni, lisoniy hodisalarning mohiyatini, uning taraqqiyotidagi qonuniyatlarini ko'rsatib berish, tushuntirish kabi vazifalarni qo'yadi.

Tilshunoslik barcha jabhalarda, o'sha hudud yoki mintaqaning milliy an'analariga xos tarzda o'sha yerlik olimlar tomonidan o'rganildi. Bunga Hind-Yevropa tillarini misol sifatida keltirish mumkin. Aynan shu davr tillari davri to'rtga bo'lingan bo'lsa, bugungi davrning o'zi ikkiga bo'linib: F.Bopp va V.Gumboldt hamda A.Shleyxer va G.Shteyntal davrlarini o'z ichiga oladi.

F.Boppning xizmati shundaki, u qardosh tillarning materiallari asosida sistemaga asoslangan, sistema xarakteridagi umumiyligi nazariyani qurib beradi. R.Rask asarlarida esa, so'zlarning o'z ma'nolarini o'zgartirish mumkinligiga e'tibor beradi. Shuningdek, tub va o'zlashgan so'zlarning o'ziga xos xususiyatlarini qayd etadi, lisoniy hodisalarni tadqiq qilishda so'zni mukammal morfologik tahlil qilish lozimligini tavsiya sifatida berib o'tadi.

Tilshunoslikka juda katta hissa qo'shgan olim V.Gumboldt til falsafasini tiklab, uning obro'-e'tiborini ko'taradi va ayni falsafaga butunlay yangi yo'nalish beradiki, bu yo'nalish qiyosiy-tarixiy metod bilan zich bog'langan holda, uning asosida yuzaga keldi. U tadqiqotlarida tilga aloqa vositasi sifatida, predmetlarni anglatish vazifasini bajaruvchi sifatida baho beradi. Ayni vaqtida olim tilning murakkab o'zaro qarama-qarshi xususiyatlardan iborat ko'p jihatli hodisa ekanligini qayd etadi. V.Gulboldt o'z asarlarida

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

tilning so'z va grammatik qoidalardan iboratligini, til birligi bo'lgan so'zning esa tushunchani ifodalaydigan belgi, ramz ekanligini qayd etadi[2. B.90].

V.Gumboldt lisoniy ta'lilotning eng muhim nuqtalaridan biri til shakli haqidagi ta'lilot yoki, boshqacha aytganda, tilning ichki tuzilishi haqidagi nazariyadir. U til formasining nutq tovushlaridan tashkil topishlar, ya'ni nutq tovushlari tilning formasini hosil qilishidir. Yana bir til formasining sistema sifatida namoyon bo'lishdir. Ya'ni har bir til elementi birligi boshqa elementiga ko'ra mavjuddir, u bilan o'zaro bog'liqdir, aloqadordir. Shuningdek, til formasi ikki jihatning, ikki tomonning: moddiy va ruhiy, tashqi va ichki tomonlarning birligidan, bog'liqligidan iborat ekanligini aytgan[2. B.91].

Tilning tashqi formasi tilning materiyasi, ashyosidir, uning tovush sistemasidir. Ichki formani esa, xalqning ruhi bilan bog'laydi ham so'z orqali ifodalangan ma'no tarzida beradi.

V.Gumboldt nutq tovushlarini til formasi deb, so'zning nutqda qo'llanadigan qiyofasini so'zning grammatik formasi deb ta'riflaydi. Uning bu fikrlari hamda "ichki forma" haqidagi nazariyasi, ayni ta'lilotning idealistik jihatlari olib tashlansa, ushbu g'oyalar umumtilshunoslikda hozir ham diqqatga sazovordir.

V.Gumboldt tomonidan tilning sistema sifatida talqin qilinishi, uning organik bir butunlik sifatida berilishi A.Shleyxer, F. de Sossyur, Boduen de Kurtene kabi tilshunoslarning ta'minotlariga ta'sir qildi, ularning lisoniy g'oyalarida kuzatiladi. O'sha davrda tilni jonli organizm sifatida baholashga qarshi chiqqan olimlar Boduen de Kurtene "Til organizm emas" Potebnya -

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

"Tilni organizm deb atash, demak, u haqida hech narsa demaslikdir", "organizm mustaqil yashaydi. So'z esa faqat inson bilan bog'liq holda uning nutq a'zosi orqali yashaydi" kabi fikrlarni bildirishgan.

A.Shleyxerning lisoniy ta'lomit, asosan, haqqoniy, materialistik edi. U o'zining "Qiyosiy – lisoniy tadqiqotlar" va "Nemis tili" asarlarida til va tafakkurni dialektik munosabatda olib, tilni "Talaffuz qilingan tovushlar orqali fikr ifodalash" deb ta'riflaydi. "Til bu fikrning tovush orqali ifodalanishlardir" degan xulosani ham beradi. Ayni fikrlardan til va tafakkurning o'zaro bog'liqligi, "bir butunligi", ajralmas munosabatda ekanligi, shuningdek, tovushning moddiy hodisa sifatida til va nutqning materiali, moddiy asosi, moddiy "quvvati" ekanligi kabi fikrlar, xulosalar kelib chiqadiki, bu o'z davri uchun yuksak ilg'or g'oyalar edi[2. B.98-99]. Olim tilni jonli organizm sifatida baholaydi.

Tilshunoslikdagi psixologik oqimning - psixologizmning yirik vakili, asoschisi nemis nazariyotchi tilshunos olim G.Shteyntalning fikricha "Tilni xudoning yoki odram ruhining aksi, ko'rinish, ifodasi" – deb talqin qiladi[2. B.100].

Tilshunoslikdagi sotsiologik ta'lomit asoschilaridan biri

F. de Sossyur til va nutq masalasini jiddiy tahlil qila oldi. U lisoniy ta'lomitning muhim jihatlari sifatida quyidagilarni ifodalaydi[2. B.108-110].

F. de Sossyur til (nutq) birliklari orasidagi munosabatni, o'zaro bog'lanishni paradigmatic va sintagmatic munosabatlarga ajratadi. Paradigmatic munosabatda til birliklari bir paradigmada joylashadi, sintagmatic

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

munosabatda esa, til birliklari biri ikkinchisi bilan semantik-sintaktik munosabatda bo'lib, so'z birikmasi yoki gap hosil qiladi.

Xullas, XX asr tilshunosligida eng muhim hodisa tilning sistemaligi g'oyasi hamda til va nutqni farqlash, til va nutq dialektikasi bo'ldi. Olimning qarashlari struktural lingvistikaning – strukturalizmning yuzaga kelishida muhim sabab bo'ldi. U o'zining "Umumiy tilshunoslik kursi" asarida (1916) strukturalizmning eng asosiy, bosh g'oyalarini ta'kidlab o'tdi[2. B.111-112].

Strukturalizm – struktural lingvistika XX asrning 20-yillarning oxirlarida yuzaga kelib, Praga, Amerika va Kapengagen strukturalizmi kabi uchta mактабга bo'linadi. [3. B.113-114]

Amerika strukturalizm XX asrning 20-30 yillarda mahalliy aholi (indeystlarning) tilini o'rganish natijasida maydonga kelib, Frants Boasdir asoschi sifatida tan olinadi. Amerika strukturalistlari tilga belgilar sistemasi sifatida qaraydilar. Aniqrog'i ular tilni nutqda qo'llanuvchi tovushlar, ularning nomi sifatida tushunadilar.

Ayni vaqtida ular tilda faqat tovush emas, balki ma'noni ham farqlaydilar[2. B.116].

Kopengagen strukturalizmi XX asr 30-yillarining boshlarida Daniyada tashkil topgan bo'lib, Lui Elmslev asoschi sifatida glossematika nomini beradi.

Glossematikalarda til sinxron – hozirgi bir davrdagi sof munosabatlarning mavhum sistemasi sifatida beriladi. Bunda har bir aniq tilning o'ziga xosligi, xususiyatlari inkor qilinadi. Ular "tilshunos tilning real elementlari orasidagi o'zaro munosabatini emas, balki tildagi zamon va makon chegarasi

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

bo'Imagan munosabatlar strukturasinigina tekshirish lozim", degan universal ta'lilotni yaratmoqchi bo'ladilar. Shunday qilib "munosabatlar lingvistikasi" birinchi o'ringa qo'yilib, real tillar, ularning tovush materiyasi va ma'no masalasi ikkilamchi hodisa deb qaraladi[1;3;4;5;6;7].

L.Elislov F.de Sossyurning til va nutq antinomiyasiga munosabat bildirar ekan, u nutqni individual jarayon sifatida tushunib, unga sxema – til sxemasi, norma – til normasi va uzus – til uzusini zid qo'yadi[2. B.118].

Strukturalizm maktablari bir-biridan tashkil topgan joy nomiga, tilni struktura hodisa sifatida olib, uni tuzilishiga ko'ra tahlil qilishi, qo'llaniladigan metodlariga ko'ra, lisoniy hodisalarga qaysi pozitsiya nuqtai nazaridan yondashishiga ko'ra o'zaro farqlanadi. Lekin bir umumiy g'oyaga ko'ra birlashadilar.

Bu g'oya vakillari til va nutqning farqlanishi alohida tadqiq qilgan dastlabki olimlardir.

Hind tilshunoslari so'zlar tasnifini, so'z turkumlarini hamda kelishiklar tizmini chuqurroq tahlil qilgan bo'lsa, qadimgi yunonlar esa tilshunoslikni falsafiy va grammatik jihatdan tahlil qilganligiga guvoh bo'ldik. Boshqa tilshunoslik maktablaridan farqli ravishda Xitoy tilshunosligida tarixiy fonetika, etimologiya va sintaksisga oid ma'lumotlar ustida ish olib borilgan, tanqidiy matnshunoslik esa taraqqiy etgan darv hisoblanadi. Yana so'z turkumlarni mustaqil va yordamchi sifatida tahlil qilina boshlagan jarayonlarni o'zida mujassamlashtirgan.

Bugungi kunda butun dunyo bo'yicha eng mukammal grammatika sifatida

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

tan olingan arab grammatikasini esga olmay iloj yo'q. Chunki o'sha davrda ham arab grammatikasi ilg'orlar qatorida edi. Arab olimlari Qur'oni tushunarli qilish, klassik arab tilini shevalar ta'siridan saqlab qolish maqsadida jiddiy ishlar olib borganligi ilmiy asarlarda o'z isbotini topib turibdi.

Yuqoridagilardan tashqari, tilshunoslikning barcha jabhalarda tinimsiz ilmiy izlanishlar olib borgan F.Bopp, V.Gumboldt, A.Shleyxer, G.Shteyntal kabilar olimlarning fonetika, leksikologiya, morfologiya va stintaksisga oid ilmiy nazariyalari tilshunoslik fanning rivojlanishiga o'z ta'sirini o'tkazmay qolmadi.

Adabiyotlar ro'yxati

1. Usmonov S. Umumiyl tilshunoslik. –Toshkent: TDPI, 1972.
2. Rasulov R. Umumiyl tilshunoslik. –Toshkent: Fan texnologiyalar, 2007. –B. 29.
3. Loya Ya.V. Istorya lingvisticheskix ucheniy. – Moskva, 1968.
4. Kondrashov N.A. Istorya lingvisticheskix ucheniy. – Moskva, 1979.
5. Sharipov F.G. Attitude to the piural affix in Uzbek language // Buxoro davlat universiteti Ilmiy axboroti. – Buxoro. 2021. №1. –B.50-64.
6. Sharipov F.G., Sharipov T.F. O'zbek tilshunosligida morfonologoyaga doir talqinlar // Academic research in educational sciences. – Toshkent, 2021. №2/2.

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

7. Sharipov F.G., Sharipov J.G. The Intial period of formation of the uzbek scientific linguistics // Guliston davlat universiteti axborotnomasi. – Guliston, 2020. №4. – B. 25-31.

Toshkent shahar “Farg’ona yo’li” ko’chasida yo’l qoplamasining g’adir-budurligini aniqlash

M.A. Malikov “ShY va K” kafedrasi tayanch doktoranti

Sh.E. Abdullayev “ShY va K” kafedrasi magistranti

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6598727>

Annotatsiya: Respublikamiz iqtisodiyotining rivojlanishi va taraqqiy etishi avtomobil yollari tarmogining holatiga bogliqdir. Respublikamiz boyicha tashilayotgan yuklarining 93% avtomobil yollari orqali tashilayotganligi iqtisodiyotning rivojlanishida avtomobil yollarining ahamiyatini belgilab beradi. Yo’l qoplamasining gadir-budurligi avtomobil yollarida harakat xavfsizligini taminlash uchun zarur bolgan asosiy transport ekspluatatsion korsatkichlardan biri hisoblanadi, chunki u avtomobil shinalari va qoplama yuzasi ortasidagi nisbiy harakatga qarshilik ko’rsatadigan kuchni ifodalaydi. Avtomobil yo’llarda harakat xavfsizligini ta’minlash maqsadida yo’llarining transport-ekspluatatsion holatini baholash ishlari olib boriladi.

Kalit so’zlar: Yo’l qoplamasining g’adir-budurligi, qoplama yuzasi teksturasi, qumli dog.

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

Avtomobil transportining doimiy rivojlanishi, avtomobil yollari yuk kotarish qobiliyatining ortishi, transport vositalarining yaxshi ishlashi, avtomobil yollarining transport - ekspluatatsion holatiga bogliqdir. Avtomobil yolining holati transport - ekspluatatsion ko'rsatkichlardan biri bu qoplamaning g'adir-budurligi orqali tavsiflanadi[1]. Yol sohasida muhim vazifalardan biri, yilning har xil davrida yollarning ekspluatatsion holatini talab darajasida ta'minlash hisoblanadi.

Avtomobil shinasining yol qoplamasi bilan yetarli darajada g'adir-budurlikka ega emasligi YTX larini keltirib chiqaruvchi asosiy sabablardan biri hisoblanadi. Statistik ma'lumotlarga kora, bahor va kuz oylarida YTX larining 70%, yozda esa 30% g'adir-budurlikning minimal qiymatda bolishi sababli sodir boladi [2].

Yo'l qoplamasi yuzasi teksturasi qoplama yuzasini haqiqiy tekislik yuzasiga nisbatan to'lqin uzunligining ma'lum bir diapazonida og'ishi bilan tavsiflanadi[3]. Ushbu og'ishlarning to'lqin uzunligi ma'lum bir chastota oralig'ida bo'ladi va amplitudalar orasidagi masofa A bilan belgilanadi. Bu akustik yoki tebranish spektral tahlillariga o'xshash tarzda tekstura spektri deb ataladi. Yo'l qoplamasi yuzasining tuzilishi odatda uchta toifaga bo'linadi[3]:

Mikrotekstura (<0,5 mm, A 0,001 dan 0,2 mm gacha);

Makrotekstura (0,5 dan 50 mm gacha, A 0,1 dan 20 mm gacha);

Megatekstura (50 dan 500 mm gacha, A 0,1 dan 50 mm gacha).

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

Megatekstura diapazonidan yuqorida qoplamaning noravonlik TEK tavsiflanadi, > 500 mm.

Qoplamaning g'adir-budurligiga ta'sir qiladigan teksturaning ikkita diapazoni mikrotekstura va makroteksturadir [4].

Yo'l qoplamasining tuzilishi odatda sirtning o'rtacha chuqurligini aks ettiruvchi parametrlar bilan tavsiflanadi

Hozirgi kunda tishlashish koeffitsientini baholashning bir nechta usullari mavjud. PKRS - 2 va PPK - MADI, Cooper Pendulum Skid Tester qurilmalari va "Qumli dog" usullaridan foydalanish mumkin.

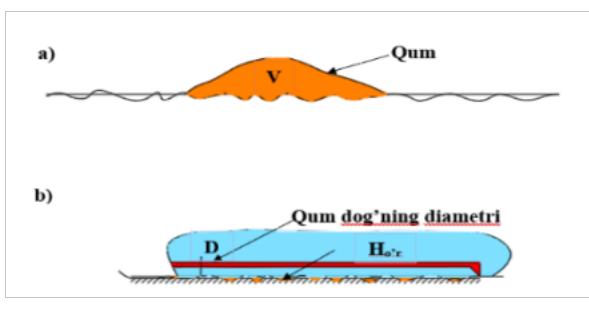
Olib borilgan tadqiqotlar natijasida "Farg'ona yo'li" kochasida yol qoplamasining g'adir-budurligini "Qumli dog" usulida aniqlandi.

"Qumli dog" usuli faqat quruq qoplomalarning g'adir-budurlikni baholash uchun qo'llaniladi. O'lchov ishlari 3 xil (10sm³, 25sm³, 50sm³) slindr idishlar, diametri 10 sm bo'lgan metal disk, o'lchami 0.14mm-0.315mm bo'lgan qum[5]. Yo'lning qatnov qismida yo'l chizig'idan 0.5-1.0m masofada ichki va tashqi qatnov qismlaridan o'lchanadi. Har bir 1000 m masofada 3-4 olchashni har bir harakat qatoridagi qoplama holatiga qarab bajariladi. Qoplomalarning gadir-budirligini Qumli dog" usuli bilan aniqlanganda har bir harakat qatorining 1000 metrida 5 ta olchov gildiraklar kop otgan joyning bittasida aniqlanadi. Qumli dog usuli bilan aniqlangan gadir-budurligi bortmalari ortacha chuqurligi miqdori 1-jadvalda korsatilgandan kam bolmasligi lozim.

O'lchov ishlarini bajarish davomida quruq qoplama yuzasi maxsus shetka

**ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR**

yordamida tozalanadi va konus shaklida qoplama yuzasiga to'kiladi. Disk yordamida qoplama yuzasiga doira shaklda bir xil holatda disk qoplamaga tekkuncha tekislab taqsimlanadi.

1-rasm. "Qumli dog" usuli.

a) belgilangan V - miqdorda qoplamaga to'kilgan qum b) qumli dog'ning D - diametridan o'rtacha g'adir-budurligini aniqlash.

Qoplamaning ho'r o'rtacha g'adir-budurlik qiymati quyidagi formuladan aniqlanadi.

$$h_{cp} = 10 \frac{V}{F} = 10 \frac{4V}{\pi D^2},$$

Eng kichik o'rtacha chuqurlik usuli bilan qoplamaning g'adir-budurlik va ilashish koeffisienti orasidagi bog'liqlik[6].

1-jadval

Ilashish koeffisienti	Eng kichik o'rtacha chuqurlik "Qumli dog" usuli bilan g'adir-budurlik, mm
--------------------------	---

**ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR**

	Yuzaga ishlov berilganda asfaltobeton qoplama uchun	Sementobeton qoplamalar uchun
0.28-0.30	1	0.5
0.35	1.8	1

“Farg’ona yo’li kochasida polimerASFALTbeton qoplama yotqizilganligi sababli 10 sm³ 0.14mm-0.315mm fraksiyali qum olindi bunda o’lchangan 3 ta nuqtadagi qumning o’rtacha diametri 17sm ga tengligi aniqlandi yuqoridagi formulaga asosan qumning. Aniqlash natijalariga asosan “Farg’ona yo’li kochasi qoplamasining g’adir-budurligi 1.09 ga tengligi aniqlandi.

“Farg’ona yo’li kochasi qoplamasining g’adir-budurligini tadqiq qilish natijalari tahlilidan quyidagi xulosalar kelib chiqadi:

-“Farg’ona yo’li kochasining qoplamasini yangi qurilganligi sababli qoplamaning g’adir-budurligi meyorda ekanligi aniqlandi.

-“Farg’ona yo’li kochasining ekspluatatsion holati va transport ekspluatatsion sifatlari harakat sharoiti talablariga javob beradi;

Yuqoridagi xulosalardan kelib chiqqan holda shuni aytish mumkinki, shahar ko’chalarining transport ekspluatatsion sifatlarini oshirish va foydalanish holatini yaxshilash, transport oqimi harakat xavfsizligini ta’minlash maqsadida kochalarni ekspluatatsion sharoitlarini tadqiq qilish dolzarb vazifalardan hisoblanadi.

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

Shahar kocha va yollarida ta'mirlash va saqlash ishlarini oz vaqtida amalga oshirish yollarning xizmat muddati oshishiga, harakat xavfsizligi ta'minlanishiga, sarf-xarajatlar kamayishiga olib keladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

В.В. Силянов, Э.Р. Домке “Транспортно-эксплуатационные качества автомобильных дорог и городских улиц” М. Академия, 2007. -50-51 с.

Q.X. Азизов “Основы организации безопасности движения” Т. 2012. - 22 с.

ISO134732:2002(E).Characterization of Pavement Texture by Use of Surface Profiles-Part 2: Terminology and Basic Requirements

ГОСТ 8736-2014 Песок для строительных работ.

Shaharsozlik normalari va qoidalari 3.06.03-21

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

“Boshlangich sinflarda matematika darslarini tashkil qilish metodikasi”

Tuliyeva Surayyo Kuralbayevna

Xorazm viloyati Gurlan tumani

16- son umumiy orta ta'lim maktabi

Boshlangich sinf oqituvchisi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6585012>

Annotatsiya: Ushbu maqolada boshlangich talimda matematika fani, uning orgatilishi, ilk bosqichlarda oqitish metodikasi shuningdek darslarni togri tashkil qilish haqida soz yuritiladi.

Kalit sozlar: ilmiy bilim, konikma, mustaqil ish, umumiy talim, oquvchi, individual.

Bugungi kunda mamlakatimizda bolayotgan ulkan bunyodkorlik ishlari, ta'lim-tarbiya sohasida qabul qilingan qonun va qarorlar “Milliy dastur”imizda belgilab berilgan buyuk maqsadlar hozirgi kun oqituvchisini yanada koproq mehnat qilishga, izlanishga da'vat etmoqda. Ushbu maqsadlarning ijobiy natijaga ega bo'lishi, eng avvalo, yosh avlodga ilmiy bilimlar asoslarini puxta o'rgatish, ularda keng dunyoqarash hamda tafakkur ko'lamini hosil qilish, ma'naviy-axloqiy sifatlarni shakllantirish borasidagi ta'limiy-tarbiyaviy ishlarni samarali tashkil etish bilan bog'liqdir.

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

Zero, yurtning porloq istiqbolini yaratish, uning nomini jahonga keng yoyish, ulug' ajdodlar tomonidan yaratilgan milliy-madaniy merojni jamiyatga namoyish etish, ularni boyitish yosh avlodni komil inson hamda malakali mutaxassis qilib tarbiyalashga bog'liqdir.

O'qituvchilarning matematika fanlarini o'qitishda yo'naltirilgan darslar jarayonini noan'anaviy shakllarda tashkil etish, ta'lif jarayonini mukammal andoza asosida loyihalashga erishish, mazkur loyihalardan oqilona foydalana olish ko'nikmalariga ega bo'lishi ta'lif oluvchilar tomonidan nazariy bilimlarning puxta, chuqur o'zlashtirilishi, ularda amaliy ko'nikma va malakalarning hosil bo'lishining kafolati bo'la oladi. Matematika o'qitish metodikasi eng avvalo kichik yoshdagi o'quvchilarni umumiy tizimda o'qitish va tarbiyalash vazifasini qo'yadi. Umumiy metodika boshlang'ich sinf matematikasining mazmunini va tizimliligini aks ettiradi, har bir bo'limni o'qitishning o'ziga xos xususiy metodlarini o'rgatadi. Xususiy metodika matematika o'qitishning asoslangan metodlarini va o'qitish formalarini, shuningdek o'quv faoliyatini tashkil qilish yo'llarini ko'rsatadi. Umumiy talim maktabining eng muhim maqsadi oquvchilarga ularning xotirasida uzoq vaqt saqlanadigan bilimlar berishdir. Oquvchi vaqt otishi bilan matabda olgan bilimlarining bir qismini unutadi. Lekin ular izsiz yoqolmaydi. Olingan bilimlar, garchi oquvchilar unutganda ham, aqliy kamolotda malum darajada iz qoldiradi. Kopincha bolalar ozlarining amaliy faoliyatlariga boglanmagan makteb materialini eslaridan chiqaradilar. Bazan organish jarayonida mashq va mustaqil ishlar kam bajarilishi sababli, materiallar xotirada mustahkam saqlanmaydi. Bulardan tashqari, oldingi mashgulotlarda ozlashtirilgan bilim, konikma va malakalar yanada

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

murakkabroq materialni organizish uchun bir pogona, tayanch boladi. Ana shu tayanchsiz oquvchilarning osishi va olga siljishi mumkin emas. Ilmiy bilimlarni egallash oquvchilarning xotirasini, mantiqiy tafakkurini, ijodiy faolligi va turli ishlarni bajarishdagi mustaqilligini rivojlantiradi. Lekin olingan bilimlar, hosil qilingan konikma va malakalar keyinchalik, ilmiy bilimlar tizimini organishda tayanch sifatida xizmat qilishi uchun ular puxta ozlashtirilishi, asosli mustahkamlanishi va oquvchilar xotirasida uzoq vaqt saqlanishi kerak. Bu mustahkamlik prinsipining talabi bolib, unga riosa qilinmasa, oquvchilarning ozlashtira olmasligi va oqishdagi qoloqligi kelib chiqadi. Bilimlar, konikma va malakalarning mustahkamligiga butun oquv jarayoni mobaynida erishiladi. Mustahkamlik prinsipining amalga oshishi, eng avvalo, oquvchilarning oquv materialini idrok etishiga bogliqdir. Oquvchilarga korsatmali, yaqqol, jiddiy mantiqiy izchillikda berilgan bilimlar ularning xotirasida yaxshiroq mustahkamlanadi.

Shu tariqa oquvchilarning bilim, konikma va malakalarni puxta ozlashtirishi, izchillik va tizimlilik, nazaryani amaliyat bilan boglash, korsatmalilik, oquvchilarning ongliligini amalga oshirish orqali taminlanadi. Shular bilan birga, oqitish jarayonida mustahkamlik prinsipining amalga oshishini taminlaydigan maxsus didaktik vositalar ham qollanadi. Ularga mazkur darsda bayon qilinganlarni mustahkamlash kiradi. Bu ish oquvchilar bilan suhbatlar, mashqlarni tashkil etish, talimiy masalalarni hal qilish va har xil amaliy topshiriqlarni bajarish orqali otkaziladi. Oquvchilar materialni esdan chiqarishining oldini olish, ular unutgan bilimlarni qayta tiklash, ozlashtirgan bilimlarini tizimlashtirish va chuqurlashtirish uchun takrorlashning har xil turlari amalga oshiriladi. Har bir mashgulotda oldingi dars materialini joriy

takrorlash otkazilib, u yangi material bilan boglanadi. Oquv yili moboynida mavzu yoki bolim boyicha organilgan materialni takrorlash uchun maxsus darslar ajratiladi va uni tizimlashtirib, chuqurlashtirib hamda mustahkamlab boriladi. Ana shu maqsadda oquv yili oxirida eng muhim masalalarga doir materiallar umumiy yosinda takrorlanadi. Agar mazkur predmetni organish keying sinfda ham davom etsa, yangi oquv yilida unga doir mashgulotlar oldingi materiallarni takrorlashdan boshlanadi. Takrorlash passiv amalga oshirilmasligi kerak. Takrorlashda qoshimcha fakt va misollarni keltirish, organilgan narsa va hodisalarining yangi tomonlarini korib chiqish, ularni chuqurroq tahlil qilish, bilimlarni murakkab talimiyl va amaliy masalalarni hal qilishda qollash kerak. Mana shularning hammasi oquvchilarning materialga qiziqishini oshiradi, mantiqiy taffakurini, ishdagi faolligi va mustaqilligini rivojlantiradi. Oquvchilarning bilimlarini puxta ozlashtirishiga konikma va malakalarni mustahkamlash hamda chuqurlashtirishda yordam beradigan mashqlarni bajarish orqali erishiladi. Shu bilan birga, ularning fikri takomillashadi, bilimlari kengayadi va chuqurlashadi. Oquv mashgulotlari davomida oqituvchi bolalarning xotirasini rivojlantirish ishlarini ham amalga oshirishi kerak. Ana shu maqsadda ularga sozlarni, tariflarni, har xil qoidalarni yodlash topshiriqlarini berishi lozim. Yodlash quruq va ma'nosini anglab yodlashdan iborat bo'ladi. Manosini anglab yodlash yangi materialni ilgaridan malum materialga, nomlarga mantiqiy boglash asosida amalga oshadi. U quruq yodlashga nisbatan oquvchilar xotirasida materialni kamroq vaqt sarflangan holda koproq musthkamlashni taminlaydi. Shuning uchun oquvchilarda, avvalo, mantiqiy manosini anglab xotirlashni rivojlantirish zarur. Birinchi sinf oquvchisi

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

talimning dastlabki oylaridagi oqish darslarida oqilgan hamma narsani tola yodlashga, matnlarni yoddan gaprib berishga harakat qiladi. Chunki u asosiy fikrni ajrata olmaydi. Oqituvchining vazifasi oquvchilar ozlashtiradigan materialning mustahkamligini taminlashdan, darsni tushuntirish tizimidagi asosiy fikr ajraladigan yosinda tashkil qilishdan iboratdir. Yuqoridaqilardan xulosa sifatida aytish mumkinki, oquvchilar ozlashtiradigan bilimlar mustahkam bolishi uchun :

1. Oqituvchi oquv materialidagi asosiy fikrni ajratishi shart.
2. Oquv materialidagi asosiy fikr oquvchi organilgan masala boyicha biladigan goyaga boglangan bolishi kerak.
3. Bilimlar oquvchilarning qarashlari va etiqodlari tizimini oz ichiga olishi lozim, shundagina ular bolaning boyligiga, yutugiga aylanadi va u bilimlarni esidan chiqarmaydi.
4. Oquv materialini oquvchining amaliy ishlari va mashqlariga boglab, undagi bilimlarning mustahkamligini ancha oshirish zarur.

Talimning hozirgi sharoitida bolalarning individual hususiyatlarini organizish va ularga yakka tartiba yondashishni amalga oshirish tobora katta ahamiyat kasb etmoqda. Hozirgi kunda yosh avlodni har tomonlama kamol toptirish vazifalarini bajarish uchun ota-onalar va bolalarga mакtabdan tashqari qoshimcha vositalarni tanlash boycha keng imkoniyatlar tugulmoqda.

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

oqituvchining bevosita boshchiligidagi bajariladigan oquv ishlaridan keng foydalaniladi, oqituvchi oquvchilarning ishlarini kerakli ishga mohirlik bilan yonaltirib turishi kerak. Ammo hozirgi vaqtida oqitish samaradorligini oshirishga imkon beruvchi tasirli metod sifatida oquvchilarning mustaqil ishlariiga borgan sari kopiroy etibor berilmoqda. Oquvchilarning mustaqil ishlari hozir oqitishning hamma bosqichlarida, shu jumladan, yangi bilimlarni berish bosqichida ham kuzatiladi. Bu muhim hodisa hozirgi zamon talimining oquvchilarning umumiy rivojlanishlariga yonaltirilganligini yana bir karra ta`kidlaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Karimov I.A. "Barkamol avlod O'zbyekiston taraqqiyotining poydevori" Toshkent "Sharq" 1997 yil.
2. Karimov I.A. Yuksak ma'naviyat – yengilmas kuch. Toshkyent "Manaviyat" 2008 yil.
3. Karimov I.A. Ozod va obod vatan, erkin va farovon hayot – pirovard maqsadimiz. Toshkyent "Manaviyat" 2008 yil.
4. O'zbyekiston Respublikasining "Ta'lif to'g'risidagi qonun". Barkamol avlod – O'zbyekiston poydevori – Toshkyent "Sharq" 1997 yil.

SIYOSAT JARAYONLARDA BARQARORLIK VA BEQARORLIK DIALEKTIKASI

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6543313>

Uzoqova Gulzoda Bahrom qizi

Qashqadaryo viloyatidagi Qarshi davlat universiteti Ijtimoiy fanlarni o'qitish metodikasi (ma'naviyat asoslari) yo'nalishi magistri

Annotatsiya: Siyosat boshqa tabiiy va Ijtimoiy bilimlar kabi birchiziqda rivojlanmaydi, ayniqsa, bugungi kunda dunyo siyosiy tizimidagi muammolarni o'rganish va tahlil etishda an'anaviy metodlar bilan birga sinergetika metodlardan ham foydalanish maqsadga muvofiqdir.

Sinergetika davlatning huquqiy tizimi va funksiyalarini yangilanishida mikro-va makrofluktuatsiya (izoh) jarayonlarini tahlil etishda qo'l kelib, u boshqa sohalarda bo'lganidek huquqda ham qo'llanilayotgan metod hisoblanadi. Shunday qilib, sinergetika yangi tipdag'i tizimlar, xossalari, jarayonlar va qonuniyatlar olamini ochdi. Bu olamning o'ziga xos xususiyatlari: ochiqlik, murakkablik, nomuvozanatlik, spontan o'zgarish, bir-butunlik, xaos va tartibot ko'p xilligi, keskin sifatiy o'zgarish, tadrijiy takomillashishdir.

Kalit so'zlar: beqarorlik, tartibsizlik, xaos (parokandalik), bifurkatsiya, deterministik, ochiq tizim, o'z-o'zini tashkillashtirish, o'z-o'zini boshqarish, avtopoezis, attraktor, nochiziqlilik, fluktuatsiya, tartib va xaos, kogerentlik,

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

koevolyutsiya, fraktal, ko'p variantlilik.

Bugungi kunda dunyoning ijtimoiy, iqtisodiy, mafkuraviy va siyosiy manzarasiga e'tibor qaratadigan bo'lsak, ushbu sohalarning barchasida beqarorlik, tartibsizlik, xaos (parokandalik) kuchayib borayotganligini kuzatishimiz mumkin. Fikrimizcha, yuqorida sanab o'tilgan sohalarda kuzatilayotgan tartibsizlik va beqarorlik holatlarining barchasining asosida inson erkinligi, insonning erkin tanlovi turibdi. "Insoniyatning nimaga qodirligi, uning kelajak taqdirini oldindan aniqlab, bashorat qilib bo'lmaydi, chunki, oxir oqibat barchasi uning erkin tanloviga bog'liq bo'lib qoladi". Inson har doim tanlash erkinligiga egaligidan, uning hayoti nochiziqli kechishi kelib chiqadi. "Reallikni an'anaviy, chiziqli tafakkurga tayangan holda nazorat qilib ham bo'lmaydi, qat'iy sabab oqibat aloqadorligi zamonaviy dunyoni va reallikni tushuntirib berishga ojizdir". Rus faylasufi Vasilkova ta'kidlayotgan nochiziqli tafakkur ham bugungi kun biridir. Chunki, nochiziqli tafakkur bu avvalo erkin fikrlash, mustaqil dunyoqarashga tayanadi. Erkin fikrlash natijasida kishida nochiziqli tafakkur tarzi shakllanadi. Aynan nochiziqli tafakkur insonni turli muammolarning kutilmagan, noan'anaviy yechimini toppish imkonini beradi. Bugungi kun murakkab ijtimoiy, siyosiy, ekologik, iqtitodiy muammolar, aynan ana shunday yechimni talab etadi.

Ijtimoiy ongning muhim shakllaridan biri siyosiy ongdir. Siyosiy ong-turli ijtimoiy guruhlarning davlat hokimiyatiga, siyosiy tashkilotlarga, ularning jamiyat hayotidagi roliga, boshqa davlatlar va millatlar bilan munosbatlar va shu kabilarga qarashlarning sistemalashtirilgan nazariy ifodasidir.

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

Siyosiy ong siyosiy faoliyat bilan o'zviy bog'langan. Siyosiy faoliyat jamiyatning ob'ektiv tarzda mavjud siyosiy tuzumining tartiblarini saqlash, mustahkamlash, takomillashtirish, rivojlantirishga qaratilgan bo'ladi. Siyosiy faoliyat muayyan siyosiy maqsadni amalga oshirish orqali namayon bo'ladi. Siyosat grekcha «politika» so'zidan olingan bo'lib, «davlatni boshqarish san'ati» degan ma'noni anglatadi. Siyosiy ijtimoiy guruhlarning iqtisodiy manfaatlarini ifodalaydi siyosiy iqtisodiyotiga, iqtisodiy bazisga faol ta'sir ko'rsatish xususiyatiga ega. Shuning uchun kishilarning siyosiy ongini shakllantirish va rivojlantirish katta ahamiyat kasb etadi. Agar iqtisodiy o'sish, taraqqiyot, jamiyatimizning tanasi bo'lsa, ma'naviyat-ma'rifat va siyosiy ong yetukligi uning ruhi, aqli va jonidir.

Sinergetika davlatning huquqiy tizimi va funksiyalarini yangilanishida mikro-va makrofluktuatsiya (izoh) jarayonlarini tahlil etishda qo'l kelib, u boshqa sohalarda bo'lganidek huquqda ham qo'llanilayotgan metod hisoblanadi. Shunday qilib, sinergetika yangi tipdagi tizimlar, xossalari, jarayonlar va qonuniyatlar olamini ochdi.

Bu olamning o'ziga xos xususiyatlari: ochiqlik, murakkablik, nomuvozanatlik, spontan o'zgarish, bir-butunlik, xaos va tartibot ko'p xilligi, keskin sifatiy o'zgarish, tadrijiy takomillashishdir.

Sinergetika tasodifiy jarayonlarda o'z-o'zini boshqarish, o'z-o'zini tashkillashtirish to'g'risidagi ilmiy yo'nalish sifatida tabiiy fanlarsohasida paydo bo'lgan. Ammo sinergetika bosqichma-bosqich ijtimoiy fanlar metodologiyasiga ham kirib kelmoqda, jumladan siyosiy bilimlarni hamda siyosiy jarayonlardagi beqarorlik va barqarorlikni o'rganish, tadqiq etishda

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

bu usul juda samaralidir.

Falsafiy, siyosiy, yuridik, psixologik va boshqa ijtimoiy-gumanitar ilmiy ishlarda beqarorlik, ochiq tizim, o'z-o'zini tashkillashtirish, o'z-o'zini boshqarish, avtopoezis, attraktor, nochiziqlilik, fluktuatsiya, bifurkatsiya tartib va xaos, kogerentlik, koevolyutsiya, fraktal, ko'p variantlilik kabi sinergetikaning asosiy tushunchasi bo'lgan yangi atamalartez-tez uchrashi buni tasdiqlaydi.

Hozirda tartibsiz tendensiyalar tobora avj olayotgan bu davrda sinergetik qarashningyana bir yo'nalishi siyosiy va huquqiy soha ekanligi ma'lum bo'ldi. Ayniqsa, siyosiy bilimlarni sinergetik tahlil qilish butun dunyo siyosati uchun dolzarbdir. Chunki siyosat sohasida hamma narsa zaruriy va tasodify hодисалар то'qnashuvidан qaynab ketmoqda. Unda sinergetik muvozanatli bo'lмаган ijtimoiy institutlar faoliyati ko'plab beqaror jarayonlar yuzaga keladi. Tez-tez avvaldan o'ylab topilgan va rejalashtirilgan jarayonlarni amalga oshirilsa, u mutlaqo teskarisiga aylanadi va o'z-o'zini boshqarish, o'z-o'zini tashkil etish tamoyillariga bo'yungan holda, butunlay yangi bosqichda rivojlana boshlaydi.

Nima deb o'ylaysiz? Siyosat - davlat hokimiyatini tashkil etish va amalga oshirish, partiyalarning mavjudligi, milliy harakatlar va siyosiy hayotning boshqa atributlari sinergetik qonuniyat asosida harakatlanuvchi hодисалар, то'qnashuvlar va manfaatlar birlashuvi natijasida paydo bo'lганми? Axir, aynan siyosatda ba'zida, tarixiy miqyosda mayda, tasodify siyosiy harakatlar (masalan, ma'lumotlarning sizib chiqishi, siyosiy liderning o'limi) davlat asoslarini va hatto dunyo tartibini silkitishga olib keladi. Yangi

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

tendensiylar, siyosiy tizimlar shakllanishi kabi makro o'zgarishlarga sabab bo'lgan bu mikro darajadagi kichik ta'sirlar, tasodifiy hodisalar richag vazifasini o'taydi, ya'ni qismlarning harakati orqali butun tizimda beqarorlik vujudga keladi va tizimdagi bu beqarorlik barqarorlikka aylanishi uchunyangi o'zgarish, yangilanish paydo bo'lgandan keyin barqarorlikka erishiladi.

Biz agnostisizm haqida, Siyosiy sohaning kompleks ilmiy bilimlarini rad etish haqida gapirmayapmiz. Aksincha, bir tomondan, siyosiy soha muammolariga yechimtopish uchun yangi uslubiy asosga muhtoj. Boshqa tomondan, siyosatsinergetikaga o'zini yanada rivojlantirish uchun g'ayrioddiy boy material beradi.

Uzoq vaqt davomida ichki siyosatshunoslikda: davlat nazariyasi va huquq, sotsiologiyada siyosiy inqirozlar sabablari asosan iqtisodiy sohadan qidirilishi lozim bo'lgan postulatlar hukmron edi. Sinergetika siyosiy inqirozlarning tabiatи ancha chuqurroq, ko'p qirrali va faqat deterministik boshlanishgagina bo'ysunmasligini tasdiqlashga imkon beradi.

Siyosiy inqiroz, shubhasiz, siyosiy tizimning inqiroz sari rivojlanishi yoki siyosiy munosabatlarning boshi berk ko'chaga kirishining natijasidir. Siyosiy liderlarning hokimiyat uchun kurashi, siyosiy jarayonning sekinlashishi yoki uning orqaga qaytishiga olib keladi. Ammo hokimiyat tarmoqlari o'rtasidagi kurash, markaz va joylar hokimiyati uchun kurash, vertikal ierarxik tuzilmalarning qulashi, ikki tomonlama hokimiyat kabi hodisalar - bu davlat hokimiyatining global yoki mahalliy inqirozi emas.

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

Siyosiy inqiroz- bu siyosatdagi axloqiy, huquqiy tamoyillarning inqirozi. Agar shunday inqiroz ustiga iqtisodiy inqiroz qo'shilsa, jamiyat falokatga duch keladi. Shuning uchun ham iqtisodiy inqirozdan chiqishga harakat qilishda birinchi navbatda siyosiy inqirozga ustuvor ahamiyat berish kerak.

Mustaqillikka erishgan ayrim mamlakatlar hukumati misolida ham siyosatdagi rezonanslar mensimaslik qanchalik xavfli ekanligini ko'rsatib turibdi. Faqat iqtisodiyot bilan band bo'lib, ungasiyosiy harakatlar, partiyalar, ambitsiyalar, ijtimoiy tuzilmalar, rahbarlar va boshqalardan ustunlik berdi. Iqtisodiy determinizm mafkurasi ijtimoiy taraqqiyotning marksistik nazariyasi (iqtisodiy asos oxir-oqibat siyosiy ustki tuzilmaga ta'sir qiladi) o'zining yomon hazilini bir qarashda juda malakali, o'qimishli hukumat rahbarlariga o'tkazdi. Boshqaruvdagi inqirozi iqtisodiy inqiroz bilan shu qadar kuchayib ketdiki, butun rus jamiyati yangi bifurkatsion vaziyatga tushib qoldi.

Jarayonga chetdan qaraganda, u vaziyatga egalik qiladi, unga ma'lum qadriyatlarni belgilaydi, aslida bugungi kundarezonansli siyosiy vaziyat, voqealar, siyosiy girdobning oqimlari uni to'fondagi yog'ochday boshqaradi. va u yuzada qolish va cho'kib ketmaslik uchun bu voqealarga qandaydir tarzda munosabat bildirishga zo'rg'a erishadi.

Siyosatdagi rezonanslarning xususiyati shunday - tizim bifurkatsiya holatiga keladi toki kichik ta'sir yoki boshqa turki uni yangi bosqichga olib kelmaunga qadar. Yuqorida aytib o'tilganidek, siyosatda ko'p uchraydigantasodify hodisalar muhim ahamiyatga ega ekanligini hisobga olish va tan olishyana bir sinergetik yangilikdir. Ammo tasodifni

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

"boshqarish" uchun, vujudga kelgan tasodif tomonidan ochilgan imkoniyatlar ham muayyan "maydon" bilan cheklanganligini tushunish kerak.

Xulosa qiladigan bo'lsak, ijtimoiy ong shakllari rivojlanishi, boyishi, o'zgarishi, yangilanishi ichki va tashqi ta'sirlar oqibatida barqarorlik va beqarorlikning birligini namoyon etadi. O'z navbatida ijtimoiy ong barqarorligi yoki beqarorligi jamiyat hayoti barqarorligi yoki beqarorligini belgilaydi, ayniqsa, siyosiy va huquqiy ong ahvoli bujarayonga katta ta'sir ko'rsatadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

Киселов Г.С. Свобода и эволюция. // Вопросы философии. 2005. №10 С.

Василькова В.В Порядок и хаос в развитии социальных систем. С.Пб., 1999. С. 483

Пригожин И., Стенгерс И. Порядок из хаоса. Новый диалог человека с природой. М., 1986

Хакен Г. Синергетика. М., 1985; Баблоянц Ф. Молекулы, динамика, жизнь. Введение в самоорганизацию материи. М., 1990.

**Vaskulyar demensiyada kognitiv va psixoemotsional buzilishlarning o'ziga
xos xususiyatlari**

Ishanxodjayeva.G.T

Shoxromboyev.S.A

Toshkent tibbiyot akademiyasi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6569392>

Annotatsiya: Tadqiqotning dolzarbliji hozirgi kunda barcha davlatlar va ayniqsa rivojlangan davlatlarda aholining o'rtacha yashash yoshi yildan-yilga oshib borayotganligi bilan birga vaskulyar demensianing ham sezilarli darajada tarqalishi va bu kasallikning keksa yoshdagi odamlarda uchrashi juda yuqoriligi bilan bundan keyin ham o'sishga moyilligi hamda keng ko'lamli tadqiqotlar shuni ko'rsatadi, dunyoda 24,3 million demensiya kasalligi bor va har yili 4,6 million yangi holat qayd etiladi. Kelgusida kasallanishning barqaror o'sishi bashorat qilinayotganligi tadqiqotning qanchalik dolzabligini ko'rsatadi.

Kalit so'zlar: vaskulyar demensiya, kognitiv, psixoemotsional, neyrovizualizatsyon tekshiruvlar, ateroskleroz, arterial gipertenziya, bosh og'rig', bosh aylanishi.

Tadqiqot maqsadi: vaskulyar demensiyanı yuzaga keltiruvchi xavf omillari hamda o'ziga xos xususiyatlarini o'rganish.

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

Tadqiqot materiali va tekshirish usullari: Tekshiruvga vaskulyar demensiyada kognitiv va psixoemotsional buzilishlari aniqlangan 23 ta bemorlar jalg qilindi. Kuzatuvdagagi barcha 23 ta bemorlarning yoshi va jinsi tahlil qilinganda ularning o'rtacha yoshi 68 ± 2 ga teng bo'lib, bemorlar orasida erkaklarni ulushi 56.52 % (n=13) ni va ayollarning ulushi 43.48 % (n=10) ni tashkil qildi. Neyrovizualizatsiyon tekshiruvlar yordamida miyaning qon tomir kasalligi tasdiqlanishi, maxsus neyropsixologik testlarning musbatligi hamda kognitiv va psixoemotsional buzilishlarning mavjudligi bemorlarni tadqiqotga jalg qilish mezonlari bo'lib hisoblandi. Barcha bemorlar vaskulyar demensiyada kognitiv va psixoemotsional buzilishlarni turli darajalari bilan og'rigan bo'lib, davolash uchun statsionar hamda ambulator sharoitda uzlusiz standart davolash chora-tadbirlari olib borilgan.

Tadqiqot natijalari: Tekshirilayotgan bemorlarda vaskulyar demensiya rivojlanishining xavf omillari asosi ateroskleroz (27,5%), arterial gipertenziya (23,3%), Ularning kombinatsiyasi (42,1%) va arterial gipotenziya (7,1%) edi. Vaskulyar demensiyaning (23 bemor, o'rtacha yoshi 68 ± 2 yosh) nevrologik holat va kognitiv funksiyalarni sub'ektiv va ob'ektiv baholash o'rtasidagi nomuvofiqlik bilan tavsiflanadi. Shu bilan birga, bemorlarda eng ko'p uchraydigan shikoyatlar bosh og'rig'i (80%), ob-havoga ta'sirchanlik (70%), bosh aylanishi (42,5%) va uyqu buzilishi (58,8%) bilan ko'p shikoyat qiladi.

Xulosa: Yuqoridagilarning barchasini hisobga olgan holda vaskulyar demensiya rivojlanishining patogenetik mexanizmi kognitiv va psixoemotsional buzilishlar shakllanishida xavf omillarini ulushi yuqori

ekanligi ko'rinadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Asadullayev M. M., Asanova S. N. asab kasallilari propedevtikasi 2008
- 2 . Z . Ibodullayev Asab kasalliklari. darslik 2013;
3. Gusev E. I. Va boshqa Asab kasalliklar
4. Majidov N. M. umumiy nevrologiya.3
5. Skoromets A A asab tizimi kasalliklarining Topikal diagnostikasi.
6. Triumph A. V. asab tizimi kasalliklarining Topikal diagnostikasi

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

TA'LIM JARAYONINI TASHKILLASHTIRISH VA SAMARADORLIGINI
OSHIRUVCHI OMILLAR

Xamidova Sevara Anvar qizi

Toshkent viloyati Ohangaron

shahar 1-maktab psixolog

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6590842>

O'qish, o'rganish – maqsadi bilim yoki ko'nikmalarni o'zlashtirishdan iborat faoliyat turi. Ko'nikma – faoliyatini hatti-harakatlarini, operaciyalari to'g'ri tanlay olish darajasida o'zlashtirish. Malaka – ko'p marta takrorlash va mashq natijasida faoliyatni yarim avtomatik tarzda bajarish darajasida o'zlashtirish. Talim jarayonining natijasi – o'zlashtirishdir. O'zlashtirish – ichki va tashqi faoliyatni maqsadga muvofiq ravishda o'zgartirishdir. Talim bir odamning boshqasiga bilim va ko'nikmalarini berishdir. Bilim, ko'nikma va malakalar – talim jarayonining natjasidir. Bolalar ularning birinchisi bo'lib, jamiyatning shaxsdan talab qiladigan talimiylar xulq-atvor formalarini bildiradi. Bog'cha, maktayu, oila boladan juda ko'p ishlarni amlaga oshirishni talab qiladi. Ijtimoiy kutish har birimizdan malum bilimlar, ko'nikmalar darajasini bo'lishi zarurligini jamiyat kutishini bildiradi. Masalan, 1 yoshli bola yurishi kerak deb hisoblaymiz. Imkoniyatlar – shaxs faoliyatini belgilovchi obektiv shart-sharoitlardir. Masalan, bolaning uyidagi boy kutubxona uni kitob o'qishga undaydi.

3. Shaxsiy manbalar. Bu shaxsning qadriyatlari sistemasi, ustanovkalari,

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

g'oyalaridir. Bu manbalar har bir shaxs faoliyatida u yoki bu darajada mavjud. Ularning barchais faoliyatning kechishiga tasir etib, talim jarayonining motivaciyasini tashkil etadi.

O'quv harakatlari faoliyatda qanday funkciyani bajarishiga qarab o'quv faoliyati quyidagi ko'rinishlarda bo'lishi mumkin:

- 1) tashqi informaciyanı passiv o'zlashtirish;
- 2) informaciyanı aktiv qidirish, topish va undan foydalanishdir;
- 3) tashqaridan boshqariladigan yo'naltirilgan informatsiyani qidirib topishdir.

Talim oluvchilarning talim faoliyati xarakteriga ko'ra talimning quyidagi metodlari ajratiladi:

- 1) tushuntiruv – ko'rsatmalilik metodi;
- 2) reproduktiv metod – bilimni qayta xotirada tiklash metodi;
- 3) muammoli talim metodi – produktiv xarakterdagи metoddир;
- 4) qisman izlanish metodi – o'quvchidan ijod qilishni talab etadigan metod;
- 5) tadqiqot metodi – o'qituvchi (metodisiz) yordamisiz tashkil etiladigan talim metodi;
- 6) aqliy xatti-harakatlar bilimlar, malaka va ko'nikmalarni bosqichma-bosqich rivojlanishi nazariyasiga ko'ra (P.Ya.Galperin) bu jarayon 6 bosqichdan iborat:

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

a) motivaciya; b) tushuntirish; v) moddiy shakldagi xatti-harakatlarni bajarish; g) baland ovozda xati-harakatlar va vazifalarni bajarish; d) xatti-harakatlarni ichki planda bajarish; e) faoliyatni fikran bajarish. Talim jarayonining samaradorligi bir qancha psixologik omillarga bog'liqdir. Bular avvalo o'quvchining o'qishga bo'lgan munosabati, uning diqqatini xususiyatlari, o'qituvchi tomonidan belgilangan ustanovkalar, o'qitishning emocional xususiyati va o'quvchining qiziqishlaridir. Tushuncha va bilimlarning shakllanishi. Bilimlarni o'rganish bir necha bosqichni o'z ichiga oladi:

- 1) malum sinfga kiruvchi predmet va hodisalarni namoyish qilish;
- 2) bu predmet va hodisalarni kuzatish;
- 3) aniqlangan xususiyatlarni taqqoslash, analiz qilish;
- 4) ajratilgan xususiyatni mavhumlashtirish.

Ilmiy tushunchalarni shakllantirish, bilish masalalarini echishga qaratilgan aktiv faoliyatdir. Bu faoliyat muammoni aniqlash, echish va uni shakllantirishdan iborat. Tasavvur va hayotiy tushunchalardan farqli ravishda ilmiy tushunchalar predmetlarning bevosita qiyosiy xususiyatlarini aks ettirmasdan, ularning umumiyligi va muhim obektiv munosabatlarini aks ettiradi. Ilmiy tushunchalarning manbai hissiy tajriba bo'lmasdan, balki predmetlarni o'zgartirish yo'li bilan ularning yangi munosabati va xususiyatlarini aniqlaydigan malum harakatdir. Ta'limning asosi – o'qituvchining o'quvchilarga etkazadigan mo'l-ko'l axborotini esda olib qolish emas, balki bu axborotni olish jarayonida o'quvchilarning o'zlari faol

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

ishtirok etishi, ularning mustaqil fikr yuritishini, mustaqil bilim olish qobiliyatini sekin-asta shakllantirib borishdan iborat bo'lmog'i lozim.

Hozirgi davrda T.V.Kudryavcev, A.M.Matyushkin, Z.I.Kalmikova va boshqalar muammoli talimning asoslarini ishlab chiqdilar. Uning mohiyati quyidagicha: O'quvchilar oldiga bilishga oid muammo quyiladi. Ular bu muammoning echimi haqida gipoteza tuzadilar, uning tekshirish usullarini belgilaydilar, muhokama qiladilar, isbotlaydilar. O'quvchilarning mustaqil kashf etish va izlashi bilan bog'liq metod evristik yoki tadqiqotchilik metodi deb ataladi. Talim jarayonida o'quvchilar bilimlarini o'zlashtiribgina qolmay, xilma-xil ko'nikma va malakalarni hosil qiladilar. Ko'nikma – bu to'g'ri usul va qo'llanmalarni tadbiq qilgan holda biror faoliyatni muvaffaqiyatli bajarishdir. Malaka – mustahkamlangan, avtomatlashtirilgan ish usullari va yo'llari bo'lib, bu usullar murakkab faoliyatning tarkibiy qismlari hisoblanadi. Ko'nikmalar mashqlar jarayonida vujudga keladi, lekin har qanday mashq ham ko'nikmani vujudga keltirmaydi. Ko'nikma harakatlarni bajarishning to'g'ri usullarini egallash bilan bog'liqdir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

- 1) Karimov. «O'zbekiston buyuk kelajak sari». Toshkent. «O'zbekiston». 1998.
- 2) I.A.Karimov. «Barkamol avlod orzusi». Toshkent. 1999.
- 3) E.Goziev. «Psixologiya». Toshkent. «O'qituvchi». 1994.
- 4) E.Goziev. «Pedagogik psixologiya asoslari». Toshkent. 1997.
- 5) Kon I.S. Psixologiya yunosheskogo vozrasta. M.: 1979

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

- 6) Mudrik A.V. O vospitanii starsheklassnikov. M.: 1981
- 7) Klimov E.A. Put` v professiyu. Leningrad: 1980
- 8) Zaxarova A.V. Psixologiya obucheniya starsheklassnikov. Riga: 1980

**INNOVATSION TEKNOLOGIYALAR ASOSIDA KIMYO FANINI O'QUV
YURTLARIDA O'QITISH**

Xayitov Faxriddin Shodiyevich

Toshkent Davlat Yuridik universitet qoshidagi akademik litseyi "Umumta'limgan fanlar" kafedrasи mudiri.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6573753>

Annotatsiya: Ushbu maqolada innovatsion texnologiyalar asosida kimyo fanini o'quv yurtlarida o'qitish haqida so'z boradi. Muallif pedagogik ma'lumotlarga tayanib, mavjud ilmiy adabiyotlar asosida muammoni tahlil qilgan va innovatsion texnologiyalar asosida kimyo fanini o'quv yurtlarida o'qitish bo'yicha mavjud o'ziga xos jihatlarini o'rgangan.

Kalit so'zlar: Kimyo, innovatsion texnologiya, pedagogik ta'limgan, ijtimoiyma'daniy muhit, intellektuallik, qobiliyat.

Kimyo alohida ilmiy soha sifatida har doim ko'plab texnik, ekologik, sanoat va boshqa sohalarga ta'sir ko'rsatgan. Shu sababli o'quv yurtlarda kimyo fanini o'qitishga alohida e'tibor qaratish lozim. Kimyoni chuqrashish uchun

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

o'rganmasdan turib tabiatni bevosita anglash, undan foydalanish, sanoat va ishlab chiqarishning barqaror rivojlanishiga erishish mumkin emas. Shu sababli zamonaviy va innovatsion mexanizmlardan keng foydalanish orqali o'quv yurtlarda kimyo fanini o'qitish zarur. Kimyo yutuqlarisiz hech qanday sanoat inqilobi sodir bo'lmedi va universitet bitiruvchilarini yuqori darajadagi kimyonni bilishlari kerak bo'ladi. Qator xorijiy ilmiy tadqiqotlarda kimyo o'qitish metodikasida yangiliklar mavjud. O'qituvchi ta'lim jarayonida o'quvchilarning o'quv faoliyatini tashkil qiladi, boshqaradi, nazorat qiladi, baholaydi va o'qitishning ta'limiy, pedagogik va rivojlantiruvchi maqsadlarini amalga oshirish orqali shaxsning to'liq rivojlanishiga zamin hozirlaydi.

Hozirgi vaqtida, pedagogik jamoa umumiyligi ta'limni rivojlantirishning strategik yo'nalishlarini muhokama qilganda va o'quvchilarning ijodiy qobiliyatlarini shakllantirishning asosiy xususiyati bo'lgan prinsipial yangi tizimni shakllantirish, ta'lim jarayonining samaradorligi pedagogik texnologiyalarni aniqlaydi. Zamonaviy ta'lim jarayoni o'quvchilarning ijodiy qibiliyatlarini rivojlantirishga yordam beradigan yangi, yanada samarali texnologiyalarni izlamasdan tasavvur ham qila olmaydi.

Maktab kimyo dasturining mazmuni o'quvchilar tomonidan o'rganilayotgan materialni yodlashga katta hissa qo'shamdi, lekin har doim ijodiy fikrlash faoliyatini rivojlantirmaydi. O'quv jarayoni davomida kimyo o'qituvchisi oldida talabalarning ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirish va ijodiy vakolatlarni shakllantirish muammosi qanday paydo bo'ladi? Ushbu muammoni hal qilish uchun qidiruv "innovatsion kimyo o'qitish texnologiyalari" tajribasining etakchi g'oyasi bo'lgan farazni ilgari surish zarurligiga olib keldi.

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

O'quv jarayonini samarali tashkil etish o'quvchilarrga alohida ajratilgan yondashuvni qo'llamasdan mumkin emas. Kimyo fanini o'qitishda differentsiatsiya alohida ahamiyatga ega. Bu mavzuning o'ziga xosligi bilan bog'liq: ba'zi talabalar uchun kimyo assimilyatsiyasi muhim qiyinchiliklar bilan bog'liq, boshqalari esa mavzuni o'rganish uchun aniq qobiliyatlarga ega. Kimyo bilimining kuchi muammoi darajadagi differentsiatsiya texnologiyasi bilan hal qilinishi mumkin. Ixtisoslashgan adabiyotlar tahlili, shuningdek, oliy ta'lilda kimyo o'qitish jarayoni o'rtasidagi ziddiyatlarni aniqladi:

O'zbekiston Respublikasida maktab o'quvchilari o'rtaida kimyo faniga bo'lgan e'tibor ortib borayotganligi fonida kimyo fanini o'rganishga bo'lgan motivatsiyaning pasayishi dunyoda;

O'quv yurtlarida kimyo sanoatining o'rni va kimyoga bo'lgan munosabatning o'zgarishi hamda umumta'lim maktablarida kimyo fanini o'rganishga ajratilgan soatlarning qisqartirilishida va jamiyatning hayotiy faoliyatini ta'minlashda;

Zamonaviy pedagogik texnologiyalarning didaktik imkoniyatlari va ularni o'rta maktabda kimyo o'qitishda qo'llashning izchilligi va maqsadga muvofiqligi.

O'quvchi mavjud qobiliyat, moyillik, qiziqish asosida o'z amalga oshirish yo'nalishlarini belgilaydi va unga eng yaqin bo'lgan ta'lim yo'nalishini tanlaydi. Qiyinchilik darajasini tanlash juda mobil va " abadiy "emas.

O'qituvchi o'z vazifalarini mustaqil tanlash uchun o'quvchilarni tayyorlaydi,

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

qaysi vazifani tanlashni maslahat beradi, ammo tanlov huquqi talaba uchun qoladi. Maktabdagi har bir mavzuni o'rganish maqsad emas, balki bolaning rivojlanish vositasidir. Talabalarning yutuqlarini baholash uchun kontentning qanday o'rganilganligi aniqlanadi: faktlarni qayta tiklash, ularni qayta tiklash yoki o'zgaruvchan darajada (fikrlash operatsiyalari darajasida).

Umumiy o'rta, o'rta maxsus, kasb-hunar va oliy ta'larning davlat ta'lim standartlari va o'quv dasturlarining ilmiy-metodik asoslarini umumiy ta'limda ta'minlash, bu jarayonga umumiy pedagogik jamoa va mutaxassislarni jalg qilgan holda tajriba ishlarini tizimli tashkil etish. Tajriba ishining maqsadi-uzluksiz ta'larning DTS va o'quv dasturlarini kompetentlikka asoslangan yondashuv asosida amalga oshirish asosida o'quvchilarda kompetentlikni shakllantirish darjasini o'rganish, tajriba natijalari asosida DTS, o'quv dasturlari va darsliklarni takomillashtirish.

Xulosa

Ta'riflangan texnologiyalardan foydalanish kimyo darslarini o'ziga jalg qiladi, o'quvchilarning ilm-fan sifatida kimyo bo'yicha bilim va ijodiy manfaatlarini rivojlanтирish usullaridan biridir, shuningdek, o'quvchilarning fikrlash faoliyatini faollashtirishga yordam beradi, bu esa ish tajribasining farazini tasdiqlaydi. Innovatsion texnologiyalar kimyo fanini o'qitish samaradorligini oshirishga yordam beradi. Ishlash ko'rsatkichlari nima? So'nggi uch yil ichida barcha sinflarda yillik attestatsiya natijalari bo'yicha o'quvchilarning bilimlarini baholash ijobiy dinamikaga ega. Ma'lumot sifati 40% - 60%. O'quvchilar amaliy ishlarida ishtirok etadilar, loyihalarni bajaradilar.

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

Zamonaviy ta'lim jarayoniga innovatsion texnologiyalarni joriy etish o'quvchilarning darsdagi faoliyatini o'zgartirishga yordam beradi. Reproduktiv (algoritm ko'ra namuna bo'yicha vazifalarni bajarish) dan talabalar faoliyati tabiat Samarali o'zgaradi. Talabalar o'zlari uchun yangi vazifalar, muammolar, ya'ni bilimlarni yangi vaziyatda qo'llashni o'rganadilar, o'zlariga qarshi bo'lgan muammolarni hal qilish uchun algoritmni mustaqil ravishda ishlab chiqadilar. O'qituvchining darsdagi vazifasi o'quvchilarning harakatlarini to'g'ri yo'naltirish hamda pedagogik faoliyatni amalga oshirish uchun innovatsion texnologiyalarni foydalanmog'i kerak.

Adabiyotlar

1. Sarimov D. S. kimyo darslarida innovatsion texnologiyalarni qo'llash. Pedagogik texnologiyalar. Zamonaviy ta'lim. 4,2014 y.
2. Abdullayeva M.M, Mardonov O'M. kimyo - T.: "O'zbekiston", 2002.
3. Istiqbolli kimyogarlar. - T., 2009.
4. Xomchenko G. P. Kimyo universitetlariga kiruvchilar uchun. - T.: "O'qituvchi", 2007.
6. Ibragimov G.I. O'zbekiston kimyo sanoatining bugungi holati va rivojlanish istiqbollari. /"Journal of Chemistry of O'zbekiston", 2007 yil, №4. O'tish: saytda harakatlanish, qidiruv
7. F. F. Xoshimov, I. Abidov, L. F. Fayzullaev. "Ta'lrim sifatini oshirish muammolari va yechimlari (Yaponiya va Xitoy misolida). Namangan

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

instituti ilmiy-texnik jurnali Muhandislik va texnologiya. 2020, №2.

8. F. F. Xoshimov, M. F. Fayzullayeva. O'zbek va Xitoy ta'lif tizimlari: islohotlardagi o'xshashlik va farqlar. "Kimyo, oziq-ovqat va kimyoviy texnologiyalarni takomillashtirishda innovatsion g'oyalar" konferentsiyasi, Namti, 20 yil 21-2019 oktyabr
9. F. F. Xoshimov, M. F. Fayzullayeva. Ta'lif tizimini rivojlantirishda Yaponiya tajribasi. "Kimyo, oziq-ovqat va kimyoviy texnologiyalarni takomillashtirishda innovatsion g'oyalar" konferentsiyasi, Namti, 20-21 oktyabr,

Axloq tuzatish ishlari jazosining ilmiy, amaliy jixatdan

takomillashtirish

Xayrullayev Muxtor Abduxalil ogli

IIV Akademiyasi kursanti

Tel: +99899 479-47-77

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6589531>

Anatatsiya: Ushbu maqola Ozbekiston Respublikasida Axloq tuzatish ishlari jazosini ijo etilishidagi amaliy yutuqlar va kamchiliklar taxlil qilinib ko`rib chiqilgan.

Tayanch tushunchalar: Axloq tuzatish ishlari, probatsiya, nazoratdagi shaxs.

Mustaqil O'zbekiston Respublikasi rivojlangan mamlakatlar ichida o'zining Konstitutsiyasi va amalga oshirayotgan islohotlari bilan o'ziga xos nufuzga ega. Jumladan, mustaqillikning o'tgan qisqa davri mobaynida sud-huquq islohoti sohasida amalga oshirilgan ishlar ko'lami bir necha o'n yilliklarga tengki, uni alohida o'rganib chiqishni davrni o'zi taqozo etmoqda. Keyingi yillarda yurtboshimizning bevosita va tashabbuslari bilan mamlakatimizdagi ko'plab sohalarda bo'lgani kabi qonunchilik tizimida ham ko'plab ijtimoiy-iqtisodiy hamda huquqiy islohotlar amalga oshirilmoqda. Jinoyatchilikning o'sishi esa nafaqat islohotlar yo'liga to'siq bo'lishi, balki davlatning rivojlanishiga ham tahdid tug'dirishi, shubhasiz.

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

Bu kabi o'zgarishlar negizida xoh u jinoyatchi, xoh u mahkum bo'lisin, avvalo inson omili, uning huquq va manfaatlari yotadi. Zotan, inson islohotlar uchun emas, balki islohot insonlarga xizmat qilmog'i darkor. Shu nuqtai nazardan olib qaraydigan bo'lsak, jinoyat sodir etib, jazoni ijro etuvchi joylarda saqlanayotgan mahkumlarni jamiyatdan, boshqacha qilib aytganda, yaqinlaridan, oilasidan ajratmagan holda saqlash ham muhim ahamiyat kasb etadi.

Axloq tuzatish ishlari jazosi (ATI) - bu sud hukmi asosida shaxs ish xaqqining o'n foizida o'ttiz foizgacha miqdorini davlat daromadi hisobiga ushlab qolgan xolda uni mexnatga majburan jalb qilishdan iborat bo'lgan faoliyat tushuniladi. Axloq tuzatish ishlari tariqasidagi jazosini iiro yetish tartibi - axloq tuzatish ishlari tariqasidagi jazo ijrosi mahkumning yashash joyidagi ichki ishlar organlarining probatsiya xizmati xodimari tomonidan amalga oshiriladi. Ozbekiston Respublikasi Prezidentining 2018-yil 7-noyabrdagi "Jinoyat-ijroiya qonunchiligini tubdan takomilashtirish chora-tadbirlari togrisida" gi PQ-4006 sonli qarori xam Probatsiya xodimlarining qonunga binoan ish korishini ta`mlaydi. Xorijiy davlatlarda xam ushbu jazo turi keng qollaniladi va probatsiya xizmati tomonidan nazoratga olinadi. Jumladan, Axloq tuzatish ishlariga xukm qilingan maxkumlarni nazorat qilish qiyinchiliklar mavjud. Shuni inobatga olgan xolda probatsiya xizmatining umumiyligi boshqaruvi Amerika Qo'shma Shtatlar Oliy sudining ma'muriy idorasi va joylarda bevosita rahbarlik - mahalliy sndlarda. Nazorat darajasi juda xilma-xildir.

Bunda elektron va texnik nazorat vositalari axloq tuzatish ishlariga hukm

**ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR**

qilingan shaxslarga nisbatan, shuningdek, ularga muayyan majburiyatlarni yuklash, masalan, jabrlanuvchiga yetkazilgan zararni qoplash uchun qo'llaniladi. Shuni ta'kidlash kerakki, probatsiya xodimi alohida vakolatlarga ega, masalan, u nazorat ostidagi shaxsni sinovdan o'tkazish yoki sinovdan o'tkazish shartlari buzilgan taqdirda ordersiz hibsga olishi mumkin. Amerikaning ba'zi shtatlarida, xususan,

Kaliforniyada o'tkazilgan tadqiqotlar aholining probatsiya xizmati haqida ijobjiy fikrini aniqladi. Xulosa qilib shuni aytish kerakki, "Adashib jinoyat yo'liga kirgan yoki sodir etgan qilmishidan chin dildan pushaymon bo'lgan insonlarga yana bir bor imkon berish, ularni jamiyatga, oilasi bag'riga qaytarish muhim ijtimoiy masalalardan biri hisoblanadi. Nega deganda, ular ham O'zbekiston fuqarolari, shu yurt farzandlaridir.

O'ylaymanki, Prezident tomonidan kechirilgan har bir shaxs o'ziga bildirilgan ishonchni oqlab, yurtimizda amalga oshirilayotgan keng ko'lamli islohotlarga munosib hissa qo'shamdi, jamiyatda o'z o'rnini topadi." – deya ta'kidladi O'zbekiston Respublikasi Prezident Shavkat Mirziyoyev.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Mirziyoyev Sh.M. Ozbekiston Respublikasi Prezidenti

Shavkat Mirziyoyevning Oliy Majlisga Murojatnomasi. – Toshkent:

«Obekiston» NMIU, 2018. – 80 b.

2. Ozbekiston Respublikasi Jinoyat kodeksi T:-2021y.

3. Ozbekiston Respublikasi Prezidentining 2018-yil 7-noyabrdagi

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

"Jinoyat-ijroiya qonunchiligini tubdan takomilashtirish chora-tadbirlari
togrisidagi PQ-4006 sonli qarori (LEX.UZ).

4. <https://probation.minjust.gov.kg/ru/o-probacii/probaciya-vmire/318.html>
5. https://ru.sputnik.kg/keyword_probacija

Toponim va uning lug'aviy asosi. Lug'aviy birlik, nom va joy nomi tushunchalarini farqlash. (Buxoro viloyati Vobkent tumani misolida)

Xayrullayeva Marjona Omon qizi

(Buxoro davlat universiteti, Ozbek tilshunoslik kafedrasи oqituvchisi)

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6600426>

Annotatsiya: So'z hamda toponimning o'zaro munosabati faqrlanib o'r ganiladi. Toponim so'z(lar)dan shakllansa ham, odatdagи so'z(lar)dan farq qiladi. So'z tilshunoslikning leksikologiya bo'limida o'r ganiladi. Toponimlar esa tilshunos likning onomastika bo'limida tadqiq etiladi. Shu bilan birgalikda, toponimni tarix, geologiya va geografiya fanlari ham tahlil va talqin qiladi. Tadqiqotlarda ham toponimlar boshqa onomastik birliklar kabi quyidagi xususiyatlari bilan so'zlardan farqlanib turadi.

Tayanch tushunchalar: so'z, toponim, topoasos, topofarmant, indicator.

Annotation: The relationship between a word and a toponym is poorly studied. Although a toponym is formed from a word (s), it is different from a regular word (s). The word is studied in the lexicology department of linguistics. Toponyms are studied in the onomastics department of linguistics. At the same time, my toponym is also analyzed and interpreted by the sciences of history, geology and geography. In studies, toponyms, like other onomastic units, differ from words in the following features.

Basic concepts: word, toponym, topoasos, topofarmant, indicator.

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

Odatda, so'z tilshunoslik fanining leksikologiya bo'limida ilmiy va amaliy jihatlardan tadqiq etiladi. Ularda lug'aviy ma'no bo'ladi. Toponimlar esa onomastik, shu jumladan, toponimik leksikaning tarkibiy qismi bo'lib, biror bir tabiiy geografik obyektning boshqa shunday obyektlardan farqlaydigan nomi hisoblanadi. U qanday hamda qaysi obyektlarning nomlari bo'lishidan qat'i nazar so'z(lar) vositasida shakllanadi. Ammo u odatdagi so'zlardan ma'lum bir toponimik ma'no yuklanganligi bilan, nomlanish jarayonida motivlanishi bilan, topoasos, topoformant va indikatorlarining mavjudligi, shuningdek, toponimlashuv hodisasi ta'sirida obyektlarga nom bo'la olishligi bilan farqlanib turadi. Mana shu farqlanish jarayonlari so'z hamda toponim muammosining o'ziga xos xususiyatlarini ko'rsata olsa, o'z-o'zidan ularning etimologik tahliliga yo'l ochilgan bo'ladi. Toponimlarga xos bo'lgan tabiiy, ijtimoiy xususiyatlarni bilmasdan va e'tiborga olmasdan turib, ular etimologik tadqiqining me'yorlari to'g'risida gapirish noo'rin. Ulardagi xarakterli xususiyatlarni quyidagilarga maxsus to'xtalish asosida ko'rib o'tish maqsadga muvofiqdir:

- 1) so'z va toponimning o'zaro munosabati;
- 2) toponim va uning lug'aviy asosi;
- 3) topoasos, topoformant va indikator tushunchalari.

So'z hamda toponimning o'zaro munosabati faqrlanib o'rganiladi. Toponim so'z(lar)dan shakllansa ham, odatdagi so'z(lar)dan farq qiladi. So'z tilshunoslikning leksikologiya bo'limida o'rganiladi. Toponimlar esa tilshunos likning onomastika bo'limida tadqiq etiladi. Shu bilan birligida, toponimni tarix, geografiya va geografiya fanlari ham tahlil va talqin qiladi.

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

Tadqiqotlarda ham toponimlar boshqa onomastik birliklar kabi quyidagi xususiyatlari bilan so'zlardan farqlanib turadi:

1. So'z leksik ma'noga ega. Toponim esa alohida, tabiiy- geografik obyektlarning nomini ifodalab, aniqlovchilik xususiyati mavjud individual, ya'ni toponimik ma'noga ega bo'lgan atoqli ot. Bu erda toponimik ma'no termini enstiklopedik va nom qo'ygan xalqning milliyligini anglatib, geografik hamda etnografik xususiyatlarni nomoyon qiladigan ma'noda ishlatilgan. Sababi, tabiatda ma'no va mazmunsiz nomlar bo'lmaydi.
2. So'z keng ma'noda nomlash mahsuli bo'lsa, toponimlar- toponimlashuv hodisasi tufayli shakllanib, toponimik ma'noni ifodalaydigan atoqli otlarning bir turi jumlasiga kiradi. Masalan, Qayna quvdi sintaktik birlik- gap. U toponimik derivatsiya hodisasi tufayli sintaktik birlikdan bir butun so'zga aylanib, toponimga ko'chgan:

qayna+quv+-di > qayna quvdi > qaynaquvdi > Qaynaquvdi.

Katta+qo'rg'on > katta qo'rg'on – bunda esa ikki so'z birikib, so'z birikmasini shakllantirgan. Katta+qo'rg'on > katta qo'rg'on > kattaqo'rg'on > Kattaqo'rg'on - bunda ikki so'z o'zaro qo'shilib, so'z birikmasini, keyin qo'shma so'zni hosil qilgan. So'ngra bu qo'shma so'z onomastik konversyaning toponimik konversiya turi tufayli onomastik leksika sathiga ko'chirib, toponimni yuzaga keltirgan. Demak, yuqoridagi ikki toponim qayd etilgan so'z birikmalaridan toponimlashuv hodisasining toponimik derivatsiya va onomastik konversiya jarayonlarida shakllanganligi bilan farqlanadi.

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

A. Hojiyev «Shuni ham qayd etish kerakki, so'z (leksema) yasalishi haqida gap borganida, albatta, uning yasalish asosi masalasiga alohida e'tibor beriladi va uning qanday birlik bo'lishi haqida ham fikr bildiriladi», deydi. Ammo toponimlar so'zdan iborat bo'lganini e'tiborga olgan holda, uning yasalish asosi haqida gapirish lozim. Sababi, qadimdan qo'llanib kelinayotgan toponimlar bugungi kunda bir so'z holiga kelgan bo'lsa ham, oldin ular bir necha so'zdan iborat bo'lgan. Bunday toponimlarga Buxoroni ko'rsatib o'tish mumkin.

Tilshunoslik bir butun tizim bo'lgani singari nomshunoslik ham alohida tizim hisoblanadi. Demak, so'z va toponim orasida qo'yilgan chegara ham, aslida, nisbiy sanaladi. Shu o'rinda so'zning etimologik tahlili toponimning etimologik tahlili uchun ma'lum ma'noda asos bo'lishi e'tiborga olinishi shart. So'zdan obyektlarni nomlash ehtiyoji tufayli toponimlar hosil bo'lgani kabi ijtimoiy-madaniy, siyosiy va iqtisodiy zaruryatlar natijasida toponimlardan so'zlar, ya'ni lug'aviy asoslarning yuzaga kelishi ham tabiiy hol. Masalan, Buxoro > buxorolik, Vobkent > Vobkentlik, Baxmalbof > baxmalboflik, Kulonxona > kulonxonalik va boshqalar. Tadqiqot olib borish uchun to'plangan toponimik materiallar majmui mavjud so'zlarning ikki guruhga bo'linganini ko'rsatadi:

Tilda mavjud bo'lgan, ammo obyektlarni nomlash uchun tanlanmagan hamda toponimik ma'no yuklanmagan so'zlar.

Obyektlarni nomlash ehtiyoji tufayli tanlangan va toponimik ma'nolar yuklangan lug`aviy asoslar.

Asosiy maqsadimiz – ikkinchi guruh so'zlardan, ya'ni obyektlarni nomlash

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

ehtiyoji tufayli tanlangan va toponimik ma'nolar yuklangan lug'aviy asoslardan shakllangan joy nomlarini etimologik tadqiqini yaratish. Demak, so'z bilan toponim o'tasida doimiy munosabat hamda uzviy aloqadorlik bo'ladi. Mazkur munosabat chegaralangan holatda apellyativ va onomastik leksika sathlarida yuz beradi. Chunki nom – voqelikning (narsa, belgi kabilarning) tildagi ifodasisidir. Toponimga asos bo'lgan so'z, ya'ni lug'aviy asos onomastik konversiya tufayli ma'lum toponimik ma'no (lar)ni ifodalashi bilan odatdagi so'zlardan farqlanadi. Mana shu o'rinda toponim va uning lug'aviy asos (lar)i haqida to'xtalish lozim bo'ladi.

Toponim va uning lug'aviy asos(lar)i tilshunoslik uchun ahamiyatli hisoblanadi. Agar toponimning lug'aviy asosi e'tiborga olinmasa, uning o'zini hech qanday omil, tamoyil va usullar bilan etimologik tahlil qilib bo'lmaydi, u haqida faqat bitta gapni aytish mumkin: «Toponim falon obyektning nomi hisoblanadi». Bu esa olib borilgan tahlilning mukammal emasligini ko'rsatadi.

Toponimlarning shakllanishida obyektlarni nomlash zarurati sabab bo'lsa, ularning nomlanishi esa – oqibat. Mana shu oqibatni yuzaga keltirish uchun so'z kerak bo'ladi. Ammo hamma so'z ham obyektlarni nomlash uchun qo'llanavermaydi. Tanlangan va toponimik ma'no yuklangan so'zlar, odatda, obyektlarni nomlashda ishlatiladi. Mana shu ikki jarayonning muvofiqlashishi natijasida lug'aviy asosdan toponim shakllanadi. Ushbu holni I. G. Dobrodomov ham qayd etgan. Toponimning «so'z+sabab >toponim» jarayonida shakllanishi va to'plangan joy nomlari e'tiborga olinadigan bo'lsa, tildagi barcha so'zlar joy nomi uchun asos bo'la olmaydi. Obyektlarga nom bo'ladigan so'zlar tanlanib, ularga maxsus ma'no(lar)

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

yuklanishi haqida qisqa mulohaza bildirilgan tadqiqot mavjud. Bu fikr – obyektlarni nomlash uchun tanlanib, maxsus toponimik ma'nolar yuklangan lug'aviy asoslarning mavjudligiga bir ishora.

A.P.Dulzon "Вопросы этимологического анализа русских топонимов субстратного происхождения" nomli ishida toponim obyektlarning nomlanishi uchun alohida ma'nolar yuklangan so'zlardan shakllanishi va ularning etimologik tahlili odatdagi qonun – qoidalar bilan amalga oshirilishi lozimligini qayd etgan.

A.V.Superanskaya "Apellyativ – onoma" nomli tadqiqotida apellyativ (lug'aviy asos) so'zini toponimlarning etimologik tadqiqida qo'llash lozimligini bu tarzda bayon qilgan: «Проблема, условно обозначенная appellative – onoma, предусматривает изучение сложных случаев, где не очевидна принадлежность рассматриваемого слова капеллятивной или ономической лексики, а также случаев различных переходов лексем из одного номинативного ряда в другой».

Muallif toponimlar tadqiqiga oid keyingi tadqiqotlaridan birida apellyativlarni, ya'ni lug'aviy asoslarni odatdagi so'zlardan farqlaydi va bu haqidagi mulohazalarni quyidagicha dalillab o'tadi: «Вопросы об этимологии собственных имен был задан участниками II Московской ономастической конференции. Ответы оказались разнообразными, вплоть до диаметрально противоположных: а) этимология имени собственного ничем не отличается от этимологии апеллятива; б) этимология имени собственного значительно отличается от

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

этимологии апеллятива.

Несколько забегая вперед, позволим себе высказать нашу точку зрения: имя собственное стоит принципиально вне этимологии в традиционном понимании этого слова». Bizningcha, birinchi javob noto'g'ri, chunki istalgan bir toponimni «falon obyektning nomi» deyish bilan uning ilmiy, amaliy, tarixiy va ijtimoiy-siyosiy ahamiyati unutiladi. Ikkinci javob to'g'ri. Toponimlarning etimologik tahlili unga asos bo'lgan apellyativlarning, ya'ni lug'aviy asoslarning etimologik asosi bilan bog'liq. Shunda ularning etimologik tadqiqi joy nomlarining etimologak tahliliga ma'lum ma'noda asos bo'ladi. Sababi, so'zda bir necha ma'no bo'lgani holda, u tabiiy – geografik obyektni nomlash uchun tanlanganda shu ma'nolardan bittasi bilan toponimni hosil qiladi. So'zdagi qolgan ma'nolar esa toponimda bo'lmaydi.

Apellyativ terminini turdosh so'z va lug'aviy asos deyish bilan uning so'zga teng kelishi ham qayd etilgan. Ammo toponim tarkibida so'zlardan tashqari uning shakllanishida asosiy rol o'ynaydigan topoformantlar ham uchraydi. Agar toponim so'zdan iborat bo'lsa, yaxshi. Biroq uning tarkibidagi topoformantlarni nima deb atash kerak? Bizningcha, topoformantlarning toponim shakllanishidagi rolini unutmagan holda ularni apellyativ – topoformant deyish o'rini. Shunda joy nomining yuzaga kelishida asosiy rol o'ynagan turdosh so'zlar bilan birga topoformantlarning vazifasi ham e'tiborga olingan bo'ladi. Xullas, toponimning lug'aviy asosi deganda quyidagilar hisobga olinadi:

1. Lug'aviy asos (turdosh so'z)lar: Qayrag'och, Sarhang, Chaqmoq, O'ba,

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

Beshbo'ri va boshqalar.

2. Lug'aviy asos+topoformant: - i (Poshshoyi), - iston (Guliston), - cha (Ko'chkicha), -chi (Ipakchi), -lar (Shayxlar), -li (Darg'ali), -kor (Sohibkor), - obod (Amirobod) kabilar.

Lug'aviy asoslarni quyidagi guruhlarga bo'lish maqsadga muvofiq:

1.Bir so'z (o'zak)li lug'aviy asoslar: Bojoq, Nayak, Og'ar, Rabot, Xalaj, Choruq, O'ba va boshqalar.

2.Ikki so'z (o'zak)li lug'aviy asoslar: Bog'i kalon, Bek jo'gi, Besh bo'ri, Jonbobo, Kichikboy, Mahallaiyorak, Rabotqozi, Quttisoz, To'ttiquish kabilar.

Lug'aviy asoslar toponimlarning tarkibiga ko'ra topoasos, indikator ko'rinishidagi lug'aviy asoslar deb ikkita guruhga bo'lindi. Shu o'rinda lug'aviy asoslar tushunchasi turdosh so'z va topoformantlarni anglatilishi hisobga olinsa, u turdosh otlardan farqlanadi. Qachonki, toponimlarning apellyativlari ham etimologik tahlilga tortilsa, shundagi toponimlarning tadqiqida muvaffaqiyatga erishish mumkin bo'ladi. Nomlarni nazariy va amaliy jihatlardan tadqiq qilishda ularning lug'aviy asos – (apellyativ)lariga to'g'ridan-to'g'ri murojaat qilingan tadqiqotlar ham mavjud. Lug'aviy asoslar turdosh otlar bilan birga sifat, olmosh, fe'l, ravish kabi so'z turkumlariga oid so'zlarni, shuningdek, topoformantlarni ham o'zida mujassamlashtiradi. Mana shularning majmuini lug'aviy ososlar deyish o'rinli bo'ladi. Sababi:

1. Toponimlar tizimida ot turkumiga oid so'zlar bilan birga son, sifat, olmosh, ravish, fe'l turkumlariga oid so'zlar ham qo'llanadi. Misol: Beshariq, Beshbo'ri, Ko'chki safed, Machiti baland, Yangiobod va boshqalar. Bu

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

misollar toponimlarga asos bo'ladigan lug'aviy asoslar jumlasiga faqat turdosh otlargina kirib qolmay, balki son, sifat, ravish, fe'l turkumlariga oid bo'lib, tanlangan, ya'ni obyektning nomlanishiga asos bo'luvchi turdosh so'zlar ham kirishini asoslaydigan dalillardir.

2. Lug'aviy asos deb olingan so'zlar turli turkumlarga oid bo'lgani kabi, ularga obyektlarni nomlash uchun maxsus toponimik ma'nolar ham yuklangan bo'ladi. Unda leksik ma'nosi bilan birga obyektga nom sifatida tanlanishi natijasida yuzaga kelgan toponimik ma'no ham mavjud.

Turdosh so'zlardan toponimlar hosil bo'lgani kabi toponimlardan ham lug'aviy asoslar hosil bo'ladi. Toponimlardan hosil bo'lgan turdosh so'zlar, kuzatishlarga ko'ra, uch xil ko'rinishda shakllanadi:

1. Toponimlar semantik o'zgarib, turdosh so'zga aylanadi: Buxoro (tuman) – buxoro (qovun turi), Chaqmoq (qishloq) – chaqmoq (tabiat hodisasi) singarilar.
2. Toponimlar –iy topoformantni qabul qilib, kishi hamda narsalarning nomi bo'ladi: Urganch – Urganjiy kabilar.
3. Toponimlar –lik qo'shimchasini olib, biron joyda yashovchi shaxsni anglatadigan lug'aviy asos sifatida qo'llanadi: Buxoro – buxorolik, Vobkent – vobkentlik, Chiltanob – chiltanoblik va boqalar.

Demak, lug'aviy asoslar obyektlarini nomlash uchun tanlangan va toponimik ma'no yuklangan turdosh so'zlar jumlasiga kiradi. Ularning tarkibida ot, sifat, son, olmosh, ravish, fe'l so'z turkumiga oid so'zlarning bo'lishi tabiiy hol. Mana shu so'zlar toponimlashuv jarayoni natijasida turli

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

obyektlarning nomiga aylangan.

Foydalanilgan adabiyotlar:

Суперанская А.В. Лингвистический аспект ономастических исследований // Вопросы ономастики, III. – Самарканд: СамГУ, 1976. – С. 5-12.

Суперанская А.В. Теоретические проблемы региональных топонимических исследований // Материалы конференции по ономастике Узбекистана. – Джизак, 1985. – С. 10-11.

Бегалиев Н. Ўзбек этнонимлари тарихидан. – Самарқанд: СамДЧТИ нашри, 2005. – Б.63-65.

Дониёров Х. Ўзбек халқининг шажара ва шевалари. – Т.: Наврўз, 2017. – Б.8.

Нафасов Т. Ўзбекистон топонимларининг изоҳли луғати (Ўзбекистоннинг жанубий районлари). – Т.: Ўқитувчи, 1988. – 135 б.

4. Эгамов Х. Жой номларининг қисқача изоҳли луғати. –Т.: Ўқитувчи Дўсимов, 1977. – Б.48

“Maktab o'quvchilarida nutq faoliyatining bir turi sifatida tinglashni o'rgatish”

Xoliyorova Makhbuba Soat qizi

Toshkent viloyati Angren shahar

30-umumiy o'rta ta'lim maktabi

ingliz tili fani o'qituvchisi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6607492>

Annotatsiya: Mazkur maqolada umumta'lim maktablarining o'quvchilarida nutq faoliyatining bir turi sifatida o'qitish usullaridan tinglashni o'rgatish tahlil qilinadi.

Kalit so'zlar: nutq, nutq faoliyat turlari, metodika, tinglash, o'qish, gapirish, grammatika, nazariya, til materiallari.

Ushbu ishning "Chet tili darslarida tinglashni o'rgatish texnikasi" mavzusi ingliz tilini o'qitishning zamonaviy metodologiyasida eng dolzarb mavzulardan biridir, chunki tinglamasdan nutq aloqasi mumkin emas. Asosiy ta'lim dasturini o'zlashtirishning mavzu natijalari umumiyligi chet tilida so'zlashuvchilarning nutq qobiliyati va ehtiyojlaridan kelib chiqqan holda og'zaki va yozma shaklda asosiy muloqot ko'nikmalarini egallashni nazarda tutadi. Bizning zamonamizda o'qitish usullari keng rivojlanmoqda va an'anaviy usullar uzoq o'tmish. Nutq qobiliyatları asoslari dastlabki

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

bosqich, bu esa chet tilini o'rgatishda maqsad va vosita sifatida tinglashdan eng samarali foydalanish imkonini beradi. Tinglash ko'nikmalarini kam baholamaslik o'quvchilarning til tayyorgarligiga juda salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin. Nutq faoliyatining ushbu turini metodologiyada o'rganish Yetaricha chuqur emas va "tinglash" atamasi uslubiy adabiyotlarda nisbatan yaqinda qo'llanilmoqda. Tinglash tushunchasi tovushli nutqni tushunish jarayonini o'z ichiga oladi. Tinglash nutq faoliyatining juda qiyin turi ekanligi ham ma'lum. Umuman olganda, tinglash og'zaki muloqotning bir qismi bo'lgan harakat sifatida ishlab chiqarish, ijtimoiy yoki shaxsiy ehtiyojlardan kelib chiqqan holda har qanday og'zaki muloqotda qo'llaniladi. Ushbu faoliyat turini o'zlashtirmsandan turib, tilni o'rganish va chet tilidan kerakli darajada foydalanish mumkin emas. Muammo chet tilidagi nutqni quloq orqali idrok etishga o'rgatish chet tilidagi muloqotni o'rgatishning eng muhim jihatlaridan biri bo'lib, shuning uchun ham zamon talabiga javob beradigan tinglab o'qitish texnologiyalarini ishlab chiqish va rivojlantirish nihoyatda muhim hisoblanadi. Tinglash chet tilini o'rganishni boshlaganlar uchun eng ko'p qiyinchiliklarni keltirib chiqaradi. Boshqa tomondan, nutq faoliyatining bu turi ingliz tilini o'rgatish uchun kuchli vositadir. Tabiiy nutq aloqasi sharoitida nutq faoliyatining ushbu turining ulushi juda katta, agar ta'sirni hisobga olsak zamonaviy odam radio va televideniya kabi ommaviy axborot vositalari maktab sharoitida tinglash doirasi o'qituvchi nutqini tinglash va tushunishni, sinfdoshlarning xabarlarini va lentada o'qilgan matnlarni o'z ichiga oladi. Tinglash jarayonida odamning barcha asosiy analizatorlari o'zaro ta'sir qiladi. Nutqni tinglash jarayonida tinglovchi qabul qilingan

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

ma'lumotni talaffuz qiladi, vizual analizator esa nutqni idrok etishni sezilarli darajada osonlashtirishi mumkin. Tinglashda analizatorlardan tashqari, chet tilini o'rganishning dastlabki bosqichida ichki talaffuz shakliga ega bo'lgan ichki nutq muhim rol o'ynaydi. Nutq faoliyatining ushbu turining ichki mexanizmining asoslari quyidagilar: aqliy jarayonlar, eshitish sifatida idrok etish, diqqat, til vositalarini tan olish, ularni aniqlash, tushunish, oldindan ko'rish, guruhlash, umumlashtirish, xotirada saqlash, xulosa chiqarish, ya'n ni birovning fikrini qayta tiklash va unga adekvat javob berish. Har qanday inson faoliyati singari, tinglash ham uch bosqichni o'z ichiga olgan ko'p bosqichli, ierarxik tuzilishga ega:

1) rag'batlantirish

Ushbu bosqich tinglovchining ehtiyojlariga asoslanadi va tinglash munosabatini yaratadigan kommunikativ vazifa bilan qo'zg'atilishi kerak. Kommunikativ vazifa qiziqishni rag'batlantiradi, u olingan ma'lumotga yoki muammoni hal qilish jarayoniga yo'naltirilishi mumkin;

2) analitik va sintetik

Ushbu bosqichda qulqoq tomonidan qabul qilingan semantik ishlov berish sodir bo'ladi;

3) ijro etuvchi

Ushbu bosqichda ma'lumot tanish yoki notanish, tushunarli yoki tushunarsiz deb baholanishi kerak.

Shunday qilib, tinglash ichki nutq faoliyatining murakkab o'ziga xos turidir. Nutqni qulqoq orqali tushunishdagi asosiy qiyinchiliklar. Tinglash nutq

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

faoliyatining oson shakli emas. Kochkina Z.A.ning maqolasida. "..., chet tilini o'zlashtirish va nutqiy ko'nikmalarni rivojlantirish asosan tinglash orqali amalga oshiriladi" deb ta'kidlanadi. Tinglash nutq faoliyatining yagona turi bo'lib, unda deyarli hech narsa uni bajaruvchi shaxsga bog'liq emas. O'quvchi suhbatdoshning so'zlarini, shuningdek, har xil janr va uslubdagi haqiqiy audio va video matnlarning mazmunini turli darajadagi chuqurlik va aniqlik bilan tushunishni o'rganishi kerak. O'quv jarayonidagi qiyinchiliklarni bartaraf etish emas, balki bosqichma-bosqich va izchillik bilan bartaraf etish to'g'ri ko'rindi. Psixologlar ta'kidlaganidek, shaxs psixikasining yuqori tarangligi, uning irodasi va diqqatini safarbar etish, barcha mexanizmlarning aniq ishlashi sharoitida amalga oshiriladigan bunday mashg'ulotlar eng samarali hisoblanadi.

O'quv jarayonidagi qiyinchiliklarni engish uchun ushbu qiyinchiliklarga nima sabab bo'lishi mumkinligini aniq tushunish kerak:

- 1) til materialining tabiati;
- 2) qiyinchiliklar muloqotning lingvistik shakli bilan bog'liq bo'lishi mumkin;
- 3) aloqaning semantik mazmuni, kompozitsiyasi bilan;
- 4) xabarni taqdim etish shartlari bilan;
- 5) axborot manbalari bilan;

Til materialining tabiati bilan bog'liq qiyinchiliklarni, o'z navbatida, ajratish mumkin fonetik, leksik va grammatik qiyinchiliklar.

Fonetik qiyinchiliklar barcha chet tillari uchun umumiyl bo'lishi mumkin va

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

alohida tillarga xos bo'lishi mumkin. Umumiy qiyinchilik - so'zdagi tovushlar va jumladagi so'zlar orasidagi aniq chegaraning yo'qligi; chet tillarida mavjud bo'limgan bunday fonemalarning mavjudligi mahalliy til so'zlarning yozilishi va talaffuzi o'rta sidagi nomuvofiqlik, ayniqsa, ingliz tilida keng tarqalgan.

Nutq oqimida tanish so'zlar progressiv yoki regressiv assimilyatsiya ta'sirida tanish tovushini o'zgartiradi.

Orasida leksik qiyinchiliklar, birinchi navbatda, ingliz tilida sinonimlar va omonimlarning mavjudligi bilan bog'liq bo'lishi kerak. Tovush jihatdan o'xshash so'zlar ham katta qiyinchilik tug'diradi, ayniqsa paronimlar (ijtimoiy-iqtisodiy), juftlashgan tushunchalarni ifodalovchi so'zlar (savat - savat, g'arb-sharq), birikmasi bir xil bo'lgan yoki oddiy so'zlar uchun uchraydigan so'zlar. Grammatika sohasida ingliz nutqini tushunishda katta qiyinchiliklar, aksariyat hollarda so'zlar orasidagi bog'lanish mustaqil leksik ma'noga ega bo'limgan turli xil rasmiy so'zlar yordamida amalga oshirilishi sababli yuzaga keladi. O'quvchilar birinchi eshitgan fe'l ko'pincha ularning fikrini noto'g'ri yo'lga yo'naltiradi, chunki bu ularning ongida tabiiy ravishda ular yaxshi biladigan va qo'shma fe'l ma'nosidan juda uzoqda bo'lishi mumkin bo'lgan fe'lning o'ziga xos ma'nosi bilan bog'lanadi. Umuman olganda, aniq ta'lim vazifalariga qarab va ma'lumotni to'liq tushunish asosida tinglashning ikki turi ajratiladi: to'liq tushunib tinglash va matnning asosiy mazmunini tushunib tinglash. Tinglab tushunish matnlarida notanish lug'at va tushunishga xalaqit beradigan iboralar mavjud emas. Asosiy mazmunni tushungan holda matnni tinglashda talaba matnni yaxlit tushunishga intilishi kerak.

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

Amaliy qism - o 'quv mahsulotining batafsil tavsifi

Tinglab tushunishga o 'rgatish mashqlari tizimi.

Tinglashni o'rgatish uchun mo'ljallangan mashqlar tizimi mavjud. Tinglashda mashqlar tizimi - tinglash ko'nikma va malakalarini shakllantirish uchun ma'lum ketma-ketlikda va etarli miqdorda bajariladigan zaruriy guruhlar va mashqlar turlari yig'indisidir.

1. Chet tilidagi nutqning so 'zlovchi orqasida

- a) pauza vaqtida yoki
- b) bir xil tilda sinxron tarzda takrorlanishi.

Ushbu mashq asosiy hisoblanadi. U barcha to'rtta tinglash mexanizmlarini ishlab chiqadi. Axir, uni bajarish uchun siz matnni eshitishingiz, uni sintagmalarga bo'lishingiz, tanish so'zlar va tuzilmalarni o'rganishingiz kerak va bu nutq eshitishning rivojlanishidir. Takrorlash uchun ular birinchi navbatda yod olishlari kerak va bu xotiraning rivojlanishi.

2. Nutqni eshitishni rivojlantirish uchun mashqlar. Og'zaki eshitishni rivojlantirishda siz vizual yordam bilan tinglashni qo'llashingiz mumkin, ya'ni. bosma matn va unga illyustratsiyalar yordamida. Bunday tinglashning ajoyib namunasi videolar bo'lib, unda rasm matn mazmunini deyarli to'liq aks ettiradi. Shuningdek, siz talabalardan etishmayotgan so'zlarni, artikllarni, predloglarni qo'shishni, gapning boshini yoki oxirini qo'shishni va hokazolarni so'rashingiz mumkin.

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

3. Xotirani tarbiyalash uchun mashqlar.

Xotirani mashq qilish uchun siz quyidagi mashqlarni taklif qilishingiz mumkin.

1. Matnni tinglagandan so'ng, bayonotlarga qo'shiling yoki ularni rad eting. Izohlar o'rniga savollar ishlatalishi mumkin. Bunday tinglash tayyor tinglash deb ataladi.

2. Matnda ishlataligan barcha sanalarni, nomlarni, joy nomlarini va hokazolarni eslab qoling va ularni bir xil ketma-ketlikda takrorlang.

3. Tinglang va faqat bitta mavzuga tegishli bo'lganlarni takrorlang.

4. Ehtimoliy bashorat qilishni o'rnatish mashqlari.

1. So'zlarga imkon qadar ko'proq ta'riflarni toping.

2. Ot, fe'l, qo'shimcha yoki sifatdosh bilan mumkin bo'lgan so'z birikmalarini tuzing.

3. Sarlavha, rasmlar, kalit so'zlar, savollar va boshqalar bo'yicha tarkibni aniqlang.

Mahalliy va xorijiy metodologlar an'anaviy ravishda matn ustida ishlashni uch bosqichga bo'lishni taklif qilishadi:

1) tinglashdan oldin;

2) tinglashda;

3) tinglagandan keyin.

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

Matn oldidan (matndan oldingi) bosqich. (Eshitishdan oldin)

Bu topshiriq ham tinglovchi tafakkurdir, chunki talabalar bu javoblarni izlaydilar va bilimdon o'qituvchi har doim muhokamani to'g'ri yo'nalishga yo'naltirishi va matnda yoritilganini bilgan savollarni qo'zg'atishi mumkin. Bu erda siz talabalarni matnni tushunish uchun zarur bo'lgan lug'at bilan ham tanishtirishingiz mumkin.

Matnni haqiqatda tinglash bosqichi (tinglash paytida)

Tinglash qobiliyatini rivojlantirish uchun bir nechta tinglovlar bo'lishi mumkin. Bunday holda, motivatsiyani yo'qotmaslik juda muhimdir. Bu topshiriqlarning yangiligiga yordam beradi (matnni tinglang va keyingi jumlalarga etishmayotgan so'zlarni kriting; jumlalarni tugating, matnni tinglang va unda biror narsa aytiganligini ayting)

Post-matn bosqich (Keyingi harakatlar)

Matnni tushunishni nazorat qilish uchun mo'ljallangan turli mashqlarni o'z ichiga oladi. Matnni tinglab, uning uchun bir qator mashqlarni bajarganingizdan so'ng, nutq va yozish qobiliyatingizni rivojlantirish uchun undan foydalanishni davom ettirishingiz mumkin.

Xulosa qilib shuni aytish kerakki, ingliz tili darslarida tinglashni o'rgatish uchun ishlab chiqilgan mashqlar tizimidan foydalanish nafaqat bolalarning ishtiyoqini oshiribgina qolmay, balki darslarni yanada qiziqarli qiladi, balki bilim sifatini oshirishga yordam beradi, lingvistik muammolarni yengillashtiradi, topshiriqlarni bajarishda qiyinchiliklar, bu esa talabalarni yaxshi natijalarga erishishga yordam beradi.

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Jalolov Jamol. Chet til o'qitish metodikasi. "O'qituvchi" nashriyot-matbaa ijodiy uyi, Toshkent – 2012.
2. Bekmuratova U. B. "Ingliz tilini o'qitishda innovatsion texnologiyalardan foydalanish" mavzusida referat. Toshkent – 2012 yil
3. Отабоева, М. Р. Chet tilini o'qitishda zamonaviy innovatsion texnologiyalaridan foydalanish va uning samaradorligi / М. Р. Отабоева. – Текст: непосредственный, электронный // Молодой ученый. – 2017. – № 4.2 (138.2). – С. 36–37. – URL:
4. <https://moluch.ru/archive/138/39058/> (дата обращения: 27.04.2020) Xatamova N. Q., Mirzayeva M.N. "INGLIZ TILI DARSLARIDA 5. QO'LLANILADIGAN INTERFAOL USULLAR" (uslubiy qo'llanma), Navoiy, 2006, 40 bet.
5. Xoldorova M., Fayziyeva N., Rixsittilayeva F. "CHET TILINI O'QITISHDA YORDAMCHI VOSITALARDAN FOYDALANISH". Toshkent: Nizomiy nomidagi TDPU, 2005

**Maktab kimyo kursida moddalar tarkibini aniqlashning xromatografik
usullaridan foydalanish**

Xoljo'rayeva Bodomoy Asror qizi

JDPI aniq va tabiiy fanlar fakulteti(kimyo)

Jizzax shahar 26 -maktab

SH.Rashidov tumani ,Xayrobod Q.F.Y,Yangiguliston ko' chasi 18 –uy

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6611491>

Annotatsiya: Ushbu maqolada maktab kimyo kursida moddalar tarkibini aniqlashning xromatografik usullaridan foydalanish va uning fani, tadqiqot doirasi, maqsadi va vazifalari yoritilgan.

Kalit so'zlar: kimyo, usullar, xromatografik, Zamonaviy pedagogik texnologiya, detektorlar.

“Ta`lim to`g`risida”gi Qonun va “Kadrlar tayyorlash milliy Dasturi” ta`lim xodimlari zimmasiga o`ta ma`suliyatli vazifalarni yuklaydi. Bu vazifani amalga oshirish jarayonida o`quvchilarni o`qitishga yangicha yondashish, o`qituvchilarni o`z kasbiga va o`quvchilarga o`ta talabchanlik bilan munosabatda bo`lishni taqozo etadi. Pedagogik jarayonning eskirib qolgan texnologiyasini yangisiga almashtirish, ta`limga davr talablari asosida

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

yondashish, darsga esa yangicha usullarning loyihasini tadbiq etish hozirgi kunning dolzarb vazifalaridan biriga aylandi. Bugungi kunda jamiyatimizda yangi ijtimoiy munosabatlaming shakllanishi, ta'limning dunyo ta'lism tizimiga integratsiyalashuvi, demokratiyalash va insonparvarlashtirish jarayonlarining rivojlanishi ta'lim jarayonida zamonaviy pedagogik texnologiyalar (PT)ga yangicha yondashuv zarurligini taqozo etmoqda. Pedagogik texnologiya - ta'lim texnologiyasi, yangi pedagogik tajriba, yangi pedagogik texnologiya, zamonaviy pedagogik texnologiya, axborot texnologiyasi, yangi tajriba, ta'lim-tarbiya metodlari tushunchalarini qamrab oladi. Demak, pedagogik texnologiya didaktik vazifalarni samarali amalga oshirish, shu sohadagi maqsadga erishish yo'li bo'lib hisoblanadi. Pedagogik texnologiya - bu o`qituvchining turli vositalari yordamida o`quvchiga muayyan sharoitda va ma'lum ketma-ketlikda ta`sir etish va aks ta`sir mahsuli sifatida ularda oldindan berilgan shaxs sifatlarini intensiv shakllantirish jarayonidir. Shuningdek, pedagogik texnologiya deyilganda - ta'lim-tarbiya jarayonining tizimga solingan, ilmiy-uslubiy asoslangan, eng ilg`or vosita, usul va mazmun uyg`unligi asosida maqsad, vazifa va pedagogik faoliyat natijasining yaxlitligi nazarda tutiladi Beriladigan ta`rifning har xillidan qat`iy nazar, pedagogik texnologiya tamoyillari quyidagilardan iborat: a) pedagogik texnologiya oldindan loyihalanadi; b) tayyor loyihani amaliyotga tadbiq etishda o`qituvchidan katta mehnat talab qilinmaydi; v) yakuniy natijalarni kafolatlaydi. Zamonaviy ta'limni tashkil etishga qo'yiladigan muhim talablardan biri ortiqcha ruhiy va jismoniy kuch sarf etmay, qisqa vaqt ichida yuksak natijalarga erishishdir. Qisqa vaqt orasida muayyan nazariy bilimlarni o`quvchilarga yetkazib berish, ularda

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

ma`lum faoliyat yuzasidan ko`nikma va malakalarni hosil qilish, shuningdek, o'quvchilar faoliyatini nazorat qilish, ular tomonidan egallangan bilim, ko`nikma hamda malakalar darajasini baholash o'qituvchidan yuksak pedagogik mahorat hamda ta`lim jarayoniga nisbatan yangicha yondashuvni talab etadi. Pedagogik texnologiya o'z mohiyatiga ko'ra sub`yektiv xususiyatga ega, ya`ni, har bir pedagog ta`lim va tarbiya jarayonini o'z imkoniyati, kasbiy mahoratidan kelib chiqqan holda ijodiy tashkil etishi lozim. Qanday shakl, metod va vositalar yordamida tashkil etilishidan qat`iy nazar pedagogik texnologiyalar: - Pedagogik faoliyat (ta`lim-tarbiya jarayonining) samaradorligini oshirishi; - o'qituvchi va o'quvchilar o'rtasida o'zaro hamkorlikni qaror to'tirishi; - o'quvchilar tomonidan o'quv predmetlari bo'yicha puxta bilimlarning egallanishini ta'minlashi; - o'quvchilarda mustaqil, erkin va ijodiy fikrlash ko'nikmalarini shakllantirishi; - o'quvchilarning o'z imkoniyatlarini ro'yobga chiqara olishlari uchun zarur shart-sharoitlarni yaratishi; - pedagogik jarayonda demokratik va insonparvarlik g'oyalarining ustuvorligiga erishishni kafolatlashi zarur. Zamonaviy pedagogik texnologiya – vaqt taqsimotiga muvofiq dasturlanib, ilmiy jihatdan asoslangan hamda kutilgan natijaga erishishni ta'minlovchi pedagogik jarayonning barcha bosqich va qismlarining vazifalari aniq belgilangan tizim. Zamonaviy pedagogik texnologiya boshqa sohalardagi texnologik jarayonlar bilan uzliksiz boyib boradi va an'anaviy o'quv jarayoniga, uning samarasini oshirishga ta'sir ko'rsatishning yangi imkoniyatlarini egallab oladi. Ta'lif-tarbiya jarayoniga zamonaviy pedagogik texnologiyalarni qo'llash, avvalo, pedagogik munosabatlarni insonparvarlashtirish va demokratizatsiyalashni talab etadi.

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

Chunki pedagogik munosabatlarni insonparvarlashtirish va demokratizatsiyalashni amalga oshirmay turib qo'llangan har qanday pedagogik texnologiya kutilgan samarani bermaydi. Pedagogik munosabatlarni insonparvarlashtirish va demokratlashtirish asosidagi pedagogik texnologiya avtoritar texnologiyaga qarama-qarshi bo'lib, pedagogik jarayonda hamkorlik, g'amxo'rlik, o'quvchilar shaxsini hurmat qilish va e'zozlash orqali shaxsning tahlil olishi, ijod bilan shug'ullanishi va o'zinio'zi rivojlantirishiga qulay ijtimoiy, psixologik muhit yaratadi. Mazkur jarayonda o'quvchi o'z o'quv faoliyatining sub'yekti sanaladi va pedagog bilan hamkorlikda yagona ta'lif jarayonining subyekti - ta'lif-tarbiya vazifalarini hal etadi. "Xromatografik analiz usullari" fani turli murakkab obyektlar (suv, tuproq, havo, atrof-muhit obyektlari va hok.) analizini amalga oshiradi. Xromatografik analiz usullarining nazariy asoslari va metodlarini ishlab chiqish, atrof- 5 muhitdagi har xil obyektlarning kimyoviy ttarkibini, sifat va miqdoriy aniqlashni ta'minlaydigan metodlar ishlab chiqish va o'rgatishdan iborat. Xromatografik analiz usullari umumiy nazariy asoslarini, xromatografik ajralish jarayenining kimyoviy, fizik-kimyoviy va fizikaviy asosiy prinsiplari bilan tanishtirishdan va xromatografiyaning hozirgi zamon rivojlanish yillari, fan, texnika va sanoatdagi ahamiyati, atrof-muhit obyektlari ekologik muammolarini ko'rsatib berishdan iborat. Xromatografik analiz usullarining umumiy tavsiflari Xromatografik taxil usullarining xarakatli va xarakatsiz fazalarning agregat xolati, ajralish mexanizmi, va ishslash texnikasiga kura klassifikasiyalash, namunaning agregat xolati va xossalariiga kura xromatografik analiz usulini tanlash

prinsipi, Xromatogrammalarni olish usullari (frontal, sikib chikarish va elyuyent). Xromatogrammaning asosiy kattaliklari. Xromatografik ajratish kattaliklari Xromatografiyaning asosiy tenglamasi. Xromatografik ajralish jarayenining selektivligi va samaradorligi. Nazariy tarelkalar nazariyasi. Kinetik nazariya. Xromatografik ajralish jarayenlariga turli omillarining ta'siri. Gaz xromatografiyasini Gaz xromatografiyasining nazariy asoslari va asosiy parametrlari, ushlab qoluvchi hajmi. Gaz xromatografiyasini uchun asboblar. Namunani qadoqlash, ajratish kalonkalari. Stasionar suyuq faza va ularga kuyiladigan talablar.. Detektorlar va ularga qo'yiladigan talablar. Termokonduktometrik, alangali ionizasion detektor. Gaz xromatografik analiz xromatogrammasini rasshifrovka qilish. Gaz xromatografiyasida sifat va mikdor analiz. Gaz xromatografiyasining qo'llanilish imkoniyatlari. Suyuklik xromatografiyasini Suyuklik xromatografiyasining nazariy asoslari va asosiy parametrlari, klassifikasiyasi. Suyuklik xromatografiyasini uchun asboblar. Namunani qadoqlash, ajratish kalonkalari. Stasionar kattik faza va ularga kuyiladigan talablar.. Detektorlar va ularga qo'yiladigan talablar. Suyuklik xromatografiyasida ishlataladigan detektorlar . Suyuklik xromatografiyasida sifat va mikdor analiz. Suyuklik xromatografiyasining qo'llanilish imkoniyatlari. Ion almashinish xromatografiyasini Ion almashinish xromatografiyasining mohiyati. Ionitlar klassifikasiyasi. Organik va anorganik ionitlar; tabiiy va sintetik ionitlar. Ionitlarga qo'yiladigan talablar. Ionitlarning sig'imi aniqlash. Statik almashinish sig'imi, dinamik almashinish sig'imi. Ionitlarni ishga tayyorlash. Ionitlarning fizik kimyoviy xossalari, ion almashinish xromatografiyasining qo'llanilish sohalari, tuzlarni aniqlash, metall ionlarini ajratish, xalaqit beruvchi ionlarni

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

almashtirish. Yupka kavat xromatografiysi. Ajratishning umumiy koidalari. Yupka kavat xromatogrammalarining olinishi (yukoriga chikuvchi, pastga tushuvchi, aylanma , ikkiulchamli). Xromatografik doglarni aniklovchi reagentlar. Kogoz xromatografiysi. Ajratish mexanizmi. Xarakatli fazalar. Yutuk va kamchiliklari. Yupka kavat xromatografiysi. Ajratish mexanizmi. Sorbentlar va xarakatli fazalar. Kullanish soxalari. Eksklyuzion xromatografiya. 6 Ajratish mexanizmining umumiy prinsiplari.

Xarakatli va xarakatsiz azalarining umumiy xarakteristikasi. Ajratish mexanizmining uziga xosligi. Aniklanuvchi moddalar va usulning kullanish soxalari. Affin xromatografiya Ajratish mexanizmining umumiy prinsiplari. Xarakatli va xarakatsiz azalarining umumiy xarakteristikasi. Ajratish mexanizmining uziga xosligi. Aniklanuvchi moddalar va usulning kullanish soxalari. Xromatografik analiz usullari” kursini loyihalashtirishda quyidagi asosiy konseptual yondosthuvlardan foydalaniladi: Shaxsga yo’naltirilgan ta’lim. Bu ta’lim o’z mohiyatiga ko’ra ta’lim jarayonining barcha ishtirokchilarini to’laqonli rivojlanishlarini ko’zda tutadi. Bu esa ta’limni loyihalash-tirilayotganda, albatta, ma’lum bir ta’lim oluvchining shaxsini emas, avvalo, kelgusidagi mutaxassislik faoliyati bilan bog’liq o’qish maqsadlaridan kelib chiqqan holda yondoshilishni nazarda tutadi. Tizimli yondosthuv. Ta’lim texnologiyasi tizimning barcha belgilarini o’zida mujassam etmog’i lozim: jarayonning mantiqiyligi, uning barcha bo’g’inlarini o’zaro bog’langanligi, yaxlitligi. Faoliyatga yo’naltirilgan yondosthuv. Shaxsning jarayonli sifatlarini shakllantirishga, ta’lim oluvchining faoliyatni aktivlashtirish va intensivlashtirish, o’quv jarayonida uning barcha qobiliyati

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

va imkoniyatlari, tashabbuskorligini ochishga yo'naltirilgan ta'limni ifodalaydi. Dialogik yondosthuv. Bu yondosthuv o'quv munosabatlarini yaratish zaruriyatini bildiradi. Uning natijasida shaxsning o'z-o'zini faollashtirishi va o'z-o'zini ko'rsata olishi kabi ijodiy faoliyati kuchayadi. Hamkorlikdagi ta'limni tashkil etish. Demokratik, tenglik, ta'lim beruvchi va ta'lim oluvchi faoliyat mazmunini shakllantirishda va erishilgan natijalarni baholashda birgalikda ishlashni joriy etishga e'tiborni qaratish zarurligini bildiradi. Muammoli ta'lim. Ta'lim mazmunini muammoli tarzda taqdim qilish orqali ta'lim oluvchi faoliyatini aktivlashtirish usullaridan biri. Bunda ilmiy bilimni obyektiv qaramaqarshiligi va uni hal etish usullarini, dialektik mushohadani shakllantirish va rivojlantirishni, amaliy faoliyatga ularni ijodiy tarzda qo'llashni mustaqil ijodiy faoliyati ta'minlanadi. Axborotni taqdim qilishning zamonaviy vositalari va usullarini qo'llash - yangi kompyuter va axborot texnologiyalarini o'quv jarayoniga qo'llash. O'qitishning usullari va texnikasi. Ma'ruza (kirish, mavzuga oid, vizuallash), muammoli ta'lim, virtual laboratoriyalardan foydalanib ishlash. O'qitishni tashkil etish shakllari: dialog, polilog, muloqot hamkorlik va o'zaro o'rganishga asoslangan frontal, kollektiv va guruh. O'qitish vositalari: o'qitishning an'anaviy shakllari (darslik, ma'ruza matni) bilan bir qatorda – kompyuter va axborot texnologiyalari. Kommunikasiya usullari: tinglovchilar bilan operativ teskari aloqaga asoslangan bevosita o'zaro munosabatlar. Teskari aloqa usullari va vositalari: kuzatish, blis-so'rov, oraliq va joriy va yakunlovchi nazorat natijalarini tahlili asosida o'qitish diagnostikasi. 7 Boshqarish usullari va vositalari: o'quv mashg'uloti bosqichlarini belgilab beruvchi texnologik karta ko'rinishidagi o'quv mashg'ulotlarini rejalashtirish,

qo'yilgan maqsadga erishishda o'qituvchi va tinglovchining birgalikdagi harakati, nafaqat auditoriya mashg'ulotlari, balki auditoriyadan tashqari mustaqil ishlarning nazorati. Monitoring va baholash: o'quv mashg'ulotida ham butun kurs davomida ham o'qitishning natijalarini rejali tarzda kuzatib borish. Kurs oxirida test topshiriqlari yoki yozma ish variantlari yordamida tinglovchilarning bilimlari baholanadi.

Adabiyotlar royhati:

1. Ю.А. Золотов, Е.Н. Дорохова, В.И. Фадеева и др. В 2-х кн. Основы аналитической химии М., Высшая школа, 1999,
- 2.Руденко Б.А., Руденко Г.И. Высокоэффективные хроматографические процессы. В 2-х томах. М.:Наука, 2003.
- 3.Шпигун О.А., Золотов Ю.А. Ионная хроматография. М.: МГУ, 1990.
- 4.Рудаков О.Б., Восторгов И.А., Федоров С.В., Филиппов А.А., Селеменев В.Ф., Придан-цев А.А. Спутник хроматографиста. Методы жидкостной хроматографии. Воронеж: Водолей, 2004.
- 5.Столяров и др. Практическая жидкостная и газовая хроматография. С.-Пб.: С.-Петербургский университет, 1998.
- 6.Красиков В.Д. Основы планарной хроматографии. С.-Пб.: Химиздат, 2005.
- 7.Сверхкритическая флюидная хроматография / под ред. Р. Смита. М.: Мир, 1991.
- 8.Руководство по капиллярному электрофорезу /под ред.

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

А.М.Волощук, Научный совет по хроматографии. М.: Наука, 1996.

EHTIMOLLAR NAZARIYASI

Xusanova Yulduz Kuchkarovna

Samarqand viloyati Paxtachi tumani 31- maktab matematika fani
o'qituvchisi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6589407>

Annotatsiya: Ehtimolliklar nazariyasining qo'llash yoki qo'llash mumkinmasligi, o'rganilayotgan tajriba uchun "stoxastik turg'unlik" xossasi o'rinni bo'lishiga bog'liq. Oxirgi tushuncha esa, o'z navbatida, o'rganilayotgan tajribaning bir xil sharoitda ko'p marta kuzatish (o'tkazish) imkoniyati bilan bog'liq (sanab o'tilgan misollarga e'tibor bering) kuzatish qiyin bo'lgan tajribalarni esa ehtimolliklar nazariyasi yordamida deyarli o'rganib bo'lmaydi. Maqolada ehtimolliklar nazariyasi haqida yoritilgan.

Kalit so'zlar: Ehtimollar nazariyasi, ko'p sonli, radioaktiv, sxema, shartlar majmui, formula.

EHTIMOLLAR NAZARIYASI – biron bir tasodifiy hodisalarning ro'y berish ehtimoliga ko'ra ular bilan qandaydir tarzda bog'langan boshqa tasodifiy hodisalarning ro'y berishi ehtimollarini topish bilan shug'ullanadigan matematika sohasi. Biror hodisaning ro'y berish ehtimoli, masalan, teng ekanligi uncha ahamiyatli emas, chunki odam ishonchli natijaga erishishni xohlaydi. Shu nuqtai nazardan biron bir A hodisa ro'y berish ehtimoli 1 ga ancha yaqinligi (yoki ro'y bermaslik ehtimoli 0 ga yaqinligi) haqidagi xulosalar katta ahamiyatga ega. Bunday hodisa amalda muqarrar ro'y

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

berishi ishonchli bo'lgan hodisa deb hisoblanadi. Ham ilmiy, ham amaliy ahamiyatga ega bo'lgan bunday hodisalar, odatda A hodisa ko'p sonli tasodifiy, bir-biri bilan sust bog'liq bo'lgan omillar ta'sirida ro'y beradi yoki bermaydi, degan farazga asoslanadi. Shuning uchun Ehtimollar nazariyasini ko'p sonli tasodifiy omillarning o'zaro ta'siridan paydo bo'ladigan qonuniyatlarni aniqlaydigan va o'rganadigan matematika bo'limi deyish mumkin. Tabiatshunoslikda muayyan shartlar majmui 5 bilan shu shartlar bajarilganda ro'y bergenini yoki ro'y bermaganini aniq aytish mumkin bo'lgan A hodisa orasidagi bog'lanish qonuniyatini bayon etishda quyidagi 2 sxema ishlataladi: 1) shartlar majmui 5 bajarilgan har bir holda A hodisa ro'y beradi. Masalan, klassik mexanikaning qonunlari boshlang'ich shartlar va jismga ta'sir etuvchi kuchlar berilganda jism harakati bir qiymatli aniqlanishini tasdiqlaydi; 2) shartlar majmui 5 bajarilganda A hodisa ma'lum $R(A/5)=r$ ehtimol bilan ro'y beradi. Masalan, radioaktiv nurlanish qonunlari har bir radioaktiv modda uchun berilgan vaqt oralig'ida bu modda N ta atomi emirilishining ma'lum ehtimoli borligini tasdiqlaydi. Ikkinchi sxema bilan ifodalanuvchi qonuniyatlar statistik qonuniyatlar deyiladi. Tug'ilish va o'lim bilan bog'liq statistik qonuniyatları ham (masalan, o'g'il tug'ilishi ehtimoli 0,515 ekanligi) avvaldan ma'lum. 19-asr oxiridan boshlab fizika, kimyo, biologiya va boshqalar fanlarda ko'plab statistik qonuniyatlar kashf etiladi. Turli sohalardagi statistik qonuniyatlarni Ehtimollar nazariyasi usullari bilan o'rganish hodisalarning ehtimollari hamma vaqt ba'zi oddiy munosabatlarni qanoatlantirishga asoslangan. Shu oddiy munosabatlar asosida hodisalarning ro'y berish ehtimollari xossalari o'rganish Ehtimollar nazariyasi predmetini tashkil qiladi. Ehtimollar nazariyasida

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

«tajriba» tushunchasi biror shartlar majmuasini anglatadi. Bu shartlar bajarilganda (tajriba o'tkazilganda) kuzatilishi mumkin bo'lgan hodisalar «tasodifyi hodisalar» deyiladi. Shartlari majmui T bir xil bo'lgan ikkita tajriba – o'zaro teng tajribalar deyiladi. Bunday holda tajriba ikki marta takrorlanadi deymiz. T tajriba natijasida albatta ro'y beradigan UT hodisa, bu tajriba uchun muqarrar hodisa deyiladi. Boshqacha aytganda, UT muqarrar hodisa – shunday hodisaki, T tajriba necha marta takrorlanmasin, u har gal ro'y beraveradi, tajriba natijasida hech qachon ro'y bermaydigan hodisa, bu tajriba uchun mumkin bo'limgan hodisa deyiladi, ya'ni VT mumkin bo'limgan hodisa – shunday hodisaki, T tajriba har qancha takrorlanmasin VT biror marta ham ro'y bermaydi. Tasodifyi hodisalarni lotin harflari A,B,C, ... bilan belgilaymiz.

A hodisaning ro'y berishi B hodisa ro'y berishini va aksincha, B hodisaning r'y berishi A hodisa ro'y berishini ta'minlasa, A va B hodisalar – o'zaro teng hodisalar deyiladi ($A=B$). Ikkala A va B hodisalarning bir vaqtida ro'y berishini ifodalovchi AB hodisa - A va B hodisalarning ko'paytmasi deyiladi. A va B hodisalardan hech bo'limganda bittasining ro'y berishini ifodalovchi A+B hodisa - A va B hodisalarning yig'indisi deyiladi. A hodisa ro'y berib, B hodisa ro'y bermasligini ifodalovchi A\B hodisa - A va B hodisalarning ayirmasi deyiladi. A hodisa ro'y bermaganligini ifodalaydigan hodisa – A ga teskari (qarama-qarshi) hodisa deyiladi .E – shunday hodisa bo'lsaki, T tajriba natijasida ro'y berishi mumkin bo'lgan har qanday A hodisa uchun, E hodisa, yo A hodisa ro'y berishini, yoki hodisa ro'y berishini ta'minlasa, E hodisa T tajriba uchun elementar hodisa deyiladi. Elementar hodisalarni ,

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

n=1,2..., ko'rinishida kichik bilan harflar bilan, T tajribaning barcha elementar hodisalar to'plamini yoki belgilaymiz. tajriba natijasida ro'y berishi mumkin bo'lgan har qanday A tasodifiy hodisa, ma'lum (A ning ro_y berishini ta'minlaydigan) elementar hodisalarning yig'indisi shaklida, ya'ni $5 = 1 \cdot 1$ ko'rinishida tasv

qo'shiluvchilarning (1) yig'indidagi o'rni e'tiborga olinmasa, (1) yig'indi A hodisa uchun yagonadir. Shu sababli har qanday A tasodifiy hodisani A =

\ ko'rinishda, ya'ni (1) yig'indiga kirgan elementar hodisalarning to'plami ko'rinishida tasvirlash mumkin. Xususan, $UT=\Omega_T$, $VT=\emptyset$. A to'plamga kiruvchi, iel elementar hodisalar – A hodisaga imkon yaratuvchi elementar hodisalar deyiladi. O'zbekistonda Ehtimollar nazariyasi 20-asr 20 - yillaridan boshlab V.I.Romanovskiy tashabbusi va bevosita ishtiroki bilan rivojana boshladi. T.A.Sarimsoqov, S.X. Sirojiddinov, T.A. Azlarov, Sh.K. Farmonov, A.N. Nagayev, N.U. G'ofurov, T.M. Zuparov kabi olimlarning Ehtimollar nazariyasiga oid tadqiqotlari muhim ahamiyatga ega. Hozirgi kunda Ehtimollar nazariyasi va matematik statistika mat.ning eng taraqqiy etgan tarmoqlaridan biridir. Misol. Ikki yashikning har birida 10 tadan detal` bor. Birinchi yashikda 8 ta, ikkinchi yashikda 7 ta standart detal` bor. Har bir yashikdan tavakkaliga bittadan detal` olinadi. Olingan ikkala detalning standart bo`lish ehtimoli topilsin. Yechish. Birinchi yashikdan olingan detal` standart detal` bo`lishi hodisasini A, ikkinchi yashikdan olingani standart detal` bo`lishi hodisasini V deylik. Unda $R(A)=108 = 0,8$, $R(V)=107 = 0,7$ bo`ladi. Ravshanki, olingan ikkala detalning standart detal` bo`lishi hodisasi esa AV hodisa bo`ladi A, V birgalikda bo`limgan hodisalardir. Shuning uchun teoremagaga ko`ra $R(AV)=R(A)\cdot R(V)$ bo`ladi. Demak, $R(AV)=R(A)\cdot$

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

$R(V)=0,8 \cdot 0,7 = 0,56$ bo`ladi. Bog`lik hodisalar ehtimollarini ko`paytirish teoremasini keltirishdan avval hodisaning shartli ehtimoli tushunchasi bilan tanishamiz. Biror A hodisa berilgan bo`lsin. Odatta bu hodisa ma`lum shartlar majmui S bajarilganda ro`y beradi. Agar A hodisaning ehtimoli $R(A)$ ni hisoblaganda S shartlar majmuidan boshqa hech qanday shart talab qilinmasa, bunday ehtimol shartsiz ehtimol deyiladi. Ko`p hollarda A hodisaning extimolini biror V hodisa ($R(V) > 0$) ro`y bergan degan shartda hisoblashga to`g`ri keladi. A hodisaning bunday ehtimoli shartli ehtimol deyiladi va $R(A/V)$ kabi belgilanadi. Misol. Tangani 3 marta tashlash tajribasini qaraylik. Tajriba natijasida ro`y beradigan elementar hodisalar to`plami quyidagicha bo`ladi: $\Omega = \{GGG, GGR, GRG, RGG, RRR, RRG, RGR, GRR\}$. Bu to`plam 8 ta elementdan iboratdir. Tanganing gerbli tomoni faqat bir marta tushish hodisasi A va kamida bir marta gerbli tomoni tushish hodisasi V bo`lsa, u holda extimolning klassik ta`rifiga asosan: $R(A) = 83$, $R(V) = 87$ bo`ladi. $R(A/V)$ shartli ehtimol esa $R(A/V) = 73$ ga teng bo`ladi. Endi bog`liq hodisalar ehtimollarini ko`paytirish teoremasini keltiramiz. Teorema.

Ikkita bog`liq hodisaning birgalikda ro`y berish ehtimoli ulardan birining ehtimolini shu hodisa ro`y berdi degan farazda hisoblangan ikkinchi hodisaning shartli eqtimoliga ko`paytmasiga teng: $R(AV) = R(A)R(V/A)$. Misol. Yashikda 5 ta oq, 4 ta qora shar bor. Yashikdan qaytarib joyiga qo`ymasdan, bittalab shar olish tajribasi o`tkazilayotgan bo`lsin. Birinchi galda oq shar, ikkinchi galda qora shar chiqishi ehtimoli topilsin. Yechish. Birinchi galda oq shar chiqish hodisasini A, ikkinchi galda qora shar chiqish hodisasini V deb olaylik. Bu hodisalar bog`liq hodisalar bo`ladi. Hodisa ehtimoli ta`rifiga ko`ra $R(A) = 5/9$. Birinchi galda oq shar chiqqan holda,

ikkinchi galda qora shar chiqishi ehtimoli (shartli ehtimoli) $R(V/A) = 4/9$ bo`ladi. Ravshanki, birinchn galda oq shar, ikkinchi galda qora shar chiqishi hodisasi A - V bo`ladi. Bu hodisaning ehtimolini yuqorida keltirilgan teoremadan foydalanib topamiz: $R(AV)=R(A)R(V/A) = 4 \cdot 9 \cdot 5 \cdot 9 = 20 \cdot 81$. Eslatma. Agar A, V, S bog`liq hodisalar bo`lsa, u holda $R(avs) = R(A)R(V/A)R(S/AV)$ munosabatning o`rinli bo`lishini ko`rsatish mumkin. Umuman, A1, A2, ..., Ap bog`liq hodisalar uchun quyidagi formula urinli bo`ladi: $R(A_1A_2 \dots A_p) = R(A_1)R(A_2/A_1)R(A_3/A_1A_2) \dots R(A_n/A_1A_2 \dots A_{n-1})$.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. https://uz.m.wikipedia.org/wiki/Ehtimollar_nazariyasi
2. Otarov A.A. – «Ehtimollar nazariyasi va matematikalik statistika» fani buyicha ma`ruza matnlari – Nukus, 2006y.
3. В.П. Гмурман. Теория вероятностей и математическая статистика. М.: Изд. «Высшая школа». 1999 г.
4. С.Х.Сирожиддинов, М.М.Маматов. Эҳтимоллар назарияси ва математик статистика. Т. –Ўқитувчи|| 1980 й.

BOLALAR PSIXOLOGIYASINI O'RGANISH QONUNIYATLARI

Yakubova Shaxlo Farxadovna

Ishtixon tumani 2-IDUM psixologi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6599054>

Bolalar psixologiyasi – yosh davrlari psixologiyasi fanining bo'limlaridan biridir. Yosh psixologiyasi, shu jumladan, bolalar psixologiyasining psixologiya fanidagi boshqa tarmoqlardan farqi shundaki, u psixik hodisalaming o'zini emas, balki rivojlanishi va yosh bilan bog'liq ravishda o'zgarishini tadqiq etadi. Ushbu muammolami hal etish uchun inson hayotining har bir bosqichida – bolalik, o'spirinlik, yetuklik va qarilikda uning psixikasida ro'y bergan o'zgarishlami chuqur o'rganish talab etiladi. Albatta, ular o'tasida muayyan farqlar mavjud. O 'rtadagi farq ulaming maqsadlari, konseptual apparati, metodologiyasi va ular doirasida amalga oshiriladigan chora-tadbirlarda yaqqol namoyon bo ladi. Fundamental–nazariy tadqiqotlarning asosiy maqsadi amaliyat uchun bo'lgan ahamiyatidan qa'ti nazar, psixik hodisalar haqidagi bilimlarni kengaytirib borishdan iborat. Amaliy psixologiya esa kundalik hayot bilan bog'liq konkret muammolami hal etishga qaratilgan tadqiqotlarni o'tkazadi. Fundamental tadqiqotlarda tadqiqotchi shaxsining ta'sirisiz ham ilmiy metod o'z vazifalarini bajaradi. Ammo amaliy psixologiyada psixolog shaxsi metodning ajralmas qismi boiib hisoblanadi. Nazariy izlanishlarda qo'llanayotgan metodlarning ishonchliligi, validligi, reprezentativligi muhim ahamiyat kasb etsa, amaliy psixologiyada bular asosiy rolni o'ynamaydi.

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

Shunga qaramay, bola psixik taraqqiyotiga xos qonuniyatlar va nazariy bilimlami egallabgina haqiqiy professional mutaxassis-psixolog, tarbiyachi bo'lib yetishish mumkin. L.F.Obuxova o'rinli ta'kidlaganidek, bolalar psixologiyasi sohasidagi nazariy vazifalar hal etilgandan keyin ilmiy bilimlarni amaliyotga tatbiq etish imkoniyatlari ham kengaytirildi.

Bola psixikasini o'rganishda tadqiqotchi bir qator pritnsiplar – qoidalarga tayanishi, ularga rioya etishi lozim bo'ladi. Bu printsiplar quyidagilardan iborat:

Ob'ektivlik prinsipi tadqiqotchidan ma'lumotlar bilan ularning talqinini aralashtirib yubormaslikni talab qiladi. Masalan, mashg'ulot davomida bola oynadan tashqariga qarayotgan edi deb aytilsa, bu muayyan hodisa haqidagi ma'lumot bo'lib hisolanadi. Lekin "bola e'tiborsiz" deb aytish hodisaning talqinidir. Hodisaning o'zi bilan uning talqinini aralashtirib yubormaslik kerak. Chunki yuqoridagi misolda ham bola oynaga qarab tuigan esa-da, tarbiyachi so'zlariga katta e'tibor berayotgan bo'lishi mumkin.

Sababiylit printsipi bola shaxsi va ongida yangi sifatlarning hosil bo'lishini ta'minlovchi barcha shart-sharoit va omillami imkon qadar o'rganishni talab qiladi. Masalan, mashg'ulot davomida bola tez-tez oyna tarafga qarayotgan bo'lsa, bu hodisaning iloji boricha ko'proq sabablarini aniqlashga urinish kerak: ko'chadagi biron narsa bola e'tiborini o'ziga tortdimi, mashg'ulotda bola charchab qoldimi, qilayotgan material bolaga yaxshi tanishmi va hokazo.

D.B.Elkonin kichik, o'rta va katta muktabgacha yoshdagi bolalaming syujetli-rolli o'yinlariga xos xususiyatlarni o'rganib, o'zaro solishtirib bolalar

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

o'yinlari taraqqiyotiga xos umumiy qonuniyatni aniqlagan. Ko'ndalangiga kesim shaklidagi tadqiqotda asosiy e'tibor sinaluvchi bolalar yoshidagi farqlarga qaratishi kerak. Farq qanchalik kichik bo'lsa, psixolog tadqiqotchi bola psixikasi va shaxsidagi muhim o'zgarishlami payqash uchun ko'proq imkoniyatga ega bo'ladi.

Tadqiqot uzunasiga kesim shaklida o'tkazilganda bir yoki bir necha bolaning muayyan vaqt oraligidagi hayoti o'rganiladi. Tadqiqotchi uzluksiz ravishda bir yosh bosqichidan ikkinchisiga o'tishda bola psixikasi va hulqatvorida ro'y beruvchi o'zgarishlami aniqlab boradi.

Masalan, maktabgacha taiim muassasasida yangi dastur bo'yicha ish boshlangan bois, muassasaga endi qabul qilingan bolalami 4-5 yil uzluksiz o'rganish orqali dasturning bola taraqqiyotiga ta'sirini aniqlash va u haqida xulosa chiqarish mumkin boiadi. Uzunasiga kesim shaklidagi tadqiqot shuningdek, ayrim hollarda longityud tadqiqot ham deb ataladi.

Tadqiqotning bu shakli ancha murakkab va ko'p vaqt talab etadi.

Psixik taraqqiyot bolaning insoniyat tarixi davomida to'plagan bilim va tajribalami o'zlashtirishi hamda shaxs sifatida shakllanib borishi jarayonidan iborat. Yosh individ psixik taraqqiyotining aniq vaqt chegarasiga ega bo'lgan bosqichi. Psixik taraqqiyotning har bir bosqichida individua muayyan fiziologik va psixologik o'zgarishlar kuzatiladi. Odatda psixologiyada xronologik va psixologik yosh ajratiladi. Xronologik yosh inson tug'ilgandan boshlab necha yosh yashaganini ifodalaydi. Psixologik yosh esa inson psixik rivojlanishi darajasini aks ettirib, ko'pincha aqliy

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

yosh deb ataladi. Aqliy yosh turli yoshdagi odamlar uchun mo'ljallangan maxsus test topshiriqlari orqali aniqlanadi. Aqliy yoshning xronologik yoshga nisbati bola psixik taraqqiyotining o'ziga xos ko'satkichi – intellektual rivojlanish koeffitsientini hosil qiladi, bu koeffitsient ingliz tilidan olingan qisqartma IQ harflari orqali belgilanadi. Bularda albatta bolalar psixologiyasini bilish katta ahamiyat kasb etadi.

Foydalanildan adabiyotlar.

1. Z. Nishonova , G. Alimova "Bolalar psixologiyasi va uni o'qitish metodikasi " T oshkent 2002
2. Jumaboev M "O'zbek bolalar adabiyoti", Toshkent "O'zbekiston" 2002 y, 21b.
3. Maxmudov Y.F, Xudoyqulov X.J. "Milliy g'urur-ma'naviy komillik mezoni".T, Dizayn-Press 2011.327b.
4. To'raqulov E. „Abu Rayhon Beruniy ruhiyat va ta'lim-tarbiya haqida". T., „O'qituvchi", 1992, 39-b
5. "Qadimiy hikmatlar", T., F. G'ulom nomidagi Adabiyot nashriyoti, 1987,
6. Rahimova R. "Tarbiyachiga 1001 maslahat"., Toshkent., 2007 yil
7. Sodiqova Sh. "Maktabgacha pedagogika" Toshkentyuyu., 2013 yil

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

“Maktablarda fizika fanini rivojlantirishning asosiy muammolari”

Yo'ldosheva Nozima Savriyevna

Navoiy viloyati Zarafshon shahar

XTBga qarashli 8- sonli IATCHO'IDU

maktabining fizika fani o'qituvchisi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6584971>

Annotatsiya: Ushbu maqolada fizika fanini mavzularining mazmuni, o'quv materialining ketma – ketligi, undagi tushunchalarni shakllantirish yo'llari, qonunlar va nazariyalarning mazmun hamda mohiyatini ochib berilishi, o'quv materialining amaliy ahamiyati, o'quvchilar ushbu materialni o'zlashtirishi uchun zarur bo'lgan qanday malaka va ko'nikmaga ega bo'lishi, masala yechishni, laboratoriya ishlarini bajarish yo'llari va metodik xususiyatlari qaraladi.

Kalit sozlar: material, dars, talim, masala yechish, metodika, laboratoriya, fizika.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 19.03.2021 yildagi «Fizika sohasidagi ta'lif sifatini oshirish va ilmiy tadqiqotlarni rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida» gi PQ-5032-son qaror bilan 2021–2023 yillarda Fizika fanlari bo'yicha ta'lif sifatini oshirish va fizika sohasidagi ilmiy

tadqiqotlarning natijadorligini ta'minlash bo'yicha kompleks chora-tadbirlar dasturi tasdiqlandi. Quyidagilar uning asosiy vazifalari etib belgilandi: maktablarda fizika fanini o'qitish sifatini oshirish, darsliklar va o'quv qo'llanmalarini takomillashtirish; fizika fani bo'yicha kadrlarni, xususan, qishloq joylardagi maktablarning o'qituvchilarini tayyorlash, qayta tayyorlash va malakasini oshirish tizimini rivojlantirish; ta'lif jarayoniga axborot – kommunikatsiya texnologiyalarni keng joriy qilish; yangi va ta'lif bozorida talab yuqori bo'lgan mutaxassisliklar bo'yicha kadrlar tayyorlashni yo'lga qo'yish orqali yoshlarning fizika ta'limi bilan qamrab olish darajasini oshirish; fizika sohasidagi ilmiy tadqiqotlarning ishlab chiqarish bilan uзвиy bog'liqligini ta'minlash.

Fizika elementar zarrachalardan to galaktikagacha bo'lgan – ob'ektlar va turli tuman hodisalarini o'rganadi. Fizika tabiiy fanlar sohasiga mansub bo'lib, tabiat haqida sifatiy va miqdoriy bilimlarni egallashga imkon beradi. Fizikani o'rganish insonlarning bilish va mantiqan fikrlash qobiliyatlarini rivojlantiradi. Hozirgi jamiyatda har bir insonning muvaffaqiyatli hayot kechirishi uchun fizikadan sifatli bilimga ega bo'lishi davr talabi hisoblanadi. Fizika ilmiy – texnika taraqqiyoti va tabiiy-ilmiy bilimlarning asosi hisoblanadi.

Mamlakatimizning XXI asrdagi muvaffaqiyoti, tabiat resurslaridan samarali foydalanish, ekologik muammolarni yechish, kosmosni o'zlashtirish, mudofa salohiyati, texnika va energetikaning rivojlanishi, fan manbalari uchun materiallar hamda zamonaviy texnologiyalarni yaratish kabi barcha yo'nalishlar fizika fani va fizika ta'limi darajasiga bog'liq.

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

Fizikadan davr talablariga mos ravishdagi bilimlarga ega bo'lmasdan Vatanimiz ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishining uzoq muddatli maqsadi va vazifalarini yechishda erishib bo'lmaydi. Mamlakatimizning rivojlanishi va hozirgi davrda texnologik jadal taraqqiyotga erishishda fizika ta'limi va fizikaning fan sifatida rivojlanishiga mavjud imkoniyatlaridan samarali foydalanishga asosiy e'tibor qaratilishi lozim.

Jahon hamjamiatining hozirgi rivojlanish davrida fizika na faqat tabiiy-ilmiy ta'larning rivojlanishiga asos bo'lib qolmasdan balki, ijtimoiy-iqtisodiy-gumanitar ta'larning bir qismi sifatida zamonaviy ilmiy fikrlashning paradigmasi ham bo'lib hisoblanadi. Hozirgi davrda fizika ta'limi saviya (daraja) sini oshirish mamlakatimiz aholisini munosib sifatli kasbiy (ixtisosli) mutaxasisliklarga bo'lgan talablarini qondirishni ta'minlaydi. Fizika o'zining rivojlanish tarixida tabiatni o'rganish (bilish) ning barcha samarali usullari haqida ko'pgina foydali ma'lumotlarni to'pladi. Kuzatish, tajriba va modellashtirish fizikaning ilgari o'tkazilgan barcha tadqiqotlarida foydalanilgan va bundan keyin ham foydalaniladi. Ushbu usullar nafaqat fizikada, balki boshqa fanlarda ham qo'llaniladi. Shuning uchun yillar davomida o'rganilgan olamni o'rganishning fizik usullari har tomonlama qadriyatga ega.

Fizikada tushunchalar, qonunlar va prinsiplarning nazariy va eksperimental tadqiqot usullarini mukammal ishlab chiqilgan o'z tili mavjud.

Hozirgi kunda ham fizika fani umumiyl o'rta ta'lim maktablarida eng muhim va asosiy fanlardan biri hisoblanadi. Shunday bo'lsada, umumiyl o'rta ta'lim makablarida fizika ta'limini rivojlantirish va uni o'rganish bilan

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

bog'liq bir qator muammolar mavjud bo'lib, ushbu muammolarni quyidagi asosiy guruhlarga birlashtirish mumkin. Maktab fizika xonalarini asbob va uskunalar bilan ta'minlanish muammosi–o'quv dasturlarida berilgan barcha namoyishli tajribalar, uy sharoitida bajarilishi mumkin bo'lgan tajribalar bo'lib, XXI asr fan–texnika taraqqiyoti darajasidagi laboratoriya ishlari va namoyish tajribalari ko'rsatilishi va bajarilishi uchun zarur laboratoriya va multimedya asbob va uskunalari yaratilishi va fizika laboratriyasida mavjud bo'lishi lozim. Zamonaviy kompyuterlar, shu jumladan, Internet tarmog'i ta'linda fizikani o'rganishda bir qator ijobiy xususiyatlarga ega. Xususan, animatsion fizik modellar bilan o'qitish dasturlari, kompyuterda namoyish etiladigan videolavhalar, avtomatlashtirilgan laboratoriya qurilmalari va boshqalar uzlucksiz ta'lim tizimida fizika fanini o'qitishni zamonaviy darajasini oshiradi. Davlat ta'lim standarti nafaqat ta'lim mazmunini balki o'qitishning rejalashtirilgan natijalarini, axbortlashgan ta'lim muhitiga ma'lum talablarni joriy qilishning tarkibiy qismi bo'lib, moddiy–texnik va axborot bilan ta'minlashi hisoblanadi. Jumladan, ushbu sharoitda olingan u yoki bu ta'lim natijalari, ta'lim dasturi mazmuniga bog'liq. Agarda fizika dasturlari hamin qadar XIX–XX asr qobig'ida shakllantirilgan bo'lsa, davr talablariga muvofiq ravishdagi sifatli ta'limni egallash imkoniyati bo'lmaydi. Ta'limning hozirgi kundagi muhim ko'rsatgichlaridan biri, uning sifati, qaysiki, xalqaro ekspertlar fikriga ko'ra, ta'lim jarayonini tashkil qilishga bog'liq. So'ngi yillarda bir qator rivojlangan mamlakatlar ta'lim tizimida o'z qarashlariga qarshi o'laroq asta sekin aniq va tabiiy–ilmiy fanlar sohasiga ko'proq e'tibor qaratmoqdalar. Lekin so'ngi yillarda mamlakatimizda aniq va tabiiy–ilmiy ta'lim sifati pasayganligi kuzatilmoqda. Bilimlarni bunday

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

pasayib borish tendensiyasi butun dunyo bo'ylab ildiz otib oxir oqibat ta'lim krizisiga olib kelishi olimlar tomonidan e'tirof qlinmoqda. Bugungi kunda uzlusiz ta'lim tizimi, shu jumladan umumiyo o'rta ta'lim mакtablarida fizika fani ta'limiga salbiy ta'sir qiluvchi omillardan biri –bu uni o'rganish uchun ajratilgan soat miqdorining kamligi bo'lib hisoblanadi. Mazkur soat miqdorini sinflar kesimida ko'paytirib uluksizlik va uzviylik prinsipi asosida o'rganilishini yo'lga qo'yish lozim deb hisoblayman. Muhim muammolardan yana biri –fanlararo ichki bog'lanishning yetishmasligidir. Ya'ni, fizikani o'rganishni amaldagi 6-sinfdan emas, 7-sinfdan boshlash maqsadga muvofiq shunda fanlararo o'zaro ichki bog'lanish yuzaga kelib, uzlusiz va uzviylik prinsipi asosida tayyorlangan fizika ta'limi o'quv dasturi va darsliklari yaratiladi. Natijada, umumiyo o'rta ta'lim mакtablarida fizikaning mexanika, molekular fizika va termodinamika asoslari, elektrodinamika, kvant fizikasi elementlari kabi bo'limlari o'quvchilarning bilish imkoniyatlariga moslashtirilgan ma'lumotlar o'rganiladi. Bunda fizikaning har bir bo'limi "o'z" tushuntirish apparatiga ega bo'lib, ko'pchilik fizik hodisalarni sifatli qarab chiqishda ularning ko'pincha takrorlanish imkoniyatlarini chegaralaydi. Natijada moddiy olam jarayonlari va ob'ektlari o'rtasidagi tabiatda mavjud ichki bog'lanish o'quvchilar uchun aniq bo'limgan bo'lib, ular diqqatidan chetga qolishga sabab bo'ladi. Birinchi navbatda 9–11–sinf o'quvchilari bilan ishlash amaliyotidan ma'lum bo'lishicha, fizikadan masalalar yechishda matematik qiyinchliklar paydo bo'ladi.

Ushbu qiyinchiliklar quyidagi bir qator sabablardan kelib chiqadi: Masalan fizikadan masala yechishda zarur bo'lgan o'quv material matematika

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

kursidan o'rganilmagan yoki o'rganilgan bo'lsa ham u kerakli bo'lgan darajadi qayta ishlanmaganligi tufayli o'quvchilar ushbu materialni fizikadan masala yechishda qo'llay olmaydi yoki "buni matematikadan o'rganilganku deb" e'tibordan chetga qoldiradilar. Birinchidan ushbu muammo "fizika-matematika" o'rtaisdagi fanlararo bog'liqlik e'tiborga olinmaganligi bo'lsa, ikkinchidan ushbu fanlar o'quv dasturlari mazmuni o'rtaisdagi mavzularni o'rganishdagi o'zaro bog'liqlik e'tibordan chetga qolganligidir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

Isyanov, R., Rustamov, K., Rustamova, N., & Sharifhodjaeva, H. (2020). Formation of ICT competence of future teachers in the classes of general physics. Journal of Critical Reviews, 7(5), 235-239. doi:10.31838/jcr.07.05.41

Kondrat'ev, A. S., Laptev, V. V., Khodanovich, A. I. Informatsionnaya metodicheskaya sistema obucheniya fizike v shkole. Monografiya. Spb.: izd -vo RGPU im A. I. Gertseva, 2003.-408 p.

Оценка качества подготовки выпускников средней школы по физике. / Сост. В.А. Коровин, В.А. Орлов. - М.: Дрофа, 2001.- 192с.

Программы общеобразовательных учреждений. Физика. Астрономия / Сост. Дик Ю.И., Коровин В.А. - М.: Просвещение, 2000,-287с.

**ZAMONAVIY INNOVATSION TEXNOLOGIYA ORQALI TA'LIMNI
BOSHQARISHNING AHAMIYATI**

Farg'ona Politexnika instituti akademik

litseyi matematika fani o'qituvchisi

Abdukabirova Yulduzzon Islomjon qizi

Farg'ona pedagogika kolleji maxsus fan o'qituvchisi

Begmatova Hayotxon Nurmatovna

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6585058>

Annotatsiya: Maqolada mamlakatimizda zamonaviy innovatsion texnologiyalar orqali talimni boshqarishning ahamiyati va qollash sohalari tahlil qilinadi. Oliy talimda zamonaviy talim texnologiyalaridan yani interfaol metodlaridan foydalanish keng yoritib o'tilgan. Interfaol metodlar o'quvchi-talablarning bilimlarini yanada mustahkam egallanishiga, nutq madaniyatini oshishiga, savollarni to'g'ri tuzishiga, oz fikrini bayon etishga o'rgatishi aytib o'tilgan

Kalit so'zlar: Texnologiya, innovatsiya, konikma, texnika, ijodiy, irodaviy, jarayon, axborot, fikr, boomerang, labirint, Skorabey, guruh, bellashuv.

XXI asrda yuksak taraqqiy etgan texnologiyalar vujudga kelayotganligi

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

hamda ularning murakkablashuvi natijasida hayotiy faoliyat xavfsizligini taminlash dolzarb ahamiyat kasb etadi. Prezidentimiz Sh.M.Mirziyyevning Oliy Majlisga yollagan Murojaatnomalarida ilgari surilgan dolzarb vazifalarga e'tiborni qaratish maqsadga muvofiq hisoblanadi. Xususan, Oliy Majlisga 2018 yil 28 dekabrdagi Murojaatnomasida Oliy talim jarayonida innovatsion talim texnologiyalarini yuqori bosqichga ko'tarish zarurligi muxim yo'naliishlardan biri sifatida belgilandi.

Oliy talim jarayonini innovatsion texnologiyalardan keng foydalanish, uni yuqori darajada mustahkamlash, tegishli chora tadbirlarni amalga oshirish bilan bir qatorda jamiyatimizning har bir azosidan innovatsion yondashuvni, ilmiy ishlanmalar, zamonaviy texnologiyalar yaratishni taqazo etadi. Muhtaram yurtboshimiz tabiri bilan aytganda, "Xalqimiz dunyoqarashida innovatsion muxitni yaratish eng muhim vazifamizdir. Innovatsiya bolmas ekan, hech bir sohada raqobat, rivojlanish bolmaydi. Bu sohadagi o'zgarishlarni xalqimizga keng targ'ib qilmasak, odamlarda konikma paydo qilmasak, bugungi davr shiddati, fan texnikaning mislsiz yutuqlari bilan hamqadam bololmaymiz." Oliy talimni boshqarishda zamonaviy innovatsion texnologiya bugungi kunda eng ko'p qollanadigan texnologiyalardan biri hisoblanadi. Bu esa Ozbekiston Respublikasining "Talim to'g'risida"gi qonun va "Kadrlar tayyorlash milliy dasturi"ga asosan Oliy talimning rivojlanishi ularning maqsad hamda vazifalarini tobra bir-biriga yaqilashtirib ularni birlashtirmoqda. Oliy talimni boshqarishda zamonaviy innovatsion texnologiyalar barkamol avlodni va tarbiyalash sohasida yagona davlat siyosatini amalga oshirishlari, etilgan masalalarni oz vaqtida va ijodiy hal etishlari barcha o'quv yurtlarining ish

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

samaradorligini hozirgi zamon talablariga muvofiq oshirilishini taminlashlari kerak. Bu barcha davlat va jamoat tashkilotlarining vazifasi bolishi bilan birga, tabiiyki, eng avvalo, uzlusiz talim tizimi muassasalari faoliyati mazmunini tubdan, qaytadan ko'rib chiqishni taqazo etadigan murakkab jarayondir. Bularning barchasi Oliy talimni boshqarish va rivojlantirishda alohida ahamiyatga ega. Buning uchun talimni boshqarish va rivojlantirish belgilangan tartibda yuridik va jismoniy shaxslarning, shu jumladan chet ellik yuridik shaxslar va jismoniy shaxslarning ixtiyoriy badallari hisobidan tashkil etilishi mumkin.

Oliy va Orta maxsus talim vazirligi barcha universitetlarni, kasb-hunar texnikumlarni, bilim yurtlarini boshqaradi va rahbarlik qiladi. Oliy oquv yurtlari va kasb-hunar talimi uchun o'quv rejalari va dasturlar ishlab chiqadi va tasdiqlaydi. Oliy talimga oid ishlarni boshqarish quyidan yuqorigacha oldindan rejalashtirib, talimning barcha sohalaridagi ish jarayoni bilan uyg'unlashib, barcha o'quv tarbiya muassasalarining ish mazmuni belgilanadi. Boshqarish jarayonida turli innovatsion usullardan keng foydalaniladi. Oquv tarbiya jarayonida innovatsion texnologiyaning to'g'ri joriy etilishi, o'qituvchining bu jarayonda asosiy tashkilotchi yoki maslahatchi sifatida faoliyat yuritishiga olib keladi.

Bu esa talabalardan ko'proq mustaqillikni, ijodiy va irodaviy sifatlarini shakllanishini o'tkazilgan mashg'ulotlar esa yoshlarning hayotiy yutuq va muammolariga oz munosabatlarini bildirishga imkon yaratib, ularning mustaqil fikrashlarini talab etadi.

Hozirgi davrda sodir bo'layotgan innovatsion jarayonlarda talim tizimi

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

oldidagi muammolarni hal etish uchun yangi axborotlarni o'zlashtirgan, bu axborotlatni ozlari tomonidan bahlashga qodir, zarur qarorlar qabul qiluvchi, mustaqil va erkin fikrlaydigan shaxslar kerak. Bu borada Oliy talimini innovatsion texnologiyalarning boshqarish jarasyonidagi o'rni va ahamiyati beqiyosdir. Innovatsiya (inglizcha-innovation) yangilik kiritish, yangilik demakdir. Innovatsion texnologiyalar pedagogic jarayon hamda o'qituvchi va talaba o'rtasidagi ijodiy faoliyatiga yangilik, o'zgartirishlar kiritish bo'lib, uni amalga oshirishda asosan interfaol usullardan foydalilaniladi, chunki talimda boshqaruv rolini o'qituvchi bajaradi. Interfaol usullarga "Semenar musobaqa" texnologiyasi "Tanishuv" texnologiyasi, "Zinama-zina" texnologiyasi, "Aqliy hujum" texnologiyasi, "Charxpalak" texnologiyasi, "Klaster" texnologiyasi, "Bumerang" texnologiyasi, "3x4" texnologiyasi, "Rezyume" texnologiyasi, "Muammo" texnologiyasi, "Labirint" texnologiyasi, "Blits so'rov" texnologiyasi, "FSMU" texnologiyasi, "Skorabey" texnologiyasi, "Yelpig'ich" texnologiyasi, "Muloqot" texnologiyasi, "Baxslashuv" texnologiyasi, "Stenariy" texnologiyasi va boshqalar kiradi. Masalan, "Semenar musobaqa" texnologiyasi darslarini tashkil etish ko'p yildan beri talimda keng qo'llanib kelinadi. Bu usul talabalarning qiziqishini va aktivligini oshiradi. Bu usulga tayyorgarlik ko'rish uchun talabalar oldindan ogohlantiriladi va mavzu e'lon qilinadi. Talabalar guruhi 2 kichik guruhchalarga bo'linadi. Ularning har biri mavzu bo'yicha savollar tayyorlab kelishi lozim. Semenar boshida talabalar musobaqa shartlari bilan tanishtiriladi. Bunda faqat javoblar uchun emas balki savollarni to'g'ri va aniqligi uchu va qo'shimcha tuzatishlar uchun ham malum ballar belgilanadi. Guruh talabalarining barchasi faol qatnashishlari uchun esa

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

minus (-) ballar ham ko'rsatilishi mumkin, masalan, +3 dan -3 gacha noto'g'ri javoblar va savollar uchun ballarni ayirish usuli ishlatilishi mumkin. Musobaqa davomida doskaga to'plangan ballar yozib borilishi mumkin. Semenar oxirida g'olib guruh qatnashchilari qo'shimcha ballar bilan rag'batlanishi mumkin. Pedagog talim jarayonini boshqaruvchi sifatida juda hushyor va sinchkovlik bilan javoblarni eshitib, har bir talabaga baho qo'yib borishi lozim. Bu usul bilimlarni yanada mustahkamroq egallanishiga, nutq madaniyatini oshishiga, savollarni to'g'ri tuzilishiga, o'z fikrini bayon etishga o'rgatadi. Eng muhimi esa, taladalardan mustaqil bilimlarni egallah, yangiliklarni qidirish, mavzuga ijodiy yondashish hususiyatlari oshadi. O'rganilayotgan mavzu har tomonlama tahlil etiladi va hayotiy jarayonlar bilan bog'lanadi. Bunday innovatsin texnologiyaning dastlabki ko'rinishlari oliygohlarda qo'llanilsa yuqori natijalarga erishsa bo'ladi.

Kichik guruhchalar usuli. Bu usulda guruh talabalari bir necha guruhga bo'linadi, har bir guruhda 4-5 tadan talaba bo'lishi mumkin. Har bir guruhning rahbari tayinlanadi. Ularga oldindan vazifa beriladi. Guruh talabalari semenarga birgalikda tayyorlanib o'z savollarini to'liq ochib berishga harakat qilishlari kerak. Boshqa guruhlar asosiy ma'ruzachiga savollar beradilar, savollarga guruhning talabalari javob berishda yordam beradilar. Asosiy ma'ruzachi himoyasidan so'ng opponentlar savolni yanada to'liqroq izohlab berishlari kerak. Uchinchi va to'rtinchi guruh talabalari o'zlarini fikrlarini bildirgach, tadqiqot olib brogan guruhga baho qo'yib izoh berishlari kerak. Bunday usulda ish olib boorish uchun guruhlarni tuzishda talabalarning bilimi teng bo'lishiga harakat qilish kerak. Guruhnini boshqarishda yahshi o'zlashtiruvchi talabalarni tanlash lozim. Bunday

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

innovatsion texnologiyaga oid bellashuvlar tugagach bo'lim yuzasidan boshqa turli musobaqalar o'tkazish mumkin.

Bu borada innovatsion texnologiyaga oid didaktik o'yinlarni tashkil etish maqsadga muvofiq hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Mirziyoyev Sh.M. "Harakatlar strategiyasi" 2017-2021 yillarga mo'ljallangan besh ustuvor yo'nalishi. - T.: G'ofur G'ulom. 2017 yil. g.s. 136
2. Karimov I.A. Yuksak manaviyat - yengilmas kuch. - T.: Ma'naviyat 2008 yil.
3. Ishmuhammedov R.J. Innovatsion texnologiyalar yordamida ta'lif samaradorligini oshirish yo'llari. Toshkent.: 2005 yil
4. Xudoyqulov X.J. Pedagogik texnologiya ta'lif samaradorligining asosidir. Toshkent. Navro'z. 2012 yil
5. Sibirskaya M.P. Профессиональное обучение: Педагогические технологии. -Санкт-Петербург. 2002 г.

**ZAMONAVIY QURILISHDA GEOPOLIMER BOG'LOVCHILARNING O'RNI VA
ULARNING ISHLATILISHI**

Sobirov Baxtiyor Xamroyevich

Texnika fanlari nomzodi, dotsent

Urganch davlat universiteti

Sultanova Sevara Ilyos qizi

Urganch davlat universiteti o'qituvchisi

Adilova Shirinjon Adilbekovna

Urganch davlat universiteti magistranti

tel: +998 (93) 756 55 09

baht@mail.ru

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6600085>

Annotation: In this scientific article, the prospects of application of Geopolymers and their application in the modern construction industry are presented.

Key words: Geopolymer, binder, portlandsement, technology.

Anotatsiya: Ushbu ilmiy maqolada geopolimer bog'lovchilar va ularning

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

zamonaviy qurilish industriyasida qo'llanilish istiqbollari keltirilgan.

Kalit so'zlar: Geopolimer, bog'lovchi, portlandsement, texnologiya.

Mamlakatimizda mustaqillik sharofati tufayli jamiyat sohalarining modernizatsiyasida siyosiy, ijtimoiy-iqtisodiy va ma'naviy-ma'rifiy sohalarida tub o'zgarishlar amalga oshirish imkoniyati yaratilmoqda. Qurilish sohasining ustuvor vazifalaridan biri etib aholi soni keskin oshib borishi natijasida ularni arzon va sifatli uy-joy infratuzilmasi bilan taminlash masalasi, sohada muhim islohotlar olib borilishi, uni moddiy texnik bazasini takomillashtirilishi, investitsion dasturlar doirasida ajratilgan mablaglardan samarali foydalanilishini talab etadi. Jumladan Ozbekiston Respublikasi Prezidentining PQ-3350-sonli 2017-2020-yillarda shaharlarda arzon kop kvartirali uylarni qurish va rekonstruksiya qilish dasturini samarali amalga oshirish borasidagi qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida" gi qarorlari bu borada hukumatimiz tomonidan sohaga qaratilayotgan e'tibor davlat siyosati darajasida ekanidan dalolat beradi.

Dunyo aholisining o'sishi va mamlakatlar qurilish majmuasining rivojlanishi qurilish materiallariga bo'lgan talabning oshishiga olib keladi. Bu ularning tannarxini pasaytirish, mahalliy xomashyo, shuningdek, ularni ishlab chiqarishning yangi samarali texnologiyalaridan foydalanish hisobiga mineral-xom ashyo bazasini kengaytirish yo'llarini izlashga olib keladi. Boz ustiga qurilish materiallarining barcha turlari ham yer yuzida tekis tarqalmaganini hisobga oladigan bo'lsak murakkab texnologiyali va iqtisodiy jihatdan qimmat xom-ashyolardan tarkib topgan qurilish

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR, TAKLIF VA YECHIMLAR

materiallari o'rniga nisbatan soddaroq, arzon va shu bilan birga texnologik nomurakkab bo'lgan qurilish materiallarini ishlab chiqarish va ularni qurilish industriyasiga tadbiq qilish bugunning dolzarb muammolaridandir.

Yer yuzida eng keng tarqalgan qurilish materiali bu beton, unga asoslangan mahsulotlar va konstruksiyalarni ishlab chiqarish texnologiyasi hozirda evolyutsion va inqilobiy davrlarni bosib o'tmoqda [3].

Bugungi kunda portlandsement beton uchun asosiy boglovchi hisoblanadi. Biroq, portlandsementni ishlab chiqarish jarayonida yoqish texnologiyasi juda katta energiya talab qiladi va katta miqdorda CO₂ emissiyasi bilan birgalikda amalga oshadi. Gigaton Throwdown Initiative (2009) malumotlariga ko'ra, "Sement sanoati umumiy CO₂ emissiyasining taxminan 5% yoki yiliga 2,1 gigatonnasi uchun javobgardir." Darhaqiqat, sement klinkeri ishlab chiqarishda xom ashyoning parchalanishida bir tonna klinker uchun 0,53 kg CO₂ hosil bo'ladi, yoqilg'i yonish paytida yana 0,37 kg ajralib chiqadi. Sement ishlab chiqarish va undan foydalanishning yillik o'sib borish infografikasini hisobga olsak, yuqoridagi raqamlar butun insoniyat uchun jiddiy xavf tug'dirishini taxmin qilishimiz mumkin.

Sement tarkibidagi klinker miqdorini kamaytirish, asosan, tabiiy yoki sun'iy kelib chiqadigan aktiv mineral qo'shimchalarni qo'llash orqali erishiladi, shu bilan birga sementning zarracha hajmini taqsimlash yaxshilanadi.

Shu bois energiyani ko'p talab qiluvchi portlandsement o'rnini bosuvchi muqobil bog'lovchi va ular asosida qurilish materiallarini yaratish zamонавиј qurilish materiallarishunosligening dolzarb vazifasi bo'lib qolmoqda.

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

Yuqoridagi muammolarni hal qilish yo'llaridan biri ishqoriy faollashtiruvchi bog'lovchilar (AMQ) asosida beton tarkibini ishlab chiqish va shu tarkib asosida temir-beton ishlab chiqarish zavodlarida ishlab chiqarishni keng joriy etish, bu borada geopolimer bog'lovchilar (geopolimer beton) dan foydalanish ushbu muammolarning muayyan yechimi bo'lishi mumkin.

Ishqoriy faollashtiruvchi bog'lovchilar deganda, ishqorlar eritmalar yoki gidroksidi reaksiyaga ega bo'lgan tuzlar (odatda gidroksidlar, silikatlar yoki aluminatlar eritmalar) bilan aralashtirilgan mayda dispersli amorf yoki kristalli aluminosilikat materiallarga asoslangan bog'lovchi tizimlarni tushunish mumkin[4].

Geopolimerlar aktiv mineral qo'shimchalarning kichik bir ko'rinishi bo'lib, ularning bog'lanish xususiyatlari asosan yuqori darajada muvofiqlashtirilgan aluminosilikatlar bilan ta'minlanadi. Birlamchi faza sifatida gel hosil bo'lishi uchun reaksiyaga kirishishi mumkin bo'lgan kaltsiy ionlarining miqdori odatda juda past bo'lishi mumkin, bu odatda hosil bo'lgan kaltsiy gidrosilikatlar zanjirlari o'rniga psevdoseolit birikmalarini shakllantirishga imkon beradi.

Geopolimer bog'lovchilardan foydalanishning potentsial muhim ekologik foydalari, birinchi navbatda, shlak yoki kul kabi qayta ishlangan materiallardan foydalanish imkonini yaratadi. Tabiiy xom ashyo o'rniga texnogen chiqindilarni iqtisodiy aylanishga jalb qilish qurilish sanoati uchun juda dolzarb va a'lohida e'tibor talab qiladi, chunki yurtimizda tog'-konchilik sanoati, energetika, kimyo, metallurgiya va boshqa sanoat tarmoqlarida yetarli miqdorda qattiq chiqindilar to'planadi.

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

Xulosa qilib shuni aytishimiz mumkinki bu turdag'i chiqindilardan foydalanish nafaqat iqtisodiy balki ekologik jihatdan ham o'z nafini bera oladi. Chunki har bir texnogen chiqindidan chiqayotgan zaharli moddalar va gazlar azon qatlamini to'g'ridan to'gri yemirilishiga olib keladi. Va shu bilan birga bu turdag'i bog'lovchilardan keng miqyosida foydalanish va ularni izchil o'rganish materialshunoslik sohasida yangi ilmlar, yangi yo'nalishlar va yangi imkoniyatlar ochilishiga turtki bo'lishi mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar:

R.Raximov, A.Karakulov T.Atakuziyev – "Влияние добавок природного волластонита и пыли цементного производства на свойства силикатного кирпича на основе барханного песка" nomli scopus bazasidagi ilmiy maqola. Chexiya Respublikasi.

R.Rakhimov, G.Marupova, F.Rakhimov – "Strengthening the coupling of silicate materials with improved operational properties" nomli scopus bazasidagi ilmiy maqola. (Scopus 2020 may Australia).

Фаликман В.Р. Новые эффективные высокофункциональные бетоны. Бетон и железобетон. Оборудование. Материалы.

Технологии. № 1 , 2011, 48-54-betlar.

Alkali Activated Materials. Ed. by Provis J.L., van Deventer J.S.J. Springer, 2014.

Гусев Б.В., Фаликман В.Р. Бетон и железобетон в эпоху устойчивого

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

развития. Евразийский Союз Ученых. Oylik ilmiy jurnal. №2(11). 2015. 2-qism. 15-18-betlar.

**Zamonaviy ta'lif klasteri asosida boshlang'ich ta'lif tizimini
takomillashtirish**

OBIDOVA MA'RUPA SHOERGASHOVNA

Toshkent viloyati, Chirchiq davlat pedagogika instituti,

Ta'lif muassasalari boshqaruvi magistri

*Тошкент вилояти Чирчик давлат педагогика институти Таълим
муассасалари бошқаруви магистри*

Илмий раҳбар: Шодмонов Баходир Шеркулович

иктисод фанлари номзоди

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6614876>

Annotatsiya: O'zbekistonda boshlang'ich ta'lif va ta'limga zamonaviy yondashuv ta'lif jarayonini aniq vositalar yordamida samarali tashkil etish lozimligini taqozo etadi. O'zbekistonda qo'yilgan o'quv maqsadlariga muvaffaqiyatli erishish natijalarini kafolatlash bugungi kunda pedagoglar oldida turgan muhim vazifalardan biridir. Ushbu maqola boshlang'ich ta'lif sifat samaradorligini oshirishda zamonaviy yondashishning usullariga bag'ishlangan.

Kalit so'zlar: Pedagog, faraz, interfaol metod, pedagogik nazariya, "Aqliy KONFERENSIYA | info@bestarticle.uz

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

hujum" metodi

Abstract: The modern approach to primary education and training in Uzbekistan requires the effective organization of the educational process using specific tools. One of the most important tasks facing educators today is to ensure the successful achievement of educational goals set in Uzbekistan. This article focuses on modern approaches to improving the quality of primary education.

Keywords: pedagogue, hypothesis, interactive method, pedagogical theory, "Brainstorming" method.

O'zbekiston Respublikasida ta'lim sohasida o'tkazilayotgan tub islohotlarning mazmuni bugungi kunda ta'lim jarayonini loyihalashga yangicha yondashuv bilan boyib bormoqda. Ta'limga zamonaviy yondashuv ta'lim jarayonini aniq vositalar yordamida samarali boshqarish va qo'yilgan o'quv maqsadlariga muvaffaqiyatli erishish natijalarini kafolatlaydi. Boshlang'ich sinflarda ta'lim sifat samaradorligini oshirishda zamonaviy yondashuv – vaqt taqsimotiga muvofiq dasturlanib, ilmiy jihatdan asoslangan hamda kutilgan natijaga erishishni ta'minlovchi pedagogik jarayonning barcha bosqich va qismlarining vazifalari aniq belgilangan tizimdir.

Ta'limga texnologiyalari pedagogik faoliyatning ma'lum sohasini qamrab oladi. Didaktik jarayon bosqichlarini muayyan ketma-ketlikda qurish o'quvchilarning bilim faoliyatini mavzu bo'yicha belgilangan maqsadlarga mos holda tanlangan o'qitish metodlari yordamida tashkil etish demakdir. Boshlang'ich sinflarda ta'lim sifat samaradorligini oshirishda zamonaviy

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

yondashuv - o'z mohiyati va mazmuniga ko'ra, ma'lum pedagogik nazariyaga asoslangan, u yoki bu tasnifga tegishli bo'ladi. Ularning samaradorligi to'g'risida fikr yuritilganda o'qitish jarayonini izga soladigan va uni maqsadli yo'naltira oladigan, o'qituvchi va o'quvchining hamkorlikdagi faoliyatini ta'minlash barcha ta'lim muassasalarining oldiga qo'yilayotgan maqsadga nechog'lik erishilayotganini ko'zda tutish kerak. Yoxud o'qitish metodlari bevosita ta'lim amaliyoti bilan aloqador konsepsiyasidir. Boshlang'ich sinflarda "O'qish" darslarida matnlar berilgan bo'lib, shulardan biri "Alisher Navoiy" matnidir. Matn badiiy va ilmiy uslubda berilgan. Mashq shartida matnlarni taqqoslab, ularning o'xshash va farqli tomonlarini aniqlash topshirilgan. Mazkur matnni "Aqliy hujum" metodi yordamida o'rorganish ko'zlagan maqsadga erishish imkoniyatini yaratadi. Bu metod asosida matn bilan bir necha bosqichda olib boriladi.

1-bosqich. O'quvchilarni mavzuni tushunishga tayyorlash. O'tgan mashg'ulotlarda berilgan nutq usullariga oid ma'lumotlar esga olinadi va takrorlanadi, har bir nutq uslubining o'ziga xos xususiyatlari yodga olinadi. Chunki matnlarni taqqoslash uchun o'quvchilarda nutq uslublariga oid ma'lumotlar yetarli bo'lishi kerak. Nutq uslublariga oid bilimlar yodga olingandan so'ng har ikki matn o'quvchilar tomonidan mustaqil o'qib chiqiladi. O'quvchilar matn mazmunini tushunishga harakat qiladilar.

2-bosqich. Berilgan matnlarning o'xshash tomonlarini aniqlash. Buning uchun o'qituvchi o'quvchilarga quyidagi savolni beradi? Har ikki matn qaysi jihatdan birbiriga o'xshaydi? O'quvchilar mazkur savolga shunday javob beradilar:

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

- har ikki matn ham Alisher Navoiy haqida:
- mantning mazmuni bir xil:
- har ikki matndan ham Navoiy ijodi haqida fikr bildirilgan:
- har ikkala matnda ham shoirning ustozlari nomlari keltirilgan:
- Navoiyning turkiy tilda ijod qilganligi aytilgan:
- Navoiyning jahonga tanilgan shoir ekanligi aytilgan
- Forsiy shoirlarning Navoiy ijodiga munosabati ifodalangan.

O'qituvchi o'quvchilarining Navoiy ijodiga umumlashtiradi va o'z munosabatini bildiradi.

3-bosqich. Har ikki matn asosida badiiy va ilmiy uslubga xos xususiyatlarni aniqlash. Bu bosqichda har bir uslubning o'ziga xos xususiyatlari aniqlanadi. Birinchi matnda badiiy uslubga xos quyidagi xususiyatlar qo'llangan: tasviriy ifoda (zanjirband she'r) ko'chma ma'noli so'zlar (she'riyat osmoni, yulduzlarga hira tortdi, shuhratiga soya soldi). Ikkinci matnda ilmiy uslubga xos quyidagi xususiyatlar qo'llangan: raqamlar (1441 yil tug'ilgan, XV asr 60-yillar), aniq dalillar Yevropa va Osiyo davlatlarini, Nizomiy Ganjaviy, Sadiy, Hofiz Sheroziy, Abdurahmon Jomiy kabi tarixiy shaxs nomlari, A.Jomiyning Navoiy haqidagi fikri keltirilgan. "Alisher Navoiy" matni shu metod yordamida o'rganilsa, o'quvchilar matn mazmunini yaxshiroq anglaydilar ularning mazmuniga chuqurroq kirib boradilar matnlarni qiyoslash orqali ularning mohiyatini teran idrok etadilar va interfaol metodlar o'quvchilarni fikrlashga, darslarda faol qatnashishga,

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

darslarda faol ishtirokchi bo'lishiga o'rgatadi. Shunday qilib, yuqoridagi interfaol metodlarni ta'lif jarayoniga tatbiq etish asosida ta'lif samaradorligini oshirish va ta'lif jarayoniga zamonaviy yondashish dasturi amal bo'lib qoladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Tolipov O. Umumi pedagogika Toshkent: 2007-y.
2. Yo'ldashev O. Pedagogika Toshkent: 2008-y.
3. Xasanboeva O. Oila pedagogikasi. Toshkent: 2007-y.
4. Daminov T, Adambekova T. O'yin mashgulotlari. Toshkent: 1993-y/

References

1. Tolipov O. Umumi pedagogika Toshkent: 2007-y.
2. Yo'ldashev O. Pedagogika Toshkent: 2008-y.
3. Xasanboeva O. Oila pedagogikasi. Toshkent: 2007-y.
4. Daminov T, Adambekova T. O'yin mashgulotlari. Toshkent: 1993-y

**AQLLI SHAHAR INFRATUZILMASI UCHUN MOSLASHISH JARAYONLARINI
ANIQLASH MASALASIGA OID TUSHUNCHALAR**

Zohidov J.B.

(Muhammad Al-Xorazmiy nomidagi TATU Qarshi filiali, assistent)

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6589469>

Raqamli iqtisodiyot imkoniyatlarini hayotga tatbiq etish masalasi nufuzli xalqaro tashkilotlar o'tkazgan tahlillar tasdiqlaganidek, mamlakat kesimida iqtisodiyotni raqamli formatga o'tish dasturini ishlab chiqish yo'lidan borilishi, uning bosqichlari 2030 yilgacha davom etishi va zamonaviy jamiyat taraqqiyoti raqamli muhit orqali global makonga qo'shilishiga imkon beradi. Umuman olganda, robototexnika, sun'iy intellekt, additiv ishlab chiqarish va ma'lumotlarni tahlil qilish sohalaridagi yutuqlar innovasiyalarni jadallashtirish va ishlab chiqarish hamda sanoatning qo'shilgan umumiyligi qiyamatdagi ulushini oshirish uchun muhim imkoniyatlarni taqdim etadi va ilg'or raqamli ishlab chiqarish texnologiyalari inklyuziv va barqaror sanoat rivojlanishi va maqsadlarga erishishda o'z hissasini qo'shishi orqali mamlakatda barqaror rivojlanish asosini yaratadi.

Aqli shaharlar va Buyumlar Interneti (IoT, Internet of Things) paradigmasi - bu jismoniy dunyoni his qilish va atrof-muhitning o'zgaruvchan kontekstini hisobga olgan holda ularning xatti-harakatlarini moslashtirish uchun ishlaydigan va hamkorlik qiladigan ko'plab ulangan qurilmalar orqali texnologik evolyutsiyani va bir nechta senariylar va kontekstlarda ishtirok

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

etishni boshqaradigan asosiy jihatlardan biri. Binobarin, IoT innovatsiyasini joriy etish orqali barqaror aqli shaharlar boshqaruvining turli jihatlarini yaxshilashi mumkin. Masalan, shaharlarda harakatlanish, jamoat transporti, elektron boshqaruvi, xavfsizlik, atrof-muhit monitoringida IoT texnologiyalarining joriy etilishi elektr energiyasi, tuproq, suv, odamlar va boshqalar kabi barcha mavjud resurslarni kuzatish, nazorat qilish va boshqarish imkonini berishi kutilmoqda.

Oksford Iqtisodiyot Tadqiqot Instituti va Huawei hamkorligida chop etilgan ‘Digital Diffusion’ hisobotiga (<https://www.oxfordeconomics.com/>) ko'ra, raqamli iqtisodiyot 2025 yilga borib 23 trillion dollarga yetishi kutilmoqda, uning jahon yalpi ichki mahsulotidagi ulushi hozirgi 17,1 foizdan 24,3 foizgacha oshadi. Kommunal xizmatlar, transport, ishlab chiqarish, tibbiyat, qishloq xo'jaligi, moliya va boshqa sohalarda qo'llaniladigan raqamli transformatsiyani amalga oshirish uchun dunyoda 100 milliarddan ziyod ulanish bo'ladi. Bu vaqtga kelib, bulutli texnologiyalardan foydalanadigan korxonalar soni 85 foizni, sun'iy intellekt – 86 foizni, raqamli ma'lumotlardan – 80 foizgacha bo'ladi. Har yili 180 milliard Terabayt raqamli ma'lumotlar doimiy ravishda intellektual makon va qiymat yaratadi. Boshqacha qilib aytadigan bo'lsak, jamiyat tobora aqli bo'lib borar ekan, u 'hissiyotlar, aloqalar va aql-zakovat'ga ega bo'ladi. Korxonalar ishlab chiqarish samaradorligi va raqobatbardoshligini oshirish uchun 5G, bulutli xizmatlar, katta ma'lumotlar, buyumlar interneti, sun'iy intellekt kabi texnologiyalarni o'zlarining asosiy texnologik jarayonlariga va ulanishlarni boshqarish tizimlariga joriy qiladilar (masalan, IDC tahliliy kompaniyasi (<https://www.idc.com/>), bugungi kunda operatorlarning 63,5 foizi o'z

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

infratuzilmasini yaxshilash uchun sun'iy intellekt tizimlariga sarmoya kiritmoqda deb ta'kidlaydi).

Biroq, aqli shahar kontseptsiyasi fuqarolar va xizmat ko'rsatuvchi provayder o'rtaqidagi muqobil munosabatlaridan ancha uzoqda. Shu bilan birga, kontseptsiya statik emas: aqli shaharning mutlaq va aniq ta'rifi yo'q, funksional harakat qilish uchun batafsil modeli mavjud emas; jarayonlar va vazifalar ketma-ketligi noaniq bo'lib, buning natijasida shaharlarda Smart yechimlar qo'llanilishi turli qiyinchiliklar keltirib chiqarmoqda. Jumladan, moslashuv jarayonlarining formal ifodalanishi, tahlil qilish usullari, moslashuvning matematik tavsifi, moslashuvga ta'sir qiluvchi parametr va xususiyatlarni aniqlash, shuningdek, aqli muhitda moslashish vazifalari uchun sun'iy intellekt modelini amalga oshirish va tahlil qilish kabi masalalar tadqiqotchilar oldida yangi muammolarga tezroq javob beradigan yechimlarni yaratish zaruriyatini belgilab beradi.

Shunday qilib, aqli shahar muhitini real sharoitlarga moslashish va foydalanuvchi ehtiyojlarini to'liq qondiradigan xizmatlar taqdim etuvchi, kerakli darajada samarali foydalanish imkonini beruvchi modellarni qo'llashni taqozo etadi.

Umuman olganda, jarayonlar va vazifalarga asoslangan aqli muhit moslashuv yondashuvlarning beshta asosiy jihatni mavjud:

- foydalanuvchiga kerakli ma'lumotlarni istalgan vaqtida olish imkonini beruvchi, qayta foydalanish mumkin bo'lgan umumiylar ma'lumotlardan xavfsiz, lekin bepul foydalanish bilan birlashtirilgan zamonaviy raqamli infratuzilma;

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

- foydalanuvchilarga e'tibor qaratish orqali xizmatlar ko'rsatish yaxshilanishini e'tirof etish: bunga foydalanuvchining ehtiyojlarini belgilash, bir nechtafiga barqaror xizmat ko'rsatish uchun boshqaruv ma'lumotlarni almashish (masalan, manzillarni o'zgartirish to'g'risidagi ma'lumotlarni samaraliroq almashish) kiradi va imkon qadar xizmatlarni internet orqali yetkazib berish;
- xizmat ko'rsatuvchi provayderlarga har kuni ularni taqdim etish uchun ma'lumotlarning to'liq spektridan foydalanish va jamiyatdagi strategik investitsiya imkoniyatlari haqida ma'lumot berish imkonini beruvchi aqlijismoniy infratuzilma (aqli tizimlar, Buyumlar Interneti, masalan, ma'lumotlarni yig'ish va tahlil qilishda);
- boshqalar tajribasini o'rganish va yangi yondashuvlar hamda yangi biznes modellar;
- natijalarning shaffofligi, masalan, shahar xizmatlarining boshqaruv panellari fuqarolarga o'z faoliyatini muassasalar va sohalar bo'yicha taqqoslash va baholash imkonini berish kabilar.

Muayyan xizmatlar ko'rsatishdan fuqarolar talabiga yo'naltirilgan yondashuvga o'tish muhim ahamiyatga ega. Bu shahar aholisi va xizmat ko'rsatuvchi provayderlar o'rtafiga yaqinroq hamkorlikni o'z ichiga oladi - bu har qachongidan ham shaxsiylashtirilgan ikki tomonlama jarayon. Turli xizmatlarning o'zaro chambarchas bog'liqligi va muhit boshqaruvi tomonidan innovatsion yondashuv evaziga tezkor va sifatli xizmat ko'rsatish istagi, o'z navbatida, foydalanuvchi to'g'risidagi ma'lumotlarni tahlil qilish asosida qabul qilinishini taqozo etadi.

O'zbekistonda qimmatli qog'ozlar bozorini rivojlantrish yo'nalishlari

Zokirova Diyora Iqboljon qizi

Toshkent Moliya Instituti

Iqtisodiyot fanlar falsafa doktori, dotsent

Sultonov Sherali Nuraliyevich

BBI-80 guruh talabasi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6599851>

Annotatsiya: Ushbu maqolada qimmatli qog'ozlar bozorining bozor iqtisodiyotidagi o'rni, mohiyati va xususiyatlari o'rganilgan bo'lib, O'zbekistonda qimmatli qog'ozlar bozorini rivojlantrish borasidagi turli muammolar aniqlangan hamda ushbu muammolarni bartaraf etish uchun jahon tajribalaridan foydalanish va shunga o'xshash takliflar ishlab chiqilgan.

Kalit so'zlar: qimmatli qog'ozlar, fond bozori,moliya bozori, fond birjalari, jahon tajribalari.

Annotation: This article examines the role, nature and characteristics of the securities market in a market economy, identifies various problems in the development of the securities market in Uzbekistan and the use of world experience to address these problems. Similar proposals have been

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

developed.

Keywords: securities, stock market, financial market, stock exchanges, world experience.

Jahon iqtisodiyoti tez sur'atlarda rivojlanayotgan bir paytda mamlakatimiz iqtisodiyotni modernizatsiya qilish va innovatsion transformatsiyalash katta hajmdagi investitsiyalarni talab etadi. Ushbu jarayonda moliya bozorlari, xususan, qimmatli qog'ozlar bozori muhim ahamiyat kasb etadi. Qimmatli qog'ozlar bozorining ko'rsatkichlari mamlakat moliya bozori rivojlanishini belgilab beruvchi asosiy omildir. Qimmatli qog'ozlar bozorining rivojlanishida uning tarkibiga kiruvchi savdo tizimlarining kapitallashuv darajasi, aylanuvchanligi hamda muomaladagi qimmatli qog'ozlarning likvidlik darajasi katta ahamiyatga ega.

Bundan tashqari, qimmatli qog'ozlar bozorining rivojlanishi va xalqaro integratsiyalashuvi mamlakat iqtisodiyotiga xorijiy investitsiyalarni jalg qilishga ko'maklashuvchi muhim omil hisoblanadi. Shu sababli, rivojlangan mamlakatlarda qimmatli qog'ozlar bozori rivojiga alohida e'tibor qaratiladi.

O 'tgan asrda iqtisodiyoti eng taraqqiy etgan mamlakatlarning tajribasi shuni ko'rsatadiki, faqatgina bozor iqtisodiyoti iqtisodiyot samaradorlik ko'rsatkichlarining eng yuqori darajasini ta 'minlab beradi. Bozor mexanizmining samaradorligi ko'p jihatdan iqtisodiyotning tovar-pul munosabatlari bilan qay darajada to 'liq qamrab olinganligi bilan bevosita

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

bog'liq. Bu tovar bozorlari bilan bir qatorda moliya bozorini jumladan, uning tarkibiy qismi hisoblanadigan qimmatli qog'ozlar bozorini shakllantirish zarurligini anglatadi.

Qimmatli qog'ozlar bozori paydo bo'lganiga ko'p vaqt bo'lmagan bo'lsa-da, hozirgi zamон iqtisodiyotining ajralmas bir bo'lagi bo'lib ulgurdi. Qimmatli qog'ozlar bozori moliya bozorining bir qismi bo'lib, unda bo'sh turgan pul mablag'larini qayta taqsimlash jarayoni sodir bo'ladi, ya'ni, iqtisodiyotning bir sohasidan boshqa sohasiga kapitali qo'yilishi ta'minlanadi. Qimmatli qog'ozlar bozori qimmatli qog'ozlarning muomalada bo'lish doirasi hisoblanadi. O'zbekiston Respublikasida qimmatli qog'ozlar bozorining paydo bo'lishi davlat korxonalarini xususiylashtirish va aksiyadorlik korxonalariga aylantirish jarayonlari bilan bevosita bog'liq. Bu bozor boshqa barcha bozorlardan, eng avvalo, unda aylanadigan tovar qimmatli qog'ozlar bilan ajralib turadi. O'z navbatida, ularning aylanishi bu bozor ishtirokchilarining alohida tarkibi, uning faoliyat ko'rsatish tartibi uni tartibga solish qoidalarini belgilaydi. Mamlakatimizda amalga oshirilayotgan islohotlarning keyingi bosqichi qimmatli qog'ozlar bozorini rivojlantiishda dastlabki yangi qadam bo'ldi deya olamiz. Chunki, ushbu davrda qimmatli qog'ozlar bozoriga jiddiy e'tibor berila boshladi.

O'zbekiston Respublikasida davlat mulkini boshqarish va tadbirkorlikni qo'llab-quvvatlash qo'mitasi qoshida qimmatli qog'ozlar bozori faoliyatini rivojlantirish va nazorat qilish maqsadida O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Maxkamasining (30 mart 1996 y) binoan maxsus markaz tashkil etildi hamda qimmatli qog'ozlarning lokal bozorlari yo'lga qo'yildi. Bu mintaqalarning har birida davlat boshqaruvi idoralari, fond birjalarining

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

bo'linmalari, qimmatli qog'ozlar bozori umumiy va maxsus infratuzilmasining muassalari mavjud. Tashkil etilishning yagona tamoyiliga qaramasdan mintaqaviy bozorlar bir-biridan umuman iqtsodiyotning rivojlanishi darajasi, emitetlarning ma'lum bir tarmoqqa tegishliligi, emitentlar va imkoniyatli sarmoyadorlarning miqdoriy hamda sifat hususiyatlari, infratuzilamalarining rivojganligi, professional ishtirokchilarning faolligi va o'z navbatida qimmatli qog'ozlar bilan bajariladigan operatsiyalarning hajmi bilan farq qiladi. Lekin, ushbu bozorlar bir-birlari bilan uzviy bog'langan, yagona markaz tomonidan tartibga solinadi va boshqariladi hamda barcha uchun umumiy bo'lgan qonuniy asosga ega bo'lib, O'zbekistonning yagona fond bozorini tashkil qiladi. O'zbekistonda qimmatli qog'ozlar bozrini rivojlantirishda Buyuk Britaniya va AQSh qimmatli qog'ozlar bozori tajribasini qo'llash masadga muvofiq hisoblanadi;

O'zbekistonda ham Buyuk Britaniyaning qimmatli qog'ozlar bozoridagi risklarni bartaraf qilish tizimini joriy qilinishi;

Hozirgi kunda rivojlanib borayotgan qimmatli qog'ozlar bozori hali to'yinmagan bo'lib, ushbu sohada jahon tajribalarini qo'llash hamda texnologik modernizatsiya qilish orqali sohani keng targ'ib qilish;

Qimmatli qog'ozlar bozorini nazorat qiluvchi mahsus qomitani tashkil qilish;

Qimmatli qog'ozlar bozori tuzilmasini kengaytirib, palatalar va qo'mitalarga ajratish lozim.

O'zbekistonda qimmatli qog'ozlar bozorini rivojlantirishda yuqoridagi

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

usullar amaliyotga tatbiq qilinsa, o'ylaymizki hozirda qimmatli qog'ozlar bozorida mavjud bo'lgan muammolar o'z yechimini topishi mumkin. Albatta bularni barchasini bosqichma-bosqich amalga oshirish har tomonlama samarali natijaga olib keladi deya olamiz. Qimmatli qog'ozlar bozorining rivojlanishi iqtisodiyotni uzoq muddatli moliyaviy resurslarga ehtiyojini ta'minlab, uning yuqori va barqaror o'sishiga qaratilgan makroiqtisodiy siyosatning muhim vositasi hisoblanadi. Bu soha moliyaviy resurslarning jamg'aruvchilar va investorlardan qo'shimcha mablag'larga ehtiyoji bo'lgan xususiy sektor vakillari, banklar, davlat korxonalari va hukumatga bozor mexanizmlari asosida transmissiya qilinishiga xizmat qiladi. Buning natijasida mazkur resurslar mamlakat taraqqiyotida katta salohiyatga ega bo'lgan soha, tarmoqlar o'rtasida oqilona va samarali taqsimlanib, foydalanimayotgan jamg'armalar foydali investitsiyalarga aylanadi hamda iqtisodiyotda kapital shakllanadi. Bu, o'z navbatida, yuqori iqtisodiy o'sishni rag'batlantiradi va raqobatbardoshlikni oshiradi.

Qimmatli qog'ozlar bozori rivojlanishi uchun barqaror makroiqtisodiy muhit, izchil taraqqiy etayotgan moliyaviy tizim va mustahkam huquqiy asos zarur. Ana shu jihatlar Prezidentimizning 2021-yil 13-apreldagi "Kapital bozorini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi farmonida o'zining ifodasini topgan va uning yaqin kelajakdagi asosiy yo'nalishlari belgilab berilgan. Hujjatga ko'ra, sohaning raqobatbardoshligini oshirish asosida uning kapitallashushi 2023-yil yakuniga qadar 45 trillion so'mga yetkazilishi, bank tomonidan kreditlashga muqobil bo'lgan samarali moliyalashtirish mexanizmi yaratilishi hamda yalpi ichki mahsulotda erkin muomaladagi qimmatli qog'ozlar umumiy hajmini kamida 5 % ga yetkazish ko'zda tutilgan.

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR, TAKLIF VA YECHIMLAR

Bugungi kunda “Toshkent” Respublika fond birjasi mamlakatimiz qimmatli qog'ozlar bozorining asosiy savdo maydoni hisoblanib, u yerda turli xil qimmatli qog'ozlar bilan operatsiyalar amalga oshirilmoqda.

1-rasm . “Toshkent” Respublika fond birjasining 2020-yildagi savdo aylanmasi.

2020-yil davomida bitimlar hajmi 103 emitentning 99 milliarddan ortiq qimmatli qog'ozlari 578,15 milliard so'mni tashkil etdi. Bitimlar hajmining eng yuqori darajasi avgust oyida sodir bo'lgan ko'rsatkich 100 milliard so'mdan oshdi, minimal miqdori aprel oyida qayd etildi – jild respublikadagi blokirovka paytida bitimlar 773 million so'mni tashkil etgan bo'lsa. Bir yil davomida hamma uchun bitimlar soni 36 ming donadan oshdi. Eng ko'p bitimlar yanvar oyida tuzilgan - 4 477 bitim, bu bitimlarning o'rtacha oylik sonidan oshib ketdi 2020-yil uchun 49 foizdan oshdi. Eng kam bitimlar soni Aprel oyida atigi 2,336 tani qayd etdi.

Xulosa

Globallashuvning hozirgi sharoitida mamlaktimizda shakllanib borayotgan qimmatli qog'ozlar bozorini rivojlantirish korporativ tuzilmalarning ahamiyatini oshirish zarurligi mamlakat iqtisodiyotini rivojlantirishda ham muhim masala hisoblanadi. Ushbu masalada quyidagicha takliflar berishimiz mumkin;

jahon amaliyoti talablariga muvofiq O'zbekiston moliya bozori faoliyatini tartibga solish, nazorat qilish va barqarorligini ta'minlash;

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

moliyaviy xizmatlar bozori ishtirokchilari va investorlarining huquqlarini himoya qilishning qonunchilik asoslarini yanada takomillashtirish;

jahon standartlari talablariga muvofiq moliya bozorini yanada erkinlashtirish;

barqarorligi va kapitallashuv darajasini oshirish;

mamlakatdagi korporativ tuzilmalarning qimmatli qog'ozlar savdosini ikkilamchi bozorlarga olib chiqish va uni erkin joylashtirishni kuchaytirish;

mamlakatimiz moliya bozorida real iqtisodiyot yoki moliya bozoridagi bazis aktivlar muomalasi doirasida hosila moliyaviy vositalar bilan operatsiyalarni amalga oshirish;

hosila moliyaviy vositalar bilan spekuliyativ amaliyotlarni cheklash mexanizmlarini joriy etish.

Xulosa o'rnilida shuni aytishimiz mumkinki, bugungi kunda jahon iqtisodiyotining muhim ajralmas qismi hisoblangan qimmatli qog'ozlar bozorini chuqr o'rganish, ularni tashkil qilish va bu bozorlarda kapital jalb qilishni samarali yo'lga qo'yish mamlakat iqtisodiyotining jadal sur'atlarda o'sishini ta'minlaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro`yxati:

1. "Qimmatli qog'ozlar bozori turlarining rivojlanish tarixi" Usmonova X, Toshkent -2006

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

2. John C. Hull "Options, futures, & other derivatives", Fifth Edition, Prenticehall , Uppersaddle River, New Jersey, 2005
3. Татьянников В. Фондовый рынок: новый этап развития? // Рынок ценных бумаг. – 2003. - № 6.
4. Sh. Sh Shoxa "zamiу "Фондовый рынок и Рынок ценных бумаг" Книга II, 2005
5. World Federation of Exchanges - Statistics/Monthly
6. www.sec.gov
7. www.wikipedia.org
8. www.uzse.com

**Хуқуқбузарликларнинг виктимологик профилактикаси –
хавфсизлик сари дастлабки қадам**

Абдураҳимова Гулшода Баҳодир қизи

Ўзбекистон Республикаси Ички ишлар вазирлиги Академияси 309-
гурӯҳ курсанти

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6584506>

Аннотация. Мазкур мақолаада мавзусининг долзарблиги, профилактика инспектори томонидан хуқуқбузарликлар виктимологик профилактиkasини ташкил этиш фаолиятининг бугунги кундаги ҳолати шунингдек, ҳозирги кунда профилактика инспекторларининг хуқуқбузарликлар виктимологик профилактиkasини ташкил этиш фаолиятидаги мавжуд муаммо ва камчиликлар, ҳамда уларни бартараф этиш буйича бир қатор таклифлар ёритиб ўтилган.

Калит сўзлар: хуқуқбузарликларнинг виктимологик профилактикаси, виктимоген омил, айбли ва айбизз виктимлик, жабрланувчи, оммавий виктимлик.

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

Мустақиллик йилларида жиноятчиликка қарши куаш ва унинг олдини олиш борасида ички ишлар органларининг фаолияти замон талабларига мос равишда тубдан ислоҳ қилиниб, ислоҳотлар жараёнида ҳуқуқбузарликлар профилактикаси тизимини такомиллаштириш, моддий-техник таъминотини янада яхшилаш ва фаолият самарадорлигини оширишга қаратилган бир қатор чоратадбирлар амалга оширилди.

Фуқароларнинг ҳуқуқлари эркинликлари ва қонуний манфаатларини ҳимоя қилиш, жамоат тартибини сақлаш, шахс, жамият ва давлат хавфсизлигини таъминлаш, ҳуқуқбузарликларнинг олдини олиш ва профилактикаси бўйича республикада яхлит ҳуқуқий тизим яратилган бўлиб, унда ички ишлар органлари муҳим ўрин эгаллайди.

Шунингдек, Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2020 йил 18 февралдаги ПФ- 5938-сон Фармонига мувофиқ, профилактика инспекторларининг ҳуқуқбузарликларнинг виктимологик профилактиkasига доир амалиёти юзасидан, ҳуқуқбузарлик оқибатида жабрланганларга ёрдам кўрсатиш бўйича нодавлат нотижорат ташкилотлари билан ҳамкорликда ихтисослаштирилган муассасалар тузиш ва унинг фаолиятини изчил йўлга қўйиш вазифалари белгилаб ўтилган.

Ҳуқуқ-тартиботни таъминлаш, фуқароларнинг ҳуқуқ ва эркинликларини муҳофаза қилиш борасида Ўзбекистон Республикасида амалга оширилаётган ҳуқуқий ислоҳотлар

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

натижаларини таҳлил қилиш шуни кўрсатадики, хар қандай ҳуқуқбузарликни ўз вақтида аниқлаш ва очиш, айборларни конунда белгиланган тартибда жазога тортиш ҳуқуқбузарликларнинг олдини олишда муҳим ўрин тутади.

Шунинг учун ҳам бугунги кунда профилактика инспекторлари томонидан фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари, жамоат ташкилотлари билан ҳамкорликда ҳуқуқбузарликларнинг олдини олиш самарадорлигини ошириш бўйича амалий тадбирлар йўлга қўйилаётганлиги, жумладан виктимологик профилактикани амалга ошириш фаолиятининг ҳуқукий асосларини мустахкамлашга ҳизмат қилаётганлиги қувонарли холдир. Ушбу қарорларнинг ижросини таъминлаш мақсадида профилактика инспекторлари томонидан бир қатор ижобий ишлар амалга оширилди ва амалга оширилмоқда.

Виктимология алоҳида мустақил йўналиш сифатида, яъни ҳуқуқбузарлиқдан жабрланганлар ҳақидаги таълимот сифатида ўрганилади. Чунки бу таълимот асосан ҳуқуқбузарлиқдан жабрланганларнинг психологияк, биологик, ижтимоий ҳусусиятлари, ҳуқуқбузарлик содир этилишидан олдин ва ундан кейинги жараёнда жабрланувчининг тутган ўрнини ўрганиб чиқади ва илмий жихатдан асосланган хулосаларини ишлаб чиқиб, ҳуқуқбузарликларнинг виктимологик профилактикаси фаолиятини ташкил этишда кенг кўламда қўлланилиши учун тадбиқ этилади.

Ҳуқуқбузарлиқдан жабрланганларни ўрганиш аниқ мақсад сари йунал-тирилгандир ва жабрланувчини ўзи томонидан айрим

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

ҳуқуқбузарликларни юзага келишида сабаб бўлиб хисобланувчи ўзнга ҳос ҳиссаси тадқиқ этилади.

Шунинг учун биринчи навбатда унинг шахси тўғрисида зарур маълумотлар ва айниқса ҳуқуқбузарликни юзага келишига сабаб бўлувчи ўзини тутишини атрофлича ўрганилиши лозим.

Жабрланувчи ўрганилишида шаҳснинг кайси ҳусусиятлари орқасида у ёки бу тарзда ўзини тутишини юзага келганлигини ва ҳуқуқбузар томонидан бундан кейин қандай мақсадларда фойдаланиши ҳам тадқиқ этилмоғи мувофиқдир.

Аслида ҳам шунда, яъни, жабрланувчининг шаҳси ва унинг ҳатти-ҳаракатларини ўрганиш криминологияда ҳам, шу билан бирга турмуш билан боғлиқ турли вазиятларда ҳам муҳим ўрин тутиши эътибордан четда қолмас-лиги зарур. Шу қаторда, жабрланувчининг шаҳси ва ҳатти-ҳаракатлари жиной қилмишни амалга оширишга тайёрланишдан олдин, балки, жиноятни амалга ошириш вактида ва шу билан бирга ҳуқуқбузар томонидан қайта ҳуқуқбузарлик содир этишлари(рецидив)да ҳам алоҳида ўрин тутади.

Жабрланувчиларнинг ҳатти-ҳаракатларини ўрганиш қурбонлар билан боғлиқ ва уларга қарши қаратилган қасд, унинг сабабларини латент бўлиб қолиш холатларини ўрганишга ҳам ёрдам беради ва шу орқали жабр-ланувчилар томонидан ҳуқуқбузарлик тўғрисида тегишли хокимият ва бошқарув органлари ҳамда мансабдор шаҳсларга ҳабар берилмаганлигининг асл мохиятини билишга ҳам имкон яратади.

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

Шуни назарда тутиш лозимки, профилактика инспекторининг ҳуқуқбузарликларнинг виктимологик профилактикаси бўйича фаолиятини ташкил этиш мамлакатимиизда соғлом турмуш тарзини такомиллаштиришга қаратилган чора-тадбирларнинг ажралмас таркибий кисмидир. Айни пайтда бизнинг назаримизда, ҳуқуқбузарликларни жамият хаётидан алоҳида ажратган холда олиб қараш мумкин эмас. Албатта, ҳуқуқбузарликлар, жамият хаёти учун хавфли иллат. Профилактика инспекторининг фаолиятида ҳуқуқбузарликларнинг виктимологик профилактиказини ташкил этиш тушунчаси ҳақида сўз юритар эканмиз, ушбу фаолиятнинг функцияларидан келиб чиқсан холда унинг тарихига тўхталиб ўтаётганлигимиз бежиз змас. Зеро хар қандай ижтимоий ходисанинг тадрижини ўрганишда унинг тарихий ривожланишига мурожат этилмаса, масаланинг мохияти тўла очилмай қолади.

Бизнинг назаримизда, ҳуқуқбузарликларниг олдини олиш фаолияти самарадорлигини оширишда, хусусан профилактика инспектори томонидан виктимологик профилактиказини ташкил этишнинг ўзига хос хусусият-ларини хисобга олиш катта роль ўйнайди.

Виктимологик нуқтаи-назардан ҳуқуқбузарликларнинг олдини олиш чора тадбирлари, ҳуқуқбузарлик содир қилиши мумкин бўлган шахсларга эмас, балки ҳуқуқбузарлик қурбони бўлиши мумукин бўлган шахсларга нисбатан амалга оширилиши ва уларда бундай мойилликни шакллантиришга кўмаклашувчи жиҳатларни бартараф этишга қаратилган бўлиши керак. Бу ҳол юридик адабиётларда

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

ҳуқуқбузарликни олдини олиш фаолиятини амалга ошириш чоратадбирларининг турли кўринишлари билан ҳуқуқбузарликларнинг олдини олиш чора-тадбирлари мазмуни буйича иқтисодий, сиёсий, мафкуравий кабиларга бўлинади.

Шуни таъкидлаш лозимки, ҳуқуқбузарликларнинг олдини олиш фаолиятининг барча турлари бир-бири билан узвий боғлик ва бир-бирини тўлдиради. Ҳуқуқбузарликларга қарши курашда эса уларнинг мақсад ва вазифаларини унутмаслик керак.

Адабиётлар:

Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Ҳуқуқбузарликлар профилактикаси ва жиноятчиликка қарши курашиш тизимини янада такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги қарори. Т-2017 йил 14 мартағи ПҚ-2833-сон.

Қ.А.Сайтқұлов “Ҳуқуқбузарликлар виктимологик профилактикасининг асосий йўналишлари” // Т,: 2019.

Хўжақұлов С.Б. Ҳуқуқбузарликларнинг виктимологик профилактикаси// Ўзбекистон Республикаси ИИВ Академияси ахборотномаси//(Т.: 2017. №31-сон.

Қ.Р.Абдурасурова. Криминология. Дарслик. Масъул муҳаррир: ю.ф.д., проф. М.Ҳ. Рустамбоев. –Т.: ТДЮИ нашриёти, 2008.

Мухитдинов Ф.М. Жабрланувчи ҳақидаги таълимот асослари –Тошкент: Ўзбекистон Республикаси Академияси нашр., 2019.

География фанини ўқитишда янгича ёндашувлар

Абдусалямова Ирода Уткуровна

Мирзо Улугбек тумани

279- мактабнинг география фани ўқитувчиси

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6581074>

Annotasiya: Ушбу мақолада юртимиз умумий ўрта таълим мактабларида география ҳамда иқтисодиёт асослари фанларини ўқитишда ўқитувчиларнинг касб маҳорати ва таълимдаги замонавий ёндашувлар таҳлил қилинади.

Калит сўзлар: география, комплекс, методика, дидактика, модернизация.

Мамлакатимизда сўнгги йилларда таълимга бўлган эътибор тобора яхшиланиб бормоқда. География таълимининг замонавий ўқитилишига бир назар солайлик. География таълими- бу ўқувчиларга табиий ва иқтисодий-ижтиомий комплексларнинг тузилиши ва асосий қонуниятлари ҳақида билимлар берадиган, табиий фанлар тизими ҳисобланади. География таълими методикаси умумтаълим мактаблари доирасида табият, табиий ва ижтимоий-иқтисодий, аниқ фанларини, ўрта маҳсус тизимида географиянинг амалий жиҳатлари ва олий таълимда фанларини, ўрта маҳсус тизимида географиянинг амалий жиҳатлари ва олий таълимда

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

фанларни комплекс равища ўқитиш жараёнини ўргатади. География таълими методикаси умумий дидактика ва тарбия назаряси билан чамбарчас боғланган. География – инсоният яшовчи сайёра, яъни Ер ҳақида тўлиқ тасаввур ҳосил қилиш учун маълумот беришга қаратилган ягона ўқув фанидир. Республикаизнинг таълим муассасаларида география фанини ўқитиш орқали ўқувчи ва талабаларнинг илмий дунёқарашларини, мантиқий фикрлай олиш қобилятини, ақлий ривожланишини, ўз-ўзини англаш салоҳиятини шакллантириш ва ўстириш, уларда миллий ва умуминсоний қадриятларни таркиб топтириш ҳамда ижтимоий ҳаётлари ва таълим олишни давом эттириш учун зарур бўлган билимларни беради. Таълим муассасаларида география фанидан дарс берувчи мутахассис ўқитувчиларнинг вазифалари қуидагилардан иборат бўлиши лозим: -таълим оловчиларни Ер шарида рўй берадиган табиий ва ижтимоий иқтисодий жараёнлар ҳамда ҳодисаларга оид билимлар билан таништириш; -талаба ва ўқувчиларда Ер ҳақидағи илмий дунёқарашни шакллантириш, ижтимоий-иқтисодий билимларни таркиб топтириш; -буюк мутафаккирларимиз ва ҳозирги даврда ватанимиз географ олимларининг фаолиятлари билан таништириш, таълим мазмунини теварак атрофдаги маҳаллий ва тарихий материаллар билан бойитиш орқали ўқувчиларни миллий ва ватанпарварлик руҳида тарбиялаш. География ўқитувчиси дарс машғулотлари олиб борадиган фанларида таълим технологияларини қўллашда муҳим талаблардан бири ортиқча руҳий ва жисмоний куч сарф этмай, қисқа вақт ичida юксак натижаларга эришишни талаб

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

қилинади. Шуни таъкидлаб ўтиш лозимки, инновацион таълим технологияларини дарсларда мажбуран қўллаш орқали мақсадга эришиб бўлмайди. Бунинг учун ўқитиш жараёнини олдиндан лойихаллаштириш зарур, бу жараёнда ўқитувчи ўқув предметининг ўзига хос томонини, жой ва шароитини, энг асосийси, ўқувчининг имконияти ва эҳтиёжини ҳамда ҳамкорликдаги фаолиятини ташкил эта олишини ҳисобга олиш керак. Шундагина керакли кафолатланган натижага эришилади ва ўқувчиларни таълимининг марказига олиб чиқа олади. Таълим жаранида ўқитувчи томонидан географик билимларни бериш, фанни билишда еса: -географик воқеа ва ҳодисалрнинг келиб чиқиши ва сабаблари ҳақидаги билимларни шакллантиришни талаб етади. Мазкур билимлар ўқувчиларда ўрганилаётган воқеалар, ходиса ва жараёнлар ҳақида тасаввурларни шакллантиради. Масалан, тоғлар, ўрмонлар, кўллар, дарёлар, хариталар ва ҳ.к.; -географик воқеа ва ҳодисаларнинг географик қобиқда жойлашиши ҳақидаги билимлар бериш, яъни табиат зоналари, иқлим минтақалари, давлатлар, шаҳарлар, маъмурий бирликларнинг жойлашуви; -географик воқеа ва ҳодисаларнинг ҳоссалари ҳақидаги билимлар. Бундай билимларга тупроқнинг ҳосилдорлиги, намгарчилик, буғланиш, интенсив ва экстенсив хўжалик, тоғ жинсларнинг қаттиқлиги, сувнинг шўрлиги, ҳарорати ва бошқалар. -географик жараёнлар ҳақидаги билимлар. Мазкур билимларга шамол, ёғинлар, сув эррозияси, сурилмалар, вулканлар, зилзилалар, иўлаб чиқариш жараёнлари, миграция, урбанизация ва бошқа жараёнлар; -географик борлиқ ва ҳодисаларнинг таркиби

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

ҳақидаги билимлар. Масалан, тоғ жинслари, ёғинлар, аҳолининг миллий таркиби ва бошқалар. - географик борлиқ ва ҳодисаларнинг тузилишиҳақидаги билимлар.

Мазкур билимларга ер қобиғи, ернинг ички тузилиши, халқ хўжалигининг тузилиши ва ҳ.к. -географик воқеа ва ҳодисалар орасидаги алоқалар ҳақидаги билимлар. Масалан, сабаб ва оқибатлари, даврий, фазовий, функционал алоқалар ва бошқалар География ўқитувчиларида инновацион технологияларни шакллантиришда ечимини топиш лозим бўлган масалаларни ҳал қилиш талаб қилинади. - ўқитувчиларнинг янгиликка интилевчанлиги, уларни яратиш, излаб топиш, банкини яратиш, кўникма ва малакасини шакллантириш; - ўқитувчи узлуксиз ўз маҳорати устида ишлаш кўникмасини орттириш; - инновацион муҳитда, илфор технологияларни, интерфаол усулларда ишлашга ҳаракат қилиш; - ўқувчиларнинг мотивация, фаоллик, маъсулиятини ошириш асосида ўқувчини ўқув жараёнини ҳаракатлантирувчи кучга айлантиришини таъминлайди, бу эса ўз навбатида география таълимидаги сифат ва самарадорликни кафолатлади. Юқоридагилардан кўриниб турибдики, ўқитувчи ўз касбига ижодий ёндашиб, дарсларни турли инновацион технология ва методлардан фойдаланиб ташкил этса, география дарсларининг самарадорлиги ортади, таълим олувчиларни мустақил фикрлашга, ҳозиржавобликка, эгаллаган билимларини янги шароитларда қўллашга ўрганади, баркамол авлод вояга етказилади.

ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР РЎЙҲАТИ

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

1. Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг Олий Мажлисга Мурожаатномаси // Маърифат, 2017 йил 23 декабрь.
2. Аллаёров Р.Х., Бўрибеков М.Ф., Хидиров М.Ш., Раҳмонқулов А.Н. Ўзбекистон тоғ-водий ландшафтларининг экотуристик имкониятлари // География ва география таълимидағи муаммолар. Республика конференция материаллари. – Жиззах: ЖДПИ, 2018. Б. 75-77.
3. Аллаёров Р.Х., Хидиров М.Ш., Бўрибеков М.Ф. Тангилар экотуристик объект ва ресурс сифатида // Олий таълим тизимида табиий фанлар: илмий тадқиқот, ўқитиш ва малака ошириш муаммолари. Республика илмий-амалий конференцияси. Фарғона, 2018. Б. 162-164.
4. Аманбаева З.А. Тоғли худудлар-геоэкологик тадқиқотлар марказида // География фани ва таълимнинг замонавий муаммолари. Республика илмийамалий конференция материаллари тўплами. –Т.: ТДПУ, 2015. Б. 34-35.
5. Низомов А., Аманбаева З., Сафарова Н. Ўзбекистоннинг экотуристик ресурслари ва йўналишлари. – Т.: Фан ва технология, 2014. 104 б.

**Роль цифровизации в современном образовании и ее проблемы в
обществе**

Азизова Асал Руслановна

Базовый докторант Института педагогических инноваций,
управления профессиональным образованием и переподготовкой и
повышением квалификации педагогических работников

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6569445>

Аннотация: В статье рассказывается о цифровизации системы профессионально образования и ее последствиях. Даётся комплексный анализ , сущность и вторичный характер этого процесса.

Ключевые слова: цифровизация, цифровое образование, инновации образования, электронное образование.

Информационная революция быстро вошла в жизнь современного общества, существенно изменив активность различных сфер его жизнедеятельности.

Цифровизация один из главных компонентов информационной революции, это не только прочно укоренившийся механизм образовательной системы, но и радикально изменивший учебную программу, сущность и характер образования.

Образование является важным фактором деятельности

социализации человека и развития общества. Роль цифровизации в жизни современного общества продолжает расти. Современное общество можно охарактеризовать как информационное и постмодернистское.

Известный специалист в области менеджмента, профессор Питер Вайль описал такое общество как постоянно кипящий водяной котел. Это создает ощущение постоянной неопределенности, растерянности и хаоса. Именно в этой непредсказуемости и динаминости, когда социальные доминанты постоянно меняются, а поток информации лавиной обрушивается на человеческое сознание , заключается суть информационной эпохи постмодерна. Современный человек и специалист должен действовать быстро , чтобы изменить мир, чтобы принять правильное решение. Современная образовательная миссия обучать ИТ и использовать возможности современных инструментов информационных технологий.

Давайте подробнее рассмотрим концепцию цифровизации, которая, несмотря на кажущуюся очевидность, неоднозначна. Цифровизация в узком смысле этого слова часто означает внедрение цифровых технологий в различные сферы, преобразование информации в цифровую форму. В качестве примера в сфере образования можно привести замену набора "аналоговых", бумажных отчетов преподавателя и различных сервисов электронными личными кабинетами или переход преподавателя или студента от ведения учебной документации в бумажном (или

простом файловом) варианте до ведения учета данных в специальных компьютерных программах, объединяющих массив информации. В данном случае понятие цифровизации в узком смысле обычно ассоциируется с упрощением и ускорением процессов, снижением затрат.

Однако следует понимать, что численные методы, как и любые новые методы, требуют цифровых компетенций от пользователя. Они включают в себя не только технику освоения информационных технологий, а также специфику цифровых систем, навыки и умение пользоваться преимуществами таких систем и даже эмоциональную составляющую отношения к процессу цифровизации. Цифровизация образования рассматривается как неизбежный процесс трансформации содержания, методов и организационных форм воспитательной работы, разворачивающийся в быстро развивающейся цифровой образовательной среде и направленный на достижение целей социально-экономического развития Республики Узбекистан.

Изучение развития тенденции цифровизации в образовании определяется особая роль образования в жизни современного общества, которое руководствуется принципами и ценностями постиндустриальной эпохи. Качество человеческого потенциала, готовность людей противостоять природным и социальным вызовам во многом зависит от эффективности системы образования. Возможности и угрозы цифровизации образовательной среды интегрируют проблемы социализации, передачи неявных

знаний.

Цифровизация образования рассматривается как необходимый процесс изменения содержания, методов и организации формы образовательной работы, возникшие в быстро развивающейся цифровой образовательной среде пред назначенной для достижения цели профессионально-биологического развития. В этом году все большее значение приобретают современные технологии, внедрение которых служит модернизации и развитию образования, а также повышение качества подготовки будущих специалистов, сближение образования и науки. Тогда в то же время такие технологии требуют пересмотра и анализа существующих подходов к учебной деятельности, их влияние на общество и отдельные социальные группы. В связи с этим изучение цифрового образования и ее проблем служат весьма актуальной областью научных исследований. Введение цифровых технологий в образование заставляет пересмотреть учебные планы и концептуальных и актуальных инноваций. Следует отметить, что современное глобальное образование возникло с серьезными изменениями, которые могут привести к дальнейшей интеграции новых цифровых технологий. Цифровизация образования - это новый тип образовательного процесса, который способствует систематизации знаний. Конечно же есть и минусы, цифровое образование никогда не заменит общения между учителем и студентом, а может служить лишь элементом дополнения учебного процесса.

ИСПОЛЬЗОВАННАЯ ЛИТЕРАТУРА

Очилов М. Новые педагогические технологии - Насаф, 2000.

Галина Юрьевна Иконникова. Проблема цифровизации в современном образовании - Опубликовано Российским государственным педагогическим университетом им. А. И. Герцена, 2020.

Ксенофонтова А.Н. Цифровизация образования: проблемы, перспективы / А.Н. Ксенофонтова, А.В. Леденева // Вестник Оренбургского государственного университета. – 2020.

Буданцев, Д. В. Цифровизация в сфере образования: обзор российских научных публикаций / Д. В. Буданцев. – Текст : непосредственный // Молодой ученый. – 2020.

**Тенденции влияния международного исследования PIRLS на
развитие речи младших школьников**

Алимова Анастасия Николаевна

Студент Бухарского Государственного Университета

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6599773>

Аннотация: В данной статье раскрываются пути подготовки младших школьников к прохождению заданий PIRLS на уроках литературного чтения в начальных классах. Объясняется суть международного

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

исследования PIRLS, сравнительный анализ для улучшения качества чтения и понимания текста младшими школьниками Узбекистана. В статье уделяется внимание на значимость развития читательского навыка, понимание текста и особенности усвоения этого навыка учащимися для дальнейшего обучения в старших классах.

Ключевые слова: читательский навык, техническая и смысловая сторона чтения, перекодировка , PIRLS, анализ, международное исследование, поиск информации, оценочное суждение, структура PIRLS.

Abstract: This article reveals the ways of preparing younger schoolchildren to complete PIRLS tasks at literary reading lessons in elementary grades. The essence of the international PIRLS study is explained, a comparative analysis to improve the quality of reading and understanding of the text by younger schoolchildren of Uzbekistan. The article focuses on the importance of the development of reading skills, understanding of the text for the features of mastering this skill by students for further education in high school.

Keywords: reading skill, technical and semantic side of reading, recoding, PIRLS, analysis, international research, information retrieval, value judgment, PIRLS structure.

Научно-техническое развитие способствует открытию более оперативных, плодотворных путей изменения обычных людей в социально значимые личности. В настоящий момент важной чертой является оживление инновационных процессов в образовательном

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

процессе. Противоположность образовательной системы и требований к развитию общества порождает необходимость новых изменений. Педагогические инновации рассматриваются как нововведения в педагогической деятельности, изменения содержания и технологий обучения, воспитания, направленные на повышение эффективности их деятельности.

В процессе чтения можно выявить две стороны: техническую (способ чтения, правильность , выразительность, скорость (темп) чтения) и смысловую (понимание и усвоение текста). Между этими двумя сторонами процесса чтения имеется тесная , неразрывная связь. Учитывая вышеизложенное, в техническую сторону навыка чтения относятся артикуляционное развитие, а главную цель процесса чтения демонстрирует его смысловая сторона. Именно развитие навыка смыслового понимания текста является оценкой приобретения полноценного навыка чтения. Международное исследование PIRLS создано для выявления развития смысловой и технической стороны чтения. Но больший акцент PIRLS делает именно на смысловую сторону навыка. Так к примеру сравнительный анализ PIRLS отвечает всем требованиям современного исследования навыка чтения и понимания текста. PIRLS (Progress in International Reading Literacy Study) - это международный сравнительное исследование качества чтения и понимания текста для учащихся 4-х классов, которое проводится под руководством Международной ассоциацией по оценке учебных достижений IEA. В PIRLS рассматривают два вида чтения – чтения

предназначенное для достижения навыка литературного чтения и чтение для овладения и применения информации. Для контроля ученикам дают два произведения, одно из которых -научно-популярный текст, а второе -художественный. Результатом освоения информации является ответы учеников на представленные задания, относящиеся к тексту. Задания к текстам рассматривают четыре навыка- поиск информации, умение делать умозаключения , объяснение и синтезирование сведений, разбор и оценочное суждение содержимого, специфика языковых структур текста . Задания подразумевают развитие речи и умений проводить аналогию, противопоставлять сведения , полученных из текста, практически использовать полученные знания и информацию ,развитие оценочного суждения, то есть, определять посыл автора ,его основную тему произведения, художественные средства, которыми автор воспользовался при создании своего труда, оценка правдоподобности ситуации изложенных явлений. Из всего сказанного напрямую вытекает потребность в изменении педагогической позиции и педагогической коммуникации.

После изучения результатов международного исследования было выявлено, что учащиеся столкнулись с трудностями с некоторыми вопросами PIRLS. А именно: отсутствие навыка пользоваться данным текстом для конкретизации своей идеи; несоответствие личного опыта и прочитанной информации; при условии, когда задание требует развернутый ответ испытывают трудности в высказывании своих мыслей. Во избежание таких случаев учителям

необходимо чаще использовать интерактивные методы на уроках литературного чтения, что позволит учащимся привыкнуть к такому роду деятельности. Учителям следует принимать ответы от школьников только в полном, развернутом виде.

В Республике Узбекистан с общими усилиями министерства образования создаются подходящие условия, в результате чего предоставляется возможность подготовки и обмена опытом международного анализа по контролю качества образовательных систем, развития у младшего школьника речи, читательского навыка и логического мышления.

Педагогические требования развития речи через задания PIRLS : ориентация на обеспечение построения содержания учебного предмета с учетом ориентации на самопознание, саморазвитие личности на основе компетентностного подхода, реализация которого происходит посредством главного содержательного компонента предмета – учебную задачу, нацеленную на формирование способности решать стандартные учебные задачи, а также задачи взаимодействия с обществом на основе преимущественно практико-ориентированных знаний (данные, сведения, научные понятия, инструкции, навыки работы с таблицами, графиками, интерпретация и сбор информации). Использование педагогом инновационных технологий обучения организации самостоятельной деятельности учащихся приводит к самостоятельности в определении цели, планировании и осознании собственных действий.

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

Список литературы:

1. Бабаева Ш. Б. Роль СМИ при обучении русскому языку в национальных группах //Молодой ученый. – 2018. – №. 9. – С. 138-141.
- 2.Babaeva S. MODELING NATIVE LANGUAGE LEARNING BY DESIGNING EDUCATION. European Journal of Research and Reflection in Educational Sciences, 8 (10), Part II, 1-9.
- 3.Baymuradovna B. S. et al. PEDAGOGICAL TECHNOLOGIES FOR THE DEVELOPMENT OF COGNITIVE CREATIVE ABILITIES OF STUDENTS IN THE LESSONS OF THE RUSSIAN LANGUAGE //Journal of Critical Reviews. – 2020. – Т. 7. – №. 6. – С. 492-496.
4. Baymuradovna Shoira Babaeva; Rustamovna Sitora Mirova; Uzakova Alina Bakhtiyorovna; Rohatova Zarinabegim Ikhtiyorovna. THE BASICS OF COMMUNICATIVE COMPETENCE ARE THE GUARANTEE OF THE DEVELOPMENT OF SPEECH IN PRIMARY SCHOOLCHILDREN IN THE LESSONS OF THEIR NATIVE LANGUAGE Vol. 11 Issue 1, January 2021 Impact Factor: SJIF 2021 = 7.492
5. “ЯНГИЛАНАЁТГАН ЎЗБЕКИСТОНДА ФАН, ТАЪЛИМ ВА ИННОВАЦИЯ УЙГУНЛИГИ” МАВЗУСИДАГИ РЕСПУБЛИКА 6-СОН КЎП ТАРМОҚЛИ ИЛМИЙ- МАСОФАВИЙ ОНЛАЙН КОНФЕРЕНЦИЯСИ 1-ҚИСМ МАТЕРИАЛЛАРИ “Алимова А.Н СУТЬ МЕЖДУНАРОДНОГО ИССЛЕДОВАНИЯ PIRLZ - ГАРАНТ РАЗВИТИЯ НАВЫКА СМЫСЛОВОГО ПОНИМАНИЯ И КАЧЕСТВА ЧТЕНИЯ ТЕКСТА МЛАДШИМИ ШКОЛЬНИКАМИ с 269-276

**Профилактика инспекториниг мъмурий хукукбузарликлар
тугрисидаги ишларни юритиш фаолияти**

Ахмедова Айбиби Абу Райхон кизи

Ўзбекистон Республикаси ИИВ

Академияси 3-ўқув курсининг

311 гурӯҳ курсанти

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6532110>

Аннотация: Профилактика инспекториниг мъмурий хукукбузарликлар тугрисидаги ишларни юритиш фаолияти тушунчасини, ушбу фаолиятни амалга оширишда соҳавий хизматлар билан хамкорликнинг турларини, иш юритиш жараенида расмийлаштириладиган процессуал хужжатлар, иш юритиш боскичларини камраб олади. Бундан ташқари профилактика инспекторининг мъмурий хукукбузарликлар тугрисидаги ишларни юритиш фаолияти ҳуқуқбузарликлар профилактикасини ташкил этиш жараенида ички ишлар органлари ходимлари, уларнинг ўзаро ва бошқа соҳавий хизматлар билан хамкорлигини тартибга солувчи нормалар, қолаверса фаолиятга доир муаммо ва камчиликлар ва ушбу муаммо ва камчиликларни бартараф этиш бўйича бир қатор таклифлар келтирилган.

Калит сузлар: иш юритиш, жиноятчилик, мъмурий фаолият,

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

расмийлаштириш, иш юритиш босқичлари.

Профилактика инспекторларининг маъмурий ҳуқуқбузарлик тўғрисидаги ишларни юритиш фаолияти муайян босқичларда амалга оширилади. Бунда эътиборли томони шундаки, маъмурий ҳуқуқбузарликлар тўғрисидаги ишларни юритиш, жиноят ишини юритиш сингари аниқ ва қатъий кетма-кетликда амалга оширилмайди. Бироқ шундай бўлса-да, маъмурий жавобгарлик тўғрисидаги қонун ҳужжатларининг умумий мазмуни ҳамда ҳуқуқни қўллаш амалиётидан келиб чиқиб профилактика инспекторларининг маъмурий ҳуқуқбузарлик тўғрисидаги ишларни юритиш фаолиятини қўйидаги босқичларга ажратиш мумкин:

Биринчи босқичда ҳуқуқбузарлик факти аниқланади. Маъмурий ҳуқуқбузарлик тўғрисидаги фактлар аниқланганда прокуратура органлари маъмурий ҳуқуқбузарлик тўғрисида иш қўзғатиш ҳақида қарор қабул қилса, бошқа органлар (mansabdar shaxslar), шу жумладан профилактика инспекторлари эса маъмурий баённома расмийлаштирадилар.

Профилактика инспекторлари томонидан маъмурий ҳуқуқбузарлик факти қўйидаги шаклларда аниқланади:

1. Бевосита хизмат олиб бориш жараёнида аниқлайди. Бундай ҳолларда тегишли ҳужжатлар расмийлаштирилиб туман (шаҳар) ИИБ бошлиғига билдирги билан мурожаат қилинади.
2. Фуқароларнинг берган хабарлари ва мурожаатлари асосида. Бунда

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

агар фуқаро хабар берган бўлса, кейинчалик ундан гувоҳ сифатида тушунтириш хати олинади, агар фуқаро шикоят қилган бўлса ундан ариза ҳам олинади ва билдирги билан ИИБ бошлиғига мурожаат қилинади. Шунингдек, ариза ва хабар рўйхатдан ўтказилади.

3. ИИБга келиб тушган маълумотлар асосида аниқлайди. Бундай маълумотлар навбатчилик қисмига келиб тушган бўлиши, почта орқали ёки бевосита ёзма (оғзаки) мурожаат асосида, оммавий ахборот воситалари орқали келиб тушган бўлиши мумкин.

4. Бошқа ҳолатлар асосида аниқлайди. Масалан, юқори турувчи органларга билдирилган мурожаатлар, жиноят ишини қўзғатишни рад этиш тўғрисидаги қарорлар ҳамда маъмурий ҳуқуқбузарлик тўғрисидаги бошқа маълумотлар бўлади.

Иккинчи босқичда ҳуқуқбузарлик юзасидан тегишли ҳужжатлар расмийлаштирилади. Бунда иш юзасидан аниқланиши лозим бўлган ҳолатлар ва амалга оширилган процессуал ҳаракатлар тегишли ҳужжатлар билан қайд этилади.

Мазкур босқичда профилактика инспекторлари содир этилган ҳуқуқбузарлик ҳолатини ўз вақтида, ҳар томонлама, тўла ва объектив равишда аниқлаш, ишни қонун ҳужжатларига мувофиқ ҳолда ҳал этиш мақсадида тегишли процессуал ҳаракатларни амалга оширади ва ҳужжатларни расмийлаштиради.

Учинчи босқичда маъмурий ҳуқуқбузарлик тўғрисидаги иш кўриб чиқилади. Маъмурий ҳуқуқбузарлик тўғрисидаги ишни кўриб чиқиш –

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

маъмурий ҳуқуқбузарлик тўғрисидаги ишни юритишнинг энг асосий босқичи ҳисобланади. Мазкур босқичда ҳуқуқбузарлик факти юзасидан тўпланган ҳужжатлар асосида унга юридик баҳо берилади (квалификация қилинади) ва маъмурий ҳуқуқбузарлик тўғрисидаги иш юзасидан қарор қабул қилинади. Бундай қарорлар маъмурий жазо қўлланиш тўғрисида, огоҳлантириш тўғрисида ёки ишни юритишни тугатиш тўғрисида бўлади.

Демак, маъмурий ҳуқуқбузарлик тўғрисидаги ишни кўриб чиқиш қуидаги икки элементдан иборат бўлади: ҳуқуқбузарлик фактига юридик баҳо бериш; ҳуқуқбузарлик факти юзасидан якуний қарор қабул қилиш.

Маъмурий ҳуқуқбузарликлар тўғрисидаги ишларни кўриб чиқишига ваколати бўлган органлар (мансабдор шахслар) МЖтКнинг учинчи бўлимида белгиланган бўлиб, чунончи

248-модданинг 2-қисми 4-бандида кўрсатилган маъмурий ҳуқуқбузарликларни кўриб чиқиб қонун ҳужжатларига биноан жазо тайинлаш профилактика инспекторлари ваколатига киради.

Тўртинчи босқичда маъмурий ҳуқуқбузарлик тўғрисидаги иш юзасидан чиқарилган қарорга берилган шикоят ёки билдирилган протест кўриб чиқилади. Мазкур босқични факультатив (қўшимча) босқич дейиш ҳам мумкин. Чунки, шикоят берилса ёки протест билдирилсагина ушбу босқичда иш юритилади.

Агарда профилактика инспекторлари томонидан маъмурий

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

ҳуқуқбузарлик тұғрисидаги иш юзасидан чиқарилған қарорға нисбатан манфаатдор шахс томонидан шикоят берилса ёки прокурор протест билдирилса унда ҳуқуқбузарлик тұғрисидаги иш шикоят ва протест билан бирга күриб чиқиш учун маъмурий ишлар бўйича судга юборилиши керак.

Бешинчи босқичда маъмурий жазо қўллаш тұғрисидаги қарорлар ижро этилади. Маъмурий жазо қўлланиш тұғрисидаги қарорларни ижро этиш МЖтКнинг бешинчи бўлимида белгиланган тартибда амалга оширилади. Маъмурий жазо қўлланиш тұғрисидаги қарор уни чиқарган орган (мансабдор шахс) томонидан ижро этишга қаратиласади.

МЖтКга кўра профилактика инспекторлари фақатгина маъму-рий жарима жазосини тайинлаши мумкин. Бундай ҳолларда профилактика инспекторлари ушбу жариманинг ундирилишини таъмин-лаш чораларини кўриши шарт. Агар жарима МЖтКнинг 332-мод-дасида белгиланган муддатларда ихтиёрий тўланмаса унда мажбу-рий ижро этиш учун Мажбурий ижро бюроси органларига юбори-лади.

Профилактика инспекторининг маъмурий ҳуқуқбузарлик тұғрисидаги ишларни юритиш фаолияти қуйидаги шаклларда амалга оширилади:
биринчиси – МЖтКнинг 248-моддаси 2-қисми 4-бандида кўрсатилған маъмурий ҳуқуқбузарликларни кўриб чиқиб ўзи қонун ҳужжатларига биноан жазо тайинлайди.

иккинчиси – МЖтКнинг 280-моддасига асосан ҳуқуқбузарлик

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

юзасидан тўпланган ҳужжатларни кўриб чиқиш учун маъмурий ишлар бўйича судга ёки бошқа ваколатли орган (мансабдор шахс) ларга юборади.

Шу ўринда МЖтКнинг 280-моддасининг мазмунига ойдинлик киритиш лозим. Маълумки, маъмурий ҳуқуқбузарликлар муайян нормаларни бузиш оқибатида содир этилади. Бундай нормалар давлат томонидан ўрнатилган бўлади ва уларнинг бажарилишини тегишли давлат органлари назорат қиласи. Борди-ю ушбу нормалар бузилса, ундай ҳолларда унинг бажарилиши устидан эса назорат қилувчи органнинг мансабдор шахслари ҳуқуқбузарлик факти юзасидан ҳужжатларни расмийлаштириб кўриб чиқиш учун ваколатли органга (мансабдор шахс)га юборади.

Профилактика инспекторлари ўзига бириктирилган ҳудудда фуқароларнинг ҳуқуқ ва эркинликлари, жамоат тартиби ва хавфсизлигига оид қонунларнинг бажарилишини таъминлаш доирасида МЖтКнинг 280-моддасига асосан қуидаги ҳуқуқбузарликлар тўғрисидаги ҳужжатларни расмийлаштириб маъмурий ишлар бўйича судларга кўриб чиқиш учун тақдим этади: туҳмат (40-м.), ҳақорат қилиш (41), фуқароларнинг турар жойи дахлсизлигини бузиш (45-м.), фуқарога маънавий ёки моддий зарар етказиши мумкин бўлган маълумотларни ошкор этиш (46-м.), шахсий ҳаёт дахлсизлигини бузиш (461-м.), болаларни тарбиялаш ва уларга таълим бериш борасидаги мажбуриятларни бажармаслик (47-м.), никоҳ ёши тўғрисидаги қонун ҳужжатларини бузиш (473-м.), вояга етмаган ёки меҳнатга лаёқатсиз шахсларни моддий таъминлашдан бўйин товлаш

(474-м.), ота-онани моддий таъминлашдан бўйин товлаш (475-м.), енгил тан жароҳати етказиш (52-м.), оз миқдорда талон-торож қилиш (61-м.), топиб олинган мол-мулкни яшириш (62-м.), экинзорларни пайҳон қилиш, қишлоқ хўжалик экинларининг далада тўплаб қўйилган ҳосилига зарар етказиш ёки уни йўқ қилиб юбориш, кўчатларга шикаст етказиш (104-м.), таркибида гиёҳванд моддалар бўлган экинларни қўриқлашни таъминлаш чораларини кўрмаганлик (105-м.), ёввойи нашани йўқ қилиб юбориш чораларини кўрмаганлик (106-м.), ит ва мушук боқиши қоидаларини бузиш (110-м.), ҳайвонларга нисбатан шафқатсиз муносабатда бўлиш (111-м.), вояга етмаган шахсни маъмурий ҳуқуқбузарлик содир этишга жалб қилиш (1881-м.), вояга етмаган шахснинг кўнгил очиш (дам олиш) жойларида тунги вақтда бўлишига йўл қўйиш (1882-м.), тиланчилик қилиш (1883-м.), порнографик маҳсулотни тайёрлаш, олиб кириш, тарқатиш, реклама қилиш, намойиш этиш (189-м.), зўравонликни ёки шафқатсизликни тарғиб қилувчи маҳсулотни тайёрлаш, олиб кириш, тарқатиш, реклама қилиш, намойиш этиш (1891-м.), фоҳишалик билан шуғулланиш (190-м.), қимор ва таваккалчиликка асосланган бошқа ўйинлар (191-м.), майший шовқинга қарши кураш талабларини бузиш (192-м.), депутатлик ва сенаторлик фаолиятининг кафолатларини бузиш (193-м.), ички ишлар ходимининг қонуний талабларини бажармаслик (194-м.), ички ишлар ходимларининг ўз хизмат бурчларини бажаришларига қаршилик кўрсатиш (195-м.), ҳуқуқбузарлик сабаблари ва шарт-шароитларини бартараф этиш юзасидан ИИОнинг ёзма тақдимномаларини бажариш чораларини

кўрмаслик (196-м.), махсус хизматларни қасддан алдаб чақирганлик (199-м.), ўзбошимчалик (200-м.), оммавий тадбирлар ўтказиш қоидаларини бузиш (2001-м.), йиғилишлар, митинглар, кўча юришлари ёки намойишлар уюштириш, ўтказиш тартибини бузиш (201-м.), рухсат этилмаган йиғилишлар, митинглар, кўча юришлари ва намойишлар ўтказиш учун шароитлар яратиш (202-м.), байроқлар ва вимпеллардан ғайриқонуний фойдаланиш, плакатлар, эмблемалар ва рамзларни тайёрлаш, тарқатиш ёки тақиб юриш (203-м.), давлат рамзлари тўғрисидаги қонун ҳужжатларини бузиш (2031-м.), фавқулодда ҳолат тартибининг талабларини бузиш (204-м.), маъмурий назорат қоидаларини бузиш (203-м.), давлат мукофотларига нисбатан қонунга хилоф ҳаракатлар қилиш (209-м.), вазирликлар, идоралар ва ташкилотлар ходимларининг формали кийим-бошини қонунга хилоф равишда кийиб юриш (2091-м.), қамоқда сақлаш жойларида, жазони ижро этиш муассасаларида, махсус даволаш-олдини олиш ёки махсус ўқув-тарбия муассасаларида сақланаётган шахсларга тақиқланган нарсаларни бериш (210-м.), паспортдан ғайриқонуний фойдаланиш (2231-м.), фуқаролардан паспортларини қонунга хилоф равишда олиб қўйиш ёки паспортларни гаровга олиш (2233-м.), чегара зонасига, шунингдек фуқароларнинг кириши ва бўлишига вақтинча чеклов белгиланган жойларга кириш ҳамда уларда яшаш қоидаларини бузиш (224-м.), Ўзбекистон Республикасининг давлат чегараси орқали ўтказиш пунктларидаги режимни бузиш (2241-м.), Ўзбекистон республикасида бўлиш қоидаларини бузиш (225-м.), чет эл фуқароларини ва

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

фуқаролиги бўлмаган шахсларни Ўзбекистон Республикаси ҳудудидан маъмурий тарзда чиқариб юбориш тўғрисидаги суд қарорини бажармаслик (2251-м.), чет элга чиқиш учун ҳужжатларни расмийлаштириш тартибини бузиш (226-м.), диний ташкилотлар тўғрисидаги қонун ҳужжатларини бузиш (240-м.), диний таълимотдан сабоқ бериш тартибини бузиш (241-м.).

Фойдаланилган адабиетлар руйхати:

Ҳуқуқбузарликлар профилактикаси фаолияти. Дарслик. ИИВ Академия. Т 2012 – Б.255.

Ўзбекистон Республикаси Маъмурий жавобгарлик тўғрисидаги кодекси-Т 2022 й.

Мухамедов Ў.Х. Ҳаракатлар стратегияси асосида ички ишлар органлари тизимидағи ислоҳотлар: биринчи босқич якунлари ва истиқболдаги вазифалар/ Ўзбекистон Республикаси ИИВ Академиясининг ахборотномаси. 2017. № 4. – Б. 5, 10.

УДК 622.24

Ашурев Бобиржон Набижонович

Ислом Каримов номидаги Тошкент давлат техника университети,
мустақил изланувчи

Тел: 93 183 84 01

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6542906>

ОЧИСТКА ПРОМЫВОЧНЫХ ЖИДКОСТЕЙ ОТ ВЫБУРЕННЫХ ГОРНЫХ ПОРОД

Аннотация

В статье представлены преимущества и способы очистки промывочных жидкостей от выбуренных горных пород при бурении скважин в глинистых отложениях. Также рассматривались вопросы сохранения свойства промывочных жидкостей и их целевого использования при бурении геологоразведочных скважин.

Ключевые слова: сальникообразование, породоразрушающий инструмент, скважина, промывочный жидкость, смазочные добавки, глинистые породы, процесс бурения, полимерный раствор.

ЮВУВЧИ СУЮҚЛИКЛАРИНИ БУРҒИЛАНГАН

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

ТОҒ ЖИНСЛАРИДАН ТОЗАЛАШ

Аннотация

Мақола гилли қатламларда скважиналар бурғулашда юувучи суюқликларини бурғиланган тоғ жинсларидан тозалаш авзаллilikлари ва усуллари келтирилганды. Геологияразведка скважиналарини бурғулашда юувучи суюқликларининг таркибий холатини сақлаш ва улардан түғри фойдаланиш масалалари күрилганды.

Калит сўзлар: салник хосил бўлиши, тоғ жинсларини парчаловчи инструмент, скважина, юувучи суюқликлар, мойловчи қўшимчалар, гилли жинслар, бурғулаш жараёни, полимерли эритмалар.

CLEANING FLUSHING LIQUIDS FROM DRILLED ROCKS

Annotation

The article describes the advantages and methods of cleaning drilling fluids from drilled rocks when drilling wells in clayey deposits. The issues of preserving the properties of flushing fluids and their intended use in drilling exploration wells were also considered.

Keywords: bit balling formation, generating tools, wells, flushing liquid, reagent, additives, clay rocks, drilling process, polymer solution.

Своевременная и качественная очистка промывочных жидкостей от

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

выбуренных горных пород является одним из важнейших условий эффективности процесса бурения геологоразведочных скважин. Накопление шлама в промывочном растворе существенно ухудшает его свойство и качество. Снижается глинизирующая способность глинистого раствора, что приводит к образованию толстой рыхлой корки на стенках скважины и создает опасность обвалов. Использование зашламованных растворов нередко приводит к сальникообразованнию и прихватам бурильной колонны, к преждевременному износу насосов и бурового инструмента. За счет повышения удельного веса промывочной жидкости уменьшается механическая скорость бурения, возрастает вероятность поглощения, сальникообразования и т.п. Частицы пород, обладающие коагулирующими свойствами, например ангидрит, могут вызвать необратимую коагуляцию раствора. Даже в естественных промывочных жидкостях крупные частицы являются нежелательным компонентом [1].

Промывочные жидкости, не имеющие структуры и обладающие небольшой вязкостью, очищаются от шлама легко. С ростом вязкости и структурированности раствора условия его очистки ухудшаются, ячеистая структура раствора препятствует выпадению частиц. Для преодоления частицами породы сил трения при оседании требуются значительно большие усилия. Структурированность и высокая вязкость промывочной жидкости, являясь положительным фактором при удержании частиц разбуренной породы во взвешенном состоянии и выносе их на

поверхность, отрицательно

сказываются на очистке бурового раствора от примесей.

Обязательным условием хорошей очистки структурированной промывочной жидкости является разрушение ее структуры. Наиболее прочными структурами обладают глинистые растворы, они наиболее трудно очищаются от шлама [5].

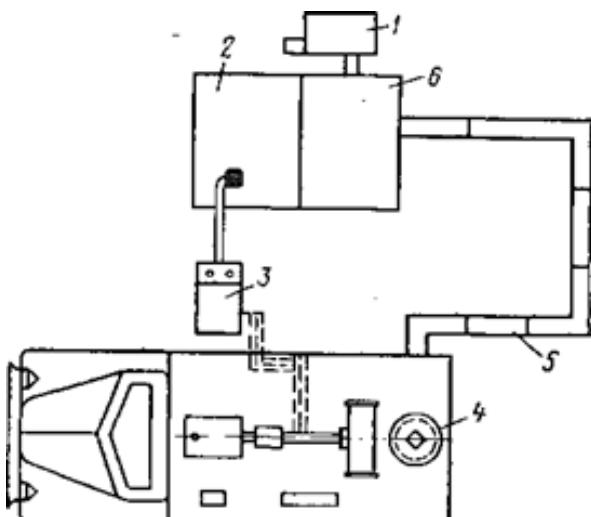
Для обеспечения нормальных условий бурения нужно, чтобы в очистной системе от глинистого раствора отбиралось такое же количество горной породы, которое поступает в раствор в процессе его циркуляции в скважине. У неглинистых и естественных промывочных растворов в процессе очистки должны отделяться частицы, которые не могут служить полезной составляющей твердой фазы.

Методы очистки промывочной жидкости от шлама можно классифицировать следующим образом:

- естественные - в желобной системе и отстойниках;
- принудительные:
 - а) гидравлические - центрифугированием в гидроциклонах;
 - б) механические - с помощью сит;
- комбинированные - сочетанием вышеприведенных методов.

Естественные методы очистки основаны на осаждении частиц разбуренной породы под действием силы тяжести в циркуляционной системе скважины на поверхности земли.

Типовая циркуляционная система при бурении скважин самоходными буровыми установками приведена на рис.1 [2].

Желоба делают в открытом грунте без крепления стенок или изготавливают из досок или листового железа. При разведочном бурении целесообразно делать желоба сечением 25-30 см по ширине и 20-25 см по высоте [3]. При глубоком разведочном бурении на нефть и газ ширина желобов принимается равной 60-70 см, глубина - 40-60 см. По назначению желоба делят на очистительные и соединительные.

Рис. 1. Схема циркуляционной системы самоходных буровых установок: 1-глиномешалка; 2, 6 - приемные емкости; 3 - насос; 4 - буровая установка; 5 – желоба

Наиболее полное удаление шлама из глинистого раствора в желобной системе наблюдается при некоторой оптимальной скорости течения, когда происходит максимальное разрушение структуры раствора и отсутствует турбулентный режим течения.

Для нормальных глинистых растворов скорость течения должна быть в пределах 15-18 см/с, что достигается установкой желобов с уклоном около 1/100.

В конкретных условиях бурения уклон желобов может быть определен по формуле [1].

$$i = \frac{m\theta(B+2h)}{Bh\gamma}$$

где m – коэффициент формы; γ – статическое напряжение сдвига в Гс/см²; B – ширина желоба в см; h – глубина потока в желобе в см; γ – удельный вес раствора в Гс/см³.

Естественный способ очистки недостаточно эффективен для вязких глинистых растворов, при котором очищается только до 20 % шлама. Очистка желобов от шлама производится вручную, при этом теряется до 10-15 % раствора и за- грязняется территория около буровой вышки.

Гидравлическая очистка промывочных жидкостей от шлама осуществляется в гидроциклонах. В основу гидроциклонного

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

разделения твердых частиц и жидкости заложен принцип использования центробежных сил, возникающих в аппарате при прокачке через него жидкости.

Механическая очистка промывочных жидкостей этими способами производится при помощи механических средств путем отцеживания раствора на сетках. Сюда относится вибрационные сите, сито-конвейер и самовращающийся сепаратор. Эти устройства используют для грубой очистки растворов.

Механический способ очистки с помощью выбросит не нашел применения при разведочном колонковом бурении ввиду отсутствия транспортабельных и малогабаритных выбросит. В основном выбросита выпускаются для глубокого бурения на нефть и газ [4].

Для повышения эффективности очистки промывочных жидкостей от шлама часто используются комбинации описанных методов. Наибольшее распространение получили сочетание метода очистка в желобах с гидроциклонным способом. При этом грубая очистка производится в желобах, а тонкая - в гидроци克лонах.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

Ивачев Л.М. Промывочные жидкости в разведочном бурении. М., Недра, 1975. 207 с.

Сафонов Н.А., Ильин В.Г., Краснощеков Г.М. Буровое дело. М., Агропромиздат, 1987. 176 с.

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

Шамшиев Ф.А., Тараканов С.Н., Кудряшов Б.Б. Технология и техника разведочного бурения. М., Недра, 1988. 492 с.

Ashurov B.N., Umedov Sh.H. Development of Flushing Fluids to Prevent Gland Formation on The Chisel. International Journal of Psychosocial Rehabilitation, Vol. 24, Issue 08, 2020. ISSN: 1475-7192

Рузманов Ф.И., Ашуров Б.Н., Комилов Т.О., Умедов Ш.Х. Результаты спектрального анализа промывочной жидкости с применением облегченного полимерного реагента. Технологии нефти и газа Научно-технологический журнал, №5(130) 2020, стр. 38-40.

ЖИНОЙ ЖАЗОЛАРНИ ИЖРО ЭТИШ ТИЗИМИДА ОЗОДЛИКДАН

ЧЕКЛАШ ЖАЗОСИИННИГ ТУТГАН ЎРНИ

Баходиров Шодиёр Элёр ўғли

ИИВ Академияси кундузги

тавлим 325-гурух курсанти.

+99888-274-95-95

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6589500>

Аннотация. Ушбу мақолада Ўзбекистон Республикаси Жиной Жазоларни Ижро Этиш тизимида Озодликдан чеклаш жазосининг тутган ўрни, афзалликлари ва камчиликлари кўриб чиқилади.

Таянч тушунчалар: Озодликдан чеклаш, Жон Августус, Пробация хизмати, Назорат остидаги шахс.

Мустақил Ўзбекистонимизда бугунги кунда хар бир соҳода ривожланиш, ижобий ислоҳатлар олиб борилмоқда. Шу жумладан Жиной жазоларни ижро этиш тизимида ҳам бир қатор ижобий ўзгаришлар, янгиланишлар амалга оширилмоқда. Юртбошимиз Шавкат Миромонович Мирзиёев ҳам шу аснода Олий Мажлисга мурожатида “Биз жиной жазоларни инсонпарварлик нуқтаи назаридан ўзгартиришга алоҳида эътибор қаратамиз” 1 дея бежизга таъкидламаганлар.

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

Бугунги кунда мамлактимизда инсонпарварлик тамойили асосида биринчи мартта жиноят содир қилган шахсларга нисбатан озодликдан маҳрум қилиш билан боғлиқ бўлмаган жазолар қўлланилмоқда.

Булардан бири Озодликдан чеклаш тариқасидаги жазодир.

Ўзодликдан чеклаш бу - Озодликни чеклаш суд томонидан маҳкумга нисбатан яшаш жойини у ёки бу сабаб билан тарк этишни бутунлай тақиқлашдан ёки сутканинг муайян вақтида яшаш жойидан чиқиши чеклашдан иборат.

Озодликни чеклаш бир ойдан беш йилгача муддатга тайинланади ҳамда суд томонидан белгиланадиган органлар назорати остида ўталади. Озодликни чеклаш, уни маҳкумнинг яшаш жойида ўташ шартлари содир этилган қилмишнинг хусусияти ва суд чиқарган қарорни ижро этишдан бўйин товлашнинг олдини олиш ҳисобга олинган ҳолда суд томонидан белгиланади.

Қўлланилаётган тақиқнинг (чеклашнинг) хусусиятларини ҳисобга олган ҳолда, суд маҳкумнинг зиммасига қўйидаги қўшимча тақиқларни (чеклашларни) юклаши мумкин: муайян жойларга бормаслик;

- оммавий ва бошқа тадбирлар ўtkазишда иштирок этмаслик;
- муайян фаолият билан шуғулланмаслик;
- муайян буюмларга эга бўлмаслик ёки уларни ўзида

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

сақламаслик;

- транспорт воситасини бошқармаслик;
- маҳкумларни назорат қилувчи органнинг розилигисиз яшаш жойини,
- иш ва (ёки) ўқиш жойини ўзгартирмаслик, тегишли маъмурий ҳудуддан
- ташқарига чиқмаслик;
- муайян шахслар билан алоқа ўрнатмаслик;
- алоқа воситаларидан, шу жумладан Интернетдан фойдаланмаслик;
- алкоголли ичимликлар истеъмол қилмаслик.

Суд озодликни чеклашга ҳукм қилинган шахснинг зиммасига ўзи етказган моддий ва маънавий заарнинг ўрнини қоплаш, ишга ёки ўқишига жойлашиш мажбуриятларини, шунингдек унинг тузалишига кўмаклашувчи бошқа мажбуриятларни юклаши мумкин.

Агар озодликни чеклашга ҳукм қилинган шахс жазони ўташ давридаўзининг жиноий қилмишларини англаб етган, тузалиш йўлига қатъий ўтган, етказилган моддий ва маънавий заарнинг ўрнини қоплаган бўлса, суд маҳкумга нисбатан илгари тайинланган тақиқларни (чеклашларни) тўлиқ ёки қисман бекор қилиши мумкин. Маҳкум озодликни чеклаш тариқасидаги жазони ўташдан қасддан

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

бўйин товлаган, шунингдек суд томонидан ўз зиммасига юкланган мажбуриятларни бажармаган тақдирда, суд озодликни чеклаш жазосининг ўталмай қолган муддатини бошқа турдаги жазо билан

алмаштириши мумкин. Жазони ўташдан бўйин товлаш вақти ўталган жазо муддатига қўшиб ҳисобланмай. Озодликдан чеклаш жазосининг афзалликлари шахс жамиятдан ажратилмайди, белгиланган тартибда ишга ёки уқишга бориши мумкун, бундан ташқари Озодликдан чеклаш жазосининг бир куни озодликдан маҳрум қилишнинг бир кунига тенглаштирилиб ҳисобланади. Аҳлоқ тузатиш ишлари тариқасидаги жазонинг уч куни эса озодликдан маҳрум қилишнинг бир кунига тенг.

Озодликдан чеклаш жазосининг назоратини амалга оширишда бир қатор камчиликлар ҳам мавжуд масалан туман (шаҳар) пробация бўлинмаларининг шахсий таркиби улар зиммасига юклатилган вазифаларни бажаришда, қоида тариқасида, бир нафар ходимга шаҳарларда – 100, туманларда – 75 нафар маҳкум ҳисобидан келиб чиқиб тақсимланган³ бироқ бугунги кунда пробация бўлинмалари шахсий таркиби хар бир ҳодимининг зиммасига белгиланганидан кўп маҳкум тўғри келмоқда. Масалан Тошкент шаҳрининг Юнусобод ҳамда Мирзо Улуғбек тумани пробация бўлими ҳодимлари зиммасига белгилангандан кўп яни 100 нафардан кўп маҳкум тўғри келмоқда.

Бунда ҳар бир пробация ҳизмати ҳодимига 130 тадан 150 тагача маҳкум тўғри келмоқда. Бошқа вилоят таркибидаги шаҳарларда ҳам ҳар бир пробация ҳизмати ҳодимининг зиммасига белилангандан

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

кўп маҳкумлар сони тўғри келади. Туманларда еса хар бир пробация ҳодими учун 75 нафардан маҳкум тўғри келиши белгиланган аммо бу кўрсаткич 100 тадан ортиқ. Пробация ҳодими улар билан индивидуал тартибда сухбатлашиб туриши керак аммо уларнинг белгиланан нўрмадан кўплиги бунинг имконини бермайди.

ИИВ тизимида амалга оширилаётган ижобий ислохотлар натижасида бундай муаммо ва камчиликларнинг ҳам екчими топилади албатта.

ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР

1. Усмонов.Д.М. Шартли ҳукм қилиш институтининг назарий, ҳуқуқий ва амалий жихатларини такомиллаштириш. Монографи. – Тошкент: ИИВ Академияси, 2021. -5 б.
2. Озодликдан чеклаш жазоси хақида биласизми ? (аниқ. уз)
3. 22.09.1994. Ўзбекистон Республикаси Жиноят кодекси(lex.uz)
4. Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Жиноят ижроия қонунчилигини тубдан такомиллаштириш чора тадбирлари тўғрисида” ги 2018 йил 7 ноябрь кунидаги ги ПҚ-4006-сонли Қарори
5. Ўзбекистон Республикаси Президенти Мирзиёев Шавкат Миромоновичнинг Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисига Мурожатномаси. – Т: Ўзбекистон НМИУ, 2018-Б. 41.

Зилзила хақида тушунча ва унинг инноватсион прогноз усуллари

Ражаббоев Ботиржон Эркабоевич

Уз. Рес. ФВВ академияси хузуридаги фукаро муҳофазаси институти 1
– боскич магистранти

Илмий раҳбар: Турсунов Абдумансур Абдуазизович

Ўзбекистон Республикаси Фавқулодда вазиятлар вазирлиги

Академияси Фуқаро муҳофазаси институти кафедра доценти

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6584146>

Аннотация: Замонавий саноатда технологик жараёнлар устидан мониторинг олиб боришда автоматлаштирилган назорат усул ва воситалари қўлланилади. Бундай саноатда асосий назорат воситалари рақамли ўлчов асбоблари, компьютер технологиялари ва уларнинг дастурий таъминотидан иборат. Улар асосида тайёрланган мониторинг маълумотлари ўлчаш натижасининг тўғрилиги ва аниқлиги билан ажралиб туради. Мақолада зилзила хақида тушунчалар, сабаблари ва уларнинг оқибатлари хақида ёритилган.

Калит сўзлар: Зилзила, оқибатлар, прогноз, инновация, Марказий Осиё.

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

Зилзиланинг сабабчиси ернинг мураккаб ҳаракати ва унда доимо содир бўлиб турадиган турли жараёнлар ҳисобланади. Ер ўз ўқи атрофида секундига 463 метр тезлик билан ғарбдан шарққа қараб доимий ҳаракатда. Унинг ўзи эса Қуёш системасидаги планеталардан бири бўлиб қуёш атрофида секундига 29 км тезликда ҳаракат қиласди. Қуёш системаси эса галактика атрофида секундига тахминан 200 километр тезликда доимий ҳаракат қиласди. Ундан ташқари ер қобиги ундаги йирик плиталарнинг ўзаро ҳаракати ва унинг чуқур қатламларидаги мураккаб механик, кимёвий ва бошқа мураккаб жараёнлар таъсирида доимий ҳаракатда бўлади. Зилзила содир бўлиб турадиган сейсмоген зоналарда ташқи ва ички кучлар таъсирида аста-секин эластик куч йиғилиб борадива йиғилган куч тоғ жинсларининг қаттиқлик нуқтаси чегарасидан ўтганда зилзила ўчоғида ердаги турли катталиқдаги плиталар дафъатан бири иккинчисига нисбатан сурилади. Натижада зилзила ўчоғида йиғилган эластик энергия механик энергияга айланади ва сейсмик тўлқинлар кўринишида ҳаракатга келади. Зилзила ўчоғида йиғилган энергия қанчалик кўп бўлса зилзила шунчалик кучли бўлади.

Хозирги замон мобилистик назариясига асосан Ҳиндистон плитаси жанубдан шимолга доимий ҳаракатда бўлиб у Евроосиё плитаси билан тўқнашади ва Марказий Осиёда содир бўлиб турадиган зилзилаларни келтириб чиқаради. Бу энг содда тушунча, албатта. Аслида бу тўқнашув ниҳоятда мураккаб характерга эга. Чунки плиталар бир нуқтада эмас бир неча юз километр масофада тўқнашади. Таъсир кучининг асосий қисми тоғлар ҳосил бўлишига

ва шунингдек чуқурлиги 200-300 километрга етадиган қатламларга таъсир қиласди. Ҳозирги замон геологик даврида Марказий Осиёнинг хамма жойида тоғ ҳосил бўлиш жараёни давом этмоқда. Кўтарилиш тезлиги майдон бўйлаб турлича бўлиб тоғлик худудларда йилига тахминан 1 сантиметр кўтарилса, паст текисликларда кўтарилиш тезлиги анча паст бўлиб бир неча миллиметрни ташкил қиласди. Натижада кўпроқ тоғ ёнбағирларида турли сурилишлар, узилишлар ва бошқа мураккаб ҳаракатлар содир бўлади. Албатта, ернинг чуқур қатламларида юқори босим, темпуратура ва бошқа мураккаб жараёнлар хам ўз таъсирини ўтказмай қолмайди. Шундай қилиб зилзилаларни ер қобиғида аста-секин йиғилувчи ўта мураккаб ички ва ташқи кучлар келтириб чиқаради.

“Инновация” тушунчаси (ингл. Инновацион-киритилинган янгилик, ихтиро) янгиликка инвестиция киритиш маъносида ишлатилади. Инновация тушунчаси иқтисодиётга XX аср бошларида кириб келган. Австралиялик иқтисодчи олим Й.Шумпетер биринчи маротаба инновацияларга оид масалаларни кўриб чиқсан ва инновацион жараёнга тўлиқ таъриф берган. Иқтисодий адабиётларда “инновация” тушунчасига кўпчилик муаллифлар томонидан турлича ёндошувлар келтирилган. Кўпчилик муаллифлар янгилик киритишни иқтисодий тадбиқ етиш жиҳатидан назарда тутади, яъни янги ресурсларни ташкил етиш ёки мавжуд бўлганларини ноанъанавий ҳолда янгича ишлатилишини назарда тутадилар

А.Бусигиннинг фикрига кўра, инновация бу асосий капитал ёки ишлаб чиқарилаётган маҳсулотни илм фан, техника ва технологиялар

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

ёрдамида янгилашдир.

Р.Фатхутдиновнинг фикрига кўра, инновация янгиликни тадбиқ етишнинг якуний натижаси бўлиб, объект бошқарувини ўзгартириш ижтимоий, иқтисодий, илмий, техникавий, экологик ва бошқа кўринишдаги самарадорликдир.

Юқоридаги таърифлардан хулоса қилиб, инновация – бу юқори иқтисодий ва ижтимоий самара олиш мақсадида ишлаб чиқариш жараёнига илғор илм-фан ютуқларини жорий етиш йўли билан янги товарлар яратиш ёки ишлаб чиқарилаётган товарлар сифатини оширишдир.

Инновация ҳар бир соҳада бўлиши мумкин. Масалан, фанда, унинг бир йўналишида йирик янгиликларга еришиш, кашфиётлар яратиш, изланишларда, илм соҳасида янги илм ва билимларни очиш, техника ва технологияларни янги авлодини яратиш, ишлаб чиқариш соҳаларида, хизмат кўрсатишда янги усулларни киритиш ва бошқалар шулар жумласидандир. Иқтисодиётда еса фан, техника, технологиялар соҳаларида еришилган енг сўнгги ютуқларни қўллашни билдириши мумкин.

Инновацион фаолият қайси соҳада бўлмасин, кашфиётлар, эълон қилинган янгиликлар, техника ва технология ютуқлари ва технологик жараёнларни янгилаш, маҳсулот билан таъминлаш ва бошқа йўналишлардаги барча янгиликларни тизимли равишда узлуксиз жорий етиб боришни таъминлаш жараёнидир.

Жаҳон глоабаллашуви жараёнида кучли рақобат ҳар соҳада янгиликка ундаиди. Фандаги техника-технология соҳаларидағи енг сўнгги ютуқлар, кашфиётлар, янгиликлар, рационализаторлик таклифларни ишлаб чиқиш ва хизмат кўрсатиш соҳаларига шиддат билан киритилиб борилади ва маркетинг, бошқарув, ишлаб чиқариш, хизмат кўрсатиш соҳаларида янги ёндашув, янги технология, техникаларни қўллашни талаб қиласди ва технологияларни янги авлодини қўллаш асосида маблағ киритилиши инвестициядан далолат беради. Янгилик киритилиши асосида мавжуд техника ва технологияларни алмаштирилиши ҳам инвестицияни англатиши мумкин. Фан ва техника тараққиёти натижалари асосида янги техника, технологияларни қўлга киритилиши ҳам инвестиция маъносида ишланади. Инвестицияни аниқловчи омил бўлиб янгилик яратилиши, рационализаторлик таклифлар йирик ташкилотлар ва шунга тегишли илгари еълон қилинмаган йирик ишланмалар хизмат қиласди.

Кичик рақобат муҳитида ишлаб чиқариш ва хизмат кўрсатиш соҳаларида инвестиция ишлаб чиқаришни янги техника ва технологияни қўллаш асосида ташкил етишни, хизмат кўрсатиш соҳасида янги, аввал қўлланилмаган хизмат турларини назарда тутади. Инновация тушунчаси янги маҳсус турларни мавжуд ишлаб чиқариладиган маҳсулотни алмаштирувчи, унинг ўрнини босувчи янги маҳсулотни ишлаб чиқаришни ҳам англатади. Кучли рақобат муҳитида янги техника ва технологияларни қўллаш асосида янги маҳсулотни, янги бозорга олиб чиқишни ҳам билдиради. Инвестиция

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

кашфиётлар асосида фан ва техника соҳасида янги билимларни қўллашга киритилишини, янги илғор техника ва технологияларни яратилишини, уларни ишлаб чиқариш ва хизмат кўрсатиш соҳаларида қўлланилишини, улар асосида янги товар ва хизматларни яратилишини ва улар ҳисобига рақобатни кучайтиришни, янги бозорни егаллашни ҳам англатади.

Инновация анъанавий ва янги илм-фан сифими юқори бўлган тармоқ соҳаларида иқтисодий ўсишни ва рақобатбардошликни доимий равища таъминловчи зарурий восита сифатида намоён бўлади.

Инновациянинг асосий хусусиятлари:

Илмий-техник янгилик;

Амалий қўлланилиши;

Тижорий амалга оширилиши, яъни бозорда маълум даражада истеъмолчилар талабини қондира олиши.

Умуман олганда, инновацион жараён - бу янгилик ғоядан то маҳсулотгача шаклланиши ва бозорга тарқалишидир.

Инновацион жараён босқичлари:

1-босқич бу янги ғоя ва билимлар;

2-босқич бу янгиликни (новации) амалий фаолиятга тадбиқ этиш, яъни инновация;

3-босқич бу инновациялар диффузияси. Яъни инновацион маҳсулот,

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

хизмат ва технологияларни янги макон ва шароитларда қўлланилиши.

Шундай қилиб, “инновация” тушунчаси барча соҳалардаги (ишлаб чиқариш, илмий-тадқиқот ва бошқа) ишланмалар, янгиликлар ва такомил-лаштирилган воситалар сифатида, сарф-харажатлар имкониятларини таъминлайди ёки бўлмаса уларни таъминлаш учун шароит яратади.

Инновацияларни охир-оқибат мақсади товар (маҳсулот) рақобатбардош-лигини кучайтириш, унинг бозорини кенгайтириш, фирма (корхона) фаолияти барқарорлигини таъминлаш асосида фойда (даромад) ҳажми ва нормасини кўпайтиришdir.

Инновациялар ўзининг предмети ва қўллаш соҳалари бўйича қўйидагиларга бўлинади:

- маҳсулотли (янги товар ёки хизматлар);
- бозорбоплик (товарни ишлатилишини янги соҳаларини ташкил етувчи ёки хизматларни янги бозорда тадбиқ етиш);
- инновациялик жараёнлари (технологиялар, ишлаб чиқаришни ташкил етиш ва бошқариш жараёнлари)

Инновацияларни қайд етилган мезонлар бўйича типларга ажратиш фирма (корхона) стратегиясини аниқлаш, инновация типларидан келиб чиқиб товар (хизматлари) реализация шакллари ҳамда иқтисодий механизм бошқариш шаклларини ишлаб чиқиш имкониятларини беради. Ҳар қандай янгилик, яъни инновация аниқ

лойиҳаларда ўз ифодасини топади, аниқ мақсадларга қаратилади ҳамда чуқур ҳисоб-китоблар, таҳлил ва экспертиза асосида бўлажак натижалари истиқболи аниқланади.

Инновация ҳар қандай соҳада янгиликни қўллаш бўлиб, узлуксиз жараённи билдиради, тизимли фаолиятни, аниқ стратегияни амалга оширишдан далолат беради. Янгиликка интилиш, яратувчанлик, кашфиётлар ва улар асосида қўлга киритиладиган ишланмалар ҳар қандай соҳада ресурс талаб етади.

Зилзила башорати деганда берилган муддат ичида бўлажак зилзила ва хусусан, берилган минтақадаги келаси кучли зилзиланинг содир бўлиш вақти, жойи ва магнитудасини олдиндан айтиб бериш тушунилади.

Бунда зилзилани тахмин этиш амалиёти тушунилмаслиги керак, чунки тахминлаш берилган минтақада келажак бир неча йил ичида зилзила содир бўлиши еҳтимоллигини аниқлаш бўлиб, аниқ натижа беришни ўз олдига вазифа қилиб қўймайди. Зилзиладан огоҳлантириш тизими ҳам зилзила башорати эмас, чунки бундай тизим зотан содир бўлган зилзилани қайд етиб, у қўшни минтақаларга етиб боргунича уларни бир неча сония олдиндан огоҳлантириш учун ишлатилади.

Фойдали бўлиши учун зилзила башорати тайёргарлик кўриш ва фаолият тўхтатилишига кетадиган сарф-харажатлар бекор бўлмаслигини кафолатлайдиган даражада аниқ бўлиши лозим. Акс ҳолда сохта башоратлар нафақат иқтисодий зарар келтиради, балки

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

шундай башоратга ишончни камайтириб, самарасига жиддий путур етказади.

1970-йилларда олимлар орасида зилзилаларни башорат етиш методи алал-оқибат ишлаб чиқилиши мумкин, деган некбинлик кучайган еди, бироқ 1990-йилларга келиб давом етаётган муваффақияцизлик кўп олимларни зилзилани башорат қилишнинг умуман иложи борми, деган саволга олиб келди. Бугунда айрим олимлар етарли ресурслар билан зилзилаларни башорат қилиш мумкин, дейишса, бошқа олимлар бундай башоратларни амалга оширишнинг ҳеч қандай иложи йўқ, деган фикрда.

Зилзиладан олдин ҳайвонларнинг ўзини тутишида ўзгаришлар кузатилади, деган иддаолар қилинган. Бироқ бу иддао ўзини тўлиқ оқламаган. Масалан, 1992-йили Калифорниядаги 7,3 магнитудали Ландерс зилзиласи епицентридан 100 км узоқда чумолилар устидан ўтказилаётган тажриба пайтида чумолиларнинг зилзилани на олдиндан, на кейин сезгани кузатилди.[8] Кемирувчилар билан ўтказилган бошқа тажриба еса г'айриоддий ҳатти-ҳаракатни қайд етди, бироқ кемирувчиларнинг бундай атвори зилзила емас, балки бошқа факторлар туфайли бўлгани аниқланди.[9]

Бироқ 2011-йилги 5,8 магнитудали Виргиния зилзиласидан 5-10 сония олдин Вашингтон ҳайвонот бўғидаги ба’зи ҳайвонлар безовталангани кузатилган; лекин бу зилзилани олдиндан сезиш белгиси бўлмай, одамлар сезмаган кучсиз бирламчи п-тўлқинини сезгани туфайлидир, бу бирламчи тўлқин кетидан бир неча сония ўтиб

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

кучли иккиламчи с-тўлқин етиб келди.

Сейсмологиядаги яна бир метод Вп (п-тўлқин тезлиги) ва Вс (с-тўлқин тезлиги) нисбати ўзгаришини қайд етишга асосланади. Бу нисбат тош қобиқ сиқилаётган пайтда ўзгаради, деб тахмин етилганди. Бу методга таяниб фақат битта зилзила (1973-йилги 2,6 магнитудали New Ёрк зилзиласи) муваффақиятли башорат қилинганди. Бу метод билан бошқа зилзилаларни олдиндан айтишга уринишлар самарасиз чиқди.

Тошларнинг аксарияти кичик микдорда нормал атмосфера газларидан изотопик фарқланувчи газларни ўзида сақлади. Катта зилзила олдидан тошлар ёрилиб, газлар емиссияси кузатилган. Бу газлардан бири радон бўлиб, у тошлардаги асорат уран радиоактив парчаланиши натижасида келиб чиқади.

Радон эмиссиясини кузатиш нисбатан қулай, чунки у радиоактивлиги ва етарли давом этувчи ярим емирилиш даври (3,8 сутка) билан характерланади. Бироқ радон эмиссияси методининг жиддий камчилиги шундаки, у ноаниқ жой (хатолиги минг километргача), ноаниқ вақт (хатолиги бир неча ойгача) ва ноаниқ магнитудани кўрсатади.

Узоқ муддатли, ўрта муддатли ва қисқа муддатли прогнозлар мавжуд. Энг кам мунозарали, еҳтимол, минтақавийлаштириш вазифалари билан муаммосиз бирлашадиган узоқ муддатли прогноздир. Ушбу прогноз зилзила режимидаги ўзгаришларни кузатишга асосланган, яъни. сейсмик турғунлик зоналарининг пайдо бўлиши, литосферанинг

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

кучланиш ҳолатининг ўзгариши, унинг сейсмик шаффоғлигининг ўзгариши, уларнинг хатти-ҳаракатларидағи алоҳида кичик блокларнинг аста-секин мустақилликдан воз кечишини ва битта катта зарба тайёрлаш жараёнида бирлашишини кузатиш. Ушбу жараёнларни кузатиш бир неча ойдан бир неча йилгача бўлган зилзилага тайёргарлик ҳақида маълумот бериши мумкин.

Ўрта муддатли прогноз ҳафталар ёки ойлар давомида сейсмик ҳодиса тўғрисида огоҳлантириш олиш имконини беради, амалий хусусиятга ега. Ушбу прогностик даража геофизик майдонларнинг жорий кузатувлари, ер юзасининг ёнбағирларидағи ўзгаришлар, сув манбаларининг оқим тезлиги ва кимёвий таркибини мунтазам кузатишлар ва чуқур сувлар, нефт, нефтнинг жорий кузатувлари маълумотларига кўра вайронагарчилик жараёнининг ривожланиши сценарийсини назарда тутади. ва газ қудуклари. Прекурсорларнинг ҳар бирининг ва уларнинг комплексининг статистик аҳамиятини баҳолашнинг расмийлаштирилган мезонлари қўлланилади. Прекурсорлар ва зилзилалар параметрлари ўртасидаги ўрнатилган, асосан емпирик муносабатларга асосланиб, кутилаётган зилзиланинг жойлашуви ва магнitudасининг тахминий баҳоси топилади.

Ўрта муддатли прекурсорлар бўйича тадқиқотлардаги муваффақиятлар жуда кам. Узоқ муддатли прогнозда бўлгани каби, мутахассислар аниқ натижалар билан фахрланишга ҳақли, аммо бу ҳодисаларнинг умумий оқимида истисно.

Қисқа муддатли прогноз - бир неча соат ёки кун давом етадиган

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

прогноз. Бу ерда юқорида тавсифланган деярли барча усууллар ўз кучини сақлаб қолади, лекин стресс-деформация ҳолатини ўзгартириш жараёнини фаоллаштиришга алоҳида еътибор берилади.

Катта ижтимоий аҳамиятга ега бўлганлиги сабабли, қисқа муддатли прогнознинг ишончлилигига енг қатъий талаблар қўйилиши керак. Айниқса, “сейсмик сигнал” еълон қилинганда олимлар ва мутасаддиларнинг масъулияти юқори бўлади. Бу ерда вазият қанчалик оғир еканини тушуниш учун хитойлик сейсмологларнинг машҳур башоратини еслайлик. 1975 йилда улар нисбатан кичик Хайчен шаҳри ҳудудида бир неча бор сигнал еълон қилишди ва ҳатто аҳолини евакуация қилишди. Бир нечта сигналлар ёлғон бўлиб чиқди, аммо қишлоқ хўжалиги минтақаси шароитида бу сезиларли иқтисодий йўқотишларга олиб келмади. Аммо евакуациялардан бири 9 балли зилзиладан 2 соат олдин амалга оширилди ва минглаб одамларнинг ҳаётини сақлаб қолди. Бироқ, келаси йилнинг ўзидаёқ яқинлашиб келаётган зилзиланинг кашшофларини аниқлаган олимлар 1,3 миллион аҳолига ега ва тоғ-кон саноати ривожланган Тангшан шаҳридаб сигнал беришга журъат ета олмадилар. Кейинчалик содир бўлган зилзила юз минглаб одамларнинг ўлимига олиб келди.

Зилзилага тайёргарликнинг замонавий моделлари лаборатория моделлаштириш тажрибаси ва сейсмикликни дала кузатиш натижаларини таққослаш асосида қурилади. Назарий асосни материаллар ва тоғ жинсларини йўқ қилиш механикаси ва физикаси тушунчалари ташкил қиласиди. Зилзила акти ердаги ёрилишнинг узоқ

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

муддатли еволюцияси натижаси сифатида қаралади. Турли моделлар кўриб чиқилаётган геологик ёриқлар миқёсига, уларнинг космосдаги жойлашишига, ёриқлар ҳосил бўлиш жараёнига таъсир қилувчи қўшимча физик-механик омилларга турлича еътибор беради [10]. Бу ерда фақат енг ривожланган моделлар тасвирланган, улар прекурсорларнинг табиатини тушунтиришга даъво қилишади.

Модел Ер физикаси институти мутахассислари томонидан яратилган. Моделнинг моҳияти шундаки, манба ҳудудида ва ундан ташқарида деформация тезлигининг ўзгариши билан бирга келадиган ёриқлар (турли масштабдаги) ҳосил бўлишининг турли босқичлари муқаррар равишда муҳитнинг физик хусусиятларининг ўзгаришига олиб келади.

ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2020 йил 30 июлдаги “Ўзбекистон Республикаси аҳолиси ва ҳудудининг сейсмик хавфсизлигини таъминлаш тизимини тубдан такомиллаштириш чоратадбирлари тўғрисида”ги ПҚ-4794 сонли қарори.
2. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 1998 йил 27 октябрдаги “Техноген, табий ва экологик тусдаги фавқулодда вазиятларнинг таснифи тўғрисида” ги 455 – сонли қарори.
3. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2011 йил 19 июлдаги “Аҳолини зилзилалар оқибатида юзага келган фавқулодда вазиятларда (табиий ва техноген тусдаги) ҳаракат қилишга тайёрлаш комплекс дастурини тасдиқлаш тўғрисида” 208 –

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

сонли қарори.

4. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2019 йил 9 сентябрдаги “Аҳолини Фавқулодда вазиятларда ҳаракат қилишга ва фуқаро муҳофазаси соҳасида тайёрлаш тартибини такомиллаштириш тўғрисида” ги 754-сонли қарори.

5.ҚМҚ-2.01.03-96 Сейсмик ҳудудларда қурилиш. Тошкент: Госкомархитектрой РУз. 1996.-65 б.

6. Зилзила билан боғлиқ юзага келиши мумкин бўлган фавқулодда вазиятларда аҳолининг хавфсизлигини таъминлаш масалалари. Республика илмий амалий семинар материаллари тўплами, 2019 йил 12 октябрь, ФМИ, Т.:, 1646.

**Профилактические работы по предотвращению преступлений против
свобод, чести и достоинства**

Ибрагимова Гоззал Маратовна

Курсант 3-учебного курса 326-группы по специальности
«Профилактика правонарушений»

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6589647>

Аннотация: Автор на основе научного анализа литературных источников, официальных документов, государственных и ведомственных статистических данных, результатов проведенных исследований дает криминологическую характеристику преступлений против свободы, чести и достоинства.

Ключевые слова: преступления против свободы, преступления против чести и достоинства, преступления, опасные для жизни и здоровья, преступления против половой свободы.

Preventive work to prevent crimes against freedom, honor and dignity.

Ibragimova Gozzal Maratovna

Third-year-cadet of 326th-group of the “Crime prevention” faculty

Abstract: The author, based on a scientific analysis of literary sources, official documents, state and departmental statistical data, and the results of research, gives a criminological characterization of the crimes against freedom, honor and dignity.

Keywords: crimes against freedom, crimes against honor and dignity, crimes dangerous to life and health, crimes against sexual freedom.

Исходя из того, что преступность - продукт общества, следствие объективно существующих в его жизни противоречий, нереалистичной является задача ее полной ликвидации, окончательного искоренения причин и условий правонарушений. Общество, государство вынуждены мириться с существованием преступности как неизбежным злом. Но они в состоянии контролировать и сдерживать преступность, преодолевать ее наиболее разрушительные тенденции, нейтрализовывать причины и условия, способствующие совершению преступлений, защищать граждан и общественные интересы от преступных посягательств.

Вообще идея о том, что предупреждение преступности должно иметь приоритет перед карательной политикой государства, была высказана еще в глубокой древности (IV в. до н. э., Платон), но ее

практическое воплощение произошло сравнительно недавно. Эта идея получила правовую аргументацию в работах юристов классической школы уголовного права (XVIII в.), которые заложили основу новой политики в борьбе с преступностью. Ее суть закрепилась в короткой формуле: «Мудрый законодатель предупредит преступление, чтобы не быть вынужденным наказывать за него».

Профилактика – воздействие на причины преступности и условия, способствующие ей. Это наиболее важный вид борьбы с преступностью, поскольку он подразумевает воздействие непосредственно на криминогенные факторы, порождающие совершение преступлений. Вместе с тем это и наиболее гуманный способ борьбы с преступностью, поскольку в большинстве случаев не предусматривает уголовно-правового воздействия на лиц, способных встать на преступный путь. Это, так сказать генеральное направление в борьбе с преступностью, и именно его государство и общество должны всемерно поддерживать и развивать.

Следующий вид предупредительной активности – предотвращение преступлений, т. е. недопущение совершения преступлений на стадии их планирования и подготовки. В подобных случаях уже значительно чаще применяются уголовно-правовые меры в отношении лиц, планирующих преступление. Впрочем, деятельность по предотвращению преступлений следует считать меры, предпринятые против лиц, обдумывающих совершение преступлений в отсутствие реальных шагов по его подготовке.

Еще одно направление деятельности по предупреждению преступности – пресечение совершаемых преступлений, т. е. недопущение дальнейшего преступного поведения. Как правило, при применении мер пресечения преступлений лица, их совершающие, привлекаются к уголовной ответственности, но возможны особые случаи, специально предусмотренные законом, в которых они могут быть от нее освобождены.

Можно ли считать исправление осужденного, в том числе в тюрьме или колонии, профилактикой? И если это профилактика, то какого она рода? Исправительное, воспитательное воздействие на осужденных – это индивидуальная профилактика, поскольку, оказывая на осужденного названное воздействие, мы тем самым «снимаем» те особенности его личности, которые могут вернуть его на преступный путь. Если это происходит в местах лишения свободы, предотвращается возможность совершения им преступлений во время отбывания наказания или после освобождения. Конечно, за колючей проволокой может быть осуществлена и непосредственная профилактика или предотвращение преступлений, если преступник планирует совершение преступных действий в самой колонии, тюрьме или следственном изоляторе. Таким образом, и во время отбывания наказания человек может являться объектом профилактического воздействия по предотвращению и пресечению его преступной активности.

Необходимо остановиться на том, какова сейчас реальная картина профилактики преступлений и вообще борьбы с преступностью в

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

нашей стране. Несмотря на позитивные сдвиги в нашем обществе, к сожалению, утрачено многое, что было присуще советскому государству, в первую очередь профилактика правонарушений и преступлений в быту и на производстве. Тогда имелась разветвленная и хорошо продуманная система по предупреждению преступлений и административных правонарушений. Она действовала достаточно эффективно: не случайно за рубежом внимательно присматривались к тому, что мы делаем, чтобы перенять и реализовать у себя все хорошее, хотя некоторые иностранные специалисты и рассматривали советскую систему предупреждения преступлений в микросреде как проявление тоталитаризма, с чем трудно согласиться.

Предупреждение преступности - это многоуровневая система мер (государственных и общественных), направленных на выявление и устранение либо ограничение и ослабление или нейтрализацию причин и условий преступности в целом, ее отдельных видов и конкретных преступлений, а также на удержание от перехода или возврата на преступный путь людей, условия жизни и (или) поведение которых указывают на реальную возможность совершения ими преступлений в будущем.

Деятельность по предупреждению преступности направлена на сокращение преступности как явления.

Специфика деятельности по предупреждению преступлений состоит в том, что значительная ее часть связана с принуждением,

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

сопряжена с вмешательством в сферу личной жизни, с ограничением конституционных прав и свобод личности. Нормы, ограничивающие права и свободы граждан в связи с применением мер предупредительного воздействия, являются исключительной компетенцией федерального законодательства. Отсюда следует, что кроме принципов социального управления (целеполагания, системности, объективности, основного звена, оптимальности и эффективности) предупреждение преступности должно соответствовать правовым принципам, важнейшим из которых является принцип законности.

Рассматривая систему деятельности по предупреждению преступности, можно выделить объект, субъект и меры предупреждения.

Объектами предупредительной деятельности являются:

- страна, общество;
- отдельные регионы;
- отдельные сферы общественной жизни;
- отдельные социальные слои населения;
- отдельные отрасли народного хозяйства и государственного управления;
- семья;
- трудовые и учебные коллективы;

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

- малые неформальные группы;
- личность.

Составной частью системы правовых норм, регулирующих предупреждение преступлений органами внутренних дел, являются акты высшей юридической силы, непосредственно направленные на противодействие преступности и любым правонарушениям. К их числу относятся Законы Республики Узбекистан:

№ 407 от 16.09.2016 «Об Органах внутренних дел»;

№ 371 от 14.05.2014 «О профилактике правонарушений»;

№ 263 от 29.09.2010 «О профилактики безнадзорности и правонарушений среди несовершеннолетних»;

№ 154 от 17.04.2008 «О противодействии торговле людьми»;

№ 167-II от 15.12.2000 «О борьбе с терроризмом»);

№ 550 от 29.07.2019 «Об оружии»;

№ 344 от 25.12.2012 «Об оперативно-розыскной деятельности»;

№ 746-XII от 09.12.1992 «О прокуратуре» и др.

Для многих людей стало привычным разрешать межличностные конфликты насильственным путем без обращения к соответствующим государственным (прежде всего, правоохранительным) органам.

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

К основным криминогенным детерминантам, формирующим агрессивно - насильтвенную мотивацию, относятся:

Кризис семьи, пьянствующей, обнищавшей, жестокой, из которой дети и подростки бегут.

Недостатки (пороки) школьного воспитания: дети, неспособные воспринять стандартную программу, отстают в учебе, начинают прогуливать занятия, озлобляются на одноклассников, бросают школу, и общество утрачивает канал социального контроля над ними.

Малоэффективное предупреждения пьянства, наркомании, токсикомании.

Слабая ранняя профилактика бытовых, досуговых и маргинальных конфликтов.

Пропаганда культа насилия и порнографии в средствах массовой информации.

Недостаточно эффективное профилактика незаконного оборота оружия.

Развал специальных структур в местных органах власти, прежде работавших с конфликтными семьями.

Неэффективное функционирование правоохранительной системы, демонстрирующее бессилие закона и производящее опыт безнаказанных преступлений.

Неразвитость системы виктимологической профилактики

преступлений.

Отсутствие нормально функционирующей сети органов выявления и изоляции лиц с патологией психики, генерирующей склонность к насилию.

Криминальная самодетерминация - развитие представителями преступного мира склонности к совершению преступлений у молодёжи.

К криминогенным факторам, формирующими агрессивную направленность личности в детском и подростковом возрасте, относятся:

Обстановка в семье, формирующая склонность к разрешению возникающих конфликтов путем применения насилия (примеры распущенности, жестокости по отношению к близким, пьянство, паразитизма).

Деморализующее влияние ближайшего бытового окружения по месту жительства, работы, учёбы, жестокость по отношению к людям, животным; издевательство над младшими и слабыми; участие в неформальных группах с антисоциальной направленностью, со склонности к насилию; групповые драки, избиения, пьянства и т.д.

Целенаправленное вовлечение подростков в пьянства, потребление наркотиков и других одурманивающих веществ, преступную или иную антиобщественную деятельность агрессивного характера взрослыми преступниками и ранее судимыми сверстниками.

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

Особенно следует отметить целенаправленную деятельность по вербовки «кадров» со стороны участников организованных преступных групп и сообществ, профессиональных преступников, пропаганду ими обычаев своей среды.

Воздействие на несовершеннолетних пропаганды «суперменства», крайнего индивидуализма, жестокости и презрения к окружающим, отношения к насилию как к «нормальному» явлению социальной жизни.

**Нефт хом-ашёсини кайта ишлашда рефтификатцион колонналарини
тузилиши**

Инамова Шахноза Суннатовна

ЖДПИ кимё укитиш методикаси 1 курс магистратура талабаси

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6584310>

Аннотация: Маколада Даврий ишлайдиган ректификацион колонналар Узлуксиз ишлайдиган ректификацион колонналар. Ректификацион колонналар ёрдамчи курилмалари. Тарелкали ректификацион колонна . Тарелкаларнинг турлари. Роторли контакт курилмаси хақида ёритилган.

Калит сўзлар: қурилмалар, ректификацион, колонна, дефлегматор, конвектив.

Даврий ишлайдиган ректификацион қурилмалар. Кичик ишлаб чиқаришларда даврий ишлайдиган ректификацион қурилмалар қўлланилади. Дастраси аралашма ҳайдаш кубига берилади. Куб ичига иситувчи змеевик жойлаштирилган бўлиб, аралашма қайнаш температурасигача иситилади. Ҳосил бўлган буғлар ректификацион колоннанинг охирги тарелкасининг пастки қисмига ўтади. Буғ колонна буйлаб кўтарилиган сари енгил учувчан компонент билан тўйиниб боради. Дефлегматордан колоннага қайтган бир қисм дистиллят флегма деб юритилади. Флегма (суюқ фаза) колоннанинг энг юқори тарелкасига

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

берилади ва пастга қараб ҳаракат қиласида. Суюқ фаза пастга ҳаракат қилишида ўз таркибидаги енгил учувчан компонентни буғ фазасига беради. Буғ ва суюқ фазаларнинг бир неча бор ўзаро контакти натижасида буғ фазаси юқорига ҳаракат қилгани сари енгил учувчан компонент билан тўйиниб борса, суюқлик эса пастга томон ҳаракат килгани сари таркибида қийин учувчан компонентнинг миқдори ошиб боради.

Колоннанинг юқориги қисмидан буғлар дифлегматорга ўтади ва у ерда тўла ёки қисман конденсацияга учрайди. Буғлар тўла конденсацияланганда ҳосил бўлган суюқлик ажратгич ёрдамида икки қисм (дистиллят ва флегма)га ажралади. Охирги маҳсулот (дистиллят) совитгичда совитилгандан сўнг, йиғиш идишига юборилади. Кубда қолган қолдиқ суюқлик керакли таркибиغا эришгандагина жараён тўхтатилади, қолдиқ туширилади ва цикл қайтадан бошланади. Қолдиқни тегишли таркибига эга бўлишини унинг қайнаш температурасига қараб аниқланади.

Бундай қурилмалар саноатда кенг ишлатилади. Узлуксиз ишлайдиган ректификацион қурилманинг принципиал схемаси 14 – расмда кўрсатилган Қурилманинг асосий қурилмаи ректификацион колоннадир. Колонна цилиндрическимон шаклда бўлиб, унинг ичига тарелкалар ёки насадкалар жойлаштирилган бўлади.

Дастлабки аралашма иситгичда қайнаш температурасигача иситилади, сўнгра колоннанинг таъминловчи тарелкасига юборилади.

Таъминловчи тарелка қурилмани икки қисмга (юқориги ва пастки колоннага) бўлади. Юқориги колоннада буғнинг таркиби енгил учувчан компонент билан бойиб боради, натижада таркиби тоза енгил учувчан компонентга яқин бўлган буғлар дифлегматорга берилади. Пастки колоннадаги суюқлик таркибидан максимал миқдорда енгил учувчан компонентни ажратиб олиш керак, бунда қайнатгичга кираётган суюқликнинг таркиби асосан тоза ҳолдаги қийин учувчан компонентга яқин бўлиши керак.

Шундай қилиб, колоннанинг юқориги қисми буғ таркибини оширувчи қисм ёки юқориги колонна деб аталади. Колоннанинг пастки қисми эса суюқликдан енгил учувчан компонентни максимал даража ажратувчи қисм ёки пастки колонна деб аталади.

Колоннанинг пастидан юқорига қараб буғлар ҳаракат қиласи, бу буғлар колоннанинг пастки қисмига қайнатгич (иссиқлик алмашиниш қурилмаи) орқали ўтади. Қайнатгич одатда колоннанинг ташқарисида ёки унинг пастки қисмida жойлашган бўлади. Бу иссиқлик алмашиниш қурилмаи буғнинг юқорига йўналган оқими ҳосил қилинади. Колоннанинг теппасидан пастга қараб суюқлик ҳаракат қиласи. Буғлар дефлегматорда конденсацияга учрайди. Дифлегматор совуқ сув билан совитилади. Ҳосил бўлган суюқлик ажратгичда икки қисмга ажралади. Биринчи қисм флегма колоннанинг юқори тарелкасига берилади. Шундай қилиб, колоннада суюқ фазанинг пастга йўналган оқими юзага келади. Иккинчи қисм – дистиллят совитилгандан сўнг йиғгичга юборилади.

Дефлегматорда буғлар тўла ёки қисман конденсацияга учрайди.

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

Биринчи ҳолда конденсат иккига бўлинади. Биринчи - қисм флегма қурилмага қайтарилади, иккинчи қисм эса дистиллят (ректификат) ёки юқори маҳсулот совутгичда совитилгандан сўнг, йиғиш идишига юборилади. Иккинчи ҳолда эса дефлегматорда конденсацияга учрамаган буғлар совутгичда конденсацияланади ва совитилади: бу ҳолда ушбу иссиқлик алмашиниш қурилмаи дистиллят учун конденсатор – совутгич вазифасини бажаради.

Колоннанинг пастки қисмидан чиқаётган қолдиқ ҳам икки қисмга бўлинади. Биринчи қисм қайнатгичга юборилади, иккинчи қисм (пастки маҳсулот) эса совутгичда совитилгандан сўнг йиғиш идишига тушади.

Ректификацион қурилмалар одатда назорат-ўлчаш ва бошқарувчи асбоблар билан жиҳозланган бўлади. Бу асбоблар ёрдамида қурилманинг ишини автоматик равишда бошқариш ва жараёнсни оптимал режимларда олиб бориш имкони туғилади.

Ректификацион қурилмалар асосан икки турга бўлинади: 1) поғонали контактли қурилмалар (тарелкали колонналар); 2) узлуксиз контактли қурилмалар (плёнкали ва насадкали колонналар). Тарелкали, насадкали ва айрим плёнкали қурилмалар ички тузилиши (тарелка, насадка) га кўра абсорбцион колонналарга ўхшаш бўлади. Ректификацион калонналарни ҳисоблаш ҳам бир ҳар типдаги абсорбцион қурилмаларни ҳисоблашдан фарқ қилмайди. Фақат дастлаб юқориги ва пастги колонна алоҳида ҳисобланади, сўнгра ректификацион қурилманинг умумий иш баландлиги аниқланади. Ректификацион калонналар (абсорберлардан фарқли) кўшимча

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

иссиқлик алмашиниш қурилмалари (иситгич, қайнатгич, ҳайдаш куби, дефлегматор, конденсатор, совитгич) билан таъминланган бўлади. Бундан ташқари атроф муҳитга тарқаладиган иссиқликнинг йўқолишини камайтириш учун ректификацион колонналар иссиқлик изоляцияси билан қопланади.

Дистилляцион ва ректификацион қурилмаларнинг ишини интенсивлаш учун энергияга бўлган харажатларни камайтириш, интенсив гидродинамик режимларни ташкил қилиш учун оптимал шартшароитлар яратилиши мақсадга мувофиқ бўлади.

Энергетик харажатларни камайтириш учун қуйидаги ишлар қилинган бўлиши керак: 1) ректификацион колонналарни яхши иссиқлик изоляцияси билан қоплаш 2) жараённи оптимал флегма билан олиб бориш; 3) иккиласми иссиқлик оқимларидан ишлаб чиқариш эҳтиёжларини қондириш учун фойдаланиш; 4) мумкин бўлган шароитда қурилманинг кубида суюқликни буғлатиш учун ўткир буғни ишлатиш; 5) иссиқлик насосини қўллаш; 6) айрим шароитларда, масалан, азеотроп аралашмаларини ректификациялаш пайтида ҳар хил босим билан ишлайдиган икки (ёки кўп) колоннали қурилмалардан фойдаланиш.

Иш режимига кўра адсорберлар даврий ва узлуксиз бўлади. Адсорбент қатлами ningҳарактерига кўра даврий адсорберлар ўзгармас ва мавҳум қайнаш қатламли апартларга бўлинади. Узлуксиз ишлайдиган қурилмалар эса ҳаракатчан ва мавҳум қайнаш қатламли қурилмаларга бўлинади.

Газ аралашмаси патрубка 6 орқали аппартага кириб, панжара 2 орқали адсорбент қатламига тарқалади. Тегишли компонент газ фазасидан қаттиқ юзага ютилади. Тозаланган газ патрубка 5 орқали қурилмадан ташқарига чиқади. Адсорбент люк 7 ёрдамида қурилмага солинади, люк 8 ёрдамида эса қурилмадан туширилади. Десорбция қилиш учун тақсимловчи қурилма (барботёр) I ёрдамида ўткир сув буғи берилади. Десорбция пайтида адсорбентда ютилган компонент сув буғи таркибиغا ўтади ва буғ-газ аралашмаси сифатида патрубка 10 орқали қурилмадан чиқарилади. Ўткир буғнинг қисман конденсацияланиши окибатида ҳосил бўлган конденсат патрубка 9 орқали қурилмадан чиқиб кетади.

Даврий ишлайдиган горизонтал адсорбернинг схемаси 18- расмда берилган. Бу қурилманинг ишлаш принципи вертикал адсорбердан фарқ қилмайди, фақат цилиндрический горизонтал жойлашган.

Даврий ишлайдиган адсорберларда адсорбентнинг ютиш сифимидан тўла фойдаланилмайди. Десорбция жараёни ҳам ушбу адсорберларнинг ўзида олиб борилади. Натижада қурилмадан фойдаланиш даражаси кам бўлади. Бу камчиликлардан узлуксиз ишлайдиган қурилмалар ҳолидир.

Одатда даврий адсорбция жараёни 4 та босқичда олиб борилади:

- 1) адсорбциянинг ўзи;
- 2) десорбция;
- 3) адборбентни қуритиш;
- 4) адсорбентни совитиш.

Бир неча (энг ками билан иккита) даврий ишлайдиган адсорберлардан ташкил топган қурилманинг ишини узлуксиз режимда уюштириш

мумкин. Бунда қурилмалар кетма-кет адсорбер ёки десорбер вазифасини бажаради. Бир режимдан иккинчи режимга ўтиш автоматик равища амалга оширилади.

Тозаланган газ қурилманинг юқориги қисмидаги штуцер орқали чиқиб кетади. Адсорбентнинг ортиқчаси тушириш трубаси орқали чиқиб кетади. Газ оқими билан қўшилиб кетаётган адсорбентнинг майда заррачалари сепаратор З ёрдамида ажратилиб, қатламга қайтарилади. Ўзида ютиувчи модда тутган адсорбент бошқа қурилмада десорбция қилинади. Регенерация қилинган адсорбент қайта ишлатилади.

Бу хилдаги узлуксиз ишлайдиган бир камерали адсорберлар бир қатор камчиликларга эга. Бундай қурилмада адсорбент заррачалари яхши аралашади, бироқ уларнинг қатламда бўлиш вақтиҳар ҳар. Натижада заррачаларнинг ютилаётган модда билан тўйиниш даражаси ҳам турлича бўлади. Бундай камчиликлардан қутулиш учун саноатда ишлатиладиган қурилмаларнинг кўпчилиги кўп камерали қилиб тайёрланган.

Саноатда турли типдаги қуриткичлар ишлатилади. Қуритгичлар бир-биридан турли белгилар билан фарқ қиласди. Нам материалга иссиқлик бериш усулига кўра қуриткичлар конвектив, контактли ва бошқа турдаги қуритгичларга бўлинади. Иссиқлик ташувчи сифатида ҳаво, газ ёки буғ ишлатилиши мумкин. Қуритиш камерасидаги босимнинг қийматига кўра атмосферали ва вакуумли қуритгичлар бўлади. Жараённи ташкил қилиш бўйича даврий ва узлуксиз ишлайдиган қуриткичлар мавжуд. Конвектив қуритгичларда материал ва қуритувчи агент бир-бирига

нисбатан тўғри, қарама-қарши ёки перпендикуляр ҳаракат қилиши мумкин. Қурилиши лозим бўлган материал донасимон, қукусимон, пастасимон ёки суюқ ҳолатда бўлади. Қуриувчи агентнинг босимини ҳосил қилиш учун табиий ёки мажбурий циркуляция ишлатилади. Донасимон материаллар ишлатилганда қатlam зич, кенгайтирилган, мавҳум қайнаш ва фонтансимон ҳолатларда бўлади. Қуриувчи агент буғ, иссиқ сув, олов билан ишлайдиган калориферларда ёки электр токи ёрдамида иситилади. Қурииш жараёнининг ҳар хил вариантларидан кенг фойдаланилади: ишлатилган қуриувчи агентни қуриткичдан чиқариб юбориш, қуриувчи агентдан такрор фойдаланиш, қуриувчи агентни қурииш камералари оралиғида қиздириш, қуриувчи агентни қурииш камераларига бўлиб бериш, қуриувчи агентни қурииш камерасида қўшимча равишда қиздириш, ўзгарувчан иссиқлик майдонидан фойдаланиш (иссиқ ва совук ҳавони материал қатламига кетма-кет алмаштириб бериш) ва ҳоказо.

Конструктив тузилишига қўра қурииш қурилмалари ҳар хил бўлади. Саноатда шкафли, камерали, коридорли (тунелли), шахтали, барабанли, трубали, шnekли, цилиндрический, турбинали, каскадли, каруселли, конвейерли, пневматик, сочиб берувчи ва шу каби қуригичлар ишлатилади.

Саноатда конвектив усул билан ишлайдиган қурииш қурилмалари кенг тарқалган. Бундай қурилмаларда қурииш жараёни нам материал билан қуриувчи агентнинг тўғридан - тўғри контакти орқали боради. Саноатда камерали, тунелли, лентали, сиртмоқли, барабанли, мавҳум қайнаш қатламли, сочиб берувчи, пневматик ва бошқа конвектив қуригичлар ишлатилади.

Конвектив қуритгичлар ишлаб чиқаришда қўлланилаётган ҳамма қуритиш қурилмаларининг тахминан 80 % ини ташкил этади.

Тунелли қуритгичлар. Бундай типдаги қуритгичлар тўғри тўртбурчак кесимига эга бўлган узун камерадан (коридордан) иборат бўлади (22-расм). Камера ичida вагонеткаларнинг секин ҳаракатланиши учун темир йўл излари ўрнатилган. Коридорга кирувчи ва ундан чиқадиган эшиклар зич ёпилади. Вагонеткаларга

нам материал жойлаштирилади. Қуриувчи агент (ҳаво) калориферларда иситилиб берилади. Ҳаво оқими вентиляторлар ёрдамида нам материалга нисбатан тўғри ёки қарама-қарши йўналишда ҳаракатга келтирилади. Вагонеткалар эса механик чиғирлар ёрдамида ҳаракатланади. Тунелнинг баландлиги 2,0-2,5 м бўлиб, узунлиги 25-60 м гача етади.

Тунелли қуритгичларда қуриувчи агент қисман рециркуляция қилинади. Бундай қурилмалар катта ўлчамли донасимон материалларни қуритиш учун ишлатилади.

Адабиётлар.

1. Салимов З, Туйчиев И. Химиявий технология процесслари ва аппаратлари. Т.: Уқитувчи. [335 - 342].
2. М.Г.Рудин., А.Е.Драбкин. Краткий справочник нефтепереработчика.Л: Химия 1980. [236 - 237].
3. Машина и аппараты химических производств. И.И. Поникаров и др. М.

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

Машиностроение , 1989. [167-194].

**ТУРПНИНГ ЯНГИ, ИСТИҚБОЛЛИ МУРОД НАВИНИ ЭКИШ СХЕМАСИ ВА
МУДДАТИНИ ХОСИЛДОРЛИГИГА ТАЪСИРИ**

**ВЛИЯНИЕ СХЕМЫ И СРОКОВ ПОСЕВА НА УРОЖАЙНОСТЬ НОВОГО
ПЕРСПЕКТИВНОГО СОРТА РЕДЬКИ МУРОД**

Камилов Муроджон Муқумжонович – Сабзавот, полиз экинлари ва картошкачилик илмий тадқиқот институтининг Андижон илмий тажриба станцияси директорининг илмий ишлар ва инновациялар бўйича ўринбосари.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6532327>

Сабзавот, полиз экинлари ва картошкачилик илмий тадқиқот институтининг Андижон илмий тажриба станцияси, Андижон, Ўзбекистон.

Andijan scientific experimental station of research institute of vegetable-melon crops and potato, Andijan, Uzbekistan.

Андижанская научно-опытная станция научно-исследовательского института овоще-бахчевых культур и картофеля, Андижан, Узбекистан.

Аннотация. Ушбу мақолада турпнинг янги яратилган “Мурод” навидан юқори ҳосил учун қулай әкиш муддатларини аниқлаш юзасидан олиб борилган илмий изланишлар натижаси ёритилган.

Annotation. This article describes the results of scientific research to determine the optimal timing of planting a new crop of Murod radish.

Аннотация. В данной статье описаны результаты научных исследований по определению оптимальных сроков посадки нового урожая редьки «Мурод».

Калит сўзлар: әкиш муддатлари, агротехника, вегетация даври, уруғ, ўғитлаш, уруғчилик, оналик, гулпоя, илдизмева, ҳосилдорлик, әкиш схемаси.

Key words: sowing time, agricultural technology, vegetation period, seed material, fertilization, sowing, motherhood, flowering, rooting, root vegetable, sowing scheme.

Ключевые слова: сроки посева, агротехника, вегетационный период, посевной материал, внесение удобрений, посев, материнство, цветение, корнеплод, урожайность, схема посева.

Турпнинг янги, истиқболли “Мурод” нави 2016-2021 йилларда Сабзавот, полиз экинлари ва картошкачилик илмий тадқиқот институти Андижон илмий тажриба станциясида аналитик селекция йўли билан яратилган, хамда жорий 2022 йилда Давлат реестрига киритилди. Ушбу навнинг шакли мавжуд навлардан тубдан фарқ қилиши (узунчоқлиги)ни инобатга олиб әкиш схемаси ва муддатларини тўғри белгилашнинг ҳосилдорлигига таъсири устида илмий-тадқиқотлар ўтказилди.

Илмий изланишлар Давлат нав синаш комиссияси услуги (М., 1975, IV-қисм), Илдизмевали экинлар бўйича апробация ўтказиш учун кўрсатма (М., 1977), ОСТ-4671-78 (М., 1987) га мувофиқ олиб борилди.

1-тажриба: Мақбул экиш схемасини аниқлаш;

Тажриба 4 та вариантда ва 4 қайтариқда олиб борилди. Экиш муддати 10 август.

1-вариант (ст) – лента усулида уруғ сепиш 5 кг/га (минг дона уруғнинг вазни 7-8 гр эканлигидан келиб чиққан холда қўчат сони 667 минг/га),

2-вариант - 70 см пуштага 4 қатор ва туп орасини 15 см (қўчат сони 380 минг/га),

3-вариант - 70 см пуштага 3 қатор ва туп орасини 15 см (қўчат сони 285 минг/га),

4-вариант - 70 см пуштага 2 қатор ва туп орасини 15 см (қўчат сони 190 минг/га) холатда экилди.

Барча вариантлардаги уруғлар битта муддатда, яъни 5 август куни экилди.

Мақбул экиш схемасини аниқлаш тажриба жараёнида ҳосилдорлик, илдизмева сифати, шакли, ташқи кўриниши, этининг ранги ва бир пайтда пишиб етилиши каби қимматли хўжалик – биологик белгиларига эътибор қаратилди (1-жадвал).

Мақбул экиш схемасини ҳосилдорликка таъсири (2016-2021 йй ўртача).

(1-жадвал).

Вариантлар	Экилган сана	Илдизмева диаметри 2-4 см га этиш куни	Илдизмева вазни, гр	Ҳосилдорлик		
				Умумий		Амал даври, кун
				ц/га	Қиёсий муддатга нисбатан, %	

**ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR**

1-в (ст) (кўчат сони 667 минг дона)	5 август	60	105	399	100,0	57,0	109
2-в (кўчат сони 380 минг дона)	5 август	59	135	436	121,0	85,0	104
3-в (кўчат сони 285 минг дона)	5 август	57	185	474	126	90,0	98
4-в (кўчат сони 190 минг дона)	5 август	56	205	370	114	95,0	97

Тадқиқотларда барча кўрсаткичлар бўйича 3 вариантда юқори натижа кузатилди. Демак турпнинг “Мурод” навини энг мақбул экиш схемаси 70 см пуштага 3 қатор ва уя орасини 15 см (кўчат сони 285 минг/га) эканлиги исботланди.

2-тажриба: Мақбул экиш муддатларини аниқлаш;

Тажриба 4 та вариантда ва 4 қайтариқда олиб борилди. Экиш схемаси 70 см пуштага 3 қатор ва уя орасини 15 см (кўчат сони 285 минг/га).

1-вариант (ст) – 10 август,

2-вариант – 1 август,

3-вариант - 20 август,

4-вариант – 1 сентябр,

Мақбул экиш муддатини аниқлаш тажриба жараёнида

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR, TAKLIF VA YECHIMLAR

BEST ARTICLE
RESPUBLIKA
ILMIY – ONLAYN
KONFERENSIYASI
2022

хосилдорлик, илдизмева сифати, шакли, ташқи кўриниши, этининг ранги ва бир пайтда пишиб етилиши каби қимматли хўжалик белгиларига эътибор қаратилди (2-жадвал).

Мақбул экиш муддатини хосилдорликка таъсири (2016-2021 йй ўртача).

(2-жадвал).

Вариантла р	Экиш схемаси	Илдизме ва диаметри 2-4 см га етиш куни	Илдизме ва вазни, гр	Хосилдорлик			
				Умумий		Товар -боп, %	Амал давр и, кун
				ц/г а	Киёсий муддатг а нисбата н, %		
1-в (ст) (10 август)	40+10+10+10/3x1 5	57	185	47 4	126	90,0	98
2-в (1 август)	40+10+10+10/3x1 5	56	200	42 7	121	75,0	95
3-в (20 август)	40+10+10+10/3x1 5	59	175	39 9	126	80,0	101
4-в (1 сентябрь)	40+10+10+10/3x1 5	61	170	35 3	114	73,0	107

Тадқиқотларда барча кўрсаткичлар бўйича 1 вариантда юқори натижага кузатилди. Демак турпнинг “Мурод” навини энг мақбул экиш муддати 10 август эканлиги аниқланди.

ХУЛОСА

Турпнинг янги истиқболли Мурод навидан 10 августда 70 см пуштага 3 қатор ва уя орасини 15 см ($40+10+10+10/3\times 15$, кўчат сони 285 минг/га) экилганда юқори, хамда сифатли хосил олиш мумкин.

ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР

1. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Махкамасининг 2018 йил 3 апрелдаги “Сабзавот-полизчилик, боғдорчилик ва узумчилик йўналишидаги фермер хўжаликларининг ер майдонларидан фойдаланиш самарадорлигини ошириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги 258-сонли қарори.
2. Р.А.Ҳакимов, А.С.Ҳакимов, А.А.Тошмуҳамедов “Сабзавот ва полиз экинлари уруғчилиги”. Т-2003.
3. “Сабзавот, полиз ва картошка экинларининг маҳаллий навлари каталоги” Р.Ҳакимов, Р.Мавлянова ва бошқалар. Т.2016.
4. Б.Ж.Азимов, Б.Б.Азимов “Сабзавотчилик, полизчилик ва картошкачиликда тажрибалар ўтказиш методикаси” Т.2002

Интернет сайtlари

1. <https://agroklass.com/vyrashhivanie-redki.html>.
2. <https://rastenievod.com/redka.html>.
3. <https://flo.dicuss-club.ru/redyka.html>.
4. <https://fazenda.net.ua/stat-catalog/vyracshivanie-redki-iz-semyan--posadka-uhod-i-sbor-chast-pervaya/>.

**ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR**

**BEST ARTICLE
RESPUBLIKA
ILMIY – ONLAYN
KONFERENSIYASI
2022**

ПРИТЧА КАК СПОСОБ РАСКРЫТИЯ ПРИРОДЫ ЧЕЛОВЕКА

Мадрахимов Азамат Адилович

Студент Национального Университета

Узбекистана имени Мирзо Улугбека

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6613538>

Аннотация

Человек сложное и многогранное существо. Поэтому многие философы расходятся во взглядах на человеческую природу. Притчи имеют место в понимании его природы и сущности.

Annotation

Man is a complex and multifaceted being. Therefore many philosophers differ in their views of human nature. Parables have a place in understanding its nature and essence.

Ключевые слова:

Человек, природа, сущность, философия, антропология, персонализм, экзистенциализм, дихотомия, притча, архетип, знак-код

Key words:

human, nature, essence, philosophy, anthropology, personalism,

existentialism, dichotomy, parable, archetype, sign-code

В философском знании проблема человека является наиважнейшей. Ни один философ-классик не мог обойти ее в своих исследованиях. Так, французский философ-энциклопедист Д. Дидро считал человека высшей ценностью, единственным создателем всех достижений культуры на Земле, разумным центром Вселенной, тем пунктом, от которого все должно исходить, к которому все должно возвращаться в обществе. А философ и писатель А. Камю полагал, что жизнь человека является фундаментальным, главным вопросом всей философии.

Современная научная философия познает человека, прежде всего, в двух аспектах: как субъекта и как объекта. В плане субъекта философия изучает человека как активную, деятельность и творческую личность по преобразованию мира, т. е. изменения природы, общества и самого себя. В плане же объекта она познает, наряду с природой и обществом, и человека, его сущность, и смысл жизни.

Ныне проблема человека получила наиболее яркое выражение в таких философских течениях, как «антропология», «персонализм», «экзистенциализм», в виде «антропного принципа» и др.

Важно также отметить, что каждая историческая эпоха формулировала свое определение человека.

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

С изменением общества, его ценностей и социальных устремлений происходило изменение и в названии человека (личности): «разумный», «политический», «умелый», «деятельный», «творческий», «моральный», «универсальный», «космопланетарный» и т. д.

Многие философы и мыслители прошлого считали проблему человека главной по сравнению со всеми другими философскими проблемами. Так, древнегреческий философ Протагор видел в человеке критерий истины, выражая свою идею в афоризме: «Человек – мера всех вещей». Демокрит внес существенное уточнение в эту формулу – не каждый человек есть мера всех вещей, а только «мудрый человек» может быть мерой всего сущего, ибо на свете существуют кроме мудрых людей и глупые, и несправедливые, и нечестные.

Исключительно важной проблемой в учении о человеке выступает вопрос о природе, сущности человека. Здесь существует множество точек зрения. Так, у Р. Декарта сущность человека выражается в его способности мыслить. «Мыслю, следовательно, существую». И. Кант сводил сущность человека к его духовности. С точки зрения Ф. Шлегеля, сущность человека выступает в виде свободы. У А. Шопенгауэра она тождественна воле. По мнению Ф. Ницше, сущность человека заключена в естественных процессах его биологической, физиологической и психической жизни, подчиняющейся влечениям, потребностям и воле инстинктов. Эта позиция во многом сходна с натуралистическими и позитивистскими взглядами О. Конта, Г. Спенсера, Д. С. Милля, Ч. Дарвина, Ж. Б. Ламарка. С их точки зрения,

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

сущность человека состоит не в том, что он обладает разумом, а в том, что он принадлежит природе, что его разум – это только новая ступень в развитии высших психических способностей животных.

Специфически-оригинальную позицию по этой проблеме занимает американский социальный философ Э. Фромм. Сущность человека определяется им как «противоречие, коренящееся в самих условиях человеческого существования» и проявляющееся в дилемме человека и мира, обладания и бытия, экзистенциального и исторического, уникального и всеобщего. Конфликт, утверждает Фромм, «сам по себе есть сущность» [4, с. 51].

Итак, подходы к сущности человека весьма различны и часто противоречивы: одни исследователи данной проблемы идут к ней от природы, другие – от общества, третьи – от психики человека. Одни считают ее вечной, находящейся вне всякой причины и всякого времени, другие – изменчивой, приобретаемой в ходе развития человека или общества.

Притча играет важную роль в раскрытии человеческой природы.

Притча – это народная мудрость, оформленная в афоризмах, кратких поучительных рассказах. Жанр притчи неустаревающий и востребован до сих пор. Интерес к притче не ослабевает, и каждый автор, используя традиции жанра, привносит что-то новое, выступая как новатор. Также отмечаются отличия современной притчи в том,

что в ней нет поучительности и наставлений. Она не дает готового ответа, а заставляет размышлять на предложенную тему. Ненавязчиво, с юмором и иронией учит человека «великим законам жизни», кратко, но емко говорит о важных процессах в жизни человека и природы.

Сербохорватское слово притча, означающее «рассказ, пословица», словенское *prí ča* «сказка, рассказ» (Фасмер Макс, Этимологический словарь русского языка (онлайн версия)), древнееврейское машаль - «пример, образец» - все эти слова послужили источником появления современного слова «притча», означающего назидательный рассказ в иносказательной форме.

Притча – это малый поучительный рассказ в дидактико-аллегоричном литературном жанре, заключающий в себе моральное или религиозное поучение (премудрость).

Жанр притчи появился на Востоке в древности, где любили говорить загадками, иносказаниями, аллегориями.

Действующие лица притчи не имеют ни внешних черт, ни "характера". Это некий человек, некий царь, некая женщина, некий крестьянин, некий отец, некий сын. Это "человек вообще". Смысл притчи не в том, какой человек в ней изображен, а в том, какой этический выбор сделан человеком. Также в притче нет указаний на место и время действия, показа явлений в развитии: её цель не изображение событий, а сообщение о них. Любимые темы притчи – правда и кривда, жизнь и смерть, человек и бог.

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

Герои притчи – герои в большинстве своем архетипические, символические. Термин архетип принадлежит Карлу Густаву Юнгу, швейцарскому психиатру, основоположнику одного из направлений глубинной психологии, аналитической психологии. Юнг выделяет следующие базовые архетипы: правитель, герой, мудрец, искатель, ребенок, любовник, славный малый, хранитель. Так, пастух Сантьяго из «Алхимики» заключает в себе архетипы славного малого, героя, искателя. Его занятие (пастух) также является отчасти архетипичным. Все эти архетипы содержат положительные коннотации, вызывают положительные ассоциации. Стариk Мельхиседек, царь Салима, представляет архетипы творца, мага, мудреца. Кроме того, герои притчи довольно статичны – для притчи важен не собственно процесс развития, а результат. В крупных притчевых произведениях наблюдается некоторое развитие, изменение героев, но оно незначительно.

Заложенная в притчах мудрость совершенно доступна, она показывает нам источник и направление движения на пути к решению жизненных проблем. Притча заставляет задуматься, обратиться к своему внутреннему миру и иногда неожиданно вспомнить то, что, казалось бы, давно забыто. Притчи заставляют увидеть собственные промахи, «недоработки» в личностном плане, побуждают не стоять на месте; они вдохновляют к активным действиям, пробам изменить сложившиеся установки, преодолеть давние привычки.

Притча – это образ мира, в слове явленный. В последнее время

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

многие писатели, работающие в жанрах малой прозы, все чаще обращаются к жанру притчи, ставшему популярным не без влияния Пауло Коэльо и его романа «Алхимик».(«Каждый человек на земле, чем бы он ни занимался, играет главную роль в истории мира».

«Все одно целое».

«Никогда не отказывайся от своей мечты».

«Жизнь тем и хороша, что в ней сны могут стать явью»).

И хотя притчевая манера изложения позволяет отсеивать все ненужное, рамки ее повествования могут быть безграничны благодаря знаковому пространству, позволяющему автору адресовать произведение читателю разного уровня: от профессора до домохозяйки.

У каждого героя свой путь. Но произведения объединены поиском точки опоры, цели существования человека и всего живого на этой планете. Путь не обозначен. Его нельзя найти, следя за кем-то, а только можно обрести, исходя из собственной индивидуальности. Если живете своей жизнью- обретете счастье.

С философской точки зрения, притча есть история, используемая в качестве иллюстрации (часто непрямой, иногда парадоксальной, рассчитанной на осмысление, додумывание) тех или иных положений учения. В глубокой древности притча передавалась из уст в уста от духовного учителя к достойному ученику, так как в ней, как

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

в священном знаке-коде, была сконцентрирована мощная духовная энергия, позволяющая человеку изменить сознание и подняться на новую ступень развития.

Список литературы

- А. В. Маслихин, «Природа и сущность человека», Журнал «Гуманитарные науки», 99-101 стр
- Р. Наджеми «Современные притчи», «София», 2004г.
- Д.Давыдов «Опыты бессердечия: книга прозы» - М.:АРГО-Риск, 1999.
- П. Коэльо «Алхимик», «София», 2003г.

**Мактабгача таълим ташкилотида методик хизмат самарадорлигини
оширишда педагогик шарт шароитлар ва мултимедиянинг дастурий
хамда техник воситалари**

Хакимова Ирада Хайруллаевна

*Toшкент вилояти Чирчик давлат педагогика институти Таълим
муассасалари бошкаруви магистри*

*Илмий раҳбар Шодмонов Баходир Шеркулович
иктиисод фанлари номзоди*

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6614883>

Аннотация. Мақолада мультимедия технологияларининг мазмун-
моҳияти, таълим ва тарбия жараёнида ундан фойдаланиш каби
масалалар ёритиб берилган.

Калит сўзлар: мультимедия, технология, таълим, дастурий ва техник
воситалар, ахборот.

Мультимедия технологияларидан ўқитиш жараёнида фойдаланиш
ўқитишининг сифатини ва самарасини ошириб ўргатишнинг энг қулай
усулларидан бири ҳисобланади. Мультимедия билан олиб борилган

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

дарс ўқувчининг дарсга бўлган қизиқишини ва билим олиш савиясини оширади. Мультимедияли тақдимот бугунги кунда ахборот тақдим этишнинг ягона ва энг замонавий шакли ҳисобланади. Бу матнли маълумотлар, расмлар, слайд-шоу, диктор жўрлигидаги овоз билан бойитилган видео парча ва анимация, уч ўлчамли график тарздаги дастурий таъминот бўлиши мумкин. Тақдимотнинг маълумот тақдим этишнинг бошқа шакллардан асосий фарқи уларнинг мазмунан бойтилганлиги ва интер фаоллигидир, яъни белгиланган шаклда ўзгаришга мойиллиги ва фойдаланувчи фаолиятига муносабатини билдиришdir.

Мультимедиали технология бир вақтнинг ўзида маълумот тақдим этишнинг матн, графика, аннимация, видеотасвир ва овоз каби бир неча усулларидан фойдаланишга имкон беради. Мультимедали технологиянинг энг муҳим хусусияти интерфаоллик, ахборот мухити ишлашида фойдаланувчига таъсир ўtkаза олишга қодирлиги ҳисобланади. Маълумки, сўнгги йилларда экциклопедиялар, ўргатувчи дастурлар, компьютер тақдимотлари каби кўплаб мулътимедиали дастурий маҳсулотлар яратилди ва яратилмоқда. Компьютер тақдимотлари, маъруза, доклад ва бошқа чиқишлиларда одатда кўргазмали намойиш этиш воситаси сифатида плакатлар, қўлланма, лаборатория тажрибаларидан фойдаланилади. Бу мақсадда диапроекторлар, кодоскоплар, график тасвирларни экранда намойиш этувчи слайдлардан фойдаланилади. Компьютер ва мулътимедиали проектор маърузачи нутқини овоз, видео ва аннимация жўрлигига сифатли ташкил этишнинг барча зарурий

жихатларини ўзида мужассам қилган кўгазмали материалларни тақдимот сифатида тайёрлаш ва намойиш этишга имкон берди. Маълумки, эшитган материалнинг тўртдан бир қисми хотирада

қоладиган бўлса, тингловчиларга берилаётган материалларни видео орқали амалга оширсақ, ахборотни хотирада сақланиб қолиши ва тасаввур қилиш имконияти 35-70 фоизгача ошади. Шунингдек, мазкур ўқув дастурлар аудио, видео ва графика кўринишида мужассамлаштирилган холатда тинглов-чиларга берилса, материаларни хотирада сақлаб қолиш 70-95 фоизга ошиши

кузатилмоқда. Юқоридагилардан келиб чиқиб, мультимедиали технологиилар ахборотни максимал даражада самарали тарзда тақдим этишга имкон беради. Мультимедиали технологиилар ахборотларни бошқаришга имкон беради, маълумотни тўғридан тўғри қабул қилашни таъминлайди,

фойдаланувчи тақдим эътилаётган маълумотларни кўради ва ўзини қизиқтирадиган қисмлардан фойдалана олади. Маълумот мазмунан бой, эсда қоладиган ва кўргазмали бўлиши учун кўплаб мультимедиали технологиилари ишлатилади. Булар матн, графика ва овоз каби маълумотнинг турли шаклларини қайта ишлашга имкон берувчи мультимедиа аппарат воситалари бўлиши билан бирга амалий дастурлар пакетларидир.

Мультимедия – бу информатиканинг дастурий ва техникавий восита-лари асосида аудио, видео, матн, графика анимация ва уч ўлчовли анимация эфектлари асосида ўқув материалларини ўрганувчиларга

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

етказиб беришнинг мужассамланган холдаги кўринишидир. Мультимедиа – бир неча маълумот тақдим этиш воситаларининг бир тизимга бирлашиши, яъни у одатда матн, овоз, графика, мультиплексия, видео тасвир ва фазовий моделлаштириш каби маълумот тақдим этиш воситаларининг компьютер тизимидағи бирлашишидир. Бундай воситаларининг бирлашиши маълумот қабул қилишнинг янги сифатли даражасини таъминлаб, инсон пассив равишда маҳлиё бўлибгина ўтирмасдан, балки интерфаол иштирок этади. Мультимедиали воситалар билан ишловчи дастурлар кўп моддалидир, яъни улар бир неча сезги органларига бир вақтда таъсир қилгани учун

аудиториянинг қизиқиши ва эътиборини тортади. Мультимедиа иловалари тақдимотлар, аннимацион роликлар, ўйинлар, видеоиловалар мультимедиали галереялар, аудиоиловалар, Web иловаларга бўлинади. Презентациялар - аудиовизуал воситалардан фойдаланиб кўргазмали шаклда маълумот тақдим этиш шакли ҳисобланади. Тақдимот ягона манбага умумлашган компьютер аннимацияси, графика, видео, мусиқа ва овозни ўзида мужассам этади. Одатда тақдимот-маълумотни қулай қабул қилиш учун сюжет, сценарий ва структурага эга бўлади. Аннимация мультимедиали технология

бўлиб, тасвирнинг ҳаракатланаётган-лигини ифодалаш учун тасвирларни кетма-кет намойиш этади.

Фойдаланилган адабиётлар:

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

1. Ўзбекистон Республикасининиг «Ахборотлаштириш тўғрисида» ги Конуни, “Халқ сўзи”, 2004
2. Алимов Р.Х. ва бошқалар “Ахборот технологиялари ва тизимлари” дарслик – Т.: ТДИУ, 2007.
3. Тургунов Т., Кушаров З. Касбий таълимда мультимедия воситаларининг афзалликлари ва муаммолари, «Касбий таълим тараққиёт йўлида», мақолалар тўплами, №8. - Тошкент, 2006
4. Мактабда ахборот-коммуникация технологиялари. Умумтаълим мактаблари ўқитувчилари учун тренинг материаллари. - Т., 2011

Мамаджонова Муаттар

Academy of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Uzbekistan

310-group cadets

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6599724>

Аннотация. Мазкур мақолада профилактика инспекторининг патруль-пост хизмати ва жамоат тартибини сақлаш бўлинмалари билан ҳамкорлигининг тушунчаси, ўзига хос хусусиятлари ва бугунги ҳолати таҳлил этилган ҳамда ушбу соҳадаги амалдаги қонунчилик ва

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

ҳуқуқий қўллаш амалиётида юзага келаётган муаммо ва камчиликларни бартараф этишга қаратилган таклиф ва тавсиялар илгари сурилган.

Калит сўзлар: Ҳуқуқбузарликлар профилактикаси, жамоат тартиби, патруль-пост ҳизмати.

Жамоат тартиби ва хавфсизлигини таъминлаш, жиноятларнинг олдини олиш, уларнинг сабаб ва шароитларини бартараф этишдаги ўзаро ҳамкорлик – ушбу фаолият билан шуғулланувчи субъектларнинг қонун ва қонуности норматив-ҳуқуқий ҳужжатларига асосланган фаолияти бўлиб, қандайдир умумий вазифани биргаликда бажараётган икки ёки ундан ортиқ хизматнинг, бошқарувнинг бир-бирига бўйсунмаган алоҳида иштирокчиларининг ўз ҳаракатларини ўзаро келишиб бажаришидир.

Жамоат тартиби ва хавфсизлигини таъминлаш орқали ички ишлар органлари давлат бошқарув органлари, жамоат бирлашмалари ва фуқаролар билан ташкилий-ҳуқуқий муносабатларга киришади. Жамоат тартиби ва хавфсизлигини таъминлаш ички ишлар органлари тизимида бошқарувнинг таркибий қисми ҳисобланади.

Жамоат тартибини сақлаш ва фуқаролар хавфсизлигини таъминлаш ҳамда ҳуқуқбузарликларнинг олдини олиш фаолиятлари ўзаро узвий боғлиқ. Негаки, жамоат тартиби ва хавфсизлигини таъминлаш орқали ҳуқуқбузарликларнинг олди олинса, жиноятларнинг олдини олиш, сабаб ва шароитларини бартараф қилиш орқали жамоат тартиби ва хавфсизлигини таъминлашга эришилади.

Жамоат тартибини сақлаш ва фуқаролар хавфсизлигини таъминловчи, ҳуқуқ-тартибот ва ягона давлат сиёсати асосида бу соҳадаги муносабатларни мувофиқлаштирувчи, жамоат ва юридик нормаларини қўриқловчи давлат ҳокимияти органларининг мажмуи жамоат тартиби ва хавфсизлигини таъминлаш тизими니 ташкил этади. Ички ишлар органлари маҳалла ҳуқуқ тартибот маскани фаолият кўрсатувчи профилактика инспекторлари институти, патруль-пост хизмати, йўл-патруль хизмати, жиноят-қидирув бўлинмалари ва тергов хизматлари ушбу тизимга кирувчи ички ишлар органларининг таркибий тузилмалари ҳисобланади.

Жамоат тартибини сақлаш ва фуқаролар хавфсизлигини таъминлашда ички ишлар органлари маҳалла ҳуқуқ тартибот маскани субъектларининг ҳар бири ўзига хос ўринга эга. Профилактика (катта) инспектори хизмат ҳудудида кенг жамоатчиликнинг ёрдамига таянган ҳолда ички ишлар органлари бошқа хизматлари, давлат органлари билан ҳамкорликда қонунчилик ва ҳуқуқ-тартиботни мустаҳкамлаш, ҳуқуқбузарликларнинг олдини олиш, жамоат тартиби ва хавфсизлигини таъминлаш, аҳолининг ҳуқуқий онгини юксалтириш борасидаги давлат талабларини бажариш учун масъул ходимдир. Профилактика инспекторлари ички ишлар органларининг энг кўп сонли ва аҳолига яқин турадиган ходимлари ҳисобланади. Уларнинг фаолияти хизмат вазифаларининг мураккаблиги ва серқирра функционал табиатга эгалиги билан ажралиб туради.

Тадқиқотлар шуни кўрсатмоқдаки, айрим ҳудудларда ички ишлар

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

органлари раҳбарияти томонидан профилактика инспекторларига хизмат ваколатларига тааллуқли бўлмаган топшириқ ва вазифаларни юклаш ҳоллари кўп учрайди. Ўрганишлар давомида айрим ҳолларда профилактика инспекторларига ўз хизмат доирасига кирмайдиган вазифалар ҳам юклатилиши кузатилади. Тадқиқотларда келтирилишича, жамият ривожи натижасида профилактика инспекторининг ҳуқуқий ҳолати уларнинг мажбуриятлари доирасига қараганда борган сари кенгайиб бориши кузатилади. Бу эса уларнинг масъулияти янада ошишини тақозо этади.

Адабиётлар

Ермаков А.Г. Подготовка участковых уполномоченных полиции в вузе МВД России к профилактической работе с населением: Автореф. дис. ... канд. пед. наук. – Санкт-Петербург, 2011.

Жильский Н.Н. Органы внутренних дел в государственном механизме обеспечения общественного порядка и безопасности граждан: Организационно-правовой анализ: Автореф. дис. ... д-ра юрид. наук. – СПб., 2000. – С. 17.

Зиёдуллаев М.З. Аҳоли турар жойларида жамоат тартибини сақлаш ва ҳуқуқбузарликлар профилактикасининг илғор хориж тажрибасини мамлакатимизга жорий этишнинг асосий йўналишлари // Жамият ва бошқарув. – 2016. – № 4. – Б. 181.

Зиёдуллаев М.З. Ички ишлар органларининг таянч пунктлари

бошқаришни такомиллаштириш: юрид. фан. докт. дисс. автореф. – Т., Ўзбекистон Республикаси ИИВ Академияси, 2019. – Б. 13.

Зиёдуллаев М.З. Профилактика инспекторларининг ҳуқуқбузарликларнинг якка тартибдаги профилактикаси бўйича фаолияти // Ўзбекистон Республикаси ИИВ Академиясининг ахборотномаси. – 2017. – № 4. – Б. 45.

Зиёдуллаев М.З., Исаев С.А. Ҳуқуқбузарликлар профилактикасининг ҳуқуқий асосларини такомиллаштириш йўлида // Qalqon. – 2015. – № 1. – Б. 10.

Исмаилов И. Уюшган жиной тузилмалар фаолиятининг олдини олишни назарий ва ташкилий-ҳуқуқий таъминлаш: Юрид. фан. д-ри. ... дис. – Т., 2006. – Б. 198.

Исмаилов И., Бухаров Д. Уюшган жиной тузилмалар шаклланиши ва фаолиятининг олдини олишда ҳамкорликни ташкил этиш (муаммо ва ечимлар). – Т., 2007. – Б. 36–37.

Исмаилов И. Терроризмга қарши кураш // Қонун ҳимоясида. – 2004. – № 7. – Б. 30–31.

Кваша Л.Ф. Особенности правового статуса шерифа и его значение для правового регулирования деятельности местной милиции // Местное самоуправление: теория и практика. Труды Академии управления. – 1998. – С. 197.

**Прафилактика инспекторинг соғлиққа қарши ҳуқуқбузарликларнинг
умумий профилактикаси бўйича фаолиятининг ташкилий асослари**

Мансурхонов Муэррабхон Аброрхон ўғли

Ўзбекистон Республикаси ИИВ Академиясининг 309-гуруҳ курсанти

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6610793>

АННОТАЦИЯ Битиув малакавий ишида Профилактика инспекторининг соғлиққа қарши ҳуқуқбузарликларнинг умумий профилактикаси бўйича фаолиятининг тушунчаси, асосий хусусиятлари, мазкур фаолиятни тартибга солувчи нормалар ва уларни қўллаш амалиёти таҳлил қилиниб, такомиллаштиришга доир таклиф ва тавсиялар ишлаб чиқилган. Бундан ташқари соғлиққа қарши ҳуқуқбузарликларнинг умумий профилактиксига бўйича фаолиятиниг амалий тахлили ва уларга нисбатан расмийлаштириладиган процессуал хужжатлар, шунингдек хозирги кунда профилактика инспекторининг соғлиққа қарши ҳуқуқбузарликларнинг умумий профилактикаси бўйича фаолиятидаги мавжуд камчиликлар, ҳамда ушбу муаммо ва камчиликларни бартараф етиш бўйича бир қатор таклифлар ҳамда ҳориж тажрибалари ўрганиб чиқилган ва тавсиялар илгари сурилган.

Калит сўзлар: соғлиққа қарши ҳуқуқбузарликлар, профилактика қилиш, соғлиққа қарши ҳуқуқбузарликлар профилактикаси, ҳуқуқбузарликларни содир етилиш сабаблари ва уларга имкон берган

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

шарт-шароитларни аниқлаш.

Хуқуқбузарликларни олдини олиш бир-бири билан узвий боғлиқ бўлган вазифалардан ташкил топган. Шулардан бири ҳуқуқбузарликларнинг йўналишига, тузилишига, даражасига, сабаб ва шароитларига тўлиқ таъсир қилишдан иборатdir.

Профилактика хизматлари ички ишлар идораларининг асосий хизматларидан бири эканлигини инобатга олсак, ушбу хизмат томонидан умумий тартибдаги соғлиққа қарши ҳуқуқбузарликларнинг умумий профилактикаси фаолиятини ташкил этишнинг мақсади маъмурий ҳудудларда тезкор вазиятни барқарорлаштириш, ҳуқуқбузарлик, шу жумладан ҳуқуқбузарликларнинг олдини олиш, уларни аниқлаш ҳамда содир этилган жиноятларни ўз вақтида фош этишдан иборат.

Ички ишлар органларининг соғлиққа қарши ҳуқуқбузарликларнинг умумий профилактикаси фаолиятини ташкил этиш чора-тадбирлари мазмuni бўйича иқтисодий, сиёсий, мафкуравий, демографик, ҳуқуқий, ташкилий-бошқарув, маънавий-маърифий ва бошқалардан иборат.

Соғлиққа қарши ҳуқуқбузарликларнинг умумий профилактикаси бир-бири билан узвий боғлиқ бўлган вазифалардан ташкил топган. Шулардан биринчиси, ҳуқуқбузарликларнинг йўналишига, тузилишига, даражасига, сабаб ва шароитларига тўлиқ таъсир қилишдан иборатdir. Ҳуқуқбузарликларнинг олдини олиш фаолияти субъектлари томонидан ижтимоий ҳаётнинг турли соҳаларидаги

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

ҳуқуқбузарликнинг сабаб-шароитлари, бошқа детерминантларини аниқлаш ва уларни бартараф қилиш, таъсирини йўқотиш, кучсизлантириш бўйича усул ва шаклларни амалга оширишдир.

Профилактика хизматларининг соғлиқقا қарши ҳуқуқбузарликларнинг умумий профилактикаси фаолияти жамиятга зид ғайриижтимоий ҳодиса ва жараёнларнинг, турли воқеа, ҳодиса ва ҳолатларни аниқлаш ва уларни бартараф этиш, таъсир этиш, кучсизлантириш ва олдини олишга қаратилган кенг қамровли ижтимоий-ҳуқуқий воситалар орқали амалга ошириладиган фаолиятидир.

Қонун ҳужжатларида ҳуқуқбузарликлар профилактикасининг асосий вазифалари сифатида қўйидагилар белгиланган:

шахснинг ҳуқуқлари, эркинликлари ва қонуний манфаатлари ҳимоя қилинишини таъминлаш;

жамиятда ҳуқуқий онг ва ҳуқуқий маданиятни юксалтириш, қонунийликни мустаҳкамлаш;

ҳуқуқбузарликларнинг содир этилиши сабабларини ва уларга имкон берәётган шарт-шароитларни аниқлаш, ўрганиш, бартараф этиш чоратадбирларини кўриш;

ҳуқуқбузарликдан жабрланувчиларни, ҳуқуқбузарликлар содир этишга мойил бўлган, ҳуқуқбузарлик содир этган, шу жумладан илгари судланган ва озодлиқдан маҳрум этиш жойларидан озод қилинган шахсларни ижтимоий реабилитация қилиш ва ижтимоий

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

мослаштириш;

жисмоний шахсларнинг ҳуқуқбузарлиқдан жабрланувчига айланиши хавфини камайтириш;

ҳуқуқбузарликлар профилактикасини бевосита амалга оширувчи ва унда иштирок этувчи органлар ҳамда муассасалар фаолиятининг ўзаро ҳамкорлигини таъминлаш ва уларнинг фаолиятини мувофиқлаштириш.

Амалдаги қонун ҳужжатлари таҳлили ҳуқуқбузарликларнинг умумий профилактикаси чора-тадбирлари қуйидагилардан иборат эканлигини кўрсатмоқда:

ҳуқуқбузарликлар профилактикасига доир давлат дастурлари ва бошқа дастурларни ишлаб чиқиш ҳамда амалга ошириш;

аҳоли ўртасидаги ҳуқуқий тарғибот;

ҳуқуқбузарликларнинг содир этилиши сабабларини ва уларга имкон беряётган шарт-шароитларни аниқлаш, бартараф этиш ҳамда ҳуқуқбузарликларнинг содир этилиши сабабларини ва уларга имкон беряётган шартшароитларни бартараф этиш тўғрисида тақдимномалар киритиш.

Фойдаланилган адабиётлар:

- 1) Ўзбекистон Республикасининг "Ҳуқуқбузарликлар профилактикаси тўғрисида"ти Қонуни 2014-йил 14-май

- 2)Зиёдуллаев М.З профилактика инспекторининг ҳуқуқбузарликларнинг якка тартибдаги профилактикаси бўйича фаолияти \\\ Ўзбекистон Республикаси ИИВ Академиясининг ахборотномаси-2021
- 3)Ўзбекистон Республикаси ЖК Maxsus қисм -Т.2021й.
- 4) Ўзбекистон Республикаси Маъмурий жавобгарлик тўғрисидаги кодекси-Т.2021-й
- 5)Мирзиёев Ш.М Миллий тараққиёт йўлимизни қатъият билан давом эттириб, янги босқичга кўтарамиз.-Т.2017.-Б.317.

Общая характеристика преступлений против свободы, чести и достоинства

Ибрагимова Гоззал Маратовна

Курсант 3-учебного курса 326-группы по специальности
«Профилактика правонарушений»

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6589659>

Аннотация: Автор на основе научного анализа литературных источников, официальных документов, государственных и ведомственных статистических данных, результатов проведенных исследований дает криминологическую характеристику преступлений против свободы, чести и достоинства.

Ключевые слова: преступления против свободы, преступления против чести и достоинства, преступления, опасные для жизни и здоровья, преступления против половой свободы.

General characteristics of crimes against freedom, honor and dignity

Ibragimova Gozzal Maratovna

Third-year-cadet of 326th-group of the “Crime prevention” faculty

Abstract: The author, based on a scientific analysis of literary sources, official documents, state and departmental statistical data, and the results of research, gives a criminological characterization of crimes against freedom, honor and dignity.

Keywords: crimes against health, crimes dangerous to life and health, crimes against sexual freedom, crimes against freedom, honor and dignity.

В соответствии со ст. ст. 18, 24, 25 Конституции Республики Узбекистан достоинство личности охраняется государством, ничто не может быть основанием для его умаления, никто не должен подвергаться унижающему человеческое достоинство обращению или наказанию, каждый имеет право на свободу и личную неприкосновенность, неприкосновенность частной жизни, защиту своей чести и достоинства

Содержание конституционных положений соответствует Всеобщей декларации прав человека от 10 декабря 1948 г.1, Международному пакту о гражданских и политических правах от 16 декабря 1966 г.2. В этих актах международного права указывается, что все люди рождаются свободными и равными в своем достоинстве и правах, никто не должен содержаться в рабстве или подневольном состоянии, подвергаться произвольному аресту, задержанию, а

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

также изгнанию, и каждый имеет право на эффективное восстановление национальными судами основных его прав в случае их нарушения.

Отдавая приоритет общечеловеческим ценностям законодатель при систематизации норм Особенной части Уголовного Кодекса РУ на первое место, в системе уголовно-правовой охраны, поставил права и законные интересы личности, в том числе право на личную свободу и защиту чести, достоинства и репутации. Раздел первый Особенной части УК РУ «Преступления против личности» включает в себя семь глав, которые объединяют преступные посягательства исходя из общности их видового объекта. Глава 6 раздела 1 Особенной части УК РУ предусматривает ответственность за преступления против свободы, чести и достоинства личности.

Данные преступления объединены в две группы по непосредственному объекту:

- 1) преступления против личной свободы (ст. ст. 135 - 138 УК РУ);
- 2) преступления против чести и достоинства (ст. ст. 139, 140 УК РУ).

Личность как социальная категория характеризуется совокупностью определенных качественных признаков¹.

Одними из важнейших признаков в плане их уголовно-правовой защиты являются честь, достоинство и репутация человека, которые взаимосвязаны и характеризуют личность. Вместе с тем эти свойства отражают определенные социальные отношения между

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

гражданином и обществом, имеют большое общественное значение и подлежат охране государством².

Для более предметного дальнейшего анализа исследуемых составов преступлений необходимо дать характеристику таких понятий как свобода, честь, достоинство и репутация.

Под свободой в философском ее восприятии понимают возможность проявления субъектом своей воли на основе осознания законов развития природы и общества. Личную свободу человека можно рассматривать в широком и узком смысле. Под свободой в узком смысле понимается свобода передвижения, определения места жительства и нахождения. К личной свободе в широком смысле кроме вышеизложенного необходимо отнести психологическую независимость, свободу слова, свободу мыслей, убеждений, свободу планирования и принятия решений.

Честь – это достойные уважения и гордости моральные качества человека, его соответствующие принципы, хорошая незапятнанная репутация, доброе имя.

Достоинство – это совокупность высоких моральных качеств, а также уважение этих качеств в самом себе.

Репутация – приобретаемая общественная оценка, общее мнение о качествах, достоинствах и недостатках.

Честь и достоинство присущи каждому человеку, но оцениваться они могут по-разному в зависимости от воспитания, интеллектуального

развития, образа жизни, традиций и т.д.. И, хотя уголовный закон в равной мере обеспечивает охрану чести и достоинства, потерпевший вправе сам принимать решение о необходимости привлечения виновного к гражданской или уголовной ответственности. В то же время представления потерпевшего о глубине уязвленности чести и достоинства должны иметь объективное подтверждение.

Клевета (ст. 139 УК РУ). Клевета определяется как распространение заведомо ложных сведений, порочащих честь и достоинство другого лица или подрывающих его репутацию.

Непосредственный объект преступления - честь, достоинство, репутация человека¹.

В русском языке под честью понимаются достойные уважения и гордости моральные качества человека, его соответствующие принципы, хорошая, незапятнанная репутация, доброе имя. Достоинство - положительное качество, совокупность высоких моральных качеств, а также уважение этих качеств в самом себе. Репутация - приобретаемая кем-нибудь общественная оценка, общее мнение о качествах, достоинствах или недостатках кого-либо. Эти понятия взаимосвязаны, неотделимы от личности человека, характеризуют его, отражают определенные отношения между обществом и гражданином, являются оценкой человека в общественном мнении. Сюда входят такие сведения, как образование человека, уровень его знаний, мировоззрение, нравственные качества, поведение в быту и общественных местах,

отношение к окружающим и др.

Потерпевшим может быть любое лицо, в том числе несовершеннолетний, недееспособный, а также умерший, если распространяемые позорящие сведения о нем задевают честь живых. Исключение составляют специальные случаи, в частности, клевета в отношении других потерпевших - судьи, присяжного заседателя, иного лица, участвующего в отправлении правосудия, прокурора, следователя, лица, производящего дознание, судебного пристава, судебного исполнителя, а равно их близких при исполнении профессиональных обязанностей.

Источники информации, необходимой для предупреждения преступности, разнообразны и многочисленны. Важным из них является статистика преступности. Она содержится в различных формах статистического учета, в официальных документах, справках, обзорах, отчетах и других материалах.

Действующая в настоящее время система учета преступлений и преступников построена по принципам ведомственной статистической регистрации, что приводит к ее раздробленности. Это, безусловно, затрудняет возможность получения общей картины преступности. Поэтому данные уголовной статистики следует дополнять результатами конкретных социологических и криминологических исследований, в ходе которых может быть получена информация о концентрации правонарушений на отдельных объектах и в территориальных единицах, состояния

сохранности государственной и общественной собственности, наиболее распространенных негативных явлениях, эффективности предупредительной деятельности государственных органов и общественных организаций.

Как и любой вид практически-преобразовательной деятельности, предупреждение преступлений нуждается в надлежащей организации и научно обоснованном построении. При этом под организацией понимается такое упорядочение (регулирование) предупредительной деятельности, которое позволяет достичь ее наибольшей эффективности с точки зрения поставленных целей.

Основу построения организационной деятельности по предупреждению преступлений составляет использование закономерностей ее протекания и принципов осуществления. Это означает, что она не может строиться произвольно.

Механизм организации этого вида деятельности включает как общие закономерности и устойчивые признаки построения и упорядочения любой социальной системы, так и особые, специфические ее признаки, вытекающие главным образом из своеобразия объекта воздействия (преступности), его природы и тенденций изменения. Кроме того, под организацией мы понимаем не просто организационную структуру в статике, но и организационный процесс предупреждения преступности, включающий: формулирование целей и задач; информационное обеспечение; криминологическое прогнозирование и планирование; непосредственное

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

организационное обеспечение реализации запланированных мероприятий; осуществление взаимодействия и координации субъектов профилактики; внесение корректив и изменений в деятельность на основе оценки ее эффективности и новых потребностей практики; правовое обеспечение; ресурсное обеспечение (решение кадровых, финансово-хозяйственных, материально-технических и иных вопросов по созданию условий для нормального функционирования системы предупреждения преступлений).

Перечисленные элементы процесса организации предупреждения преступности, безусловно, не исчерпывают всех его характеристик, и даже последовательность их перечисления является в достаточной степени условной. Однако в своей совокупности они составляют ядро и непременные атрибуты построения и осуществления предупредительной деятельности.

Важным элементом организации предупреждения преступности является планирование, включающее на основе достижений науки и практики анализ криминогенной обстановки, ее прогноз, учет имеющихся сил и средств, постановку конкретных задач, определение основных направлений деятельности на тот или иной период, а также комплекс соответствующих мероприятий. Планирование обеспечивает системный характер предупредительной работы, позволяет согласовать в ней меры социально-экономического, организационного, правового, воспитательного и иного характера. Без планирования

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

предупреждение преступности теряет свою целенаправленность, а значит, и эффективность, т.е. становится невозможным достижение позитивного результата при меньших затратах времени, материальных и человеческих ресурсов.

Современная практика планирования (программирования) мер предупреждения преступлений и других правонарушений стала предметной и более конкретной. Вместе с тем, пока недостаточно уделяется ресурсному обеспечению запланированных мероприятий.

ОИЛА ТИНЧЛИГИ – ВАТАН РАВНАҚИ ДЕМАҚДИР

Камолиддинов Жасур

Ички ишлар Вазирлиги Академияси

кундузги таълим 309-гуруҳ курсанти

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6610729>

Оила-турмуш муносабатлари доирасидаги ҳуқуқбузарликлар деганда, оилада оила аъзолари ўртасида содир этиладиган низо, келишмовчилик ва жанжаллар оқибатида (эр-хотин, қайнона-келин, ака-ука, опа-сингил ва бошқалар ўртасида) юзага келадиган ҳуқуқбузарликлар тушунилади. Бу тоифадаги оилаларни амалдаги қонун ҳужжатларида ижтимоий жиҳатдан хавфли бўлган оилалар деб эътироф этилади.

Ижтимоий жиҳатдан хавфли аҳволда бўлган оила – бу ота-она ёки ота-она ўрнини босувчи шахслар вояга етмаганларни таъминлаш, тарбиялаш ва уларга таълим бериш бўйича ўз мажбуриятларини бажаришдан бўйин товлаётган ёки лозим даражада бажармаётган ёхуд уларнинг хулқ-авторига салбий таъсир кўрсатаётган ёки улар билан шафқатсиз муомалада бўлаётган оиладир.

Оила-турмуш муносабатлари доирасидаги ҳуқуқбузарликларни ўрганилиши жараёнида асосан эр-хотин, қайнона-келин, ака-ука, опа-сингил ва бошқа яқин қариндошлар ўртасидаги муносабатларни

назарда тутиш мақсадга мувофиқдир. Чунки, оила мұхити мувозанатини әр-хотин сақлаб туради. Мазкур соҳада содир этилган жиноятлар таҳлили шуни күрсатмоқдаки, оилавий низоларнинг асосий қисми әр-хотин ўртасидаги низоларни ташкил этади.

Шуни алоҳида қайд этиш жоизки, бугунги кунда амалиётда оила-турмуш доирасидаги ҳуқуқбузарликлар ҳақида алоҳида статистик ҳисоботлар юритилған. Лекин, ушбу статистик ҳисоботлар фақатгина қасдан одам ўлдириш, қасдан одам ўлдиришга суиқасд қилиш, қасдан баданга турли даражада шикаст етказиш, безориликни ўз ичига қамраб олган. Бундай ҳолат эса оила-турмуш муносабатлари доирасидаги содир этилаётган ҳуқуқбузарликлар уни содир этаётган шахслар ҳамда уларнинг сабаб ва шароитлари ҳақида түлиқ ахборотга эга бўлиш имкониятини бермайди Таъкидлаш керакки, сўнгги пайтларда оила-турмуш доирасидаги жиноятларнинг кўпайиб бораётганлигини кузатиш мумкин. Ушбу кўрсаткични вилоятлар кесимида таҳлил қиласидиган бўлсак, Тошкент шаҳрида 4,3 фоизга, Тошкент вилоятида 37,8 фоизга, Самарқанд вилоятида 10,5 фоизга, Сирдарё вилоятида 18,7 фоизга, Фарғона вилоятида 13,3 фоизга, Хоразм вилоятида 17,2 фоизга кўпайган. Мазкур жиноятларнинг сабаб ва шароитларини кузатадиган бўлсак, уларнинг келиб чиқишига әр-хотин, қайнона-келин, ака-ука, опа-сингил ва бошқа яқин қариндошлар ўртасидаги салбий муносабатлар сабаб бўлган.

Оила-турмуш муносабатлари доирасида содир этилган жиноятларнинг сабаб ва шароитларини кузатадиган бўлсак, инсоннинг ҳаётда энг яқин кишилари ҳисобланган әр-хотин, ака-ука,

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

опа-сингил ва бошқа яқин қариндошлар ўртасида келиб чиқсан низо оқибатида содир этилганлигини кўриш мумкин. Содир этилган ушбу қилмишларнинг ачинарли томони шундаки, унинг асосий сабаби жиноят содир этган билан жиноят қурбони бўлган шахс ўртасида кичик арзимас муаммоларни ўз вақтида ҳал этилмаганлиги оқибатида келиб чиқсан, бир-бирини эшитмаслик ва тушунмаслик ёки руҳий жиҳатдан бир-бирини қабул қилаолмаслик оқибатида вужудга келган узоқ муддатли низоларнинг ўз вақтида ҳал этилмаганлиги оқибатидир. Бу ҳолат кундалик турмуш жараёнида турлича тажовузкор хулқ-атворда намоён бўлади.

Жиноят содир этган шахслар таркибида аёллар ҳиссасининг ошиб боришини ҳозирги ижтимоий-иқтисодий ривожланиш босқичида аёлларнинг ишлаб чиқаришнинг турли соҳаларига жалб қилиниши, уларнинг мустақил тарзда тижорат ишларида иштироки, улар ўртасида ичкиликбозлик, зинокорлик, гиёҳвандлик иллатларининг кенгайиб бораётганлиги, улар шахсий хислатларида эркаксифатлик жиҳатларининг юзага келаётганлиги, уларнинг чет давлатдаги аёллар ҳаёт тарзидаги салбий иллатларга кўр-кўrona тақлид қилишлари билан изоҳлашмоқда. Оила-турмуш доирасидаги ҳуқуқбузарликларнинг келиб чиқишида аёлларнинг ножӯя хатти-ҳаракатлари, яъни аёлларнинг «оммавий маданият» таъсири остида миллий урф-одат ва анъаналарни менсимаслиги, ичкиликка берилиши, эркакдан кўпроқ пул топиб ўзини сўзини ўтказишга ҳаракат қилиши, маънавий жиҳатдан бузилиши каби омиллар сабаб бўлиши кузатилмоқда.

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

Оила-турмуш муносабатлари доирасидаги низолар туфайли жиноятларнинг содир этилишига кўп ҳолларда шахснинг ўз манфаатини устун қўйиб, бошқаларга ўзининг жисмоний устунлигини намойиш этиш ёки қўрқитиб қўйиш мақсадида ўз сўзи ва таъсирини ўтказишга ҳаракат қилганлигини кўриш мумкин. Маълумки, оила-турмуш доирасида содир этилган жиноятлар таркибида ўч олиш, қасос, оила аъзоларининг бир-бирини ёқтирмаслиги, адоват, алам, келишмовчилик ва психологик зиддиятлар оқибатида зўравонликлар содир этилади. Шундай ҳолатларда кўпинча айбдор шахснинг қилмишига яраша муносиб жавоб қайтариш, кучи, жаҳли ёки нимага қодир эканлигини кўрсатиш, хафа қилган кишига шикаст етказиш йўли билан бошидан кечирган азоб-уқубат ва кечинмалар ўрнини тўлдиришга интилиш каби руҳан ўзини тайёрлаш билан боғлиқ ҳолатлар ва вазиятлар вужудга келади.

Ўзбекистонда Рақамли божхонани ривожлантириш истиқболлари

Олимжонова Гулида олимжон қизи

Тошкент давлат Юридик университети

Давлат бошқарув ҳуқуқи факультети магестранти

olimjonovagulida@gmail.com

Алоқа учун телефон рақами: +99890-352-11-21

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6599885>

Аннотация. Бугунги кунга келиб, божхонани тартибга солишнинг кибернетик моделини жорий этиш бўйича кўплаб мамлакатларда амалий тажрибалар мавжуд. Шу билан бирга, рақамли божхона концепциясини ташкил этувчи ғоялар мажмуасини амалга оширишда ҳар бир мамлакатнинг ўзига хос хусусиятлари, устувор йўналишлари ҳам бор. Ушбу мақолада биз божхона хизматини рақамли трансформациясининг индивидуал муаммоларини муваффақиятли ҳал қилишдаги халқаро тажрибани ўрганиш орқали Ўзбекистонда рақамли божхонани яратишнинг истиқболли йўналишларини кўриб чиқамиз.

Аннотация. На сегодняшний день многие страны имеют практический опыт реализации кибернетической модели

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

таможенного регулирования. При этом каждая страна имеет свои особенности и приоритеты в реализации комплекса идей, составляющих концепцию цифровой таможни. В данной статье мы рассматриваем перспективные направления создания цифровой таможни в Узбекистане на основе изучения международного опыта успешного решения отдельных задач цифровой трансформации таможенной службы.

Annotation. Today, many countries have practical experience in implementing a cybernetic model of customs regulation. At the same time, each country has its own characteristics and priorities in the implementation of a set of ideas that make up the concept of digital customs. In this article, we consider promising directions for the creation of digital customs in Uzbekistan by studying the international experience of successful solution of certain tasks of the digital transformation of the customs service.

Калит сўзлар: рақамли иқтисодиёт, “рақамли божхона” концепцияси, “single window” концепцияси, Digital Customs Maturity Model, “Хавфни бошқариш” ахборот тизими.

Ключевые слова: цифровая экономика, концепция “цифровой таможни”, концепция “единого окна”, Digital Customs Maturity Model (Модель зрелости цифровой таможни), информационная система “Управление рисками”.

Keywords: digital economy, “digital customs” concept, “single window” concept, Digital Customs Maturity Model, “Risk Management” information system.

“Рақамли божхона”: тушунча ва таърифлар.

Жаҳон божхона ташкилоти (кейинги ўринларда ЖБТ) томонидан “рақамли божхона” атамаси 2016 йилдан буён ишлатилиб келинмоқда. Ушбу даврдан бошлаб, ЖБТнинг глобал лойиҳалари, илмий нашрлари ва дастурларида божхона органлари божхона тўловларини ундириш ва тўланишини кафолатлаш, товарлар, одамлар, транспорт воситалари ва пул маблағларининг ҳаракатланишини назорат қилиш, шунингдек, трансчегаравий савдо хавфсизлигини таъминлаш мақсадида ахборот-коммуникация технологияларидан фойдаланишни фаол намойиш этишлари кераклиги кўп бор қайд этиб келинмоқда.

Шу ўринда “рақамли божхона” концепциясини ўрганар эканмиз, у рақамли иқтисодиётнинг умумий номи остида объектив равища мавжуд бўлгани ва жадал ривожланаётган халқаро иқтисодий ҳодиса эканлигига гувоҳ бўламиз. Зоро, божхона ҳар доим ҳам иқтисоднинг ажралмас соҳаси бўлиб келган. Оксфорд луғатига кўра, “рақамли иқтисодиёт” - бу асосан рақамли технологиялар, хусусан, Интернет орқали амалга ошириладиган электрон транзакциялар ёрдамида ишлайдиган иқтисодиётни англатади. Бироқ шу каби дунёning машҳур изоҳли луғатларида “рақамли божхона” атамаси қўлланилмайди.

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

“WCO News” нашрида “рақамли божхона” атаси божхона тўловларини тўлашни таъминлаш ва кафолатлаш, товарлар, одамлар, транспорт воситалари ва пул оқимини назорат қилиш ва халқаро савдони жиноятлардан ҳимоя қилиш учун рақамли тизимлардан фойдаланиш деб таърифланган.

С.Мозер эса ўзининг рақамли божхонага бағишиланган монографиясида “рақамли божхона”га шундай таъриф беради: божхона фаолиятини самарадорлигини ошириш ва мувофиқлаштирилишига ёрдам берадиган ҳар қандай автоматлаштирилган ёки электрон фаолият тушунилади (масалан, божхона расмийлаштирувининг автоматлаштирилган тизимлари, “single window” концепцияси, электрон маълумотлар алмашинуви, ахборот узатиш ва шаффофликни таъминловчи ҳар қандай веб-сайтлар ва смартфонлардан фойдаланиш).

Умуман олганда рақамли божхона, унинг хусусиятлари ҳамда асосий тамойиллар ҳақида бошқа бир қанча олимлар ҳам ўз фикрларини мақола ва бошқа илмий-оммабоп нашрларда эълон қилган бўлса-да, уларда “рақамли божхона” тушунчасига аниқ илмий асосланган таъриф берилмаган.

Бизнингча, “рақамли божхона” бу божхона тартиб-таомилларини соддалаштириш ва мувофиқлаштиришга қаратилган, божхона расмийлаштируви билан боғлиқ жараёнларни автоматлаштиришни назарда тутувчи ҳар қандай тизимили электрон дастур ва платформалар йиғиндиси.

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

ЖБТда рақамли божхона институтини шакллантириш муаммоси учта нарсада ифодаланади:

рақамли божхона институти концепцияси;

рақамли божхона мукаммал (етуклик) модели;

Digital Customs Maturity Model (кейинги ўринларда Модел) ҳамда рақамли божхона иш режаси.

Қуйида рақамли божхонани шакллантиришда 2016 йил 11-13 июль кунлари бўлиб ўтган ЖБТ Сиёсий комиссиясининг 75-ийғилишида ташкилот котибияти томонидан тақдим этилган Модел лойиҳасини кўриб чиқиш орқали рақамли божхона ҳақида умумий тушунчага эга бўлишимиз мумкин.

Моделнинг асосий элементлари.

Моделнинг “Y” ўқи “қўриш” деб аталади ва учта элементга бўлинади:

- “ақлли” божхона декларацияси ва назорати;
- хавфни самарали бошқариш;
- самарали назорат.

“X” ўқи “maturity” деб аталади ва тўрт элементдан иборат:

- рақамли стратегия;
- ҳуқуқий асос;
- бошқарув тузилиши;

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

- ахборот-коммуникация технологик инфратузилмаси.

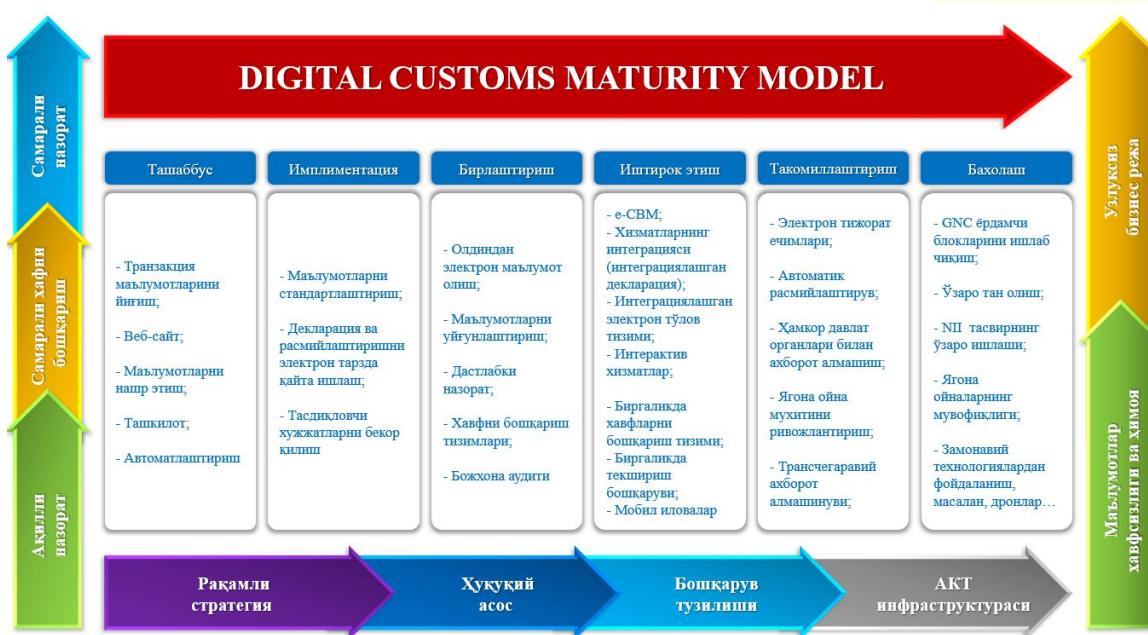
Моделнинг “Х” ўқи (maturity)да умумий тушунчалар берилиб, уларнинг ривожланиш босқичи ва ҳаракат даражалари (масалан, 1-даражা, 2-даражা, 3-даража ва бошқалар) кўрсатилмаган. Бироқ, Моделнинг тузилиши шаклига асосланиб, бундай даражаларни (maturity) қуидагилар деб ҳисоблаш мумкин:

- 1) ташаббус;
- 2) амалга ошириш;
- 3) мувофиқлаштириш (бирлаштириш);
- 4) иштирок этиш;
- 5) такомиллаштириш;
- 6) бошлаш.

Digital Customs Maturity Model

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR, TAKLIF VA YECHIMLAR

BEST ARTICLE RESPUBLIKA ILMIY – ONLAYN KONFERENSIYASI 2022

Бундай мамлакатга мисол қилиб, Хитойнинг божхона бошқаруви тажрибасини кўриб чиқамиз. Ҳукумат томонидан компаниянинг тўлов лаёқатлиигини ҳисобга олган ҳолда давлат назоратини амалга оширишга асосланган Ваколатли иқтисодий операторларни (кейинги ўринда оператор) рағбатлантириш дастури жорий этилиб, божхона хизмати амалиётида мувофаққиятли қўлланилмоқда. Ушбу институтнинг алоҳида хусусияти шундаки, ҳуқуқбузарлик содир этган юридик шахсларнинг тўловга лаёқатлилик даражаси пасайиб, улар фаолияти устидан давлат назорати аксинча, кучаяди.

Ушбу дастур бўйича аккредитациядан ўтган субъектлар “Илғор сертификатланган компаниялар” сифатида давлат идоралари, жумладан, Хитой божхона хизмати томонидан тан олиниб уларга 49 турдаги маҳсус соддалаштиришлар қўлланилади.

Ушбу соддалаштиришларни олтита йўналишга бўлиш мумкин:

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

- “Яшил йўлак” тезлаштирилган лицензиялаш, рўйхатга олиш ва товарларни чиқариш бўйича чора-тадбирларни ўз ичига олади. Ушбу йўналишдаги имтиёзлар солик органи томонидан қарзи бўлмаган ваколатли операторлар учун “яшил йўлак” яратишни назарда тутади;
- “Камроқ текшириш” текширувлар сонини қисқартириш қоидаларини ўз ичига олади;
- “Устувор тартиб” патент талабномаси, товар белгисини ро'йхатдан о'tказиш ва даъво ҳуқуқларини ҳимоя қилиш каби интеллектуал мулкни ҳимоя қилиш билан боғлиқ хизматларни талаб қилувчи компанияларга устуворлик берувчи чора-тадбирларни ўз ичига олади;
- “Соддалаштирилган тартиб” юридик шахсдан талаб қилинадиган ҳужжатлар сонини минимал даражага қисқартириш бўйича чора-тадбирларни ўз ичига олади;
- “Асосий референт бенчмарк” бошқа ташкилотлар томонидан операторларнинг тан олиниши дастурда иштирок этубчи давлат органлари томонидан текшириш учун зарур бўлган аккредитация қилинган операторлар учун ҳисоб тизимини юритишга қаратилган чора-тадбирларни ўз ичига олади.
- “Пилот лойиҳалар” да операторларни иштирок этиши операторларнинг устувор ҳуқуқларини ва улардан фойдаланиш амалиётини таъминлайдиган чора-тадбирларни ўз ичига олади.

Хитой давлати каби бошқа кўплаб мамалактларда ҳам операторлик институти бўлиб, улар бу институтни такомиллаштириш оқали

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

ЖБТнинг “рақамли божхона”ни ташкил этувчи элементларини амалиётда тўлиқ қўллашга ҳаракат қилмоқдалар. Шу жумладан, Ўзбекистонда ҳам рақамли божхонани ривожлантириш ва божхона тартиб-тамойилларини соддалаштиришда бир қатор ишлар амалга оширилмоқда.

Хусусан, мамлакатимизда божхона соҳасини рақамлаштириш ишлари норматив-ҳуқуқий асосларига кўра қўйидаги йўналишларда олиб борилаётганини кўриш мумкин:

- “Рақамли Ўзбекистон – 2030” стратегиясини самарали амалга ошириш;
- Рақамли иқтисодиёт ва электрон ҳукуматни кенг жорий этиш;
- Божхона органлари фаолиятида рақамлаштиришни ривожлантириш.

Соҳани рақамлаштириш дастури доирасида қўйидаги йўналишлар бўйича тегишли ишлар амалга оширилди:

Биринчи йўналиш: “Навбатларни бошқариш” ахборот тизими (2020 йил декабрь), “Транспорт назорати” ахборот тизими (2020 йил декабрь), “Автоматлаштирилган тарзда чиқариб юбориш” ахборот тизими (экспорт режимида) (2020 йил декабрь) жорий қилинди. Божхона кўриги далолатномаларини мобил иловалар орқали расмийлаштириш йўлга қўйилди (2021 йил апрель) ҳамда “Хавфларни бошқариш” ахборот тизими автомобил чегара божхона постларида ва темир йўл чегара божхона постларида жорий этилди. Бугунги кунда ушбу йўналишда “E-tranzit” автоматлаштирилган ахборот тизимини

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

жорий этиш ишлари олиб борилмоқда.

Иккинчи йўналиш: “Карвон” автоматлаштирилган ахборот тизимини ишга туширилди (2020 йил декабр) ва Тожикистон, Қирғизистон ва Озарбайжон Республикаси божхона хизматлари билан экспорт-импорт операциялари бўйича олдиндан ахборот алмашиш тизимини яратиш устида ишлар олиб борилмоқда.

Учинчи йўналиш: ўзида жами 22 та лойиҳани қамраб олган бўлиб, ҳозирда “Е-TIR” лойиҳасини амалиётга тўлиқ тадбиқ этиш ҳамда божхона режимлари кесимида ТИФ иштирокчиларининг вақт ва молиявий харажатларини кўрсатиб берувчи “ТИФ босқичма-босқич” ахборот платформасини ишлаб чиқиш ишлари амалга оширилмоқда.

Бугунги кунга келиб, “Рақамли божхона” доирасида ахборот тизимлари 66 тага ва интерактив хизматлар 30 тага етказилиб, тадбиркорлик субъектлари ва фуқароларга сифатли ва тезкор хизматлар кўрсатиб келинмоқда.

Божхона постлари замонавий 21 та инспекцион кўрик мажмуалари, 214 та рентген аппаратлари, 153 та радиацион портал қурилмалари ҳамда 1 800 тадан ортиқ видеокузатув камералари, 15 та Боди сканер, 33 комплект автотарози, бир соатда 200 та транспортларни ҳайдовчилар туширилмасдан сканер қилувчи “З-портал” инспекцион кўрик мажмуалари билан таъминланди.

Божхона органларининг маълумотни қабул қилиш, узатиш ва қайта ишлашнинг сифати ва тезлигини ошириш мақсадида, 124 та божхона

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

объектларига янги замонавий маршрутизатор қурилмалари ўрнатилди.

Бунинг натижасида, божхона объектлари ўртасида маълумот алмашинув тезлиги ва сифати 2-3 баробар оширилди. Шунингдек, божхона органлари корпоратив тармоғини бошқариш ҳамда объектлар ўртасида маълумот алмашув оқимини назорат қилиш имкони яратилди.

“Автоматлаштирилган тарзда чиқариб юбориш” тизими жорий этилиб, статистик қиймати 50 млн. доллардан ортиқ хавф даражаси паст бўлган товарлар (3 мингдан ортиқ БЮДлар) инсон омили аралашувисиз автоматик тарзда расмийлаштирилди (ўртacha 2-5 дақиқада).

“Хавфни бошқариш” ахборот тизимининг жорий этилиши натижасида ҳозирги кунда 67,4% товарлар соддалаштирилган тартибда божхона расмийлаштирувидан ўtkазилмоқда. Натижада, кўрик сони 1,9 баробарга камайиб, самарадорлиги 1,5 баробарга ортди, расмийлаштирув вақти экспортда 1,7 баробарга, импортда 1,4 баробарга қисқарди. Айтиш лозимки, импорт товарларнинг 61% темир йўл, 31% авто ва 6,7% авиа транспортда ташилиб, “Хавфни бошқариш” тизимининг 4 та йўлаги орқали назоратдан ўтказилди.

“Реал вақт режимида товарлар ва транспорт воситалари мониторинги” ҳамда “Товарлар ва транспорт воситаларини чиқариш вақтини тадқиқот қилиш” ахборот платформалари “Ягона дарча” божхона ахборот тизимида ишга туширилиб, товарларнинг божхона

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

ҳудудига кириб келишидан эркин муомалага чиқарилишига қадар мониторинг қилиш имконияти яратилди.

“Ягона дарча” тизими орқали 7 та органнинг 23 та рухсат бериш тусидаги ҳужжатлар бериш тартиби жорий қилинди ҳамда 6 та органнинг 35 та рухсат бериш тусидаги ҳужжатларини бериш йўлга қўйилмоқда.

Биргина 2021-йилга статистик ҳисоботларга назар солсак, тизимда 40 052 та ТИФ қатнашчилари рўйхатдан ўтган ва ваколатли идоралар томонидан 856 385 та рухсатнома ҳужжатлари электрон шаклда расмийлаштирилган. Натижада сертификатлар ва рухсат бериш тусига эга бўлган ҳужжатлар 100% электрон кўринишга ўтказилиб, ушбу ҳужжатларни тақдим этиш муддатлари ўртacha 7 кундан 2 кунгача, тадбиркорлик субектларнинг ҳаражатлари эса ўртacha 270 АҚШ долларидан 57 АҚШ долларгача қисқарган.

2022 йил 27 апрелда Ўзбекистон Республикаси Президенти томонидан “Божхона маъмуриятчилигини янада такомиллаштириш бўйича қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги Фармони имзоланди.

Фармонга кўра 2022 – 2023 йилларда божхона расмийлаштирув жараёнларини рақамлаштириш бўйича барча халқаро аэропортларда, ҳудди Европа, АҚШ, Туркия, БАА, Хитой, Корея аэропортлари каби йўловчилар учун сезилмайдиган, замонавий технологияларга асосланган “масофавий божхона назорат” тизимини жорий этиш;

божхона кўриги жараёнларини илк бор мобил электрон тизим орқали

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

амалга ошириш;

“Ягона дарча” божхона ахборот тизими орқали кўрсатиладиган хизматлар сонини 40 тага етказиш;

товарларга, тегишли ҳужжатларга божхона муҳр ва штамп қўйиш амалиётини бекор қилиб, божхона юк декларацияларини автоматик равища божхона расмийлаштирувидан ўтказиш орқали ушбу жараёнга кетадиган вақтни 2 баробарга қисқариш;

Янги 15 та автоматлаштирилган ахборот тизимларини жорий этиш ва мавжуд 8 та ахборот тизимларини бошқа органлар тизимлари билан интеграциялаш;

Коррупцион хавфларни олдини олиш мақсадида божхона юк декларацияларини “Марказлашган масофавий электрон декларациялаш” божхона постини ташкил этиш;

– таҳлил, баҳолаш, йирик хажмли маълумотлар билан ишлаш учун “Маълумотларни қайта ишлаш маркази (DATA маркази)” ташкил қилиш;

– марказлашган тартибда маълумотлар йиғиш, жамлаш, таҳлил қилиш, мавжуд хавф ва таҳдидларни аниқлаш ҳамда минималлаштириш бўйича “Ситуацион марказ” ва “Call маркази” фаолияти йўлга қўйилиши белгилаб қўйилган.

Юқорида айтиб ўтилган барча ислоҳотлар рақамли технологиялар, турли дастурий платформалар ва интерактив хизматларни жорий этиш орқали амалга оширилаётгани, натижасида эса божхона тартиб-

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

таомилларини соддалаштиришга эришилаётганини кўришимиз мумкин. Бироқ, ушбу йўналишда тизимда ҳали амалга оширилиши керак бўлган ишлар ва ҳал этилиши лозим бўлган муоммолар етарлича.

Бизнинг фикримизча, божхона тизимини рақамлаштириш учун қуидаги долзарб масалалар мавжуд. Булар:

- халқаро шартномалар ва талабларга мувофиқ божхона тартибга солиш усулларини мувофиқлаштириш;
- мавжуд билим ва кўникмалар асосида божхона тартибга солиш ва бошқариш назарияси асосларини ишлаб чиқиш;
- рақамли божхона бошқаруви назариясининг асосий мазмун ва моҳиятини англаш;
- ЖБТ тавсиялари ва хавфсизлик ҳамда савдони осонлаштириш бўйича базавий стандартлар талабларини ҳисобга олган ҳолда электрон тартибга солиш, маъмуриятчилик ва назорат қилишнинг инновацион технологияларини (электрон тартибга солиш, электрон бошқарув ва электрон назорат) ишлаб чиқиш;
- мавжуд халқаро ва хорижий тажрибалар асосида божхона фаолиятини тартибга солиш ва бошқариш бўйича вазифалар мажмуасини ишлаб чиқиш, ягона тизимли ахборот платформасини яратиш;
- божхона хизматларини рақамлаштириш;

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

- тизимда юқори қувватли замонавий сервер қурилмаларини харид қилиш ҳамда тегишли қурилиш ишларини амалга ошириб, инфратузилмани яратиш орқали маълумотларни қайта ишлаш “DATA маркази”, “Ситуацион марказ” ва ягона “Call маркази”ни ташкил этиш ҳамда божхона органлари алоқа каналлари тезлигини ошириш;
- божхона IT-технологиялари муҳитида божхона органлари фаолиятини ҳамда кўрсатилаётган хизматлар сифатини баҳолашнинг мақсадлари, кўрсаткичлари ва мезонларининг мувофиқлаштирилган ва мувозанатли тизимини яратиш;
- тизимлар, ахборот муҳитлари, рақамли божхона тартибга солиш ва бошқариш учун дастурий-техник воситалар хавфсизлигини таъминлаш бўйича услубий ва дастурий-техник базани ишлаб чиқиш;
- ҳуқуқий, инфратузилмавий ва кадрлар тайёрлаш масалаларини ҳал этиш.

Ўйлаймизки, юқорида айтилган ёндашувлар асосида ишларни тизимли мувофиқлаштириш божхона органларини ташқи иқтисодий фаолият иштирокчилари учун ишончли таянч ва мамлакатимиз мақсадларига эришишнинг самарали механизми бўладиган тарзда модернизация қилинишига асос бўла олади.

ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ:

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

ва электрон ҳукуматни кенг жорий этиш чора-тадбирлари тўғрисида"ги ПҚ-4699-сон Қарори. (28.04.2020)

[2]. Ўзбекистон Республикаси Президентининг "Рақамли Ўзбекистон – 2030" стратегиясини тасдиқлаш ва уни самарали амалга ошириш чора-тадбирлари тўғрисида"ги ПФ-6079-сон. Фармони. (05.10.2020)

[3]. Ўзбекистон Республикаси Президентининг "Божхона маъмуриятчилигини ислоҳ этиш ва Ўзбекистон Республикаси давлат божхона хизмати органлари фаолиятини такомиллаштириш тўғрисида"ги ПФ-6005-сон Фармони. (05.06.2020)

[4]. Ўзбекистон Республикаси Президентининг "Божхона маъмуриятчилигини янада такомиллаштириш бўйича қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида"ги ПФ-122-сон Фармони.(27.04.2022)

[5]. Давлат божхона қўмитасининг ҳисоботидан. 2021 й.

[6]. ACE and automated systems. <https://www.cbp.gov/trade/automated> [Accessed 09/08/19]

[7]. С.Мозер Monograph of Digital Customs WCO experience. 175-6. (2019)

[8]. Макрусов В.В. Таможенное администрирование: идеология, методология, технология [Customs administration: ideology, methodology, technology]. Москва. (2017)

[9]. Мозер С.В. Improving the legal institution of digital customs: analysis of the WCO maturity model]. Available at: <http://customsacademy.net/?p=12336> [Accessed 09/08/19]

[10].http://wcoomdpublications.org/downloadable/download/sample/sample_id/150/ [Accessed 09/08/19] (Going Digital).

[11]. <http://singlewindow.uz/>

Садуллаев Азамат Ойбек ўғли

Фирибгарлик қарши курашнинг долзарблиги

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6543392>

“Фирибгарликда алдаш деганда, айбдор томонидан, била туриб, ҳақиқатга түғри келмайдиган ёлғон маълумотлар хабар қилиниши ёки иш ҳолати бўйича мулқдор, мулкнинг бошқа эгасига маълум қилиниши лозим бўлган ҳақиқий фактларни яшириш ёхуд бундай шахсларни янгиштиришга қаратилган қасдан содир этилган ҳаракатлар тушунилади.”

“Фирибгарлик тарихан ижтимоий қораланган қилмиш бўлиб ҳукуқбузарлик бўлишга карамасдан, ушбу қилмиш учун алоҳида жавобгарлик амалдаги жиноят кодексида унинг таърифи берилган. Фирибгарликнинг предмети ўзганинг мулки ёки мулкка бўлган ҳуқуқидир. Мулкка бўлган ҳуқуқ, одатда, турли хил ҳужжатларда мустаҳкамланган бўлади” Фирибгарлик деганда, мол-мулк ёки мол-мулк алдаш ёхуд ишончини системол қилиш билан қўлга киритиш, жабрланувчини чалғитиш учун айбдор шахс томонидан ҳар қандай фактни бузиб кўрсатиш ёки ҳақиқатни яшириш ёхуд била туриб ёлғон маълумотларни хабар қилиш тушунилади. Фирибгарликни содир этишда айбдор шахс ҳокимият вакили формасини кийиб олиш ёки унинг гувоҳномасини қалбакилаштириш йўли билан ўзини бошқа шахс қилиб кўрсатиши ва шу йўл билан ўзганинг мулкини олиши мумкин. “Фирибгарликнинг ўғрилик, талончилик, босқинчилик

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

шаклларидан фарқи шундаки, фирибгарликда жабрланувчининг ўзи мулкни айбордга ишонгани ёки алдангани сабабли ихтиёрий равища бериб юборади. Хусусий шахснинг алдаш ёки ишончни суистеъмол қилиб бирон-бир маблағ, пенсия, нафақа ёки бошқа тўловларни қасдан қонунга хилоф равища олишини фирибгарлик деб квалификация қилиш лозим”

“Ўзбек тили изоҳли луғатида эса, «Фириб кишини қасдан адаштириш, қўлга тушириш, алдаш, ҳийла-найрангдир», деб тариф берилган”.

Фирибгарлик ўзганинг мулки қўлга киритилган ва айборда ўз ихтиёрига кўра талон-торож қилинган мулкни тасарруф этиш имконияти пайдо бўлган пайтдан бошлаб тамом бўлган жиноят ҳисобланади. Агар шахс алдаш ёки ишончни суистеъмол қилиш йўли билан ақли норасо шахснинг ёхуд ўзига нисбатан содир этилган ҳаракатларнинг хусусиятини тушунмайдиган ёш боланинг мулкини қўлга киритиб олса, айбор фирибгарлик учун эмас, балки ўғрилик учун жиноий жавобгарликка тортилиши керак. Айбор томонидан содир этилаётган воқеани тушуниш этиш қобилиятига эга бўлмаган (масалан, ёши жуда кичиклар, руҳий жиҳатдан ақли норасолар, алкоголдан ёки наркотик моддалардан кучли мастлик даражасида бўлган ёки ухлаб қолган) шахсларнинг мулкини ўғрилаш ўзганинг мол -мулкини яширин равища талон-торож қилиш деб тавсифланиши лозим.

Фирибгарликка оид ҳуқукбузарликларнинг ижтимоий хвафлилигини нималарда кўришимиз мумкин бўлади:

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

Биринчидан, унинг конституцияда мустаҳкамлаб қўйилган шахснинг ҳуқуқ ва эркинлиги, мол мулки ва бошқа қонуний ҳуқуқларига реал тажовуз қилиш;

иккинчидан, жамият ҳаётида амалга оширилаётган иқтисодий ислоҳотларга етарли даражада тўсқинлик қилиш мумкинлиги;

учинчидан, ҳуқуқбузарликлар профилактикаси субъектлари томонидан ҳуқукбузарликка қарши курашиб тадбирлари комплекс тарзда ташкил этилмаётганлиги, бу жараёнга маҳаллий ҳокимликлар, давлат бошқаруви органлари, ўзини ўзи бошқариш органлари ҳамда жамоат ташкилотлари фаол жалб этилмаётганлиги оқибатида фирибгарлик жиноятигининг барвақт олдини олишнинг имкони бўлмаётганлиги;

тўртинчидан, содир этилган фирибгарлик жиноятидан жабрланган шахсларга етказилган зарарни қоплаш даражасининг пастлиги; бешинчидан, фирибгарлик жиноятларини олдини олишни комплекс режалаштиришнинг камлиги ва бошқалар.

Фирибгарликни олдини олиш фирибгарлик тасодифий ҳодиса емас деган асосга асосланади. Фирибгарлик, унинг пайдо бўлиши учун шароитлар бўлган жойда содир бўлади. Фирибгарликни олдини олиш фирибгарликни асосий сабаблари ва имкониятларига таъсир қиласи. Ушбу таҳлил жараёнида юзага келиши мумкин бўлган фирибгарлик жиноятларини аниқлаб бериши мумкин, аммо фирибгарликнинг сабаб омилларини камайтириш ёки йўқ қилиш учун ташкилий преседураларни такомиллаштириш фирибгарликка қарши ёнг яхши

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

ҳимоя воситасидир. Фирибгарликни олдини олиш қисқа муддатли (процессуал) ва узоқ муддатли (маданий) ташаббусларни ўз ичига олади.

**СИМСИЗ АЛОҚА КАНАЛЛАРИ ОРҚАЛИ МАЪЛУМОТЛАРНИ
УЗАТИШДА АХБОРОТ ХАВФСИЗЛИГИ**

М.М.Турдиматов 1

О.М.Аширматов 2

Ю.Э.Минаматов 3

Мухаммад аль-Хоразмий номидаги Тошкент ахборот технологиялари университети Фарғона филиали “Ахборот хавфсизлиги” кафедраси доценти1, магистр2,магистр3

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6598788>

АННОТАЦИЯ

Симсиз алоқа каналлари орқали ахборотни кафолатланган ва хавфсиз узатиш учун таҳдидлар ва уларга қарши курашиш усулларини таҳлил қилиш таклиф этилади. Мақолада симсиз алоқанинг хусусиятлари, одатий хавфсизлик стандартлари, уларнинг заиф томонлари, шифрлаш усулларини четлаб ўтиш усуллари ва машҳур хакерлик усулларидан ҳимоя қилиш истиқболлари изчил тасвирланган.

Калит сўзлар: ахборот хавфсизлиги, канал хавфсизлиги, хакерлик, ушлаш, ҳимоя қилиш, кибер таҳдидлар, шифрлаш, симсиз алоқа, протокол.

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

Бизга маълумки бугунги ривожланаётган ахборот муҳитида симсиз алоқа каналлари стандарт каналлар учун рақобатни кучайтиromoқда, шунинг учун симсиз тармоқлардан (LAN, WLAN) кенг миқёсда фойдаланиш иқтисодий тежамкорликка олиб келади. Умуман олганда тармоқ технологиялардан фойдаланиш, яъни кабел ўтказиш тан нархи қиммат ёки имконсиз бўлган жойларда ажойиб алтернатив бўлиши мумкин. Ўрганилаётган контекстда ушбу алоқа каналлари ўртасидаги асосий фарқ нима эканлигини ва нима учун маълумот узатишнинг ушбу усувлари заиф эканлигини тушуниш керак. Бу муаммо бугунги кунда барчамиз учун долзарбдир, чунки йил сайн кибер жиноятлар сони ортиб бормоқда[1,2].

Демак, химоя усувларини тавсифлаш учун биз қуйида симсиз тармоқнинг ишлаш принципини ва шунинг учун унинг заиф томонларини тавсифлаймиз. Радио спектрининг оммавий табиати туфайли симли тармоқларда мавжуд бўлмаган ноёб хавфсизлик муаммолари мавжуд. Симсиз тармоқ опцияларининг аксарияти камида иккита мажбурий компонентдан қурилган: симсиз уланиш нуқтаси ва симсиз тармоқ фойдаланувчиси - Hot-spot (фойдаланувчилар бир-бири билан бевосита мулоқот қиласиган маҳсус режим ҳам мавжуд). Симли тармоқдан фарқли ўлароқ, уланиш учун сиз ишлайдиган тармоқ ускунасига тўғридан-тўғри жисмоний киришга эга бўлишингиз шарт эмас, лекин радиодан фойдаланиш имконияти доирасида бўлганингизда кириш нуқтаси билан мантиқий алоқани (ассоциатсияни) ўрнатиш кифоя. Бундай тармоқларда турли хил ҳимоя турлари бўлиши мумкин, аммо 802.11

тоифали стандартлар кўпроқ қўлланилади. Агар сиз умуман ҳимоя усулларидан фойдаланмасангиз, у ҳолда битта радио диапазонида 802.11 стандартига мувофиқ ишлайдиган ҳар қандай станция эшилтириш маълумотларини қабул қилиши мумкин.

WEP протоколи (статик ва динамик қисмдан калит билан PC4 алгоритмига асосланган шифрлаш), WAP протоколи (WPA) (узоқ масофали)

PC4 шифрлаш алгоритмининг сўнгги ишланмаси, бу эрда WPA криптографик назорат йиғиндилари MIC (Хабар яхлитлиги коди) деб аталадиган янги усул ёрдамида ҳисоблаб чиқилади), MAC манзилларини филтрлаш (MAC манзиллар жадвали ҳеч қандай маълумотсиз шаклланади ва

ишлашга рухсат берилган мижозларнинг симли адаптерлари). Бир ёки бошқа типик ҳимоя усулини қўллашда хавфсизлик даражасини умумлаштирилган тавсифи хисобланади[3].

Заифликларни тўғирлаш истиқболлари сифатида биз юқоридаги типик замонавий ҳимоя усулларининг заиф томонларини тасвирлаб берамиз.

Бунинг учун WEP хавфсизлик протоколини четлаб ўтиш учун фирибгарлар a1pegas 2.4 ёрдам дастуридан фойдаланадилар. Яширин калитни танлаш учун маҳсус h-файл яратилади. Бу фақат битта мисол, турли дастурлар фақат тармоқ адаптерлари қурилган

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

чиplарнинг маълум бир рўйхатига мурожаат қиласди. Тармоқни муваффақиятли бузиш учун ўрганилиши керак бўлган пакетлар сони WEP қалитининг узунлигига боғлик, кўпинча ярим миллион пакетни қўлга киритиш кифоя қиласди, бу оғир трафик билан бир неча дақиқадан кўпроқ вақтни олиши мумкин. Кўриб турганингиздек, протоколни четлаб ўтиш қўшимча куч талаб қилмайди ва барча дастурлар ва кўрсатмалар бепул мавжуд.

Хозирги кунда тармоқ интерфейсининг MAC манзилини ўзгартиришга имкон берувчи дастурлар мавжуд, ҳатто юқорида келтирилган a1pegas 2.4 ёрдам дастури ёрдамида ҳам тармоқдан тармоқقا уланиш профилини яратиш учун фойдаланиш мумкин. Бузғунчи BSS томонидан рухсат этилган MAC манзили ва тармоғини топиш учун протокол анализаторидан фойдаланиши мумкин. Вақтни тақлид қилиш учун маҳаллий манзилни белгилашни ўтказиб юборадиган харитадан фойдаланиши ҳам мумкин.

Кўпинча CMAC 1.2 ёрдам дастуридан фойдаланишингиз мумкин, чунки тармоқда авторизация қилинган мижознинг MAC манзили янги MAC манзили сифатида ишлатилади.

WPA протоколини бузиш бу WEP хавфсизлик протоколини четлаб ўтиш билан бир хил дастурлар томонидан амалга оширилади, аммо бу протокол WEP учун бир неча дақиқадан фарқли ўлароқ, қалитларни санаб ўтиш учун сезиларли даражада кўпроқ вақтни талаб қиласди, бу протокол замонавий процессорларнинг ҳисоблаш қувватини бир неча соатгача тўлиқ юклашни талаб қиласди. Махфий

калитни бузиш натижаси тармоқда қайси шифрлаш алгоритми (TKLP ёки AES) ишлатилишига техник жиҳатдан боғлиқ әмас.

Биз ташқаридан ҳужумларнинг ҳар хил турларини, шу жумладан юқорида тавсифланганларни санаб ўтамиз:

- ВМВ ҳужуми. "Заиф" ишга тушириш векторлари мавжудлигини ҳисобга олган ҳолда узатилган ишга тушириш векторларини таҳлил қилиш;
- КОРЕК-А ҳужуми;
- РТ- ҳужуми. Кўп сонли АНР пакетларини тинглаш;
- Пассив ва фаол тармоқ ҳужумлари;
- Инициализация векторини қайтадан қўллаш;
- бит манипуляцияси;
- ISB билан манипуляция.

IEEE 802.16 стандартида ташкил этилган WiMAX тармоқларида, шунингдек, Wi-Fi тармоқларида (IEEE 802.11) хавфсизлик масалалари ҳам тармоққа уланиш қулайлиги туфайли жуда долзарбдир[2].

LTE тармоқларида шифрлаш алгоритмлари ва умумий хавфсизликни таъминлаш Show 3G технологияси ва AES стандартига асосланган. Ушбу иккита алгоритмга қўшимча равишда, 3GPP технологияси иккита қўшимча алгоритмни қўллайди, ҳатто алгоритмлардан бири бузилган тақдирда ҳам, қолганлари LTE

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR, TAKLIF VA YECHIMLAR

тармоғини ҳимоя қилиши керак.

Операцион тизим ва дастурий таъминотдаги түйнукларга асосланган хужумлар. Тармоқ хужмларининг ушбу тури кенг тарқалган: ОТ ва ДТнинг зафликлари топилган ва топилиб келинмоқда.

Мухим факт: дастур коди қанчалик катта бўлса унда хатоликларни мавжуд бўлиш эҳтимоллиги шунчалик юқори бўлади. Шундан келиб чиқиб тизим қанчалик мураккаб бўлса унинг ишдан чиқиш этимоллиги ортиб боради.

Мисол тариқасида дастур кодидаги хатоликни кўрсатиш мумкин, бунинг оқибатида буферни тўлиб тошиши содир бўлиши мумкин. Айнан мана шу муоммо (буферни тўлиб тошиши) кўплаб заифликларнинг асосида турибди ва бугунги кунда тармоқ ДТ хавфсизлигида кенг тарқалган хисобланади.

Бу турдаги хужумларни ташкил этиш учун маҳсус дастурлар – Meyel Bomberlar қўлланилади. Бундай дастурлар электрон почтани қайтиш адреси сохта бўлган кўп сонли хатлар билан тулдиради. Бундай режани амалга ошириш учун бузғунчи ўлжанинг электрон почта манзилини билса бўлди.

WPA маҳфий калитини бузиш муваффакияти унинг луғатда бор-йўқлигига боғлиқ, шунинг учун агар сиз оддий сўзларни эмас, балки фақат белгилар тўпламини ишлатсангиз, ҳимоя даражаси экспонент равища ошиб, деярли 100% ҳимоя қиласи.

Истиқболли йўналиш кўринишидаги айниқса муҳим объектлар учун хаотик кенг полосали сигналлардан фойдаланиш таклиф этилади. Таклиф этилаётган ёндашув қайта ёзиладиган хаотик серияли аккумуляторлардан фойдаланишга асосланган бўлиб, улар хаотик сигналларнинг ноёб комплексларидан фойдаланишга имкон беради [1, п. 38].

Яширин SSID режимидан фойдаланишингиз мумкин, бу унинг аниқланиши учун нуқтага асосланган Access вақти-вақти билан маёқ кадрларини узатади.

Умумжаҳон вариант мавжуд - бу разведка маълумотларига таъсир қилишни чеклаш ва ёки кириш нуқтасини жойлаштириш орқали таҳдидни бутунлай йўқ қилиш, шунда у ҳудудий бўйлаб керакли қамровни таъминлайди ва бу қамров назорат қилинадиган ҳудуддан минимал даражада чиқиб кетади.

Кириш нуқтасидан сигнал узатиш қувватини созлашингиз ва сигнал тарқалишини, маҳсус сигнал тиқилиб қолишини ва ҳоказоларни бошқариш учун маҳсус воситалардан фойдаланишингиз керак.

МАСни сохталаштириш.

Бундай ҳужумлар бўлиши мумкин, чунки пакетлар узатилганда, ҳатто WEP ёқилган бўлса ҳам, MAC манзили тармоқ орқали аниқ матн шаклида узатилади. Натижада, MAC манзили ушланиши мумкин. Кейинчалик, бузғунчининг IPга сўровлари сохта MAC ёрдамида шакллантирилади. Шундай қилиб, ISL-га асосланган аутентификация

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

четлаб ўтилади.

Кириш нуқтасини сохталаштириш.

Ушбу турдаги ҳужум мижозларни ўзига жалб қиласидиган сохта кириш нуқтасидан фойдаланишни ўз ичига олади. Натижада, пароллар ва барча маълумотлар кракернинг ихтиёрида бўлади. Ушбу ҳужумни муваффақиятли амалга оширишнинг ягона шарти шундаки, тажовузкорнинг кириш нуқтаси сигнали қонуний АРдан мутаносиб равишда кучлироқ бўлиши керак.

Оддий матн ҳужуми.

Амалга ошириш шарти: тажовузкор асл хабарни билади ва шифрланган жавобнинг нусхасига эга. Бу ҳолатда керак бўлган ягона нарса калитдир. Уни олиш учун тажовузкор тармоқقا баъзи маълумотларни юборади ва жавоб олади. Жавобга асосланиб, калитни яратиш учун ишлатиладиган 24 битли ишга тушириш вектори топилади.

Хавфсизлик протоколлари

Келинг, назариядан бошлайлик, яъни симсиз тармоқларни ҳимоя қилиш учун ҳозирда қандай протоколлар қўлланилади.

Протокол - бу турли дастурлар ўртасида маълумотлар алмашинувини белгилайдиган мантиқий даражадаги интерфейс конвенциялари тўплами. Ушбу конвенциялар дастурий таъминот у ёки бу интерфейс орқали уланган оралиқ аппарат билан ўзаро алоқада бўлганда, хабарларни узатишнинг ягона усулини ва хатоларни ҳал қилишни

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR, TAKLIF VA YECHIMLAR

белгилайди.

Симсиз тармоқларингизни ҳимоя қилиш учун қўйидаги воситалардан фойдаланишингиз мумкин:

- шифрлаш протоколлари (WEP, WPA);
- аутентификация протоколлари (802.1X, RADIUS, EAP);
- виртуал хусусий тармоқ (VPN).

Мумкин бўлган таҳдидлар

Бузғунчи симсиз тармоқقا қандай заرار этказиши мумкин?

Биринчидан, у Wi-Fi кириш қурилмаларига ҳужум қилиш орқали бутун тармоқни ўчириб қўйиши мумкин. Бундай ҳолда, барча уяли алоқа ходимлари тармоқ ресурслари билан ишлай олмайдилар, бу эса ишламай қолиши сабабли йўқотишларга олиб келиши мумкин. Иккинчидан, у мавжуд корпоратив серверлардан маълумотларни ўғирлашга уриниши мумкин. Бу эрда биз Wi-Fi ва маълумотларни ўғирлаш орқали тармоқقا кириш ҳақида гапирамиз.

Учинчидан, у Man-IN-The Middle ҳужумини амалга ошириши мумкин. Бундай ҳолда, тажовузкор ўзи бошқарадиган ва кўрадиган қурилма орқали барча трафикни ўтказиши ва агар керак бўлса, ўтаётган трафикни ўзгартириши мумкин.

Тўртинчидан, у шифрлаш калитларини ўғирлаши ва тармоқ орқали узатиладиган барча трафикни жимгина ўқиши мумкин.

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

Агар олдинги учта усул у ёки бу тарзда тажовузкордан симсиз тармоқ билан ишлаш жараёнида ҳар қандай ҳаракатларни бажаришни талаб қилса, у тармоқни ўчириш учун трафик ҳосил қиласидими, маълумотларни ўғирлайди ёки ўзгартирадими, у ҳолда у керакли шифрлаш калитларини ўғирлагандан кейин у ўзини хавола қилмасдан бутунлай эътиборга олинмаган ўқиш трафигига эга бўлади. Бу вариант энг хавфли ҳисобланади.

Хулоса. Кўриб турганингиздек, замонавий ҳимоя тизимлари ҳар бир ҳолатда қўшимча эътибор талаб қиласиди. Оддий фойдаланувчи учун, энг осон йўли, учинчи шахсларнинг симсиз тармоқقا кириш қобилиятини жисмоний чеклашдир. Замонавий шифрлаш протоколларини оптималлаштиришнинг кўплаб усуллари мавжуд, ҳеч бўлмаганда замонавий WPA протоколларига ўтишга тўғри келади.

АДАБИЁТЛАР

1. Жук А.П., Осипов Д.Л., Гавришев А.А., Бурмистров В.А. Робот тизимларининг симсиз алоқа каналларига рухсатсиз киришдан ҳимоя қилиш усулларини таҳлил қилиш // Ернинг космик тадқиқотларида фанни талаб қилувчи технологиялар. - 2016 йил - 2-сон. - С. 38-42.
2. Картсан Р.В., Картсан И.Н. Ахборот узатишнинг симсиз канали ва уни ҳимоя қилиш // Авиатсия ва космонавтиканинг долзарб муаммолари. - 2015. - 11-сон. - С. 494-496.

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

3. М.К. Хусанова, М.М.Хайдарова. Алоқа каналларида ахборот узатиш тизимларини химоя қилиш технологияси. Международный журнал “Образование и наука в XXI-веке” 17 май 2022 г.

“Валюта ва валюта жинояти хақида нималарни биламиз?”

Ўзбекистон Республикаси ИИВ Академияси З-босқич курсанти

Султонова Фарида

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6548805>

Аннотация

Мамлакатимиз раҳбарининг хар бир соҳани ривожлантиришга доир ислохотлари бўлгани каби иқтисодиёт соҳасида хам буни яққол кўришимиз мумкин. Бугун юртимида тарихан қисқа фурсатда бутунлай янгича сиёсий, ижтимоий-иқтисодий, илмий-маърифий ва маданий мухит пайдо бўлди, деб айтишга барча асосларимиз бор.

Халқаро валюта жамғармаси ва нуфузли рейтинг агентликлари таҳлилларига кўра, хозирги қийин ва мураккаб шароитда Ўзбекистон жаҳоннинг саноқли мамлакатлари қаторида молиявий-иқтисодий барқарорликни таъминлаш, ишлаб чиқариш тармоқларини тиклаш ва иқтисодий фаолликни оширишга эришиб келмоқда.

Бугунги кунда замонавий иқтисодиётнинг энг истиқболли соҳаси бўлган ахборот-коммуникация технологиялари мамлакатимизда кенг жорий этилмоқда. Шу мақсадда ўнлаб IT-парклар, кичик саноат зоналари, соҳа учун мутахассислар тайёрлайдиган ўқув масканлари, иқтидорли компьютер дастурчилари учун маҳсус лойихалар ташкил этилмоқда. Буларнинг замирида ривожланиб келаётган ахборот

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

технологиялари даврига кучли кадрлар билан пешвоз чиқишидир. Чунки иқтисодий масалаларда валюталар хам электрон кўринишга айланиб бормоқда.

Калит сўзлари: Валюта, электрон пул айланмаси, “bitcoin”, валюта қимматликлари, қонунга ҳилоф равишда олиш ва ўтказиш.

Ўзбекистон Республикаси ўз мустақиллигини қўлга киритганидан сўнг герби, байроғи, мадҳияси билан бир қаторда ўз пул бирлигига эга ҳам бўлди. Айтиш мумкинки, давлатнинг иқтисодий потенциали уни куч-қудратини белгилаб берувчи асосий омиллардан бири ҳисобланади. Шундай экан бозор иқтисодиёти шароитида инсонлар ўртасидаги асосий муомала восита давлатнинг пул бирлиги билан белгиланади. Мамлакатимиздаги банкларда хорижий давлатларнинг валюталарини қонуний айирбошлаш учун фуқароларимизга кенг имкониятлар яратилмоқда. Бугун валюта олди-сотдисини қонуний асосда амалга ошириш ҳеч биримизга ноқулайлик туғдирмайди. Шундай бўлса-да, айрим қонунбузар кишилар “қора бозор”даги ишини давом эттириб, яширин йўллар билан даромад орттиришни ўзларига касб қилиб олмоқдалар.

Қонун талаби эса, қатъий, ҳар қандай қонунбузарлик жазосиз қолмайди, албатта. Энг қизифи, сўраб-суриштирилганида кўпинча валютафурушлар вақтинча ишсиз бўлиб чиқишимоқда. Уларнинг аксарияти ўрта маъсус маълумоти бўла туриб, бирор-бир ишнинг қўлинни тутмаган фуқаролардир. “Қора бозор”да савдо қилаётган, осон йўл билан қонунга зид равишда мўмай пул топишни одат

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

қилганлар бирин-кетин жазога тортилмоқда. “Қора бозор”нинг қора ишлариға қонун ҳимоячилари томонидан чек қўйилмоқда.

Валютани тартибга солиш борасида Ўзбекистон Республикасининг 1993 йил 7 майда қабул қилинган “Валютани тартибга солиш тўғрисида”ги 841-XII-сонли қонунининг янги таҳрири, яъни 2019 йил 22 октябрь куни “Валютани тартибга солиш тўғрисида”ги Ўзбекистон Республикаси қонунига ўзгартиш ва қўшимчалар киритиш хақида ЎРҚ-573-сон Қонуни қабул қилинган.

Валюта жиноятлари-Ўзбекистон Республикаси Жиноят кодексининг 177 ва 178-моддаларига асосан фуқароларнинг қонунга хилоф равишида валюта қимматликларини олиши ёки ўтказиши, шундай харакатлар учун маъмурий жазо қўлланилганидан кейин содир этилган бўлса хамда корхоналар, муассасалар ёки ташкилотларда валюта операцияларини амалга оширувчи ходимлар томонидан Ўзбекистон Республикасининг ваколат берилган банклари хисобига ўтказилиши лозим бўлган чет эл валютасининг қасддан яшириб қолиниши учун жиноий жавобгарлик ўрнатилган. Масалан, Ўзбекистон сўмига алмаштириш, товарлар билан айирбошлиш, қарзга олиш, тўлов воситаси сифатида хар хил восита ва йўллар билан олинган, шунингдек ўзидан ёки ўзидағи бошқа бирорга тегишли бўлиб, тўлов воситаси сифатида ва хоказо йўллар билан бирорнинг тасарруфига ўтказилган валюта бойликлари миқдорига қараб тегишли жазо чоралари белгиланган. Ўзбекистон Республикасида валюта якка хукмронлиги ўрнатилган бўлиб, унга кўра валюта бойликларини сотиб олиш, сотиш ва алмаштириш унинг худудида

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

Ўзбекистон Республикаси Марказий банки ва бошқа вакил қилинган банкларнинг фавқулодда ваколатига тегишилдири.

Мазкур жиноятлар бугунги кунда ўз кўринишини замонга мос равища ўзгартиromoқда. Бутун жаҳон Ахборот технологиялари ривожланар экан, жиноятларни содир қилиш усуллари хам кенгайиб бормоқда.

Хўш, бундай ўзгаришларнинг биз фикр юритаётган валюта қимматликларини қонунга хилоф равища олиш ёки ўтказиш жиноятига қандай алоқаси бор?

Ўзбекистон Республикаси Бош прокуратураси ноқонуний даромад орттириш мақсадида 3 млн АҚШ доллари миқдоридаги криptoактивларни қонунга хилоф равища ўтказиш билан шуғулланган фуқарога нисбатан жиноят иши қўзғатди. Ушбу холат юзасидан Мирзо Улуғбек тумани бўлими томонидан ўтказилган терговга қадар текширувда, фуқаро В.Д ноқонуний даромад орттириш мақсадида валюта қимматликларини қонунга хилоф равища ўтказиш билан шуғуллангани аниқланди. Ушбу фуқаро 2020-2021 йилларда интернет тармоғидаги Телеграм каналида фуқароларга 3 млн АҚШ доллари миқдоридаги криptoактивлар кўринишидаги маблағларни айирбошлаш орқали хорижий давлатлар фуқаролари билан чет эл валютасини ўтказиб келгани, “Bitcoin” олди-сотдиси билан лицензиясиз шуғулланганлиги аниқланган.

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

Фойдаланилган адабиётларрўйхати

Ўзбекистон Республикаси қонунлари

1. Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси. – Т.: Ўзбекистон, 2013. – 406.
2. Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш. МИРЗИЁЕВ Тошкент ш., 2017 йил 2 сентябрь, ПФ-5177-сон Ўзбекистон Республикаси Президентининг «Валюта сиёсатини либераллаштириш бўйича биринчи навбатдаги чора-тадбирлар тўғрисида»ги Фармони
3. Ўзбекистон Республикасининг Жиноят Кодекси. Расмий нашр. Т.: Ўзбекистон Республикаси Адлия Вазирлиги, 2010, 383-б.
4. Ўзбекистон Республикасининг Жиноят процессуал Кодекси. – Т.: “Адолат”, 2021. – 5256.
5. Ўзбекистон Республикасининг “Тезкор-қидирув фаолияти тўғрисида”ги Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами, 2012 й., 52-сон, 585-модда

Вояга етмаганлар назорат остида

Тошпулатова Нилуфар

Akademy of Ministry of Internal Affairs of Republik of Uzbekistan

308-group cadets

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6607828>

Аннотация. Мазкур мақола Ички Ишлар Органлари Ҳуқуқбузарликлар профилактикаси фаолиятини режалаштиришни такомиллаштириш бўйича бошқа ҳорижий давлатларнинг илғор тажрибаси хамда миллий қонунчилигимиздан фарқли ва ўхшаш фаолиятини такомиллаштириш йўналишлари ёритиб ўтилган.

Калит сўзлар: ҳуқуқбузарликлар профилактикаси тизими, ислохатлар

Юртимизда олиб борилаётган кенг кўлакмли ислохатлар ёшларимизга кенг кўламда янги имкониятлар эшигини очмоқда ушбу ислохатлар натижасида ёшларимизнинг таълим-тарбич ва маънавичт марифат соҳасида спорт соҳасида имкониятлар очилмоқда лекин айрим ёшларимиз томонидан турли ҳуқуқбузарлик ва жиноятчилик ошиб борилаётганлигини гувохи бўлмоқдамиз. Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.М Мирзиёев томонидан вояга етмаганлар

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

билин ишлаш тизимини йўлга қўйиш учун 2021 йил 2-апрель куни қабул қилинган “ИЧКИ ИШЛАР ОРГАНЛАРИНИНГ ЖАМОАТ ХАВФСИЗЛИГИНИ ТАЪМИНЛАШ ВА ЖИНОЯТЧИЛИККА ҚАРШИ КУРАШИШ СОҲАСИДАГИ ФАОЛИЯТИНИ ЯНАДА ТАКОМИЛЛАШТИРИШ БЎЙИЧА ҚЎШИМЧА ТАШКИЛИЙ ЧОРАТАДБИРЛАР ТЎҒРИСИДА “ фармонида Ички ишлар вазирлиги ва Халқ таълими вазирлигининг «Хавфсиз таълим муассасаси» тамойили асосида вояга етмаганлар орасида ҳуқуқбузарликларнинг барвақт олдини олиш бўйича манзилли чораларни назарда тутувчи қўйидаги таклифлари маъқулланди. Туман, шаҳар ички ишлар органлари таркибида 2 000 та штат бирликларидан иборат вояга етмаганлар масалалари бўйича инспектор-психолог (кейинги ўринларда – инспектор-психолог) лавозимларини жорий этиш ҳамда уларнинг бевосита хизмат ўташ жойи этиб умумий ўрта таълим муассасаларини белгиланди. Жойларда инспектор-психологлар зиммасига ҳар бир ўқувчи кесимида умумий ўрта таълим муассасаларида психологик муҳитни яхшилаш, вояга етмаганлар орасида қонунбузилишларга муросасиз муносабатда бўлиш ҳиссини шакллантириш, муаммоли ўқувчилар билан уларнинг яшаш жойларида ота-оналари иштирокида манзилли ишлаш вазифаларини юклаш. Белгилаб қўйилдики, 2021 йилда умумий ўрта таълим муассасаларининг 2 000 та психолог штат бирлигини жорий йилнинг 1 июлидан қисқартириш эвазига 1 100 та инспектор-психолог штат бирлиги киритилади ва 2022 йилда қўшимча 900 та штат бирлигини киритиш орқали уларнинг сони 2 000 тагача етказилади.

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

Молия вазирлиги 2021 йил 1 декабрга қадар қўшимча киритилаётган 900 та инспектор-психолог штат бирлигини молиялаштириш манбаларини аниқласин.

Халқ таълими вазирлиги Ички ишлар вазирлиги 2021 йил 1 сентябрга қадар инспектор-психологлар учун умумий ўрта таълим муассасаларида маҳсус жиҳозланган хизмат хоналарини ташкил этиш чораларини кўрсин, шунингдек, Вазирлар Маҳкамасига уларнинг фаолиятини тартибга соловчи низомни ва самарадорлик индикаторларини тасдиқлаш учун киритсин.

Жizzах вилояти Жizzах шахар ВЁИМ бўйича инспектор психолог билан сухбатлашилганда ҳозирги кунда вояга етмаганлар ўртасида кўплаб ҳуқуқбузарлик ва жиноятчилик содир этилаётгани улар томонидан ўғрилик, босқинчилик, баданга қасдан шикаст етказиш жиноятлари содир этилаётгани бу каби жиноятлар ва ҳуқуқбузарликлар вояга етмаганларнинг назоратсиз ва қаровсиз қолиши оқибатида содир этилаётганини такидлаб ўтди. Ҳозирги кунда вояга етмаганлар асосан таълим муассасаларга бормасдан турли кафе ва барларда ишлаётгани натижада уларнинг таълим олишдан ортда қолишини дарсларга турли баҳоналар билан келмаганлигини гувохи бўлдик. Вояга етмаганлар бўйича инспектор психолог билан Жizzах шахри ҳудудидаги таълим муассасаларда “Давомат”, “Ўқувчи” тадбирларни ўтказдик. Тадбир давомида умумий таълим муассасаларнинг 9-10-синифлар ўртасида олиб борилганда мактабга жами бўлиб 25 нафар ўқувчи келмаганлигини „Ўқувчи” тадбири олиб борилганда эса ўқувчиларнинг мактабга ўқув

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

қуролисиз келганлигини гувохи бўлдик. Инспектор-психолог жойларда таълим муассасаларга бормай назоратсиз юрган вояга етмаганларнинг ота-оналари билан давра сухбатлари ўтказиб келгусида уларнинг ҳуқуқбузарлик ва жиноят содир этишининг олдини олиш эл-юрт корига ярайдиган инсон бўлишига хисасини қўшиши хақида давра сухбати бўлиб ўтди.

**Кўчимлар шеъриятда турли усул ва воситалар билан юзага келиш
хусусиятлари**

Тўхтамурод Абдуллаевич Ражабов

Бухоро давлат университети Ўзбек тили ва адабиёти кафедраси
ўқитувчиси

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6600528>

АННОТАЦИЯ

Кўчимлар шеъриятда сўз туркумларининг ўзаро ўринлари алмашиниб қолиши орқали ҳам юзага келиши мумкин. Кўчимнинг қўшимчага кўчиши мазмун ва шакл ҳақидаги қарашларга ҳам ўз таъсирини ўтказади. Тасвирий ифодалар – предмет, воқеа ва ҳодисаларини ўз номи билан эмасалан балки уларнинг характерли белги хусусиятларини тасвирий ифодалаш жараёнидир. Фақатгина маълум гуруҳ ҳамда маълум бир ҳудуд доирасидагина қўлланиб, умумхалқ тилига хос бўлмаган сўзлар чегараланган сўзлар дейилади. Бундай сўзлар қўйидаги гуруҳларга бўлиш мумкин.

Таянч тушунчалар: Кўчим, образ, шахс-сон, тасвирий ифода, умумхалқ тили, диалектизмлар, социал чегараланган сўзлар, арго, жарго

ANNOTATSIYA

Movements can also occur through the interchangeability of word groups in poetry. Moving to the appendix also has an impact on perceptions of

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

content and form. Descriptive expressions are the process of figurative expression of objects, events and phenomena, not by their names, but by their characteristic features. Words that are used only within a certain group and within a certain territory and are not specific to the vernacular are called restricted words. Such words can be divided into the following groups.

Basic concepts: Migration, image, personality, figurative expression, vernacular, dialectisms, socially limited words, slang, slang

Худудий чегараланган сўзлар (диалектизмлар).

Социал чегараланган сўзлар.

Кўчимлар шеъриятда сўз туркумларининг ўзаро ўринлари алмашиниб қолиши орқали ҳам юзага келиши мумкин. Масалан от сўз туркумидаги бир сўз ўзи ифодалаши керак бўлган тушунчани бошقا бир сўзга кўчириши орқали кўчим ҳосил бўлиши мумкин. Бу жараёнда биттагина қўшимча лексема бутун бошли бир образга айланиб унинг мазмуний моҳиятини шеър давомида бирга тортиши мумкин. Бу жараёнда образнинг намоён бўлиши ва унинг ўқувчи онгига яшаш шакли, ўзи ифодалаётган тушунча билан яхлитлик касб этиши ва тизимли равишда образ яратилишига сабаб бўлади. Натижада ушбу мисралар бадиий мулоқот воситасига айланади. Масалан, А. Ориповнинг “Фожиа” шеъридан қўйидаги парчани кўрамиз.

Наҳот ўтган умр буткул ҳавоиي,

Наҳот кўрганларин барчаси сароб.

Наҳот этмиш тўрт йил сифинган жойи

Манфур манзил бўлса жирканч ва хароб.

Бу ерда кекса жангчининг ўй-хаёллари тасвирангандан. Ўз кўксини тўлдириб турган медаллар унга бошпана бўлолмади. Унинг кечаги куни қанчалик қоронғу бўлса, келажаги ҳам ҳеч қандай нур таратмаяпти. Жангчи шаҳид бўлган дўстларига ҳаваси келади. Мардларча жон беришни хохлайди, чунки унинг тириклиги азоб, тирик турган чоғида умринининг оёқости бўлганлигини кўриб қийналади.

Бу ерда кўчимнинг бирон-бир тури яққол кўзга ташланмайди. Диққатни тортадиган жойи ҳам аслида шунда. Биз ушбу жараёнда шахс-сон қўшимчаларининг қўлланилишига қараб фикр қаратилаётган образнинг кимлигини тушуниб олишимиз мумкин. Бадиий образ ифодалаши керак бўлган образлар шахс-сонга кўчиши орқали у бажарадиган вазифа ҳам кўчиб боряпти. Сўз орқали кўчим ҳосил қилиш ҳолларига нисбатан ушбу жараён анча мураккаб, чунки тадқиқотчи сўзга эмас фикрни қўшимчага қаратиш керак. Ижодкор ритмни бузмаслик ва туроқлар сонини тўғри чиқариш билан бир қаторда аноним тушунчани ҳам ҳосил қилиши мумкин бўлади. Ўзи тасвиранмаган образнинг туйғуларини сезишга кенг йўл очилади. Бу

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

ерда шакл ва мазмун ўзаро диалектик алоқага киришади, бир-бирини тақазо қиласди, бир-бирини тўлдиради, бир-бирига таъсир қиласди, ўз ўрнида кўчимлар ҳам бир-бирига ўтади. Шакл кучлилик қилиб катта ҳажмдаги ишни бажаради ва кўчимни ҳам ортидан эргаштиради. Мазмун эса ўзгарувчанлик хусусиятидан келиб чиқиб ўз ичида кўчим ҳосил қиласди. Умуман олганда шакл воқеанинг биз кўриб турган банднинг биз кўриб турган, ҳис қилаётган томони ва айнан у бизга ўша нарсанинг нималигини кўчим орқали мазмун-моҳиятини англатади. Мазмун муайян шаклдагина яшайди, шаклсиз мазмун бўлмаганидек, мазмунсиз шакл ҳам мавжуд эмас. Шундай қилиб кўчимнинг қўшимчага кўчиши мазмун ва шакл ҳақидаги қарашларга ҳам ўз таъсирини ўтказади.

Мақоламиз мустақиллик давридаги бадиий кўчимларни таҳлил қилишга қаратилган экан, бу жараён бизни кўчимнинг муҳим турларидан бири тасвирий ифодага етаклаб келади.

Тасвирий ифодалар – предмет, воқеа ва ҳодисаларини ўз номи билан эмасалан балки уларнинг характерли белги хусусиятларини тасвирий ифодалаш жараёнидир. Масалан, баҳт ва шодлик куйчиси – Ҳ. Олимжон, Ҳаёт кўзгуси – газета сингари. Мустақиллик даври шоирлари ҳам ўз шерларининг жозибасини ошириш мақсадида тасвирий ифодалардан кенг фойдаланадилар. Бу орқали шеър таркибида услубий восита сифатида нутқقا кўтаринкилик, образлилик баҳш этадилар.

Айни пайтда илҳом самараси ўлароқ дунёга келган бундай кўчимлар

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

тилимизнинг луғат таркибини бойитишга ҳам хизмат қилади. Масалан, А. Ориповнинг “Дорилфунуним” шеъридан қуйидаги парчани кўрамиз.

Демакки, падарсан менга меҳрибон,

Демакки, онамсан, ёп-ёруғ куним.

Мададим теголса сенга бирор он,

Бахтли бўлар эдим дорилфунуним.

Шоир нутқ жараёнида билим даргоҳига университетим деб айтмай дорилфунуним деб ифодалаши шер таркибидаги сўзларни тақрорлардан, қайтариқлардан қочиш учун имконият яратиб беради. Бу жараёнда сўзловчининг сўзамоллигини юзага чиқаради ва тингловчини фалсафий мушоҳада этишга чорлайди. Университет эмас дорилфунун лексемасининг қўлланилиши орқали шоир кўнглига туғиб қўйган хусусиятларни бўрттириб, изоҳлаб ва тўлдириб кўрсатишда муҳим нутқий восита сифатида фойдаланади. Худди шу хусусиятдан келиб чиқиб сўз маънолари кўчади, кенгаяди, тораяди ва ўзи тасирchan қилиб бериши мумкин бўлган маънони юзага чиқаради.

Сўз маъноларининг кенгайиши ва кўчим ҳолатида қўлланилиши тилнинг, айниқса, луғат таркибининг бойлигини оширувчи омиллардан биридир. Сўзларни кўчма маънода тасвирий ифодалар

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

орқали қўллаш луғат бойлигини кўрсатувчи, услугу равонлиги, ифода мазмундорлигини таъминловчи, образлилик яратишга хизмат қилувчи муҳим воситадир.

Тасвирий ифодалар нутқ жараёнига тайёр ҳолда олиб кирилиши тил эгалари хотирасида имкон қадар сифатли сақланиб қолиш хусусиятидан келиб чиқиб барқарор бирикмалар таркибиغا киради. Лекин тасвирий ифодалар маъно бутунлиги жихатидан турличадир. Яни юз йиллар давомида фақатгина бир маънони ифодалаб келган тушунчалар билан бир қаторда, қизғин ижод жараёнида ўз-ўзидан пайдо бўлиб қоладиган икки гуруҳга бўлинади. Шу ўринда ҳақли бир савол туғилади. Демак ҳар қандай ижодкор бирор – бир тушунчага нисбатан янгича усулда ёндашса бу тасвирий ифода бўладими? Йўқ албатта, бунда шоир тасвирлаётган тушунча бутун оммга тушунарли бўлиши керак. Маълум бир сўзни ўқиган китобхон фикр мазмuni ҳақида билиши керак. Ушбу йўналишда биз А.Ориповнинг ижодини ўрганиш жараёнида бир нечча тасвирий ифодаларга дуч келдик: истеъдод соҳиблари – талантли кишилар, афсонавий қуш – Семурғ, Қанотли дўстлар – қушлар, саҳро кемаси – туялар, давлат устунлари – раҳбарлар, мавжудод сultonи – инсон, мўйқалам соҳиби – рассом, Эгам – Худо, қаҳрамон она – ўн ва ундан ортиқ фарзанди бор аёл, оқ олтин – пахта, билим булоғи – китоб, қалам ҳаққи – гонарап.

Ушбу тасвирий ифодаларнинг шеър таркибида келиши А. Ориповнинг ижодини юксакка кўтарган омиллардан бири эканлиги шубҳасиз. Сўзни тўғри ифодалаш орқали кўчим ҳосил қилиш шоирнинг маҳоратига боғлиқ эканлигини англашга хизмат қилади.

Кўчимлар албатта юзага келиш жараёнида ўзига хос бўлган йўлни босиб ўтади. Кўчимлар баъзан сўзловчининг фикри бошқаларга эмасалан айнан нутқ қаратилаётган кишига етиб бориши учун хизмат қилади. Шундай кўчимлар борки булар фақатгина маълум бир гуруҳда қўлланилади ва ўша гуруҳ учун хизмат қилади. Бу жараён икки мақсадда юзага чиқади: биринчидан сўзловчи ўзининг ижтимоий мавқеини кўрсатиб қўймоқчи бўлса, иккинчидан фикрини бошқалар тушунмасликлари учун ушбу усулдан фойдаланади. Шунга кўра биз тилшуносликда ушбу йўналишдаги сўзларни қўлланиш доираси чегараланган сўзлар деб юритамиз.

Умумхалқ тилида кенг қўлланиладиган ва шу тилда сўзловчиларнинг барчаси учун тушунарли бўлган сўзларга қўлланилиш доираси чегараланмаган сўзлар дейилади. Улар нейтрал лексика атамаси билан юритилади. Масалан, нон, сув, ун, дафтар ва бошқалар.

Фақатгина маълум гуруҳ ҳамда маълум бир ҳудуд доирасидагина қўлланиб, умумхалқ тилига хос бўлмаган сўзлар чегараланган сўзлар дейилади. Бундай сўзлар қўйидаги гуруҳларга бўлиш мумкин.

Ҳудудий чегараланган сўзлар (диалектизмлар).

Социал чегараланган сўзлар.

Биз илмий ишимиз йўналишидан келиб чиқиб социал чегараланган сўзлар шеър таркибида келиши кўчимларни юзага чиқаришига гувоҳ бўлдик. Бунда шоир сўзларнинг янги маънода қўллаш орқали шеъриятнинг завқини ва унинг фалсафийлигини оширишга эришади.

Айни пайтда шеър таркибида жаргон, арголарнинг қўлланилиши шоир жуда кўп сўзлар билан ифодалай олмаётган фикрининг ядроси сифатида фойдаланади. Ушбу босқичдан сўнг шеър маъноси буткул ўзгариб кетиши мумкин. Умуман олганда арголар маълум бир касб-хунар билан шуғулланувчи ва дунёқараши teng инсонлар томонидан ишлатилади. Масалан, “отарчилар” доирасида қўлланиладиган сўзлар : якан “пул”, данап “қиз бола”. Темирийўл кузатувчилар доирасида қўлланиладиган: сўзлар қайчи “тафтишчи”, колхоз “чиптасиз йўловчи”. Кўриб турганимиздек ушбу тушунчалар ўзида жуда катта маънони жамлайди. Яни бу ерда сўзловчи тингловчига юзлаб лексемалар билан тушунтиrolмайдиган тушунчани фақатгина биргина лексема ифодалайди. Бунда тингловчи ўша тушунча билан бир қаторда фикр кетаётган ҳодисанинг умумий маъноси ва ҳозирги вазият қандай аҳволдва еканлиги, ўзидан нима сўралаётганлиги ҳақида тўлиқ тушунчага эга бўлади.

Худди шундай отарчилар ва темирийўлчилар терминларида бўлгани каби шоирлар ижодида ҳам бундай арголар учраб туради. Худди юқорида айтганимиздек ушбу арголар шоирларнинг умумий фикрини ифодалашга хизмат қиласи. Бунда шоирлар нафақат битта сўздан, балки бутун бир мисранинг ўзини ҳам бутун бир арго сифатида келтириши мумкин. Масалан, М.Юсуфнинг “Қирувчи самалётлар” шеърининг охирги бандини мисол қилиб олайлик.

Олимларга не бўлган,

Битмоқда энди сабр.

Физика сен топдингми,

Сен топдингми, Ал-Жабр?..

Шоир бу ўрида Ал-Жабрга мурожаат қилиш орқали аргони юзага келтиради. Математика фанининг даҳоси Ал-Жабр мураккаб қурулмаларни ясаш учун асос бўлган математикаси ёвузлик йўлида ишлаётганига ишора қиласди. Ал-Жабр математикаси фақатгина эзгулик йўлида саноат, ишлаб чиқариш йўлида хизмат қилиши кераклиги шартлигини таъкидлайди. Лекин ушбу шеърда қирувчи самолётлар коинотдан туриб инсонлар бошига бало солаётганлигини қайғу билан ифодалайди. Шоирнинг Ал-Жабрга мурожаат қилишида эса математиканинг узоқ тарихи ва ва у нима мақсадда яратилганлигини ифодалайди. Буни арго деб ҳисоблашимизга сабаб эса, математикани чуқур биладиган инсонлар буни тушуниши мумкинлигини анлатади. Шоир шеър давомида қирувчи самолётларга “Кўқдаги калхатлар”, “Бетуйғу ниятлар”, “Кўзёшу кулфатлар”, “Янги қорахатлар” деб мурожаат қиласди. Бу ҳам умуман олганда аргонинг юзага чиқишига сабаб бўлади. Чунки ўша давр кишиси буни яққол тушунган. биз ушбу мисолларнинг арго эканлигини А. Нурмоновнинг қуидаги фикри орқали исботлашимиз мумкин. “Айрим арголар умумтил лексикасидан олинади. Бундай вақтда бу сўзлар умумтилдагига нисбатан бошқа маънода қўлланади”.

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

Хуллас, шеър жараёнида арголарнинг қўлланилиши шеърдан англашилиши керак бўлган асосий фикрни ифодалашга хизмат қиласди. Бу эса сўзни тежаш ва нутқни такрордан халос қилиш вазифасини бажаради.

ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ:

Д. Қуронов “Адабиётшунослик луғати” Тошкент “Академнашр” – 2010

М. Юсуф “Сайланма” Тошкент “Шарқ” – 2007

А. Орипов “Танланган асарлар” Тошкент “Ғ. Ғулом” – 2001

Ҳ. Болтабоев “Адабиёт энциклопедияси” Тошкент “Мумтоз сўз” – 2015

Ўзбекистонда аҳолини рўйхатга олишнинг ўзига хос хусусиятлари

3.Абдуалимова магистр

ГулДУ.Гулистон ш

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6584902>

Аннотация:Мақолада Ўзбекистонда ўтказилган аҳоли рўйхатга олишнинг ўзига хос жиҳатлари ва аҳамияти тўғрисида фикр юритилган.

Калит сўзлар:Аҳоли,аҳоли сони,рўйхатга олиш,рўйхатга олиш дастури,демографик жараёнлар,оила таркиби,Ижтимоий-иқтисодий жараён,саволнома,миллат,бирламчи маълумот.

Кириш.Демографик жараёнларни ўрганишда аҳолига доир нашр этилган рақамли маълумотлар, илмий манбалар, маҳсус тадқиқот натижаларидан, яъни демографик маълумотлардан фойдаланилади.Демографик маълумотлар бирламчи ва иккиласми тавсифга эга.Бирламчи маълумотлар-демографик жараёнлар ҳақида тўпланган дастлабки статистик маълумотлар, жадваллар ва маҳсус кўрсаткичлар.Иккиласми маълумотлар-бу бирламчи маълумотлар асосида олиб борилган илмий таҳлил ва ҳисоб-китоблардир(1).Аҳоли рўйхати-аҳоли ҳақидаги муҳим ахборот манбаларидан бири бўлиб, аҳоли сони ва унинг ҳаракати ҳақидаги маълумотларни йиғиш, қайта ишлаш ва таҳлил қилиш жараёнидир.Бирлашган Миллатлар Ташкилоти таърифига кўра, аҳоли рўйхати-бу маълум вақтда

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

мамлакатда ёки унинг чекланган бир қисмида яшовчи жами аҳоли ҳақидаги демографик, иқтисодий ва ижтимоий маълумотларни йиғиш, умумлаштириш, таҳлил қилиш ва нашр этиш жараёнидир(2).

Аҳолини дастлабки рўйхатга олиш қадимги Гречия, Вавилон, Месопотамия, Рим, Хитой, Япония ва Мисрда ўтказилган. Лекин, бу аҳоли рўйхатларининг мақсади аҳолидан солиқ йиғиш, яъни бож олиш ҳамда ҳарбий мақсад учун аҳоли сонини аниқлаш бўлган. Шунинг учун бу аҳоли рўйхатларида фақат эркаклар рўйхатга олинган. Чунки, у пайтларида эркакларнинг иқтисодий ўрни юқори бўлган, солиқ тўлашда фақат эркаклар, яъни оила бошлиқлари иштирок этган. Энг қадимги аҳоли рўйхати эрамиздан олдинги VI асрда (510йиллар) Римда император Серви Тулл даврида ўтказилганг. Мазкур аҳоли рўйхатида оила бошлиқлари ўзи, оила аъзолари ва молмуклари ҳақида маълумот берган.

Аҳоли рўйхати нафақат аҳоли сони ва унинг демографик жиҳатлари балки унинг ижтимоий кўрсаткичлари, яъни аҳолининг маълумотлилик даражаси, иш билан бандлиги, яшаш учун маблағ топиш манбаларига доир маълумотларни ҳам беради. Аҳоли рўйхати дастурига ҳозирги замонда давлат бошқаруви учун муҳим бўлган саволларни ҳам киритиш мумкин. Масалан, иш билан бандлик ва ишсизлик, аҳолининг турмуш шароитлари, ногиронлик ва бошқалар.

Ўзбекистонда дастлабки аҳолини рўйхатга олиш 1897 йил ўтказилган бўлса, кейинчалик 1926, 1939, 1959, 1970, 1979, 1989 йилларда ҳам рўйхатга олиш жараёнлари ўтказилган.

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

Аҳолини рўйхатга олишда иккита усул қўлланилади-сўровнома ва ўзини-ўзи ҳисобга олиш. Улар ўртасидаги фарқ қўйдагидан иборат; сўрономаларда рўйхатга олиш варақаларини ҳисобчи, ўзини-ўзи ҳисобга олишда эса рўйхатдан ўтувчиларнинг ўзлари тўлдиради. 1926 йилда ўtkазилган аҳолини рўйхатга олишд, шахсий вара шаклида бўлган. Дастлабкилари бир нечта шахслар тўғрисида маълумотларни тўлдириш учун мўлжалланган бўлса, кейингиси битта одам тўғрисидаги маълумотлар учун мўлжалланган. Шу йили ўtkазилган аҳоли рўйхатида никоҳ ҳолати тўғрисидаги савол ҳам киритилади. 1926 йилда ўtkазилган аҳоли рўйхатида-миллат эмас, балки-халқ деб эътироф этилган(3).

Ўзбекистонда ўtkазилган барча рўйхатга олишларда миллат билан бирга она тили ҳақидаги савол ҳам инобатга олинган. Бироқ, унинг аниқлаштирилиши ҳар доим ҳам бир хил бўлавермаган. 1926 йилдаги рўйхатга олишда сўралувчи энг яхши эгаллаган ёки у гаплашадиган тил ҳисобланган. Охирги бешта 1939, 1959, 1970, 1979, 1989 йиллардаги рўйхатга олишларда сўралувчи тили она тили деб ҳисобланган. 1959 йилдаги рўйхатга олиш кўрсатмасида агар сўралаётган шахс она тилини аниқлаши қийин бўлган вақтда у энг яхши эгаллаган ёки одатда оиласа ишлатиладиган тили ёзиб қўйилиши ҳақида кўрсатма берилган. 1970, 1979, 1989 йиллардаги рўйхатга олишларда сўралувчи эркин гаплаша оладиган бошқа тили ҳам кўрсатилган. она тили миллати билан мос тушмаслиги ҳам мумкин. шундай қилиб амалиётда “она тили”

тушунчаси, одатда бизда сўзлашув тили тушунчаси билан мос тушади. Аҳолининг этник тавсифлар деган гуруҳига диний мансублик ҳақидаги савол ҳам киритилган. Бироқ, дин она тилига нисбатан этник мансубликни аниқлаш имконини бермайди. 1960-йиллардаги динга мансублик ҳақидаги саволлар мамлакатнинг катта қисми учун инобатга олинган бўлса, миллат ва тил хусусидаги саволларсиз улар жуда кам ҳолларда қўлланилган. Дин тўғрисидаги савол 1897 ва 191939 йилларда ўтказилган аҳолини рўйхатга олиш дастурларига киритилган. ўзбекистонда ўтказилган аҳолини рўйхатга олиш жараёнлари 1926 йил 17 декабрь, 1939 йил 17 январь, 1959 йил 15 январь, 1970 йил 15 январь, 1979 йил 17 январь, 1989 йил 12 январларда ўтказилган.

1970 йил 15 январда ўтказилган аҳоли рўйхатида 18та савол бўлиб, аввалгиларидан фарқи миграция ҳақидаги савол киритилган. 1979 йил 17 январда ўтказилган аҳоли рўйхати 16 пунктдан иборат бўлиб, 11 савол ҳамма жойда, 5 та савол аҳолининг 25 фоизида ўрганилди. 1989 йил 12 январда ўтказилган рўйхатдаги саволлар 25 пунктдан иборат бўлиб, 18та савол аҳолини ва 7та савол яшаш тарзини ўрганишга бағишиланади (4).

Аҳолини рўйхатга олиш дастурида қуйидаги саволлар бўлиши мумкин:

1. Аҳолининг ҳудудлар бўйича жойлашиши: қишлоқ аҳолиси, шаҳар аҳолиси, аҳоли ҳаракатлари.

2. Аҳолининг жинси, ёши, никоҳланганлик даражаси ва оиласи

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

ҳолати бўйича таркиби.

3.Аҳолининг миллий, этник таркиби, сўзлашиш тили, фуқаролик ҳолати.

4.Аҳолининг маълумотлари бўйича таркиби, яшаш манбалари, халқ ҳўжалиги тармоқларидаги иштироки, ижтимоий келиб чиқиши.

5.Оилавий таркиби.

6.Туғилиш, оиласда тирик туғилган болалар сони, яна туғилиши керак бўлганг болаларга муносабат.

7.Аҳолининг яшаш шароитлари.

Аҳоли рўйхатининг дастури аҳолининг иқтисодий, ижтимоий таркибидаги ҳолатларини баҳолашга қаратилган ҳамда аҳолини рўйхатга олиш оралиғида ўтган вақт ичидаги ўзгаришларни акс эттирувчи саволлар тўпланишидан иборат бўлиб, ушбу саволларнинг ҳар бирiga алоҳида жавоб бериш қийинчилик туғдирмаслиги керак. Шу билан бирга жавоблар жамият миқёсидаги илмий-назорат ташкилотлари ва жаҳон стандартлари талабларига жавоб бериши керак. аҳоли рўйхати дастурини тузиш пайтида мамлакатдаги саводхонлик даражаси, милий ва этник хусусиятлар, миллий урф одат ва удумлар ҳисобга олинади. Акс ҳолда кўзланган натижа чиқмаслиги мумкин. аҳолини рўйхатга олишда ҳар бир ҳисобчига ўртacha 400-500 шахсни ҳисобга олиш назарда тутилган. Ўзбекистон мустақилликка эришганидан бўён аҳолини рўйхатга олиш жараёнини ўтказгани йўқ. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 5

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

февралдаги ПФ-5655-сон “Ўзбекистон Республикасида 2022 йилда аҳолини рўйхатга олиш концепциясини тасдиқлаш тўғрисида”ги фармони муҳим аҳамиятга эгадир. Бу эса аҳоли сони тўғрисидаги маълумотлар базасини аниқлаштириш ва шу орқали давлатимизнинг ижтимоий-иктисодий кўрсаткичларини аниқлашда муҳим аҳамият касб этади.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Бўриева М.Р.Демография асослари.-Тошкент,2001-166.
2. Основы демографии:Учебное пособие/КосовП.И.,Беренdevа А.Б.-2-еизд,доп и перераб-М.:ИНФРА-Москва,2010-С.29
3. Abdurahmonov Q,Abduramanov X.Demografiya.Toshkent.Noshir,2011.-44b.
- 4.Исоқова Т.Хўжақулов Х.Демография статистикаси.-Тошкент,2004.-166.

Ўзбекистонда кимё саноати ва унинг муаммолари

Хоразм вилояти Урганч тумани 15 сонли мактаб кимё фани
уқитувчиси **Бобоева Ойгул Дурдибоевна**

Хоразм вилояти Богот тумани 31 сонли мактаб кимё фани уқитувчиси
Олланазарова Богдагул Рустамовна

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6573785>

Аннотация: Инсоннинг қадимдан кимёвий моддалар ва ходисалар билан таниш бўлганлиги тарихдан маълум. Кимёнинг дастлабки ривожланиши даврларидағи фикрлар, тассавурлар, тадқиқотларларни ўрганишда кўплаб қадимги замон чет эл олимлари билан бир қаторда ўзбек диёрининг фарзандлари бўлмиш олимларининг ҳам муносиб ҳиссалари бор. Мақолада Ўзбекистонда кимё саноати ва унинг муаммолари ёритилган.

Калит сўзлар: Кимё, саноат, олимлар, замонавий саноат, муаммолар, моддалар.

Кимёнинг дастлабки ривожланиши даврларидағи фикрлар, тассавурлар, тадқиқотларларни ўрганишда кўплаб қадимги замон чет эл олимлари билан бир қаторда ўзбек диёрининг фарзандлари бўлмиш олимларининг ҳам муносиб ҳиссалари бор.

Ҳозирги кунга келиб республикамиизда замонавий саноатнинг юздан ортиқ тармоғи бор. Кимёвий саноатнинг юксалишига катта хисса

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

қўшаётган “Чирчиқ электрохимпром” , Навоий ва Фарғона азот бирлашмалари, Олмалиқ , Самарқанд, Қўқон кимё заводлари республикамизнинг кимёвий ўғитга бўлганэҳтиёжини қондирибгина қолмай , қўшни республикаларга ҳам маҳсулот жўнатади. Республикаизда органик моддалар ишлаб чиқариш тез суратлар билан ўсиб бормоқда.

Жумладан, “Чирчиқ электрохимпромда” капролактам, мочивина, Навоий ва Фарғона азот бирлашмасида ацетат тола , Тошкент лак-бўёқ заводида карбоксиметил целялюзоза, алкид смолалар ва бошқалар.

Ўзбекистонда кимё фани ва саноатининг ривожланиши учун табиий, ижтимоий –иқтисодий ва маънавий шарт- шароитларнинг мавжудлиги мазкур ҳудудда йирик фан ва маданият ўчоғини шакллантирди. Хилма-хил фойдали қазилмалар , арzon энергия манбаи бўлмиш гидроресурслар бой табиий хом ашё захираси бу ўлкада катта кимёнинг шаклланиши ва тараққий топиши учун асос бўлди. Бу ерда энг аввало пахтачиликни кўтаришга хизмат қиласиган саноат тармоқлари барпо этилди. Минерал ўғитлар , сунъий ва синтетик толалар ,кислоталар ўсимликларни кимёвий ҳимоялаш воситалари ,табиий газ ва нефтни қайта ишлаш маҳсулотлари , металлар ва уларнинг қотишмалари, лак- бўёқ материаллари, дори препаратлари, қурилиш ашёларива бошқалар Ўзбекистоннинг кимёвий ва унга турдош саноат корхоналаридан олинмоқда ва ишлаб чиқарилмоқда.

Республикамиз кимё саноатиниг түнгич корхонаси Чирчиқдаги “Электрохимпром” ишлаб чиқариш бирлашмаси бўлиб ,у 1935 йилда Чирчиқ азотли ўғитлар заводи номи билан қурилган ва аммиакли селитра , аммиак, водород, кислород, азот, оғир сув, нитрат кислота, карбомид каби маҳсулотлари билан ном қозонган. Ҳозирги кунда Чирчиқда копролактам заводи ҳам фаолият кўрсатмоқда. Азотли ўғитлар ишлаб чиқарувчи йирик корхоналардан яна бири Фарғонадаги “Азот”ишлаб чиқариш бирлашмасидир. У ерда аммиакли селитра , нитрат ва сирка кислоталар, дефолиантлар, ацетилцеллюлоза ва бошқа кўпгина анорганик ва органик моддалар олинмоқда ва истемолчиларга етказибберилмоқда. Навоий шаўрида электрокимё комбинати номи билан 1960 йилларда қуриб ишга туширилган корхона ҳам бугунги кунда юксак даражада ривож топиб “Навоий азот” ишлаб чиқариш бирлашмасига айланди. Кенг тармоқли ушбу масканда аммиакли селитра, нитрат ва сирка кислоталар, аммиак, цианид кислота акрилонитрил, метанол, ацетилен, нитрон тола каби маҳсулотлар тайёрланмоқда. Навоийда заҳарли кимёвий воситалар ишлаб чиқарувчи электр кимё заводи ҳам мавжуд.

Самарқанд ва Олмалиқ кимё заводлари фосфорли минерал ўғитлар ишлаб чиқаришга ихтисослашган йирик кимёвий корхоналардир. Уларда аммафос, фасфат кислота, ювиш воситалари ва бошқа ўўпгина органик ва анорганик таркибли маҳсулотлар ишлаб чиқарилмоқда, Фарғона кимёвий толалар заводида сунъий ва синтетик ип-газламалар ҳамда тўқималар тайёрланмоқда.

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

Фарғона фуран бирикмалари кимёвий заводи, Янгийўл ва Андижон биокимё заводларида саноат ва қишлоқ хўжалик чиқиндиларини кимёвий ва биокимёвий қайта ишлаш йўли билан турли спиртлар ҳар хил эритувчилар, турли гетроциклик бирикмалар ва бошқа қимматли маҳсулотлар олинмоқда.

Фарғона нефтни қайта ишлаш заводи негизида яратилган ишлаб чиқариш бирлашмасида турли углеводородлар, сурков мойлари, ранг-баранг органик синтез маҳсулотлари истеъмол бозорига чиқарилмоқда. Шу ўринда, гарчи органик моддалар кимёси ва технологияси камроқ дахлдор бўлса ҳам республикамизнинг иккита йирик: Олмалиқ кон металлургия комбинати ва Бекободдаги Ўзбекистон металлургия заводини ҳам тилга олиш ўринлидир. Тошкент лак-бўёқ заводи, чинни заводи, кимё фармацевтика заволи, полимер ишлаб чиқариш корхонаси маҳсулотларининг ҳам ўз ўрни бор.

Ўзбекистонда кимё фани ва саноатининг ривожланишига катта ҳисса қўшган дуеёга машҳур олимлар ҳам етишиб чиқдилар. Ўзбекистон Фанлар академиясининг академиги ва унинг президенти бўлиб ишлаган, Обид Содиқович Содиқов (1913-1987)дир. Унинг тадқиқотлари органик ва биорганик кимё соҳаларига таалуқли бўлиб, алкалоидлар ,юқори молекуляр спиртлар , ғўза ўсимлиги моддалари, биологик фаол бирикмалари, доривор воситалар, биостимуляторларни ўрганишга бағишланган.

Ўзбекистоннинг асосий техника ўсимлиги ғўзани комплекс кимёвий

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

тадқиқ қилиш ва пахта кимёси ҳамда технологиясига доир оламшумул илмий –амалий ишлар жаҳонда биринчи марта О.С.Содиқов раҳбарлигига бажарилди.

Ватанимизнинг йирик кимёгар олимларидан яна бири Ўзбекистон Фанлар академиясининг академиги Собир Юнусовдир. У ўсимлик моддалари кимёси соҳасида дунёнинг энг машҳур олимлари даражасига кўтарилилди. 700 дан ортиқ алкалоидларни ажратиб олиш, 300дан зиёд алкалоиднинг тузилишини биринчи марта ўрганиш ишлари унинг иштироки ва раҳбарлигига бажарилди. 10 дан ортиқ доривор алкалоидли воситаларнинг тиббиёт амалиётига киритилиши, 100дан зиёд ўта зарур алкалоидларни олимнинг янги манбаларини топилиши каби ишлар ҳам С.Юнусов номи билан боғлиқ.

Ўзбекистон Фанлар академиясининг академиги Ҳамдам Усмонович Усмонов мамлакатимиизда пахта целлюлозаси кимёсининг асосчиларидан бири. Ғўзапоя ва пахта чиқиндиларидан саноат миқёсида фойдаланиш, табиий ва синтетик полимерлар кимёси ва физикасини ривожлантириш ишлари унинг номини дунёга танитди. Академик Карим Содиқович Аҳмедов синтетик юқори молекуляр бирикмалар асосида тупроқ структурасини яхшилаш, унинг эрозиясини камайтириш, сув режимини созловчи ва ҳосилдорликнинг ўсишига самарали таъсир этувчи препаратларни яратилиши ишларига раҳбарлик қилди.

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

Ўзбекистон минерал ўғитлар ишлаб чиқариш бўйича Марказий Осиё минтақасидаги давлатлар орасида етакчи ўринда бормоқда.

Ҳозирги вақтда азотли минерал ўқитлар, “Чирчик электркимё саноати”, Навоий ва Фарғона “азот” ишлаб чиқариш бирлашмаларида, фосфорли ўғитлар, Самарқанд, Олмалиқ, Қўқон заводларида ишлаб чиқарилмоқда. Қашқадарё вилоятидаги калий хлорид конидан табиий калийли ўғит сифатида фойдаланилмоқда.

Ўзбекистонда ишлаб чиқарилаётган ўғитлар хорижий давлатларга ҳам экспорт қилинмоқда.

Хх асрнинг охирига келиб сув биринчи даражали хом ашёга айланди. Чунки сув эритувчи модда. Ҳозирги кунда сув танқислиги ҳамма жойда сезилиб турибди. Шунинг учун кимё саноати сувни кам сарфлайдиган жараёнлар айниқса яроқсиз сувларни тозалаб берувчи ихтиrolарнинг кенгайтириш керак. Мамлакатимизда 1000-1200 млд м3сув керак бўлса, саноат эҳтиёжи учун 500млн. М3 қишлоқ хўжалигига эса бунга 10 маротаба кўп сув керак бўлади.

Республика кимё корхоналарида, Самарқанд, Олмалиқ, Қўқон ўғит заводларида чиқинди фосфогипс тоғлари пайдо бўлган. Уларни сақлаш учун бир неча юз гектар унумдор ер керак бўлган бўлса, атроф - муҳитни чангитмаслик учун бир неча млн. сўм сарфланиши керак.

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

Кимёгарлар цементга 10-20% миқдорда қўллашни, ундан пардозлаш, сувоқларни тайёрлаш ёки тегирмонларда майдалаб ленолеум, сунъий чармга тўлдиргич қилиб ишлатишни таклиф қилдилар. Саноат чиқиндиларини қайта ишлаш ва уларни фойдали моддаларга айлантириш маҳсус илмий масалаларни ечишга ҳам боғлиқ, кундан-кунга пластмассага бўлган талаб ошиб бормоқда. Агар ўз хизматини бажариб бўлган пластмасса бир формадан, иккинчи формага ўтказилмаса пластмасса тоғлари пайдо бўлади. Саноатнинг резина буюмлар ишлаб чиқариш жараёни замонанинг асосий талаби. Чиқиндисиз технологияга айлантириш мумкин.

Саноатда ифлосланган сувларни колонналардан ўтказиб чучитилади ва яроқли хом ашё ҳолатига келтирилади. Бундай технологик усул билан бир томондан саноат чиқинди сувларини қайта ишлатишга йўл очилса, иккинчи томондан нодир ва ноёб элементларни денгиз ва океан сувларидаги ажратиш кимё саноатидаги ютуқлардан биридир. Табиатда ресурсларни қайта тиклаш ва шу орқали ўзини ўзи ҳимоя қилишни табиатнинг ўзидан ўрганиш керак. Ер юзида йилига млярд тонна ифлосланган сув парланиб булат ҳосил қиласи ва улардан ўта тозаланган сув –ёмғир, қор сифатида ҳовза ва дарёларни тоза сувга тўлатади.

Қишлоқ хўжалигини химиялаштириш, механизациялаш ва ўсимликларни янги серҳосил ва касалликка чидамли навларини яратиш устида қизғин иш олиб борилмоқда. Қишлоқ хўжалигини химиялаштириш ўзининг юз йиллик тарихи даврида шундай мўжизалар яратдики, тоғ жинслари, кўмир, нефт, газ, ўрмонзорлар,

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

ўсимликларнинг ҳамма тури, ҳаво, сув ва бошқалар хом ашёга киради. Маълумки ер юзи ва ер қаъридаги хом ашёнинг миқдори қанчалик беҳисоб бўлмасин кўплаб сарфлаш натижасида уларнинг захираси камаяди.

Хх аср бошида синтетик моддалар олина бошланиши муносабати билан мавжуд “табиий моддалар чегарасидан” чиқиб кетилди. Ҳозир кимё фан табиатда тенги йўқ бирикмаларни синтез қилади, инсон ҳаёти учун лозим бўлган барча нарсани –озик –овқат, кийим-кечак, дори-дармон, уй-жой, асбоб-ускуналарнинг кўп турларини ишлаб чиқаради. Кимё табиатда каучук, пластмасса, толалар, заарсиз дори-дармонлар, қишлоқ хўжалиги учун ўғитлар, ҳашорат ва бегона ўтларга қарши ишлатиладиган заҳарли моддалар тайёрлаб берадиган фандир. Олимлар 10-12 хил шифобахш дори-дармонни олиш учун 4000 табиий бирикмани текширадилар ёки маданий ўсимликларни ёввойи ўсимликлар таъсиридан ҳимоя қилувчи 8-10та кимёвий моддаларни олиш учун 10000 дан ортиқ бирикмани синовдан ўтказадилар. Яқин йилларгача Америка Қўшма Штатларида ҳар бир янги технологияни жорий этиш учун ўртacha 450 назарий масала ечилиб, ундан 98 варианти тан олингани ҳолда 8 таси технологик синовдан ўтиб, биттаси амалга оширилар эди. Бинобарин , келтирилган даромад барча харажатларни қоплаб катта фойда келтирас эди. Шунинг учун кимё фанига бошқа соҳаларга қараганда 2 марта кўп маблағ ажратилади. Дунёда олинадиган папентларнинг 20% кимё соҳасига тўғри келади. Кимё нинг истиқболи фундаментал

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

фанларнинг ривожланиши, жумладан. Математика, физика, электроника, биология ютуқлари билан чамбарчас боғлиқдир. Кимё етакчи фан сифатида бошқа соҳаларни ўстиради, янгидан –янги йўналишларнинг ташкил топишига асос бўлади. Ҳозирги кунда янги кимёвий модда ва жараёнларнинг инсоният учун хизматини ҳеч ким инкор қила олмайди. Чунки, кимёнинг юткzlари халқ фаровонлигини оширади, унинг тобора ўсиб бораётган талабларига жавоб беради. Асримизнинг 80-йилларида ҳар бир инсон ўз фаолиятида 300 дан ортиқ кимёвий моддалардан фойдаланса, ундан 50 таси ип-газлама. 200 таси уй-рўзфор асбоб-ускуналари. Лок-бўёқ, 50 таси эса доридармон сифатида хизмат қиласи. Озиқ –овқат, парфюмерия соҳаларида ишлатиладиган кимёвий ҳосила сони 900 га яқинидир. Ҳозирги замон электроника, автоматика фанлари кимёвий жараённинг энг мураккаб муаммолариниҳам ечиб бера олади. Аммо шуни ҳам айтиш керакки. Бу соҳада олимларнинг назарий билимлари билан мутахассисларнинг татбиқ ишлари орасида анчагина “узилиш” бор.

Бундан 100 йил муқаддам АҚШ ларининг Нью-Джерси шаҳрида акаука Хайэтлар қоғозни нитрат кислотаси билан ишлаб, унга камфарани аралаштириб, полиграфия саноати учун ғилдираклар ясадилар ва унга цеплулоид номини бериб, биринчи пластмассани ихтиро қилдилар. Ўша вақтда Америкада авжга чиқсан биллиард ўйинининг фил тиши сүякларидан тайёрланган соққалари учун конкурс эълон қилинган эди. Конкурс шартига кўра, биллиард соққасини сунъий материаллардан тайёрлаган кишига 10000 доллар берилар эди.

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

Тадбиркор ака-ука Хайэтлар “целлULOид” дан биллиард соққаларини ясад, конкурс мукофатига сазовар бўлдилар. Бу пластмассатарихида буюк ихтиро эди.

Пластмассаларнинг барча саноат тармоқларидағи истиқболи кундан-кунга, йилдан – йилга ошиб бормоқда. Самолётлар бундан ҳам баланд учиши учун мустаҳкам полимерлар керак. Радио, телевизор, магнитафонларнинг сифатини ошириш, оғирлигини камаутириш, хизмат даврини чўзиш янги полимерларни қўллашга мунтазир. Маҳаллий ва енгил саноат буюмларининг хилларини кўпайтириш полимерлар билан чамбарчас боғлиқ. Медицинада энг оғир касалларни даволашда, ҳатто “сунъий юрак” ни тайёрлашда полимерларнинг тенги йўқ. Шу вақтгача асосий қурилиш материаллари – ёғоч, цемент, мармар, темир ва пўлатдан иборат эди. Эндиликда, қурилиш ишлари муддати жуда тезлашиб кетди. Айниқса 2000 йилга келиб, ер юзидағи аҳолининг сони 6- 6,5 миллиарга етганда уларни уй – жой, жамоат иншоотлари билан таъминлаш пластмасса саноатига боғлиқ эмасмикан. Олимларнинг фикрича, бирдан – бир йўл шу бўлса керак. Бу деган сўз ёғоч, темир, пўлат, цементларнинг қадри камаяди деган сўз эмас, балки традицион ва умривоқий материаллар полимерлар билан бирга ишлатилса, келажакда қурилиш саноати олдидаги барча муаммоларни ҳал қиласди. Полимер уй-жойлар XXI аср мўъжизасидир. Пластмассалардан ғовак ва эластик хилларидан машинанинг олди, орқа капот ва панеллари ясалса, машинанинг тўқнашганда ҳайдовчи

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

ва пассажирлар ортиқча зарар етмайды, деформация бўлган қисмларини осонлик билан тиклаш имконияти туғилади. Темирни пластмассалар ёрдамида ялтиратиш мумкин.

Европаликлар биринчи марта каучук билан 1496 йили Христорф Колумбанинг Америка қитъасини очиш экспедициясидан кейин танишганлар. Каучук Бразилияда ўсадиган гевея дарахтининг ширасидан олинган.

Кўпчилик олимлар каучукнинг иссиқлиқ таъсирида юмшаб, ёпишқоқлиги ортиши устида бош қотирдилар. Ниҳоят 1841 йили англиялик олим Гудъир фан соҳасида катта кашфиёт қилди. У театрга боришга шоша туриб, иш столи устида турган бир бўлак каучукни олтингугурт сақланган яшикка тасодифан тушириб юборганини ўзи ҳам сезмади. У театрдан қайтиб келгунича яшикдаги каучук резинага айланиб қолган эди. Энди уиссиқдан ёпишқоқ бўлмайдиган ва мустаҳкамлиги анча яхшиланган материалга айланди. Шундан сўнг резинага бўлган эҳтиёж кун сайин ортиб бораверди.

Каучук бозори автомобиль ихтиросидан сўнг қизиб кетди ва “транспортнинг оёқ кийимига” айланди. XX асрнинг бошидан бошлаб, синтетик каучук олиш ишлари бошланиб кетди. Синтетик каучукдан автомовиль, самолёт ғилдираклари, шиналар тайёрланади. Ўзбекистон ва қўшни республикаларда ҳали ишга туширилмаган

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

имкониятлар жуда кўп. Хом ашё манбалари йиллар ўтиши билан камаймайди, аксинча кўпаяди. Чунки унинг асосида фотосинтез реакциялари ётади. Кимё саноати корхоналарида Хитой, АҚШ, Япония, Германия, Италия фирмалари билан ўзаро фан-техника, савдо соҳаларида ҳамкорлик йўлга қўйилган, хорижий шериклар иштирокида қўшма корхоналар ташкил этилмоқда. Кимё саноати корхоналарини давлат тасарруфидан чиқариш ва уларни асосан акциядорлик жамиятларига айлантириш ишлари давом этмоқда.

Республика мустақилликка эришгандан кейин Ўзбекистондаги кимё корхоналари негизида 1991 йилда давлат концерни ташкил этилди. 1994 йилдан концерн “Ўзбеккимёсаноат” ўюшмасига айлантирилди. Уюшма таркибида бугунги кунда 22 та ишлаб чиқариш корхонаси ва бирлашма, 8 та қўшма, 3 та илмий тадқиқот, 1 та лойиха институтлари, ташқи савдо бирлашмаси ва бошқа ташкилотлар фаолият кўрсатмоқда.

Фойдаланилган адабиётлар.

1. Н.Тўхлиев. “Ўзбекистон республикасининг иқтисодиёти” Давлат миллий нашриёти. Тошкент 1998 йил.
2. “Халқ таълими” журнали.
3. М.Асқаров. “Ўзбекистон кимёсининг истиқболи”. Тошкент. Ўзбекистон “ФАН” нашриёти-1985 йил.
4. Асқаров И. Гофуров К. Кимё. 9- синф.-2002 йил.

5. Нишонов.И. Тешабоев.С. “Анорганик кимё”. 7- синф.
6. Хомченко.Г.П.Олий ўқув юртига кирувчилар учун кимёдан қўлланма.-Тошкент.”Ўқитувчи”. 1997 йил.
7. Органик кимёдан тестлар.-Тошкент:”Ўқитувчи” 2002 йил.
- 8.Кимё ўқитишда меҳнат муҳофазаси ва хавфсизлик техникаси (ўқув методик қўлланма).-Тошкент:”Ўқитувчи”.1995 йил.-104 бет.

Ҳуқуқбузарликларнинг якка тартибдаги профилактикасини
ташкил этиш йўналишлари

Ф.И.Дўстмуродов

308-гурӯҳ курсанти

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6599103>

Ҳуқуқбузарликларнинг якка тартибдаги профилактикаси
қўйидагиларни ҳисобга олган ҳолда белгиланади:

шахснинг, унинг ижтимоий муҳитининг ўзига хос хусусиятлари,
ижтимоий-маиший шароитлари ва турмуш тарзи;

шахснинг ғайриижтимоий хулқ-атвори;

ҳуқуқбузарлик содир этишга мойиллиги;

содир этилган ҳуқуқбузарликнинг ижтимоий хавфилик даражасини
тавсифловчи бошқа омиллар.

Ҳуқуқбузарликларнинг мажбурловчи ва чекловчи хусусиятдаги якка
тартибдаги профилактикаси қонунда назарда тутилган асосларда
қўлланилади.

Ҳуқуқбузарликларнинг якка тартибдаги профилактикаси қонун
ҳужжатларига мувофиқ бошқа чора-тадбирларни ҳам ўз ичига олиши

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

мумкин.

Қуйидагилар ҳуқуқбузарлик содир этишга мойил шахслар сифатида эътироф этилади:

- тажовузкор руҳий касаллар;
- ихтисослаштирилган ўқув-тарбия муассасаларидан қайтганлар (хулқ-автори тузалғанлиги сабабли ушбу таъсир чорасини қўллашни давом эттиришга муҳтож эмас деб топилиб, мазкур муассасаларда бўлиши юзасидан суд томонидан белгиланган муддат ўтишидан олдин чиқарилган шахслар бундан мустасно);
- ҳеч қаерда ишламайдиган, ишёқмас, «текинтомоқ» фуқаролар; – мустақил фикрга эга бўлмаган, бирорларга кўр-кўrona эргашиб кетадиган ва диний фундаменталистик ғояларга берилувчан шахслар;
- давлатнинг олиб бораётган сиёсатига нисбатан асоссиз қарши фикр билдирувчилар;
- ўзига нисбатан қамоқقا олиш билан боғлиқ бўлмаган эҳтиёт чораси танланган жиноят содир этишда айбланувчилар;
- иш фақат жабрланувчининг шикояти билан қўзғатиладиган ҳолларда унинг шикояти бўлмаганлиги учун жиноят иши тутатилганлар.

Электронная торговля и её развитие в Узбекистане

Зухра Отақўзиева, к.э.н., доцент Ташкентского университета информационных технологий им. Муҳаммада ал-Хоразмий
тел.: +998911635115, e-mail: zukhra.otakuzieva@rambler.ru

Улугбек Нортожиев, студент 3 курса Ташкентского университета информационных технологий им. Муҳаммада ал-Хоразмий
тел.: +998935635509, e-mail: ulugbek.nortojiyev@mail.ru

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6569374>

Несмотря на небольшой исторический период развития, цифровая экономика направлена, в первую очередь, на применение цифровых технологий в торговле и интернет-услугах - электронная коммерция, интернет-банкинг, электронные платежи, интернет-реклама, интернет-игры и др. Необходимо отметить, что сегодня в мире цифровые платформы стали основной бизнес-моделью для таких крупных корпораций, как «Амазон», «Алибаба», «Фейсбука», «иБэй», «Убер», «Диди чусин» или «Эйрбнб». Эти корпорации владеют существенными преимуществами, выступая в роли посредников и инфраструктурных площадок. Они обладают возможностями регистрации и получения данных по всем операциям между пользователями цифровых платформ. Стремительное развитие

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

электронной торговли заложило основы рыночного механизма в виртуальном пространстве, что привело к устойчивому росту количества сделок. Все эти изменения привели к становлению новой системы рынка, которая несёт радикальные изменения существующих моделей экономического поведения агентов рынка. В цифровой экономике агентами являются цифровые потребители и цифровые поставщики. В специализированной литературе цифровой потребитель трактуется как лицо приобретающий товар или получавший о товаре онлайн информацию. Сегодня в мире наблюдается постоянный рост количества цифровых потребителей в силу того, что всё больше желающих отдают предпочтение онлайн-технологиям выбора и приобретения товаров или услуг. Цифровые поставщики характеризуются тем, что используют онлайн-технологии продажи товаров или услуг, а используемая ими бизнес-модель направлена на создание виртуальных предприятий, представляющие собой институты виртуального пространства экономики. В то же время необходимо подчеркнуть, что большинство предприятий не могут быть полностью виртуальными и кроме них, также существуют и материальные элементы. К виртуальным элементам можно отнести объем знаний, существующий в записях и машинах, накопленный предприятием и сотрудниками, а к материальным - составные элементы продукции, технологии и механизмы, требующиеся для поддержки персонала и сетей.

Сегодня в большинстве научных публикаций в понятие электронная торговля включает только розничные продажи Интернет-магазинов

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

в стране базирования, а также экспортные продажи. Продажи в сегменте B2B в статистику электронная торговля не включаются, хотя на его долю приходится значительно более высокие показатели.

Относительно новой тенденцией является использование инструментов электронной торговли, прежде всего веб-сайтов, созданных продавцами в виртуальном пространстве интернета для развития торговых операций в странах мира. Это позволяет компаниям увеличивать экспортные продажи через веб-сайты. Для правильного обозначения данного вида торговли в англоязычной терминологии используется термин cross border trade, в российской научной литературе используется термин «трансграничная торговля». В результате активизации международной электронной торговли во многих странах на внутренних рынках возрастает конкуренция со стороны иностранных компаний, которые предоставляют возможности покупки товаров приемлемых по качеству и цене. Данная конкуренция на внутренних рынках усиливается во всех странах со стороны владельцев зарубежных площадок.

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

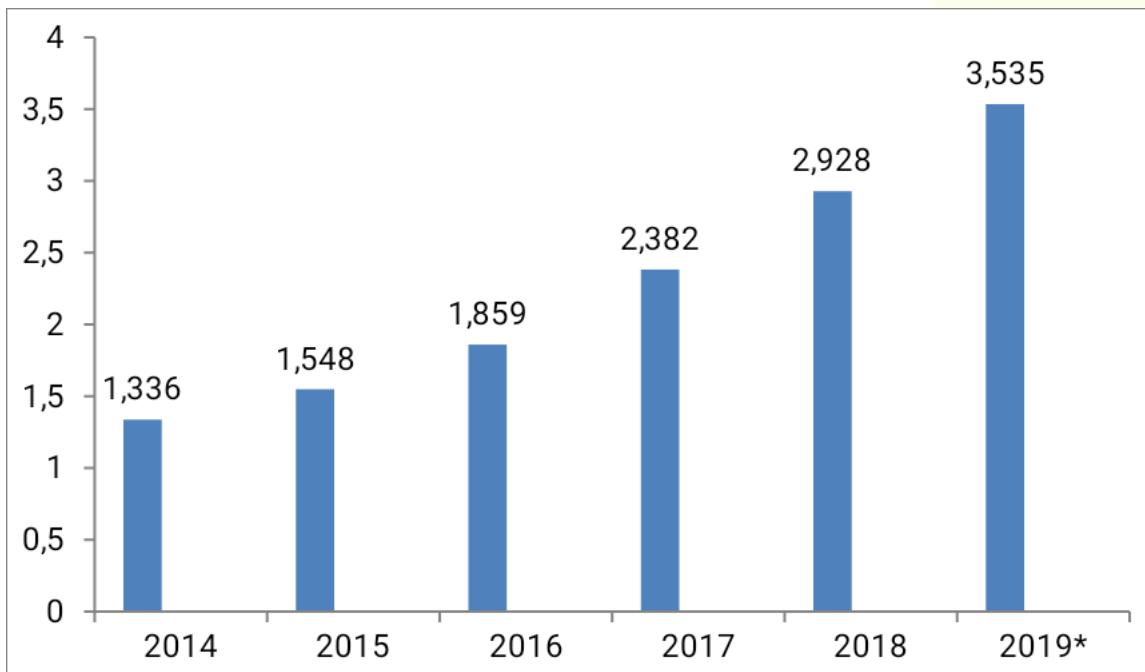

Рисунок 4.3. Динамика изменения электронной торговли
за 2014-2019 гг., трлн. долл. США.

Выход электронной торговли стран мира на международный рынок, позволил создать международную электронную торговлю (МЭТ), которая растёт достаточно быстрыми темпами. Объем продаж товаров через каналы электронной торговли в сегменте B2C (Business-to-consumer, бизнес для клиента) достиг в мировой экономике внушительных размеров на внутренних, внешних и в целом мировых рынках.

Торговля B2C, появившаяся как сегмент розничных продаж товаров на внутреннем рынке, быстро расширяется, предлагая на рынках

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

других государств экспортные продажи. По оценкам Глобального института McKinsey - McKinsey Global Institute (MGI), на долю экспортных продаж Интернет-магазинов приходится примерно 12% мировой торговли физическими товарами.

В целом, за 2018 год во всем мире 1,8 миллиарда человек приобрели товары через интернет и при этом 57% покупателей приобрели товары у иностранных продавцов. За последние 5 лет объемы электронной торговли выросли более чем в два раза. Глобальная электронная торговля в 2019 году выросла на 20,7% – до \$3,535 трлн. Несмотря на очевидные высокие темпы роста, в 2019 году наблюдается спад по сравнению с предыдущими двумя годами: электронная торговля выросла на 28% в 2017 году и 22,9% в 2018 году. Прогнозировалась, что 2021 году мировая электронная торговля достигнет \$5 трлн, хотя темпы роста упадут ниже 20% к 2020 году.

Несмотря на достижение высоких показателей объемов торговли через интернет, сегодня возникают определенные препятствия на пути развития этой коммерческой деятельности. К таким препятствиям относятся принимаемые в ряде стран протекционистские меры внешнеторговой политики, недостаточный уровень развития соответствующей инфраструктуры и принятых международных нормативных документов в области МЭТ.

Одним из важнейших инфраструктурных составляющих коммерческой деятельности в электронной торговле являются цифровые торговые площадки (платформы или маркетплейсы). К

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

ним относятся специализированные веб-сайты торговых компаний или отделов продаж компаний, занятых реальным производством товаров. Торговые площадки фирм, занимающихся электронной торговлей, дают возможность компаниям расширять коммерческие операции, с их помощью представляется возможность найти потенциальных покупателей и партнеров во многих странах.

Платформы или маркетплейсы предлагают участникам виртуального пространства современные онлайн-сервисы для поиска покупателей и поставщиков, облегчают принимать заказы, принимают платежи и координируют и развиваются логистику доставки товаров. Многие из этих платформ и онлайн-магазинов являются собственностью крупнейших таких компаний как Amazon, Facebook, eBaу или Etsy. Одни компании предлагают и продают обширный круг товаров, а другие специализируются на нишевых рынках, например продажи-покупки товаров для определённой узкой группы клиентов.

В Узбекистане за последние годы приняты ряд законодательно-нормативных документов и мер, направленных на развитие электронной торговли, что принесли ощутимые результаты и оживление на рынке. Тем не менее, анализ индикаторов электронной торговли республики довольно скромные и уступают средним мировым показателям (табл. 1).

Таблица 1.

Индикаторы электронной коммерции.

**ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR**

№	Факторы финансовой доступности	Узбекистан , %	Страны мира , %
1	Количество людей, имеющие счета в финансовых институтах	37	69
2	Количество людей, имеющие кредитные карты	0,6	18
3	Количество людей, имеющие счета мобильных денег	р/д	4,4
4	совершает онлайн покупки и / или оплачивает счета онлайн	7,1	29
5	Количество женщин, имеющие кредитные карты	0,6	17
6	Количество мужчин, имеющие кредитные карты	0,5	20
7	Количество женщин, осуществляющие онлайн сделки	4	28
8	Количество мужчин, осуществляющие онлайн сделки	10	30

Электронной коммерция, как базовый институт цифровой экономики республики, включает в себя виртуальные предприятия, электронные торговые площадки, электронные платёжные системы, интернет-реклама и др. Для ведения Национального реестра субъектов электронной коммерции в Узбекистане разработан и запущен сайт (www.e-tijorat.uz), который дает субъектам предпринимательства возможность на добровольной и бесплатной основе подать заявку на вступление в реестр в электронной форме.

Наиболее активно в республике из элементов электронной коммерции развиваются электронные торговые площадки. Принятые в Узбекистане меры (законодательно-нормативные,

инфраструктурные) позволили стремительно развиваться электронной торговле, что заложило основы рыночного механизма в виртуальном пространстве. В настоящее время наблюдается увеличение количества электронных торговых площадок и систем, что привело к устойчивому росту количества сделок и объема оборотов. В качестве участников электронной торговли в Узбекистане выступают информационные посредники. В соответствии с статьи 12 закона РУз «Об электронной коммерции» к информационным посредникам относятся ряд юридических лиц, в том числе осуществляющие организацию электронных ярмарок, аукционов и конкурсов. На сегодняшний день в Узбекистане в качестве информационного посредника выступают ряд электронных площадок и платформ – торговая платформа OLX (<https://www.olx.uz/>), торговая площадка для бизнеса (<https://www.prom.uz/>), портал корпоративных закупок (<https://zakupki.prom.uz/>), электронная торговая площадка Trade Uzbekistan (<http://tradeuzbekistan.com/>), система развития экспорта и импорта Uzbek-Trade, бесплатная электронная торговая площадка для малого и среднего бизнеса Universal.uz (<http://universal.uz/>), электронная торговая площадка для сельхозпроизводителей республики (www.agrosale.uz), текстильная электронная торговая площадка (www.uzbtextile.com), Республиканский центр собственности (<https://rmm.uz/>), АО «Узбекская республиканская товарно-сырьевая биржа» (<https://uzex.uz/>), АО «Республиканская фондовая биржа «Тошкент» (www.uzse.uz) и др.

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

Торговая платформа OLX начала свою деятельность в Узбекистане в 2004 году как Torg.uz, а с 2015 года работает под брендом OLX и является частью международной сети площадок объявлений OLX, которая представлена в более чем 40 странах. Ежемесячно база сервиса OLX в республике пополняется приблизительно на 100 тысяч новых предложений. С помощью платформы OLX в Узбекистане можно найти, продать или купить почти все, что угодно. На платформе можно найти объявления интересующей вас тематики - поиск работы, услуги, продажа автомобилей, недвижимости, электроники и многое другое. На OLX предлагаются товары любой ценовой категории. Любой желающий может найти или опубликовать объявление – как с мобильного устройства с помощью бесплатного приложения, так и с компьютера.

Электронная торговая площадка для сельхозпроизводителей республики Agrosale.uz предоставляет участникам агробизнеса просматривать предложения потенциальных партнеров, публиковать информацию о собственных товарах и услугах, расширять торгово-партнерские связи.

Textile Control работает на рынке Узбекистана с 2010 года и является первой производственной компанией, которая соединила в себе обычные мощности производителя текстильной продукции и грамотный маркетинг. Текстильная электронная торговая площадка Textile.uz информирует участников о производимой продукции предприятий текстильной, швейно-трикотажной и шелковых отраслей; о мировых производителях и поставщиках

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

технологического оборудования, фурнитуры, аксессуаров и красителей; о поставщиках услуг.

Prom.uz является торговой площадкой, которая специализируется в сегменте B2B. На данной платформе предприятия и индивидуальные предприниматели предлагают потенциальным клиентам промышленные, строительные, оптовые товары, сырье и материалы, оборудование и спецтехнику, товары и услуги для ведения бизнеса и т.д. Можно зарегистрироваться на платформе и бесплатно разместить до пяти позиций.

Руководители торговой площадки Prom.uz и Ассоциации Международного бизнеса и технологий создали систему развития экспорта и импорта Uzbek-Trade. Uzbek-Trade – это портал об экспорте и импорте созданный для всех компаний и предпринимателей заинтересованных в экспорте товаров и услуг из Республики Узбекистан, а также в импорте продукции на узбекский рынок. Uzbek-Trade - это полный каталог экспортёров, производителей и импортёров работающих на рынке Узбекистана. На платформе представлены следующие разделы:

- все для дома и сада, изделия из металла, резины и пластика, машиностроение и оборудование, обувь и кожаные изделия, одежда и текстильная продукция,
- продукты питания, сельскохозяйственная продукция, строительные материалы, тара и упаковка, транспорт и комплектующие, химическая продукция и фарма, электроника и бытовая техника,

электрооборудование.

Система состоит из нескольких отдельных инструментов для продвижения экспорта и импорта. Во-первых, это портал экспортёров Узбекистана на английском языке – Uzbek-Trade.com. Данный портал своеобразная витрина узбекской продукции для закупщиков из всех стран дальнего зарубежья. С другой стороны, портал для экспортёров на русском языке (Uzbek-trade.ru) стал мостиком между узбекским производителем и рынком СНГ. Также, создан портал для размещения компаний заинтересованных в работе на узбекском рынке (Uzbek-Trade.uz). На нем размещаются предложения как узбекских компаний занимающихся импортом, так и зарубежных производителей и брендов интересующихся входом на рынок Узбекистана.

Электронная торговая площадка Trade Uzbekistan представляет отечественным производителям-экспортёрам продукции взаимодействовать с внешнеторговыми компаниями и покупателями, предоставляет возможности ведения переговоров и заключения сделок. На данной электронной торговой площадке отечественными производителями-экспортёрами предлагаются различные виды товаров и услуг. Электронная торговая площадка Trade Uzbekistan создана на основе опыта ведущих и уже зарекомендовавших себя мировых брендов в сфере электронной коммерции. Площадка рассчитана на продвижение продукции отечественного рынка на зарубежные, путём укрепления узнаваемости бренда продукции, увеличения географии

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

сотрудничества, расширения деловых кругов и улучшения бизнес среды в целом. Trade Uzbekistan является системой, которая удобна для взаимодействия экспортёров с внешнеторговыми компаниями и покупателями, с возможностью ведения переговоров и заключения сделок в онлайн режиме. К основным преимуществам можно отнести:

Наличие широкого ассортимента экспортных товаров;

- возможность 24-часового мониторинга запросов и постоянного консалтинга;
- удобный и простой интерфейс;
- обширная объём полезной информации для развития бизнеса;
- наличие международного домена.

Бесплатная электронная торговая площадка Universal.uz для малого и среднего бизнеса была создана в июне 2016 года. На площадке для продавцов предлагается поток заказов и канал сбыта, что позволяет предприятиям продвигать свою продукцию через каталог товаров и услуг и предложения заказчикам. Учитывая, что площадка создана для малого и среднего бизнеса, поэтому процедура закупок значительно упрощена и бесплатна для всех участников торгов. Нет никаких формальностей по электронной цифровой подписи, регистрации компании, обеспечению заказов, срокам проведения закупки, отчетности и подписанию документов. Торговая площадка информирует всех потенциальных исполнителей по электронной

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

почте. В базе площадки более 1 млн. Компаний, и поставщики могут выставлять свои предложения прямо по электронной почте.

В заключении можно сказать, что учитывая тенденции развития электронной торговли, на сегодняшний день электронная коммерция стала неотъемлемой частью современной экономики. Все больше потребителей приобретают товары посредством сети Интернет, а коммерческие организации, так или иначе, используют возможности данной сети при осуществлении предпринимательской деятельности. По оценкам McKinsey, к 2030 году мировая электронная коммерция может увеличить объем международной торговли на 1,3-2,1 триллиона долларов, что увеличит объем торговли промышленными товарами на 6-10%.

Рекомендуемая литература

Кубкина Ю.С. Электронная коммерция: роль, понятие, направления // Terra Economicus. 2012. Т. 10. № 2. Ч. 2. С. 52-59.

2. Gulyamov S.S., Ayurov R.X. Рақамли иқтисодиёт ва унинг асосий ривожланиш йўналишлари. УзР Статистика Қўмитаси электрон журнали, 2019 йил ноябрь, 2-сон. 10 бет.

3. А.Т. Кенжабаев Рақамли трасформациялашув шароитида электрон тижорат ва рақамли маркетинг Рақамли иқтисодиёт: Ўзбекистонда ривожлантириш истиқболлари ва жаҳон амалиёти. Халқаро илмий-амалий онлайн конференция материаллари – Тошкент: Бизнес ва

тадбиркорлик олий мактаби 2020. – 937 б. –Б.455-458.

4. Ayupov R.X. O'zbekistonda raqamli iqtisodiyot rivojlanishining asosiy yo'nalishlari. "Молия" илмий журнали, Т.: ТМИ, №4-сентябрь, 2019, 25-35 бетлар.
5. Отакўзиева З.М. Развитие информационной экономики в Узбекистане: особенности и проблемы. East European Scientific Journal (Warsaw, Poland), №4, 2015, page 51-55.
6. Digital economy. [Электронный ресурс], онлайн: http://ec.europa.eu/growth/sectors/digital-economy/importance/index_en.htm. (Дата обращения 1.09.2020).

Элементы комбинаторики

Давлятова Озода Шавкатовна

Учитель математики школы №31 Пахтачинского района
Самаркандской области

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6584455>

Аннотация: Комбинаторные вопросы в статье. Правило добавления. Правило умножения. Дублирование мест размещения. Неповторяющиеся замены. Уникальные места размещения. Неповторяющиеся группы выделены.

Ключевые слова: комбинаторика, комбинаторные задачи, правило сумм, правило умножения, упорядоченное размещение множеств, перестановки, группировки.

Задачи, связанные с различными сочетаниями элементов и нахождением их количества, называются комбинаторными задачами. Подобные проблемы встречаются на практике. Это предполагает размещение частей набора объектов или частей набора в той или иной форме. Например, Фермер распределяет между своими рабочими разные задания, офицер выбирает наряд из дежурных солдат, шахматист выбирает из серии прогулок лучших и так далее. К ним относятся выбор различных комбинаций работы, выбор солдат, выбор ходьбы.

Комбинаторные задачи изучаются в разделе математики - комбинаторике. В комбинаторике изучаются конечные множества, их частичные множества, отражения и кортежи конечных множеств. Поэтому комбинаторику можно считать частью теории конечных множеств.

Решение многих комбинаторных задач основано на двух основных правилах: сложении и умножении.

Правило сложения помогает найти количество элементов комбинации двух конечных множеств, а правило умножения помогает найти количество элементов их декартова произведения.

Предположим, что у нас есть конечное множество A . Обозначим количество его элементов через $n(A)$.

Например, если $A = \{a, b, c, d\}$, то $n(A) = 4$.

2. Правило суммы. Пусть A и B – конечные множества.

1) Если так,

$$n() = n(A) + n(B).$$

Например, если $A = \{1, 2, 3\}$, $B = \{a, b, c, d\}$, то $n() = 3 + 4 = 7$.

2) Если так, то $n() = n(A) + n(B) - n()$.

Например, комбинация множеств $A = \{a, b, c, d, e\}$, $B = \{d, e, f, g\}$ состоит из 7 элементов (а не 9 элементов). Это связано с тем, что элементы d и e присутствуют в обоих наборах и участвуют в наборе

один раз. Итак, вам нужно вычесть 2 из 9, то есть

$$\pi() = \pi(A) + \pi(B) - \pi() = 5 + 4 - 2 = 7.$$

3. Правило умножения. $A = \{,,\dots,\}$ и $B = \{,,\dots,\}$

пакеты предоставляются. Покажем, сколько () пар можно составить из элементов этих множеств. Все пары можно расположить следующим образом:

(, (,..., (

(, (,..., (,

(, (,..., (

Эта таблица состоит из n строк и m столбцов со всеми парами $n \cdot m$.
Здесь

Правило умножения записывается в виде. В общем можно доказать

Общая форма задачи комбинаторики относительно правила умножения такова: если элемент может быть выбран t -методом, то u -элемент может быть выбран p -методом,) упорядоченная пара может быть выбрана методом метод.

Например, если вас просят найти, сколько способов записать двузначное число с разными числами от 1 до 9, вы можете сделать

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

это следующим образом. Есть 9 способов выбрать число 1 и 9 способов выбрать число 2. Это означает, что искомые двузначные числа равны единице.

Рассмотрим теперь основные комбинаторные задачи и способы их решения.

4. Повторяющиеся места размещения. Найдите количество кортежей длины k , образованных элементами множества элементов задачи X .

Чтобы решить эту задачу, нам нужно найти количество кортежей в десятикратном умножении. Учитывая, что произведение декартионов состоит из кортежей длины k , то $n(X) = m$, поэтому по правилу умножения

Это означает, что количество кортежей длины k , составленных из элементов множества X с элементом m , равно mk . В комбинаторике такие наборы называются позициями m -элементов и обозначаются. Примером. Из набора из 4 элементов $X = \{a, b, c, d\}$ можно составить кортежи длины 2.

Решать. . Таким образом, можно построить 16 процессий. Эти шествия включают:

(a; a), (a; b), (a; c), (a; d)

(b; a), (b; b), (b; c), (b; d)

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

(в; а), (в; б), (в; в), (в; г)

(г; а), (г; б), (г; в), (г; г)

5. Неповторяющиеся замены. Масала. Сколькоими способами можно отсортировать множество X с элементом m ?

Перед решением задачи дадим понятие упорядоченного множества. Дан набор X с элементом m . Если его элементы каким-либо образом пронумерованы, то такое множество называется упорядоченным.

Запишем в виде $X = \{\}$. Один и тот же набор можно сортировать по-разному.

Например, учеников в авторстве можно отсортировать по возрасту, росту, весу и инициалам. Для решения задачи отсортируем элементы множества X следующим образом:

Номер 1 может быть присвоен любому элементу. Следовательно, после того, как 1-й элемент выбран m -методом, 2-й элемент выбирается 1-м методом

m - можно выбрать 1 метод и так далее, остается только один метод для выбора последнего элемента. Общее количество сортов по правилу умножения равно $m(m-1)(m-2)\dots 2 \cdot 1$. Уни $m!$ и читается как произведение первых m натуральных чисел или m факториала. Он определяется по. Это означает, что множество X с элементом m можно отсортировать методом!. называется количеством неповторяющихся замен элемента m .

Например. Сколькими способами можно рассадить 12 гостей на 12 стульях?

Решение. Нужно найти количество уникальных перестановок из 12 элементов.

$$= 12! = \text{га тэн.}$$

Итак, 12!. Этот метод может принять гостей.

6. Уникальные места размещения. Масала. Сколько упорядоченных множеств из k элементов можно составить из множества X с элементом m ?

Это более общая задача, чем предыдущая, за исключением того, что сортировка заканчивается на k -элементе. Их общее количество

$$m(m-1)(m-2)\dots(m-k+1)$$

равно произведению. Обозначается m и называется количеством уникальных размещений от m до k :

$0!=1$ предполагается. Например. Из 30 учеников в классе 3 активных ученика можно выбрать несколькими способами.

Решение. метод можно выбрать. 7. Неповторяющиеся группы. Масала. Сколько наборов k -элементов имеется в множестве X с элементом m ? Количество множеств из k элементов множества X с

т элементами вычисляется по формуле и называется числом неповторяющихся группировок из k элементов.

Например. Сколькими различными способами можно выбрать 5 учеников для участия в 30-ти учениках в группе?

Решать. Поскольку порядок участников не имеет значения, мы находим количество подмножеств из 5 частей коллекций из 30 предметов:

Следовательно, методом 144306. можно выбрать 5 студентов.

Теперь давайте посмотрим на некоторые свойства видимых чисел.

Используя свойства 20 и 30, вы можете последовательно вычислить значение чисел в представлении.

По 30 объектам, по 20 из них. Числа в представлении можно расположить в виде треугольника Паскаля:

C00 1

C01 C11 1 1

C02 C12 C22 1 2 1

C03 C13 C23 C33 1 3 3 1

C04 C14 C24 C43 C44 1 4 6 4 1

Здесь числа в каждой строке $(a + b)$ т равны биномиальным

коэффициентам в распределении многочлена:

$$(a + b)^0 = 1$$

$$(a + b)^1 = a + b$$

$$(a + b)^2 = a^2 + 2ab + b^2$$

$$(a + b)^3 = a^3 + 3a^2b + 3ab^2$$

$$(a + b)^4 = a^4 + 4ab^3 + 6a^2b^2 + 4ab^3 + b^4$$

Последняя формула называется биномом Ньютона. На самом деле она уже присутствовала в произведениях Умара Хайяма.

ИСПОЛЬЗОВАННАЯ ЛИТЕРАТУРА

1. Алимов Ш. А. и др. Основы алгебры и анализа, учебник для 10-11 классов. Ташкент, «Учитель», 1996 г. и последующие издания.
2. Под редакцией Колмогорова А. Н. Основы алгебры и анализа. Учебник для 10-11 классов. Ташкент, «Учитель», 1992.
3. Вафоев Р.Х. и соавт. Основы алгебры и анализа. Учебник для академических лицеев и профессиональных колледжей. Ташкент, «Учитель», 2001.
4. Абдухамидов А.У. и соавт. Основы алгебры и анализа. Тестовый учебник для академических лицеев и профессиональных колледжей. Ташкент, «Учитель», 2001.
5. Антонов К.П. и др. Сборник задач по элементарной математике.

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

Ташкент, «Учитель», 1975 г. и более поздние издания.

6. Под редакцией Сканави М. Н. Набор задач по математике.

Ташкент, «Учитель», 1983 г. и последующие издания.

БАНКЛАРДА БЕРИЛГАН КРЕДИТЛАР ХИСОБИ

Янгибоев Файзиддин Бозарович

Термиз Давлат Университети Иқтисодиёт ва туризм факултети

Магистратура бўлими “Бухгалтерия ҳисоби” йўналиши 2-курс
магистранти

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6599396>

АННОТАЦИЯ

Тижорат банклар томонидан кредит бериш янада кенгайиб бормоқда. Улар давр тараққиёти билан шаҳдам қадам ташлаш мақсадида ҳамда рақобат курашига бардош бера олишда ўз ҳизмат турларини кўпайтиришлари ва ривожлантиришлари шарт. Бу ўз навбатида тижорат банклари хусусий капиталининг миллий ва ҳалқаро стандартлар даражасига яқинлаштириш бўйича илмий ҳамда амалий аҳамиятга эга бўлган тадқиқотлар олиб борилишини тақазо этмоқда.

Калит созлар: Тижорат банк, дебит, кредит, кредит ҳисобварағи, Бухгалтерия ҳисобининг ҳалқаро стандартлари (БХХС), капитал, захири фонди, ҳисоб варақ, Кредит оператсиялари, шартнома, баланс.

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

ABSTRACT

Lending by commercial banks is expanding. They need to increase and develop their services in order to keep pace with the times and to withstand competition. This, in turn, requires scientific and practical research to bring private capital of commercial banks closer to national and international standards.

Keywords: Commercial bank, debit, credit, credit account, International Accounting Standards (IAS), capital, reserve fund, account, Credit operations, contract, balance sheet.

АННОТАЦИЯ

Расширяется кредитование коммерческих банков. Им необходимо увеличивать и развивать свои услуги, чтобы идти в ногу со временем и выдерживать конкуренцию. Это, в свою очередь, требует научно-практических исследований по приближению частного капитала коммерческих банков к национальным и международным стандартам.

Ключевые слова: Коммерческий банк, дебет, кредит, кредит, счет, Международные стандарты финансовой отчетности (МСФО), капитал, резервный фонд, счет, Кредитные операции, договор, баланс.

КИРИШ

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

Бугунги кунда Республикаизда иқтисодиётни ривожлантиришга йўналтирилган банк кредитлари ҳажмининг ошиши, банк кредитларидан фойдаланаётган турли мулкчилик ва хўжалик юритиш шаклидаги мижозлар миқдори кўпайиши ва банклар томонидан берилаётган кредитларни оқилона жойлаштириш ва улар самарадорлигини ошириш, берилган кредитлар ҳамда улар бўйича ҳисобланган фоизларни ундириб олишни таъминлаш банклар кредит портфели устидан доимий назорат қилиб бориш асосий иши деб талаб қилинмоқда.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 7 февралдаги ПФ-4947 сонли “Ўзбекистон республикасини янада ривожлантириш бўйича ҳаракатлар стратегияси тўғрисида”ги, фармони банк тизимининг бошқариш механизмларининг хар бир элементини ўзаро боғлиқ холда ўрганиш ва таҳлил этиш орқали мавжуд муаммоларни эчимини топиш ва уларни ўз вақтида бартараф этишни тақозо этади.

Хозирги кунда банк активлари таркибида кредитларнинг улуши 80 фоизга, кредит портфели таркибида узоқ муддатли кредитларнинг улуши 95 фоизга, хорижий валютадаги кредитларнинг улуши 55 фоизга яқин бўлиши кредит рискининг даражаси юқорилигидан ҳамда у тўғрисида маълумотлар тез ва сифатли шаклланиш зарурлигидан далолат беради.

Тижорат банклар томонидан кредит бериш янада кенгийиб бормоқда. Улар давр тараққиёти билан шаҳдам қадам ташлаш мақсадида ҳамда рақобат курашига бардош бера олишда ўз ҳизмат турларини

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR, TAKLIF VA YECHIMLAR

кўпайтиришлари ва ривожлантиришлари шарт. Бу ўз навбатида тижорат банклари хусусий капиталининг миллий ва ҳалқаро стандартлар даражасига яқинлаштириш бўйича илмий ҳамда амалий аҳамиятга эга бўлган тадқиқотлар олиб борилишини тақазо этмоқда.

Шунингдек, тижорат банклари нафақат субъектларни кредитлаш балки, ушбу ресурслардан кутиладиган натижани бухгалтерия ҳисоби орқали назорат қилишни тақозо этади.

МУҲОКАМА ВА НАТИЖАЛАР

Иқтисодиётимизга хорижий ва маҳаллий сармояларни жалб қилиш, бугунги кунда, шубҳасиз йирик инвестиция лойиҳаларини молиялаштириш борасида ўзига хос маблағ манбаи бўлиб хизмат қилмоқда. Шу сабабли, мамлакатимиз ҳукумати томонидан ушбу масалага кенг миқёсда эътибор қаратилиб, бу борада бир қатор қарор ва фармонларнинг ҳаётга тадбиқ қилинаётганлиги, хорижий ва маҳаллий сармояларни жалб қилишга ижобий таъсир кўрсатмоқда.

Юртимизга хорижий инвестицияларни жалб қилишда банкларнинг капиталлашув даражаси муҳим аҳамиятга эга.

Бу эса тижорат банкларининг корхоналарни модернизациялаш, техник ва технологик жиҳатдан қайта жиҳозлашдаги инвестиция жараёнларида кенг иштирок этиши, шу асосда рақобатбардош, экспортга йўналтирилган маҳсулот ишлаб чиқаришни кенгайтириш

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

ва аҳоли бандлигини оширишни таъминлаш билан боғлиқ бўлган йирик инвестиция лойиҳаларини молиялаштиришда қўл келади. Шунингдек, тижорат банки капиталининг доимий ўсиши орқали хорижий банкларнинг ишончини қозонишга эришилади. Бу эса, ўз навбатида, мамлакатимизга янада кўпроқ хорижий банкларнинг маблағларини жалб қилишга замин яратади. Ипотека-банк мамлакатимизнинг етакчи банкларидан бири сифатида йирик инвестиция лойиҳаларини молиялаш имкониятига эга.

“Ипотека-банк” акциядорлик тижорат ипотека банки кредит ташкилоти бўлиб, Ўзбекистон Республикасининг “Банклар ва банк фаолияти тўғрисида”ги Қонуни ва Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2005 йил 16 февралдаги “Уй-жой қурилиши ва уй-жой бозорини янада ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПҚ-10-сонли қарорига мувофиқ, давлат акциядорлик уй-жой жамғарма банки “Ўзуйжойжамғармабанк” ҳамда “Замин” давлат акциядорлик ипотека банки акциядорларининг 2005 йил 16 апрелдаги қўшма умумий йиғилиши қарорига асосан ташкил этилган.

“Ипотека-банк” акциядорлик тижорат ипотека банки, “Ўзуйжойжамғармабанк” давлат акциядорлик уй-жой жамғарма банки ҳамда “Замин” давлат акциядорлик ипотека банки негизида ташкил этилган бўлиб, уларнинг барча хуқуқ ва мажбуриятлари бўйича шу жумладан, мулкий, молиявий ва бошқа мажбуриятлари, шунингдек юридик ва жисмоний шахсларнинг пул маблағлари сақланиши ҳамда ўз вақтида қайтарилишини кафолатлаш бўйича хуқуқий вориси ҳисобланади.

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

2022 йилнинг 1 январь ҳолатига республика ҳудудлари бўйлаб банкнинг 39 та филиали, 17 та минибанки, 113 та банк хизматлар маркази, 212 та универсал кассалари ҳамда 71 та 24/7 шохобчаси мавжуд бўлиб, улар томонидан 48,5 мингдан ортиқ фаол хўжалик юритувчи субъектларга ва 3,0 млн.га яқин жисмоний шахсларга банк хизматлари кўрсатиб келинмоқда.

Банкнинг асосий вазифалари сифатида қуидагиларни келтириш мумкин:

юридик ва жисмоний шахслардан омонатлар қабул қилиш ҳамда қабул қилинган маблағлардан таваккал қилиб кредит бериш ёки инвестициялаш учун фойдаланиш;

тўловларни амалга ошириш;

якка тартибдаги уй-жой қурилиши учун имтиёзли узоқ муддатли ипотека кредити бериш тизимини жорий этиш;

якка тартибда уй-жой қурувчиларга ва аҳоли учун турар жойлар барпо этадиган хўжалик юритувчи субъектларга кредит олишда кўмаклашиш;

уй-жой қурилиши учун ипотека кредити беришни ривожлантиришга хорижий инвестициялар, жумладан кредитларни, шунингдек халқаро ва маҳаллий молия институтлари инвестиция ҳамда грантларини жалб этиш;

レスпублика миңтақаларида Банкнинг ихтисослаштирилган хизматларидан аҳолининг кенг фойдаланишини таъминлайдиган

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

филиаллар шохобчасини ривожлантириш; замонавий, тежамли, бозорда талаб юқори бўлган қурилиш материаллари ишлаб чиқарувчи корхоналарни кредит билан таъминлаш.

Банкнинг вазифаларига эътибор берадиган бўлсак, асосий қисми кредитлар билан боғлиқдир.

2021 йилда банк фаолиятида инвестицион лойиҳаларни танлаш, таҳлил қилиш, уларни миллий ва ҳорижий валютада кредитлаш ишлари янада ривожланди. Бунда асосий эътибор корхона ва ташкилотларнинг ишлаб чиқариш, хизмат кўрсатиш ва иқтисодиётнинг бошқа реал секторлари йўналишидаги замонавий технологияларни республикамизга киритиш ҳамда янги ишчи ўринларини яратишга йўналтирилган лойиҳаларни молиялаштиришга қаратилмоқда. Инвестиция дастури доирасида иқтисодиётнинг реал сектори корхоналарини қўллаб-қувватлаш, ишлаб чиқаришни модернизация қилиш, техник ва технологик янгилаш жараёнида банкларнинг молиявий кўмаги катта бўлмоқда. Банк ҳам бу борада етарлича сармоя йўналтириб, ишлаб чиқариш жараёнининг кенгайиши, корхоналар фаолиятининг юксалишига қўшаётган ҳиссаси йил сайин ортмоқда.

Ипотека банкнинг инвестицион лойиҳаларни молиялаш билан боғлиқ саъй-ҳаракатлари банк мижозларининг экспортбоп, жаҳон бозорида

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

рақобатбардош маҳсулотлар ишлаб чиқариш ҳажмининг ўсишига хизмат қилди. Иқтисодиётимизнинг турли тармоқларини янада қўллаб-қувватлаш, бу борада чет эл инвестицияларини фаол жалб қилиш мақсадида хорижий кредит линиялари орқали кредитлаш тизими янада такомиллаштирилди.

«Ипотека-банк» АТИБ томонидан 2021 йилда активлар салмоғини ошириш, мустаҳкам ресурс базасини шакллантириш, ресурслардан оқилона фойдаланиш ҳамда банк таваккалчиликларини самарали бошқариш сиёсатини қўллаш борасидаги ишлар изчил давом эттирилган.

Ипотека-банкнинг 2022 йил 1 январь ҳолатига асосий кўрсаткичлари ва молиявий натижалари қўйидаги маълумотларда акс эттирилган:

банкнинг активлари йил бошига нисбатан 23,5 фоизга қўпайиб, 40,0 трлн. сўмни ташкил этди;

кредит портфели йил бошига нисбатан 19,4 фоизга қўпайиб, 28,21 трлн. сўмни ташкил этди;

жалб қилинган депозит маблағлари йил давомида 66,6 фоизга қўпайиб, 15,8 трлн. сўмни ташкил этди;

умумий капитали йил бошига нисбатан 19,0 фоизга қўпайиб, 5,09 трлн. сўмни ташкил этди;

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

2.1-расм. «Ипотека-банк» АТИБ активлари, кредитлари динамикаси (трлн. сўм)

Банкни ривожлантириб бўйича олиб борилган ишлар натижасида 2021 йилда банк активлари 2017 йилга нисбатан 3,5 баравар ўсиб, 40,0 трлн. сўмни ташкил этди. Берилган кредитлар ҳам йилдан йилга ўсиш тенденциясига эга бўлган ва 2017 йилга нисбатан 2,9 баравар кўпдир. Бу банкнинг кредит операциялари активларига нисбатан тезроқ ўсиш тенденциясига эга бўлган.

«Ипотека-банк» АТБнинг 2021 йилги иш фаолиятида активларни бошқаришда юқори ликвидлиликни таъминлаш билан бирга молиявий барқарорлик ва даромадлиликни оширишга эришилган.

2.1-жадвал

«Ипотека-банк» АТИБ активлари таҳлили

№	АКТИВЛАР	2020 й.		2021 й.		Ўзариши
		млрд. улуши,	млрд. улуши,	млрд. улуши,	млрд. улуши	

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR, TAKLIF VA YECHIMLAR

BEST ARTICLE
RESPUBLIKA
ILMIY – ONLAYN
KONFERENSIYASI
2022

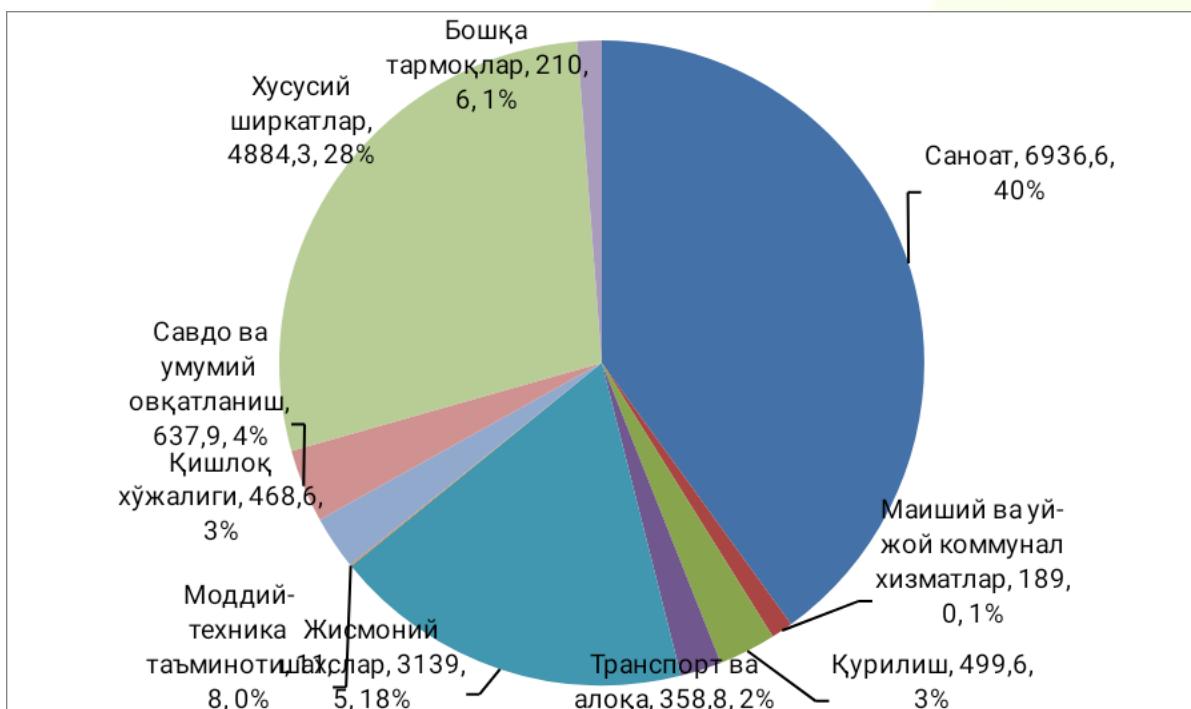
		сўм	%	сўм	%	сўм	, %
1	Пулмаблағлари	636	2,0	673	1,7	37	5,8
3	Бошқабанкларданолинадиганмабл ағлар	5035	16,0	8365	20,9	3330	66,1
6	Олди-сотди ҳисобварақлари, соф	761	2,4	1097	2,7	336	44,2
7	Инвестициялар, соф	131	0,4	127	0,3	-4	-3,1
8	Кредит ва лизинг операциялари, соф	23620	75,2	28313	70,6	4693	19,9
9	Асосийвоситалар, соф	360	1,1	353	0,9	-7	-1,9
10	Ҳисобланганфоизли ва фоизсиздаромадлар	664	2,1	818	2,0	154	23,2
11	Банкнингбошқа мол мулки, соф	24	0,1	73	0,2	49	204,2
12	Бошқаактивлар, соф	175	0,6	290	0,7	115	65,7
13	Жамиактивлар	31406	100	40109	100,0	8703	27,7

2021 йилда банк активларининг 90 фоизга яқини даромад келтирувчи активлар ҳиссасига тўғри келиб, бу кўрсаткичнинг ҳажми ўтган йилга нисбатан ошган. Активлар таркибида асосий ўринни мижозларга берилган кредитлар ва лизинг эгаллаб, унинг салмоғи 2021 йилда 70,6 фоиз ёки 28313 млрд. сўмни ташкил қилган. Ўтган йилга нисбатан 4693 млрд. сўмга ошган. Банк активлари таркибида бошқа активлар салмоғи анча паст кўрсаткичга эга бўлган. Тўғри кредит операциялари салмоғи юқори бўлиш кераклилиги доимо такидлаб келинади, лекин банкнинг бошқа активлари таркибида юқори даромад келтирувчи инвестицияларнинг салмоғи анча паст

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR, TAKLIF VA YECHIMLAR

даражада.

Кредит сиёсатини такомиллаштириш жараёнида банк томонидан асосий эътибор кредит хатарларининг минимал даражасини сақлаб туришга ҳамда кредит портфели ҳажмини кенгайтиришга қаратилди.

2.2-расм. «Ипотека-банк» АТИБ кредит портфели иқтисодиёт тармоқдари бўйича таркиби (2021 йил, млрд. сўм (%да) ҳисобида)

Расмдан кўриниб турибдики банк томонидан берилган кредит, лизинг, факторинг иқтисодиётнинг турли тармоқларини қамраб олган. Кредит портфели таркибида энг катта улушга саноат (40%), хусусий ширкатлар (28%), жисмоний шахслар (18%), моддий техника таъминоти (11,8%) эгаллаган. Бошқа иқтисодиёт тармоқларига берилган кредитлар салмоғи паст даражада эканлигини кўриш

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

мумкин.

Банк томонидан берилган кредитларни халқаро кредит линиялари асосида қўриб чиқсак.

Шу ўринда кредит линиялари, жумладан халқаро кредит линиялари ҳақида тўхталиб ўтсак. Хорижий банк амалиётида кредитлашнинг икки усули маълум.

Биринчи усулнинг аҳамияти ҳар бир ссуда индувидуал тартибда кўриб чиқилишидадир. Кредит маълум мақсаддаги маблағ эҳтиёжини қондиришга берилади. Ушбу усул аниқ муддатга кредит ажратишда қўлланилади.

Иккинчи усулда кредит банк томонидан қарз олувчига олдиндан белгилаб қўйилган кредит лимити бўйича берилади, бунда қарз олувчи унга қўйилган тўлов ҳужжатини ўз вақтида тўлаш мажбуриятини олади.

Кредитлашнинг ушбу шакли кредит линияси деб аталади. Очилган кредит линияси кредит ҳисобига барча ҳисоб-китоб пул ҳужжатларини банк ва мижоз ўртасидаги шартномага асосан тўлаш 1 йилга очилади, аммо кредит линияси ундан қисқа муддатга ҳам очилиши мумкин. Кредит линияси муддати давомида мижоз банк билан қўшимча келишувни истаган вақтида кредит олиши мумкин. Аммо банк қарз олувчининг молиявий ҳолатини заифлашганини аниqlаса, мижозга белгиланган лимит чегарасида кредит беришдан бош тортиши мумкин. Кредит линияси, одатда, молиявий барқарор ва

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

эътиборли мижозларга очилади. Мижоз илтимосига биноан кредитлаш лимити қайта кўриб чиқилиши мумкин.

Кредит линияси – банк ёки бошқа кредит ташкилотининг қарз оловчига маълум давр мобайнида келишилган лимит доирасида ҳуқуқий жиҳатдан расмийлаштирилган кредит бериш мажбуриятидир. Кредит линиясининг очилиши кредитор ва қарздорнинг узоқ муддат давомидаги хамкорлигини англатади.

Шу ўринда халқаро кредит линиясига таъриф бериб ўтсак: халқаро кредит линияси бу халқаро миқиёсда қарз оловчига маълум давр мобайнида келишилган лимит доирасида ҳуқуқий жиҳатдан расмийлаштирилган кредит бериш мажбуриятидир.

Кредит линияси бир йилдан ошмаган хар қандай муддатга тўлов ҳужжатларини тўлаш учун берилади, у қайта тикланадиган ва тикланмайдиган бўлиши мумкин. Бунда лимит тугагандан сўнг банк ва қарздор ўртасидаги муносабат ўз паёнига етади.

Ушбу берилган таърифлардан кўриниб турибдики кредит линиясида қарз бериш муддатлари турлича Т.Костеринанинг фикрича кредит линияси қисқа муддатга очилади, О.Лаврушиннинг фикрича муддат аҳамиятга эга эмас бўлиб, асосий эътибор кредитнинг мақсимал миқдорига каратилади.

Булардан хуроса қилган ҳолда халқаро кредит линиясига қўйидагича таъриф берсак мақсадга мувофиқ бўлади: халқаро кредит линияси халқаро молия институтлари томонидан қарз оловчиларга маълум

бир муддатга кредит лимити доирасида кредит бериш мажбуриятини англатади.

Ушбу кредит линиясининг иккитасини қўриб чиқсак.

Бош келишув ва номери (Займ №)	Basic Agreement (АсосийКелишув)
Кредиткелишувинингмиқдори (валютаси)	кўздатутилмаган
Кредит линияси ўзлаштиришгамуддат (бошланғич ва охиргисанаси)	06.11.2013 кўздатутилмаган
Кредит линиясимаблағларинингйўналтиришмақсади (соҳаси)	Узоқмуддатлийихаларним олиялаштириш
Кредит линиясимаблағларинингйўналтиришҳудудлари	Германия
Харбирлойихабўйичаажратиладиганкредитнингми нимал ва максималсуммаси	камидা 500 мингйевро
Тақдимэтиладиганвалютаси	Евро
Мазкур кредит линия хисобиданажратиладиганкредитнингмаксималму ддати	10 йил
Мижозлойихасибўйичабериладиганимтиёзлидавр (банк портфели бўйича)	18 ой
Хорижий кредит ресурсиқиймати (ХМИ, чет эл банки, Молиявазирлиги)%	6 ойликЛибор/Еурибор+2-4%
Бошқарувкомиссияси (Management fee)	0,50%
Банкмаржаси	1-5%
Жами (умумий) тахминийилликфоизставкаси	6-10%
Мазкур кредит линияҳисобиданажратилганкредитларбўйичаўрт ачатортилганфоизставкаси (банк кредит портфели асосида)	5,30%
Шартномамиқдорининг кредит хисобиданмолиялаштирадиганулуши	85%
Ҳужжатларниқўрибичиқишишмуддатлари (филиал, Бош банк, Чет ел банки, EKA, ARSP ва б.)	30 кун

2.2-жадвал

Landesbank AG (Германия) кредит линияси давлатларидан асбоб-ускуналар харид қилиш учун мижозлар томонидан тақдим қилинган лойиҳаларни молиялаштириш учун берилади.

Бош келишув ва номери (Займ №)	Basic Agreement (АсосийКелишув)
Кредиткелишувинингмиқдори (валютаси)	кўздатутилмаган
Кредит линиясиўзлаштиришгамуддат (бошланғич ва охиргисанаси)	06.11.2013 кўздатутилмаган
Кредит линиясимаблағларинингйўналтиришмақсади (соҳаси)	Узоқмуддатлийхаларним олиялаштириш
Кредит линиясимаблағларинингйўналтиришхудудлари	Германия
Харбирлойихабўйичаажратиладиганкредитнингминимал ва максималсуммаси	камида 500 мингйевро
Тақдиметиладиганвалютаси	Евро
Мазкур кредит линия хисобиданажратиладиганкредитнингмаксималмуддати	10 йил
Мижозлойихасибўйичабериладиганимтиёзлидавр (банк портфели бўйича)	18 ой
Хорижий кредит ресурсиқиймати (ХМИ, чет эл банки, Молиявазирлиги)%	6 ойликЛибор/Еурибор+2-4%
Бошқарувкомиссияси (Management fee)	0,50%
Банкмаржаси	1-5%
Жами (умумий) тахминийилликфоизставкаси	6-10%
Мазкур кредит линияҳисобиданажратилганкредитларбўйичаўрт ачатортилганфоизставкаси (банк кредит портфели асосида)	5,30%
Шартномамиқдорининг кредит хисобиданмолиялаштирадиганулуши	85%
Ҳужжатларникурибичиқишмуддатлари (филиал, Бош банк, Чет ел банки, EKA, ARSP ва б.)	30 кун

2.3-жадвал

Ушбу кредит линиялардан кўриниб турибдики кредит линияларининг йўналиши, мақсади, кредит суммаси, фоиз ставкаси, муддати, имтиёзли даври, воситачилик хақи, таъминоти ва сўндирилиш муддати турлича бўлади.

Кредитлар мижознинг талаб қилиб олинадиган депозит ҳисоб рақами жойлашган жойда берилади. Кредитлар алоҳида ссуда ҳисоб рақами очиш ва фермер хўжалигининг асосий фаолияти билан боғлиқ товар-моддий бойликлар, асбоб-ускуналар ва бошқа хизматлар учун қарз олувчининг тўлов топшириқномаларини тўлаш йўли билан нақд пулсиз берилади.

Биз фермер хўжалигига халқаро кредит линияси ҳисобидан берилган кредит операцияларини кўриб чиқамиз. Қисқа муддатли кредит операциялари бўйича:

Дебет 13301 - Хусусий корхоналар, хўжалик ширкатлари ва жамиятларга берилган қисқа муддатли кредитлар

Кредит 10301 - “Марказий банкдаги вакиллик ҳисобварафи – Ностро”, 10501 - “Бошқа банклардаги вакиллик ҳисобварақлари - Ностро” (агар маблағ олувчига бошқа тижорат банки томонидан хизмат кўрсатилса), ёки Кредит – маблағ олувчининг талаб қилиб олунгунча депозит ҳисобварафи (агар маблағ олувчига мазкур банкда хизмат

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

кўрсатилса).

Узоқ муддатли кредит операциялари бўйича:

Дебет 15501 - Хусусий корхоналар, хўжалик ширкатлари ва жамиятларга берилган узоқ муддатли кредитлар

Кредит 10301 - "Марказий банкдаги вакиллик ҳисобварағи – Ностро", 10501 - "Бошқа банклардаги вакиллик ҳисобварақлари - Ностро" (агар маблағ олувчига бошқа тижорат банки томонидан хизмат кўрсатилса), ёки Кредит – маблағ олувчининг талаб қилиб олунгунча депозит ҳисобварағи (агар маблағ олувчига мазкур банкда хизмат кўрсатилса).

Ушбу бухгалтерия ўтказмаси берилмасдан олдин таъминот балансдан ташқари ҳисобварақларда ҳисобга олинади:

Дебет 94501- Гаров сифатида олинган қимматли қоғозлар

Дебет 94502- Гаров сифатида олинган мулклар ва мулкий ҳуқуқ(талаб)лар

Дебет 94503- Гаров сифатида олинган кафолат ва кафилликлар

Кредит 96381 Гаров сифатидаги қимматли қоғозлар, мулклар ва мулкий ҳуқуқ(талаб)лар бўйича контр-ҳисобварақ

Бунда кафиллик, қимматли қоғозлар, мулклар ва мулкий ҳуқуқлар тўлиқ суммада ҳисобга олинади.

Тижорат банклари томонидан берилган кредитлар бўйича гаров

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

сифатида олинган қимматли қоғозлар, мулклар ва мулкий ҳуқуқ(талаб)лар бўйича ҳужжатлар балансдан ташқари ҳисобварақларда ҳисобга олинади (шартли 1 сўм қийматида)

Дебет 93609 - Сақланаётган қимматбаҳо буюмлар

Кредит 96379 - Сақланаётган қимматли қоғозлар ва бошқа қимматбаҳо буюмлар бўйича контр-ҳисобварақ

Шу билан биргаликда берилган қисқа муддатли кредит суммаси балансдан ташқари ҳисобварақда қуидагича ҳисобга олинади:

Дебет –91901 - Қарздорларнинг қисқа муддатли кредитлар бўйича мажбуриятлари

Кредит – 96345 - Қарздорларнинг қисқа муддатли кредитлар бўйича мажбуриятлари контр-ҳисобварағи

Узоқ муддатли кредит бўйича эса:

Дебет – 91905 - Қарздорларнинг узоқ муддатли кредитлар ва лизинглар бўйича мажбуриятлари

Кредит – 96349 - Қарздорларнинг узоқ муддатли кредитлар ва лизинглар бўйича мажбуриятлари контр-ҳисобварағи

ХУЛОСА

Хулоса қилиб айтадиган бўлсак, банк кредитлари бухгалтерия ҳисоби ва молиявий ҳисоботда аниқ ҳамда тўғри акс эттириш даврида акс

ILM – FAN TA'LIMDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR, MUAMMOLAR,
TAKLIF VA YECHIMLAR

эттирилади. Кредит ажратилгандан сўнг кредит мониторинги ўтказилиши устидан назоратни кучайтириш.

Берилган кредитларни мониторинг қилиш орқали кредитдан қандай мақсадда фойдаланилаётганлиги ва қай даражада самарадорликка эришилаётганлигини аниқлаш мумкин. Банкларда кредитни бериш ва ундириш жараёни юзасидан амалга ошириладиган ишларни оммага етказиш. Яна шу йўл билан шубҳали ва умидсиз ссудаларнинг таснифланган кредит ҳажмидаги салмоғини қисқартириш. Банкларда юқори ликвидликка эга бўлган гаров обектларидан фойдаланишни кучайтириш.

РЕФЕРЕНСЕС

1. Абдикаримова Д.Р. Банк кредитлари гаров таъминотини баҳолаш. Монография. – Т.: «Иқтисод-Молия», 2016. – 168 б.
2. Абдикаримова Д.Р. Банклар гаров таъминотини баҳолаш зарурлиги ва асосий тамойиллари:// «Молия» журнали. – Тошкент, 2015. - №4. – Б. 58-63. (08.00.00; №12)
3. Абдикаримова Д.Р. Ўзбекистонда баҳолаш институтининг шаклланиш ва ривожланиш босқичлари// «Молия» журнали. – Тошкент, 2016. - №1. – Б. 93-98. (08.00.00; №12).